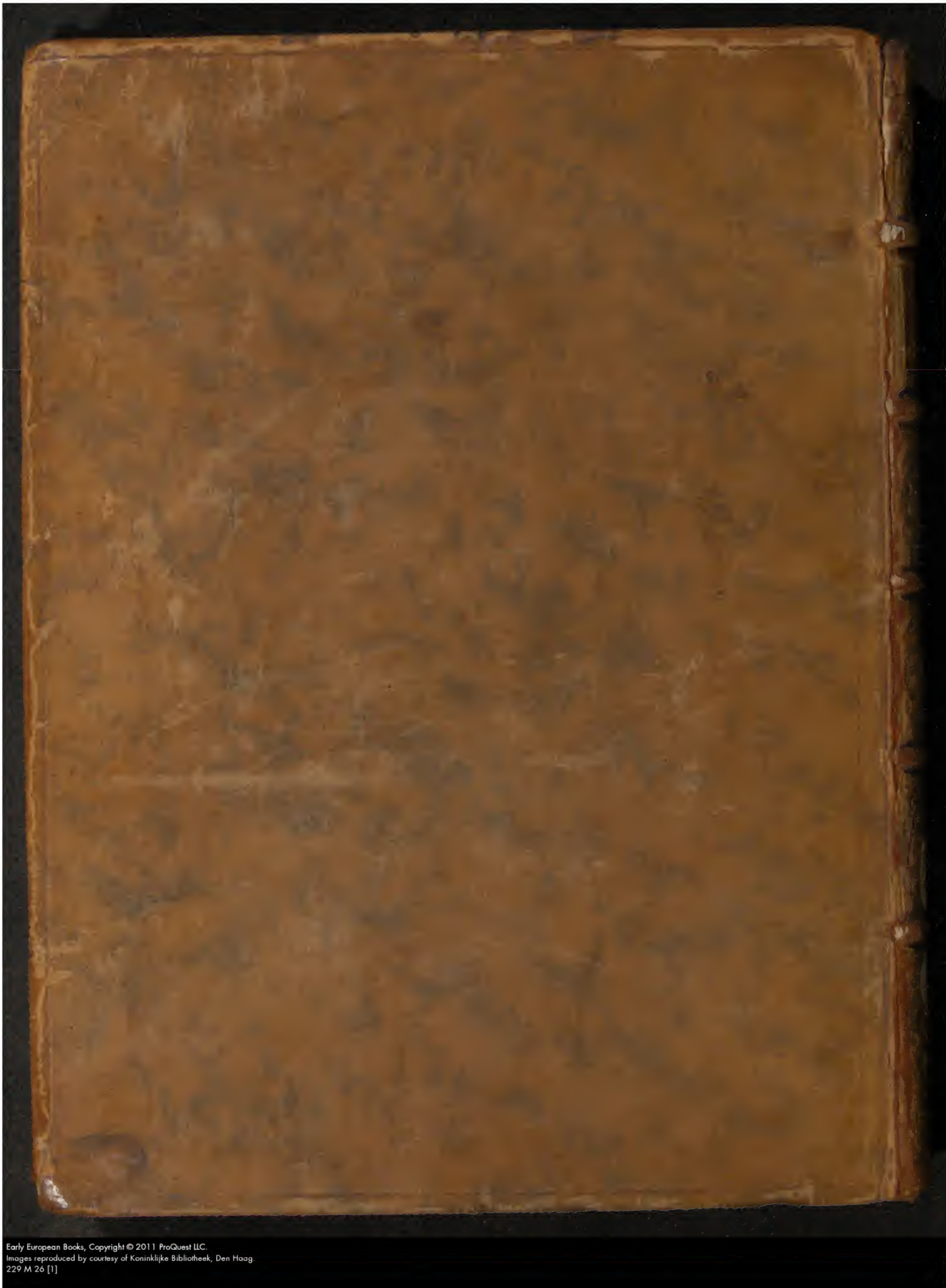

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
229 M 26 [1]

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
229 M 26 [1]

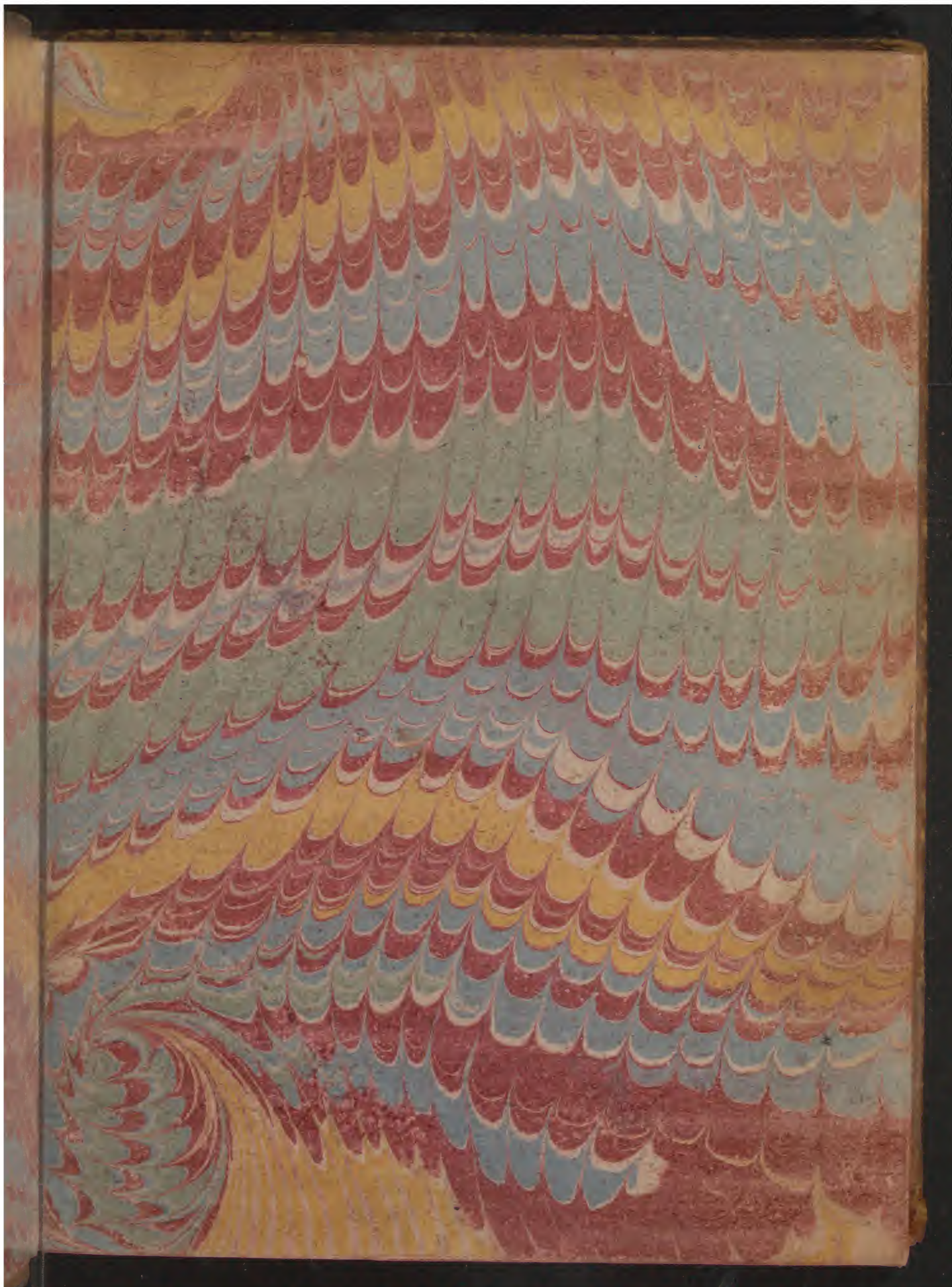

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
229 M 26 [1]

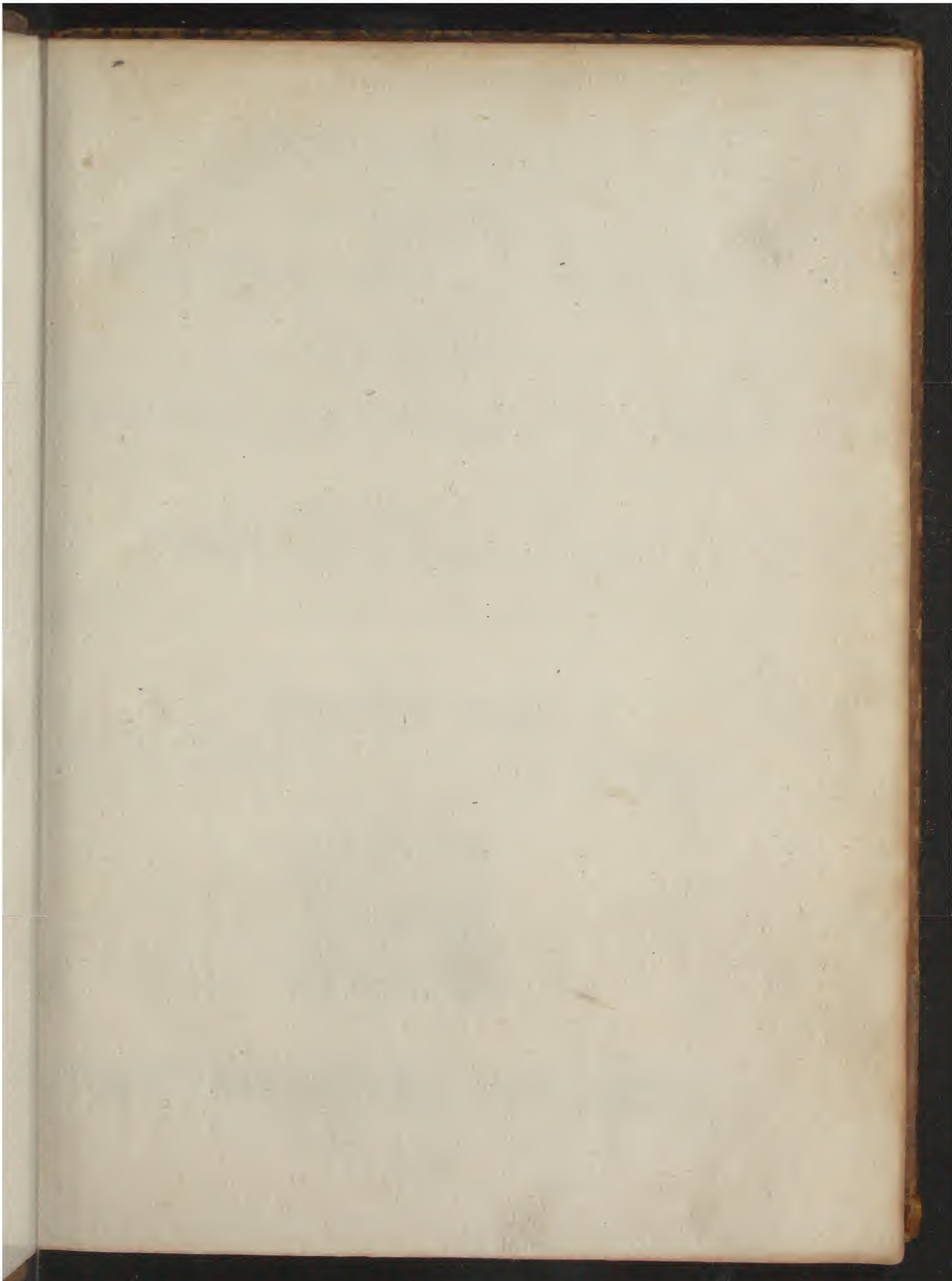
Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
229 M 26 (1)

Vul 229 M 26

~~Aug 3^B~~

Va

IsHo
ba

R 50

205

IOANNIS CRELLII

Beschrijvinghe,
Van Godt en zijne eyghen-
schappen.

In Hollant by Schepen vonnisse gedoemt, open-
baerlijk geexecuteert, en met vyer ver-
brant A^{no}. 1642. in Ianuario.

Ghetrouwelijck overgheset uyt Latijn.

Hier is by gheboeght

F. SOCINI LEVEN EN DADEN.

Tot Kafou/ by Sebastiaen Sternatzki.

TOEGELIJKHEIT
Van Gode koning
schapen.

In naam van den
Heiligen Geestes, Amen
dat hi ons behoudt
van alle ongelucke
en onrecht.

DE SOCIJNITATEN EN DAKEN

DE NATIONALE BIBLIOTHEEK

Inhout defes Boeckx.

Cap. 1.	
Inleydinghe tot het werck.	fol. 1
Cap. 2	
Datter een Godt is wort bewesen uyt de gantsche Natuyr.	
fol. 2	
Cap. 3	
Wort bewesen datter een God zy uyt het ghebouw defes werelts.	fol. 7
Cap. 4	
Vervolgh van't voorgaende, datter een schepper defes werelts, en dien volgens een Godt is.	fol. 22
Cap. 5	
Wort bewesen datter een Godt is uyt de dinghen die den menschen eyghen sijn.	fol. 47
Cap. 6	
Wort bewesen datter een Godt is, uyt de dinghen die buyten der Natueren lccp zijn of geschieden.	fol. 57
Cap. 7	
Vande Benaminghen Gods.	fol. 70
Cap. 8.	
Van den naem E L.	fol. 71
Cap. 9.	
Vanden naem Eloah.	fol. 72
Cap. 10	
Vanden naem Adon, Adonai.	fol. 75
Cap. 11.	
Vanden vierletterighe naem, Jehova ghenoeemt, oock yets vanden naem Jah.	fol. 77
Cap. 12	
Vanden naem Schaddai.	fol. 91
Cap. 13	

Inhoudt deses Boeckx

	Cap. 13.	
Vanden naem Theos.		fol. 93
	Cap. 14.	
Vanden naem Kurios en Despotées.		fol. 105
	Cap. 15.	
Inhoudende een beschrijvinghe Gods.		fol. 109
	Cap. 16.	
Afdeelinghe vande Goddelijcke eyghenschappen.		fol. 113
Cap. 17.	Vande Eenicheyt Gods.	fol. 115
Cap. 18.	Vande Eeuwicheyt Gods.	fol. 144
Cap. 19.	Van't leven Gods.	fol. 155
Cap. 20.	Van't verstant Gods.	fol. 160
Cap. 21.	Vande wille Gods.	fol. 162
Cap. 22.	van Gods macht oft sterckte.	fol. 168
	Cap. 23.	
Van Gods macht oft Authoriteijt, en heerschappie.		fol. 186
Cap. 24.	Van Gods Wijsheyt.	fol. 217
Cap. 25.	Vande heylicheyt Gods.	fol. 250
Cap. 26.	Vande salicheyt Gods.	fol. 296
	Cap. 27.	
Vande Grootheyt oneyndelijckheyt , en over al teghen- woordicheyt Gods.		fol. 300
	Cap. 28.	
Vande goedertierenheyt en genade Gods , mitsgaders de strengicheyt daer teghens ghestelt.		fol. 307
	Cap. 29.	
Vande Eyghenschappen die by maniere van affecten ofte herts roeringhen in God sijn.		fol. 323
	Cap. 30.	
Vande liefde , Genade , Bermherticheyt Gods , met hare contrarien, haet en Gramschap.		fol. 327

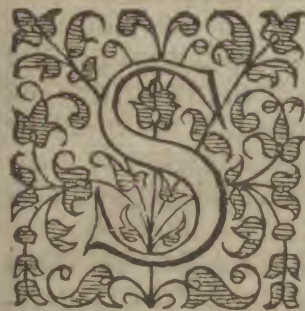
Van de ware Religie.

't Eerste Boeck

Handelende van Godt en sijne Eygenſchappen.

C A P. I.

Inleydinge tot het Werck.

Wllende handelen van de ware Religie ſtaet ons
 vooz eerst te letten op de beteekeniſſe des woordts.
 Religie beteekent een Gods-dienſt oft maniere van
 Godt te dienen. De ware Religie ſtreckt ſich tot den
 waren Godt/en datmen hem diene op een rechtſin-
 nighe en behoorzijche wiſſe. De naem Godts als
 hier naer betoont werdt/is upt ſijn nature een naem
 die oock anderen gemeen is/ doch beteekent byſon-
 derlijck en uptnemender wiſſe den opperſten Heer-
 ſchapper aller dingen. Ontrent deſen houdt ſich de ware Religie eerst en
 vooz al beſigh / en beruſt in hem t'eenemaal als in haer uptterſte eynde:
 Daerom moeten de gene die men tot die ware Religie onderwiſſen ſal/die
 opperſte Godthejdt bekennen/en de maniere onderſoecken waer dooz hy
 wettelick gedient wozt/ſoo dat ſy te gelijk bemercken de hooghſte nuttig-
 hejt en nootſakelijckhejt des ſelben Gods-dienſts: Want ſonder dit moet
 de genegenthejdt tot de ware Religie oft t'eenendal vergaen / of verhou-
 wen. De kenniſſe Godts nu kan ſo wijdt uptgeſtreckt worden / datſe oock
 in ſich begrijpt de maniere op de welke hy ghedient wil zijn: Gemerckt
 om hem recht te bekennen / niet de kenniſſe ſijner eygenſchappen alleen/
 maer oock ſijner wercken berepſcht wozt ſonder welke de Religie niet
 proſijtelick en is/ick late ſtaen dat ſy nootſakelijck ſoude zijn: Hier onder
 gehoozt oock het voozſchrijven van de Religie. Ober-ſulckis ſullen wy deſe
 gantſche verhandelinghe van de ware Religie refereren tot de kenniſſe Go-
 des / en eerst ſpreken van ſijne eygenſchappen, tot welckers kenniſſe ons
 oock aenleyden de namen die hem in de Schrijfture toegeschreue worden/
 en daer nae van ſijne wercken. Dooz de eygenſchappen verſtaen wy al het
 geene natuerlijck/of bypwilligh in hem is. Dooz de wercken al het geene
 hy bupten hem verricht. 't Gunt onder de eygenſchappen alder-eerst aen
 te mercken is/is het weſen Godts: Want in alle wetenſchappen moet men
 eerst vooz baſt ſtellen dat het ſubject waer van ſy handelen in weſen is/
 anders

Cap. 13.
 v̄g. met
 cap.8.9.

(*)

anders soude al het ander dat daer van gesept wort ydel en te vergeefs zijn. Soo moeten wy dan vooz-eerst betoonen datter een Godt zy/ en dat des te te meer om dat dit 't eerste fundament is vande religie/ 't welck wech-genomen zijnde die geheel soude moeten om verre vallen. Waerom oock de heplige Schriften getuygen/ dat die tot God wil komen (dat is hem dienen en behagen) moet gelooven dat hy is, en een vergelder is derghener die hem soecken, waer van het tweede 'teerste bewesen zijnde wel lichtelijck geloofst wert/ soomen maer verstaet wat de naem Gods alhier betekent. 't Welck vooz al staet te weten. Dese doch als gesept is / betekent den Oppersten Heerschapper aller dingen. Dit eerste fundament van de ware religie sullen wy dan oock eerst stellen; en met redenen bevestigen/ op dat het gebouwd daer op getimmert te stercker worde. Doch hoewel ynt het gene in desen boeck van de gewisheyt der hepliger Schrifsturen sal gesept worden/ ghenoeghsaem kan blijcken datter een Godt is / soo willen wy nochtans het selve hier ter plaetse oock bewijzen dooz andere redenen op dat het van die gene oock bekent worde die de gewisheyt der H. Schrifsturen noch niet toen staen / en sullen dziederley soorte van bewijs redenen hier toe by-bringen/ eerst die genomen zijn ynt de gantsche natuer, ten tweeden ynt de menschelijcke sake, 't zy die vande natuer of van eenigh ander hooger oorzsaeck haren oorzpronck hebben/ ten derden en ten laeften van die dingen die buyten de natuer zijn oft geschieden: Godt ootmoedelijck biddende/ dat hy in dit gantsche werck dooz sijnen geest ons verstant en penne stiere en regere.

CAPIT. II.

Datter een Godt is wert bewesen ynt
de gantsche natuer.

W dat wy dan beginnen van de gantsche natuer; is vooz-eerst aen te mercken/ dat het ons hier genoeg sal zijn soo wy bewijzen datter is een Opperste Heer en Regent van dese werelt en alles wat daer in is: Mengesien de gene die ontkennen datter een Godt is niet en stellen eenigh ander dinck dat buyten dese werelt en 't gene de selve in haren ombang begrijpt soude bestaen. Derhalven indien wy haer sullen bewesen hebben dat dese werelt dooz een opper-vooght bestiert en geregeert wert/ soo sullen sy ons geerne toestaen dat alle dingen dooz den selven bestiert werden. Te meer dooz dien 't openbaer is / dat de selve die een Opper-regent is van dese werelt oock Heerschappye heeft ober de andere saken die geloofst werden buyten de werelt te zijn/ sose maer met

nret de werelt en bysonderlyck met de menschen yet ghemeens hebben/ en
 tot der selver bestieringe yet tsebzenen. Indien dan noch permant een-
 ge soodanige dinghen wilde versieren / die met de werelt en de menschen
 daer inne woonende gantsch gheen ghemeenschap hebben / die en komen
 hier niet in consideratie: Dewyl het ons ghenoech is te betoonen datter
 een Opper-heer is soo ober de menschen / als ober die dinghen die haer ee-
 nighsins beroerende zijn. Want hier toe dient ons dit bewijs van datter
 een Godt is / om te toonen dat de menschen dooz keligie aen hem sijn
 verbonden. Daer toe ghenoech is 't ghene nu alreede gheseydt is. Want
 wy menschen sijn schuldigh oock de hooghste dienst en ghehoorzsaemheyt
 te bewijsen aen onsen Oppersten Heer en Coninck / waer in de gantsche
 keligie bestaet. Doeghter by dat wy op dese plaetse noch niet vooz en
 hebben te bewijsen datter maer een Godt en is / maer simpelich datter
 een Godt is, die met de Alder-hooghste eere en ghehoorzsaemheyt van
 ons menschen moet ghedient worden. Daerom souden wy volstaen mo-
 ghen met te bewijsen datter een is die d'Opper-heerschapppe heeft ober
 de menschen / waer dooz hy het menschelijck geslacht op een verborghen
 en ober-natuerlijcke wijze regeert en bestiert; alwaer 't schoon dat de
 andere dinghen gheen of een ander Opper-heer of oock de mensche meer
 Opper-hoofden hadde: 't Welck doch van ons 't zijner plaetse weder-
 leydt sal worden. Nu om te betoonen datter een Opper-heer is van dese
 werelt is niet van noode dat men bewijse/datter gheen onepndelijcke me-
 nichte van regeerders maer een alleen moet ghesteldt worden / die van
 gheen hoogher en dependeert / of dat men ten laetsten tot soodanigh een
 moet komen: Dewyl een yeder ghenoech verstaet dat in soodanighe
 werckende oorzsaecken hoedanigh die regeerders sijn / die onepndelijck-
 heyt geen plaets en heeft / oock wort tot alle regeeringe / ozder bereyft/
 en doch tot d'alderbeste regeeringe hoedanigh des werelts is/d'alderbeste
 en gheschickste. Nu onder onepndelijcke regeerders (soomense anders
 regeerders mach noemen) kan gheen ozder altoos wesen. Want waer
 gheen eerste en is / is oock gheen tweede of derde en soo voozts. Alle
 regeeringhe bestaet in raedt en beleydt. In een onepndelijcke menich-
 te is gheen beleydt / maer veel eer een onepndelijcke confusie en verwer-
 ringhe. Daerom staet ons dit alleen te bewijsen datter een is die de we-
 relt regeert.

Hier in gaen wy dan aldus voozt: Indien die werckinge van alle na-
 tuerlijcke dinghen tot een seecker eynde gericht is / soo moeten se dooz het
 beleyt van een opper-hoofst daer toe ghestiert worden. Want al wat om
 een seecker eynde werckt / werdt dooz sijn eyghen of dooz eens anders be-
 leyt tot dien eynde daer het op micht bestiert. Want het is van noode dat
 sy of selfs haer boozgestelde wit kennen en begeeren/en om 't selve te beho-
 men haer selfs schicken/of datter yet anders is dat haer daer toe aendzijft.
 Op eenig ander maniere kan het niet geschieden. De natuerlijcke dinghen
 worden

4
worden niet tot haer eynde gedreven dooz eygen raets-pleginge: gemerckt
in eenige van de selve geen beradinge plaets heeft / als die redenloos zijn/
andere / hoewelse beradinge declachtigh zijn / nochtans doense die dingen
diese dooz des naturen ingeben alleen doen oock sonder beradinge. Alsoo
't geen den mensche met de beesten en planten gemeen is / geschiet niet ey-
gentlyck dooz menschelick belept / hoewel het daer dooz geholpen en geboz-
dert wert / gelijk oock het natuerlyck voetsel / onderhoudinge en boozt-
plantinge der planten. Dewyl dan de natuerlycke dingen / als werckende
dooz een dzift der nature / met eygen beradinge op het eynd niet en micken /
resteert dat sy dooz eens anders bestier gelept worden / namelijk des genen
die de natuer in sijn macht heeft en haren loop bestiert. Doozts dat alle
natuerlycke dingen in hare werkingen een eynde booz hebben / is so blyc-
kelyck / dat oberlang soodanigen spreekwoort hier ypt ontstaen is / als dat
de natuer niet en doet te vergeefs. Te bergeefs doet al wat sich geen eynde
boozgestelt heeft / waerom het yet doet / gelijk sulcx Aristoteles wijtloo-
pigh bewijst / booznemelyck in sijn tweede Boeck der natuerlycke dingen
en elders meer. Dit blijkt klaerlyck inde dieren die dooz een natuerlycke
genegentheyt gedreven worden tot soodanige wercken die haer en anderen
profytelyck zijn / oock eer sy onderbindinge daer van hebben. Nu alle toe-
nepinginge en al wat daer dooz geschiet / geschiet om een seker eynde. Waer
ypt men lichtelyck verstaen kan wat men houden moet van anderer na-
tuerlycke dingen / als daer zijn sterren en planten / werckingen of bewe-
gingen / tot de welke sy dooz een natuerlycke dzift worden beweeght / na-
melyck dat de selve oock tot een seker eynde geschieden : want ober gelijc-
ke dingen valt een gelijck oordeel / en 't is natuerlyck / naer 't seggen van
Aristoteles dat sy in alles gelijck zijn. Ober sulcx indien die natuerlycke
dzift en toe-nepinginge der dieren / en de wercken daer ypt boozt komende
haer eynde hebben waer toe sy gericht zijn / so heeft het selve oock plaets in
de natuerlycke toe-nepingen en werkingen van andere dingen. Want
dese hebben sulcke een gelijckheydt en ober-een-stemminghe met de toe-
nepinginge der Beesten datse by den Philosophen oock niet den naem van
toe-nepinghen ghenoeit worden. Ende boozwaer ten zy wy onse oog-
gen willen sluyten / wy sien klaerlyck wat het eynde is waerom de Son-
ne gheduerigh Circkels wijze beweeght wordt / wat oock het eynde is
waerom de planten zaden boozt-bzenghen / de zaden wederom planten /
en sooder yet derghelijcks is. En daer is niet aen geleghen dat dese din-
ghen van gheboelen en toe-nepinginge die eyghentlyck soo genoemt wort /
waer dooz sy het boozgestelde eynd mochten bekennen / ontbloot zijn. Want
oock een pijl kent of begheert het wit niet daer sy toe ghestiert wordt / een
Schip kent of begheert de Haven niet / het wy-werck verstaet sijn eynde
niet noch verlanght daer niet nae / jae selfs weet het Peerdt niet al-
tijdt waer het sijnen Heere nae toe voert : Maer een ander die dat ver-
staet bestiert en kegeertse. En dit is het selve waer van wy hier spreek-
ken.

Infonder
heydr.
Cap. 8.

8 Phijf.
text 63.

ken. Doorders blijkt hier uyt oock dat de natuere 't gheen sy doet tot een seker eynde doet / om dat sy op-houdt van die werckingen waer van sy de byucht daer sy op-doght / bekomen heeft / ten zy by abontueren tot des selfs onderhoudinge de selve soozte van werckinge van noode waer. Want die dingen welke hare werckingen doen niet om des booz-ghestelden eynds wille/ maer blootelijck om dat sy genootsaecht zijn te wercken/ die wercken oock alser geen nuttigheyt booz handen is. Eyndelijck de konst een na-volghster der nature werckt oock om des eynds wille/ en ten zy sy haer dat booz-eerst boozstelde soo soude het gheen konst maer enckel sotternye zijn. Want of sy soude t'eenmael onnut zijn / of sooder eenighe nuttigheyt van quam dat soude by gebal zijn/ gelijk als de gene die henr selven geen seker plaetse booz en stelt daer hy na toe gaet/ slechts herwaerts en derwaerts sal omswerben / en of noyt sal komen ter plaetsen daer hy moest zijn/ of hy sal alleen by gebal daer komen te geraken/ten zy hy dooz eens anders bestieringe daer na toe gelept werde. 't Selve soude in de natuer gebeuren/ so sy hare werckingen dede sonder dat haer een seker eynde boozgestelt is. Alle dingen soudent dooz een blinde beweginge dooz malhander gins en weer gedreben worden / en 't een sou tegen het ander aenstooten/sonder ozder/sonder nuttigheyt/ en soudent niet dan by gebal en dat selden het wit raken. Want soodanigh is de gestaltenisse der dingen die by gebal wercken. Wil men dan noch seggen/ dat alle dese dingen hoewel niet bestiert zijnde dooz haer eygen of eens anders belept / eben-wel nochtans recht naer het wit daer sy na toe behoozden schieten / dat is eben soo veel als oft men sepde dat vele blinde die noch dooz haer selden/ noch dooz andere tot het wit gestiert werden/ ja het selve niet en willen raken/ nochtans altijt recht op het selve miche/ en soder niet yet anders inde woech en ist selve altijt treffen. So blijkt dan dat de natuerlicke dingē dooz yemants belept geregeert werden/ 'twelck niet en kan geschieden als van den genen die de natuer in sijn macht heeft en een Heer daer van is. Want hoe soude hy anders de natuer en soo grooten stuck wercx regeeren en tot haer eynde bestieren? de selve moet dan oock een Heer en Regent van dese werelt zijn.

Misschien sal yemandt segghen dat de natuer selfs dooz haer selven alle dingen bestiert tot een seker eynde/ en datter dien volgens geen ander bestierder van noode en is/ gemerckt wy selve seggen dat de natuer alles wat sy doet tot een seker eynde doet/ en dat de selve in 't ghemeen boozsienicheyt toegeschreven wort / als men segt dat de natuer dit of dat voor sienelijck gedaen en nuttelick daer inne voor sien heeft. Waer dit sijn figuerlijcke manieren van spreken/ die doch 't alle talen seer gebuyckelijck zijn/ waer dooz het werck-stuck wort toegeschreven dat de werckende oozsake eyghen is. Also schrijben wy de natuer toe dat Godt den authew en bestierder des selfs eygentlijck toekomt. Wat aengaet de sake selve/ men mach yragen den genen die dit boozwerpt/ wat hy dooz den naem van nature verstaet : Want hy verstaet/ of de particuliere , of de algemeene natuer , of een self-

de particuliere of de algemeene natuer, of een selfstandigheyt door de gantsche werelt verspreet / de naturen aller dingen onderhoudende en tot hare eynden stierende. Indien hy de particuliere natuer verstaet soo mist hy grovelijck. Want wat doch beraet hem het Tarwe-koozn op dat het een greyn booztzenge 't welck of tot booztzenydinge van sijn geslacht strecke of den menschen tot voedsel gedijet? Weet het de ghelegentheden der tijden die bequaem zijn om 't selve boozt te bzenge / of neemt het acht op Weer en Locht? wederom het greyn beraet hem dat hoe het sijn wortelen inde aerde hechte / op dattet stroo-halm en Coozn-ader boozt bzenge / en wat noch meer tot boozt-teelinge en onderhoudinghe van d'andere zaden behoort? beraden haer de Werckens of Ezels terwyl sy met de generatie besich zyn / dat sy soo een geschickite 'tsamen-boeginge van deelen en leden soudentstellen / en sulche wonderbare kracht in daer in uyt stozten, welck een meesterstuk is dat het menschelijck vernuft naulijck kan begrijpen / ick laet staen bedencken / en noch veel minder uyt wercken? Misschien beraden haer de Werckens ofte Ezels hoe de spijse inde maegh gekoocht / hoese in den Chylus, en de Chylus in bloedt verandert en door de aderen verdeelt mocht worden hoe de lebendige geesten daer uyt gemaect / en de leden daer van geboet mochten worden. Doch indien eenigh dincks nature ober die sake raetpleeghe / dat soude insonderheyt de menschen in haer selfs kunnen mercken: maer wie heeft die beradinge opt in hem selfs gheboelt? Hier uyt blijkt boozders dat van gelijcken die algemeene nature, uyt veele particuliere naturen te samen vergadert bestaende / geen raet en pleeght / oft om de saken tot haer booz-ghestelde eynde te bestieren sich niet en beractslaeght / aengesien die algemeene nature anders niet en is als de bysondere naturen die men door het verstant te samen voeght. Want het en is geen idee of substantie op sijn selfs bestaende byten de singuliere dingen. Indien nu yemandt door het woorzt natuer verstaet een substantie van de natuerlijcke dingen onderscheyden die de naturen der dingen in 't bysonder onderhout / regeert en een peder der selve tot haer booz-gesette eynde stiert / die stelt die nature selve tot een Godt / en indien hy sulck een nature gestelt hebbende evenwel dan noch ontkent datter een Godt is / die en verstaet sijn selven niet. Want Godt te zyn is gelijck wy gesien hebben een Heer en Regent te zyn van alles. Nu soodanigh is die nature welcke alles gesept wort te onderhouden en peder dinck tot sijn boozghestelde ooghwit te stieren. Want wat is dat anders als alle dinck te regeere en in sijn macht te hebben? waer toe dan oock van noode is dat die nature niet alleen alle dingen in 't gros maer oock in 't bysonder weet en bestiere / dewyl sy niet en kan alles bestiere tot haer boozgestelde eynde / te zyne by exempel de Son en d'andere Sterren kent en regeert / uyt welckier kracht en beweginge aller dieren en planten behoudenijsse in 't gros dependeert. Hier by komt dat dewyl de dingen in 't gros aengemerck even het selve zyn dat

de by:

7
de bysondere gesamentlijck tot een hoop versamelt / soo en kan niemant
de selve in 't gros onderhouden en tot hare eynden dirigeren / of hy moets
oock in 't bysonder bestieren en onderhouden. Soo wie dan soodanigh
een natuere versiert / die maect van die natuere een Godt / of hy verstaet
Godt selve onder den naem van die natuer.

CAPIT. III.

Wort bewesen datter een Godt zy uyt het
gebouw deses werelts.

LHet ons nu boozgaen en betoonen datter een werck-man ,
oft werckende oorfaeck is van dit werelts-rond, met reden en
berstant begaeft / die wy niet den naem van Schepper noe-
men. Waer uyt wederom sal blijcken datter een Heer en
Bestierder van 't selve is : Want naer het recht der na-
tueren selfs is peder Werck-man Heer van sijn werck /
booz soo veel 't sijn werck is / en hy aldien hy het uyt een
Koffe gemaect heeft die hem alleen toe-behoort / soo komt het gheheele
werck hem eyghen toe / waerom hy alleen het selve tot sijn geseben mach
ghebruycken / doch een ander niet dan met sijn wil en toelatinge / ten zy hy
abonturen de werck-man niet sijn eygen meester is / maer onder eens an-
derp gebied staet : 't Welck indien opper-boumeester geen plaats en heeft /
tot den welcken men eyndelick opklimmē moet om redenen te boozen ge-
sept ; en alwaert dat de Bou-meester van dit heerlick gesticht onder nie-
mants anders gebiet stont / so soude men nochtans ten laetsten moeten ko-
men tot een opper-boogt / als oock in 't boozgaende is verklaert. Festeert
dan alleen te bewijfen datter een Bou-meester is die dit werelts rond ge-
sticht heeft : 't welck dan kan bewesen worden / so uyt het gene wy geleere
hebben / namelijk dat alle dingē geregeert en tot hare eynde gestiert wordē
dooz pendants belept / als uyt noch een ander reden / die daer mede gemeen-
schap heeft. Want wat het eerste aengaet : indien de sichtbare dingen de-
ses werelts sonder pendants belept ontstaen / en soo als wyse sien 't samen-
geboegt / en onder malkander verbonden sijn / so wordense oock sonder pe-
mants belept tot hare eynden gestiert / gemerckte tot hare eynde daerom
gestiert worden / om datse sodanigē nature hebben / en met den anderen also
't samengebondē sijn. Wat het laerste betreft : Indien alle saken deses we-
relts niet alleen werckē / maer oock sijn om des eynds wille / so is van node
dat sy van een verstandigen Werck-man boozt-ghebracht sijn : Want al
wat om 't eynds wille is (sulchs is al wat niet om sijnen / maer om eens
anders wille is) dat onstaet uyt de kracht van die werckende oorfaeck /
die dat eynde bekent is / dat begeert / en de middelen om daer toe te komen
ber-

verschafft: 'tWelck niet en kan geschieden soo wanneer de saeck noch niet
 booz oogen en is/van yemant anders als van een verstandelicke oorzsaeck.
 Dit blijkt verder hier ypt dat al wat dinghen om des eynds wille zijn/
 daer van is het eynd een oorzsaeck. Nu het eynd is op geen ander manier
 oorzsaeck van een dinck / dan booz soo veel sy de werckende oorzsaeck met
 macht van kennisse en begeerte begaest / beweeght tot uytwerckinge des
 selben dincks: Want het eynd kan tweefins aengemerckt worden/gelijck
 als behalven de blijckelicke reden d'algemeene over-een-stemminghe der
 Scholen sulchs betuygt. Erstelick booz soo veel noch is in des werckers
 intentie/dat is/booz so veel het van den selben bekent en begeert wort/ en
 dooz sijne lieffelijckheyt hem aenpozt tot het werck. Ten anderen/booz so
 veel 't nu inder daet is en beseten wort. Op de laetste manier isset geen oorz-
 saeck des dincks/maer een vzych/gaet niet booz/maer volghet het werck.
 Op d'eerste manier isset alleen oorzsaeck / en geeft pets tot des dincks we-
 sen: Hier ypt is openbaer/dat al wat om des eynds wille is/ooch een werck-
 ende oorzsaeck heeft begaest met kennisse en begeerlijckheyt: De kennisse
 kan hier niet anders zijn als de verstandelicke kracht / als die alleen de
 saken welcke noch niet in wesen en zijn/kan bekennen/ en die begeerlijck-
 heyt is de wille. De gantsche sake sal in't volgende noch klaerder blijc-
 ken/ als wy sullen weder-leggen het gevoelen eeniger Peripateticijnen, de
 welcke in sulcker voegen dzyben dat alles is om des eynds wille / dat sy
 ondertusschen geen werckende oorzsaeck deses werelts bekennen.

Nu willen wy bewyisen 't gunt de gantsche Schole der Peripateticijnen,
 ja ooch de Platonische Philosophen niet alleen belijden / maer ooch sterck
 dzyben: Namelick/dat alle saken deses werelts om des eynds wille zijn,maer
 soo nochtans dat wy het geschil van de eerste stoffe hier niet en sullen in-
 trecken: Want het is ons genoegh dat alle saken/booz soo veel sy eenighe
 forme oft gedaente bekomen hebben/om des eynds wille zijn; en soo men
 niet bekennen wil dat de eerste stoffe om des eynds wille is/datmen beken-
 ne datse tot een seker eynde is aengewent. Want wy hebben nu niet booz
 alles wat tot de scheppinge behoort te verklaren oft te bevestigen/maer te
 betoonen datter een Bouw-meester is van dese werelt. Dit sullen wy
 betoonen/ al bewyisen wy niet dat de eerste stoffe in haer selfs aenghe-
 merckt om des eynds wille is/als wy maer goedt doen/dat de saken daer
 ypt gefozmeert om des eynds wille zijn / en dat d'eerste stoffe tot dat eynde
 dienstelijck is: Want des wercks wesen bestaet in de forme en schic-
 kinge/niet in de stoffe by haer selfs aengemerckt. Hier by komt dat selfs
 de Bybelsche Schriften als sy de scheppinge deses werelts beschryben/
 die niet en stellen in de voort-bringinghe van de stoffe / maer in des selfs
 schickinghe / dat meer is / sy verhalen uytduckelijck de stoffe eenigher
 gheschapen dinghen / als elders in dese Boecken verklaert wort: En
 hoe-wel het gheensins dupster en is/ dat alle sichtbare dinghen deses we-
 relts om des eynds wille zijn/nochtans om dat niet alle menschen acht en
 slaen

staen op de dingen die in de natuer openbaer zijn/ soo willen wy den Leser in dit werelts toneel een weynigh inboeren / op dat hy de saecke selve als met de oogen aenschouwe. Ende dit sullen wy des te liever doen om dat wy alsoo te ghelijck ons boozgaende segghen / als dat de natuerlijke dinghen in alle hare werkinghen een eynd booz hebben / waer toe sy haer richten / met exempelen sullen bevestigen / en met eenen eenighe gronden legghen aengaende de leere van Godts almacht / wijsheydt / soubereynrecht / heerschapppe / goedertierenheyt en boozsienigheyt. Van de boozsienigheyt sal in de andere boccken ghehandelt worden: vande andere eyghenschappen sullen wy selfs hier naer in dit boeck spzeecken. Ende boozwaer de heplighe Schyfturen noodighen ons oock menighmael tot de aenschouwinge der dinghen die inde nature zijn/ op dat wy die stralen van de Goddelijcke Majestept daer in schijnende / en de ingedzuchte voetstappen van zijne wonderlijcke eyghenschappen daer uyt souden bemerken: Want niet alleen alle des naturen wercken in't gemeen / maer oock peder in 't bysonder / zijn eben soo veel bewijs-redenen van sijne Goddelijckheyt. Edoch sullen wy dese dinghen in sulcker voeghen verhandelen/ dat wy toonen dat het met de natuere aller dinghen alsoo gheschapien is/ datse tot eenige nuttigheyt streckt; waer uyt dan lichtelyck verstaen sal worden/ dat alles watter is/ tot een secker eynde ghericht is.

Laet ons beginnen vande enckele lichamen, waer uyt dese werelt bestaet/ en soo boozt gaen tot de r'samen-ghemenghde en ghezielde. Onder de enckele lichamen hebben de Hemelsche de boozste plaets / waer onder de Son sich eerst booz onse ooghen vertoont / die men met recht een Coning en boozgangher der sterren noemt. Hier op volghet de Maen als een Coninginne/ van wegen haer grootheydt/ soose booz ons schijnt/ en de klaerheydt haers lichts die sy de aerde met deelt. De andere Sterren volghen als Trawanten oft als een Hez-legher haren Obersten / die de grooste nuttigheyt der Sonnen, waer toe hy van natueren gheschickt is / niet en siet/ de selve moet wel blindt zijn / hoewel hyse oock gheboelt diese niet en siet: Want hy is van natueren alsoo gheschapien dat hy den dieren en besonderlijck den mensche licht verschafft / dat haer tot kennisse van verschepden saken/ en tot hare werkingen noodigh is/ en dooz sijne warmte aller dinghen boozt-teelinghe bebozvert / het gheteelde op queeckt / en tot volkomen rijpheydt bzenght. Daerom soude sonder de selve het leven deser aerdtische dingen niet konnen bestaen/ soo verre ister van daen/ datse een gheneuchlijck leven hier sonder souden konnen leyden: Maer op dat hy sijne heplsame kracht aen alle gedeelten der aerden soo beel als van noode is mede deele/ so heeft hy sijn natuerlijke beweginge, en die/ gelijk als 't ghemeen gheboelen is/ tweederley: de daghelijcksche waer dooz hy binnen 24 uren 't geheele werelts-rond omloopt: en de jaerlijcksche, waer dooz hy nu het Noorden/ dan het Zuiden nader komende/ sijn selben nu aen dese/ dan aen die gedeelten der aerden oberbloediger laet gheneten. Want dat

A

sommi-

sommige insonderheyt die eerste beweginge/ de Sonne onttrecken/ en die
 de aerde toe-epgenen / als oft sy daghelijcks van het Westen naer het Oos-
 ten sich ombwentelende / nu dit dan dat haer ghedeelte de Sonne toekeer-
 de/ dat en scheelt ons niet : want wat ons vooztel aengaet / de kracht en
 maniere deser beweginge sal eenerley zijn/hoewel die nuttigheyt de Son-
 ne en aerde gesamentlijck woort toegheschreven. Hoe groot nu de nuttig-
 heydt van beyde die beweginghen en voozts van die nature daer sy uyt
 vooztbloepen zy/ is niet om seggen. Want hier uyt geschiet het dat een en
 de selfde Son genoegh is vooz de gantsche werelt; en de geheele aerde goet
 doct/ geen gedeelte der selve/ van wegen sijn geduerige tegenwoozdigheyt
 of afwesentheyt alsoo beschadighende / dat die vooz den levendighen t'on-
 bzuypck gemaect soude woorden. Want indien de Son alrijt een selve deel
 der aerden verlichtede/ soo soude hy dat t'eenemaal versenght/ en d'ander
 deelen van koude doodt en onnut maaken ; en of schoon aen eenige plaetsen
 niet al te verre af/ noch te na-by de Sonne gelegen / eenige vooztcelinge
 der dingen mocht zijn/ soo souden sy nochtans epndelijck de dieren die der
 gheteelt wierden niet konnen houden noch boeden ; daer beneffens soude
 hy wel vooz de arbeeden der menschen en dieren een tooztse verstrecken/
 maer hy soude haer geen bequame of beplige tijt van ruste geben/om sijn
 lichts geduerige tegenwoozdigheyt. Maer nu deelt hy aen alle deelen der
 aerde sijn kracht mede / en is nut niet alleen naderende maer oock wech-
 gaende/ want als hy wech-gaet verkoelen de dingen die vooz de hette al te
 seer ontfreucken waren / en die vooz den daghelijckschen arbeet vermoept
 waren hebben respijt om te rusten. Doch dewyl sijn afwesentheyt / alse
 wat te lang duert/ licht schadelijck konde zijn/daerom is daer in seer wij-
 selijck vooz sien. Want vooz eerst sijnen Loop naer 't Noozden en Zupden
 is alsoo gemaricht dat als hy na 't eene deel sich went / dan noch soo verre
 niet van 't ander deel af en gaet/ dat de dieren die in dat deel vooztghereelt
 zijn / noodtsakelijck souden moeten vergaen/ vooznemelijck de vooztrefse-
 lijckste/ die niet alle jaers van nieuws wederom aenghesocht en woorden.
 Voozts hoe hy haer langer sijn licht onttreect hoe hyse daer na langer het
 selve mede deelt. Want hy verdeelt also de beurt-wisselingen van licht en
 dupsternissen/van hette en koude/dat hy in d'eene helft sijn jaerlijckschen
 loops peder deel der aerden sijn licht en warmte mede deelt/in d'ander helft
 de selve onttreect/ en 't geen hy vooz een langhdueriger afwesentheyt als
 vergeten hadde/ 't selve daer na wederom des te langher met sijn teghen-
 woozdigheyt besoeckt. Daerom sien wy dat in die landen die naerder aen
 het Noozden zijn/ nochtans bequaem om gebout te woorden / de vruchten
 der aerden in genoege korten tijt voozt komen en rijp woordē/om de lanch-
 heyt der dagen/ en 't langer verblijf des Sons/als stip met sijn werck be-
 sich zijnde/ daer doch in getemperder landen langer tijt hier toe van node
 is. Daer-en-boven soo wanneer de Son 't ander halve rond des werelts
 voozloopt / en de nachten langer maect vooz de landen die hy den rugge
 toe-

toekeert / soo en klimt hy dan noch niet al te verre onder haren Horizont. Daerom zijn aldaer de nachten bynaer als een schemer-licht niet t'eenmael ontbloot van warmte noch van licht / maer dooz die wozt de koude / dooz dit de dupsternisse inimmers eeniger maten gematigt / so dat de koude niet te schadelijck / en de dupsternissen niet te moepelick en zijn / welke nutticheyt de Son daer dooz vermeerderd / om dat hy de Maen sijn licht leent / dooz de selve verlichtende en queeckende die deelen der aerden / die achter sijnen rugghe sijn en by hem niet versocht en worden : want wanneer de Maen haer meeste licht heeft / verlichtse dat ghedeelte der aerden daer de Son alderberst af is. En dese dingen sijn ten naesten by de jaerlijcksche en dagelijcksche beweginge der Sonnen gemeen : Maer dit is sijnen jaerlijckschen loop eygener / dat hy dooz dit sijn naderen en afwijcken / en verscheyden beschouwinge der landen booz die onepndelijcke verscheydenheyt die daer is soo van planten als van dieren / sonderlingh dienstigh is. Want sommige hebbē meerder sommige minder warmte oft koude van noode. Daerom is het nut booz de dingē die inder aerden wassen / datter sijn verscheyden getyden des jaers / en dat de gedeelten der aerden ten aensten van hette en koude van malkander onderscheyden sijn. Dit onderscheydt nu maect de jaerlijcksche gelegentheyt en beweginge der Sonnen. Edoch so pemaent wilde seggen / dattet heete climaet / leggende tusschen de upterste palen des Sonnen-loops / en dat de koude climaten die dicht by de Polen sijn / geene om de na-by-heyt dese om de verheyt der Sonnen onnut gemaect worden; de erbarentheyt leert ons hier het tegendeel / aenghesien het hemmelijck is dat onder den Equator en midden-wegh des Sons / seer goet lant en eenige seer byuchtbare Eplanden ghevonden worden. Want behalven de aderen der aerde / behalven de vlieten en rivieren daer upt booztspzingende / is noch op tweederley maniere versozght / dat die landen niet t'eenmael soudē uytzooghen en onbequaem worden tot de bouwerp / dooz de nacht-koude en regenen / die van als de Son recht ober die plaetsen staet / geduerigh aldaer worden geseyt te vallen. Want gemerckt de Son soo verre als hy inimmers kan 's nachts daelt onder den Horizont van die landen / soo ist dat hy de koude als naer 't ander deel toedrijft / en 't gewelt van de hitte des daegs tempert. Maer de regenen die in die landen als de Son daer lini-recht ober hanght / geduerighlijck vallen / te gelijk met de aderen der aerden / late niet toe dat hy de selve t'eenmael uytzooght. In welke sake / gelijk oock in alle andere / wie en siet niet dat op de nuttigheyt gesien is / en boozts dat de nature met raedt en wijsheyt ingestelt is ? want het is een teken van wijs beleyt datter geen meer Sonnen sijn / gemerckt die eene booz de gantsche werelt genoegh is / Oock dat / also het van node was dat de landen der Sonnen loop onderwozpen heftiger soudē aengesteken worden / by aldien de selve aen alle ghedeelten der aerden sijn warmte moet mede-deelen ; sijn kracht nochtans in sulcker boeghen ghetempert is / dat noch soo veel plaetsen van 't halbe rondt des werelts

Siet And.
Casalp.
quæst. p.
ripacet.
l. 3. quæst.

werelts t'eenemael ongebout leggen/en vooz de menschen on-toeganchelijck zijn/ noch het menschelijck geslacht/ dat in de getemperde landen hare woonplaets heeft van malkander af ghescheurt en is / 't welck geschiet soude zijn / indien van weghen d'ondzaghelijcke hette/ van 't Noorden tot het Zuyden/ of van 't Zuyden tot het Noorden de pas gesloten / en alle middel van onderhandeling den menschen waer afghesneden gheweest. Want by aldien desen niet tegenstaende de eenigheyt en geselligheyt des menschelijcken gheslachts had moeten onderhouden worden / soo soude 't een ghedeelte des werelts / en voozts meer dan de helft vooz den menschen onnut zijn gheworden. Eyndelijck om dat hier vooz gheschiedt dat niet alles alsoo vooz de hette ontsteecken wort/ of daer blijft een geduerige Fonteyne gelijk als van de warmte/ alsoo oock van de koude/ want ghelijck als de dinghen die hier beneden zijn / sonder warmte niet en konnen voozt-gheteelt noch onderhouden worden / alsoo oock niet sonder koude en waterachtighe vochtigheyt / die / sooder geen koude altoos en was/ t'eenemael soude moeten vergaen. Verhalven sooder geen gedeelten des werelts en waren/ vooz welke de koude van water ende aerde geduerigh als geboedt wierdt / en upt welke die van andere plaetsen wierdt toegeboert/ so soudent niet alleen de dinghen die geen hette altoos konnen verdragen / maer ten laetsten alle dinghen moeten verdragen / en in blam en affchen verandert worden : Waer upt men verstaen mach de nuttigheyt van die Landen die onder de Polen gelegen zijn / hoewelse vooz den menschen van wegen haer geduerige koude/on-toeganchelijck zijn. Dese zijn als geduerige Fonteynen van de koude. Van daer verspreydt sy haer tot de andere deelen der Werden. Dese twee Fonteynen van koude hebben der moeten zijn / d'een van die / d'ander van een ander zijde des werelts/ niet een alleen ghelijck van de warmte; want der warmten Fonteyn in't midden gestelt/ kan zijn kracht aen beyde deelen mede-deelen : maer een Fonteyn van koude aen een uytterste des werelts gestelt/ soude sijn kracht tot het ander uytterste niet hebben konnen upt-strecken / eensdeels de distantie der plaetsen sulchs verhinderende/ anderdeels de hette van't Land datter tusschen beyden is/den oberganck van de koude tot aen't ander deel verbiidende. Daerom is het profytelijck gheweest vooz den gantschen Werden-kloodt / en vooz de natuere der dinghen die hier beneden zijn/ datter eenige Landen waren die de Son noyt soo van nae-by en beschoude / dat de voyst niet geduerigh aldaer en regeerde / ende nochtans soude het niet goetd geweest zijn / dat die deelen noyt van de Sonne beschenen/ oft van alle warmte ontbloomt waren gheweest / want van soude de koude al te groot zijn geweest / en haer wijder upt-spreyden in de Landen die nu getemperder zijn/ de bequame woon-plaetsen van menschen en dierent al te eng gemaect hebben/ die nu verder upt-gestreckt zijn. Om de selve oorsake was het oock niet goetd dat de uytterste wegen der Sonnen/ die sy Tropicos noemen / haer wijder upt-streckten : Want veel Landen die
nu

nu getempert zijn / souden dan al te heet wesen. Maer om de menschen te herbergen en te boeden/zijn die landen genoeg die tusschen de koude leggen / soo datse sonder hare schade die kouden ontbeeren / oft sooder uyt het ontbeeren eenighe schade ontstont / dat soude met onghelgck grooter profijt vergoedt worden. Want wy sien nae soo veel eeuwen / dat tot noch toe niet alle landen die bewoondt konnen worden / alsoo met menschen verbult zijn / of sy soudender noch wel meer konnen hups-besten en boeden. Soo blijkt dan hoe groot der Sonnen en sijner natuerlike krachten / als van verlichten / verwarmen / en gheduerigh ronts-om te loopen/nuttigheyt zy. Ick verhale nu niet die dingen die de Philosophen en Wis-konstenaers van des selfs beweginge spits-bindelick gewoon zijn te disputeren. Want het is ons hier ghenoech die dingen by te brengen die by den ghemeenen man selfs bekend zijn / of welcker waerheyt lichtelijck van een peder kan bekend worden. Waer onder oock dese nuttigheyt der Sonnen is aen te mercken / die in 't optrecken der dampen , uyt de Zee/Ribieren en andere vochtighe plaetsen tot in de locht / gespeurt wert. Want hier uyt ontstaen de wolcken/ uyt dese wederom reghen en sneeuw/ welke dinghen hoe seer sy noodigh zijn om de aerde te bevochtighen en vruchtbaer te maken / is klaerder dan dat het woorden bederf. Hier souden noch andere redenen konnen toeghedaen worden/ maer wy en willen niet al te langh zijn. Selfs 't gheen alreede ghesepdt is sal veel licht vermant wijs-loopiger schijnen als de saeck die wy handelen / bereyschte. Maer wy hebben dat niet willen booz-by gaen / om dat de schrifture selfs van dit wonder werck der Sonnen vermeldt / als het welke seer klaerlijck de wijsheyt van den Bou-meester deses werelts betoont/en oock aen sommige andere dingen die noch te seggen staen/meer lights sal toe brengen.

Wat belanght de nuttigheiden der Maen, de selbe zijn oock niet dupster om verstaen/en eenichsins die bande Sonne ghelijck : Want van de Son haer licht en warmte ontleent hebbende/ wordtse naer 't getuygenisse van Aristoteles , ghelijck als een klepne Son / en in sijn af-wesen sijn Stadthouderse : Want sy tempert alsoo dooz haer licht de dupsternissen des nachts / dat sy de ruste / waer toe de selbe dienstigh zijn / niet en verhindert/en verquickt alsoo dooz matighe warmte de aerde/en de dinghen die daer in zijn / dat sy hare kracht niet en verliesen dooz 't langhe afwesen der Sonnen en scherpicheyt der koude/en ondertusschen met vruchtbare vochtigheyt en sap verbult worden ; dewijl het kennelijck is dat sy een oorzaeck is van aen-was der vochtigheden , soo in andere dinghen als in planten en dieren / soo dat hare kracht nootsakelijck is tot voort-teelinghe en aen-wassinghe , 't welck selfs den Boeren en Thyn-lieden niet onbekent en is / die de saepinghe eenigher planten / nae den loop der Maen schickten en bestieren. Ick geswijge die vrucht die de Maen ghemeen hebbende met de Son seer groot is in het gantsche leven der menschen : Namelijck 't onderscheyd der tijden , 't welck alle menschen konnen gebruycken/

ken/hanghende niet aen pemaents goetduncken/maer van de nature selfs/
 en voorts niet onsecker maer secker / vast en gheduerigh. Want wat
 souder voort een verweringhe zijn in der menschen handelinghen soo dit
 onderschepdt van tijden wech ghenomen wierdt? wech ghenomen soude
 het worden indien der Sterren en insonderheyt der Sonnen en Maenen-
 loop ophielt/soo dat niet t'onrecht onse Bybelsche schriften oock dese nut-
 tigheid der Sterren verhalen/ daer sy van hare verdeelinghe in den Hemel
 gewach maken: Want tot secker onderschepdt der tijden is oock seckere
 verschepdenheyt en veranderinge der dingē van noode. Want dat t'eene-
 mael eenderley is/onderschepdt niet. Voorts die veranderinge is eerst in
 de Sterren/daer nae van de Sterren in de dingen die hier beneden zijn.

Dat in de gemeenschap van dese en andere nuttigheden / oock d'andere
 Sterren behalven Son en Maen komen/is openbaer: Want dat de gesette
 op-ganghen en onder-gangen der Sterren met hare omkeeringen en be-
 bewegingen tot het onderschepdt van tijden dienstigh zijn / weten niet alleen
 de gene die een wepnigh inde goede wetenschap geoeffent zijn / maer oock
 de Schippers en Bou-lieden / die op de beweginghen der voornaemste
 Sterren acht slaen / de tijden daer upt onderschepdende / en eenighe hare
 wercken daer nae schickende / voornamelijck om dat sy bevinden seckere
 kracht der selve/inde dingen die hier beneden zijn. 't Selve hebben noch
 veel meer de Philosophen door lange waerneminghe der tijde gemercht en
 geleert/hoe-wel niet wepnige verder hier in gegaen zijn als 't beraende:
 nu het is betamelijck/ja nootsakelijck dat de lichamen die van ghelijcken
 aert zijn/oock gelijcke kracht hebbē. Dewyl dan de Sterren van gelijcken
 aert zijn met de Son en Maen/ so moeten sy dan oock gelijcke nuttigheyt
 verschaffen aen d'aerdsche dinghen/ d'een meer/ d'ander min/na dat hare
 natuerlijcke gestaltenisse des Sons/of Maens nature nader komt/of ver-
 der daer van af wijcht. Want so wat Sterren in klaarheyt des lichts/be-
 weginge/grootheyt/ of daer in dat sy nader aen d'aerde zijn/ meer gelijck-
 hepdt met dese twee gesternten hebben / zijn de selve oock ghelijcker in
 kracht en nuttighepdt. Oock sien wy datter eenich licht van haer voort
 komt/welck licht van de warmte niet t'eene-mael kan afgeschepden wor-
 den/door dese twee dinghen brengen Son en Maen de benedenste dinghen
 nut aen / ergo oock de andere Sterren. Ende ten is voortwaer niet ghe-
 looffelijck dat soo grooten menichte en verschepdenhepdt der Sterren le-
 digh soude zijn / indien men acht neemt op de liefelijcke ober-een-stem-
 minghe van de bobenste en benedenste dinghen/ en deser beyden onepnde-
 lijcke menichte en verschepdenhepdt.

Gesien hebbende de nuttigheyt der Sterren / is 't niet swaer te beken-
 nen de nuttighepdt des Hemelschen lichaems / door of in het welke die
 Sterren beweeght worden/welck lichaem soo pemaent onthent/is onnoo-
 digh dat wy dien des selfs nuttighepdt bewijzen: Want het is ons ghe-
 noegh dat wy de nuttigheyt dier lichamen aenwijzen/welcke bekent wor-
 den

den inde nature te zijn. Doch de ghene die den Hemel oft uyt eenen vasten klood segghen te bestaen / dooz welckers diepte eenighe vaste circdelen / de Sterren niet haer omboerende / loopen / of uyt meer klooden t' samen-ghestelt te zijn / dese moghen immers de nuttigheydt der selber lichamen niet ontkennen / want sy sullen dan ghestelt zijn om de Sterren te draghen / oock op dat hare order niet t' eenigher tijdt verstoozt en ontbonden werde. Doozts die daer meenen dat de Sterren haer beweginghe hebben dooz de supbere en weecke locht / dese bebestighen oock ons gheboelen / want daerom ontkennen sy den Hemel te bestaen uyt een vast lichaem / eensdeels om dat het selve tot de beweginghe der Sterren onnut is / anderdeels om dat het ten minsten dooz sommigher Sterren beweginghe soude hinderlyck zijn : Want selfs hier dooz betoonen sy dat de natuer van 't omnutte een affschyck heeft / nu de nuttigheydt deses lichaems sal tweederley zijn : d' eerste op dat de beweginghe der Sterren plaetse hebbe / aenghesten nae der Peripateticijnen stellinghe / alle beweginghe steunt op yet dat onbeweechelyck is : hier op souden de Sterren niet konnen steunen / soo sy dooz het ydel omgheboert wierden. De tweede is / op dat de kracht oock der bobenste Sterren dooz het tusschen-komen van een / of meer lichamen / als met een gheduerighe kettingh aen malkanderen gheschakelt zijnde / tot ons nederdale / want de lichamen konnen haer kracht niet mede deelen / dan dooz het middel van een lichaem dat tusschen beyden ghestelt is. Weshalven Aristoteles erghens schrijft / dat dese benedenste werelt met de bobenste omdraepinghen (dat is met de Hemelsche lichamen / die met een gheduerighe beweginghe omghedraept worden) eenichsins moest t' samen ghehecht zijn / op dat alle kracht des selfs daer van gegouberneert wierde.

Hier uyt blijkt nu oock de nuttigheydt van dat lichaem dat tusschen Hemel en Werde ghestelt is / en der hoedanigheden die daer van naturen in zijn. Doozsehijnich is het / op dat het der Sterren licht ontfanghen en met ons mede deelen soude : want soo het selve doncker waer / soudet ons het licht en ghesicht der Sterren benemen. Het moest oock weeckichtigh en niet vast zijn / op dat de lichamen die of natuerlyck of vrywillich daer dooz beweeght worden / dat mochten dooz-klieben sonder hare verhinderunghe. Doozts heeft die weeckheydt wel bloepende maer niet waterachtigh moeten zijn / op dat de dieren die niet dan in de locht konnen eben / gebozen / en gebozen zijnde / behouden en niet van de wateren verlickt en wierden / mitsgaders op dat niet verhindert en wierdt de voortteelinghe der planten / die in de wateren niet konnen groeyen. 't Heeft oock yndelijck des warmten en koudes moeten ontfanckelijck zijn / om dat alles wat uytter aerden / of ontrent de aerde gebozen wort / dese beyde qualiteiten van noode heeft / gelijk oock des vochtigheys en dampen , om dat dese noodigh zijn tot bevochtighe der aerde / voortteelinghe der planten / der dieren opboedinge en berquickinge / waer toe oock de planten dienstigh zijn.

Hier

Hier uyt kan men voorts licht betoonen de nuttighejdt der aerden / die van de wateren ten meestendeel ontbloot / doch dooz de ribieren en fonteynen bebochtigt is / en te ghelijck de nuttighejt des waters dat eensdeels de aerde ober-stelpt / ander-deels dooz hare aderen versprejdt is : Want de planten en dieren hadden een vast fundament van node / waer van dewijl een groot deel niet en konde groeyen of leven dan in het drooghe : Daerom heeft de aerde van water ontbloot moeten zijn. Soo nochtans datse van weghen de selbe dieren en planten / met Ribieren en Fonteynen bewatert / en met reghen uyt de locht vallende / somtijds nat ghemaeckt moest worden : Want alsoo wordt haer dranck en spijse die sonder vochtighejt uyt der aerden niet voort en komt / verschafft. Van gheleijcken was oock noodigh de Zee der ribieren / Fonteyn en bergh-plaetse : Want nu weten oock de ghemeene luden wel dat de Fonteynen en oorspronghen der wateren uyt de Zee blieten / die tot stroomen en Ribieren versamelt zijnde / wederom in de Zee haer ontladen / en daer uyt weder voortkomende / den mensche en andere dieren gheduerighe nut schaffen. Doegt hier by dat de Zee en ribieren alle soorten van visch in haer hebben en voort den mensche uyt leberen. Dat ick nu voort-by gae de vucht des Scheep-baerts / en andere menighbuldige nuttigheden des waters / die in 't gemeen soo bekent zijn / dat hoewelse om hare noodtsakelijckhejdt en groothejdt weerdigh sijn om verhaelt te worden / nochtans om datse al te seer bekent zijn / geen verhalinge van noode hebben.

Wt het gene van den oorsprongh der Fonteynen uyt de Zee spruytende geseyt is / blijkt dat oock de onder-aerdsche locht-gaten en aderen hare nuttighejt hebben. Gelijck het dagelijcx gebuyck der metalen en andere mineralen / die oorsaken sijn van de heylsamen warme badstoben / als oock andere dinghen in den schoot der aerden verborghen / sulcks betuyghen / selfs oock de Winden of dampen uyt de aerde voortberstende / hoewel haer de laetste plaetse onder der naturen wercken schijnt toe te komen / sijn niet vuchteloos : want sy dienen eensdeels om de hette te versachten / anderdeels om de locht de supberen / en voort verrottinge en verderbinghe te bewaren / voorts om de wolcken / daer de regenen uyt voortkomen te drijven en te verdeelen ober den aerdbodem / en tot beweginge van andere / 't zy natuerlijcke / 't zy dooz der menschen kloeckhejt gebondene dinghen.

Nu op dat wy van de ziel-loose tot de Bezielde dinghen ober gaen / hier blijkt de nuttighejt noch klaerder : Want hoese verder van de eerste stofse afgeschepden sijn / en hoese meer sooms / op dat ick soo sprecke / bekomen hebben / soo veel te nader sijn sy het eynd / en hebben des te meer nuttighejdt in haer : Want dewijl d'eerste stoffe by haer selfs geen nuttighejt en heeft / dan alleen voort soo veel sy de gedaenten in haer ontfanght / daerom hoe peder dinck d'eerste stoffe nader is / soo veel te min / hoe'ter verder afgeschepden is / soo veel te meer nuttighejdt wert daer in ghespeurt. Nu de enckele lichamen sijn die eerste stoffe nader als de t'samen-gemeng-

gemengde/ en de ziel-loose als de gezielde / daerom vertoont sich in geene minder nuttigheyt/ behalven datse dan voor soo veel sy haer wijder uytstreckt / en bestendigher is ; in dese meerder. Ende boozwaer wy sien merckelijck dat de enckele den t'samen-gemengden/ en niet dese/ dien ten dienste staen. Maer om datter soo grooten verscheydenheyt is / soo der saken selfs/ als der nuttigheden die sy verschaffen / soo willen wy de principaelste hoofstucken alleen aen-roeren. Onder de gezielde dingen / soomen van de onderste af begint / verthoonen sich eerst de Planten, onder welcken naem wy/na der Scholen gewoonte/ behelsen krupderen/ strupcken en boomen / dat is alles wat in der aerden wast / en met een lebende ziele gelijk als de zaden begaest is. De nuttigheyt daer toe sy geschapen zijn/ kan men lichtelijck sien uyt de ziel-lijcke krachten/ waer mede sy van natueren zijn boozsien. De kracht der lebende ziele is tweederley ; namelijk / boedende die oock groepsaem is en boozt-teelende : dooz de eerste kracht zijn de Planten elck haer selven in 't bysonder eerst bozderlijck/ dewijl haer boedinghe van noode is / op dat sy leven en bloepen mogen / en oock wasdom/ op dat sy hare volkomen grootheyt bereycken. Maer de andere kracht bebozderen sy de boozt-bzeydinghe en onderhoudinghe des gantschen gheslachts / op dat het selve dooz't vergaen van elck in't besonder niet geheel en come te vergaen / maer dooz boozt-teelinge / andere in der verstorbenen plaets komende / bewaert worde. Hier uyt blyckt nu boozts oock de nuttigheyt der deelen waer uyt de Planten bestaen/ en den dienst waer toe sy van natueren gheschickt zijn/ namelijk tot aentreckinghe van boedtsel / tot des selfs koockinghe en verdeelinghe / tot boozt-zenginghe van bzuchten en zaden / waer dooz het gheslacht wordt vermenighbuldicht / tot bescherminghe van andere edeler partijen / of bewaringhe der bzuchten / en alsoo is het eene deel ten dienste van't andere/ en alle in't ghemeen dienen sy tot onderhoudinghe van't gheheel / 't zy ghy elck in't bysonder aensiet/ 't zy peder in syn geslacht. Hier uyt ontstaet wederom een ander nuttigheyt / waer dooz de Planten tot het leven der dieren / en booznemelijck des menschen / die een Heer en als een booz-gestelde epndt is aller aerdsche dinghen behulpigh zijn : Want sy strecken ons in de dieren tot spijsse en medicijne/ sommige zijn oock nut om het lichaem te bewaren en te hoesteren / andere / insonderheyt de grootste / dienen ons tot stoffe van verscheyden werck-tuyghen / die in dit leven ten hooghsten zo sijtelijck zijn.

Maest aen de Planten zijn de Beesten, die boven de lebende kracht der zielen/ oock met geboelen begaest zijn ; waer by dan noch komt de begeerlijcke kracht / en bewegelijcke / dat is / die de leden beroert. Waer toe de kracht der lebende ziele den dieren gegeven zy / is openbaer uyt het gene wy van de Planten gheseydt hebben. Maer niemandt en isser die niet ensiet der sinnen nuttigheyt / oft hy moest selfs van syn sinnen berooft zijn. De begeerlicke kracht dient daer toe / om het dier aen te pozren tot

B

ber-

vervolginge van 't soete/ en 't geen soo booz hem selfs als tot vermeentch-
buidinghe sijns gheilachts bozderlijck is / en tot vermijdinghe van 't on-
soete en schadelijcke : boozts de beweghende kracht daer toe / op dattet
inder daedt het goedt vervolgende / bekomen / en het quade vermijden en
ontgaen moghen.

Daer upt nu boozts blijkt de nuttigheyt van peder deel in 't byson-
der : want sommighe dienen tot boedinghe / sommighe tot boozt-tee-
linghe/andere helpen de sinnen/ andere de beweginge/ sommighe te ghe-
lijck de sinnen / en d'andere werckinghen : indieder by abonturen eent-
ghe deelen zijn / die tot dese werckinghen immediatelijck niet en helpen/
sp dienen nochtans die deelen/ welker hulpe de ziele tot hare werckinghen
ghebruyck. Boozts indien wy op het maeksel van peder deel in 't by-
sonder willen acht nemen/wy sullen bebinden dat het met een sonderlinge
kunst tot nuttigheyt gheschicht is : want men kan met recht segghen/
dat de gelegentheyt/grootte/de upterlijcke en innerlijcke/die in sommighe
der selver is/ ghedaente : mitsgaders de andere hoedanigheden/warmte/
houde/bochtigheyt/drooghte/pelheyt/dichtigheyt/weeckheyt/har-
digheyt/ &c. al te mael haer nut hebben/ghelijck men lesende de boecken
der gheleerde **W**annen die van dese saken schryben/sal moeten bekennen.
't **S**elbe siet men lichtelijck upt de verschepdenheyt der deelen die in ver-
schepden soorten van **D**ieren ghespeurt werdt/ nae datse in plaetsen/ ma-
niere van leben en andere saken onderschepden zijn : want de aerdsche
hebben voeten/andere daer-en-boven bleughelen/die in 't water leben/bin-
nen/of andere leden tot swemmen bequaem,die aemtocht van noode heb-
ben/longhen/ in welckers plaetse de visschen kutwen ghegheben zijn. **D**e
dieren hebben hare wapenen waer mede sp haren bypant aenballen en af-
keeren/ooch de bequaemheyt om die te gebruycken. **S**o siet ghy dat som-
mighe eerst ghebozen zijnde/ hare wapenen sonder dat sp experientie daer
van hebben kennen/en dat sp met het booz-hoof of andere deelen den ge-
nen die haer quaedt doen dreygen. **D**ele zijn begaest met een sonderlinghe
kloeckheyt van schuyt-hoecken te binden / helen om in te woonen of ga-
ten te graben/ andere om nesten booz haer en hare jongen te maken/ ande-
re om spijzen te bereyden en huyshens of cellekens booz haer selfs te tim-
meren/ als de **B**yen. **I**n andere speurmen een onbermoepelijcke neerstig-
heyt om spijzen te vergaderen/ als in de **M**ieren , in andere een wonderlijc-
ke loofsheyt om den byant te ontbluchten en te ontsibberen / of om roof te
halen. **W**y hebben obergelagen die boozsienigheyt waer booz die dieren
melck gegeven is/ welker jongen niet terstont met vaste spijse konnen ge-
boedt worden/welck boetsel haer dan eerst toebloeyt / als de bycht gebo-
ren is of flux gebozen sal worden. **V**an ghelijcken is soo de moeders als
de bycht die kracht mede-gedeelt/dat gene willen sooghen. **D**ese suggen/
en weten waerse haerboetsel halen konnen / sonder dat haer pemandt
sulchs leert.

En

En dese nuttiggheden schaffen de ghezielde dinghen dooz 't middel van hare deelen en krachten of dooz haer selven of dooz haer geslacht. Daer al-te-mael als te boozen is aengeruoert / strecken se tot des menschen nut. Want dooz eerst het nut dat hem van de planten komt / treckt hy oock van de dieren in 't gros. En daer-en-boven verlichten hem sommighe en minderen sijnen arbeydt. Die met grooter krachten en sterckte van de nature begaest zijn. Eenige hoewelse tot geen spijsse en strecken/bereyden hem nochtans een seer aengename spijsse / als de Wyen. Andere met het spinnen van subtyle draden verstrecken hem stoffe tot seer kostelijcke klederen. Sommige dienen het menschelijcke gheslacht met meerder / sommige met wepniger behulp-middelen.

Dat eenighe der selver fenijnigh zijn of andersins den menschen schadelijck / dat en breeckt ons segghen niet. Want dooz eerst de selve met kloeckhepdt en verstandt ghehandelt zijnde verbeteren dickwils die schade dooz hare bygaende nuttighepdt. Dewyl seer profijtelycke medicijnen daer van ghemaect worden ; oock gheben sy somtijds remedie teghen haer eyghen fenijn. Sommighe hebben haer ghebypck in 't handelen van eenighe konstelijcke wercken / en sommighe hebben in haer eenighe partypen die niet vergiftigh en zijn / soo dat sy selfs tot spijsse ghebypck worden. Daer beneffens hoewelse den mensche dooz haer selfs gheen nut en doen / soo strecken sy nochtans andere dieren die de menschelijcke nature ghelijcker zijn tot nut. Want wy sien dat oock seer vergiftighe beesten van andere dieren sonder eenigh hinder ghenut en in haer boedtsel verandert worden. Nu het vleesch deser dieren (op dat ick van het ghebypck der andere partypen swijghe) streckt den mensche tot spijsse. Sog treckt dan niettemin de mensche nuttighepdt daer van. Hier komt by dat dewyl de mensche van naturen alsoo gheschapen is dat hy tot deughdt en ondeughdt tot vernustighepdt en onvernustighepdt sich kan schicken / soo iset profijtelyck datter in de nature eenighe dinghen zijn / die eensdeels sijn deughdt en lijdt saemhepdt oeffenen en te ghelijck zijn verstandt en vernustighepdt op-wecken / andersdeels hem ghedijen tot straffe van sijn booshepdt en onvernustighepdt. Ick swijghe dat de oorzaken waer upt dese vergiftighe dieren oft oock hare fenijnen voortkomen / namelijk de elementen en de kracht van hette en koude / dooz hare onepndelijcke nuttighepdt die sy het menschelijck gheslacht toebrenghen / dese onghemacken lichtelijck vergoeden.

Nu van de nuttighepdt dier krachten of partypen die de nature den mensche eyghen ghemaect heeft / wat ist van noode vele daer van te segghen? Want wat kander of tot nuttighepdt of tot vermaeck treffelijck hier zijn dan de reden en het verstandt waer dooz sy d'andere dieren verre te boven gaet? Hier dooz ist dat hy de verborghenste dinghen in de nature kan doozgronden/de eerlijckste verrichten/de profijtelyckste bekomen/

men / de schoonste bereyden: dit betuyght d'onepndelijcke menichte der wetenschappen / vrye-konsten en handtwercken. Maer hoe groot is de nuttigheyt van peder der selve in 't bysonder? hoe vermakelijck zijne/ mitsgaders de wercken die van haer voort komen? dooz het verstant kan de mensche alle aerdsche saken hem selven onderwerpen en te nut maken. Den selven mensche heeft de nature van de beesten onderscheyden dooz de spraeck, die soo grooten kracht heeft tot d'onderhoudinghe van 't menschelijck gheselschap/dat het de tonghe selfs die sulcks te weegh brengh/ nauelijcks kan uyt spreucken / hier dooz leeren wy andere die dinghen die wy selfs/ of met grooten arbeidt/ of dooz langhdurighe oefeninghe ghebonden/oft van andere ghebonden zijnde/gheleert hebben/ ende wy setten de selve tot de nakomelingen over: sonder dit soude de nuttigheyt van 't ghene een peder gheleert heeft/onder weynigh persoonen bestaen. Hier dooz vermanen wy andere/ schycken haer af van de sonden / gheben haer heylsamen raden/ troosten de kleynmoedighe / rechten op de verflaghene/ maken vrientdschappen / blusschen de vbandtschappen uyt/ verbidden de straffen. De natuer heeft oock den mensche nae den lichaem van de beesten onderscheyden: Want sy heeft hem niet nae der aerden neder-ghebogen/ en ghelijck als haer tot de spijs gheordineert / en den buyck onderdanigh ghemaect/maer heeft sijn aengesicht recht nae den Hemel op-gebeurt. Sy heeft hem handen ghegeven/die met recht een werck-tuygh der werck-tuyghen ghenoeit werden / en in plaets van alle werck-tuyghen zijn: met dese kan hy hem alle werck-tuyghen bereyden / ghebruycken / ende selve als 't van noode is/ of alse niet meer nut en zijn/ van hem legghen: waer dooz de natuer het ontbeeren der werck-tuyghen daer sy de andere dieren mede heeft voortzien/ genoeghsaem verbult heeft/ghelijck als oock het ontbeeren der dekselen: want het verstant kan alles dooz 't middel der handen bekomen. Soo dat het beter is/aen geen natuerlijcke kleedinge / werck-tuyghen oft wapenen gebonden / als daer aen als gebonden te zijn / om datmen nae dat de noot of nuttigheyt bereyscht / andere en andere kan aen-nemen/en alse op houd/die wederom afleggen/op datse ons niet meer tot last en zijn/dat de beesten niet komen doen: daerom en isser gheen oorsaek waerom men der menschen natuer / als sommighe doen/ soude willen beschuldighen / en over haer ellende klaghen / als of sy ongheluckigher waren dan andere dieren. Jae selfs die swachheyt en ghebreckelijckheyt die men inde eerst-ghebozen kinderckens siet / meer als in de jonghe beestkens/heeft haer nuttigheyt/ en is op een ander maniere voortzien / dat haer dat niet al te seer en schaedt: want dit verbindt de Kinderen des te meer aen de Ouders / dat sy oock hare swachheyt in tijdt en stonden van ghelijcken te hulpe komen / en ondersteuten; oock tot de menschelijcke geselligheyt en gehoozsaemheyt's plicht van kindts been aen des te meer ghewennen / en voort's de nuttigheden die de versellinge en willige onderwerpinghe onder andere het menschelijck gheslacht toe-

toebzenghen / selfs deelachtigh worden en andere deelachtigh maecten. Nu dat so groote swachheyt haer niet al te hinderlick en zy/ maect de reden/ en de menschelijcke geselligheyt daer uyt ontstaende / die onghelijck volmaeckter is als alle vereeninge der beesten. Derhalben dewyl de andere dieren als redenloos zijnde/ hare jongen so wel niet en konnen versorgen / soo is het noodigh gheweest dat sy niet soo zwack ter werelt en quamen / op datse niet ten meerendeel de sozgheder ouden haer komende t'ontbreecken verlozen ginghen. Ick en segghe nu niet van't onderscheyt des geslachts dat haer niet vele dieren gemeen / en niet sonder nuttigheyt is/ welke sich aldermeest vertoont in den mensche. Want alsoo werden de menschen niet met de menschen berecninght/ en terwyl vrouwe en man peder met sijn ampt besich is/ en hare diensten in 't gemeen toebzenghen/ so wert alles beter versozght. Ende op dat ghy sien meught hoe seer de natuer afkeerigh is van al wat geen nut en heeft / sy heeft oock nuttigheyt gebonden / in dingen die alder-geringst / en by naer overtolligh schijnen te zijn/ wat isser geringher als de Hayren; en nochtans sietmen geen klepne nuttigheyt der selve / in de deelen die de natuere daer mede bedeckt heeft. Want datse het hooft bedecken is profijtelyck om de herffen te bewaren en te verstercken/ die anders hout en bochtigh zijn/ datse niet al te seer verkout / of dooz de van boven-in-ballende humeuren bebocht en worden. De Wijn-braeuwen weeren het sweet / op dattet van de stirn/ waer uyt het met menichte placht boort te breecken / niet in de ooghen en valle/ de Oogh-brauwen zijn om des gesichts wille gegeven/ dat de oogen daer dooz hare stralen tot de booz-ghestelde saeck souden stieren/ en daer op als micken / en sooder misschien pet ober de oogen hingh / dat haer soude konnen beschadighen / dat dat dooz het aen-roeren der Oogh-braeuwen / hoe wel by haer selfs onghewoelyck zijnde / mocht ghemerckt en met het afdraepen der oogen gemijdt worden / dat de haren der mannen wanghen bekleeden / als sy nu rijper van jaren beginnen te worden / en de pzikelen der jeughdelycke rochten te gheboelen / heeft oock sijne nuttigheyt: want dit dient tot bewaringhe van de kupsheyt / op dat alsoo het mannelijck geslacht van 't vrouwelijcke onderscheyden zijnde/ alle bedrogh en lagen tot oneere der jonghe dochteren streckende / des te lichter gemerckt en booz-ghekommen mochten worden.

Dewyl wy dan sien dat alles van naturen alsoo gheschapen is/ dat het eenighe nut verschafft / soo is openbaer dat alle dinck tot des anderen nut ghesozmeert en ghemaect is. Want ghelijck wy te boozen oock seyden dit te willen loochenen/ waer eben soo veel als te seggen datter een ontalijcke meenichte van blinde luden gebonden werdt/ die selfs het wit niet siende/ noch booz hebbende 't selve te raken/ noch hare handt van pemandt anders daer toe gestiert zijnde/ nochtans seer net daer op micken/ en soo sy niet verhindert worden/ 't selve altydt treffen.

Vervolgh van 't voorgaende, datter een Schepper deses werelts, en dien-volgens een Godt is.

Wij hebben wel dus verre ghenoeghsaem bewesen datter een Strichter deses werelts is / die 't opperste ghebedt over alles hebbe / en dien-volgens Godt is. Maer willen dan noch een ander bewijs daer toe doen / en dat aldermeest / om te gemoet te komen de opinien eeniger Philosophen / die hier in verre vande wijsheyt afgedwaelt zijn. Soo beslupten wy dan aldus: indiender een tijdt geweest is dat de werelt niet en was / soo moetsse van pement ghesticht zijn. Want datse t'eeniger tijt niet en soude geweest zijn / en daer na sonder eenige wercken de oorzack te boozschijn soude sijn gekomen / dat is een dinck dat onder alle onmogelijke dingē 't alder-onmogelickste is. Want daer en kan niet worden dan van 't gene dat werct / en al wat wort dat heeft sijn aenbangh waer in het begint te zijn. Die de scheppinghe des werelts tegen-spreken plegen hier op aldermeest te dzingen / datter geen dinck uyt niet en kan ontstaen, namelick om dat wy sien dat alles watter wort / uyt een boozgaende stoffe boozt-gebracht wort. Maer indien die reden eenige kracht heeft / soo sal dese oock kracht hebben / datter niet en kan worden van niet, of dat alles watter wort een werckende oorzack moet hebben waer dooz het wort / gelijk de ervarentheyt sulcx leert. Ja dit laetste moet daerom booz baster gehouden worden als het eerste / om dat men ten minsten eenige ghelijckenisse siet van dat worden uyt niet / aengesien wy sien dat verscheyden gedaenten van dingen die te boozen niet en waren te boozschijn worden gebracht. En oft die schoon sonder eenige stoffe oft onderwerp niet en zijn / soo worden sy nochtans uyt de stoffe niet ghemaect / maer datter yet soude worden oft beginnen te sijn sonder werckende oorzack / daer van en sien wy niet de alderminste schaduwe / oversulchs hoe wel het al seker was dat de scheppinghe niet en konde zijn dan uyt niet / nochtans soude die reden niet gelden tegen de scheppinghe van de werelt. En nu noch veel minder / gemerckt de nature der scheppinghe sulchs niet jen bereyft / gelijk wy boven hebben aen-gheroert en elders in dit werck wijt-loopiger sal betoont worden.

Om dan weder te keeren tot ons boozgaende propoost: dit staet vast / so de werelt t'eeniger tijdt niet en is gheweest soo moetsse van een werckende oorfaeck sijn booztgebracht. Welck soo dan noch pement derst ontken-
nen / om datse by geval soude konnen ontstaen zijn / dien soudemen eerst
mogen

moghen bragen / oft hy wel opt yet gesien heeft dat by gebal ontstaen is /
 ofte niet? Indien hy noyt yet gesien heeft dat by ghebal ontstaen is / hoe
 derft hy seggen dat de werelt / het schoonste werck stuck van alle wercken/
 by gebal voortgekomen is? indien hy yet gesien heeft dat by gebal voort
 quam / so heeft hy oock konnen en moeten sien / dat dat niet te min van een
 werckende oorzsaeck is voort-gebracht geweest. Want het gheval is een
 werckende oorzsaeck in dingen die selden en buypen de meeninge des werck-
 mans gheschieden. Nu dese toeballiche oorzsaeck steunt altijd op een oorz-
 saeck die van sich selfs werckt. Want gelijck alle toebal steunt op yet dat
 selfstandigh is (want anders soudt geen toebal zijn) alsoo steunt oock de
 oorzsaeck die dooz toebal werckt op een oorzsaeck die dooz sich selfs werckt.
 Anders soude 't geen oorzsaeck zijn. Dat sullen wy licht konnen toonen in-
 dien wy tot de exempelen willen gaen. Want indien hy exempel een steen
 van boben neer-ballende by abontueren pemandt quetst / de swaerte des
 steens was oorzsaek van dien bal. Nu de selve te gelijck en de hardigheyt
 oft scherpte des steens was oorzsaek van de quetsinge / en dit zijn oorzsaec-
 ken dooz haer selfs werckende: maer om dat het selden ghebeurt dat een
 steen van 't welffel vallende pemandt quetst / en de steen dat oogh-merck
 niet en hadde / daerom woordt dat het ghebal toegheschreven. Van ghe-
 lijcken indien het dondert terwyl pemandt wandelt / dat woordt ghesepdt
 by ghebal te gheschieden / om dat het selden gheschiedt en buypen de in-
 tentie des werckenden. Maer nochtans isser van weder-zijden een oorz-
 saeck die van selfs werckt / van d'eene zijde het voornemen en wille des
 wandelaers / van d'ander een natuerlijcke oorzsaek die den donder in de
 wolcken berweckt. 't selve mach men oordeelen van alle d'andere. Der-
 halven selfs de ghene die de werelt by ghebal upt het r'samen loopen ee-
 nigher ondeylbare lichaemkens meer droomende als waeckende / soo
 ick achte / hebben r'samen-gheset / hebben daer mede een werckende hoe-
 wel seer geckelijcke oorzsaek ghestelt / namelijk die berwerde beweginghe
 deser ondeylbare lichaemkens / en hare lichtigheyt ofte zwaerte die
 hier van de oorzsaek gheweest zijn. Het ghebal wijders is altijd blind /
 anders waert gheen ghebal. Want wy seypden te booren dat dan eerst
 yet by ghebal gheschiede / alsser yet gheschiedt buypen de intentie des
 ghenen die werckt. Daerom ghemeenlijck de Fortuyn die oft een is
 met het ghebal oft onder het ghebal begrepen / blindt ghesepdt en geschil-
 dert woordt. Maer hoe soude pemandt die selfs niet blindt en is / derben
 affirmeeren dat de werelt dooz een blinde domme kracht bestaet / in wel-
 ken hy siet soo schoonen oorder / soo gheschickten bestendighen en soo tot
 het leben en behoudenis der dinghen die hier beneden zijn bequamen be-
 winge der sterren / daer beneffens so sonderlingen ober-een-stemminge
 aller dinghen / soo konstigen maeksel van planten en dieren / so vol nuttig-
 heyt dat des menschen verstant 't selve niet ten vollen kan doozgronden /
 noch sich daer ober genoegh verwonderen / indien pemandt dese dinghen
 het

Aristot.
 lib. 2.
 Phys. cap.
 4. 5. 6.

het blinde geval ofte noodtsaeckelijckheydt soude willen toe-schrijven/ die mocht wel met eenen segghen / dat de blindheydt kilaer-siender is dan de alder-scherpsienste ooghen en verstanden/ dat is dat dupsternisse/ licht en licht dupsternisse is. Daerom soo pemandt / insonderheydt van de waerheyt vermaent zijnde / in soo grooten licht blind wil zijn / dien willen wy sijne blindheyt / oft liever bypwillige wptsinnigheydt en verdiende straffen ober-laten.

Laet ons nu ons wonden tot de gene die daer seggen dat dit groot begriyp des werelts van aller eeuwigheydt geweest zy / van welck gheboelen zijn de Peripateticijns, den welckē oock heden ten dage sommige vermaerde Philosophen / meer Aristoteles als de heplighe Schyfturen toegebaen zijnde / niet dupsterlijck toe en stemmen. Als wy dese opinie sullen wederlepdt hebben/ sullen wy het bewijs van ons een wepnig te boozen boozgestelt / t'eenemael bebestigen/ en vast stellen datter pemandt is die dit gheele rond gheschepen heeft. De saeck blyckt aldus: Indien dit gheheel van der eeuwigheydt geweest is / soo zijn oock de menschen en dieren van der eeuwigheydt / en hare boozt-teelinge geduerigh gheweest / dat doch onmoghelijck is. t'Erste is/ en by sich selfs openbaer / en behoeft geen bewijs by de ghene die stellen dat de werelt van eeuwigheydt gheweest is / dewyl de Planten en Dieren niet min tot het ghebouw des werelts behooren als de sterren oft elementen / dat ick niet en segghe meer: gemerckt die enckele lichamen om der t'samen-gemenghde gezielde dingen wille zijn / de sterren als noodtsaekelijck werckende oorzaken / de Elementen als de stoffe. Of dan al schoon pemandt sepde / dat alleen den Hemel / Sterren en Elementen / soo alse nu zijn / gheoordineert en verdeelt / van eeuwigheydt geweest waren / doch van de gezielde dingen twijfelde / of oock hare eeuwigheydt ontkende / soo sal hy nochtans gedrongen worden / dat hy t' van dese mede sal moeten bekennen: Want het is onmogelijck dat dese Werelt-kloot van ontalliche eeuwen herwaerts haer eyndt souden hebben gemist / en dat de Son met d'andere Planeten en Sterren te vergeefs ober den Werden-kloot gehangen / en den selven haer licht en warmte mede-gheedeelt souden hebben: Want waer toe streckt dit alles dan / op dat de boozt-teelinge der Planten / dieren en menschen gheduerighlijck plaetse hebbe / en alle die dinghen in't leven werden behouden? Doorders die ontkennen wilde dat de menschen en dieren te ghelijck met de Sterren en Elementen geweest zijn/ de selve soude moeten seggen datse buyten d'order der natueren / en niet noodtsaekelijck ontstaen zijn / twelck t'eenemael strijdt met het geboelen der Peripateticijnen. Want al wat dooz natuerlijcke ozdye geschiedt / t' is noodigh dat het selve van onepndelijcke tijden/ hier eenmael geschiedt zy. Maer wat segghe ick van onepndelijcke tijdt? Mengesien al wat dooz natuerlijcke ozder geschiedt/ in een epndeliche / hoewel misschien lange tijdt moet geschieden; dewyl der natueren ozder in tijdt bepaelt is / en al te met wederom tot haer begin komt/

komt/dooz dien aller lichamen beweginge/waer van de gantsche order der nature hanght/haer seeckere bepaelde tijdt heeft. 'T gunt dan in een eyndelijcke hoe-wel seer langhe tijdt niet en geschiedt/dat en kan volghens de ordze der naturen niet gheschieden / veel minder 't gunt in een on-eyndelijcke tijdt niet gheschiedt en is. Want in een on-eyndelijcke tijdt ist van noode/dat de order der naturen oneyndelike malen weder tot haer beginsel komt/en boozts dattet on-eyndelijcke malen gheschiedt is/dat volgens der naturen order heeft kommen geschieden. Nu indien de menschen met d'andere dieren van der eeuwigheyt niet en zijn geweest/soo zijnse van een on-eyndelijcke tijt hier niet boozt-geteelt geweest. Want het on-eyndelijcke moet gaen booz alle seeckere en bepaelde tijden: want sooder alleen een eyndelijcke tijdt booz-ghegaen was / die en soude niet sonder begin gheweest zijn/en alsoo soude die gantsche tijdt eyndelijck zijn. Want uyt eyndelijcke dinghen / al warense oock ober de maten groot / indiense in ghetal eyndelijck zijn / woordt niet dan 't ghene eyndelijck is. Maer men segghe wat men wil men moet ten minsten bekennen datter een Schepper en Werck-meester is van menschen en dieren / die de selve bypwilligh heeft boozt-gebzacht/soose van der eeuwigheyt niet geweest en zijn. 'T welck ons ghenoech is om te bewijzen datter een Godt is/ en te gelijk de booz-naemste grondt-slagh waer op die Aristotelische werelt eeuwigheyt ghegront is / om verre stoot. Want hier uyt blijkt dat de menschen en dieren niet nootsakelijckheyt boozt-gekomen zijn: want waren sy nootsakelijck onstaen / soo mosten sy altijd gheweest zijn / dat nootsakelick is, seght Aristoteles/ is oock gedurigh en altijd gheweest/daerom al wat absoluyt nootsakelijck is / dat is nu en altijd geweest en sal altijd wesen. Nu indien de menschen en dieren ghebeurlijcker wijze zijn boozt-gekomen/soo zijnse dooz of sonder yemandts bestieringe boozt-gekomen. Indien dooz bestieringe/soo isser een verstandighe en bypwillighe Werck-meester der menschen: Nu dat soodanighen Werck-man oock der menschen opper-heer oft Godt selve zy/is te boozen bewesen. Indien de menschen en dieren sonder eenighe bestieringhe onstaen zijn / soo zijnse by ghebal onstaen/ als uyt 't boozgemelde blijkt. Datse by gebal niet en zijn onstaen/belijdt de Schole der Peripateticijnen / en hebben wy te ghelijck met haer hier boven vast ghemaect.

2. De generat. & corrupt. c. alt. t. 68.

Resteert dan nu dat wy bewijzen/ onmoghelijck te zijn dat de menschen en dieren alle van der eeuwigheyt souden gheweest zijn. Sulchs blijkt hier uyt / om datter een on-eyndelijck ghetal in de van selfs werckende oorzaken der menschen soude moeten gestelt worden: Desghelijckis oock in de werckende oorzaken der dieren die niet dan uyt den zaden worden boozt-gheteelt. Maer Aristoteles de principaelste boozstander van die eeuwigheyt en alle sijne na-bolghers verwerpen met recht sulck een on-eyndelijck ghetal in die werckende oorzaken. Dat nu die eeuwige boozteelinge van menschen en dieren ghestelt zijnde/in de van selfs werckende

C

oorza-

oorzaken nootzakelijck soude moeten zijn is openbaer. Want aenghesien
 de mensche natuerlijcker wijze niet voort en komt als van den mensche/
 soo ist van noode dat een yeghelijck mensche on-eyndelijcke voort-ouders
 oft beginselen sijner afkomst hebbe gehad. Want indien sy bepaelt had-
 den gheweest in ghetal/ dewijl peder der selve in 't bysonder in een seckere
 bepaelde tijdt is gheweest / soo moest haers geslachts-linie een-mael haer
 beginsel ghenomen hebben. Maer die wordt on-eyndelijck en sonder alle
 beginsel ghestelt. 't Selve is te houden van de andere ghezielde dinghen
 die niet dan uyt den zaden voort-komen. Desen knoop is van eenighe uyt
 der Peripateticijnen Schole seer scherpsinnige luden ghesien gheweest/
 daerom hebben se gheseyt en in openbare met Privilegie gedruckte schrif-
 ten gheleert / dat de mensch niet nootzakelijck van den mensch wordt voort-
 gheteelt, maer dat hy kan jaer pleeght voort te komen uyt verrottinghe van de
 warmte en beweginghe des Sons, op de alder-ghetemperste plaetsen, die sy
 aen 't heetste deel des werelts in de middel-plaetse des lochts stellen: Ghe-
 lijck als eenighe Planten en Dieren uyt verrottinghe door warmte des
 Sons ghegenerereert worden. Want dat natuerlich is / gheschiedt in alle
 dinghen op eenerley wijze/ ende dit meenen sy de waerachtighe oorzaak te
 zijn waer van de eeuwigheyt so des menschelijcken geslachts als der an-
 dere Dieren dependeert/ en niet de voort-teelinghe des zaets/ als die niet
 nootzakelijck maer gebeurlich is. Nu die eeuwigheyt en rust niet op ghe-
 beurlichheyt. Edoch alsoo de erbarentheyt selve dit gheboelen seer te-
 ghen was / soo hebben sy versiert dat die plaetsen alwaer dese generatie
 gheschiedt / om verscheyden beletselen voort andere menschen onbekent en
 on-toegankelijk zijn: maer dit is een ydel verdichtsel. Want hoe soudet
 konnen gheschieden dat binnen eenighe duysent jaren gheen mensche tot
 die plaetsen ghekomen / oft van daer tot ons ghekomen soude zijn? want
 wat plaetse heeft der menschen vernuftigheyt of stoutheyt onbersocht
 ghelaten? insonderheyt in de Landen die in 't midden van de Werelt ge-
 legghen alwaer sy dese miraculen stellen/ van de menschen over lang bekent
 en voort-wandelt zijn. Doeght hier by dat sy selve bekennen/ dat den men-
 schen op wat maniere sy oock moghen voort-gebracht zijn / macht ghe-
 gheben is om haers ghelijck te teelen/ op datse vermenighbuldighet zijnde
 haer op der aerden soudent verdeelen/ die bearbeydende en vruchtbaer ma-
 kende: Want anders soudense ghedwongen zijn te belijden / dat de men-
 schen soodanighen macht te vergheefs ghegheben waer / ghemerckt sy
 van den Hemel ghegenerereert konden worden. Want het is de nature ey-
 ghen / dat het niet en gheschiedt voort meer middelen dat voort weynigher
 kan geschieden/ gelijk sy selve segghen/ en de saeck oock van selfs spreeckt.
 Hoe komt het dan dat de menschen die in die plaetsen ghegenerereert wor-
 den haer voort de werelt niet en hebben verspreyt? Maer, seggense/ eenighe
 Dieren komen voort uyt verrottinghe door de warmte der Sonnen. 't Is
 waer wy sien dat de on-edele en on-bolmaeckte alsoo voort-komen/ maer
 van de

van de edelste en volmaeckste is sulcx noyt ghesien. Doch en derft Aristoteles dat niet segghen/gelijck sy selfs bekennen. Ten volghet oock niet/indien de on-volmaeckte alsoo gheprocreert worden. Ergo ist met de volmaeckte desgelijcks/en boort met de Menschē/ de volmaeckste aller Dieren/ die met verstandt en kennisse begaeft is. Maer het is natuerlijck dat het in alle Dieren op ghelijcke wijze toe-gaet. Iae op ghelijcke wijze / maer niet gheheel op een en de selve manier. Want ghelijck de saken in volmaeckthejdt verschillen : alsoo verschilt oock ten minsten eeniger maten de maniere op welke sy boort-ghebracht worden/ als in de Planten en Dieren te sien is. Want sommighe hebben tot hare generatie en onderhoudinghe grooter boorszienighejt van noode. Daerom siet men dat de ouders groote sorghe daer boort draghen. Doch de Mensch heeft de meeste sorghe van noode. Derhalven beslupten wy met meerder reden : gelijk als de sorghe van sommighe Planten en Dieren den verstandigen mensche is bevolen/ dat hy boort hare vermenighvuldighen en behoudnisse sorghe : alsoo is des menschen sorghe en plantinghe in den Acker deses werelts/ als zijnde de edelste Plante/ een ander boort-behouden die alle menschen in verstandt te boben gaet. Want soo wordt der naturen order/en de gelijcknisse oft proportie der trappen wel gheobserbeert.

Daer-en-boben staet dit oock tegen die generatie en successie der menschen van alle eeuwighejt / dat de namen van de eerste vindere der konsten en wetenschappen by geleerde mannen aen-gheteekent en in geschryft ghestelt zijn / sonder datter eenighe boert-stappen blijcken van menschen die boort haer geweest zijnde de selve gheweten en ghe-oeffent souden hebben. Nu indien het menschelijck gheslacht van der eeuwighejdt is gheweest/ soo ist onmoghelijck/dat de konsten en wetenschappen de ghene insonderhejt die aldernoodighst zijn boort eenige duysent jaren in welke sy gebonden zijn / oft niet souden hebben gheweest / of gheweest hebbende de ghedachtenisse daer van soo t'eene-mael soude uytghebluscht zijn. Want dat de selve konsten / ghelijck sy versieren / tot on-epndelijcke malen ghebonden / en wederom in de duysternissen der onwetenhejdt begraven souden zijn gheweest/ heeft gheen schijn van waerhejdt by den verstandighen / en die dit segghen/geben te kennen dat sy hare stellingen willen vast houden/ en al wat daer mede ober-een-koimt al waert noch soo onghehijmt / toe laten en beschermen. Soo dit in eenige wepnige konsten ghebeurt waer/ dat en waer soo seer niet te verwonderen : Maer datter gheens menschen naem bekent is die boort dese wepnigh duysent jaren in welke wy weten dat het menschelijck gheslacht in wesen geweest is/ de selve konsten oft wetenschappen ghe-oeffent soude hebben / is geensins ghelooffelijck / indien het van on-epndelijcke eeuwen is geweest. De selve gelegenthejdt ist met de Landen / waer van sommighe eertijds ongebouwt hebben gheleghen/ andere selfs nu ter tijdt noch ongebouwt en onbewoont leggen. Maer by aldien het menschelijck gheslacht van on-epndelijcke eeuwen af gheweest

is / hoe konde het zijn dat sy niet van oberlang bewoont en met menschen verbult souden zijn gheweest ?

Maer op dat wy selfs de wortelen van dese dolinghe waer doorse mis-
sien wederom soude moghen op-schieten tot de gront toe uproeyen / en
onse boozgaende bewijs-reden ghenomen van 't eynd der natuerlijcke din-
ghen noch stercker bevestighen / willen wy hier wederlegghen der selver
boven-ghemelde Peripatecijnen geboelen van de maniere hoe alle dinghen
van 't eerste dinck dependeren. Want dit toegelaten zijnde soude de schep-
pinge der dinghen inde Heylighe Schrift beschreben / des eersten dincks
volmacht en opper-heerschapppe / midtsgaders alle boozsienigheyt en
boozts alle Godts-dienst wech-genomen worden. Nu dese opinie is uyt
de woorden van Aristoteles soo t'samen-ghestelt dattet t'eenendal sijn ey-
ghen opinie schijnt te zijn. Daerom moets so veel te bondigher weder-
lept worden / op dat de eenboudighe / terwijl sy sich verwonderen over de
scherpsinnigheyt van desen Philisoooph en eenigher sijner nabolgheren/
doek vele treffelijcke dinghen uyt de selve leeren / niet te ghelijck het fenijn
der godtloosheyt in en swelgen. Want sy houden dat dat opperste dinck
't welck sy te ghelijck met ons Godt noemen / een verstandigh dinck is/
niet dat met beradinghe werckt / of yet buypen sich selven aen merckt of
doen wil / maer dat gheduerigh besich is met sijn selfs te beschouwen / jae
niet anders en is als sijns selfs aenschouwinghe of bekenninghe / dat der-
halven dit werckstuck des werelts noodsaeckelijck van hem vloeyt / niet
om dat hy alsoo by hem selven besluyp of wil / maer selfs sonder dat hy daer
op denckt. Wat de manier deses wercks aengaet die stellen sy alsoo booz-
Godt, segghense / is als het eynde en goet aller dinghen. Het goet is begeer-
lijck. Dat begeerlijck is stelt yet waer van 't begheert wordt. Dat is alhier de
stoffe, die by haer selfs het goet ontbeerende daer na haect en met de forme
begeert omkleedt te zijn. Want de forme of gedaente in selfstandige dingen is
niet verscheyden van 't eynde. Van dese begheerte der stoffe dependeren de
ghedaenten, en voor eerst die in de bestendighe deelen deses werelts, als daer
sijn Hemel en Elementen, gespeurt worden. De gedaenten en werkingen der
dingen werden verandert, na dat de deelen van de geheele stoffe Gode nader
komen of verder van hem af zijn. Want die nader sijn hebben een edeler, de
verder afgescheydene een onedeler gedaente. Van dese dependeert wederom
de verscheydenheyt der gedaenten diemen speurt inde ghemengde lichamen.
Want de Elementarische stoffe door de beweginge, warmte en kracht der He-
melsche lichamen verscheydelijck gheprepareert zijnde, treckt, volghens haer
aen-geboren begeerte tot het eynde, verscheyden ghedaenten aen sich. Voors
wat aengaet die volmaeckter uyt de Elementen gemengde dinghen, daer van
sijn eenige de levende, alleen eenige de gevoelende, andere daer-en-boven de
redelijcke ziele deelachtigh, door een seckere gemeenschap die sy hebben met
de Goddelicke natuer. Dit is haer gheboelen belanghende die manieren
waer dooz alles van Godt dependeert. Om welchers ongerijmtheyt en
pdel.

ydelheydt te bat te moghen verstaen / is aen te mercken datter tweederley
 eynde is / selfs nae de leere van Aristoteles. D'een wordt van hem gesept
 om wiens wille, d'ander voor wien het geschiedt. 'T eynd om wiens wille
 is het goet dat begeert en bekomen wort. 'T eynd vooz wien / is de saeck
 of persoon vooz den welken eenigh goetd bekomen wordt en de wercken-
 de oozsaeck die met voozgaende beradinge werckt / is altijd eenigher ma-
 ten het eynde vooz wien / vooz soo beelse het effect vooz haer selfs soeck en
 bekoint / hoewel niet altijd alleen vooz haer selfs / dewijlse oock dickwils
 vooz anderen het goetd bekoint / en somtijds vooz andere meer als vooz
 haer selven / ebenwel nochtans ten waerse oock eenighsins op haer selven
 sagh / soo souse nimmermeer aen 't werck komen. Want het eynde be-
 weeght haer tot het werck / 't welck niet soude zijn / ten waer haer dat
 ten minsten eenigher maten wel beviel. Want het eynde beweeght alles
 wattet beweeght vooz sijne soetigheydt. Soo moet dan 't ghene met vooz-
 gaende beradinghe werckt / ten minsten eenighe soetigheydt oft ghe-
 neuchte vooz hem selfs / vooz sijn werck soecken te bekomen. Ende op
 soodanighe maniere werdt Godt gelijk als d'eerste werckende oozsaeck /
 alsoo oock 't upterste eynde des werelts van ons ghestelt. Maer die luy-
 den met de welke wy hier te doen hebben / verstaen dat Godt is het eynde
 om wiens wille de werelt is. Welck eynde doch gheen selfstandig-
 heydt altoos en is / oft immers niet de eerste selfstandigheydt / waer
 van het wesen der andere selfstandigheden dependeert / naer hare stellinghe.
 Want dat eynde om wiens wille het is / is of een werkingh / of het
 dat vooz de werkingh ontstaet. Is het dan noch datter somwijlen een
 eynde schijnt te zijn om welckers wille het gheschiedt / 't welck een self-
 standigheydt is en alreede in wesen is / alsoo wanneer yemandt om des
 gouts of silbers wille het doet / soo en is in der daedt de selfstandigheydt
 selfs dat eynde niet maer des selfs verkrijginghe of liever ghebruyck dat
 in werkinghe bestaet / soo dat het upterste eynde nootzakelijck is een
 werkinghe oft het dat op de werkinghe volghet. Doch wat zijn hier
 beel woorden van noode? dewijl onse wederpartije selfs verstaet datter
 eynde is de bekentenisse of verstandighe werkinghe. Die werkingh kan
 gheen selfstandigheydt zijn alsoose vooz haer selfs niet en bestaet / en alle
 werck van den werckman dependeert. Soo en is van het eynde niet 't eer-
 ste selfstandigh dinck oozsaecke van alle andere dinghen. Maer laet ons
 wijders besien / hoe van dit eyndt nae haer gheboelen alles dependeert.
 Om dattet begeerlijck is, seggense / soo moeder oock nootzakelijck yet zijn dat
 dat begeert. Andien sy vooz het verstaen 't gene begeert kan worden / soo ist
 on-waerachtigh / dat al waer het is dat begeerlijck is / oock nootzakelijck
 zijn moet het dat sulcks begeert. Want daer kan wel het in sich selfs be-
 geerlijck zijn dat nochtans van niemant in der daedt begeert en wordt /
 ghelijcker wel het wat sienlich kan zijn dat nochtans van niemant in der
 daedt ghesien en wordt. Daer beneffens al wat het begeert dat moet nu

al rede zijn. Dat niet en is heeft geen werckinghe/ geen lijden/ gheen hoe-
danigheyt. Indien dan de stoffe het eynde begeert/ soo isse al rede daer/ en
kan van dat begeeren des eynds niet voort-komen. Ende alsoo sullender
twee selfstandighe dinghen ghestelt worden / waer van 't een van 't ander
niet en dependeert / namelijk het begeerliche dat sy Godt / en het begeer-
rende dat sy stoffe noemen. Nochtans verstaen sy dat de eerste stoffe van
Godt dependeert / en dattet ongherijmt is twee eerste selfstandigheden te
stellen/ gelijk het oock ongherijmt is/ indien geen van beyden niet oberlegh
begacft is/ datse haer het ander naer ghelieven kan onderwerpen/ en 't sel-
ve tot haren dienst ghebruycken. Voorts / hoe begeert die stoffe die ver-
standighe werckinghe? wilse by avonturen selfs oock verstaen? in-
mers van die meeninghe schijnen dese luyden niet seer vzeemdt te zijn.
Want sy voegen die stoffe een eeuwich verstant toe: welchers ongherijmt-
heyt hier upt blijkt/ dat dan alles wat upt de stoffe gemaecht is verstaen
soude. Doch oft al schoon de stoffe die verstandige werckinghe begheer-
de / wat gaet dat aen die gedaenten der Sterren en Elementen welke sy
houden datse van dat begheeren der stoffe dependeeren? Want dat wordt
alleen om des eynds wille begheert / sonder welck dat eynd oft gantsche-
lijck niet / of niet gheboeghelijck kan bekomen werden. Maer die mate-
riale ghedaenten der onghezielde dinghen helpen gantsch niet tot des re-
dens of verstants oeffeningh. Wijders indien die ongezielde ghedaenten
dependeren van 't begheeren der stoffe/ soo moetense vande stoffe begheert
worden. Maer hoe kan dat gheschieden? ghemerckt noch sy selfs dooz
haer selfs / noch dat verstant waer vanse ghesepdt wordt te dependeren/
die bekent: want dat verstant volgens haer seggen bekent niet buyten sich
selfs. Nu by aldien dat verstant die materiale ghedaenten niet en be-
kent/ soo sal 't oock de stoffe niet doen / alsoo deselve niets dooz haer selfs
bekent. Indien sy yet bekende/ sy soude dat bekenen dooz 't middel van
dat haer by-gheboeghde verstant. Van 't welke wy ghesien hebben
dat die materiale dinghen niet en verstaet. Edoch moet alles wat begeert
wordt bekend zijn / oft van 't begheerende dinck selfs / oft van de ghene
die die begheerte het begheerende dinck heeft inghestort/ en van wien des
selfs wesen dependeert. Want de begheerte streckt sich niet tot het ghe-
ne dat on-bekent is. Daer beneffens die dependentie der dinghen van 't
eynde is soodanigh / dat dat eerst zy dat het eynde naest is/ en dat het laest
dat alderberst daer van af is. Nu de ghedaenten der stoffe zijn nader aen't
uptterste eynd als de stoffe selfs. Daerom gelijk wy te voozen / volgens
de meeninge van Aristoteles / sepden / hoe dat yeder dinck de stoffe nader
is hoeder min goets en schoonhejds in is. Hoe komt 'et dan dat de stof-
fe alder-eerst van 't eynde is uptghebloeyt/ die daer alder-berst af is? En
niet de materiale gedaenten die dat eynde nader zijn? Waer van daen dien
oversprongh? leert niet de sake selfs / dewijl die ghedaenten sonder stoffe
niet konden zijn / dat de stoffe als haer onderwerpsel eerst heeft moeten
zijn/

zijn / en daer nae de ghedaenten ? Maer dit en is niet de order oft voort-
ganck der middelen upt het eynde als haer oorzaeck vloepende / maer
tattet eynde sich streckende als tot haer vucht. Welcke voort-ganck de
werckende oorzaeck alleen eyghen is / ghelijck sy selfs leeren / met de
welcke wy hier in geschil staen.

Doch hier mede ist noch geen eynde : Want wy moeten voortgaen tot
de verschepdenheyt der materiale ghedaenten van dat eerste dinck de-
venderende. Waer upt ontstaet die ? De bekentenisse zijns selfs is per
eenderleys en ondeplbaers gheen verschepdenheyt toelatende / selfs niet
ie met den gedachte soude mogen begrepen worden / ghelijck als sy lee-
ren en de sake selfs uytwijst. De stoffe desgelijcks is by haer selfs eender-
ey. Nu upt een / zijnde in een selbige dinck / wordt niet dan een. Waer
van daen komt dan soo grooten verschepdenheyt der ghedaenten in een
en de selve stoffe ? sy luden seggen / gelijk als wy te voozen hebben ghe-
ien / dat vande verscheydenheyt der stoffe ten opsicht vande plaetse, of van het
nae-by of verre af sijn van dat verstant, 't welck sy Godt noemen, de verschey-
lenheyt der gedaenten dependeert. En dat verstant stellen sy in 't opperste,
naest hier aen den Hemel, die daerom de edelste ghedaente onder de deelen
des werelts soude bekomen hebben, en daer toe d' aldersnelste en gheduerighe
beweginge die den selven in plaets van leven verstreckt, daer nae het vyer, dan
de Locht, nae dese het Water, eyndelick de Aerde, die als des werelts geffe
om leegh sackt. Wy sullen hier niet disputeren ober sommige dingen / die
hier gestelt sijn en van sommige gheleerde mannen in twijfel ghetrocken/
ft oock dooz onwaerachtigh gehouden worden. Laet die dingen nu soo
sijn alffer gestelt is / nochtans wordt dese opinie niet op een maniere van
alschept overtuyghet. Dooz eerst schryben sy dat verstant of bekentenisse
t welck sy Godt noemen / dooz sich selfs d' opperste plaets toe / daer doch
e selve by sich selfs gheen plaetse toeghe-eyghent kan worden. Want de
plaetse by sich selfs komt alleen den selfstandigen dinghen toe / en dooz 't
middel van dese den werckingen en andere saecken die in en dooz de selve
estaen. Nu de bekentenisse is geen selfstandigh dinck maer werckinge.
Daerna indien om 't na-by of verre af sijn dooz stoffe van die bekentenis-
/ de gedaenten van de gedeelten des werelts soo verschepden sijn / soo ist
an noode dat van den oppersten Hemel tot op het middel-punt der aer-
en een onepndelijck onderschepdt der gedaenten zy / en dat de bobenste al-
jdt voortreffelicker sijn als de benedenste. Maer den Hemel zijnde van
nmeet-bare diepte is eenformigh / en de alder-groffte sphaeren der Ele-
menten by haer ghestelt / sijn een-formigh. Wat is dan de oorzaeck / dat
p naer dooz ontelbare mijsen de gedaente des Hemelschen lichaems (van
e Sterren sullen wy hier naer spreken) eenderley zijnde / daer na eerst
ndere gedaenten volgen ? Waerom isser binnen een klepne spatie 't al-
er-grootste onderschepdt van gedaenten / daer in de grootste of gheen of
leen verschil is ? Hoe geschiedt het dat de locht / die of tot den Hemel
toe/

toe / of tot de sphaere des byers sich streckende een groote diepte heeft / niet onder verschepden ghedaenten vertoont ? wederom waerom is de Aerde eben nae den Hemel als het water / boben 't welcke de stranden en Bergen upt-steecken ? daer het teghendeel moest gheschieden / dewijl het Water met een edeler gedaente begaest is.

Op dese plaetse kan ick my niet onthouden / of ick moet op dit werck der goddelicker boozsienigheydt wat langer blijven staen / dat inde toe-berepinghe van dese twee onderste Elementen booznemelick ghespeurt wordt / om dat het de gheboctens der Peripatecijnen en aller andere die de scheypinge der werelt ontkennen 't eenendal om verre stoot. Dese boozsienigheydt bestaet hier in / dat de Aerde niet geheel van de wateren overdeekt is / maer een groot deel des selfs boben de wateren upt-steekende gelijk het een bequame wooninge verstreckt aen menschen en beesten / alsoo een gheboozten-plaets is boozde planten. De Zee binnen seeckere palen besloten zijnde / overwelt de Aerde niet / maer het Water door d'ander aerdtische holligheden van beneden om hoogh opklimmende verspreyt sich alle deelen der aerden die bewoont worden. Want alsoo de Aerde swaerder is dan 't water / ghelijck daerom al wat veel aerde by sich heeft / soo haest als het in 't water ghewozpen wordt / sich nae de gront toe set / soo most de gantsche aerde onder de wateren neder-sacken / en het water als lichter zijnde daer over stroomen. Want welke proportie een deel der aerden heeft met een deel des waters / de selve proportie heeft het gheheel mettet gheheel / aenghesien het lichamen zijn die ghelijck-aerdighe deelen hebben. Gelijk dan een deel der aerden swaerder is als een deel des waters van de selve quantiteyt / soo dattet daer onder sackende de deelen des waters van malkanderen scheydt / soo moest oock het gheheele lichaem der aerden onder 't gheheele water bedeckt legghen / en het water van alle kanten daer over bloeyen. Hier om segghen de Peripatecijnen als sy de deelen van dit werelts rondt hare plaetsen bestellen / dat den Hemel-circkel het Byer / dat wederom de Locht / dese het Water / en dat wederom den Aerden-kloot om-banght. Wat is dan de oorzaeck dat soo veel plaetsen der aerden boben de wateren upt steecken ? wat is de oorzaeck dat elders de aerde soo groote kloven gheopent heeft / waer in sy de wateren van den wijden woesten Oceaen verbat en besluyt ? Waerom ist datse op d'eene plaetse soo leegh is (want de Rivieren die dickmaels van de hoogste Bergghen af-komen/loopen na beneden toe / en de gront des Zees kan aen vele plaetsen niet ghepept worden) en wederom op een ander plaetse soo seer upt-steekt ? van ghelijcken wat is de oorzaeck waer omse elders hol is / en het water sich in verschepden deelen der aerden verspreyende en naer op-waerts stijghende sijnen door-ganck gheeft ? indien ghy de Sterren hier van oorzaecke meent te zijn / dat blyckt contrary / aenghesier dit soo groote onderscheydt oock ghesien wordt tusschen die ghedeelte der aerden die eben verre van de Sterren af-legghen / en op de sel-

Uyt een-
parighe
deelen
bestaen.

be na

be manier van haer worden beschouwt / als legghende in 't selve Climac.
 Want een selfde oorzsaek op de selve maniere ghestelt zijnde / soude over-
 al de selve werckinghe hebben. Indien ghy dit de stoffe toe-schrijft / dat
 en wil sich oock niet schicken: Want dese dinghen sijn de stoffe niet ep-
 ghen / maer konnen van haer af-ghescheyden worden. Want ten is niet
 minder of aerde / of water / of lichaem / of alles wat ghy booz de stoffe
 houdt / 't zy mense in de onderste / 't zy mense in de bovenste plaetse
 stelt. Oock is de hollighepdt of dichtighepdt der deelen de aerde geen-
 sins van natueren epgen. Om welcker oorzsaek wille / als die leeren te-
 ghen de welke wy hier booznemelick handelen / het geschiedt / dat eens-
 deels het eene halve rondt der aerden nae't Westen, daer de Atlantische
 Zee sich wijt uytstreckt / dieper / het ander uytsteeckender zy / anderdeels
 oock naer't Noorden by de Scyters de aerde een weynigh hoogher zy dan
 naer't Zuyden, daer den Oceaen van gelijcken sijn residentie heeft. Dit is
 altoos secker dat uyt oorzake van de hollighepdt of dichtighepdt der aer-
 den / elders hare aderen gheopent worden / soo dat het water sijnen dooz-
 ganck krijgt / elders geschiedt het ter contrariën. Nu indien de stoffe daer
 van oorzsaek is / waerom geschietet in dit deel meer als in dat? Want de
 stoffe by sich selfs is overal haer selven gelijck. Blijckt hier uyt niet klaer-
 lijck datter een werckende alder-bywillighste oorzsaek is / die tot booz-
 teelinghe der dieren / en alder-meest der menschen / de wateren van een
 groot deel der aerden heeft doen wech-gaen / en in seckere hoecken der
 aerden versamelt heeft / en ondertusschen nochtans gewilt heeft / dat de
 selve eensdeels dooz de conduyten der aerden souden opwaerts stijgen / en
 verscheyden deelen der selve bevochtigen? Anderdeels van de Sonne en
 Sterren / uyt de Zee / Rivieren en vochtige plaetsen inde locht opgetogen
 zijnde / op der aerden souden nederballen. Die dit vermaent zijnde niet
 en bekent / is onweerdigh datmen met hem handele. Hier uyt (op dat wy
 dit oock als in 't boozby gaen daer by voegen) is openbaer / dat het met de
 reden wel over-een-komt / 't gunt de Heplige Schryftuer ghetuyghet / dat
 booz de makinge en schickinge der deelen deses werelts / de gantsche aer-
 de van de wateren is overdeekt geweest / die daerna dooz de almachtighe
 kracht Godts en sijn gebodt een groot deel der aerden verlatende / hier het
 drooge / dat bysonderlijck aerde ghenoeemt wordt / daer de Zee ghemaect
 hebben / en dat de menschen met het alderhooghste recht vermaent wor-
 den / dien aen te bidden die Hemel / Aerde / Zee ende Fonteynen der wate-
 ren gemaeckt heeft.

West-
waerts.Noord-
waerts.
Suyd-
waerts.Gen. 1. 2,
6, 9, 10.Apoc. 14.
7.

Maer laet ons wederkeeren tot de gene welckers opinie wy begonnen
 hadden te wederleggen / van den eersten oorzpronck der verscheydenheyt
 der gedaenten / die in de bestendige deelen deses werelts gemerckt wordt;
 hoewel in dese handelinge oock d'andere / die dit gebouw / of dooz enckele
 nootzakelichhepdt / of by ghebal seggen ontstaen te sijn / sullen binden dat
 haer van hare doolinghe overtuyghet. Want wy hebben als noch niet ge-

D

sproken

sprouken van de Sterren en hare soo plaetse als beweginge: welke beyde
 't gebdeelen der Peripatericijnen opentlijck wederleggen. Want waerom
 is doch de Son d' alder-klaer-schijneste der Planeten / en niet 'onrecht
 van haer genoemt den leptsman van de andere / in 't midden des Hemels
 gestelt? waerom niet in 't opperste? want dat alder-uptnemenste gesternte
 hadde behoozen Gode aldernaest te zijn. Daer nae / waerom zijnder in de
 selve distantie van den oppersten Hemel / in verscheyden ghedeelten des
 selfs hier sterren en daer gheene; hier grooter / daer kleender / hier lichter /
 daer donckerder? wat is de reden van dese verscheydenheyt? doet hier by
 dat Godt / na de stellinge der Peripatericijnen / niet dan in een ondeplbare
 plaetse des Hemels wesen kan: want hy is van alle quantitept ontbloot /
 en hy kan niet gheheel in meer plaetsen te gelijk zijn: want anders sou-
 de hy ober-al gheheel zijn / en alsoo souden hem alle dinghen eben nae zijn /
 en boozts na der selver gheboelen souden alle dinghen een ghedaente heb-
 ben. En by aldien hy niet dan in een plaetse des oppersten Hemels sijn
 sit-stoel heeft / soo zijn de selve deelen des Hemels / en de selve Sterren
 nu hen aldernaest dan wederom / als sy daghelijcks gaen in het teghendeel
 dat recht teghen hem ober ghestelt is / alderberst van hem gelegen. Daer-
 om sal 't van noode zijn dat sy menichmalen van gedaente veranderen / en
 nu de booztreffelichste en dan wederom de aldersechtste aennemem; geene
 als sy Godt aldernaest / dese als sy alderberst van hem af-zijn: inde tijdt
 die tusschen beyden komt sullen sy een middelmatighe gedaente hebben /
 nae proportie van hare nae-by-heydt of berghelentheydt. Van wel-
 ke saecke overbloedigher soude konnen ghesproken worden / ten waerder
 noch andere ongherijmtheden oberigh waren die upt haer gheboelen
 bloepen. Want dit neemt alle beweginghe des Hemels en der Sterren
 wech / en boozts alles wat daer aen dependeert. Want wat is de oorzaeck
 waerom de Sterren of eenigh ghedeelte des Hemels / dat Godt aldernaest
 is / van hem wil af-gaen? 'Tepndt indien 't pets beweeght dat treckt het
 tot sich en drijft het niet van sich af. Daer benessens wat reden konnen sy
 by bzenghen / waerom den Hemel liever van 't Oosten tot het Westen als
 ter contrarien beweeght wordt? oft de Planeten in 't teghendeel van 't
 Westen tot het Oosten? want in Godt soo men op 't gheboelen van dese
 luyden acht neemt / is gheen oorzaeck sulcker verscheydenheyt; dewijl
 in hem noch recht noch sincks en is / noch eenighe beweghens kracht
 meer tot dese als tot die zijde / geen wille om bupten hem selfs te wercken /
 beel minder een vryje wille-keur als hier verespcht wordt: Want ghe-
 merckter by hem selfs niet aen ghelegghen is / 't zy d' eerste beweginge des
 Hemels nae dit of dat ghedeelte sich toe-streckt / soo en isser niet dat ma-
 ken kan datse haer tot dit en niet tot dat deel nae toe buyghet als de vryheyt
 des willes. De Peripatericijnen dan noch berooben haren Godt van alle
 vrywilligheyt. Waer upt blijkt dat oock de oorzake hier van niet en is
 in de stoffe. Want de ghenepchttheydt meer nae dit als nae dat deel is in
 haer

haer niet als om des eynds en verstants wille. Welck niet meer dit als dat bereyscht. Desgelycks konnen die Luyden geen reden geven/waerom daer nu het Noorden en Zuyden is/ oft erghens binnen dese spacen/ niet lieber het Oosten en Westen zp. Want in een circkel zijn alle deelen ghelijck / ende den Hemel konde soo wel van dat deel beweeght worden daer nu 't Zuyden of Noorden is/ als van 't Oosten oft Westen. Soo ist oock met de andere deelen des Hemelschen kloots. Ten laetsten waerom worden de Planeten met soo on-ghelijcke beweginghe beweeght? waerom gaen de selve / daerse met den Hemel daghelijcks om-ghedraeyt worden/ dooz haer eyghen beweginghe een contrariën ganck? want het is kennelich dat al-hoe-wel naer het gemeen geboelen soo van Ptolemæus als van Aristoteles nae-volghers/ de Planeten wel te ghelijck met den gantschen Hemel/daghelijcks van't Oosten tot het Westen beweeght worden/ en alsoo tot het Oosten dooz het teghendeel weder keeren / datse nochtans dooz haer eygen en dwersche beweginghe allenskens van't Westen naer 't Oosten toe gaen. Waer uyt ontstaet die niet alleen on-ghelijckheydt maer oock strydigheydt der bewegingen? want het eynde waer toe den Hemel en Sterren beweeght worden is gantsch eenderley / desghelijcks oock de stoffe / die by haer selfs dit onderscheydt alleen heeft ten opsicht van de deelen/dat 't eene Gode naeder/'t ander verder van hem af-gheleghen is. Nu die na-by-heydt of verheydt kan geen ongelijcke veel min tegen mal-kander strydende bewegingen veroorzaken. Dewyl dan soo grooten on-ghelijckheydt jaer tegen-strydigheydt der beweginghen is/wat isser dat de selve veroorzaecht anders dan den raedt en goet duncken des ghenen die hier in vooz de voort-teelinghe en onderhoudinge der Planten en Dieren ghesozght heeft?

Doch deser luyden gheboelen als men 't wel ober weeght / neemt wech alle die voor-sienigheydt die inder gezielde dinghen generatie en onderhoudinghe werdt gespeurt. Want indien die eerste oorzsaek met haer selven te beschouwen alleen besich zijnde / daer op niet eens en denckt noch daer mede bekommert is dat oock die andere dingen mochten zijn; en oock peder deelken vande stoffe niet anders en soeckt dan datse de eerste oorzsaek soo veel haer moghelijk is deelachtigh worde / en vooz haer selven alleen besozcht is / wat is de oorzsaek van die geduerighe voortteelinghe der planten en dieren? waerom zijn die Sterren in den Hemel gestelt? waerom is haer gegeven het licht/waerom sulck een verwarmende en bynaer lebendmakende kracht? waerom is de Planeten vergunt die dwersche beweginghe waer dooz sy allen landen haer heylsame kracht mede deelen? of schijnen de Sterren vooz haer selven / of verwarmense haer selver? of soecken sy alleen haer eyghen goet / en haer eygen begeerlijckheden te boeten? hoe geschiet het dat den Planeten die kromme loop onder den Zodiack soo bevalt datse lieber den dwerschen als den rechten wegh willen ingaen? waerom willense lieber teghen des Hemels beweginghe

aengaen als die te volghen? of waerom wordt den Hemel onghedraept? wentelt hy hem daerom rontsom op dat hy synen Godt na volge? 't zyn niet dan beuselingen. De blinden soudn selfs mercken / dat dit alles om de dinghen die hier beneden zyn alsoo ingestelt is. Maer dit eynd is niet inder daedt en van naturen vooz de Sterren gheweest / soo datse daer van soudn konnen dependeren. Mengesien de gedurighe vooz-teelinge / van de Sterren selfs als van hare werckende oorzaken dependeert / en inder daedt jonger dan de selve is. Nu het voozgaende kan van 't nabolghende niet dependeren. Kesteert dan dat het inde intentie oft ghedachte eerder geweest is? Maer wie heeft dat eynde in syn gedachte vooz-gehad? dien Aristotelischen Godt / vanden welcken sy nochtans willen dat de Sterren dependeren heeft daer niet eens op gedacht. So moeten dan de Sterren en andere dinghen op een ander maniere van die eerste oorzack dependeren als van haer eynd / en Godt moet een oorzack zyn die met vryen wille en opset andere dinghen buyten hem selven vooztbzenght.

Deselbe bewijsen oock die dinghen die daer behooren tot onderhoud van planten en Dieren. Want waerom doch komender geduerigh planten uyt der aerden vooz / en dragen vzychten die den dieren en menschen tot voetsel of ander nuttigheiden strecken? Hier segghen sy rondt uyt dat de planten niet daerom en wassen oft vruchten draghen, op datse den Dieren soudn profijtelijck zyn, maer dat yeder dinck wachet om sich selfs en zijns gheslachts wille. Dat het derhalven by toeval gheschiet, dat wy vande Dieren, en de Dieren te ghelijck met ons vande planten nut trecken. Dat de nature der planten en Dieren selfs dit ooghmerck niet en heeft gehad / dat sy ons soudn tot nut en dienst zyn / is kennelijck: maer dit segghen wy dat haren aetheur daer op ghesten heeft / en houden dat sulchs uyt de nature dier dinghen selfs klaer schijnlijck blyckt / en dat insonderhepdt om vierderley redenen. Vooz eerst indien het dooz toeval gheschiet / en buyten de intentie des genen waer vande planten dependeren / so geschietet by geval of dooz een blinde nootfakelijckhepdt. Hier by geval / om dattet geduerigh gheschiedt. Maer het gheval, ghelijck als Aristoteles selfs leert / heeft alleen plaets in dinghen die selden geschieden. Ten geschiet oock niet dooz een blinde nootfakelijckhepdt. Want hoe heeft die blintheyt niet-te-min soo voozsiende konnen zyn / datse in soo grooten vershepdenhepdt der Dieren die oock ondershepden vuedtsel gebuycken / vooz peder syn bequaem voedsel verschafft heeft / bestaende vooznemelijck uyt planten of oock andere soozten van Dieren. Ten anderen alle der naturen wercken, naer 't seggen der Peripateticijnen / sijn gheschickt tot eenigh goet. Nu wat goet ghenieten de planten selfs hier van / dat sy wassen / vzychten vooztbzenghen en haer geslacht vermeyghvuldighen? Hier uyt voozwaer en ontstaet niet meer goets vooz haer / als vooz een steen daer uyt dat hy is. Want dewyl hy dat niet en gheboelt / soo ist hem eben veel / weder hy is oft niet en is. Desgelijcks ist oock met de planten / gemerckt sy niet meer en ghevoelen
als

Is de steenen. Alle het wesen des goets bestaet eygentlyck in genietinge/
 en volgens sijn die dingen alleen des goets deelachtigh die 't genot daer
 s konnen hebben. Waerom houden wy't dan niet lieber daer booz / dat
 e planten niet om haer selfs maer om der Dieren wille wassen en verme-
 nichbuldigh worden? daer doch de Dieren alleen genieten en gheboelen
 l watter goedts in de planten is / de planten selfs niet met allen. Daer
 eneffens sien wy dat sommige planten soo grooten menichte van zaden
 n vruchten voortbrengen dat het meestendeel daer van onnuttelyck moet
 ergaen / de welke soo sy al te samen haer gheslacht vermenichbuldigh-
 en / soo soude ten laesten de aerde van eenighe weynighe gheslachten der
 lanten beset worden die de andere welcker ghetal onepndelyck is soudent
 pslupten. Maer sy luyden gelooben selfs niet / of datse te vergeefs van
 e nature worden voortgebracht / of tot dien eynde alleen dat eenige wey-
 igh plantende aerde soudent verbullen / maer dat alle geslachten daer op
 laets soudent hebben. De selve reden heeft oock plaets inde Dieren/
 te somwijlen in soo grooten getal voort komen / dat sy de andere en dick-
 ills oock de edelste schynen te sullen verteeren / ten syse selfs van andere
 erteert wterden. Eyndelyck by aldien de planten om der Dieren wille
 iet en wassen / soo salmen of een ander beginsel der planten een ander der
 Dieren moeten stellen / of men sal de natuer bande alder-grootste dwaes-
 eydt moeten beschuldigen inde welke soo veel teekenen gesien worden
 an onuytputtelijcke wijsheydt. Want alse de Dieren boozsach met soo-
 anighe krachten en leden waer dooz sy booz haer selfs bequame spijsen
 onden uyt-kiesent / nuttighen / bereyden / verdeelen tot haer selfs voedsel
 eranderen / doen heeftse te gelyck oock versozght / datse booz haer bequa-
 re spijsen hadden / offse heeft gheweten datse nu alreede elders van daer
 yaren versozght of versozght soudent worden / oft sy en heeft niet versozght
 at syse soudent hebben / noch gheweten datse booz haer bereypt waren of
 ereydt soudent worden. Indien het eerste is / dewyl ontallijcke dieren of
 leen van planten of oock van andere dieren geboedt worden / soo ist van
 oode dat de planten om der dieren wille sijn geweest : dat onse stellinge
 s. Is het tweede waer / soo moeter een ander authour der planten een
 nder der dieren geweest sijn / 't welck noch niet onse noch met hare mee-
 inge ober-een-komt. Stelt ghy het derde / soo moet de natuer of lieber
 dat het gemoet schyck te segghen) de natuer-stichter ten hooghsten on-
 oozsichtigh en sot geweest sijn / dat hy den dieren werck-tuggen ghegeben
 eeft om de spijsen te nuttighen / te bereyden en te verdeelen / en ondertus-
 hen niet versozght heeft datse bequame spijsen soudent hebben / noch ge-
 oeten datse van elders bereypt soudent vinden. Der dieren tanden soudent
 leen dooz een geluckighe abontuere in soo grooten overbloet van spijsen
 eballen sijn. In gelycker wijsen soude't oock sijn met den mensche / dien
 e vergheefs soo grooten kloechheyt en verstant soude ghegheben sijn / om
 ich verscheyden behulpselen tot dit leven te bereyden / ten sy dat de ghene

die hem gemaect heeft hem oock de middelen daer toe bereypt heeft / als insonderheyt zijn de planten en dieren.

¶ Gunt wy tot noch toe hebben gesept ten opsicht van de dieren / 't selve machmen oock segghen van elke plant of ghedierte in 't bysonder ten aensien van 't geslacht / en meest van die dieren die in mannelijck en wijfelyck geslacht onderscheyden zijn / en welcker beyder versaminghe tot de generatie van noode is. Want indien yeder deel van de stoffe daer op uyt is / dat het sijn volkomenheyt bekome en behoude / soo langh als het eenighsins kan / wat isset dan bekommert om een ander sijns gelijk voozt te brenghen? jae 't soude veel eer een afkeer daer van moeten hebben: om dat de dingen die niet voozt en teelen haer kracht langer plegen te behouden als die voozt-teelen / wanneer sy voozts in de reste malkander ghelijck zijn / gelijk sulchs in de dieren en in de mensche / oock selfs ghenoech bekent is. Wyders wat weet dit deel der stoffe datter is of wesen sal eenich ander deel der selve stoffe / dat eenerleys aerts gedaente met haer ontfantelijck zy? waerom isse dan daer mede bemoept dat deselve ghedaente in een ander stoffe worde vermenighbuldicht? hoe weet oock die stoffe waer uyt een man wordt / datter elders een wijf is of wesen sal / met welke sy bereenicht zijnde kinderen sal konnen gewinnen? oft in 't teghendeel hoe weet die stoffe die in een wijf verandert wordt / datter elders een man is oft wesen sal? van gelijcken hoe weet dit deel der stoffe datter erghens een ander mensche zijn sal / met welke het soude konnen ghespreck houden / oock onderlinghe vziendtschap en gemeenschap onderhouden? waerom heeftet dan die bequaemheyt om te spreken begeert? waerom na die gemeenschap gestaen? dat dit alles niet by gebal maer om seker eyndts wille geschiet / sien selfs de ghene wel met de welke wy gheschil hebben / en sy moesten wel dol zijn als sy sulchs wilden ontkennen. Wie heeft dan dese dingen voozsten? wie heeft sulch eynde hem selven voozgestelt? niemant / by al dien deser luden opinie waerachtigh is. Want haren Godt die niet anders is als een beschouwinge sijns selfs, is met dese dinghen niet bekommert / ende kan niets buypen hem selven verstaen.

Dus verre hebben wy ghenoeghsaem bewesen dat de opinie van Aristoteles of die op sijne stellinghen ghegront best is / aengaende d'eerste oorzsaek deses werelts / en der dinghen eeuwigheyt in geenderley wijze bestaen en kan / en datmen die eerste oorzsaek aller dinghen noodtsakelick beradinghe en vzijs willekeur moet toeschrijven / dewyl men andersins hier van gheen reden soude konnen gheben / waerom de beweginghe des Hemels liever van 't Oosten naer 't Westen / der Planeten van 't Westen naer 't Oosten sy als ter contrariën. Waerom oock die plaetse die nu Noordwaerts of Zuidwaerts streckt niet Oost of West en sy gheweest. Waerom niet alle ghedeelten des Hemels eben verre gelegen zijnde van 't opperste of eerste beginsel der dinghen / licht zijn of ten minsten eben seer ghesternt / waeromse niet alle eben heerlick en zijn: waerom in een groote
distantje

distantie van 't opperste dinck/geen verscheydenheyt der ghedaenten/wederom in een klepne distantie groote verscheydenheyt: waerom het water niet ober al den aerdtbodem bedeckt / en dergheleyche saecken te boozen van ons verklaert / in welke die wille-keur des Scheppers klaer te sien is. Waer dooz nu oock om verre valt de opinie van andere / die oock meenende dat sy Aristoteles volghen / wel een werckende oozsaeck de werelt tse-schrijven / maer die noodtsakelijck wercht / en sy maken die de Son gelyck die sijn licht noodtsakelijck na beneden toe sent / en soo hy van eeuwigheyt gheweest hadde alrijdt nae beneden toe soude gesonden hebben. Want sy konnen geen reden geben der boozghemelder dingen / en sijn genoodtsaecht alle beweginghe uyt de nature wech te nemen / en konnen niet dan uyt de nae-by-heyt oft distantie van dat eerste beginsel des werelts de verscheydenheyt der gedaenten deduceren / dat beginsel sal geen contrarie dingē konnen doen anders als dooz toeval. Want de dingen die noodtsakelijck wercken konnen niet beyde contrarien maer alleen een der selve doen / waerom oock inde scholen ghemeenlijck dit onderschept tusschen de werckende oozsaken ghestelt woꝝdt / dat die natuerlijck wercken (dese wercken oock noodtsaekelijck) alleen om een der contrarie dinghen te wercken bequaem sijn. Alsoo kan by exempel het vper alleen verwarmen / niet verkoelen: maer de vzwillighe oozsaken sijn oock machtrigh het contrarie te doen. Want dit is de nature des willes dat sy haer bukken kan tot contrarie werckingen / hoe wel niet in alle dingen op een ende selve wijze. De willighe werckende oozsaek kan een saeck vwaerts en nederwaerts / boozwaerts en achterwaerts bewegen / grooer of klepnder / recht of krom maken / dat meer is verwarmen en verkoelen / hoe wel de mensch die een willighe werckende oozsaek is sulcks niet dan dooz natuerlijche middelen kan te weegh brengen / by haer selfs nie verwarmende of verkoelende kracht hebbende / die hy namelijck of in hem selven vint of elders van daen neemt / en by de saek voeght. Nu in dese werelt sien wy veel contrarie dinghen / en die soodanigh datse tot de volmakinge en onderhoudinge der dingen / tot de beweginge en natuerlijche werckinge der selve / uyt haer selven noodtsakelijck sijn. Als by exempel warmte en koude / bochtigheyt en drooghte / hardigheyt en veckigheyt / recht en krom. Alle welke dinghen een seer groote nuttigheyt inde nature hebben / of tot de r'samen-settinghe en onderhoudinghe der gemenghde oock der gezielde dingen / of tot de beweginge en werckinge der lichamen. Daerom ist onmogelijck dat dit geheel van een noodtsakelijck werckende oozsaek v booztgebracht / en 't is van noode dat het enen vzwillighe werckenden stichter ghehadt hebbe. Hier komt by dat doo de werelt eenige werckende oozsaek heeft ghehadt / is van noode dat de selve r'eeniger tijdt niet en vzw geweest en gelyck de scholen spreken / van dat niet en is / ghewoꝝden is 't gunt v is. Want de werelt woꝝdt of gheuerighlijck tot noch toe en vervolgens gemaecht / of sy is eens gemaecht gheweest

geweest en daer nae opgehouden gemaect te worden. Want al wat ghemaeckt wordt moet of altydt ghemaect worden of in een seckere tijdt. De Werelt en wordt niet geduerighlijck gemaect. Want geen deel des selfs soude dooz sich selfs beweeght worden. Want dat wordt eerst dooz sich selfs beweeght dat nu ghemaect is. Nu wordender ontalijcke deelen deses werelts dooz sich selfs beweeght / als de Sterren / Dieren en gedeelten der Elementen. Ist dan noch dat de werelt in een seckere tijdt gemaect is geweest / en daer nae op ghehouden heeft ghemaect te worden / soo ist van noode dat se t' eeniger tijdt niet geweest en zy / en dat se upt 't gene sy niet en was geworden / is / 't gene sy is. En oversulcks niet en is bander eeuwighejdt geweest. Soo dat is / soo moetsse bypwillighlijck en niet noodtsakelijck van yemandt ghemaect zijn. Want had hyse noodtsakelijck gemaect / soo moest hyse altydt hebben gemaect ; aenghestien d'opperste / en te gelijk noodtsakelijck werckende oorzack gheen veranderinge onderwozpen is. 'T exempel van 't licht dat van de Sonne afstraelt / past hier ter saken niet. Want dat licht is geen selfstandigh dinck / wordt oock dooz sich selfs niet beweegt / en des selfs wesen is soo swack / dattet dooz de geduerige tegenwoozdichejt des licht-hebbenden lichaems moet te weegh gebracht worden / hoedanighe nature men in geen selfstandigh dinck en bespeurt. Wy en halen niet weder op 't gunt te boozen geleert is / datter die eeuwighejt gestelt zijnde / een onepndelijck ghetal soude moeten gestelt worden van soodanighe oorzaken / die dooz sich selfs wercken. 't Welck alle verstandige menschen bekennen ongerijmt jae onmogelijck te zijn.

Maer seggense / Indien de werelt niet vander eeuwighejt en is gheweest, soo moeter een oorfaeck gheweest zijn die Godt daarna beweeght heeft om de werelt te scheppen die hem van te vooren niet en beweeghde, en daer moet wederom een ander oorfaeck ghesocht worden van dese veranderingh, waeromse hem namelijck te vooren niet beweeght hebbende, daer nae beweeght heeft. Want daer en verandert niet van sich selfs, maer al watter verandert, wordt van yet anders verandert. Verandert worden is lijden, niet en kander lijden dan van een ander. Anders soude een en het selvige dinck werckende en lijdende zijn. Wercken en lijden hebben opsicht tot malkander, en sijn dienvolghens teghen malkander ghestelt. Hoedanighe dinghen in een selve saeck, in een gedeelte des selfs ten opsicht van een selve saeck, en op een selve tijdt niet zijn en konnen. Want dit is de nature der teghen-stellinghen. Dus verre sy luyden : maer indien dese reden vast gaet / soo en wort niet alleen de byp willekeur des eersten bewegers of lieber scheppers wech genomen : maer oock alle bypwillighjdt / en te ghelijck alle deughden en ondeught / belooninge en straffe / t' eenemael te niet gedaen. Want indien de selve bewegende oorzaken gestelt zijnde / de gene die werckt niet anders wercken en kan dan hy werckt / soo ist in des menschen macht niet vroom oft onvroom te zijn / deugt oft ondeught te oefnen / maer al wat hy doet / doet hy nootwendelijck

delijck/ en sooder eenige schult is / sulcks komt op de upterlijcke dinghen die hem tot het doen eerst hebben gemobeert/ en ten laetsten op den eersten bewegher die oorzaeck is van alle d'andere. Maer niet en isser meer strijvende mettet oorzdeel van alle verstandigen / of met de leere van Aristoteles in sijn Zedekonst verklaert/ dan dattet in onse macht niet en is goet of quaet te zijn/ te sondigen oft van sonden sich te onthouden. Alle schelmstucken sullen haer verschooninge hebben/ en de deught sal geen lof / noch d'ondeught berispinge waerdigh zijn / dan gelijk wy ghewoon sijn d'ongestelde dinghen te prijsen of te laecken / als die naer ons wensch uptballen of ter contrarien. Om welcker oorzaecks wille dan noch veel meer de oorzaken van belooninghen en straffen sullen wech ghenomen worden. Maer indien de selve bewegende oorzaken gestelt zijnde/ de mensche evenwel anders kan doen als hy doet/ en men gheen ander oorzake moet soeken bupten hem selven / waerom hy op deser en niet lieber op een ander maniere werckt : waerom en gheboelen wy niet het selve van den eersten stichter aller dinghen ? booznemelijck dewijl nu sijn vrye willekeur door so vele en openbare redenen bewesen is / en noch meer bewesen soude konnen worden. Want wie soude by exempel ghelooben dat de Son die soo veelmael grooter is dan de Aerde/niet een palm van een handt of vinger grooter of klepnder had konnen zijn ? wie sou gelooben dat de Zee-stranden niet hadden een voet breeet rupmer of enger zijn konnen ? de Berghen hoogher of laegher ? dat de Fonteynen die op dese plaetse zijn niet op een ander hadden konnen wesen ? daer wy sien dat de dinghen die hier beneden zijn dickwils verandert worden/sonder dat de nature daer door eenige schade lijdt/wat dan anders als de willekeur des scheppers heeft deser dinghen grootheydt of plaetse alsoo bepaelt ? 't Eynde als blijkt / en heeftse niet bepaelt/ dewijl 't selve eynd gestelt zijnde/die dinghen hebben konnen/ en nu oock ten deelen plegghen verandert te worden. De stoffe heeft haer selven niet konnen bepalen/ noch de gedaente die de selve bepalinghe of in sich verbat oft presupponeert. De werckende oorzaeck heeft die bepalinge niet konnen wercken ten spse vrywillighlijck wraecht/dewijl 't een saeck is die sus of soo kan geschieden. Nu een ghebeurlijcke saeck bereyft een oorzaeck die gebeurlijck / dat is sus of so en boozts vrywillighlijck werckt/ hoedanigh alleen is de gene die met vrye willekeur begaest is. Gemerckt dan Godt soodanigh een werckman is / soo heeft hy de selve oorzaeck die hem tottet scheppen des werelts beweeght heeft/ ghestelt zijnde / de selve konnen scheppen of oock niet scheppen. Daerom moeter in dat besluyt der Peripateticynen een sophisterije zijn. De welke op datse des te klaerder ghesien worde / soo laet ons op yeder deel des selven besluyts acht gheven.

Alffer dan ghesepdt wordt / indien de werelt in een seeckere tijdt geschapen is , datter dan een oorfaecke moet sijn gheweest, die Godt daer nae om de werelt te scheppen, beweeght heeft, die hem te vooren niet beweeght

E

heeft,

42
heeft, hier op valt tweederley antwoordt. Want laet ons booz eerst stellen dattet met de saeck soo gheleghen is als sy willen / wat dan? Men sal segghense wederom een ander oorfaeck, moeten soecken waerom die eerste die Godt op diertijt beweeght om te scheppen hem te vooren niet beweeght en heeft. Wel aen laet dit nu oock toe-ghestaen worden. Men sal aldus, sullense segghen een oneyndelijck ghetal van beweghende oorfaecken moeten stellen. Maer van wat oorfaecken? doozsich selfs werckende of dooz toe-bal? Want de oorfaecken die tottet werck beweghen sijn dickmaels alleen toevallighe oorfaecken. Want oock het ghene dat occasie gheeft om pet te doen / is een beweghende oorfaeck dat het selve gheschiedt. Nu dat gheben van occasie gheschiedt dickwils alleen dooz toeval of toevallighe oorfaecken. Welck hier upt selfs blijkt / om dat wy dickwils occasie nemen van 't een contrarie tottet ander / en dooz 't een tottet ander beweeght worden. Nu het contrarie is gheen oorfaeck van 't geen hem contrari is / dan dooz toeval. Alsoo ontstaender somtijdts goede wetten upt quade zeden / jae oock somtijdts upt wetten die niet al te goetd en sijn. Alsoo worden wy dooz pemandts siechte bewoghen om hem weder tot ghesondtheydt te helpen / dooz armoede om hem van onderhoudt des lebens te besorghen / soo leydt ons de ruste tot den arbejdt / en arbejdt wederom tot ruste. Want dickwils doen wy pet om dat wy al wat te langh gherust hebben / en wederom rusten wy om dat wy pet ghedaen hebben. Nu datter in toevallighe oorfaecken een oneyndelijckheydt ghestelt werde / moet den Peripateticijnen niet absurd schijnen / jae 't is by haer noodtsaekelijck; dewijl sy stellen een gheduerighe en van aller eeuwigheydt gheweest sijnde verwisselingh van boozt-teelingh en bederbingh / soo dat de boozt-teelingh sy geweest oorfaeck van bederbingh / en wederom de bederbingh of verrottingh oorfaeck van een ander boozt-teelingh / hoewel dooz toeval. Want sy houden datter niets en kan worden boozt-gheteelt / ten sijder pets verdozben is: verdozben kander niet sijn / dat niet te boozen ghebozen oft boozt-gheteelt en zy. Alsoo isser oock een oneyndelijckheyt. In andere dingen die noodtsakelijck te samen verknocht sijn / want daer is geen tegenwoozdige tijt oft een boozleden moeter boozgegaen sijn / en booz die weer een ander / en soo boozts. Alsoo kan de Son nae haer seggen in 't Westen niet sijn / ten sy hy te boozen in 't Oosten / en wederom niet in 't Oosten / ten zy hy te boozen in 't Westen zy gheweest / en dat gaet in 't oneyndelijck / gelijck oock in andere dinghen die sy houden dat van eeuwigheydt beweeght sijn. Wat isser dan in de weegh datter oock niet oneyndelijcke toevallighe oorfaecken souden hebben konnen wesen / die Godt beweeghden om de werelt te scheppen? wy segghen niet dat sulcks gheschiet zy. Want wy sullen hier naer betoonen dat dat niet noodtsaekelijck en is. Maer ghemerckt wy met de Peripateticijns te doen hebben / soo segghen wy slechts dattet heeft konnen gheschieden / op dat wy de swackheydt van dat besluyt des te klaerder souden aenwijsen / en

en haer als met haer eyghen mes dooden. Want Godt heeft nu dit dan dat konnen doen / en upttet een occasie nemen om het ander te doen ; dat meer is nu wat buypen hem selfs doen dan niet met allen / nu een selvighe sijnck in langher dan in korter stont doen / naer een wijle 't selbe wederom herbatten / of yet anders hem waerdigh voornemen. Elck een sijner wercken in 't bysonder sal zijn begin des tijdts hebben / maer niet alle gesamentlijck genomen / om datse in getal onepndelijck zijn / hoe wel in gelachte epndelijck : gelijk als by de Peripateticijnen peder bysondere omzappinge des Hemels oft der Sterren / peder ouderdom van menschen / peder generatie en veranderingh haer beginsel hebben ; maer niet alle te gelijk / dewijl sy niet alle te gelijk genomen konnen worden / als onepndelijck zijnde. Ondertusschen nochtans salder geen onepndelichhept daerom ghestelt worden in de oorzaken die door haer selfs wercken / niet meer als by de Peripateticijns in die dingen die wy nu hebben verhaelt. Want daer sal ebenwel eene opperste werckende oorzaeck zijn / te weten Godt / en een upterste epnde welcke hy hem in sijn wercken heeft voorgesteld / en een eerste stoffe der upterlijcke werkingen. En de gedaenten / gelijk wy nu sien / sullen hare bepalinge hebben.

Maer laet ons nu hier oock by boeghen het tweede antwoordt op dese reden der Peripateticijnen / wy seggen dan dat het gebolgh van dese stellingheniet toegestaen en moet worden / ten minsten niet in die sin als sy 't verstaen / en wy tot noch toe by toe-latinghe hebben laten passeren / want het woordt van bewegen kan tweesins ghenomen worden. Want de oorzake mach ghesepdt worden pemandt te beweeghen / oft om datse soo beel in haer is / beweeght / hoe wel hy die beweginge niet dadelijck in en volgt / vermits sy haer werck niet noodtsakelijck maer ghebeurlijcker wijze doet / oft om datse alsoo beweeght dat hy daer door inder daedt tot yet te doen beweeght woordt. In den eersten sin konde een selbe oorzaeck Godt gheuerighlijck beweeghen om de werelt te scheppen / en nochtans door hare beweginghe niet dat te wege bzenghen dat hyse altijdt schepte maer alleen op een seckere tijdt. En van dese saecke behoefmen geen ander oorzaeck te soecken als Godts byje willekeur / want de nature des willekeurs oerepft dat de bypwillighe wercker een selbe beweeghende oorzaeck present zijnde en haer kracht behoudende des niet-te-min of wercken kan of niet wercken / en bypwillighlijck tot dese of die zijde sich buypghen. Dat dit van Godt gedaen is hebben wy door eenige exempelen betoont. Waerom soude dan 't selbe inde werelt te scheppen van hem niet ghedaen zijn ? Hy heeft niet ghekonnen sult ghy segghen / om dat dit een veranderinghe in hem soude zijn. Op wat manieren ? sal sijn self-standigh wesen daer door verandert worden ? oft eenighe natuerlijcke eyghenschap ? salder eenigh beslupt dat hy ghewilt heeft dat onberanderlijck soude zijn / daer door verbzoocken worden ? gheensins / maer hy sal alleen soo verre verandert worden dat hy beslupten sal te doen 't gheen hy tevooren niet beslo-

ten en had / en boozts in der daedt volbrængghen dat hy te boozen niet ghe-
 daen en had. Wat booz ongherijmthepdt is daer in ? Hy sal seght ghy
 van hem selfs verandert worden. Wat dan ? dat pemandt van hem selfs
 alsoo verandert wordt / dat hy te boozen niet ghewerckt hebbende/nader-
 handt werckt / of pet gewerckt hebbende/daerna wat anders boozneemt/
 is niet absurd. Maer verandert worden is lijden ; en daer en kan niet van
 hem selfs lijden. Want het soude te gelijk werckende en lijdende sijn. Doch
 wy ontkennen / dat dusdanighe veranderingh van werckingh lijden is.
 Een willighe booztgancck oft van ruste tot werck / oft van 't een werck tot
 het ander / is gheen lijden des ghenen die dat werck op-neemt / maer
 werckingh. Indien nu by abontueren pemandt gheloost / dat soodani-
 ghe veranderinghe lijden is , om dat verandert worden by de Grammaticijns
 een verbum passivum is ; die sal lichtelijck van ons jae van de Peripa-
 teticijnen selfs antwoozdt hier op konnen bekomen. Want soomen alsoo
 besluyten magh / sullen wy met meerder recht besluyten dat dese veran-
 deringhe een werck is ; dewijlse niet anders en is dan wercken daer ghy
 te boozen niet ghewozacht en hebt / of pet anders ghewozacht hebt. Hier
 en sullen noch de Grammaticijns in het woozdt / noch de Philosophen in-
 de saeck selfs eenigh lijden vinden. Wat ? als de Peripateticijnen seg-
 ghen dat Godt sijn selven bekendt ? belijdense dan niet met eenen dat hy
 van hem selfs bekendt wordt ? Nu bekennen is een ^a verbum activum , be-
 kent worden ^b passivum. Soo sal dan Godt pet van hem selfs lijden. Dit
 ontkennen de Peripateticijnen sterckelijck / niet willende datter pet van
 sich selfs lijdt / ick swijge Godt / en dat drijbense selfs in dese saeck de sel-
 ve leeren dat geboelen / begheeren / verstaen by den Grammaticijns activa
 zyn / en nochtans lijden beteekenen / hoewelse ghedwonghen worden van
 den gemeenen reghel af te schepden / het verstaen van die eerste oorzaeck.
 Daer-en-tegen seggense dat geboelt / begeert en verstaen worden / hoewel
 passiven uptgancck hebbende / seckere werckingen beteekenen des geens
 dat geboelt / begeert en verstaen woort : dooz dien het gheboelen / begeeren
 en verstaen / geschiet dooz lijden en ontfanghen van haer boozwerp. Hoe-
 wel die naebolghers van Aristoteles / met de welke wy hier boozneme-
 lijck handelen / segghen dattet soodanigh een lijden is dat op werckingh
 upthomt. Met recht. Want gheboelen en verstaen is niet alleen ont-
 fanghen het afftsel des boozgelwozen saecks / en op die maniere lijden/
 maer oock dat oorzeelen en onderschepden / 't welck een werckinghe is.
 Van ghelijcken ist met den wille / booznemelijck alse omtrent soodant-
 ghen goedt besich is datse kan verkiesen en verwerpen. Want terwijlse
 haer schickt / om dat te verkiesen / of in 't teghendeel dat verwerpt / soo
 werckse pet daer ontrent. En dit mach oock met recht op onse saeck
 ghepast worden. Want dat Godt besloten heeft de werelt te scheppen en
 boozts de selve gheschapyen heeft / is een werckinghe / 't eerste inwendigh /
 't laetste uptwendigh. Maer beyde dese werckinghen hebben haer be-
 ginsel

Een lij-
 delijck
 woort.

^a Werc-
 kelijck
 woort.
^b Lijde-
 lijck.

rinsel van lijden/ indien men het woort alsoo neemt / als het van de Phi-
 losophen in dusdanighe saecken pleeght ghenomen te worden. Want dit
 lijden is afghesondert van alle verderf en pijn / jae is bequaem om ver-
 naeck aen te bzenghen. Namelijck Godt is beweeght gheweest om de
 scheppinghe des werelts te besluypen dooz het eynde en die dinghen die
 hem tot aenmerckinghe des selfs als ghelept hebben. Want dewyl hem
 sijn krachten niet onbekendt waren (wie soude derben soochenen dat hy
 hem selfs ten vollen bekent is?) soo heeft hy oock geweten dat hy de we-
 elt konde scheppen / en daer-en-boven wat nuttigheydt daer van komen
 soude. Dese nuttigheyt heeft Godt beweegt / en dat ick soo segge aenge-
 richt en genoodicht / om de scheppinge des werelts te besluypen en te vol-
 deren. Dus verre heeft Godt van dat eynd yet geleden/ maer met sulck
 en soorte van lijden / 't welck als boven aengheroert / alder vermaecke-
 jckst is. Doozts de wille dooz dat eynd als opgheweckt zijnde / heeft
 yet selve noodighende toeghestaen / en sich bypwillighlijck daer toe ghe-
 schickt. Doen heeftse op-gehouden te lijden / en heeft yet ontrent dat
 eynd ghewracht. Derhalven indien ghy oock in soodanighe werckin-
 gen en lijdinghen wilt datter yet anders sy dat werckt yet anders dat
 jdt / sult ghy hier behinden het boozwerp / en 't ghene ontrent het booz-
 werp besich is. Maer dese dinghen wercken en lijden onderlingh / ont-
 rent en van malkanderen. Het boozwerp beweeght eerst de kracht der
 zielen/ die ontrent het selve besich is. Dese van 't boozwerp opgheweckt
 zijnde / werckt wederom ontrent het selve / en wat aengaet de wille die
 werckt veeltijds meer als sy gheleden had/ of werckt oock het tegendeel
 an 't gene waer toe sy op-gevoeckt was. 't Erste als sy bypwillighlijck
 enigh goet verkieft en booztgaet / om 't selve te vervolgen. 't Laeste als
 dat verwerpt oft besluyp te laten baren.

Maer seggense : Indien Godt werckt, 'tgunt hy konde niet wercken, so sal
 e volherdinge in dat werck met arbeyt en moeyten vergeselschap zijn. Want
 l wat werckt, daer het anders konde wercken, soo dat langer in 't werck vol-
 ert, wort het moede en afgeslooft. Dit hebben sy upt Aristoteles genomen.
 Daer hier op bragen wy haer booz eerst / waer upt wetense dat alles wat
 werckt/konnende anders wercken/soo 't langer in wercken volhert / daer
 ooz arbeyt en moeyte geboelt? sy sullen misschien seggen dat sulcx blijktt
 pt menschen en Dieren/ die dooz langhduerighe beweginghe verzwackt
 worden : dat oock de sinnen en 't verstant als het wat langer op een dinc
 lijft staen / moede worden. Maer hoe volghet daer upt dat het selve ghe-
 hiet in alle/ oock onsterffelijcke en onberderffelijcke dingen/ dat in 't sterffe-
 jcke geschiedt? Indien sy willen seggen dat al wat bypwilligh werckt/
 ock sterffelijck is/ soo sullense dat booz bekent nemen/ dat haer aldermeest
 ondt te bewijfen. Doch by aldiense sulck een werckende oorzsaek toe-
 aen/ so siense lichtelijck onderschept tusschen het sterffelijcke en onsterf-
 lijcke. De verderffelijcke dingen worden daerom vermoyt dooz arbeyt

oft langh-durighe aen-houdinghe der sinnen en des verstants / om dat de dierliche geesten / waer dooz al onser sinnen werckinghen / verstant en beweginghe volboert woerd / dooz langhdurighe beweginghe en aenhoudinghe des gemoedts upt-gheteert woerden en verdwynen. Dat ick nu niet en segge van d'andere lichamelike werck-tugghen die allenckskens sijten dooz den arbeydt en beweginge. Want de natuerliche hette dooz't bewegen toe-nemende/verteert allenckskens de ledematen. Indien de leden altyd eben versch bleben/ indien de dierliche geesten niet verteert en wierden/ soo souden wy altyt met de selve wackerheyt ons werck kunnen doen/ en gheen arbeydt soude den Menschen oft Dieren hinderlich zijn. Maer in de on-verderffelike en on-sterffelike saken heeft soodanige verteeringe en verswackinge der ledematen oft geesten geen plaetse: anders souden sy mede de verderffelicheyt onderwoezen zijn. Want welcker dingen/ deelen allenckskens verswackt en upt-gheput kunnen woerden / die selve zijn oock verderffelich. In Godt hebben dese dinghen noch des te minder plaets/ om dat sijn nature van de conditie der sterffelike en verderffelike lichamen alder-verst af-gescheyden is/ waer van hier naer t' sijner plaetse. ¶ Te geen wy hebben gheseydt van de on-verderffelike dingen is openbaer upt den Hemel en Sterren die ghedurighlyck sonder moede te woerden rontsom loopen/ en soo men den Peripateticynen gelooben mach/ van der eeuwigheyt alsoo om-ghelooopen hebben. Nu 't geen den Hemel of Sterren vermoghen in een gelijksoymige beweginge/ dat vermach veel meer Godt die den Hemel en Sterren ghesticht heeft/ in verscheyden werckinghen die ten goede van andere streckende / dickwijls groot vermaeck aenbrenghen. Ick gheswijge dat soo in Godt vermoeytheydt plaetse hadde/ 't welck niet zijn en kan/ soo soude hy naer sijne wijsheyt lichtelijck middelen kunnen bedencken/ waer dooz hy sonder arbeydt en moeyten dese werelt regeeren soude/ behoudende sijne ruste.

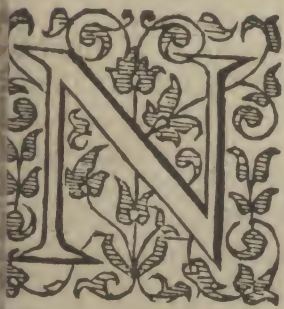
¶ Sy plegen oock booz te werpen / dat de raetslagen Godes van de dinghen te scheppen en de ghedaenten (die sommighe ideen noemen) in de stoffe te brengen, tot voort-brenginghe der dinghen niet ghenoeghsaem, jae selfs niet vorderlick en zijn, om datter een inwendigh beginfel toe van noode is, dat naer haer segghen de begeerte der stoffe soude zijn. Maer wy en zijn selfs oock van die meeninghe niet/ dat den blooten raedt Godes sonder een seckerere van hem bloepende kracht tot der dinghen sozmeringe ghenoeghsaem soude zijn. Daer is een almogende kracht in Godt by sich selfs wel onbepaelt / maer die dooz sijn wille tot peder bysonder werck bepaelt kan woerden/ghelijck als wy hier naer/ handelende van de macht Godts/ bree-der verklaren sullen. Hier dooz ontstaen de gedaenten/ het leven en bewegen der geschapen dinghen. Doch by aldien sy meenen/ dat van Godt aller dinghen gedaenten kunnen bloepen/ sonder dat hy eens daer op denckt/ hoe veel ghelooffelicker ist datse van hem kunnen bloepen / als hy om de selve in de stoffe in te drucken denckt/ en die dooz sijn kracht daer in druckt.

Men

Men werpt ons dit oock tegen; Seght men dat de werelt t'eenigher tijdt niet gheweest en is, soo steltmen een tijdt voor dat de werelt was. Dit en kan niet zijn, dewijl daer te vooren geen bewegingh oft veranderingh is geweest, onder welcke geen tijdt zijn en kan. Maer nu hebben andere booz ons generckt/ onwaerachtigh te zijn datter geen tijdt en is daer geen beweginghe oft veranderinghe is. Want hoewel de lanckhepdt des tijds sonder enighe veranderinge niet ghevoelt en wordt / soo isser nochtans een tijdt oock sonder verandering. Want de tijdt is niet anders dan een duersaemhepdt. Nu die duersaemhepdt kan oock zijn sonder beweginghe/want de uyt heeft oock haer duersaemhepdt / oock ist onseker oft liever onwaerachtigh / datter booz de scheppinghe des werelts geen beweginghe oft veranderinghe soude zijn gheweest. Daer zijn noch meer andere redenen die dese Tugden boozt-brenghen / doch niet weerdigh datse hier verhaelt werden / te meer om dat wy een-mael een eynde moeten maken van dese nse handelinge/hoe-wel het te beklaghen is/ dat de menschen haer dickwijls laten vernoeghen met seer gheringhe gissinghen en bedenkinghen te tegen de waerhepdt op-genomen worden / daer doch de alder-klaerste redenen dienende tot bewijs van de waerhepdt die nae de godtsalighepdt is by haer niets niet en gelden.

CAPIT. V.

Wordt bewesen datter een Godt is uyt de dingen die den mensche eygen zijn.

Nie dat wy de gantsche natuere tot getuygenisse van de Godthepdt t'samen geroepen hebben/ is oberigh dat wy besien de blijcken die daer van ghespeurt worden in de menschelijke dingen, waer in wy sulen voornemen niet die dinghen die des menschen natuer aengaen / van welke wy booz henen ghesproken hebben/maer tot welke de mensche oft een natuerlike dzyft/oft sijn gemoet steunende op blijckelike redenen/ oft eenige hooger oorsake aenlept. Cap 5.

Booz eerst dan komt ons hier ter handt de ghedurighe over-een-stemminghe van alle oft meest alle oock Barbarische volkeren/in't ghene wy hier boozstaen. Want de volkeren der aerden van alle tijden her soo verree gheheugenisse reycken kan/hebben lieber ghewilt/ Sterren/ Beesten/ eyndelijck hout en Steen booz hare Goden eeren/als datse geen Godthepdt noch Godts-dienst souden bekent hebben. Soo isser dan wel verhepden gevoelen geweest/ belangende des Godthepts natuer/ ghetal/emanie:

maniere van God te dienen/maer nochtans in so grooten verschepdenheyt
 zynse hier in eens gheweest / datter een Godt is die men Goddelicke eere
 moet bewijfen. Doch al-hoe-wel daer hyndendaeghs volckeren gebonden
 zyn/die geen opinie van de Godtheyt schynen gehad te hebben/ nochtans
 zynder veel meer ghebonden / in welcke die opinie van Godtheyt geweest
 is / al wast schoon datse andersins een woest en Barbarisch leven leyden.
 Doch geruygen de Historien dat die menschen niet te min die geen opinie
 der Godheyt schynen gehad te hebben/eenen Duyvel hebben die sy vzeesen
 en eeren/op dat hy haer geen leet en doe. 't Welck ons hier meer als ghe-
 noegh is. Want dit is oock een voet-stap van Godtheyt en Godts-dienst/
 hoewel aberechts om-gekeert. Andersins wat wonder ist dat barbarische
 menschen / die de menschelike natuer als upt-getogen / en in des selfs
 plaetse een beestelike wildigheyt aengetogen hebben/ quijt zyn geworden
 't gene den mensche eppen is/namelick de opinie van Godtheyt en Godts-
 dienst? Want sonder verstant isser geen opinien der Godtheyt/ geen ge-
 boelen van Godts-dienst. Daerom en heeft dit in de beesten geen plaets/
 en past voorts niets te wel op de gene die by naer in beesten verandert zyn.
 Hoe isset dan geschiet dat in de volckeren selfs die tot de uiterste woestig-
 heyt verballen zyn/nochtans eenige voet-stap van Godtheyt en Godts-
 dienst ober-ghebleven is? Wat vooz oozsaeck ghy oock stelt van dese
 over-een-stemminge der volckeren, ghy sult de waerheyt deser stellinge die
 van ons beweert wort/bermercken. Want de oozsake deser over-een-stem-
 minge moet algemeen zyn/betreffende 't gantsche menschelick geslacht/de-
 wijl 't effect algemeen is. En is of een natuerlicke indruck, of d'alder-outste
 traditie van onse eerste vooz-ouders afcomende/of eyndelick de groote baer-
 blijckelickheyt van de sake selfs, of lieber der redenen/waer dooz die aen een
 peder bekend is. Hier onder begriypen wy oock de Goddelicke openbarin-
 ge/wonder-wercken en andere blycken der Godheyt/die vooz een pegelick
 openbaer zyn. En van dese laetste oozsaeck ist onnodigh veele te segghen.
 Want sy stelt terstont de waerheyt van de saeck; insonderheyt de dwijlder
 geen reden ran gegeven worden/waerom de dingen die dooz hare claerheyt
 alle menschen in't gemeen tot de kennisse Gods en des Godsdiensts aen-
 leyden/ haer des niet tegen-staende souden bedriegen. Wat de twee eerste
 oozsaken aengaet/indien ghy die een-stemmigheyt der natien, der naturen in
 druck toe-schrijft / de nature heeft 't menschelick geslacht geen doolingen
 in-geplant/sy heeft ons tot waerheyt/niet tot logen geschapen. Refereert
 ghyse tot de oude traditie, soo sult ghy oock bevinden dat dit een-stemmig
 geboelen waerachtigh is. Want oft ghy oock stelt eenigh beginsel / in't welck
 dit geboelen van Godt begonnen heeft/ oft geen altoos/ maer wilt dattet
 van aller eeuwigheyt te gelijk met het menschelijck geslacht outstaen is.
 Houdt ghy dit laetste / soo kondt ghy niet houden dat de traditie daer van
 oozsaeck soude zyn. Want alle traditien / en veel meer al wat van de selve
 sijn oozspronck neemt / dat heeft sijn begin. Daer nae/ by aldien ghy wilt
 dat

at dit geboelen van eeuwigheyt by de menschen is geweest / soo sal't niet
 nin nootfakelick zijn als 't menschelick geslacht selfs / 't welck ghy hout
 ootfakelick ontstaen te zijn. Want al wat van eeuwigheyt is geweest / is
 oodsakelick / immers gaet het booz alle bypwilligh werck des menschen.
 Du / indien dit geboelen nootfakelick is / soo kan't niet valsch zijn. Jae
 waer van noode dattet uyt de nature selfs ontstont. Hier uyt en kan geen
 alsch geboelen ontstaen / als booz henen gesien is. Houdt ghy dat dit ge-
 oelen sijn beginsel gehad heeft / oft ghy stelt te gelyck een beginsel des
 nenschelicken geslachts / oft houd dattet selve booz onepndelicke eeuwen
 eweest is. Segt ghy het eerste / soo moet ghy booz eerst een auctheur des
 nenschelicken geslachts / en dien-volgens Godt bekennen / die ons bypten
 en loop der naturen boozt gebzacht heeft ; gemerckt het menschelick ge-
 acht noch van hem selven heeft konnen zijn / noch van eenige natuerliche
 ozaeck boozt-komen. Want waer het eerst boozt-gebzacht geweest van
 en natuerliche ozaeck / soo moest het onepndelicke eeuwen te boozen
 ntstaen zijn geweest / dewyl't van noode is dat der naturen loop in onepn-
 elicke eeuwen / onepndelicke malen haren om-keer gehad / en wederom
 an nieuws begonnen heeft / als wy in't boozgaende cap. hebben betoont.
 Doch seggen de gene die daer versieren dat de mensche vanden Hemel uyt-
 er aerden boozt-komt / dat den Hemel by wijlen een nieuwe generatie der
 menschen boozneemt / op dat soo by aboutueren de boozt-teelens kracht in
 e menschen op-houd / het menschelick geslacht daerom niet op en houde /
 ndere nieuwe in hare plaetse uyt de verrottinge boozt-komende. Hier be-
 effens de stantvastigheyt van dit geboelen / in soo grooten menichte van
 menschen en volkeren bewijst / oock dat 't selve waerachtigh is. Want ten
 uide so langē duer niet gehad hebben / indien't logen waer / oftet al schoon
 ooz eenighe overleveringhe der booz-ouderen in de herten der menschen
 t-ghedzucht waer gheweest. De natuer schud ten laetsten eens uyt / al
 dat bypten oft oock teghen de selve / den dingen wordt inghedzucht. Al-
 so keert het water / hoe wel dooz de kracht des byers ziedend heet ghe-
 naecht zijnde / om dattet die hette uytter naturen niet en heeft / alst byer
 eck-ghedaen is / van selfs wederom tot sijn eerste ghestalte. In ghe-
 jcker voeghen soude des menschen verstandt / de valscheydt van sulck
 heboelen dat bypten sijn natuere daer in-ghedzucht waer / eenmael
 en laetsten gantsch uytghetoghen hebben / booznemelijck / alsoo onse na-
 iere andersins deses tooms en jocks / dat haer de Godts-dienst op leydt /
 ndzaeghsaem is / en naer bypheydt haecht. Hoe soude dan dit gheboe-
 en soo veel eeuwen als men by alle memozen gedencken mach / in de we-
 eldt heerschappye gehad hebben ? 't Selve mach men seggen / soo wan-
 eer pemandt stelde / dattet menschelijcke gheslacht onepndelijcke eeuwen
 ooz dit geboelen zy geweest. Wyders hoe kan't geschieden dat alle volc-
 en gesamentlijck in een valsch gheboelen / daer onse eerste booz-ouderen in
 doztijden niet van en wisten / souden over-een-stemmen ? hebben dan alle /

selfs de verstandighste natien / sich soo laten blindt-hocken sonder dat sy klaer blyck of bewijs daer van hadden? doch dit en kan niet wesen dattet menschelijck gheslacht t'eenigher tijdt sonder dat gheboelen van Godt en den Gods-dienst gheweest soude zijn / dewijl de Atheïsten selfs leeren dattet selve ten alderhooghsten nut is booz de menschen / seer noodigh tot de politijcke regeringhe / en boozts met allen blyt behoort onderhouden te worden. Soude dan het menschelijck geslacht / soo profijtigen en noodigen geboelen / tottet welke haer de nature gefozmeert heeft / oft onepudighe eeuwen ontbeert hebben / oft t'eeniger tijdt daer van afgebalen zijn? dat is onmoghelijck. En het waer oock te verwonderen / by al dien het menschelijck gheslacht t'eeniger tijdt sonder Godt en sonder alle Religie waer geweest / datter niet een voetstap of het alderminste teycken van die eeuwte soude ober-gebleven zijn.

Nemandt sal misschien segghen datmen hem niet en derft verwonderen, over de stantvastigheydt en algheemeenheydt deses ghevoelens, hoe wel het valsch is; ghemerckt het eensdeels door ghewelt, anderdeels door listigheydt der menschen die de Religie misbruycken tot haren voordeel gheduerighlijck gevoedt wordt. Maer op dat wy nu niet weder op en halen 't gunt van den oorspronck deses ghevoelens van ons ghesepdt is / uptghesondert de wonder-wercken / die by den ghenen die Godt lochenen gheen gheloof en binden; wat heeft het gheloof van Godt / wat heeft de Religie opt meer bebesticht / als de tormenten en grouwelijcke dooden die d'eerste belijders der Christelijcke Religie gheleden hebben / welcker stantvastigheyt soo veel dupsendt menschen hebben nae-gebolght? waer van selfs de schrijbers die van onse Religie bzeemt zijn niet en swijghen. Maer wie ten zy hy ontsinnigh waer / sal segghen dat oft de macht oft de listighepdt der ghener die deses Godts-dienst hebben willen bozderen / sulcks te weghe ghebzacht heeft? Doet hier by dat de ghene die des Religions saecken oft met ghewelt handelen / oft met bedzoch en loofshepdt soecken in te krupen / hier op niet eygentlijck toelegghen datse den menschen in 't gros wijs maecken datter een Godt oft Godts-dienst is; maer datse deses of dien Godt bekennen / deses of dien Godts-dienst aen-nemen. Want datter een Godt en Religie is / is nu by een peggelijck bekent / en is ober sulcks niet van noode dattet haer met ghewelt uptgheperst oft met behendighepdt wijs ghemaecht werde / jae de pzaetijcke der ghener die de Religie met ghewelt of bedzoch dzyben / ept dat dit van alle menschen in 't gros buyten twijffel werde ghestelt / sonder het welke alle haren arbept te bergheefs soude zijn / en gheen macht of loofshepdt soude die algheemeene ober-een-stemminghe konnen te weegh bzenghen: ghelijck sy niet hebben konnen te weegh bzenghen dat alle volckeren der aerden een Religie selfs booz een kozten tijt souden toeballen. Ja de verstanden aller menschen die andersins tot de deught gheschickt zijn / souden lichtelijcker ober-een-stemmen in die Religie die d'alderbeste is / sooder

der het ghevelt en bedroch af waer / en soo de ghene die sulcke midde-
en ghebruycken / liever andere met leer en exempel ter deught boozgin-
ghen.

In 't boozstel van dese reden hebben wy daerom gheen ghewach ghe-
naecht van die Philosophen die alle Godtheydt en Godts-dienst looch-
ten: om dat haer tegen-spreken de kracht van onse reden niet verzwac-
ken / noch eenighsins de een-stemmigheydt van soo vele volkeren kan te
niet maken. Want sy hebben weynigh in getal gheweest ten opzicht van
eer vele andere die daer hielden datter een Godt en Gods-dienst was / en
en is geen wonder dat de Philosophen tot absurde en ongerijmde opinien
ijn verballen geweest. Veeltijts oordeelt de gemeene man veel opzichter
van saken / als dese oft die Philosophen. En niet sonder oorzaeck seyt ee-
ner / datter niet soo absurd en is dat niet yemant uyt de oude Philosophen heeft
taende ghehouden. Men besiet slechts de boecken der Heydensche Scri-
venten die de gheboelens / leven en leeringhen der Philosophen beschrij-
ven. Wat isser klaerder dan datter eenighe beweginghe in de nature is?
In dit hebben nochtans eenighe subtyle Philosophen gheloochent / en met
cherpsinnige argumenten soecken te ontleggen. Wat isser kennelijcker
dan dat peder dinck is oft niet en is / dat wederstrijdige dingen niet te ge-
jels kunnen bestaen? en nochtans sijnder Philosophen gheweest die het
eghen-deel hebben beweert / teghen de welke Aristoteles in Meta-
hyfisicis disputeert. Desen ghelijck sijn gheweest die haer eyghen oogen
niet en gheloofden / en seyden datter niet waers en was / maer alleen
vaerschiynlijck; soo datse selfs niet vast en gheloofden datse waren en
seyden / dat by een peder buyten twijffel werdt ghestelt. Ende sy heb-
ben dit niet sonder eenighe redenen gheseydt. En verwonderen wy ons
atter eenighe Philosophen sijn gheweest die Godt / den welcken sy
iet en saghen / loochenden. Certeyn dit is des te min te verwonderen /
in datse gheleest hebben in die tijden en onder die volkeren / daer val-
che en dickwijls belacchelicke goden met Godts-diensten die open-
aer godtloos waren wierden ghehandt-haest de ware Religie had haer
t-plaets onder de Joden een volck dat by haer onbekent of gehaet was /
in dat noch onvast genoegh. Want seer seldom hebben sy van ongoddelijc-
e insettinghen ghesupbert geweest. En de ordinantien den Joden van
Godt gegeven verachten de Philosophen om dat sy de reden daer van niet
verstonden. Verhalven dewijl sy nergens eenige Religie / maer ober-
l sagen of immers haer selven lieten boozstaen te sien / wat wonder ist dat
alle Religie t'eenemael hebben veracht / en geloofst datter gantsch gee-
en Godt en was? Ick swijge dat andere de nieuwsgierigheyt en daer on-
er speelende eersucht aen dese klip heeft konnen stooten / andere dat sy
nisschien eenige redenen niet konden oplossen. Want het ghebeurt som-
nigen datse niet konnende beantwoozden eenige tegen-werpinghen / oock
an de openbare waerheyt afwijcken. Hoewel by avontueren sommige die

Lib. 3.
Metaph.

Overge-
loovig-
heyt.

voorz Altheisten gehouden zijn/niet soo seer alle Godheyt hebben verfaect/
als datse die Goden die in't gemeen daer voorsz ghe-eert wierden/niet heb-
ben bekent. Ick gae nu voorsz by de genen die aen haer wellusten en andere
quade gheneghenheden verknocht zijnde/datter een Godt is ontkennen/
op dat sy des te vzyer haer begeerlichheden souden volghen/namelick om
datse sien sooder een Godt is/dat die hare schelm-stucken niet ongestraft
sal laten/en dat hy niet dan doorz een supber gemoedt en oprecht leven ghe-
dient kan worden. Maer die verbeestet zijn / en van de edelhepdt haers
natuers ontaerden/verswacken gheensins de kracht van ons Argument/
als upt het boven-geseyde blijktt.

Maer laet ons nu komen tot andere blijcken der Godthepdt die in de
menschelike saecken ghesien worden. Volghet dan voorsz het tweede be-
wijs de kracht des ghewetens, van welcke men ober-al leeft / by de Philo-
sophen/Historp-schrybers/Orateurs en Poëten. Siet onder andere Ari-
stoteles in't neghende Boeck sijner Zede-kunst / alwaer hy handelt van
de vziendtschap die de menschen met haer selfs hebben / en verklaert de
kracht der conscientien/sich vertoonende soo in goede als in quade. Dese
is ter weder-zijden soo groot/ dat noch de ghene vzeesen die niet misdaen
en hebben/ en die ghesondicht hebben/altijdt meenen dat sy de straffe voorsz
hare ooghen sien. En de quade wordt noch doorz waken/ noch doorz sla-
pen bezedicht / oock in eensaemhepdt beanghist en bekommert zijnde.
En niemandt is noyt soo machtigh geweest dat hy des selfs kracht heeft
konnen ontblieden. Daerom sien wy in de Historien/ dat selfs de alder-
machtighste Princen die alle vzeese Godts hadden af-gelept/ ten laetsten
met de tozmenten harer conscientie doorz-steecken / en doorz de rasernijen
harer schelm-stucken ghepynicht zijn gheweest. Nu de ghene die de con-
scientie harer schelm-stucken dzucht/vzeesen niet alleen voorsz de menschen
en menschelike straffen/ jae die versoekense somtijdts/of vzenghen haer
selfs om't leven / tot een bewijs dat sy pets vzeesen 'twelck grooter is dan
de menschelike oorzdeelen en straffen. Daerom ghelijck dien Poët seyt/
sy worden bleeck van wegghen d'alderminste blixem-stralen, alst dondert
zijns ontzielt op het alder-eerste gekraeck des Hemels. Wat betuyghet hier
mede des menschen ghemoedt anders dan datter een Godt is / die al wat
wy doen hoorst en siet / en yeder loon nae wercken sal gheben? Want
waerom soude de nature den menschen een ydele vzeese aen-jaghen/voorz-
nemelick wanneer de misdaden hemmelick bedreben zijn/ of de macht den
misdadigen bevizjd van de menschelike straffen? segt ghy dat de nature
die ghewetens-kracht, den mensche inghestort keeft, op dat dese vermaender
hem eerst van de sonden soude af-manen, de welcke indien hy hem niet en
hoorde, hem voorts als sijnen vyandt soude aen-klaghen, als d'alderfecker-
ste ghetuyghe overtuyghen, als een rechtveerdigh Rechter veroordeelen, en
ten laetsten als een Pijngher en Beul martelen. Hier op dient voorsz-eerst tot
antwoort: Ist dat ghy dit epghentlijck der naturen werck en belepdinghe

che houdt te zijn / die dese dinghen soo wiffelick hebbe inghestelt / soo
 maect ghy de nature tot een Godt / en soo ghy dan noch ontkent datter
 en Godt is / soo verstaet ghy u selfs niet / ghelijck als upt het ghene el-
 ders hier bozen van ons gesept is / klaer ghenoech blijktt. Doozders de-
 wijl dese quellinghe der conscientien in bzeese bestaet / ghelijck daer-en-te-
 ghen de wellust van de goede conscientie in een goede hope / blijktt datter
 behalven dit woeghen der conscientie / noch eenige andere straffe oberigh
 s / die alle boosdoenders in 't ghemeen ober 't hooft hanght / en daer-en-
 eghen bzyhepdt van straffen is booz-gestelt / den ghenen die hier deugh-
 elick gheleest hebben. Want de natuere wil niet dat alle menschen een
 edele hoop oft valsche bzeese scheppen. Soo moeder dan eenigen verboz-
 ghen Regeerder en Rechter der menschen zijn die een peder loon en straf-
 e sal upt-deelen. Want die onghestrafthepdt die de goede conscientie
 haer selven toelept / en de straffe die de quade conscientie ober haer selven
 upt-spreect / komt niet upt menschen ordinantie : die dickwijls ober
 nder lypden deughden vandelick ghesint / en de ghebzeeken goet-
 junstigh zijnde / de goede verducken / de quade verheffen / en de beloo-
 ningen die den bzoimen toe komen / niet selden aen den onbzoimen ober-
 dzaghen. Nu wat ist anders / te segghen datter eenighen verbozghen
 Regeerder en Rechter des menschelicken gheslachts is / als datter een
 Godt is ?

Ten derden is dit oock gheen kleen Bewijs van de waerhepdt onses
 zheboelens / dat alle de ghene die in menschelijke saecken niet onbedze-
 ven zijn / bekent staen / dat sonder Religie de Burgherlicke ghemeenschap
 niet bestaen en kan. Plutarchus verklaert / dat een Stadt eer sonder vaste
 aerde ghesticht , en onderhouden schijnt te konnen worden , als een ghemeen
 beste sonder die opinie van datter Goden zijn , en dat de Religie is de bandt
 van alle ghemeenschap , en een grondvest van Wet-ghevinghe oft gherech-
 tighed. Dat ick nu booz-by gae de ghetupghenissen van anderen /
 van welken een groote meenichte by den Gheleerden werdt aen-ghe-
 togghen. Dese noodtsaeckelijckhepdt van Religie ten aensien van het
 ghemeene beste / bekennen selfs de ghene die niet en gheloofden / of im-
 mers niet en konden ghelooben / soo sy niet haer selven eens wilden
 zijn / datter eenighe ware Religie was. Onder dese laetste mach oock
 Aristoteles met recht ghestelt worden / wiens gheboelen van Godt
 wy in 't boozgaende Capittel hebben ondersocht. Dese nochtans die

Lib. 7.
 polit. c. 1.

dinghen verhalende / sonder de welke gheen Burgherije ofte ghemeen-
 schap zijn en kan / seght dat het vijffte en booznaemste is de besorgin-
 ghe van Goddelijke saecken / laet ons hier by voeghen upt de moderne
 Schrijvers / den subrijen of liever dooz-trapten Machiavel. Want upt
 verscheyden plaetsen die in sijn Schriften hier en daer worden ghebon-
 den / is wel te mercken dat hy in der daedt gheen Religie / niet teghen-
 staende alles wat hy oock somtijds schijnt te segghen (ghemerkt hy sijn

Atheisterne eenichsins moest bedecken) bekent en heeft immers dat hy gheen Christen is gheweest / kan ghenoeghsaem blijcken soo uyt eenighe sijne stellinghen der Religie aengaende / als uyt het gene hy erghens van

Dispat. Mofes schrijft/ dat hy geliyck als Licurgus en Solon , om't gemeene besten wil,
de Rep. hem aenghenomen heeft de macht van Wetten te maken, en een ghemeene re-
lib. 1. c. 5. gierunghe in te stellen. De selve nochtans 'tis te verwonderen hoe grooten
gewicht hy stelt in de Religie tot behoudenis en aen-was van't gemeene
Ibid. cap. beste. Al waer Religie is, seyt hy/ daer hebben goede Wetten en goede disci-
11. plijn plaets, uyt welcke ontsaen geluckige en voorspoedighe uytkomsten van
saken, voornemelick in de Oorlogen. Gelijck in't tegendeel de Religie wech
Ibid. cap. genomē zijnde, 'tgemeene beste moet vervallen, aengesien uyt het wech-nemen
12. van de vreesē Gods volght godloofheyt, en daer uyt het verderf der heerschappij-
pijen. Daer na leert hy in een bysonder capittel/hoe veele daer aen gelegen
zyt tot behoudinge van't gemeene best/datmen acht neemt op den Godts-
dienst oft Religie/ en dat in Italien der Roomscher Kercken / Religie
verballende / den val van de Heerschappij daer op gevolght is. Ich trec-
ke aen de woorzen eens godtloosen / op dat de godtloosheyt dooz haer ey-
gen getuygenisse overwonnen / en als met haer eygen sweerdt ghedoodt
werde. Want indien de gantsche behoudenis der burgerlicke regeerin-
gen steunt op de Religie / soo datse die Religie staende staet / en de selve
verballende verballt / hoe kan't zyn/ datter niet een waerachtige Religie/
en boozts waerachtighe Godt soude zyn / die met die Religie moet ghe-
dient worden? Want dewijl de menschen van natueren tot geselligheyt
en burgerlicke gemeenschap geschapen zyn / soo ist van noode dat sy oock
van de nature zyn geordineert tot het gene sonder 'twelcke die geselligheyt
en burgerlicke gemeenschap niet bestaen en kan. Die yetwes ordineert
tot het eynde / deselbe ordineert dat oock tot de middelen / sonder welcke
dat eynde niet bekomen en kan worden. Heeft dan de natuer de menschen
daer toe ghefozmeert dat sy een ydel en valsch dinck geduerigh eere be-
wijzen/en sulchs met d' alder-hoogste blijft onderhouden sullen? Wie kan
dat gelooben ten zy hy in een verkeerden sin overgegeven zijnde/ vastelick
boozgenomen heeft de bekende waerheyt tegen te streben? die gene booz-
waer die de natuer als d' eerste oorzaeck alles plegen toe te schrijben / selfs
't alder-goddelijckste dat in haer gesien wordt/en de selve dickwijls onwe-
tende tot een Godt maken / behooren haer soo grooten onghelijck niet te
doen. Hier by komt / geliyck sy selfs oock moeten bekennen / dat waer de
deughdt in een Gemeente plaets heeft / daer moet oock de Gemeente in
een goede en bloepende staet zyn. Want behalven dat de deughdt by haer
selfs seer bozderlick is tot ruste en behoudenis der Gemeente / soo kan
oock de boozsichtigheyt en kloechheyt niet daer van af-geschepden wor-
den/en daer beneffens is de Goddelicke hulpe altydt met de deughd ver-
gheselschapt. Welcke d'zede dinghen ghestelt zijnde / en naer 't gevoelen der
godtloosen die twee eerste r'samen-komende / soo is of placht immers de
Gemeen-

Gemeente behouden te zijn. Derhalven by aldien de Religie soo noodigh is booz't ghemeene beste / dat de Religie verballende oock dat ghemeene beste vallen moet / soo ist van noode dat oock de deughdt op Religie ghegrondt-best is / soo dat sy sonder die niet en kan bestaen. Want kan de deughd sonder Religie zijn / soo sal oock 't gemeene beste daer sonder konnen zijn. Doch dese luden bekennen selfs / dat deught sonder Religie niet kan bestaen / ja seggen oock dat daerom de Religie so seer noodigh is tot behouden van 't gemeene best / om dat de selve tot deughd-oeffeninge soo seer noodigh is. 't Welck oock de saeck selfs spreekt / alwaer 't dat sy 't niet en seiden. Indien nu de deught op Religie ghesondeert is / en sonder deselve niet staen en kan / hoe soude dan alle Religie valsch zijn ? want dat ? Steunt de deughd alsoo op de doolinge dat sy te gelijk met de selve vande moeten vallen ? En die wiens oogh en bestierster de voorzichtigheyt selve is / heeft die van noode sulck een schandelicke en belacchelicke blindheyt der menschen ? O ellendige deugt die sonder de loofheyt en beynsinne / oft liever bedroghe en godtloofheyt der gener die niet een Religie / maer superstitie erdacht hebben / niet en soude geweest zijn / oft wesende niet en soude hebben konnen behouden worden ! Waer byzome verstandighe Luden sullen eer gelooven / dat des deughts nature booz u onbekent is / dan seer staen souden dat men die de blinde doolinge / ick late staen bedroghe en godtloofheyt / soude toe-schrijven.

Ten laetsten ist gantsch niet gelooffelick dat het menschelick gheslacht so veel doolingen en ghebreucken onderwozpen zijnde / en by naer teghen onepndelike klippen aen-stootende / sonder een onseplbare Regeerder geyten / en als een schip-breuckige in 't midden der golven sonder Stierman en wanckelbare abontuer soude ober-ghegeven zijn. Doet hier by dat de dieren die den mensche tot nut dienen nae de Werten der naturen haer bestier schicken als de menschen selfs / en datter gheen beest soo verre van sijn oert af-wijckt / als de menschen upt hare nature pleghen te slaen van weghen het byzige gebreuck hares willes. Daerom ist t'eene-mael ongelooffelick datter niet en soude zijn eenen wrecker van de gheschonden natuer in quade bedieninge deser aerdtische dingen. Want soude den mensch soo onghestraft alles nae sijn wel-geballen misbreucken ? en souden die onghereckelijcke saken gedwongen worden den ghenen die vol ghebreucken in te dienen / sonder dat sy daer ober gestraft worden ? soude al het poezen der naturen / die wy sien soo gheschickt te zijn / en die gheheele order der alder-uptnemenste saecken epndelijck daer op upt loopen / dat de menschen ober al soo veel schelm-stucken souden bedrijven / en sonder eenighe beese Gods lebende erger en verfoepelicker worden dan de beesten selve / die haer dienen ? soo dat ten laetsten alles ober hoop ghebreucken / en den hemel by-naer met de aerde vermengt soude worden. Ghelijck sulck les moet gheschieden sooder geen Godt en is die de menschen bestiert : en ghesien de saeck selfs leert / en de godtloose bekennen dat de Religie wech-

wech- ghenomen zijnde/alles met schelm- stucken moet verbult worden. Want de Atheisterye is de moeder van alle schelmerijen; hoe wel oock de superstitie woert en aller weghen godloos pleeght te zijn. Ghelijck als de gene die slechts let op de Gods- diensten der Heydenen (indien men Gods- diensten mach noemen die schelmachtigh en godloos zijn) sal bevinden. Want ghy sult niet licht vinden een volck selfs vande geschickste volckeren / met superstitie besmet zijnde/ dat niet met menschelijke offeranden hare Goden oft liever dupbelen heeft ghesocht te versoenen / als van gheleerde mannen uyt oude schriften is aenghetoghen. Wat is dat vooz een woert heyd geweest / der gener die niet geschroomt en hebben hare kinderen den Saturnus oft Moloch dooz 't vper roe te heyligen/ en dooz superstitie beweeght zijnde/ gesubwelijcke tyranne hebben gepleeght aen den onnossele ouderdom/ hare alderlieffste panden/ en epgen ingewanten? Ich swijge die alder schandelijckste onkuysheden en andere onbehoorlijcke stucken/ die de superstitie onder pzetext van Gods- dienst heeft geoeffent/ en vooz de oozen en oogen der menschen heeft vooz gestelt. Soo dattet geen wonder is dat de Doeët die gheen Religie en bekende als die superstitie was / of lieber de superstitie Religie meende te zijn / uytgheroepen heeft: soo veel quaets heeft de Religie konnen aenrichten. Doozts sal alle Religie superstitie zijn/ en ten laesten tot Atheisterye uytballen / sooder gheen Godt en is. Want niet dat verdicht is blijft geduerigh/ jae is selfs niet langhduerigh/ ten 3p- der pet waerachtigs onder vermengt is daer het op steunt. Daerom zijn alle Religien/ of lieber superstitionen die van outs de gantsche werelt hadden ingenomen/ verdwonen. Alleen de Joodtsche om datse op ware fondamenten gebouwt is/ hoe wel op veelerley manieren bebleekt zijnde/ duert noch tot op den huydigen dagh. Oock duert de Chyristelijke Religie die die vooz waerachtigh bekennt/ en als uyt de selve gebozen/ de Godvuchtighheyt tot hare uytterste volkomenheyt heeft ghebracht / niet tegenstaende d' aldergrootste swarigheden daer onder sp gedrukt lagh/ nefens by naer ontallijcke doolingen/ daer dooz sp vele eeuwen langh verontrepnigh/ en in d' alderdiepste dupsternissen inghewickelt is geweest / sulende voozt en voozt dueren soo langh als dese werelt staen sal. Sulcks dan is alleen geduerigh dat niet verdicht noch valsch en is. Al wat verdicht is kan niet langh bestaen. Want dat veele superstitionen een rumme tijt hebben geduert/ is vooz eerst daerom geschiet/ datse hoewel qualijck ghestelt zijnde/ op desen gront nochtans waren ghebouwt/ datter een Godt en dien- volghens oock een Religie of Gods- dienst is. Daer nae om datter geen/ immers geen langhduerige superstitie is geweest / die dooz 's dupbels list niet en was op- gheweckt en bevesticht / oft dooz eenighe wonder- teekenen / oft dooz oraculen en andere verborgener practijcken. Nu dat men de dupbelen gestelt zijnde/ te gelijk moet stellen datter een Godt is/ sullen wy in 't volghende capittel bewijzen. Terhalven ghelijck als der schelm- stucken/ alsoo heeft oock der superstitie langhduerigheyt, of lieber

gedue-

ghedurigheydt wel niet rechtbeerdighe noch wertelicke / maer nochtans eenighe waerachtighe oorzsaecten/welcke gheen en souden zijn/ten waerder een Godt waer/die't menschelicke gheslachte op een heymellicke wijze regeerde en bestierde. Daerom op dat wy weder-keeren tot het ghene daer van wy aenghebangen hebben : Indiender geen Godt en waer / soo soudet alles tot godtloosheydt upt-slaen / ende dit soude ten laetsten het eynde zijn aller dinghen/die in de werelt gheschieden/dat ober-al d'aldergrouwelichste schelmerijen ongestraft/geoeffent / die alderschoonste naturen order in d'alderhooghste disor der en verwoeringhe/ alle goetthepdt in d'aldergrootste quaedthepdt en grouwelichheydt soude verandert worden. Maer dit en sal niet gheschieden / sooder een Godt is (ghelijck het waerachtelick is) wyzecker der schelm-stucken/ beschermer en vergelder der Godtbzuchtigheyt. Want also sal de Religie/alsoo sal de Godtbzuchtigheyt een vast fundament bekomen / hebbende gedurigh konnen staende blijven/ de godtloosheydt selve sal dienen ten prijsse en belooninge van de Godtbzuchtigheyt die sy bestrijdt/ en beyde haren rechtbeerdighen loon verkrijghende van den oppersten Rechter en Regeerder aller dingen / sulen tot Godts prijs en eere gedijen. Niet en isser beter dan dit eynde/niet choonder en redelijcker als dese or der.

C A P I T U L U M VI.

Wordt bewesen datter een Godt is, uyt de dinghen die buyten der natueren loop zijn of gheschieden.

Resteert nu dat wy besien de bewijzen des Godt-
 hepds / ghenomen uyt dinghen die buyten der na-
 turen loop zijn oft gheschieden. Onder welke hoe-
 wel den wonder werken die tot bebestinghe der
 Christelijcke Religie geschiedt zijn de voornaemste
 plaetse toe komt/ nochtans om dat dese eyghentlick
 behooren tot de verhandelinghe van de waerheydt
 der Christelijcke Religie / daerom sullense van ons
 alhier niet aengheroert werden. Van ghelijcken
 sullen wy hter oock niet segghen van't ghene eyghentlick de Religie door
 Moses ghegeven betreft. Wy sullen nu andere redenen voor-
 stellen. En voor eerst dit : datter verstandige geesten zijn , die eenige gemeenschap heb-
 ben met de menschen / die haer voor of tegen staen / goetd of quaedt doen.
 Nu door dese gheesten verstaen wy soodanighe / welke de Heydensche
 Schrybers Genios oft Dæmones noemen/welcken laetsten naem wy ghe-
 woon

woont zijn alleen den quaden geesten toe te epgenen. Den naem van Engelen is algemeen / hoe wel de selve soo blootelijck gestelt zijnde/den quaden naulijcx placht toe-geschreven te worden. Bewesen zijnde/datter soodanighe gheesten zijn/ sal men lichtelijck verstaen datter een Godt is / die ober haer en de menschen 't hooghste ghebedt toe komt. Ende boozwaer daer is niemant/ oft naulijcks yemand/die gelooft datter soodanige geesten zijn/oft hy gelooft met eenen datter een God of Godheyt is: Want oft die geesten, dat is peder van haer in't bysonder zijn t'eenendal byp / en niemants Heerschappye onderwozpen / oft sy staen onder eens anders ghebedt. Soose peder op sich selven byp Heeren zijn ('t welck doch met de reden niet ober een komt) dewijlse den menschen op een verborzgen maniere goet of quaet konnen doen/ so sal dan peder booz zijn hooft als een Godt zijn: Indienze onder eens anders gebiedt staen/ so is eben so seer/ of oock veel meer van noode datter of een Godt zy/ (gelijck als wy gelooven en de reden selve leert) of datter meer zijn; een/indienze al-te-samen onder 't gebiedt eens oppersten/meer/ indienze onder de Heerschappye van meer dan een staen: Want die ober die geesten mettet alderhoogste gebiedt heerscht/ de selve moet oock der menschen Godt zijn. Want wie en soude niet erkennen de macht des genen die ober de geesten, welcker nature soo veel booztreffelijcker is als der mensche/mettet hoogste gebiedt heerscht/en dat ober die geesten die op een verborzghen wijze den menschen goet en quaet doen konnen? dewijl het noodtsaeckelijck is dat de selve den menschen/ooch oft dooz hem selfs/ of dooz die geesten die hem onderdanigh zijn/buytē der naturen loop machtigh is goet of quaet toe te boegen/ wie en soude hem dan desen machtigen Heer en Dorst niet booz stellen/om Religieuselijck te eeren / en op wat manieren hy kan soecken te behaghen? daer-beffens indiender eenighe Societeyt oft gemeenschap onder die geesten is / soo moeter oock eenige opperste Regeringe zijn/ en die uyt hare nature d'alder-uptnemenste: want geen Societeyt/bysonderlick die onder beele plaets heeft/ kan sonder Regeringe bestaen. Nu gemerckt zy van naturen de booztreffelijckste zijn / is niet te twijffelen of sy worden gheregeert met die soozte van Regeringhe die van natueren d'alder-booz-treffelijckste is. Welcke/naer het oordeel der wijzen/ is de Monarchie. Indiender dan een Monarch of Opper-regent is van die geesten / de selve sal oock der menschen Godt zijn/ gelijck als booz henen ghesien is. En 't is van noode datter een Societeyt onder de selve zy / of men soude moeten segghen datse al-te-samen niet alleen boos/maer overgeben boos/en tegen malkander bypandelijcker ghesint zijn. Want d'eene vzoome moet des anderen / soo hy hem maer kent/ bziendt wesen/en sullen met den anderen/ten ypse by abonturen dooz de verschepdenhepdt der plaetsen belet worden/ gemeenschap houden; dewijl oock selfs onder de quaden eenige gemeenschap is/ namelijck om dat de quade selve / wanneer sy van alle ghedeelten des goethepdtis t'eenendal zijn ontbloot/ gheensins en konnen behouden blijven. Maer 't is gantsch onghes

Het
Rijck of
Regi-
ment dat
een alleē
heeft.

onghelooffelijck dat alle die gheesten quaet / ick late staen soo uptermaten quaet souden zijn / dat sy oock byandelijck tegen malkander souden gesint zijn. Want indien de menschen die van naturen so seer tot sondigen geneghen zijn / als de welck van haer aenghebozen sinlijckheden en begheerlijckheden/ dooz so veel aenlockfelen als met ketenen gebonden/ tot de souden verboert worden/ niet alle quaet/ ick late staen so over de mate quaet/ en onder den anderen byanden zijn / wie soude sulchs gheloooven van de geesten/welckers natuere veel booztreffelijcker / en van alle vermenginge des aerdtischen lichaems af-gesondert is ? wijders / indien sy alle quaet/ en veel meer indien sy soo uptermaten quaedt waren / dan en souder geen deught onder de menschen plaets grijpen / ten zy men pemand steldt machtigher dan sy alle te samen / die hare macht in bindt / een beschermer en boozstander des deughts/ en der ghener die de selve oeffenen. De welke soo hy'er is / Godt selve is. Want de quade willen dat de ghene met welke sy pets te doen hebben / nae hare pijpen danssen / of dat sy van kant gheholpen worden / en hoe sy quader zijn/hoe sulcx meer haren wensch en begheerte is. Nu dat die gheesten met de menschen eenighe gemeenschap hebben/ sal hier naer blycken. Indien sy dan alle te samen quaet waren / soo souden se begheeren dat alle menschen hare boosheden en schelmerpen toe-stonden/ en die haer niet en wilde in-bolgen/souden se nae 't leven staen/ en boozts ten zy haer een machtiger in den toom hield/ alle bzome uptroepen en verdelghen. Want hoe souden de menschen haer verwoeren teghen de gheesten die booz haer onzichtbaer zijn ? hoe souden se hare lagen konnen vermijden ? dewyl de selve ghelijckse van upt-nemen der natuere/ alsoo oock van grooter kracht en subtylheidt zijn als de menschen. Verhalben indiender eenige soodanige/ 't zy goede oft quade/ geesten zijn (gelijck wy 't gheloooven datter van beyde dese soozten zijn) soo ist noodtsalijck datter een Godt zy.

Soo resteert ons dan te bewijfen datter geesten zijn die met de menschen enige gemeenschap houden. Indien wy ons hier alleen met de authorityt der oude wijfen wilden behelpen / van welke die luyden andersins veel vlegghen te houden / wy souden booz peder Recht-banck / als Plutarchus seyt/konnen goedt doen/met boozt-bzenginge van oude en wijse getuygen/datter eenige naturen zijn/die als in't middel ghesteldt (sulchs is sijn ghevoelen) tusschen Goden en menschen/de noodtsaekelijcke bewegingen en veranderinghen der sterffelijcke dinghen onderwozpen zijn/ welke men te recht naer d'insettinge der Dooz-ouderen Genios heet. Doch wy sullen alleen soodanige blyck-stucken boozt-bzenghen / waer dooz oock de oude Heydenen zijn beweeght gheweest / om te gheloooven datter geesten zijn. Plato wiens gantsche Schole dit booz vast stelt/ heeft hier van een gewisse zeube ghehadt in sijnen Meester Socrates. Van wiens familiaren gheest beneffens Plato ghetuyghen Xenophon / die mede op de selve tijdt heeft gheleest en Plutarchus / die een gantsch Boeck gheschreven heeft van

Van 't
op-hou-
den der
Oracu-
len.

Socratis genius of familiaren gheest. Doozts verhaelt Xenophon hoe Socratis vele van sijne familiare vzienden te boozen waerschoude wat sy doen oft laten mosten/ als booz henen hem van den geest geopenbaert/ en dattet haer profijtelyck was sijnen raet te volgen maer schadelijck soose dien niet en volghden. Dat Socrates die dinghen soude verdricht hebben/ is ghelijck Xenophon en Plutarchus betoonen / van des selfs zeden gantsch vzeemt geweest : insonderheydt dewijl 't niet wesen en konde oft de uptkomst soude hem dickwils van loghen overtuyghet hebben / indien 't gunt sy den vzienden boozsepde te boben gaende 't menschelijck verstant/ hem niet waerlijck van den gheest inghegheben/ maer by hem selfs bedacht hadt gheweest. Die oude daer-en-boben konden hier van verseeckert zijn dooz vele ontwijffelicke Oraculen die op verscheyden plaetsen eenighe eeuwen langh hebben ghecontinueert : vande welcke waerom sy opgehouden hebben Plutarchus een geheel boeck gheschzeden heeft. En hoe soude't hebben konnen wesen/ dat alle die Oraculen dooz menschelicke pzaetijcken waren opgerecht geweest / daer soo vele en soo loose luden upt alle plaetsen en landtschappen nae toe liepen om de selve raet te vzaghen/ die seer lichtelijck het bedzoch in soo grooten verscheydenheydt van saken die daer boozgestelt wierden/ souden hebben konnen mercken / te meer alsooder geen en ontvzaken die daerom alleen quamen om de waerheyt van die Oraculen te bepzoeben. Verhalben souden sy niet langh ick late staen dooz soo veel eeuwen haer credijt en aen-sienlijckheydt behouden hebben. Nopt en heeft de gantsche werelt soo sot gheweest / oft sy volghde altydt pet waerachtighs / selfs in 't stantvastigh oft lieber hart-neckigh aenkleben vande alder-swaerste doolingen. Daerom offer al schoon eenigh bedzoch onder de Oraculen vermenght is geweest/ booznemelijck ten aensien van haer oogh-wit ('t welck was superstitie en godtloosheydt) nochtans wast van noode dat dat bedzoch boozt quam en geboedt wiert van een meer dan menschelijck vernuft. 't Is segge ick van noode gheweest datter beele dinghen dooz het middel van die Oraculen ontdeckt wierden/ waer toe geen 's menschen scherp-sinnigheyt konde gerepcken. Sulchs dan noch had die godtloose en in Gode haren schepper / mitsgaders haren alder-goedertierensten Vader/ ondantkbare werelt wel verdient/ dat sy der dupbelen bedzegerpen en lagen soude over-gegeven werden. Hier by komen noch de wonderbare over-natuerlijcke teekenen van oude Histoy-schrijbers die andersins noch loghenachtigh noch licht-geloovigh waren / soo stantvastelijck verhaelt / datmen merckelijck sien kan de selve van haer booz waerachtigh gehouden te zijn. Hoe wel ick geerne bekenne datter beele soodanige dinghen versiert zijn geweest : maer sooder geene opt geschiet en waren die der natueren krachten en het menschelijck vernuft te boben gingen / hoe waer 't mogelijck / datter eenighe soo grooten geloof gebonden souden hebben / selfs by d'alder-berstandighste ! Maer nu om datter eenige ontwijffelijck gheschiet zijn / soo ist dat de ghemoederen

in daer dooz tot superstitie eenmael genepghyt zijnde / oock de verdichte
 't ghemeene volck / sommighe oock by de verstandighe credijt beko-
 nen hebben. Epndelijck de waerheyt van ons seggen blyckt oock uyt de
 veryen, waerseggingen, swarte konsten, &c. Welcke dingen niet dan dooz
 hulpe der quade gheesten verricht konnen worden. Exempelen hier van
 beren ons alle eeuwen en alle landen / dat so permandt die wilde ontken-
 en die moeste alle Hystozien logen-straffen / en de veelvoudige onderbin-
 nge onser tijden in twijffel trecken. Verschepden geleerde mannen heb-
 en van dese saeck gheschreben / en met vele exempelen betoont dat de sel-
 konsten niet sonder merckelijcke effect pleghen gheoeffent te worden.
 dat meer is daer zijn cenige landen niet verre van ons gheleghen / al-
 daer dusdanighe konsten seer gemeen zijn. En offer schoon van eenighe
 werckingen die dooz dese konsten geseyt worden te geschieden / by den ge-
 en die van dese saken schryben getwijffelt wordt / dat en raecht de saeck
 in pzinpalen niet want dooz eerst van vele andere werckingen is onder-
 niet geen gheschil / als by exempel van 't ontdecken der verborghene din-
 en, vande gespoken van 't begoochelen der sinnen en fantasie dooz meer
 is natuerlijcke kracht geschiedende. Welcke dingen ons alleen genoegh
 inden konnen zijn tot bewijs van ons boozstel. Nu van de wercken / ober
 welke onder haer strijdt valt / wordt soo seer niet gedebateert offe t'erne-
 ael verdicht zijn / dan offe waerlijck soodanich zijn alse van den tobe-
 vers en toberessen bekent / en in 't ghemeen worden ghehouden. Want
 andere seggen datse inder waerheyt vanden dubbel gheschieden / andere
 meenen dat alleen de fantasie oft sinnen alsoo van hem worden bedo-
 en dat de menschen meenen daer geschiedt pers dat nochtans waerlijck
 niet en geschiedt. Oock ist waerachtigh dat de ghene die sommighe ghe-
 siedenissen van de tobenaers standvastelijck bevesticht / loochenen/
 en wijlen als te verre vande waerheyt zijn af-gheweecken dooz 't bol-
 en van bedrieghelijcke redenen / ghelijck als van andere naederhandt
 roont is gheweest. Hoe wel onses achtens 't ghene by vande over-nae-
 erlijcke wonder-teekenen by de Heydensche schryvers verhaelt vooz
 nen gheseydt hebben / namelijk datter veele verdicht zijn en nochtans
 ooz waerachtigh ghehouden ter oozsaecke van andere die niet verdicht
 waren / 't selve heeft oock plaets in 't stuck vande toveryen. Ghelijck
 en dan niet alles watter gheseydt wordt ghelooben moet om datter
 vele soodanigher gheschiedenissen waerachtigh zijn / alsoo moet men
 niet alles sonder onderscheydt verwerten / om datter onder die
 vertellinghen veele loghenachtigh bevonden worden. En al hadden
 anders gheen bewijs / dit soude ons ghenoech zijn 't ghene vooz
 epnigh jaren in 't midden van Duprstandt in eenighe Byschoppelijc-
 steden gheschiedt is : aenghesien dooz publijcke schryften en dooz 't
 intvastigh gherucht bevesticht wordt / dat aldaer ghehouden is een
 doote menichte der gener die met den dubbel hadden compact gemaect /
 en dat

en dat die peste alle staten en ouderdommen soo seer gheinfecteert hadde / dat selfs de kindtshepdt van sulck een afsgrifselicken schelm-stuck niet by en zy gheweest. Wy wenschten wel dat dese dinghen on-waerachtigh waren / maer ghemerckt de godtlooshepdt al te on-wzacckbaer is / laetse ten minsten oock tegen haren wille dit boozdeel aen de Godt-
 bychtighepdt doen / datse ons bewijfen datter een Godt is / die de vromen teghen soo groote listigheden en wreethepdt des dupbels beschut. Ons segghen en wordt oock hier dooz niet verzwackt / dat in de vertellinghen roerende de toobenaers / eenighe dinghen hier en daer verhaelt worden / die nae superstitie smaecten / als oft de dupbels booz dit of dat bycesden / het welck men notoirlick weet gheen kracht teghens haer te hebben / want wy en seggen mede niet datter gantsch geen valschepdt onder die vertellinghen gemenght en zy. Wat Historie upt-ghenomen de Goddelijcke / heester opt soo waerachtelijck beschreven gheweest / datse by was van alle smette der doolinghe ? Indien men soodanighen waerachtighepdt van de Historie-schrijvers vereyscht / soo bencemt-men alle Heydensche Historien haer credijt. Wie heeft opt soo volkomen kennisse van een saeck gheladt / insonderhepdt die hy niet ghesien noch ghehoort en hadde / dat hy niet erghens in en quam te missen ? Ten anderen / ten is alleen niet on-gheloeffelick / maer oock meer dan gheloeffelick / dat de dupbel soo looffelick sijn stuck weet te besteecken / dat hoe-wel die on-goddelicke tooverpe ten laetsten wordt upt-ghelust / der menschen ghemoederen / nochtans met een ander superstitie of godtlooshepdt bevanghen / en daer inne versterckt worden. Daerom ist wel gheloeffelick / dat hy somtijdts hem selven ghelaet als oft hy seer verbaert waer / booz dinghen daer hy gantsch niet booz verbaert en is / en die hy als bequaem zijnde / om sijn aen-slaghen te vorderen / t'ene-mael in der menschen herten wil in-ghedzucht sijn. Soo en isser dan gheen oozsaeck waerom men in twijffel soude trecken / dinghen die dooz d'exempelen van alle tijden / dooz het ghetuyghenisse van alle volkeren / en d'onder-bindinghe deser teghenwoozdighe eeuwe bebestight worden. Indien yemandt met goede aen-dacht op d'exempelen sal willen acht geben / ick duchte dat hy der selver meer dan al-te-beel sal binden / aen-ghesien ons / sonder dat wy daer nae sochten / van lieden by zijnde / van alle superstitie / soodanighe dinghen vertelt sijn / in welke gheen twijfelinghen konden plaets hebben : Enige betuyghende dat sy soo langh / en soo ooghen-schijnlijck de kracht der toover-konsten beproeft hadden / dat sy daer van ten vollen berseckert konden sijn / eenighe segghende ghesien te hebben / t'ghene booz het menschelick vernuft te doen onmogelijck was / andere / dat sy wel eer in mis-verstandt zijnde / die soozten van bestweeringhen / welke pleghen booz-ghestelt te worden / met soodanighe woorden die een schijn hebben van Godtbychtighepdt / selfs met goedt succes ghebzyckelt hadden / en dat niet eens / maer tot verscheden

enrepsen. Soo men ons hier teghen werpt de experientie van sommige godtloose menschen / die niet allen vlijt nae de Tober-konsten hebben ghesocht / en nochtans der selber kracht oft werckinghen gheen optebben konnen bevinden : Hier op dient aen-gemercht / dat al de kracht der Toberijen hanght eensdeels van de vrye wille der quade gheesten. anderdeels van Godts toe-latinghe en bestieringhe / die dese gheesten bedwinght en verhindert / dan wederom den toom los laet. Ten is niet van noode dat die gheesten altijd bereydt staen om der menschen begeerlichheden te voldoen ; oock konnen sy somwijlen om haers wofijts wille den ghenen die sulcks alder-meest soecken / haren dienst weygheren. Want de vrye wille staet niet onder de Wet van noodt-saekelijckheyt / des noodtsaekelijckheytts Wet is / dat een dinck altdit op eenerley maniere gheschiedt / de vrye wille kan oock dickwijls selbighe oorzsaecken ghestelt zijnde / anders en anders wercken / veel meer alffer verscheyden oorzsaecken zijn. Maer ten tweeden / oft althoon de dubvelen die godtloose menschen wilden te ghevalle zijn / soo dat nochtans niet altijd in haer macht / Godt sulcks verhinderende / om dat hy niet en wil dat die godtloose hare begeerten verkrijghen / in hare alder-grootste schelm-stucken vzeughdigh gaen weyden / oft afschieten om dat hy niet en wil dat andere hier dooz beschadicht worden / hoe-wel oock andere oorzsaecken hier van wesen konnen / die dickwijls booz ons verbozghen zijn. Want indien wy menschen anderer menschen raedt-slaghen en redenen niet altijd begrijpen / wat wonder ist dat de alder-wijsten Godts raedt-slaghen / en oorzsaecken der selvelckwijls booz ons on-doozgrondelick zijn ? Der Coninghen raedt-slaghen en ghedachten / oock in die handelinghen die sy booz aller menschen ghen doen / zijn beeltijds swaer om te dooz-gronden / en ghelijck men een gemeen spreek-woozdt seydt : Heeren Boecken zijn duyfter om lezen. Wat sullen wy dan seggen vande raedt-slaghen des alder-oppersten Conincks / wiens wijshet soo groot is / dat de onse naulicks een druppel mer by te ghelijcken is ?

Tot noch toe hebben wy ghesien 't eerste bewijs des Godthepdts / genomen upt die dinghen die bupten de natuere zijn oft gheschieden. Maer ons hier nu noch andere by-boeghen / en selfs op datse by de godtloosen te beter gheloof moghen binden / die van haers ghelijcke menschen aen-gheteckent zijn / en in hare Schriften ghevonden worden. Sulcker redenen vindt mer booznemelijck twee by Machiavel , diens boeuen hoedanigh dat gheweest sy / belanghende de Godts-dienst / nu booz henen van ons gheseydt / en sal lichtelijck upt het ghene selfs t wy nu sullen by-bzenghen / van de verstandighe ghemercht konnen worden. D'eerste met welck te bewijzen hy een gheheel Capit-dooz-bzenght / is / dat groote beroerten en veranderinghen / soo in teden als Pzobincien plegghen te boozen gheseydt / en verkondight te worden

worden oft dooz eenighe teecken en oft dooz booz-segginghen der menschen. En als hy dese sake begint te verhandelen/ seydt hy: Ghelijck ick bekenne dat ick de oorsaek niet en wete, soo moet men nochtans de saecke selfs bekenne, door dien soo uyt d'oude als nieuwe exempelen kan bewesen worden, dat alle groote veranderinghen die een landt oft stadt sijn overghekomen, oft van de Waersegghers oft door eenighe openbaringhen, overnatuerlijcke en hemelsche teecken en pleghen voorseydt en voor-gheboodtschap te worden. 't Welck hy daernae met exempelen betoont / en seght dat hy een groote meenichte der selve soude konnen boozt-bzenghen; daer by dan noch gheeft hy opentlijck ghenoech te kenne / dat hy in der waerheydt gheen en Godt en kende / en van dese sijne onkunde nochtans gantsch gheene verschooninghe heeft. Want soo hy eenen Godt hadde bekendt/ waerom soude hy segghen dat hy de oorsaek deser dinghen niet en weet? waerom soude hem niet terstondt in den sin komen / dat die toekomende beroerten te kennen worden ghegheben van Godt die booz 't menschelijck gheslacht sozgh draeght? waerom soude hy daernae wederom belijvende d'onkunde der oorsaeken waer uyt die dinghen ontsaen / schryben / ten zy wy by avontueren met eenighe Philosophen wilden stellen, dat de locht volgheesten is, die de toekomende dinghen voorsien en medeliden hebbende met de menschelijcke ongevallen, de menschen door foodanighe teecken en te vooren waerschouwen, op dat sy haer daer teghen in tijds mochten bereyden en voorsien. Waerom spreekt hy soo twijffelachtigh van die gheesten? Of waerom schryft hy die teecken en niet liever Godt toe directelijck / of immers als de eerste Fonteyne / soo hy anders eenighen Godt bekende? dien hy behoorde te bekenne alleen om deser teecken en wil. Want of men schoon deser dinghen oorsaek den gheesten die in de locht sweben toeschryft ('t welck die mensche alst blyckt onder anderen het waerschijnlijckste ghedocht heeft) so salmen nochtans tot Godt moeten opklimmen / als een wepnigh te booren is aenghewesen. Certeyn indien die gheesten de toekomende toebalen/ hoewel noch verbozghen/ konnen boozsien / met de menschen te lijd en sijn / en die overnatuerlijcke teecken en tot hare waerschouwinghe konnen gheben / soo en isser gheen twijffel aen oft sy konnen oock op vele andere manieren de selve bystaen soo sy willen / want daer wordt dickwijls niet meer wetenschap noch krachten bereyft om de menschen te helpen / als om die wonder-teecken en te doen waer dooz de toekomende veranderinghen worden beteekent. Daerom sullense of selfs by aldien se onder gheen ander Heer of Dozt en staen goden sijn / of soo dat onghe rijmt is/ ghelijck het waerlijck is / sal men moeten bekenne dat sy eenen Prins en Regeerder hebben / die te ghelijck een Godt is van 't menschelijck gheslacht.

Maer by avontueren sullender sijn die seggen sullen dat de bewegingen der volckeren en hare voorseggingen vande Sterren haren oorspronck hebben, gelijk

gelijck als de tempeesten en teeckenen der selve, daer van pleghen voort te
 men. Doch indien dit waerachtigh waer / soo mosten de Sterren van de
 helm-stucken en raedtslaghen der menschen / waer upt die beroerten ten
 veesten-deel ontstaen / en sonder welke sy niet en zijn / of kennisse hebben
 dese gheschieden / oft werckende oorzaken daer van zijn. Seght ghy het
 erste / soo maecht ghy de Sterren tot Goden / gelijk wy te boozen van de
 veesten seiden / ten zy ghy een ander Godt bekent / die ober haer heer-
 nappije heeft. Want hoe soudense gheen Goden zijn / die de daden der
 menschen bekenen / hare toekomende onghelucken / den menschen selfs
 onbekent / te boozen sien / de selve booz-segghen / en eyndelick / soose
 onder niemandts anders ghebedt en staen metter daedt volboeren / soo
 onder dan niet anders oberigh zijn / als dat ghy met de oude Barbaren /
 alder-superstitieuseste menschen / de Sterren aenbidt : En wat isser sot-
 teler dan de Sterren aen te bidden / en als Goden te eeren / die dooz noodt-
 ket den Dieren en Menschen tot haer behoudenis en nut strecken ? seght
 wy het laerste / soo maecht ghy van d'onnoofele Sterren die den menschen
 heyl gegeven zijn / syner hoogste quaed-doenders en byanden / en beront-
 schuldigt te gelijk aller menschē schelmerijē / als dooz de wet en de kracht
 der Sterren bedzeben / ontsenuwet de kracht aller Wetten / gheboden en
 vermaninghen / neemt wech alle billichheyt der straffen en belooninghen.
 Want waer toe dient dit alles / ist dan noch dat de menschelike saeken
 ver't goedducken der Sterren worden ghegouverneert / en alle schelm-
 hicken dooz hare on-veranderliche beweginghe worden veroorzacht ?
 Doch hoe kan't geschieden dat de Sterren den mensche aendzijven tot soo-
 mnighe wercken / die sy selve / soo men dese luyden gelooven mach / hebben
 bewilt oft gheozdonneert dat op't alder-scherpste verboden / verdoemt en
 gestraft souden worden ? want indien alle menschelike dingen dooz der
 sterren kracht werden bestiert en verricht / soo moeten oock de Wetten
 van de alder-wijste mannen, die de misdaden op d'alder-swaerste straffen /
 gebieden / jae dat meer is de Wet Mosis, en d'alder-heylichste Leere van
 Christus haren oorzpronck van de selve nemen / ghelijck oock sommighe
 nutelick genoeg derben seggen. Van gelijcken de wroeinghe der con-
 tentie en politijcke straffen sullen al mede van de Sterren her af-komen.
 De strijdense dan soo seer teghens haer selven / datse de menschen noodt-
 ketten tot het ghene dat sy op't alder-scherpste verbieden ? hoe ghebie-
 dese te doen datse op't alder-strenghte veroordeelen / en met de wterste
 straffen bedwinghen ? doeter by dat dit gheboelen selfs / 't welck wy nu
 oorzpreecken / zijnde by-naer in aller menschen ghemoederen in-ghe-
 richt / namelick datter een Godt is / die men Godts-dienstelick moet
 en / den Sterren sal moeten toe-geschreven worden. Soo dan pemant
 bestier aller menschelike saecken den Sterren alsoo wilde toe-schrij-
 ven / dat hy ondertusschen geen Godt en bekende / die soude van de Sterren
 selfs wederlept worden / als die allen volkeren in't gemeen sulck een ghe-
 boelen

voelen van Godt en de Religie ingeplant hebben. En indien hy niet-temin sijn geboelen vooz waerachtig / en 't onse vooz onwaerachtigh hout / dat hy dan wel toesie / of hy soo doende niet onwetende belijdt dat hy van de Sterren daer toe geschickt is / soo om de logen te gelooven / als om de selve hartneckelijck staende te houden. Want wat is gelooffelijcker / dat verre het grootste deel des menschelicken geslachts / en daer onder d' alder-beste en deughdelijckste / of dat eenighe weynige luden tot de loghen gefozmeert souden zijn ? Gewisselijck hy aldien wy op die werkinghen der Sterren acht nemen / die vooz aller menschen oogen openbaer zijn / de selve dienen een peder tot sijn nut en heyl : Hoe souden sy dan by-naer het gantsche menschelijcke geslacht / in een saeck van soo grooten belangh / tot de logen oft tot superstitie gemaecht / en genoodtschickt hebben / en tegenwoordigh noch noodtschicken ? Soomen seght dat de Sterren niet dan by toebal die beweginghen en beroerten verwecken / vooz soo veel nameelijck hare kracht valt / op soodanighe herren die daer toe als van te voozen bereydt zijn / en alsoo stoffe vindt daer sy op wercken kan / soo sal de eghentlijcke oorzsaecke dier teekenen haer niet moghen toegeschreben worden / maer daer sullen noodtsaekelijck een oft meer verstandelijcke oorzaken moeten zijn / die of selfs de menschen tot die beroerten verwecken / of de oorzaken van die beroerten te voozen sien / en watter op volgen sal te kennen gheben. Want anders / hoe kan by exempel de begheerte om een Landt met oorlogh te versoeken / in der menschen herte onstaende / oorzsaecke zijn / dat in 't selve landt ghelijckenissen van Heyz-leghers makhanderen byandelijck ontmoetende / in de Locht gesien worden / oft datter een stemme grooter dan eens menschen stemme gehoozt wert / te voozen verkhondighende watter gheschieden sal ? Oft hoe konnen die dinghen welcke oorzaken zijn van eens Princen doodt / 't zy de natuerlijcke swachheyt / 't zy eenigh toebal / 't zy onmatigheyt / 't zy versumpigheyt / 't zy laghen / te weghe brenghen datter een ghedeelte des huys niet vper van den Hemel gheslaghen werdt / beteeknende den onderganck dies Princen ? Nu soodanigh zijn de teekenen / met welck Machiavel sijn opinie bevesticht / welkers ghelijcke seer veel in de Histozen ghelesen worden. Waerom oock de selve Auteurs den oorzsponck van die teekenen / tot gheen van de natuerlijcke oorzaken refereert / maer alder-waerschijnlijckst acht / sooder enige gheesten in de Locht zijn / datse daer van vooztkomen. Want hy heeft ghesien dat hier toe verespcht wiert een oorzsaeck die met verstandt begaeft was / en wijser dan de menschen selfs / dewijlse de verborghen oorzaken des toekomende dinghen soo wijselijck voozsiet ; oock machtrigher / dewijlse de dampen vpt de aerde op-ghetrocken zijnde / byten den gemeenen loop der natueren bestiert / en om hare meeninge den mensche te beteekenen / gebuycht. Maer soodanighe / 't zy een / 't zy meer oorzaken gestelt zijnde / moeter noodtsaekelijck een Godt gestelt worden als vpt het voozgaende blijktt / den welcken waerom dien anders

scherp

cherpsinnigen man niet bekent en heeft/ hebben hem twee dingen / soo 't
 schijnt/ in den wegh geweest; gebreck van vromigheyt/ en d'openbare doo-
 ingen van de Religien die hy doen sagh in swanck gaen/ daer toe oock de
 godtloosheyt der ghener dien het alderminst betaemde/ welke hy ten
 veelen in sijne schriften aengeteekent heeft.

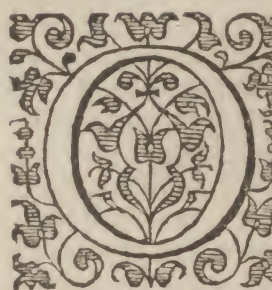
Maer nu ist tijdt dat wy het laetste bewijs der Godtheydt uyt des sel-
 ven man schriften aentrecken: daer in bestaende dat de Fortuyn (ghe-
 jck als hy spreekt) der menschen herten verduystert, soo datse haer ghe-
 velt niet en kunnen teghenstaen, en als hy de saeck selfs aenbanght / seyd
 hy / datter veele dinghen door soo aen-dringenden nootdschickinghe ghe-
 chieden, datse niemant en kan weeren, al ist schoon dat hy remedien daer
 eghen dienende, by der handt heeft. 't Welck hy bewijst met een mercke-
 jck exempel van de nederlage die 't Roomsche volck eertijds ontfingh/
 als de stadt van de Francosfen inghenomen wiert: Want hy betoont al-
 es dooz sulck een nootdschickingh geschiedt te zijn / dat die nederlage ont-
 ermydelijck was/ en nochtans niet en streckte tot den onderganck van't
 Roomsche volck/ maer 't selve liever des te kloeker en voorszichigher
 naecte teghen den toekomenden tijdt/ en als te boozen berepde/ op datter
 oo grooten gebouw van heerschappije onder haer mocht opgerecht wo-
 ren. Ten laetsten boeght hy'er by/ dat het blijkelijck is voor den genen die
 de Historien leest, dat de menschen die nootdschickinge niet kunnen vermijden,
 alleenlijck dat sy de uytkomst der dinghen die haer over 't hooft hanghen,
 ichter kunnen maken en bevorderen. Ende boozwaer/ van dese nootdschic-
 ings binden wy vele spreucken by verscheden autheuren/ Historij- schrij-
 vers/ Philosophen/ Orateuren en Poëten/ waer van eenighe politycke
 schrijvers niet wepnighe hebben by een versamelt/ en met exempelen ver-
 klaert. Ut welke genoeghsaem blijkt datter een kracht is/ groeter dan
 de menschelijcke / waer dooz hare werkingen en d'uytkomsten der selve
 bozden ghegouverneert / en die niet van reden ontbloot is / noch sonder
 beradinghe werckt / maer dooz bequame middelen op seecker haer booz-
 ghestelde eynde micht/ en de saecken daer toe stiert en belepdt. 't Welck
 niemant anders doen en kan/ dan die beradinghe ghebruyckt. Derhal-
 ven zijne het spooz byster die dit den Sterren toe- schrijven / ten syse by
 woutueren meenen dat de Sterren met verstandt begaeft zijn/ en ghe-
 mercktse ober des menschen gantsche leven soo krachtigh regeeren / Re-
 genten/ en dien- volgens goden zijn der menschen: 't Welck gelijck een pe-
 ner lichtelijck siet/ onwaerachtigh is/ en hier dooz alleen wederlept wort/
 dat de Sterren dooz der naturen wet den menschen/ en dese niet den Ster-
 ren tot nuttigheyt dienen. Resteert dan datter een ander verbozgener Re-
 geerder zy des menschelijcken geslachts / die 't ghene geloofst wort / dooz
 nootdschickinge te geschieden / of selfs werckt / oft de werckende oozsaken
 sulcker dinghen / eensdeels niet en belet / ander- deels oock regeert / en tot
 oodanighe eynde stiert als booz hem betamelick is. En ghewisselick/

foo wie op de menschelijke saecken/ insonderheydt op sijn eygen wercken en d'uytkomsten die daer op volghen wel neerstelijck acht neemt / die sal bemercken vele baerblijckelijke pzeuben van Godts boozsienighe doch heymelijke bestieringhe. Welcke oock Godt aen ons die dit schryven niet en heeft laten ontbrecken waer booz wy hem met recht danck segghen/ en altijd danck segghen sullen. Doch vele menschen hebben niet meer bedenkinghe op het ghene haer en anderen overkomt als d'onredelijke beesten/ vele sien alleen op der dinghen beginselen / op 't eynde waer toe de Goddelijke boozsienigheydt wel langhsaem en heymelijck/ maer nochtans krachtigh ghenoech de selve leydt / slaen sy gantsch geen acht : Oft bemercken alleen d'openbare oozsaecken die terstont in 't ooggh loopen/ maer op de verbozghene die metter tijdt geopenbaert worden letten sy niet.

Maer sal yemandt segghen / isser een Opper-regent des menschelijken gheslachts : die almogende, alwetende en alderbeste Godt, waerom en openbaert hy hem dan noyt sienlijck voor de menschen, of ten minsten waerom be- toont hy sijn selfs niet door soo baerblijckelijke teekenen, datter gheen twijf- felinghe meer over en blijft : Hoe komt het by dat hy de schelm-stucken die over al in de werelt bedreven worden niet alleen ghehenght, maer oock soo 't schijnt onghetraft laet gheschieden ? Waerom en slaet hy niet terstont de godtloose met sijnen Blixem en werpse in de helle ? Waerom laet hy toe dat de vrome van de quade worden onderdruckt ? Waerom laet hy die bloeyen in rijckdommen en van alle soorten van weelden en vermakelijckheden over- vloeyen, daer onderrusschen de vrome met armoede, verscheyden swarighe- den en ellenden by-naer geduerigh verfocht worden, soo dat sy nauwlijcx ha- ren adem kunnen verhalen. Desen soude-men met veel beter recht / soo hy niet en bekennt datter een Godt is/ moghen boozwerpen / waerom hy de natuere/ die hy andersins moet houden booz d'alderbeste moeder / soo on- redelijck maect dat sy hare uptnemenste en heylweerdigste vzychten/ verstaet de deughdelijke menschen tot ellende en quellingen booztbzengt/ daerse doch die swarigheden diese bynaer haer gantsche leven booz / en dat om des deughts wille upt staen / jae daer inse dickwijls het leven selfs komen te eyndigen/ met geen belooninghe vermogh te vergelden. Want vermochtse dat te doen / soo waerse Godt. Maer die Godt den welcken wy bekennen is machtigh om den soodanighen vergheldinge te gheben. Want die een autheur is der naturen/ waerom en soude hy oock niet ver- mogen buyten oft boven de natuere perwes te doen ? Waerom soudemen meenen dat hy alle sijn kracht over de natuere heeft uptghegoten / dat hy niets meer booz hem selfen soude over-ghehouden hebben ? Doch soo wie het oock is die dese dingen boozwerpt / dien is de natuere der Religie oft Godtvychtigheydt / en deughdt noch niet ghenoech bekennt / hy en verstaet niet genoegh de natuere van 't geloof waer op de Religie steunt. Want de kracht des gheloofs bestaet hier in : datter wel zijn ghenoech-
same

ame oorzaecken om te ghelooben/ maer nochtans niet soodanigh / of de
 zene die hartneckelijck en quaet-willighlijck sich tegen de waerheydt wil
 tellen kan de selve wel in twijffel trecken. Want dit is eerst een oprech-
 e Religie die byzwillighlijck aenghenomen/ en niet ghedwonghen en als
 vanden onwillighe uptghyperst woardt / de selve moet steunen op een vaste
 reden/ op datse te ghelijck doozsichtig en stantvastigh zy/ doch die reden
 moet niet soo vast en onwederspreekelijck zijn / datse oock den onbzomen
 en die t'eenemael afkeerigh is van de deught soude dwingen te ghelooben.
 Daerom en toont sich Godt niet sichtbaerlijck vooz de ooghen der men-
 schen/ wiens Majestejt sy niet en souden konnen verdraghen/ en hy open-
 baert hem niet soo klaerschijnlijck aen 't gantsche menschelijck geslacht/
 dat selfs d'alderonbzoomste daer aen meer niet en konnen twijffelen/ oock
 en straft hy niet altydt de godloosheydt met openbare straffen / noch ver-
 zelt de Godtbuchtigheydt altydt met openbare belooningen. Want dat
 vaer sulck een klaer bewijs van datter een Godt is / datmen daer aen
 niet soude konnen twijffelen / en soo had d'ondeught geen plaets onder de
 menschen/ oock verlooze de deught haer stoffe/ die dooz tegenspoet vooz ne-
 melijck beproeft woardt. 't Welck onder anderen oock d'oorzaeck is dat
 hy de quade niet alleen menschen maer oock geesten verdraeght en toelaet
 dat de bzome van de selve onderdrukt woerden/ op dat hare deugt een ruy-
 ner velt hebbe om sich te oeffenen / en op dat d'oberwinninge dooz strijt
 verkregen zijnde des te heerlijcker zy : eyndelijck op dat Godts goetheyt
 n't vergelden/ strengheydt in't straffen der godtloosen/ en in bepden sijn ge-
 rechtigheydt openbaer gemaect werde. Maer dewijl de verklaringe de-
 zer saecke epghentlijck behoort tot het stucke vande Goddelijcke voozzie-
 nighydt daerom sullen wy 't hier by laten berusten. Inden pemandt lust
 jeeft om van dese sake een Heydenschen schrijver te lesen / die leese alleen
 het boeckken van Plutarchus / alwaer hy handelt van de ghene die spade
 van Godt gestraft woerden. Daer sal hy vinden veele treffelijcke oorzae-
 ken waerom Godt de quade oft verschoont oft schijnt te verschoonen. By
 de welke indien men noch dese eene toevoeght/ datter een dagh van Godt
 bestemt is / waerom hy de gantsche werelt rechtveerdelijck sal oordeelen/
 en een peder verghelden naer sijne wercken / soo moet al de kracht van die
 egen-werpinge t'eenemael verdwijnen. Nu de waerheydt van dese sake
 ons bewesen dooz d'opstandinghe Jesu upt den dooden / den welcken
 Godt tot een Rechter van lebenden en dooden ghestelt heeft / 't welck el-
 ders van de onse met bondighe redenen is bevesticht / en hier naer kortz-
 elijck sal bewesen woerden in de verhandelinghe van de gewisheit oft geloof-
 waerdigheyt der H. Schrifturen. Dit dan als vooz secker stellende/ laet
 ons met hulpe van den goeden Godt vooz gaen tot d'andere stucken.

Van de benaminghen Godts.

Seifftan-
dighe.

By - ghe-
voeghde
namen.

^a Pfa. 18.

14. 21. 8.

Luc. 1. 32

35. 76.

^b ibid. 7.

^c Apoc. 1.

4. 8.

^d Pf. 2. 4.

^e Luc. 1.

49.

^a Genes.

14. 18.

^b Job 3. 4.

4. 9. 17.

Pf. 114. 7.

^t Ghetal

van ve-

len.

Hab. 3. 3.

^c Gen. 1. 1.

^a Pf. 14. 7.

^e Ex. 4. 10

Pf. 2. 4. 22

31. &c.

^f Gen. 2.

4. 5. 6.

^g Ex. 15. 2

Pf. 68. 5.

^h Ruth. 1.

20. 21.

Job 5. 17.

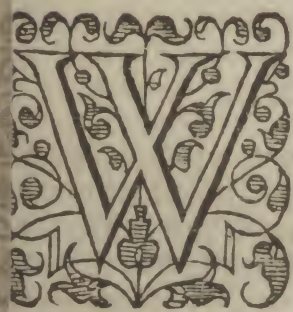
Pf. 68. 15.

Wan te komen tot voorder verklaringhe van de dinghen die Godt aen-gaen / sal't goet zijn van sijne namen, met welke hy in de heplighe Schrifture benaemt wordt / te beginnen. Want dese sullen ons perwoes boozderlick zijn tot de kennisse van sijn epgenschappen / gelijk als die wederom van geene licht sullen ontfanghen. Dooz de namen Godts verstaen wy soodanige / als by de Grammaticijns substantiva werden ghenoeemt / of immers die alse Godde woorden toe-ge-epgent / de nature der selve volghen. Daerom slupten wy de adjectiva hier van upt / als de welke niet so seer Godt selfs als sijne epgenschappen / jae soo men acht neemt op hare gedaente / de selve alleen beteeckenen / hoe-welse somtijds alsoo ghebruyckt worden / datse Godt selfs upt-drucken / ghelijck als men sept / ^a d' alderhooghste, de ^b machtighe. Een peder merckt lichtelick dat wy van enckele namen spraken / niet van de gene die Godt met upt-bruydinge van woorden beschrijven : Hoedanige zijn dese nae-volghende / ^c die is, die was, en die wesen, oft komen sal, ^d de ghene die in de Hemelen woont, ^e die, wiens naem heyligh is, en andere meer / die over-al den genen die de heplighe Schriften leest / ontmoeten. Want de verklaringhe van dese namen / als oock van sulcke die sy adjectiva noemen / soude al te langh ballen / en behoort lieber tot de verhandelinghe der Goddelicke epgenschappen en werkingen. En dewyl de gantsche heplighe Schrifture in't Hebreus en Grieks beschreven is / soo ist van noodde dat alle de namen Godts / van de welke wy handelen / upt de Hebreusche / oft Grieksche Tale ghenomen zijn. De Hebreusche namen moghen voornemelick tot dese vier gebracht worden. D'eerste ^a El, de tweede ^b Eloah, en ^c Elohim, in't getal van veelé / ^t welck veel gebruyckelicker is / de derde ^d Adon, en sijn plurale Adonai, mijn Heeren / dat insgelijcks meer van Godt pleecht ghebruyckt te worden als het enckel ghetal. De vierde Iehveh, oft Iihveh, vier-letterigh van't ghetal der Letteren by den Hebrezen ghenoeemt / ^t welck men gemeenlick pronunceert Iehova, en't selve wordt / alst blijkt / verhoort ^g Iah. Hier by mach men vooz't vijfde voeghen ^h Schaddai, welke naem / hoe-welse upt haer nature een adjectivum schijnt te wesen / en seeckere Goddelicke epgenschap beduydt / nochtans wordtse in de heplighe Schrif / insonderhepde buyten de Boeckien van Moses / in plaets van een substantivum ghestelt / en beteeckent Godt selve / den welcken-se alleenlick toe-geschreven wordt. De Grieksche namen

amen waer mede de Schrijtuere Godt ordinarijs benaemt/zijn twee/
 heos en Kúrios, Godt en Heer : vooz Kúrios werdt somtijdts ghebruyck
 et woort Despotees. D'eerste van dese twee Griekische namen/gebryc-
 en soo de Schrijvers des Nieuwen/ als de Griekische Oberfeters/ des
 ouden Testaments/seer dickwils in plaetse van die twee eerste Hebzeu-
 sche namen / El en Eloah, oft Elohim. De laetste vooz die twee refterende
 pt de vier/ namelijk Adonai en Ieveh, oft Iah : Hoe welse de waerach-
 ghe en eyghentijcke betepckenisse van 't laetste niet upt en dzyckt / als
 't volghende sal blijcken. Want nu sullen wy van elck woort in 't by-
 ander handelen / en dese order ten meestendeel daer in houden / dat wy
 erst de eyghentijcke betepckenisse van yeder woort onder soecken / elders
 oock van andere eyghenschappen der woorden/ sooder yet aen-merckens
 waerdigh vooz komt / vermanen : daer nae soose benessens den Opper-
 en Godt oock anderen toe-ghe-eygent worden/ dat wy dan toonen hoese
 em op een upt-nemende wijse passen. Indiender dan noch yet behalven
 dese dinghen in dit of dat woort te aen-mercken staet / dat sal van ons
 't verhandelen der selve aen-gheroert worden. Naer alle welke ver-
 laringhen wy noch yets hier by willen boegen / belanghende de nuttig-
 eydt van dese leere/ ghelijck wy 't selve oock sullen doen inde andere leer-
 uncten.

CAPIT. VIII.

Van den naem *El*.

Want dan aen-gaet het woort *El*, hier in komen de
 geleerde/en die haer op de Hebzeusche tale verstaen/
 meest al over een/datter eyghentijck geweldigh, sterck
 en machtigh beteekent. En dat dese naem beduydt
 kracht oft vermogen om yet te doen/blijckt ^a in ver-
 schepden plaetsen. Hierom werdt het oock van de
 Griekische Oberfeters des ouden Testaments/aen
 beele oorten daer 't vooz Godt genomen wort/over-
 geset *Ischuros*, dat is/sterck en machtigh, hoe wel sy't
 neest al/ ghelijck weynigh te voozen/van ons ghedacht is/ Ober-
 setten heos, Godt, somtijdts oock Kúrios, Heere, vooz nemelijck by *Job*. Hier ^a
 m werden oock stercke en machtigh lieden ^a met dien naem ghenoemt/
 oe-wel-der noch somtijdts een ander woort by staet / mede beteekent
 en de sterckte, oft moghentheydt om de saecke des te meer te bergroo-
 en. Soo staeter by ^b *Ezechiel* stercke der Machtighen, alwaer d'oude
 Latijnsche Obersettinghe heeft d'Alder-machtighste der stercken, dat ^{21.}

^a Deu. 28.

32.

Neh. 5. 5.

Prov. 3.

27.

^a Ps. 29. 1.

Ezech. 7.

13. 31. 11.

32. 21.

Exod. 15.

15.

^b Eze 32.

is nae de Hebzeuscche maniere van spraken d'aldermachtighste / ghewel-
dighste/sterckste Helden oft Dozsten. Also staeter van Christus by Esaias
° Eze. 9.6 dat hy sal ghenaeemt werden ° stercke Godt, alwaer de selve woorzen zijn die
by Ezechiel aen de boben-ghemelde plaetse staen / de welke sommighe
verklaren stercke Helt / andere schepden van malkanderen als oft het
twee verschepden benamingen waren. Oock tepkent Datablus aen/die
een man gheweest is seer erbaren in de Hebzeuscche Tael / dat Christus
van wegen sijne wonder wercken / en de palen der nature te boben gaende
Goddeliche macht/ Godt sal ghenoeemt worden.

Hier upt is openbaer dat desen naem/als upt sijn nature ghemeen zijn-
de / op een bysondere en uptnemende wijze den alderhooghsten Godt toe-
ghepast/ en ghelijck als een eyghen naem ghebruyckit wordt. Namelijck
om dat Godt niet alleen alle de ghene die eenighe sterckte oft moghent-
hepdt hebben/in kracht en ghewelt overtrest / maer oock om dat hy haer
al de sterckte en macht die sy hebben/mede-ghedeelt/ en selfs van niemant
pets ontfanghen heeft. Weshalven hy met recht by Daniel werdt ghe-
noemt El Elim, de Godt der Goden, als oft ghy sepdet d'aldersterckste en
Dan. 11.
36. machtigste der Goden/ die die alle in sijn kracht en mogenthepdt begrijpt.
En Moses in sijnen Lof-sangh roemende de macht Godts/waer van hy
en 'tgantsche Israëlitische volck ober-groote preuben gesien hadde, roept
Exod 15.
11. upt / Wie isser Heer, onder de Goden of stercken, ghelijck als ghy? °twelck
Psa. 89.7. de Psalmist alsoo upt-spreect / wie is in den Hemel met den Heere te ver-
gelijcken? (wie segh ick) is den Heere gelijk onder de kinderen der Goden?
Aen beyde plaetsen is Elim in plaetse van Goden.

CAPIT. IX.

Van den naem *Eloah*.

At den tweeden naem Eloah, en in't getal van belen
Elohim, °twelck wy ghesepdt hebben veel gebuyck-
licker te zijn/ belanght / de kenners van de Hebzeu-
sche Tael/houden dattet eygentlick de beteeckenisse
heeft van een Rechter of Wrecker, en 'tis een naem
van macht oft heerschappije: doch van soodanighe
heerschappije/die de palen der naturen overschijdt/
en den ghenen die haer de selve onderwerpen/ heyl-
saem is. Sommighe hebben aengemerckt / dat een
seer geleert Jode op de woorzen van David/ ° Godt mijner rechtveerdig-
R. David
kinichi. heydt, alwaer in 't Hebzeusch staet het woordt Elohim, aenteckent / dat
° Psa. 4.1. Elohim altijds de beteeckenis heeft van een Rechter, soo dat een Godt te zijn
van

van yemandts gherechtigheydt, even soo veel is als een rechter of wrecker te zijn van de gerechtigheydt oft rechtvaerdighe saecke die yemandt heeft. En hier van daen ist dat de Rechters en andere Princen die al-te-samen be-gaest zijn met macht om te rechten / ^b Elohim oft Goden in de heplighe Schziftuere gheheten worden / en die eenighe hooghe macht over yemandt heeft / sijn Elohim, oft Godt genoemt werdt / gelijk als ^c Moses van Pharao, en de opperste Godt de ^d Elohim des Hemels, en Elohim der Aerde, van weghen sijn aldergrootste macht die hy besit niet alleen ober Hemel en Aerde / maer oock ober alles wat daer in begrepen is. In welken sin hy elders ^e Heere des Hemels en der Aerden gesepdt wordt. Want al ist schoon dat somwijlen Godt gheseydt wordt yemandts Godt te zijn, oft om dat hy hem op een sonderlinghe wijze weldadigh is / oft om dat hy van hem Gods-dienstelijck ghe-eert wordt / ghelijck als wy inde berklaringe vanden naem Theos sullen seggen / nochtans hebben oock die plaetsen haer opsicht op de macht oft authoziteyt die booznemenlijck door dit woordt beteekent wordt. En hoe wel der niet ontbrecken die meenen dat dese naem / ghelijckerwijs als El kracht en vermoghen beduyt / soo houden wy nochtans dat de eerste meeninghe waerachtigher is / doch inkennen ebenwel niet datse somtijds de kracht en beteekenisse heeft van 't woordt El, beteekende ghewelt en sterckte / ghelijck als wederom El, al-te-met schijnt te hebben de kracht van den naem Elohim, berekenende Heerschapppe en Bozstelijcke authoziteyt. Alsoo verklaren omwijlen de Griekische Obersetters het woordt Elim door Archontes oft Hegoumenoi, Princen oft Vorsten. 't Welck soo 't schijnt / gheschiedt van weghen de ghemeenschap en verbintenisse der dinghen die door dese namen ephentlijck beteekent worden. Want de krachten zijn met de Heerschapppe vergheselschapt / en die des te grooter hoe de selve groo-ter is. Waer in-se oock dynastai, dat is / vermoghende en geweldige wo-zen ghenoeemt die bevel en Heerschapppe hebben : oock die de booznaem-te bedienaers zijn van ander-luy Heerschapppen. In 't teghendeel is oock het hoogher ghesach t'samen-gheboeght / met soodanighe krach-ten die 't vermogen der natuerlijcke dinghen over-treffen. Nu om beyde die oozsaecken schijnen de Enghelen ^f Elohim oft Goden inde Schzif- uere ghenoeemt te worden. Want sy zijn sterck in kracht nae luyt des Psalms / en daer-beneffens d'eerlijckste en booznaemste bedienaers van die over-natuerlijcke regeringhe / waer door Godt de menschelijcke saec-zen bestiert / waer in men oock speuren mach dat de selve eenighe Heer- schapppe oft ghesach toe-komt / waer van 't nu gheen pas en gheeft wijt- loopigher te handelen.

Alle dese dinghen worden tot dien eynde van ons ghesepdt / op dat de kracht van den naem Elohim des te blijckelijcker zy / en te ghelijck verstaen werde dat dit een ghemeenen naem is / de welke gelijk als wy vande boozgaende benaminghe Godts seypden / in een booz-treffelijcke

^b Exod.

21. 6.

22. 8. 9. 28

Psal. 82.

1. 6.

Ioh. 10.

34. 35.

1. Sam.

28. 13. 14.

^c Exod. 7.

1.

^d Genef.

24. 3. 7.

^e Gen. 4.

19. 22.

Matt. 11.

25.

Act. 17.

24.

Onder

cap. 13.

^f Psal. 8.

verg. met

Heb. 2. 7.

Psa. 97. 7.

verg. met

Heb. 1. 6.

^g Pf. 103.

20.

sin ghenomen zijnde/ Gode eyghen wordt/ die sijn heerschappij van nie-
 mandt ontfanghen / en absoluutelijck 't opperste ghesagh heeft : Want
 alle de andere die eenighe heerschappij en ghesagh hebben / hebben die
 van hem/ oft dooz sijn toe-latinghe ontfanghen / hy heeft de sijne van nie-
 mandt waer dooz't oock gheschiedt dat sy alle hem onder-wozpen zijn / en
 nae sijn wenck en wille sich moeten schicken/ maer hy en kent gheen hoo-
 gher gebiedt boven sich : Om welke oorzaeck hy bysonderlick genoemt
 wordt / ^a de Godt der Goden, selfs van Christus , ^b die Godt is boven alles te
 pryfen in der eeuwigheydt , ^c 't Hooft van alle Vorstendommen en machten,
^d Godt en ^e Hooft.

Doozts staet te letten dattet woorzt Elohim , altijd een singuliere oft
 enckel-talighe beteekeninghe heeft / soo wanneer het een seeckere per-
 soon oft saecke toe-ghe-eyghent wordt/ hoe-wel den uyt-ganck op't veel-
 voudighe gheral past / als offer stontd Goden. Hier dooz ist dattet van
 een en 't selvighe subject uyt-ghespzoocken zijnde / nu met woorden van
 veel-voudigh , dan van enckel gheral t'samen-ghebonden wordt / waer
 van 't laetste alder-ghebruyckelijckst is / en wordt als dan ghesien op de
 beteekenisse. Doch d'eerste t'samen-bindinghe siet op den uyt-ganck :
 En dit heeft desen naem bysonderlick ghemeen met de woorden Ado-
 nim en Baalim , de welke oock heerschappij en macht beteekenen.
 Want dese / hoe-welse by dien Grammaticis in 't ghetal van beelen uyt-
 ghespzoocken worden / soo werdense nochtans meer-maels van een
 seecker singulier persoon verstaen. Dit gheschiedt ter eeren van den
 ghenen die alsoo ghenaemt wordt / om te kennen te gheben dat dien
 eenen om sijn macht en waerdigheydt / is in plaetse van beelen / waer
 uyt oock ontstaen is de ghewoonte van in de ghemeene Talen / eenen
 persoon als beelen aen te spreucken / ghelijck sulckx nae de Joden be-
 le Christenen / in de Hebrzeusche spraek ervaren zijnde / hebben ghe-
 toont / die ghelijckse van ons / alsoo oock van malkander in gheboe-
 lens de Religie aengaende / verschapden waren. Van den naem Ado-
 nim , sullen wy exempelen boozt-brenghen in 't volghende Capittel / van
 Baalim, erghens op een ander plaetse. Van 't woorzt Elohim, kan nie-
 mandt twijffelen / die daer op acht gheslaghen heeft / dat de eenighe
 Vader onses Heeren Jesu Christi / seer dickwijls met dien naem inde
 Shristure ghenoemt is gheweest / en oock erghens Christus : Een klaer
 exempel van beyden hebt ghy / Psalm cap. 45. vers. 7/8. Alwaer de
 Propheet Christum in Salomon/ een booz-beeldt des selven aen-spreec-
 kende / Elohim noemt / en te ghelijck dien Godt / die Christum met
 vzeughden-olpe boven sijn mede-ghenoeten ghesalft heeft / welke nie-
 mandt anders en is dan sijn Dader. Op ghelijcke wijze wordt dit woorzt
 in 't ghetal van beelen / van eenen ^f Enghel uyt-ghespzoocken / van een
 mensch / als van ^g Mofes en ^h Samuel. Van eenen Afgodt/ als van ⁱ Baal,
 oft Baal-Berith. ^k Dagon, ^l Astaroth, Chamos, Milcham , die dooz der men-
 schen

^a Deu. 10.

17.

^b Pla. 50. 1.

^c Ro. 9. 5.

^d Col. 2.

10

^e Pl. 45. 8.

Heb. 1. 9.

Mich. 5. 4

Ioha. 20.

17.

Eph. 1. 17

Apoca. 3.

12.

^e 1. Cor.

11. 3.

Pluralis

numeri.

Singula-

ris nu-

meri.

Termi-

natie.

Lib. 5.

c. 9.

^f Iud. 13.

22. verg.

met ^g 21

^h Exod. 4.

16, 7. 1.

ⁱ 1. Sam.

28. 13.

^j Iud. 6.

31, 8, 33,

11, 44.

^k 3. Reg. 18

25.

^l Iud. 16.

23, 24.

1. Sam. 5.

7.

^m 3. Reg.

11, 5, 33.

ⁿ 4. Reg. 1.

2, 6, 16.

chen valsche opinie dien naem hadden bekomen. En alsoo schijnt ver-
taen te moeten worden / 't ghene in 't eerste ghebodt der Thien Gebod-
den staet : U en sal gheen andere Elohim (Goden) zijn / dat is / ghy en sult
gheen ander Godt hebben. Maer datter een enckel-taligh woordt by den
naem Elohim ghestelt is / dat siet op den sin / datter een adjectivum in 't
ghetal van beelen by-gheboeght woordt / siet op den upt-ganck. Doch
van dese t' samen-bindingh sal in een ander plaets breedter ghehandelt
worden.

Exod.20.

Deu.5 .7.

Lib.5.
c.9.

CAPIT. X.

Van den naem Adon, en Adonai.

Resteert nu dat by den derden naem Gods / Adon,
oft lieber Adonai, over-weghen. Want men vindt
nauwlijck een plaetse daer Adon, dat is Heer, bloot
en alleen ghesteldt woordt om Godt te betekenen :
Maer altydt met eenighe by-boeginghe / ghelyck
als by gheseyt woordt / ^a de Heere der gantscher Aer-
de, oft ten minsten woxt terstondt ^b eenen ande-
ren naem Godts by-gheboeght / die hem van an-
dere Heeren onderscheydt. Van gelijcken als Ado-

^a Iof. 3.

11.13.

Pf.97.5.

Mich.4.

13.

Zach.4.

14.

^b Exo.23.

17.34.23.

Esa.1.24.

3.1.10.33

^c Deu.10.

17.

Pf.136.3.

^d Neh.8.

10.

Pfal.8.2.

10.135.5.

147.8.

im, in 't ghetal van beelen / staet inde plaetse van 't subjectum, oft van 't
ghene daer yet van gheseydt woordt / soo pleeght het niet sonder by-boegh-
el ghebruyck te worden / maer met updruckinghe van 't ghene waer
van die / op welke dien naem past / Heer is. Soo woordt Godt genoemt
Heere der Heeren, ^d onse Heere, 't welck indien men op den uptganck des
woordts siet / by den Heereen soo veel is als oft men seyde / Heeren der
Heeren, onse Heeren. Hier toe behoort oock / waer van hier booznemelijck
handelen staet / dē naem Adonai : 't Welck by te boozen seyden / eē woort
die zyn gecomponneert upt den naem Adon, in upt-ganck den woorden die
veel-voudigh ghetal betepckenen ghelyck. En hoe wel 't de Oberfetter's
by naer altydt sonder eenige toeboegingh Oberfetten / Heer, om dat het
en-ghehechte woordcken selden een bysonder kracht heeft / soo ist noch-
mans dattet epgentelijck beteeckent mijne Heeren. Want dewijl desen naem,
staende in plaetse van 't subjectum, als gheseydt is / niet soo bloot alleen
leeght ghesteldt te worden / maer met by-boegingh van 't ghene daer de
soo ghenoomde persoon Heer over is : dewijl oock peder een van Godt
erbidelijck gheboelende en spreekende / hem ghewoon is booz sijnen
Heere

Heere te belijden/hier uyt komtet dat den naem Adonai, dat is/indien men meer acht neemt op de betepckenisse als op den uytganck des woordts/ mijn Heer, van Godt meer malen woordt gebuyck. Doozts dat den naem niet enckel/ maer uyt meer woorden t'samen-gheboeght is/ en dat de letter I op't eynde ghestelt/ den selve kracht heeft die't woordken mijn, bekennen beyde de Griekische en Latijnsche Oberfeters/ Pl. 16. 2. en 35. 23. Alwaerse den sin deser plaetsen sulcks bereyffschende / die aen-ghehechte letter verklaren dooz het woordken mijn: want sy saghen datse aldaer haer kracht behoudt. En dit is d'oozsaeck/ waerom desen naem geen andere aen-ghehechte by-woordkens en lijdt / noch andere van sich dependende namen en heeft. Want men seyd niet Adonai van dese oft van die / maer blootelijck Adonai, en alle Oberfeters settent ober Heer, oft mijn Heer, en niet Heeren, oft mijne Heeren, volghende daer in den sin en het ghemeen gebuyck deses woordts. Van welcke eenbuldighe betepckenisse des naems Adonim en Adonai wy seer veele exempelen hebben in de H. Schrifft/ ghelijck van ^a Abraham, ^b Potiphar, ^c Pharao, ^d Ioseph en ^e andere meer, ja so veel wy tot noch toe hebben kunnen bevinden / men bindt de woorden uwe oft haer Heer, niet anders als in't ghetal van beelen. Maer soo wanneer d'een mensch den anderen/ sijnen, en niet eens anders Heer noemt / soo en bindt men niet lichtelick dat boozschreiben ghetal. Want als dan is ghebuyckelick Adoni, dat is/ mijn Heer, en niet Adonai, mijne Heeren, om dies wille / soo't schijnt / op dat niemandt den mensche schijne te noemen met de selve naem/daer mede Godt ghenoeemt wert. Hoe-wel daer-en-boven tot onderscheydinge van den naem Adonai, die Gode eygē is van den gemeenen naem Adonai, die pemand soude konnen gebuycken/sprekende van beele sijne Heeren/het punct onder de laetste syllab verandert is. Want in d'eerste naem is de A lang/by den Hebzeen Camets ghenoeemt / in den tweeden kort / die sy Pathag noemen. Nochtang houdt dit onderscheydt op / als d'accent by dat selve woordt gestelt/ een onderscheydende kracht hebbende / oozsaeck is dat Pathag in Camets verandert woordt.

Hier uyt is te verstaen / dat oock desen naem als men op des selfs oozspronck siet / ghemeen is / maer woordt den oppersten Heer aller dinghen die de Schriffture ^f Heere der Heeren noemt/eygentlick toe-gepast / om de selve oozsaeck als de andere namen in de boozgaende capittelen verhaelt/ hem toe-ge-eygent woorden / soo nochtang dat die in voeghen als gheseyt is geschreiben/ op niemant anders als op Godt en past/ten waer oock mischien op den ^g Engelen, doch niet in haer eygen persoon aengemerckt zijnde / maer booz soo veel sy dzaghen / en eenighsins vertoonen den persoon Godts/ waer van in des volgenden naems verklaringe meer ghesproken sal woorden. Want dit is desen naem Gods met de andere gemeyn/ en dat selfs oock met den naem Iehova, welke men houdt Gode alder-eygenste te zyn. Andersins lesen wy niet ghelijck als wy gheseydt hebben/ dat den naem

^a Gen. 24

9, 10, 51.

^b Gen. 39

2, 3, 7, 8,

16.

^c Gen. 40

1.

^d 42. 36,

44, 8.

^e Exo. 21.

4, 6, 8, 32.

Deut. 23.

15.

Iud. 3. 25.

19, 11, 12

26, 27.

1. Sam.

20. 38.

2. Sam.

20. 6.

Iob 3. 19.

Esa. 19. 4,

24. 2.

Mal. 1. 6.

^f Deut.

10. 17.

Psa. 36. 3.

^g Iud. 6.

15. verg.

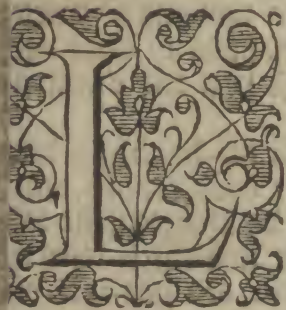
yl. 12, 20

21, 22.

naem Adonai van een persoon gebuycht / pemandt anders als den opper-
 en Godt toe-geschreven wordt. En al-hoe-wel Christus oock een Heere
 er Heeren is / nochtans om dat hem Godt ghelijck Petrus ghetuyght
 ot een ^h Heere en Christus ghemaect heeft, daerom ist dat David hem in ^b Act. 2.
 en gheest sijnen Heere noemende niet Adonai, maer Adoni noemt / waer ^{36.}
 ooz hy het opperste ghebiedt van Christus in sulcker voeghen heeft wil- ⁱ Ps. 110.
 n upt-drucken / dat hy hem des niet-te-min van den alder-hooghsten ^{1.}
 Sodt dooz het woozt selve onderscheyden heeft. Maer oock ^k elders on- ^{Psal. 2.}
 erschepdt hy Christus van Adonai, als een Coning van hem gestelt / en ^{verg. 7.}
 elijck als den Soon van den Vader. ^{4. met}
^{7.6.7.}

CAPIT. XI.

Van den vier-letterigen naem, gemeenlick *Iehova* ghenoeemt, oock yets van den naem *Iah*.

Met ons nu voortgaen tot den vierden naem Gods/
 die als wy te voozen gesepdt hebben van't getal der
 letteren vier-letterigh ghenoeemt werdt. Hier van
 staet ons een wepnigh meer te segghen als van de
 voozgaende. Want vooz eerst moeten wy hande-
 len van dien naem / vooz soo veel die by sich selfs/
 dat is sonder eenighe andere woozden / met welke
 sy eenighe t'samen-voeginghe heeft / een secker
 dinck betreckent; daer nae vooz soo veel sy met an-
 ere woozden als t'samen-ghesmolten is / en met de selve t'samen-ghe-
 oeght zijnde / een secker saeck beduydt. Want men mach seggen datse
 u buyten / dan in de t'samen-voeginghe wordt aenghemerckt. Oock en
 illen wy niet alleen handelen van de betreckenisse des woozds buyten de
 samen-voeging inghesien/maer op dat wy die te lichter mogen binden/
 oock van de pronunsiatie.

Om dan hier van eerst te spreken / desen naem pronunsiereen sy ghe-
 eenlick *Iehova*, al-te-met *Iehovi*, nae ghelegentheidt der luydende punc-
 en / die in de Schrifsturen onder de letteren des selven woozds gheschre-
 en staen. Maer heden ten daghen zijnder Mannen in de Hebzeusche
 praecke treffelick ghe-oeffent / die met veele redenen betoonen / dat dit
 woozdt verkeerdelick alsoo gepronunsiert wordt. 'T is hemelijck dat de
 hebzeen nu al ober langhe tijdt van de pronunsiatie deses woozds dooz
 reckere Goddelijcke verbiedinghe / die nochtans tot supersticie is upt-
 ghebal-

gheballen / haer hebben onthouden / en oberfulcks in het lesen van die
 leetereu / andere namen Godts in des selfs plaetse ghestelt / en voorts op
 dat de leser hier van soude vermaent worden / de lydende puncten van
 die namen onder dese letteren ghevoeght. Nu die wissel-namen / op dat
 ick soo segge / zijn Adonai en Elohim, waer van het eerste andersins/
 niet soo dickwijls als het laetste in de Schrifstueren ghebonden wordt:
 't Welck oock d'oorzaeck is dat sy de naem Adonai, altijd in plaetse
 van den vier-letterighen lesen en stellen / ten zy in de selve plaets 't sel-
 ve woort terstondt vooz-gaet oft nae-volghet. Want als dat ghebeurt
 soo stellen sy in plaetse van den vier-letterighen naem a Elohim, en
 onder die letteren de lydende puncten des selfen naems / op dattet
 woort Adonai niet twee-mael / en dat hoort achter malkander / ghe-
 pronunceert en woort. De boedt-stappen van de lesinghe die by den
 Hebzeen ghebruyckelijckst is / siet men by de Griekische Oversetters/
 die het woort Iehova, ober al verklaren / dooz het woort Kúrios,
 Heer, dat ober-een-komt met den naem Adonai, oock by den Ouden
 Latijnschen Oversetter / die Exod. cap. 6. vers. 3. Godt aldus spzeec-
 kende / in-boert / en den naem Adonai, heb ick haer niet bekendt ghe-
 maect. Al waer in 't Hebzeusch is / en (in) mijnen naem Iehova, heb
 ick haer niet bekendt gheweest. Nu dat de eerste lydende in Adonai,
 a in Iehova e is / heeft (ghelijck die Gheleerde boben van ons ghemelt/
 aen-teecken) lichtelijck by de Hebzeen konnen gheschieden / dooz ver-
 anderinghe van 't punct dat sy Scheva noemen / oft van een t'samen-
 ghevoeghde Scheva, in een enkel.

Dit is de
 Figure
 des t'sa-
 men-ge-
 voegden
 Schevas
 - : welck
 ghepro-
 nunceert
 wort als
 a des enc-
 kelen
 Schevas
 Figure
 sijn twee
 puncten,
 een bove
 een on-
 der, al-
 cus, :
 en wort
 ghepro-
 nunceert
 als e.

Wp brenghen nu niet by hare redenen die van de on-kundighe dies
 spraecks / niet sonder walginghen by abontueren / oock sonder eent-
 ghe vucht / ghelesen souden worden. Andere die de Hebzeusche tale
 verstaen / soo sy dit noch niet en weten / konnen het lichtelijck lesen by
 de ghene die van dese dingen ex professo, handelen. En hoe-wel wy
 van conscientie halben / de ghemeene ghewoonte van pronunceeren en
 schryben / wel souden konnen toe-staen / soo hebben wy nochtans sulcks
 booznemelijck om die oorzaecke moeten bermanen / op dat wy den
 waren oorzpronck en beteekenisse deses woortds / des te grondigher
 souden ondersoeken. Welck ondersoek niet seer licht en sal vallen /
 als uyt het ghene noch te segghen staet / wel sal te verstaen zijn / soo men
 die onder dat woort ghestelde puncten / 't selve woort epgen meent te
 wesen.

De epghentlijcke oorzpronck en betepckenisse deses woortds / wordt
 van eenighe Gheleerde Mannen bequamelijck ghehaelt uyt het derde
 cap. van Exodus; de oorzaeck waerom Godt sich selven desen naem toe-
 epghent uytet sefte Capittel des selfen Boecks: Want in de eerste
 plaetse antwoort Godt Moses / braghende wat hy den Israëlitien sou-
 de ant-

te antwoorzen / als sy hem vraeghden / wat den naem van dien Godt
 was / van den welken hy hem seyde ghesonden te zijn / aldus / indien
 men de plaets upret Hebreus oberfet : Ick sal zijn , die ick sal zijn. Hier ^{vers 13.}
 op boeght hy terstondt : Ghy sult segghen den kinderen Israels : Ick sal sijn ^{& d.}
 heeft my tot u lieden ghesonden : En wederom , soo sult ghy segghen den
 kinderen Israels : Iehova de Godt uwer Vaderen , de Godt Abrahams , de
 Godt Isaacs en de Godt Jacobs , heeft my tot u lieden ghesonden. Dit is
 hijnen naem in der eeuwigheydt , en dit is mijn ghedenck - teecken tot
 hessachte des gheslaches. Alwaer ghy siet dat als Godt hem seiben
 eerst ghenoeimt hadde / Ick sal zijn , die ick sal. En daer nae met
 erkotter woorden. Ick sal zijn , in 't volghende daer hy de woord-
 en die Moses tot sijne Landts-lupden soudent ghebruycken / booz-
 raeght / en alsoo in den derden Persoon van sich selfs spreeckt / in
 laetse van Ick sal zijn , steldt het woordt Iehova. Blyckt dan noch
 at Godt in die volghende woorden gheen ander naem / in plaets
 an die hy hem selfs eerst had ghegheben / en steldt / maer de selve
 erschepdentlijck ghesozmeert zijnde verhaelt / naer ghelegghentheydt
 es spreekenden Persoons. Bewijl hy dan in den eersten Persoon
 an sich selfs spreekende / hem selven ghenoeimt heeft / Ick sal zijn , die
 k sal zijn , of met een woordt / Ick sal zijn : Soo is wel te verstaen / dat
 aer hy nu in den derden Persoon , van sich selfs spreeckt / en dat en-
 el woordt / Hy sal zijn , ghebruyckt / sijn selven daer mede ghenoeimt
 eeft. Dit is in 't Hebreusch Iehveh , oft Iihveh. In welck woordt
 ie vier letteren zijn : Waer upt dien naem / van welke wy spreken /
 staet de lydende puncten die wy te boozen seyden verandert te zijn / ver-
 hillen / maer dese / als kennelijck is / komen by den Hebreen in 't ghetal
 er letteren niet.

Tot verklaringhe van 't booz-verhaelde / sullen wy noch pets hier
 op boeghen / maer in sulcker boeghen / dat wy booz soo veel 't mo-
 helijck is / oock den gheenen die gantsch gheen verstandt en heb-
 en van de Hebreusch tael / ghenoech doen. Soo wanneer Godt
 in selven noemt : Ick sal sijn , staet in 't Hebreusch / Ehieh. Waer
 an de derde Persoon in 't enkel ghetal en manlijck gheslacht / als
 an de letteren en lydende puncten op onse maniere upt - spreeckt /
 Iihieh , dat is / hy sal zijn : Maer om dat dit Hebreusch woordt by
 en ghemeenen Man meer in ghebruyck is / daerom om dat den
 naem Godts dooz 't meenighbuldigh ghebruyck / niet eenighsins als
 erontheplicht / en van dat ghemeen woordt des te beter onder-
 heyden soude worden / soo is in des selfs plaets ghesteldt Iehveh,
 oft Iihveh , 't welck niet soo ghemeen en is / en nochtans de selve be-
 eckenisse heeft / en maer een letter verschilt. Want in plaets van
 de laetste letter op een nae is v , welke letteren by den Hebreen
 niet

niet seer veel verschillen/ en worden lichtelijck onder den anderen berwif-
felt. Edoch de eerbiedinge des Goddelijcken naems schijnt oorzake ghe-
weest te zijn / dat men oock Iehveh in de gemeene en epgentlijke betee-
kenisse heeft opgehouden te gebzuycken. Want my en gedencht niet dat
ich tot noch toe eenighe plaetse in de Heylige Schzifturen ghesien hebbe/
daer dat woort met alle sijne letteren ghevonden woort / anders als daer
het Godt oft die sijnen persoon draecht beteeckent. Gheleerde mannen
teekenen aen de plaetse by den Dzedicker / alwaer men vindt den derden
persoon uytzuckende den toekomenden tijdt / in 't enckel ghetal en man-
nelijck geslacht van 't woort Havah, 't welck moest zijn Iehveh oft Iihveh.
Maer de selbe mercken aldaer aen dat des selfs foyme t'eenemael Irregu-
laer is / dewijl niet alleen de lydende punten / maer oock de laetste let-
ter verandert is. 't Welck om gheen ander oorzaeck schijnt te zijn ghe-
schiecht / als om dattet met den Goddelijcken naem niet soude ober-een-
liomen. Want daer woort ghelesen Iehu. Waerom wy niet en twijf-
felen oft de waerachtige pronunciatie deses woorts is Iehveh oft Iihveh.
En dit is by den Grammaticis een woort dat uyt sijn natuere beteeckent
hy sal zijn. Maer dooz ghebzuyck heeftet de natuere eens epgen naems
aenghenomen : In welker voeghen oock d' eerste persoon deses woorts/
Ehieh, Ick sal zijn, oft die t' samen-boegingh van woorden. Ick sal sijn
die ick zijn sal, waer mede Godt sich selfs heeft ghenoeimt als een e-
ghen naem woort. Doch dese aen-neminghe gheschiedt alsoo dat het
oock ten grooten deelen sijn epgen nature behoudt. Want ten lijdt geen
veranderinghe als andere namen/ noch aen-hechtinghe van soodanighe
woordekens / hoedanighe dat selve woort oock andersins niet en kan
lijden. Hier in nochtans volghet het de natuere van de ghemeene na-
men / datter dickwijls het woort Zebaoth dat is der heyz-krachten by-
ghestelt woort. Want dit is het gene dat in de Heylige Schziften / booz-
nemelick by den Propheten menigh werben gebonden woort / de Heere,
oft alffer het woort Adonai boozgaet / Godt der Heyr-krachten.

Ghevonden hebbende den oorzpronck en epgen beteeckenisse deses
woorts / laet ons nu boozder sien waerom Godt sich dien naem toe-ge-
epghent heeft. Dit sal ons leeren d'ander plaetse van Exodus, die men
leest in 't seste capittel / alwaer Godt Mosen alsoo aenspreekt ghelijck
als de woorden in 't Hebzeus lydten : Ick ben Iehovah (op dat wy nu
volghen de ghemeene pronunciatie) en ben verschenen Abraham, Isaac en
Jacob in (den naem) des almachtighen Godts : maer (in) mijnen naem Ie-
hova ben ick haer niet bekent gheweest. Ende oock (oft want) ick heb mijn
verbondt met haer ghemaect, dat ick haer soude gheven het Landt Canaan,
't Landt harer vreemdelinghschappen daer sy vreemdelinghen in gheweest
zijn. Ende oock (oft boozder doch) heb ick ghehoort het gheroep der kinde-
ren Israëls, die de Egyptenaers met slavernije verdrucken, en ick heb ghe-
dacht aen mijn verbondt. Daerom segh de kinderen Israels : ick ben Iehova,
en

EccL. 11.
3.

Exo. 6. 2.
en ver-
volgens.

n sal u uyt-leyden van de lasten van Ægypten, en sal u uyt-rucken uyt der
 lver slavernije, en sal u verlossen met een uyt-ghereckte arm, en groote ghe-
 chten, en sal u aen-nemen my tot een volck, en sal u tot een Godt zijn, en
 It weten dat ick ben Iehova uwe God, die u uyt-leyde van de lasten Ægypti.
 k sal u oock in-leyden in't landt waer over ick mijn handt op-gheheven heb-
 ;, dat te sullen gheven aen Abraham, Isaac en Iacob, en sal u dat tot een erffe-
 sse gheven. Ick Iehova, uyt welke woorden ghenoech blijkt/ dat Godt
 em selfs daerom Iehova noemt / of lieber Iihveh oft Ieheveh, dat is / hy
 l zijn, om dat hy aen den Israëlitzen soude vol-boeren / 't gunt hy hare
 ideren eertijds belooft hadde / waer uyt sy dooz d'onderbindinge selfs
 uden bekennen / dat hy Ieheveh was / dat is / hy sal zijn, 't welck hare
 iders tot noch toe/immers niet ten volen hadden onderbonden. Want
 t schijnt hy te willen segghen als hy seydt / dat hy haer in synen naem
 hova niet en is bekent gheweest / soo beteekent dan hy sal zijn, oft ick
 l zijn, en 'rgheen noch voller in woorden is : Ick sal zijn die ick zijn sal,
 et anders dan ick sal in der daedt die zijn/dien ick my gheseydt hebbe te
 llen zijn / oft ick sal my inder daedt sulchs betoonen als ick belooft heb-
 mp te betoonen. Want het woort ick sal zyn, twee-mael ghestelt zijn
 / woort in de selve reden anders en anders ghenomen dooz een figuer-
 ke maniere van spreeken / die fraey en ghebruyckelick ghenoech is/
 est van de daedt selfs/ daer nae van't recht oft lieber verbintenisse. Pa-
 elick Godt gheeft voornemelick met desen naem te verstaen sijn trouw-
 stantvastigheyt in't houden sijnere beloften : Doch te ghelijck oock
 n macht / waer dooz hy de beloofde dinghen / hoe-wel andersins seer
 aer / volbzenght/ welke gheen kracht/hoe seerse daer teghen woortstelt/
 rhinderen kan. En ghemerckt soo grooten macht gheen plaets en
 est als in den oppersten Heer en Monarch aller dingen/daerom schijnt
 t selve woort somtijds de kracht te hebben van den naem Elohim, dat
 Godt/ oft Adonim, Heere/als die den alderhooghsten Godt uytneemen-
 r wijze toe-gheschreven woort. Alsoo wertet ghenomen als het woort
 epz-krachten daer hy gheboeght is: Waerom oock Godt al-te-met uyt-
 uckelick gesept woort Iehova, Godt (Hebzeusch Elohe) der Heyr-krach-
 n. Want sulchs geest te kennen dat hy een Heer is aller dingen/ (gelijck
 t meeste deel der verklarers die my ter handen ghekomen zijn / den
 nem van Heyr-krachten in desen sin verstaen) die als Heyz-leghers op-
 nen winck teghenwoortdigh zijn / en als vooz hem strijden ; oft dat hy
 de oppersten Leyds-heer en Hoost-man der Enghelesche Legioenen.
 u/die der Engelen Heyzscharen gehoozsaem zijn/wat en soude hem niet
 hoozsaem zijn ? soo drucht dan desen naem dien eenen Godt alsoo uyt/
 tse des selfs verscheden epgenschappen dooz den bandt der naturen
 ider malkanderen verknocht/ons erinnert en te gemoet voert/doch wat
 genschap aldermeest daer onder te verstaen zy / moet uyt de omstan-
 gheyt der plaetsen bekendt woorden.

Wt het gheene wy tot noch toe ghesepdt hebben kan men wel verstaen dat dit woordt ten aensien van sijn oorspronck en natuerlijke beteeckenis ghemeen is / soo nochtans dat het eensdeels om des selfs booz-trefelijckhepdt Gode eyghen gheworden is / anderdeels om dat dien naem andere persoonen oft saecken in haer selfs aen-ghemerckt zijnde noyt gegheben is gheweest / en dat meer is op-gehouden heeft in sijn natuerlijke beteyckenisse ghebruyck te worden. Eben-wel is van gheleerde mannen aen-ghemerckt dat dien naem ghelijck oock andere namen Godts / blootelijck en sonder eenighe by-boeginghe ghestelt / den Enghelelen booz soo veel sy sijn persoon eenighsins draghen / werdt toe-gheschreven. Want met by-boeginghe gestelt oft in een volle reden in-geboeght / die als in eenen naem t'samen-smelt / wordtse oock van andere dinghen upt-ghesproken / en dat heeft sy ghemeen met den naem El, ghelijck hier naer sal verklaert worden. Laet ons nu 't gheene van ons ghesepdt is dat dien naem den Enghelelen toe-gheschreven werdt wat breeder uptlegghen. De Enghelelen in haer selfs aen-ghemerckt werden van Iehova als knechten van den Heer / als boden van den sender onderscheyden. Doch somtijds / als het hem alsoo belieft / nemense sijn persoon aen / en alsdan schrybense haer selven peder van sijne namen toe / en ghedooghen oock datse haer van andere toe-gheschreven worden / want sy spreucken en ghedraghen haer niet anders als offer Godt selfs tenghenwoordigh waer ; onghetwijffelt om gheen ander oorsaeck als om dat die saeck en reden des te meerder aensiens hebben en des te dieper inder toehoorderen herten soude ingaen. Inde Comedien en Treur-spielen sien wy pet desghelijcks : Want hier draeght de Kamer-speelder alsoo den persoon van een ander / dat de saeck niet en schijnt vertoont te worden maer inder daet te gheschieden / hoe wel hy dit alles doet tot bermaeck des aenschouwers en veel tijds in beuselachtige dingen / maer dese vertooninge streckt den toehoorderen tot nut / en geschiedt inde alder-ernstachtigste saken / op welck onderscheyt hier aldermeest te letten staet / de Enghelelen dragen alsoo den persoon Godes / dat te ghelijck sijn Goddelijcke auctoritept in haer resideert / heel anders als inde Kamer-spielen gheschiedt. Want de Enghelelen werden van Godt selfs ghesonden en draghen den persoon die haer van hem opghelept is. Waerom Godt eertijds alsoo ghebedt van den Enghel die hy senden wilde om de Israëlitien op den wegh te beschermen en in 't beloofde landt te leyden : wacht u, seght hy / voor sijn aengesicht, en weest sijne stemme ghehoorsaem op dat ghy hem niet en verbittert. Want hy sal uwe overtredinghe niet verschoonen. Mijnen naem is in hem, als oft hy seyde / hy draeght mijnen persoon / hy is met mijn macht en auctoritept bekleedt. By den ghesanten der Princen deser werelt / is foodanighe aen-neminghe van hare Heeren persoon en maniere van spreken niet ghebruyckelijck. Want dewijlder niemandt en is die hem niet in en beeldt dat de persoon der Princen een ander is als de persoon ha-
ren

Exod. 23.
 20, 21.

er Ghesanten / soo soude die aen-neminghe van eens anders persoon
 nepnigh balsch en min deftighepds hebben. Maer de Enghelen hebben
 den Godt den sterffelijcken menschen verstoont / die als booz haer onstien-
 ck zijnde / noyt van hun gesien en is / noch oyt gesien en sal worden. Van
 de sake daer wy hier van handelen / hebben wy een exempel / in de verschij-
 ninge Godts / aen Abraham geschiedt : Alwaer eenen Enghel met twee Gen. 13.
 andere bergeselschapt / niet anders als Godt selve spreeckt / en wort meer-
 malen de Heere oft Iehova ghenoeemt / en daer dooz van d'andere twee *s 13. en
 aerlijck genoegh onderscheyden. Hierom ist gemeen ghevoelen heden- vervol-
 teghs / dat Godt daer selfs waerlijck tegenwoordigh zy gheweest : vele gens.
 eenen oock dat de dzy persoonen der Godtheit in gedaente van mannen
 hter verschenen zijn. Maer op dat ick nu niet en verhaele de meeningen
 in eenighe oude Leeraren der Kercke : De autheur des briefts tot den
 Hebrezen leert ons anders : De welke willende de Herberghsaemheydt re- Heb. 13. 2
 mmanderen / seght dat sommighe onwetende door 't middel van dese
 rught / de Enghelen hebben gheherberghet. Nu dat hy siet op de Histo-
 rie van Abraham / en dat daer op volghet 't exempel van Lot / gheben /
 halben de saecke selfs / te kennen de Schryftuer-plaetsen die aen de
 ant van die plaetse pleghen ghestelt te worden. En indien doe ter tijdt
 Godt selfs daer teghenwoordigh had gheweest / soo soude dien Godde-
 licken Schryver tot soo veel meerder lofs der Herberghsaemheydt / lie-
 ver hebben ghesepdt dat sommighe hier dooz Godt selve gheherberghet
 hebben. Daer-beneffens heeft de selve / die met Moses spreekende / sich Exo. 3. 2
 selfs den naem van Iehova toe-eyghent / en daer mede soo dickwils in
 de t'samen-spraeck ver-eert wordt / een Enghel gheweest. Dit be-
 spijghet Moses selve die verschijninghe beschryvende. Want alsoo luy-
 den aldaer de Hebreusche woorden : Ende hem verscheen den Enghel van
 Iehova oft des Heeren , niet de Heere / ghelijck als in de ghemeene La-
 tinsche Oversettinghe staet. Hierom seyd Stephanus in de handelinge Act. 7. 53
 der Apostelen : Desen (verstaet Moses) heeft Godt tot een Vorst
 Verlosser ghesonden in de handt (dat is dooz den dienst) des Enghels die
 hem in den Braembosch verschenen is. Die van den Bergh Sinai met
 de grooten Majesteit de Wet gebende / seyde : Ick ben Iehova uwe Godt
 die u gheleydt heeft uyt den lande Egypti , en wat daer volghet / die in die
 antische Hystorie dooz-gaens van Moses Iehova ghenoeemt wordt / was
 een Enghel. Dit ghetuyghen de selve Stephanus in de plaetse fluchs /
 van ons aen-gheroert / als oock Paulus / en de Goddelijcke Schry- Gal. 3. 19
 ver tot den Hebrezen : Want dese segghen alle uyt eenen monde / dat Heb. 2. 2.
 de Wet door Enghelen gheordineert , oft ghegheben en uyt-ghesprooc-
 ken is. Doozts steldt den Autheur des Briefts tot de Hebrezen het
 Euangelium boven de Wet / om dese redens wil / dat de Wet Heb. 1. 4.
 eerst dooz Enghelen / maer het Euangelium dooz den Heere / name- en ver-
 ck Christus / die hy bewesen hadde veel treffelijcker gheworden te volgens.

Col. 2. 8.
en ver-
volgens.
v. 10.

zijn dan de Enghelen / verkondicht is gheweest. Waer op oock Paulus heeft ghesien daer hy die van Colossen vermaent / dat sy van Christo niet en souden afwijcken tot de Elementen deses werelts die in de Wet Moyses begrepen zijn : Ghy zijt , seght hy / in hem (Christo) vervult die het hooft is van alle Vorstendom en macht. Als oft hy seyde / misschien sal pe- mandt dencken / de Wet is jae dooz de boornaemste Enghelen gheghe- ben. 't Is een heerlijcke saecke dat men gheacht werde van haer onder- wesen te zijn in de kennisse van Godts wille : Maer noch veel heerlijc- ker ist dat ghy die bekomen hebt in hare volkomenheydt / en niet op een onvolmaeckte wijze als onder de Wet / dooz den gheenen die een hooft en Heere is van alle die Doosten en machten. Oversulcks heeft te min ver- schooninghe het misverstandt der ghener die vooz vast houden / dat den Enghel oft liever Enghelen / dooz welke wy lesen dat de Wet verkon- dicht is / jae alle de andere die den naem Iehova toe- gheschreven wordt / Christus selve zijn gheweest / die Iehova heeft kommen ghenoemt worden van weghen sijn natuere / en een Enghel van weghen sijn ampt / ten wel- ken aensien hy oock ghesepdt wordt den Enghel des Verbondts. Welck gheboelen de bewijs-reden soo van Paulus als van den Goddelijcken Schryber tot de Hebreen / waer dooz sy beyde de waerdigheyt des Euan- geliums boben de Wet vast stellen ; t'eenmael om verre stoot : 't Welck sommighe gheleerde lydten bemerckende / oock andere van die ghemeen- ne doolinghe hebben vermaent. Doeght hier by dat die boben-ghemel- de Goddelijcke schrybers ghewach maecten niet van eenen Enghel al- leen / maer van Enghelen : Als van veelen / dooz welke die Wet gheghe- ben zy. Waer upt men kan afnemen dat d'een den anderen in dien dienst ghesuccedeert is / en nochtans werdt den naem des spreekenden daerom nergkens berandert : maer altydt draeght hy Godts persoon en naem / die daer tot Moses oft den volcke spreekt. Daer-en-boben oft hy heeft upt sijn eyghen / oft upt eens anders naem alsoo ghesproken : Indien upt sijn eyghen / soo heeft hy niet bedient eens Ambassadeurs ampt / en geen Engel konnen gesepdt worden. Indien upt eens anders naem / soo is hy de selve niet gheweest / wiens naem hy draeght / maer heeft eens anders persoon en naem aen- genomen. Want die upt eens anders naem spreken / die eens anders bevelen / beloften oft daden alsoo voozdraeght / dat hy die van sich selfs te segghen / oft sijn eygen selfs schijnt toe te schryven / van dien moetmen nootsakelich bekennen dat hy eens anders persoon en naem die hy in sijn reden gebuycht / heeft aengenomen. Wat reden dan om te meenen / dat de gene die in de aengetogen plaetsen als God selve spreekt / Christus soude zijn / die als zijnde Iehova , selfs upt sijn eyghen naem spreekt ? Hier komt noch by dat Christus nergkens blootelick een En- gel , oft oock Engel Godts , maer alleen een Engel , oft Verkondigher des (Nieuwen) Verbondts gesepdt wordt. Welcken naem een stricter betee- kenisse heeft als den blooten naem van Engel , of Enghel Godts , die den Hemel-

Mal. 3.1.

Mal. 3.1.

hemelschen gheesten/ insonderheydt alffer eenige Historie verhaelt wort/ leeght toe-gheschreben te worden / welker ordinarisch en gheduerigh ampt is/ dat sy om verscheyden diensten upt te voeren van Godt / en nu oock van Christus worden uptghesonden. Maer Christus wort met den naem van Enghel des Verbonds ghenamt / als ghesonden zijnde alleenlijck om een seecker saeck te verrichten / namelijk op dat hy het nieuwe verbondt van Godts wegen / met de menschen soude bevestighen. Waer upt men oock licht verstaen kan op wat tijdt dien naem op Christus past/ niet op den tijt als de Wet van den Bergh Sinai af-gheskondicht/ en het oude verbondt dooz Moses met de Israeliten ghemaect is / niet op de doozgaende oft naest-volghende eeulwen / maer op die tijdt in welke het Euangelium dooz hem geopenbaert en bevesticht is geweest. Want doen was hy een Enghel en verkondiger/ doen was hy een middelaer des verbonds/ dat is een tusschen-sprecker tusschen Godt en de menschen / in 't selve te bevestigen. Hierom lesen wy wel dat Christus upt een vrouwe gebozden oft gebozen zijnde/ van Godt is gesonden ; maer dat hy gesonden oude zijn eer hy upt haer gebozen was / nergens. En hoe souden wy dat esen 't gene op geenderley wijze heeft konnen gheschieden ? oft om dat hy niet en heeft konnen zijn eer hy gebozen was/ oft om dat hy/ volgens hare meeninge/ den oppersten Godt is die gheens anders Bode/ghesant oft tiener en kan zijn. Den oppersten Godt dienen alle dinghen / hy selfs dient niemant/ hy sent boden upt/ maer wort van niemant gesonden / andersins soude hy de opperste/en dien volgens t'eencmael de gene die hy is/ uphouden te zijn. Want het ampt eens Gesants is van een ander last ontangende/ des selfs dinghen te doen en sijn geboden upt te voeren. Derhalven alwaer 't dat sy konden bewijzen/ dat in die plaetsen daermen leeft dat den Engel Jehova genoemd wordt / Christus most verstaen worden/ sooude men ebenwel niet konnen stellen dat hy Jehova selfs geweest waer/ maer een upt het getal der Engelen die des oppersten Gods persoon boezende/ oock sijnen naem gebzuyckt heeft/ dewyl het tegen sich selfs strijdt den Enghel te zijn / en dat van dien Jehova/ die alleenlijck een is / en Jehova selfs te zijn. Maer wat wil ick veel woerden maecten / ghemercktaer geen plaetse die buyten twijffel is/ kan by-gebracht werden/ in welke den naem van Iehova voornemelijck absolupt gestelt / Christo ghegheven wordt / in 't teghendeel zijnder wel vele die Christus van dien Iehova klaerlijck onder scheidt. Hier boven hebben wy'er twee upt de Psalmen aenghetoghen: Spreekende van den naem Adonai. In ^a d'eerste plaets onderscheidt den Psalmist Christus van Iehova, als een Coninck van hem ghesalft / als een Sone van hem ghegenerect. ^b In d'ander plaetse Iehova ghenomt hebbende den Vader van Christus / noemt hy Christus/ den selven beschrijvende Adoni. ^c Daer worden vele andere plaetsen by de Propheten ghebonden / in de welke tusschen Christus en Iehova een klaer onderscheidt ghemaect wordt. Keesteert dan dat

Heb. 8. 6.
12, 24.

Gal. 4. 4.

^a Psa. 2. 2,
7.

^b Ps. 110.

1.

^c Siet onder
der ande-
re Ps. 168.

118, 22.

en vervol-
gens Ef.

11. 1. en
vervolg.

28. 16, 42

6, 7, 8, 49,

8, 53, 6,

10, 61, 1.

en ver-
volg.

Mich. 5.

4. vergel.
met ys. 2

Zach. 13.

7.

dien naem absoluptelick ghestelt / noch op Christus / noch op de Enghelen / soo wanneer se in haer selfs aenghemerckt worden / en past / maer den alder-oppersten Godt / waer van Christus een Soon / ende dese dienst-knechten / sijn eyghen is.

^a Num.

10.35.35.

Plal. 24.

7. 8. 47.

6. 23. 2.

^b 2. Sam.

6. 2.

1. Par. 13.

6.

^c 2. Par. 6.

41.

11. 132. 8.

Dat ^a de Schrifturen die sommighe by-bzenghen / waer in men bindt dat desen naem de Arcke des Verbonds werdt toe-gheschreven / Gode by verwisselinghe van woorden toe-schrijven 't ghene op de Arcke selfs beter past / is waerschijnlicher / dan dat den naem Godes de Arcke aldaer toe-ghe-eygent soude worden : want aenghesien Godt gheacht wierdt op de Arcke / als op sijnen stoel te sitten / en tusschen de Cherubijnen die des selfs lade bedeckten te woonen ; hierom wast dat hy konde ghesepdt worden / als de Arcke van haer plaets ghedraghen / en om hoogh verheben werdt / selfs als op te rijzen en om hoogh te klimmen / en als de selve dooz de poozt in den Tempel / oft alder-heplighste in-ghebracht wierdt / selfs dooz de poozte in te gaen / eyndelick als sy weder op hare plaets ghestelt zijnde als ruste / te rusten / waerom ^c elders 't selve alsoo upt-ghebrucht staet : Staet op Heere (Iehova) Godt , in dijne ruste , ghy en de Arcke dijner sterckte. Wel is waer dat de Arcke niet eyghentlick ghesepdt konde worden / op te staen / op te klimmen / oft in te gaen / dewyl dit alleen wercken sijn der lebende / en sich van haer selfs beroerende dinghen / maer van haer plaetse verset / om hoogh gheheben / en erghens in-ghebracht te worden / welke saecken oock den zielloosen aen-gaen : niet-te-min om dat dese beweginghen oock Gode die op de Arcke als sat / toe-geschreven worden / daerom worden se beschreven met soodanighe woorden / die der lebenden beweginghen eyghen sijn. Dooz soo veel dan dese woorden blootelick bereekenen een plaetfelicke beweginghe / soo werdt het ghene de Arcke alder-eerst en eygentlick toe-komt / als by ghevolgh en on-eygentlick Gode toe-geschreven : Maer booz soo veel sy upt-drucken een beweginghe die den lebenden eyghen is / soo sien se eerst op Godt / en om Godts wille worden de selve woorden op de Arcke ghepast. 't Selve mach men met recht seggen van de rust / want die schijnt eygentlick alleen den lebenden toe te komen. Dus verre van 't ghebruyck des naems Iehova absolupt ghestelt zijnde.

Volght nu dat wy sprecken van 't ghebruyck des selben naems / met by-voeginghe van woorden booz-ghestelt / die een vollen sin maecten / en als in eenen naem t'samen-smelten / soo dat het woordt Iehova , het subjectum is / dat is 't ghene daer sy van ghesepdt worden. Want alsoo dese woorden van saecken oft persoonen van Godt onderscheyden / ghelijck als eenen naem worden upt-ghespoocken / is daer upt ontstaen tweederley doolinghe / en die teghen malkander strydende : want eenighe wel merckende dat de saecken oft persoonen / op welke soodanighe redenen worden ghepast / van den alder-hooghsten Godt op 't alder-vertste verschillen / hebben gemeent dat den naem Iehova niet en is een eyghen naem des

des alder-oppersten Godts. Andere daer-en-teggen houdende dat dien
 naem den oppersten Godt eyghen is / zijn daer toe verballen / dat sy den
 zenen die niet en is den oppersten Godt / dien gheloofden te zijn / om dat
 hem desen naem schijnt toe-geschreven te worden. Tot beyde dese doo-
 inghen heeft dit oorzaecke ghegheben / dat van eenighe deser sententien/
 het bindt oft coppel-woordeken [is] soo alset in de Scholen noemen / af-
 s / 't welck dickwijls in de reden te pas komt / dattet verweghen zijnde/
 iaer onder verstaen moet worden. Hierom hebben sy ghemeent dat die
 voozden als een beschrijvinghe waren van den naem Iehova : nu de din-
 ghen die alsoo te samen-gheboeght van eenighe saeche gheseydt worden/
 ionnen oock elck in't bysonder van de selbe gheseyt worden. Dese saeche
 heeft hier soo veel te waerschijnliker gheschienen / aenghestien het veel
 hebzuyckelicker is met twee woorzen / 't een zijnde als de beschrijvin-
 ghe van 't ander / een saeck te benamen / als met een volle reden. Maer
 het en behoort niemandt te beweghen / dewijl wy sien hoe dat al-te-met in
 de heplighe Schryfturen een geheele sententie / oft reden vooz eenen naem
 hestelt wordt. Alsoo wordt Esaias belast /ijnen soon te noemen haestet, Esaï. 8.3.
 en met wech den buyt, spoet (u) tot rooven : dese woorzen worden wel een-
 aldigher en beknopter by den Hebzeen uyt-ghesproocken / doch al in een
 in de selfde sin. Te voozen hebben wy gestien dat Godt hem selben noemt/
 elck sal zijn die ick zijn sal , 't welck als vooz heenen van ons verklaert is / Ex. 3.14.
 en volkomen reden en toe-segginghe is. En van dese selbe saeck hebben
 wy een seer klaer exempel in't Boeck Genesis ghenaemt : Aldaer wordt Gen. 22.
 gheseydt dat Abraham den naem dies Berghs / op den welken hyijnen 14.
 Soon wilde offeren / ghenaemt heeft de Heere (Hebzeusch Iehova) sal 't
 sien , dat daer naer aen de selbe plaetse met dese veranderingh ghelesen
 wordt / de Heere sal ghesien worden. Hier siet men dat die gantsche Oza-
 tie bestaende uyt den naem des vier-letterighen Godts / gheworden is
 in den naem van een Bergh. Maer men vindt meer soodanighe exempe-
 len met verfwijginghe van 't coppel-woordeken [is] die nochtans ten
 meesten-deel van sommighe gheleerde rechtsinnelick zijn uyt gheleydt.
 Hier onder behoort 't ghene men leest by Moses : en (Jacob) rechte daer Gene. 33.
 een Altaer op, en noemde dien, sterck (is) de Godt Israëls / oft lieber 20.
 Godt (want in't Hebzeus is El) (is) de Godt Israëls : Want Jacob hadt Gen. 28.
 e voozen beloofd dat Godtijnen Godt wesen soude. Oock dat elders 21.
 wy den selben ghebonden wordt : Moses bouwde eenen Altaer, en noemde Ex. 17.15
 ijnen naem, de Heere (Jehova) mijne verhooginghe, oft de Heer mijn Ba- Iud. 6.24
 nier. En in het Boeck der Rechteren / daer lesen wy alsoo nae de He-
 zeeusche waerhepdt : Hy bouwde daer een Altaer den Heere, en noem-
 de dien, de Heer (Jehova) vrede / dat is / de Heer is Auteurs des vrede-
 zes en welstandts. 't Welck / indien men met den ouden Latijnschen
 Overtetter vertaelt / de vrede des Heeren , het sal al op eenen sin uyt-
 ionnen ; alsoo men eben-wel daer onder sal moeten verstaen het kop-
 pel-

pel-woozdekken [is] als offer gheseydt waer de vrede is des Heeren/ dat is de vrede is een gabe en weldaedt des Heeren: 't komt den Heere toe heyl en behoudeniſſe te geben. Doet hier by de laetste woozden van Ezechiel: En van dien dagh aen sal den naem des stadts zijn, de Heere (Iehova) aldaer. Wie en ſiet niet dat het woozdekken [is] hier onder verſtaen wozt/ ſoo dat hy niet en wil ſeggen/ dat die ſtadt genaemt ſal worden de Heer oft Iehova, die aldaer/ dat is/ inde ſelbe ſtadt is/ maer dat ſijnen naem ſal zijn/ de Heere

Eſa. 62. 4. [is] aldaer, gelyck als Godt de ſelbe ſtadt by Eſaias aenſprekende ſeght: Ghy en ſult niet meer gheheeten worden de verlatene, &c. Maer ghy ſult gheheeten worden mijnen wille in haer, en hy voeghter terſtondt de reden by/ om dat Godt een wel-ghevalen aen u heeft: Alwaer hy niet en wil dat de ſtadt ſoude ghenoeint worden mijnen wil / oft de wille des Heeren/ maer mijnen oft des Heeren wille [is] in haer/ dat is de Heer heeft ſijn vermaeck in die ſtadt en bemintſe. Alſoo worden inde boden-gemelde plaetſen/ niet de Altaren gheseydt Iehova oft de Heere / die pemandts verhoogingh oft banier is / die de vrede is oft autheur des vredes: maer die gheele ſpreucken/ de Heer [is] mijn verhoogingh oft mijn banier. Item/ de Heer [is] vrede, oft de vrede [is] des Heeren, verſmelt als in eenen naem.

Daer zijn noch twee plaetſen oberich by den Propheet Jeremias/ waer van d'een dooz die gemeene booz-op-gebatte opinie twiſſelachtigh gemaect zijnde/ heeft oock d'ander by ſommige met ſich getrocken / die ander ſins ſoo klac is / datſe oock die boozgaende buyten twiſſel had behoozen te ſtellen. Deſe werden ghebonden Cap. 23. en 33. de laetſte der ſelber luyt aldus: In die dagen en in dien tijdt ſal ick den David een ſpruyte der gerechticheydt laten opgaen, en hy ſal oordeel en gerechticheydt doen op der Aerden. In die dagen ſal Iuda behouden worden en Ierusalem ſeeckerlijck woonen, en dit (namelijck is den naem) waer mede hy haer (in 't vrouwelijck geſlacht) ſal noemen, de Heere (Iehova) onſe gerechticheydt. Alwaer het openbaer is dattet woozdt/ haer, ſijn opſicht heeft tot Ierusalem/ hoe wel dat ſelbe in 't Hebreuus ſtaet/ in 't getal van veelen/dooz een figure by den Grammaticijns Synexis genaemt / die de constructie oft t'ſamen-boeginghe niet nae de woozden/maer nae den ſin boeght: haer, namelijck de ſtadt / welck woozdt by den Hebreuen oock in 't vrouwelijck geſlacht ſtaet. Nu die ſtadt van Ierusalem moeft geensins genoemt worden/ Iehova die onſe gerechticheydt is / maer de ſelbe wozt veel eer ſtil-ſwijgens begreben onder het woozdt onſe, beteekenende de gene/ die de Heere oft Iehova ſoude rechtveerdigh maken. Welcke waren het gantsche volck van Iuda / en by namen dat volck/ 't welck dooz den naem van Ierusalem verſtaen wozt. Soo moet men 't dan daer booz houden / 't gunt oock van andere booz ons is aengemerckt geweest / dat den naem dies stadts ſoude zijn die gantsche ſpreucke: Iehova [is] onſe gerechticheydt, als oft hy ſeyde/ de Heer oft Iehova is die ons rechtveerdicht / die ons van alle ſtraffe der ongerechticheydt bezydt / die met ons als rechtveerdighe handelt. Nu willen

Ie. 33. 15.
16.

villen wy oock d'eerste plaetse besien / de welcke aldus luyt : Siet de da-
 gen komen seydt de Heere (Jehova) en ick sal den David een rechtveerdighe
 pruyte verwecken, en die Coninck sal regeren en voorspoedelijck handelen,
 en hy sal doen Oordeel en gherechtigheydt op der Aerden. In die daghen sal
 Juda behouden worden, en Israel seeckerlijck woonen, en dat (is) sijn naem,
 waer mede hem de Heere (Jehova) sal noemen, de Heer (Jehova) onse
 herechtigheydt. Om dat hier in plaets van Jerusalem / Israël ghestelt
 woort / eens mans naem in plaetse vande stadt / daer om en seydt hy hier
 niet als in d'ander plaets / hy sal haer noemen / maer hem, te weten Is-
 raël / doch den sin komt op een uyt. De ghelijckheydt selfs van dese
 twee plaetsen / laet niet alleen dusdanighe uytlegginghe toe / maer eyschte
 oock / soo datter gheen reden is waerom men die laetste woorzen tot de
 eerste persoon / welcke is die Davidische spruyte / oft Coninck die booz-
 goedelijck en rechtbeerdelijck sal regeeren / soude moeten verboeghen.
 Welcke oft sy dan noch al schoon daer mede verboeght wierden / soude
 nochtans niet meer hter uyt volghen / dat die Spruyte Jehova selfs is /
 die onse gherechtigheydt is oft d'auther der selve / als sulcks van de
 stadt Jerusalem volght / die ghelijck wy ghesien hebben / dien naem
 eenemaal met de selve woorzen toe-geschreven woort. Want men
 moet weten dat soodanighe korte spreucken die men ghebruyckt in ste-
 e van een loose oft sinne-beeldt / en die nu tot een spreuck-woort ghe-
 woorden zijn oft lichtelijck worden konnen / van ghelijcken oock de be-
 siften oft booz-bediedinghen der toekomende dinghen / pleghen ober-
 gaen in namen van seeckere persoonen / saecken oft plaetsen. De
 persoonen in welckers namen sy ober-gaen / zijn de ghene die de selve
 spreucken oft dickwils ghebruycken / oft met recht moghen ghebruyck-
 en / hoedanigh als die booznemelijcken zijn / den welcken de saecken
 aer in verbat / ober-komen oft moeten ober-komen / oft dooz wel-
 che die saecken moeten verricht worden / oft eyndelijck in welcken ghe-
 beurrt woort eenigh booz-teecken en booz-bediedinghe / oft een voedt-
 rap en ghedachtenisse van 't toe-komende : Welcke laetste oock stadt
 rijpt in saecken en plaetsen. En die plaetsen worden insonderheydt
 met soodanighe namen gheteekent / in de welcke de saeck selfs
 geschiedt is. Want desen woort van de saeck selve als een voedt-
 rap in-ghebruyckt / soo datse in plaetse van ghedenck-teeckenen zijn /
 te de gheheughenisse van de saeck verberffchen en gheduerighlijck
 behouden. En om hier niet te gaen tot onse ghemene Taalen /
 en daer van Exempelen t'ontleenen / ghy sult de waerheydt van 't ghene
 op segghen / bevinden in niet weynighe eygen namen die inde Schrif-
 tuere ghebonden woorden / booznemelijck soodanighe die uyt den God-
 elijcken naem El, t'samen-gheset zijn. Alsoo / by exempel / betee-
 kent Elnathan, Godt heeft ghegeven / Elcana, Godt ijveraer / Elias, Godt
 die Heere / Elimelech, Godt mijn Coninck / of simpelijck Godt Co-
 ninck:

ninck: Met welke t'samen-ghesette namen die personen den naem
 Godts of des Heeren niet toe-gheschreven en wordt. Maer den naem
 El behoudt alhier zijn ghewoonlycke kracht / en beteekent den Opper-
 sten Monarch alier dinghen / van den welcken ghesepdt wordt. Oft dat
 hy (pemandt) ghegheben heeft / oft een pberaer / Heer en Coninck zy.
 Soo dat onder die drie laeste naemen het bind-woozdeken (is) verstaen
 wordt / en bestaen niet min upt volkomen spreucken oft sententien als
 d'eerste. Hier toe behoort oock den naem Michael, welke beteekent wie
 als Godt? oock Immanuel, dat is Godt met ons / verstaet in beyde de
 plaetsen (is). Van d'eerste kan men niet twyffelen / bande laeste bewij-
 sen 't desen soo ghelijcke exempel als wy nu by-ghetzacht hebben.
 Soo ghy ebenwel sulchs booz vast houdt / dat dien naem t'eenemaal te
 kennen gheeft dat de ghene die soo ghenoeit wordt Godt selve is / die
 met ons is / die ons met zijn gunst en hulpe ontrent is / soo suldy van
 godloosheydt veroorzaken alle de ghene die dien naem in booztijden / en
 teghenwoozdigh / oft andere ghegheben / oft selfs hebben ghezuyct.
 Dat ick nu gheswijghe dat Christus / den welcken Godt dien naem
 door Esaias toeleght / ten tijden des selven Propheetz zijn booz-beeldt
 ghehadt heeft / wien de selve benaminghe toe quam / hoe wel in een on-
 volmaechte / nochtans waerachtighe beteekenisse / ghelijck sulchs be-
 mercken sal / soo wie wel acht neemt op de dinghen die den Propheet
 daer / al waer dien naem alder-eerst ghemelt wordt van Immanuel, ver-
 volghens verhaelt. Doch dien naem is Christus ghegheben / om dat
 Godt door en in hem met ons is / dat is / ons met sijn sonderlinge gunste
 bejagent / ons bystant doet en met overbloet van alle Hemelsche goederen
 verbult : maer hier van is by aboutueren meer als genoegh ghesepdt.

Wy sullender een weynigh by doen / aengaende den naem Iah, die in de
 Psalmen / insonderheyt ghevonden wort / elck een is bekend die solemmele
 opweckinge om Godt te prijsen / Hallelu-Iah, oft Hallu-Iah, dat de Grie-
 ken en Latijnen gemeenlyck schryven Alleluja, en betekent / prijst den Hee-
 re : want de Griecken en Latijnen setten 't ober alebeneens / als den vier-
 letterigen naem Gods / waer upt 'et oock sijn oorspronck schijnt te hebben
 door wech-werpinghe van de twee middelste letteren / h en v. Een ander
 oorspronck deses woortz sout ghy naulijcx vinden. Nu / gelijk wy gesepdt
 hebben / dat de luydende punten van 't woort Adonai, onder den vier-let-
 terigen naem zijn gestelt / alsoo wert de selve in een syllabe gecontraheert /
 zijnde mett 'er laeste punt van dat woort / 't welck by ons soo veel gelt /
 als een langhlydende a ondergetekent. En hierom wort 'et Iah ghezoo-
 nunciert / daer 't selve acht genomen zijnde op de eygentlijke pronuncia-
 tie des vier-letterigen naems Ieh, soude luyden. Dat desen naem bykans
 een en de selve is met den vier-letterigen / geeft oock dit te kennen / dat ghe-
 lijck als inde Schryfture den naem ^a Iehova, God op een uptnemende wij-
 se wort toegeschreven / also oock ^b Iah, en dat dit in genes plaetse wort ge-
 stelt /

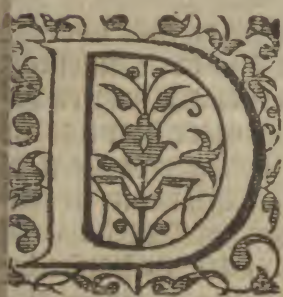
Siet Ef.
 7. 14. en
 vervol-
 gens, en
 verg. cap.
 8. 3. 4. en
 vervol-
 gens.

^a Exod. 3.
 15.
 Ef. 42. 8.
 Amos 5.
 8. 9. 6.
^b Psa. 68.
 5.

91
felt/bysonderlijck op die plaetse/alwaer God nauelijcx met eenen anderen
naem/als die van Iehova, genoemt is/ja uytduckelijck gesejt wort dat zij-
en naem is Iehova, gelijk als geschiet inde Lof-sanck van Moses en der
Israëlitē/in't boeck ^c Exodus beschreven: is oversulcx niet van noode dat
op vande kraecht en 'tgebzuyck deses woorzts/meer woordē maken/dewijl
it inde verklaringe van den vierletterigē naem genoegsaem verklaert is. ^e Siet cap
XV. 2.

CAPIT. XII.

Van den naem *Schaddai*.

Mer is noch oberigh uyt de Hebreeusche namen/den
naem Gods/ Schaddai, welke van naturen een by-
woordt zijnde / dickwijls in plaetse van een selfstan-
digh woort gestelt wort/ beteyckenende Godt selfs/
van den welckē het alleen gebzuyck wt. By Mo-
ses schijnt 'et somtijts geboeght by den naem El sijn
natuerlijcke betekenisse te behouden/ ende Latijnen
setten't ober/almachtigh. Van den oorspronck en
woortz vande eygentlijcke beteeckenis deses woorzts/

Adjecti-
uum sub-
stanti-
uum.
Gen. 17.
1, 28, 3, 35
11, 43, 14.
48, 2.
Exo. 6. 3.

z eenigh verschil onder de geleerde. Enige meenen datt'et t'samen-geset
z/ uyt een woort 'twelck oberbloet en genoeghsaemheyt betekent. Ande-
re deduceren 't van een woort dat by ons eben so veel gelt/ als verwoesten.
By d'eerste afkomstē des woorzts hebben gesien de Griekische oversetters/
des ouden Testaments/ als sy dien naem oversetten ^a genoeghsaem. Dit
omt seer wel ober een met de saecke selfs/ en met de woorden uyt Moses
oben aengetogen: want by God is so grooten oberbloet van alle goede-
en / dat hy alles aen allen kan mede-deelen / en oock in der daedt mede-
deelt/ en bysonderlijck den genen die hem gehoozsamen: En dit is / soo 't
schijnt/ de oorsake waerom Godt in die plaetsen/ alwaer hy oberbloedige
ion der Godtbzuchtigheyt / en saligen toebloet aller dinghen den Patri-
rchen beloofst/sijn selven met dien naem vereert/oft waerom deselve sulcx
nderen toewenschende / Godt den autheur van alle goet met dien naem
eschrijven. Doch/bermits het selve d'oneyndelijcke macht Gods te ken-
en geeft/ waer door hy alles aen allen machtigh is te verstrecken / daer-
in hebben de Griekische Oversetters 't selve woort in't boeck Jobs ver-
heyden malen overgeset Pantokrátor, dat is almachtigh/ hoe wel oock
omtijts door 't woort Kúrios, dat is Heere. Welcke eerste Oversettinge de
Latijnen niet by Job alleen/maer oock elders/sommige dat meer is ober
l hebben nagevolght. Nu gelijk als die genoeghsaemheyt/en tot allen
ich uytstreckende gaefrijcke mildadigheyt/zijn almogentheyt te kennen
teeft/also begriypt dese oock eenigfins die genoeghsaemheyt in sich: so datter

^a Ruth. 1.
20, 21.
Job 21.
15, 31, 2,
39, 35.

wepnigh schijnt aen gelegen te zyn/ 'tzy men dien naem vertaelt genoeghsaem, oft almachtigh, behalben dat het woort genoeghsaem/ met den eersten oorspronck deses woorts/ soo die van ons gestelt is beter accordeert/ en het woort almachtigh/ oock op den laersten oorspronck kan gepast worden/ die den naem Schaddai af-leyt van een woort dat verwoesten betekent : Want Godt kan een verwoester genoemt worden/ niet soo seer/ om dat sulcx sijn gewoonte is: (want sijn eygen werck is op bouwen/ en af-breken is eenichsins bzeemt van sijn natuer) als om dat hy de macht heeft sulchs te doen : Volgens welcken oorspronck/ die ingesien zijnde/ die nature des woortz en gewoonte der Hebreuscher Tale/ niet so geheel onwaerschijnlich en is/ de kracht des selven woortz sich schijnt so verre upt te fullen strecken/ dat dooz dien naem betekent woort soodanigh een die als d'aldergrootste sterckte heeft/ waer dooz/ gelijk als hy / alles kan verwoesten en sijne vanden in min als een oogeblick verdelgen en te niet maken/ also oock machtigh is de menschen / die hem lief zyn te beschermen / en met alle soozten van goederen te beschencken. Andersins helt myn gemoed meer hier nae toe/ dat desen naem hem toegeleyt is van wegen sijn macht en gewoonte/ streckende om de menschen goet te doen / als dat hy krachtigh is om de selve te beschadigen. Waer by dan noch komt de plaetse upt het Boeck Exodus boven van ons aen-ghetogen en ten deelen verklaert / daer wy handelden van den vier-letterigen naem/ alwaer Godt seght : Ick ben Abraham, Isaac en Iacob verschenen in (den naem) des almachtighen Gods, maer in mijnen naem Iehova, ben ick haer niet bekent geweest. Ten past niet dat Godt hier soude hebben willen segghen : Ick hebbe my aen uwe Vaders soodanigen Godt booznamelick betoont / die een verwoester is / of die alles kan verderben en verdelghen / soo datse upt de wercken selfs de kracht mijns naems El schaddai hebben bekent : maer liever / gelijk als aengeteekent is in den grooten Bpbel van Robertus Stephanus, naer het gheboelen van geleerde Mannen. Ick hebbe my aen haer almachtigh te zyn betoont, en dat ick rijckdommen ghenoech hebbe om haer rijck te maken, maer hebbe metter daedt niet vervult 't geen ick haer toe-geseyt had, dat is, sy hebben my haer belovende, het landt Chanaan wel ghehoort en geloof, maer niet ghesien dat ick de beloften metter daedt vervulde, ghelijck ghy sien sult. Ick dan, sal van u bekent worden in mijnen naem Iehova, dat is, ghy sult my sien sulcks doende, als mijnen naem uyt-wijst, namelick volbrengende mijn belofte : ick sal u uyt-leyden uyt het landt Egypten, en in-voeren in 't landt Chanaan, gelijk als ick te vooren genaemt ben de almachtighen Godt, de alder-hooghste Godt, die Hemel en Aerde geschapen heeft, also sal ick nu genoemt worden Iehova, Godt die u uyt Egypten geleydt hebbe. Wy hebben dese woorden gheheel upt-geschreven op dat wy te ghelijck / het gene wy van de betekenis des woortz Iehova/ booz heenen gheseyt hebben/ dooz 't getuygenisse van die Gheleerde Mannen/ einiger maten souden bebestigen. Dus verre van de Hebreuschere Namen.

CAPIT.

Van den naem *Theos*.

W komen wy tot de Griekische / waer van d'eerste is den naem Theos, Godt: Welchs oorspronck belangende / de gheleerde niet van eenerley gheboelen zijn/ oock ist onnoodigh dat wy hier ober beel woorden souden maecken: Want dewyl 't ondersoek van den oorspronck der Goddelijcker namen / tot dien eynde geschiet / op dat men te beter soude mogen verstaen wat kracht en gebuyck de selve hebben in de heylighe Schryftueren / en ghemercht het

oort Theos, van buyten synen oorspronck heeft / is wel te verstaen dattet in de godloose en obergeloovige gemaecht / en als uyt de supersticie selfs smeet is: want onder andere dingen / die van des selfs oorspronck worden verhaelt / is dit wel het waerschijnlijckste / 't gunt Plato schryft: Mynck, seght hy / dat de oude Grieken dese alleen voor goden hebben ghebouden, de welcke oock nu ter tijdt de Barbaren ten meesten deel daer voorbouden, te weten, Son, Maen, Aerde, Sterren, Hemel. Als sy dan sagen dat al dese dinghen haren gheduerighen loop hadden, hebbense de selve, soo 't sijt, van Théin, oft Thein, ('t welck by den Grieken loopen betekent) Theos ghenoeemt, desgelijcks oock andere bemerckende, hebbense die alle met synen selvighen naem gheheten. De oudthepdt van dese godloose supersticie die Plato den ouden Grieken en de Barbaren sijns tijds / toeschryft / in men oock uyt de heylighe schryft bekennen: Want by Moses wordt niet alleen verboden de sterren te eeren / maer oock een seer sware straffe stelt tegens de gene die dat souden derren bestaen; 't welck niet van noodt waer geweest / soomen doe ter tijdt gheen exempel hier van hadde ghebonden. Ewentwel / nochtans niet teghenstaende de strengigheyt van dese straffe / is de besmettinge van die godloosheyt / van de bzeemde afgodische sulckeren / eyndelijck oock tot de Israëlitien overgegaen: Want wy sien wel dat sy in de volgende eeuwen / alle eerbiedinge des Wets / aen een zijde stellende / Son / Maen en andere sterren / als goden ghe-eert hebben / oock aldermeest de Sonne die sy noemden Coninginne des Hemels, als by Jeremias te sien is. Daerom hebbense al te goeden geboelen van de auteurs dies naems / oft als hare meeninge verwerpende / stelltense een beelde inde plaets / die daer seggen / dat Theos te recht van Théin afghelepydt wort / om dat God alles door syn boosienigheyt door-reyft en omwandelt: t van Aichain, 't welck byanden betekent / om dat God een byer oft licht is / naer 't getuygenis der H. Schryfturen oft den autheur van warmte licht / aengesien dien naem-tekeningh beter op de Sonne past / oft eyndelijck

Plato in
Cratijlo.

Deut. 4.
19, 17, 3.
en ver-
volg.

4. Reg. 17
16, 23, 4.
5, 11.
Jer. 44. 17
en verv.
en * 25.

delick van Theastai beschouwen/om dat Godt alles beschout/gemerckt die laetste oock op de Son kan gepast wordē/booznemelick naer't geboelen der gener die daer een Godt van gemaect / oock geboelen en verstant de selve toe-geschreven hebben. Want de Son wordt gesept alles te sien en 't aenschouwen. Maer laet ons sodanige deses naems bediedingen/die superstitieus oft onseker zijn/boozby gaē. Edoch/hier aen en kan niemant twijfelen/oft de schrijbers des nieuwen Verbonts/op dewelcke ons booznemelick te sien staet/daer wy handelen van de Griekse benamingen daer God mede genaemt wort/hebben dit woorzt gebuyck in den selbē sin als de Hebrezen de namen El en Elohim. Want 't zysse eenige getuygenisse uytet O. T. aentrecken/oft dat alderdickwijst geschiedt/op deselve eenige toepassingē maken/so stellen sy meest ober al in stede van die Hebreuse namen/'t woorz Theos, daer in volgende / so de Griekse vertaelders des O. T. als die gemeene maniere van spzeken die onder de Joden Griex spzekende/ plaets hadde. Wy hebben dan noch gesept dat die Hebreuse namen uyt hare nature/een gemeene betekenis hebben/ maer datse uytnemender wijze/ den aldergrootstē God epgē worden:want uyt haer nature betekenis den genen/die of in krachten/of in macht en heerschappijē/oft in beyden uytstekende is/booznemelick/ alsoo dat hy de mate der natuerliche dingen oer treft. Maer in de alder-uytnemende betekenis genomen/ beteeckenē sy den gheuen wiens kracht/ macht en heerschappijē absoluyt en van niemant dependende is. Doch het woorz Godt streckt sich oock uyt tot quade en onwetteliche heerschappijen/die naulich dien naem verdienen/(want de waerachtige en volkomen macht oft heerschappijē bestaet in't recht) ja selfs tot die heerschappijen/ die om epgentlick te seggen/ geen heerschappijen zijn/ maer alleenlick eenige gelijckenisse met de selve hebben : doch dit en geschiet niet dan met byboeginge der gener/die sodanige heerschappijen/ 't zy epgentlick/ 't zy onepgentlick so genoemt/sich van selfs onderwerpē. Also wert den satan gesept ^a de God deser werelt oft eeuwe, gelijck hy

^a 2. Cor.

4.4.

^b Ioh. 12.

31, 14, 30.

16, 11.

^c Phil. 3.

19.

elders ^b een Prince deser werelt genoemt wort. Also wort ^c den buyck dooz een figuerliche maniere van spzeken/den God geheeten der gener die hem dienen/ en alle hare gedachte en werckē tot des selfs dienst aenrichten: vermits de selve als heerschappijē ober haer heeft / en haer gantsche leven bestiert en regcirt. De andere/welker gebied wettelick is/en dē genē die 't gehoozsamē/nut en profijtlich/wordē oock sonder eenige toeboeginge Godē genoemt/waerachtelick en epgentlick/sose metter daet/onwaerachtelick/sose alleē naer menschē opinie heerschen. Maer 'tis onmodig dat wy alhier spzeken van de gene die de godloose doolinge/ desen naem heeft toegelept.

Wat de gene belangt/die dien naem te recht gebuycken/van die tweederley beteeckenisse te boozen van ons gestelt/ te weten / eene die ruymet/ en een die enger/ en den oppersten Godt epgen is / hebben wy een exempel in die vermaerde plaetsē des eersten Bziefs tot de Cozintheren / alwaer

1. Cor. 8.

5. en ver-

volg.

Paulus sepdit : Daer is maer een Godt, want hoewelder veele zijn die Goder genoemt worden, 't zy in den Hemel, 't zy op der aerden, (aengesien oft gelijck

al se

sser veele Goden en veele Heeren zijn) soo hebben wy nochtans eenen Godt
 en Vader, uyt den welcken alles, en wy tot hem, en eenen Heere Jesus Christus,
 oor den welcken alles, en wy door hem. Hier sietmen dat hy te gelijk stelt
 datter veele Goden zijn/ en datter maer een God is/ dooz dien hy het woort
 odt, nu in die rupmer/ dan in die enger beteeckenisse neemt. Want dooz
 ie veele, verstaet hy alle die in macht uytsteliē/ oft tot eenige hooger waer-
 ighyē verheben zijn / hoedanige in den Hemel zijn de Engelen / op der
 rden de Oberheden : Dooz dien eenen alleen den genen die van hem sel-
 en alle macht/ gesag en heerschapppe heeft: also neemt hy oock inde selbe
 woorden 't woort Heere, nu rupmer/ dan wederom enger ; rupmer als hy
 gt datter veele Heeren zijn/ enger/ als hy segt datter maer eenen Heer is/
 maer van hier naer sal ghesproken worden daer wy van den naem Heere
 llen handelen. Men moet oock niet meenē dat den Apostel vande valsche
 Goden der Heydenen spzeecht/ als hy segt datter veele Goden zijn : want
 maer dit sijn meeninge geweest/ so soude hy gesept hebbende : hoewel-der
 veele zijn die Goden genoemt worden , niet van noode ghehadt hebben tot
 neerder bebestinge daer by te boegē; aengesien oft als in't Grieksch staet/
 elijckerwijs alsser veele Goden zijn. Sonder yemant doe ter tijt onbetende
 sijn/ datter veele waren die met dien naem/ hoe-wel valschelick ghenoeemt
 werden / dattet van noode was 't selbe te herhalen en te bevestigen ? Ten
 nderē/ waerom boegt hy de Heerē by de Godē ? zijnder niet vele waerlick
 t egypten gesepte Heeren? waerom mengt hy dan in des lve reden het
 ware met het valsche/ en dat niet sonder gebaer ? Wijst de saeck selfs niet
 yt dat dē Apostel dese woorden/ gelijk alsser vele Goden zijn, aen de vooz-
 aende geboegt heeft/ om te toonen datter niet t'onrecht veele Goden/ 'tzy
 inden Hemel/ 'tzy op der aerde genoemt worden/ en dat hy't selfs daer vooz-
 out/ dat dien naem niet veelen gemeyn is : want daer hy te voren alleen
 e septe hadde/ datter vele zijn die Goden genoemt worden/ en niet die sulcx
 sijn/ mocht yemant dencken dat de selbe/ volgens 't oordeel des Apostels/
 lleen met den naem/ en niet in der waerheyt Goden waren. Daerom/ om
 ilck vermoeden wech te nemen/ verclaert hy hier over sijne meeninge/ en
 ebestigt met sijn toestemminge den sin inde voozgaende woordē begrepe/
 n so in't gros voozgestelt : als oft hy septe/ hoe welder vele zijn die Goden
 enoeemt werden/ 'tzy in den Hemel/ 't zy op der aerden/ (gelijk alsser in
 e daer/ en oock volgens mijn geboelen vele Goden zijn/ die in macht uyt-
 elikē/ oft in hoocheyt gestelt sijn/ als indē Hemel de Engelen/ op der aerden
 Oberheden : gelijckerwijs alsser oock inder daet vele Heeren zijn/ nocht-
 ans hebben wy Christenen maer eenen God die in 't hoogste resort ober-
 ns heerscht/ en van ons met de hoogste eere gedient moet worden / nae-
 nelijck den Vader Jesu Christi / die ghelijck hy d'eerste fonteyn en ooz-
 bronck is aller dingen/ die ons en onse saligheyt aengaen alsoo is hy oock
 het uytterste ooght-wit van onse religie en Gods dienst. Desgelijcks heb-
 en wy Christenen maer eenen Heer / die ober ons heerscht / en dien wy
 chuldigh sijn te dienen als van dien oppersten ober ons gestelt / namelijk
 Jesus

Jesus Christus/ dooz wiens toedoen / ghelijckerwijs als alles tot ons en
 onse saligheyt behoozende verricht wort / alsoo moet oock dooz den selven
 alle onse Gods-dienst/ Gode toe-gebracht worden. Dese/ seggh ick / is de
 middelaer van alle salighmakende goederen / en van die Gods-dienstig-
 heyt en eere die wy den eersten auteur onser saligheyt schuldigh zijn, hem
 dienende/ dienen wy Godt selve. Dat niemant soude willen dzingen op 't
 woordcken wy, staende booz de woorden die van den eenen Godt spreken/
 als hy seggh : Maer wy hebben eenen Godt den Vader, &c. Als oft hy wil-
 de seggen : na de opinie der heydenen zijnder vele goden / maer naer ons
 gheboelen isser slechts eenen Godt / heeft niet om 't lijf. Want hier en is
 de questie niet wat oft wy/ oft sy van dese sake geboelen / maer wat in der
 daet hier van te houden sy ; insonderheyt / dewijl hier niet alleen van een-
 nen Godt/ maer oock van eenen Heere vermeldt wort / daer 't doch kenne-
 lijk is / soo wel booz Christenen / als heydenen datter vele Heeren zijn.
 Soo en geldt dan het woordcken wy, hier niet eben soo veel als offer ghe-
 seydt waer/ volghens onse gheboelen oft opinie : Maer dat wy, onder-
 schepdt de Christenen booz soo veel sy foodanigh zijn / oft van anderen oft
 oock van haer selven / naden vleesch aenghemercht zijnde : Soo dat des
 Apostels meeninge is/ hoewelver vele Goden en Heeren zijn/ die oft ober
 andere/ oft ober ons selfs naden vleesch/ aenghemercht / eenigh ghesaggh
 hebben / oft andersins van wegen hare upnemende sterckte wel te recht
 Goden mogen genoemt worden/ dat de selve nochtans in 't stuck van Re-
 ligie/ waerlijck ober ons niet en heerschen / en dien volgens niet Gods-
 dienstelijck van ons moeten ghe-eert worden : Maer datter alleen eenen
 Godt is die ober ons/ in saken den Gods-dienst rakende / volle macht en
 recht heeft om ons te gebieden/ en alleen eenen Heer / die dooz de macht
 en last die hy van den selven ontfangen heeft / ons regeert.

Wt het gene gesept is/ meenen wy ghenoeghsaem openbaer te zijn/ dat
 den Apostel/ seggende datter vele goden zijn/ van de valsche goden der hey-
 denen niet en spreekt / maer van de ghene die de schriften des ouden Te-
 staments goden noemen. Misschien sult ghy seggen dat dese niet epgent-
 lijk goden gesept worden/ maer alleen by gelijckenisse/ om dat sy eenighe
 gelijckheyt met Godt hebben. Want dat die alleen epgentlijck Godt ghe-
 sept wort/ die de Schrifture den alderhooghsten noemt : en dat derhalven
 de schijn-strijdigheyt/ die in de woorden Pauli is/ aldus moet ober-
 gebracht worden/ als oft hy seyde datter vele goden zijn/ by gelijckenis al-
 so genoemt : en alleen eenen Godt die epgentlijck also gesept wert. Maer
 hier wort eerst booz vast gestelt dat gantsch geen vastigheyt en heeft/ dat
 de alderhooghste epgentlijck alleen God gesept wort : want dit moet booz
 de epgentlijke betekenis deses woorts gehouden worden/ die niet de ey-
 gen betekenis der Hebreeusche woorden / booz de welke 't selve in de H.
 Schrifture gemeenlijck ghestelt wort/ volkomelijck ober-een-komt. An-
 dersins by aldien ghy wilt sien op de naem-tekeningh des Griekschen
 woorts/

woortz/ en daer uyt de eygen betekenisfe afnemen/ so salmen moeten seg-
 en dattet van den oppersten God niet dan by gelijkenisfe gesept en woort.
 Want 't zy men het woort Theos, aflept van een woort dat loopen/ 't zy
 van een dat vanden/ 't zy noch van een ander dat beschouwen betekent/ so
 al 't by gelijkenisfe/ den Oppersten Godt toegheschreven worden / daer
 die dingen in 't tegendeel aen sommige schepselen t'eenmael eyghen zijn.
 Daer indien ghy uyt de eygen betekenisfe der Hebreeusche woorden El en
 lohim, oock van de eygenschap deses woortz wilt oordeelen/ soo sult ghy
 vbinden/dattet oock eygentlyck op sommige schepselen past/die in machte
 i heerschapppe verheben/ en niet uytneimende sterckte begaest zijn. Want
 hy hebben te voozen beroont dat de Hebreeusche woorden / in welkers
 laetse het Griekische woort Theos meestentijt gestelt woort/ eygentlyck
 tekenen den genen die dese dingen heeft. Daerom moetmen tusschen den
 oppersten Godt/ en de gene die hem onderwozen zijn / dit onderschept
 niet stellen/als oft hem alleen den naem Gods eygentlyck toequam/en de-
 n niet dan oneygentlyck en by gelijkenisfe : maer om dattet hem vooz-
 erst/ en dooz sich selfs/ en op de alder-volmaeckste wyse toekomt/ en de-
 n naer hem/ niet dan dooz sijn kracht en werckinge/en voozts op een on-
 volmaeckter wyse : want den Alderhooghsten heeft sulcx van hem selven/
 dat hy God is/en gesept woort; de andere hebben 't van hem/dewyl hy van
 sich selfs onepndelycke sterckte/macht/ en heerschapppe ober alles heeft/
 'andere niet dan dooz sijn toedoen. 't Gene wy gesept hebben van de ey-
 genschap des woortz God, dat het selve oock sommige schepselen wert toe-
 geschreven/ bevestigt de plaetse Joh. 10. 33/34. Want als de Joden sep-
 en dat Christus lasterde/dooz dien hy een mensch zijnde/hem selven God
 maecte/ antwoort hy op dese hare beschuldige alsoo : En isser, seght hy/
 niet geschreven in uwe Wet, ghy zijt Goden? heeftse die Goden genoemt, tot
 e welke het woort Gods is gheschiedt; en de Schrifte kan niet ontbonden
 worden, die den Vader geheylight en inde werelt ghesonden heeft, seght ghy
 dat hy lastert, om dat ick gesept hebbe, Ick ben Godts Sone? Alwaer niet en
 is te twijfelen/ oft de Joden hebben het woort Godt, eyghentlyck ghenom-
 men/dewyl sy Christus hier ober van lasteringe beschuldigen/dat hy hem
 selven Godt maecte. Oock ist openbaer dat Christus haer antwoorden-
 de / heeft willen beroonen dat hy niet recht den naem Godts sich selven
 nocht toe-eygenen/ waerlyck en eyghentlyck / hoewel hy niet uytzucke-
 jck dien naem hem selfs had toe-ghe-eygent : en om sulcx te bewijsen
 zenght hy by het exempel der ghener die Godt selve wel eer Goden ghe-
 noemt heeft/ en soomen op den sin acht neemt/ sijn bewijs nemende van 't
 kinder tott'et meerder/ besluyt hy aldus : by aldien die Goden genoemt
 worden/ tot de welke het woort Godts gheschiedt is / veel meer mach-
 tich Godt ghenoeemt worden. Alwaer men gheensins en kan toe-staen
 dat hy de twijffelachtigheyt des woortz misbruyckende / van de Fi-
 uerlycke tot de eyghen beteekenisfe soude ober-ghegaen zijn / want
 dit

Pfa. 82. 7.

dit en volghet niet: by aldien sy figuerlijcker wijze / oft by ghelijckenisse Goden geseydt zijn / veel meer mach ick sulchs eygentlijck gheseydt worden / voornemelijck / als men stelt 'tgunt wy hier teghen-sprecken / dat dit woordt den oppersten Godt alleen eygentlijck toe-komt. Want / wat is dit vooz een ghevolgh: sy zijn Goden by ghelijckenisse / alsoo genoemt en dat met recht. Ergo / kan ick niet veel meerder oft ten minsten met ghelijcke recht van naturen Godt oft d'alderopperste Godt gheseydt worden. Oberweeght slechts de reden / waer dooz Christus bewijst dat desen naem beter op hem / als op haer past / welke hy verbat in dese woorden: Die den Vader gheheylight en inde werelt ghesonden heeft. Dese reden gheeft niet te kennen dat hy de Opperste Godt is / maer liever dat hy die niet en is; want den Oppersten Godt woordt van niemandt gheheylight / maer heylight selfs andere / woordt van niemandt inde werelt ghesonden / maer sendt andere upt tot zijnen dienst. Doch de selve reden niet op den Vader Christi / die wy alle gheloooven Godt te zijn / noch op den heylighen Gheest / die de ghene / met welke wy in verschil staen / daer vooz houden / als oft haer daerom den naem Godts toe quam. Nu den Oppersten Godt kan niet d'een om dese / d'ander om die reden / Godt zijn. Maer als men toestaet dat den naem Gods / den Rechters en Oberheden / van welke de plaetse van Christo upt den Psalm by-ghebracht spreect / eyghentlijck toekomt / soo sal sijn besluyt t'eenemael vast gaen. Want indien de gene / die Godt in dien Psalm aenspreect / Goden geseyt worden / hoe wel haer macht niet so overmaten groot en uptstekende was / heeft van Christus niet met veel grooter recht Godt geseyt konnen worden? want desen had den Vader van alle andere afgesondert / mitgaders met gantsch onghewoonlijcke en Goddelijcke macht en auctoriteit hem voorszien hebbende / tot het menschelijck gheslacht gesonden. Doch de Heere maticht sijn reden alsoo / dat hy alleen seght den naem van Godts Soon, van hem gebuyct te zijn / en niet dat hy den naem van God heeft aenghenomen / of met recht soude hebben konnen aennemen / op dat hy soo doende / hem selven des te meer van alle lasteringhe mocht supberen. Hy soude hem selven wel mettet selve recht / en om de selve reden Godt hebben konnen noemen / niet en om welke hy hem Godts Soon genoemt hadde / ghelijck oock die / van de welcken den Psalm spreect / om de selve oorzack goden en kinderen Gods / oft des alderhooghsten aldaer genoemt worden: evenwel nochtans is den naem van Gods Soon / eeniger maten van minder heerlijckheyt / en verder van lasteringe afgescheyden / als den naem van God selve: Want dese laetste naem / drückt alleer upt de grootheyt en hoogheyt des genen die alsoo genoemt wort / en bereent dien alsoo met den oppersten God / datse geen onderschept tusschen desen er dien te kennen geeft. Maer den eersten naem / hoewel de selve verklaert / dat de gene / die alsoo genoemt wort met den oppersten Godt ten aldernaesten vereenigt is / voornemelijck in so volmaechten betekenis alsse Christi toe

o toekomt / nochtans toontse terstont dat de selbe van dien Godt onder-
 heyden en in eeniger wijsen minder is. Want de Sone Godts / vooz so
 eel hy een Soon is / hanght geheel van Godt sijnen Vader / en heeft alles
 dat hy heeft van den selben / dese van niemant. Dit is oock de oorzsaek
 naerom Christus veel dickwylde Godts Soon / als Godt ghenoemt
 wort. Soo dat de Heere op tweederley maniere beantwoort de reden sij-
 er teghen-partijen / waer mede sy hare lasteringhe soecken te bewijfen.
 Hy maecht u selven / seggens / Godt. Ergo / lastert ghy. Dit gebolgh
 wederlept Christus dooz de voozberhaelde reden / en 't eerste deel daer me-
 e / als hy in 't slupten van sijn reden toont / dat hy ghesepdt had / ick ben
 Godts Soon / en niet gelijk sy hem te last leyden / ick ben Godt. Doch
 indien men 't dan noch daer vooz houden moet dat hy 't selbe oock stilswij-
 gens ghesepdt heeft / soo geeft hy met dit zyn antwoort te verstaen / dat hy
 hem selfs niet d'alderhooghste en van niemant dependende Godtheydt
 heeft toegeschreven ; maer eene sodanige / die bande selbe dependeert / en
 den Soon Godts kan plaets hebben ; en dat hy sulckis sonder lasterin-
 g / ja mett'et aldergrootste recht / gedaen heeft.

Om dan wederom te liceren tot ons propoost : Blijckt nu datter oock
 andere / behalben den Oppersten Godt / goden eygentlyck gesept worden :
 Als naest den Vader Christus / na desen in den Hemel de Engelen / op der
 erden de Oberheden en Riechters ; oock dat wy te recht in 't voozgaende
 wederley betekenis des naems Godts / een die ruymmer / en een die en-
 ger is / ghestelt hebben. Want die wert soo wel hier als in de boben-aen-
 etogen plaetse Pauli gespeurt. Dat den Vader alhier verstaen wordt /
 zeeckt de saek selfs. De selbe beteykenisse staense al-te-samen toe in
 nralijcke plaetsen / maer aldermeest in sodanige / allwaer God van Chri-
 us als hier geschiet / onderscheyden wort. 't Selbe hadde sy behooren toe-
 staen in alle die plaetsen des nieuwen Testaments / in welcke den naem
 Gods subjective, gelijkse in de scholen gewoon sijn te spreken / ghenomen
 wort / namelijk also datse inde reden op haer selven staet / niet gesept wor-
 ende van een ander / daer die reden op siet : oft alffer in 't Griecx een artij-
 el vooz't woozt Theos staet / bande welcke het blijkt dat hy sijn kracht be-
 oudt : 't selde mach men seggen van 't meestendeel der plaetsen inde oude
 Griecische obersetting / allwaer het woozt Theos, in 't enckel getal gestelt is.

En op dat wy van 't eerste merck-teken deser enger betekenis aldereerst
 andelen : wy seggen datt'et woozt God subjective genomen wort / so wan-
 eer het selbe niet gesept en wort van een ander / hoewel het by avonturen
 inde reden een deel is van 't laetste lit dat uyt meer woozden bestaet / gelijk
 alffer gesept wort dat Christus is den Soon Gods / dat wy komé tot God /
 offeranden Gode offeren en so voozts. Het woozt God dan op dese manie-
 e genomen zijnde / pleeght uyt nemende wijze den Oppersten Godt / inson-
 derheyt in 't nieuwe Testament te betekenen. En dit is de oorzsaek waer-
 in den naem God blootelyck gestelt / so meenighmael van Christus met

Heb. 7. 25
 11, 6, 13,
 15.
 Siet oock
 1. Ioh. 4.
 2, 3, 6, 7.

klare woorden onderscheyden wordt. Maer alst selve woordt tottet laetste deel bande reden behoort en geen artijckel vooz sich heeft (want a somtijds staeter dan oock een artijckel vooz) alsdan beteken'et. Niet de Opperste Godtheydt dan dooz toebal / 't welck men uyt dat deel des redens/ daer pets van geseyt wordt / oft uyt andere omstandigheden der plaetsen kan af-nemen. Andersins ist geen eygen/ maer een gemeenen naem: Alsoo isset oock / wanneer yemandt met den selven naem wordt aenghesproken/ alleen om daer dooz sijn eere en waerdigheydt uyt te drucken/ en niet op dat hy van anderen/ den welcken de selve naem toe-komt / onderscheyden werde. Want op dese maniere konnen de ghemeene woorden sonder dat sy eenighe uytnemender beteekenisse hebben / op peder bysonder deel van dat gros/ 't welck sy beteekenen/ gepast worden.

Nu op dat wy oock petwos seggen van 't ander merck-teken deser enger beteekenisse van 't woordt Theos, gemerckt dit gelegen is inden voozghestelden artijckel/ soo willen wy een weynigh seggen van de kracht des artijckels/ 't gunt oock elders sal te passe komen: Dat den artijckel staende vooz een woordt dat uyt sijn natuere ghemeen is / 't selve niet altydt tot een secker dinc restringeert/ moet men bekennen / ja ghelijck de Grieken selfs aentepckenen / den artijckel is by wijlen een teeken van een gemeene natuer; wort oock dickwils meer tot cieraet als uyt noortwendigheydt vooz de woorden gestelt / en beteekent peder specie onder 't gemeen begrepen. Alsoo beteekent ho Ethnikos by Mattheus / als eenige Overtsetters wel hebben aengemerckt/ niet eenen bysonderen/ maer pegelijcken Heyden; ho Teloonees eenē pegelijcken Tollenaer: ho Hiercus by Marcus een peder uyt de Priesteren. Vooz de participien gestelt als vooz Poieefas gemaecht hebbende ho Poieefas, gelt soo veel als de welke ghemaecht oft geschapen heeft/so datse in een doolinge zijn die daer meenen dat hier dooz a ergens pets bysonders betekent wort. De exempelen zijn b meenighbuldigh/gelijck oock vooz desen van geleerde mannen is aengewesen. Nochtans pleeght den artijckel vooz de naem-woorden ghestelt zijnde / de selve meenighmalen tot een sekere saeck te restringeren / ghelijck als by de Hebrezen den artijckel He, waeromse oock meestentijt den eygen namen wort ontogen/ als die by haer selfs nu genoegh bepaelt zijnde/ gheen ander restrictie van noode hebben. Den artijckel van noch be-enght der woorden beteekenisse op tweederley wijze / oft soo dat sy des hoozders verstant tot een bekende saeck/ die te voozen ghenoeemt oft eenighstins aen-ghewesen is voert/oft so datse betekent een saeck die in haer geslacht vooztreffelijck is. En ick twijffele oft uyt die eerste kracht / de laetste niet ontstaen en zy / en dat daerom vooztreffelijcke saecke / met den artijckel woorden gheteekent om datse boden andere pleegghen bekend te zijn / soo dat het verstandt des toe-hoozders lichtelijck daer henen ghevoert wordt. Van dit tweederley ghebruyck teekenen de gheleerde seer veele exempelen aen. En het laetste / 't welck vooz nemelijck tot onse saecke dient / is soo

2 sam. 7.
28.
Ps. 46. 12.
47. 9. 77.
El. 45. 22.
46. 9. 15.
Hof. 11. 9

Matt. 18.
17.

Marc. 1.
44.

a Apo. 2.
23.

b Siet onder
ander
ren Mat.
5. 22. 28.
40. 42. 7.
8. 21. 26.
10. 37.

39. en ver
volgh.

Ioh. 3. 15
16. 18. 36
6. 35. 47.
45. 56.

so gemeen/ dat sommighe en daer onder oock Grieken/ dit alleen schij-
 en te bekenen. Aristoteles vermaent ergens dat een selve woordt on-
 erscheyden moet worden vooz soo veel het staet met een artijckel of son-
 der artijckel/en stelt hier van een exempel in 't woordt Hagathon, 't welck
 aen de verklaringh bande alder-gheleerste upt-leggers/ sonder artijckel
 stelt zijnde/beteekent allerley goet /maer met een artijckel to Hagathon
 opperste goet. Laet ons nu 't ghene bande kracht des artijckels ghe-
 seydt is/ passen op het woordt Theos, Hier vooz alse 't in 't enckel ghetal
 n 't eenemaal absoluut gestelt woordt / siet men dat beeltijds een artijckel
 aet/ de welke nochtans geen tecken en is van een gemeene natuer / in-
 onderhept dewijl 't so dickwils bukten alle twijffel/den Vader van Chri-
 us betekent/ mach oock geen opsichtigen artijckel gheseydt worden / als
 fte op een vooz aengewesen saecke sagh / en het verstant daer toe voerde.
 Want dickwils isser gheen vermaen van Godt / noch updruckelijck
 och stilswijghende voozgegaen. Keesteert dan dattet een seckere uptne-
 mentheydt oft vooztreffelijckheydt beteekent / ten zy ghy seggen wilt dat
 et een saecke beduyt die in haer geslachte alderbekentst is. Nu die moet
 en alhier achten de gene die in dat geslachte d'alderuptnemenste is / soo
 at de saeck op een upthomt. De kracht van den artijckel vooz dit woort
 hese / hebben oock bekent eenige oude Leeraers soo der Grieksche als
 Latijnsche Kercke / welck ghetuyghemissen ander-wech bande onse zijn
 vooz ghebracht. Dit moet men seght Cyrillus wel in acht nemen, dat soo
 ranneer de H. Schriftuere artijckelen stelt voor de woorden naer het gebruyck
 der Grieksche tale, dan verstaetse alleen het gene dat eygentlijck en waerlijck
 lsoo geseydt word: maer alser den artijckel niet by-gevoeght en is, dan heb-
 ense een generaler beteekenisse, als by exempel, daer zijn veele die Goden
 henoemt worden, maer als het woordt God inde Grieksche tale een artijck-
 el voor hem heeft, dan beteekent alleen en eyghentlijck Godt. Doch soo
 ranneer 't selve sonder artijckel staet, soo wort verstaen, een die door ghe-
 ade daer toe gheroepen is, **wel is waer dat hy al wat te onboosachtigh**
preecht/ gelijk als blijkt eensdeels upt'et gene te vooren van ons gesept
s/ aengaende den naem Theos subjective gestelt zijnde/ en de kracht der ar-
ijckelen; anderdeels upt'et gene hier naer sal gesept worden: nochtans
van men hier upt licht af-nemen/ hoe veel hy den artijckel toe-geschreven
heeft. Augustijn spreekt boosachtiger. Want handelende van de woort-
en Jacobs tot synen broeder Esau: Daerom heb ick u aenghesichte gesien,
gelijk als die siet het aensichte Gods, schrijft hy onder anderen aldus: Dit
heeft also kunnen geseyt worden, ghelijck Moses de Godt van Pharao gheseydt
vort, volghens 't seggen des Apostels: hoe wel der zijn die Goden ghenoeemt
vorden, 'tzy inden Hemel, 'tzy op der Aerden, ghelijck alser veele Goden en
veele Heeren zijn: meest om dattet in 't Grieks sonder artijckel geseyt is, door
velcken artijckel de waerachtighe Godt alleen pleeght beteekent te worden.
Want hy en seydt niet profsoopon tou Theou, maer profsoopon Theou.

't Aenge-
 sichte
 Gods.

Met
wat

wat onderschepdt dit ghesepdt woꝝdt / bekennen lichtelick de ghene die de
 Griekische spraeck gelwent zijn te hoozen en te verstaen. Maer nochtans
 dient aenghemerckt / datter somtijds een Artijckel staet vooꝝ het woꝝdt
 Theos, hoe-welder van den oppersten Godt niet gesproken en woꝝt : maer
 als dan staet dat woꝝdt in't ghetal van veelen / of woꝝdt met eenigh by-
 voeghsel gestelt dat de kracht des Artijckels limiteert / oft eyndelick woꝝt
 den Artijckel ghenomen vooꝝ het by-woꝝzdeken o. ^a Teerste vindt men
 in de Griekische obersettinghe des Ouden Testaments / 't andere oock in
 de Schriften des Nieuwen. Want belangende het eerste / als den opper-
 sten Godt ghesepdt woꝝdt een ^a Godt der Goden, soo by Moses als by Da-
 niel / soo is vooꝝ het woꝝt Theoon een Artijckel gestelt die een ghemeen-
 hepdt beteekent / en woꝝdt te verstaen ghegheben dat hy is een Godt van
 alle andere Goden. Wat het tweede aen-gaet / 't woꝝdt Theos, wel met
 een Artijckel gheteekent / maer met eenigh by-voeghsel nu ^b in't enc-
 kel / nu ^c in't ghetal van veelen ghestelt zijnde / woꝝdt oock den valschen
 Goden toe-geschreben : soo datter niet in den wech is / waeromme 't niet
 eenighen waerachtighen Godt / hoe-wel hy den oppersten niet en zy / toe-
 geschreben soude konnen woꝝden / om eenigh bysonder opsicht tot den
 ghenen van den welcken ghesproken woꝝdt. Want men moet weten dat
 de woꝝden met eenigh by-voeghsel ghestelt / de kracht van den Artijc-
 kel / die vooꝝ de selve staet / oft t'ee-ne-mael verliesen / oft dat die upt dat by-
 ghevoeghde moet af-genomen woꝝden. Want offe al schoon pets byson-
 ders beteekent / soo beteekentse nochtans niet altijd die saeck / die in dat
 gantsche gheslacht / 't welck dooꝝt 't selve woꝝdt absolupt ghestelt zijnde /
 te kennen ghegheben woꝝdt / upt-steekende is / maer veel tijds die alleen /
 welke eenigh bysonder opsicht heeft tot het ghene daer by-ghevoeght
 woꝝt. En dit siet men in die exempelen waer in eenigen versierden Godt /
 den Godt van dit of dat volck / met eenen Artijckel ghesepdt woꝝdt / om
 dat hy van dat volck / oft alleen / oft vooꝝnemelick / oft alder-eerst ghe-
 eert is gheweest. Andersins beteekent den Artijckel gantsch gheen by-
 sonderhepdt / behalven 't ghene dat by-ghevoeghde woꝝdt dooꝝ sich selfs
 te kennen gheeft. Alsoo beteekenen ho Kúrios, ho Didáskalos soo bloote-
 lich ghestelt / eenen seckeren Heer oft Leeraer / en in de heplighe Schrift
 by namen onsen Heere Christus. Van het woꝝt Kúrios is de saeck open-
 baer. Van den naem Didáskalos sijn exempelen by Mattheus en Johan-
 nes. Maer alffer gesepdt woꝝt ho Kúrios, oft ho Didáskalos toutou ee ekeinou
 Heer oft Meester van dese oft die, pleechter niet bysonders beteekent te
 woꝝden 'tgunt dooꝝt 't by-ghevoeghde woꝝdt by sich selfs niet en blycht /
 ghelijck als bewijsen de exempelen ^a selfs upt de heplige schrifture ghenom-
 men / so siet me dat ^b ho Adelphos sou, ulwen Broeder / ^c ho heeos autou, sijn
 nen Zoon en dierghelijche niet bysonders beteekenen. Ten laetsten dat
 den Artijckel vooꝝ het woꝝt Theos gestelt / somtijds soo veel gelt als het
 by-woꝝzdeken o, kan den genen die de Griekische obersettinghe der Psal-
 men hebben ghesien / niet onbekent zijn : want ^d aldaer leest men by abon-
 turen

^a Deut. 10.
 17.
 Dan. 11.
 36.

^b Iud. 11.
 24.

1. Sam. 5.

7.

4. Reg. 19

34.

^c Exo. 12.

12, 33, 24

32, 33, 34

15, 16.

Deut. 6.

14, 7, 16,

25.

Matt. 26.

18.

Ioh. 11.

28.

^a Mar. 10.

25, 24, 45

Luc. 12.

36, 45, 47

^b Mat. 5.

23, 7, 3.

^c ibid. 7.

9.

^d Siet on-

deren

Pl. 3, 3, 5,

3, 11, 7, 2,

4, 10, 10,

12.

uren altijd / ^e in de andere heylige Boecken / ten meesten-deel in plaetse
 van den casus Thee, oft oo Thee dat is o Godt, ho Theos. En hier van vint
 nen oock exempelen in't Nieuwe Testament. ^f By Marcus leest men dat
 Christus aen de crupce hangende / uptroept : ho Theos mou, ho Theos mou,
 at is mijn Godt / mijn Godt / vooz o mijn Godt / o mijn Godt / ghelijck
 by Mattheus updruckelick staet. In welke woorden Christus ghe-
 dooft wozt / gesien te hebben / op den aenbanck des 22 Psalms. Dergelijc-
 xempel hebben wy oock in de woorden vanden Psa. 45. die den Aetheur
 an de brief tot de Hebreen aentrecht / alwaer de Psalmist naer den letter-
 ickē sin Salomon / en naer de verborzen Christum aensprekende ho Theos,
 egt vooz Thee, oft oo Thee, dat is / God / vooz o Godt. De selve verande-
 inge vanden casus gheschiedt oock in andere woorden / vooz nemelick / soo
 vanner sp met het woort Theos worden te samen gebrocht. Soo wozt ge-
 eyt ho Basileus mou, mijn Coning / vooz o mijn Coning / Ps. 5. 2. ho Kúrios,
 nou, mijn Heer / vooz o mijn Heer / Ps. 35. 23. daer volgt / hier gaet vooz
 ho Theos mou. In den Psal. 82. wozt ho Kúrios heemoon, also gebuyck-
 joewelder naest vooz gegaen is Kúrie, o Heer. By Johannem hebben wy
 selijcke exempelen / cap. 13. 31. seyt Christus tot sijne Discipelen / Ghy
 ioemt my, ho Didákalos, kai ho Kúrios, alwaer sommige geleerde vertael-
 vers de gemeene Oebersettinge met recht verdedigen / de welke luydt : ó
 Meester en Heer. t. 19. 3. spreke de Krijgsknechten Christum also aen / weest
 regroet, ho Basileus toon Ioudáion, dat is / ó Koninck der Ioden. Dergelijc
 ult ghy binden ^h in de openbaringe. Soo dat men niet sonder reden soude
 nogen seggen / dat als Thomas by den selven i Johannes Christum aldus
 iensprecket : Ho Kúrios mou, ho Theos mou, den nominatibus in plaetse
 van den vocatibus stelt / als of hy seyde / ó mijn Heer, en ó mijn Godt. Doch
 yst schoon de woorden van Thomas also genomen wierden / als oft hy ge-
 eyt hadde / ghy zijt mijn Heer en mijn God, gelijk alst sommige oebertē :
 Is nochtans uptet gene vooz Henē gesept is / wel te verstaen dat de kracht
 vanden artijckel dooz het by-geboegde woordēken mijn, vermindert wozt.
 En so-der eenige kracht in is / die sal hier in bestaen / dat Thomas / als hy
 Christum van Godt upt den dooden sagh op-geweckt / heeft bekent dat
 hy dien Heere was / die van Godt aen't Israelitische volck was beloof-
 ten soude / so dat hy hem met recht niet alleē sijnen Heer / maer oock sijnen
 Godt mocht oft moest noemen : In summa / dat hy was dien Christus /
 de Sone Godts / dien hy sulcx te zijn / vooz desen te ghelijck met de andere
 geloof / en beleden hadde : Maer welck geloof dooz soo grouwelicken en
 schandelicken dood / als Christus had geleden / niet wepnich in Thomas
 was verzwacht geworzen. So dattet vooz nemelick eenen opsichtigen ar-
 tijckel zy / die't verstant tot een seker en te voren bekende sake stiert. Ander-
 sins daer het woort Theos van Christo gebuyckit wozt / ist klaer of dat
 den artijckel sijn kracht verliest den nominatibus in des vocativi, plaetse ge-
 stelt zijnde / als inden vooz gemelden Psalm, oft dattet woort Theos vanden
 artijc =

e Nu. 12.
 13.
 Iud. 16.
 28.
 3. Reg. 8.
 23, 25, 26
 28.
 1. Par. 17.
 17.
 f Mar. 15.
 34.
 8 Mat. 27.
 46.
 Psa. 45. 7.
 Heb. 1. 8.
 Siet oock
 Pf. 86. 12.

^h Ap. 6. 16
 i Joh. 20.
 28.

Psa. 45. 7.

Artijckel ontbloot staet in plaets van't predicatum, en van pet datter booz-
 gaet gesept wort. Also staet by Esaiam/dat dat kint/welcx geboozte aldaer
 boozsept wort/ soude genoemt worden theos ischuros stercke Godt. By Jo-
 hannes wort gesept theos een ho logos dat is/ het woordt oft de reden was
 God, want dattet woort logos met eenē Artijckel getekent/die van't woort
 theos af is; aldaer staet in de plaerse van't subjectum, dat is van't ghene
 daer pets van gesept wort/is so veel ny bekent is / by allē uytleggers also
 verstaen geweest/by Paulum wort Christus gesept Theos God boven allen
 oft alles, God oock sonder Artijckel. So dat genoegsaem blijkt / dat dien
 naem getekent zijnde/ met een Artijckel die sijn kracht behout/den Vader
 alleen wort toegeschreven. En dat de selve oock alleē verstaen wort/als dit
 woort in't nieuwe Testament inde reden staet in plaets van't subjectum.

Boozts also het woort God, veeltijts so in't Hebreusch als in't Griecx
 sodanigen byboegsel heeft/ 't welck pемant anders betekent waer toe het
 sich refereert/gelijck als Godt gesept wort de Godt van dese/oft die daer
 uyt/ kammē lichtelijck verstaen/dat dat woort uyt sijn nature geen eppen
 naem en is/ noch het wesen Gods selfs betekent: want de eppen namen
 by de Hebreē lijden soodanige toeboeghselen niet. Also en seght men by
 exempel niet/ Moses/ oft Jesus/ oft Paulus/ van dese oft die/ dan alffer
 op verstaen wort Soon/ en in de namen van vrouwen dochter oft huff-
 vrouw/ want het wesen Gods is een absoluyt dinck/ en niet soodanigh
 dat sijn opsicht heeft op pet anders waerom wort dan God so dickwils ge-
 sept de Godt van dese oft die? namelijk om datt'et woort God een naem
 is van macht insonderheyt en heerschapppe/den welcken dienst en eerbie-
 dingē toekomt/ en 'twelck den gehoozsamen den pleeght heylsaem te sijn.
 Sodanig byboegsel dan geeft te kennen dat God den aldergoedertieren-
 sten Heer en Regent is des genen/ wiens Godt hy gesept wort te sijn / oft
 dat hy ^b vanden selven booz sodanigen gedient wort oft moet worden. Ge-
 lijck als de exempelen betoonen. De Latijnen gebuycken oock het woort
 God, booz den naem van een goetdadigen Prins/ hoewel dat somtijts ge-
 schier alleen om de waerdigheyt en uytstekenheyt van pемant/ somtijds
 oock om de grootheyt vande weldaet alleen uyt te drucken. Want wy sien
 dat de Princen en machtige mannen somwijlen goden werden genoemt/
 en dat de gene die onder de Poëten / Oratozen oft Philosophen uytsteken-
 de is/der Poëten/ Oratorē/ oft Philosophen God gesept wort/epndelijck/
 dat de gene die pемant een sonderlinge weldaet doet/als booz een God ge-
 houden wort. Hier uyt is dit gemeen spreekwoort ontstaen / den mensch
 is voor den mensch een God/ wiens tegendeel is/ de mensch, is den mensch
 een duyvel oft wolf. Also segt Cicero dat hy Lentulus erkent als eē God van
 sijn geluck en naem/doch hier van sp alhier genoeg gesept. Enige andere
 dingen die ons dienstig konnē sijn/op dat wy te beter verstaen/hoe den op-
 persten God/van wegen sijn macht en heerschapppe God gesept wort/stel-
 len wy uyt tot de verklaringe van de Godlijcke macht en heerschapppe.

CAPIT.

^a Siet onder
 anderen Exo.
 3.6, 15, 16
 verg. met
 Gen. 17.
 7, 8. en
 Matt. 22.
 31, 32.
 2. Cor. 6.
 16. verg.
 met Lev.
 26. 12.
^b Gen. 24.
 12, 27, 42
 48, 27, 20
 31, 5, 29,
 42, 53, 33
 20.
 verg. met
 28. 21, 43
 23, 50, 17

CAPIT. XIV.

Van den naem *Kúrios* en *Despotees*.

Reest het woort *Kúrios* Heere en dat somtijds in des selfs plaetse ghevonden woort *Despotees*, de eygentliche beteekenisse deses naems / is een yedere bekennt / soo dattet niet van noode is te bermanen / dat gelijkertwijs als die andere namen tot noch toe van ons aen-gemerckt / alsoo oock dese yptter naturen gemeen zijnde / veel tijds als een eyghen naem uytnemender wijze van Godt gebuyckert woort. Nu is booz henen van ons ghesepdt dat dit woort ghestelt woort in plaetse van den naem *Adonai*, daer't eygentlicher mede overstemt / en dien volgende oock booz den vier-letterighen naem *Iehova*: want dewijl sy gewoon zijn in't lesen van de Hebreusche woorden *Adonai* booz *Iehova* te stellen / daerom woort oock de beteekenisse van't laetste ypt't eerste ghepast: booznemelick alsoo't hart soude gheschienen hebben booz de Griekische oozen / indien de vertaelders des woortds eygenschap / volgende soo dickwijls hadden overgheset sal zijn, oft die sal zijn. Doeter ypt datse dien naem *Godts* / welck oock van eerbiedinghs wegghen by de Hebreen wierdt verborghen ghehouden / dooz soodanighe oversettinghe niet hebben willen / soo't schijnt gemeen maken: Dooz om dat het woort *Iehova* meer als de andere namen *Godts* den eyghen namen ghelijck is / daerom volghet oock het Griekische woort *Kúrios*, als het in des selfs plaetse komt / den aert der eyghen namen / soo veel alst immers moghelick is. Wy hebben in't boozgaende ghesepdt / naer't gheboelen van seer gheleerde Mannen / dat den Artijckel van de eyghen namen pleeght afghelaten te worden / om datse / als by sich selfs ghenoech ghelimitteert zijnde / die restrictie / die den Artijckel gheeft / niet van noode hebben: hoe-wel van noch dickwijls den Artijckel haer by-geboeght woort / meer des cretaets halben / als ypt noot. 'Tselve gheschiedt in't woort *Kúrios* / alstet faet in de plaets van ^a *Iehova*, oock dickwijls alstet booz ^b *Adonai* ghestelt woort / insonderhepdt / dewijl beyde die Hebreusche woorden / nae de wijze der eyghen namen / den Artijckel *He*, met den Griekischen Artijckel als ghesepdt is / over-een-komende neffens haer willen lijden: want al-hoe-wel d'uytnementhepdt der beteekenisse / en 't onderscheyt des oppersten Heers van de andere Heeren / den Artijckel schijnt te eysschen / nochtans om dat de saeck selfs en d'omstanden der plaetsen / dien Heer genoegh van andere onderscheyden / en te verstaen gheben datter van dien oppersten Gegeerder aller dingen / ghesproken woort: daerom woort den Artijckel

N

meesten-

^a Gen. 2.
5, 8, 15,
16, 22, 3,
1, 8, 9, 14,
21, 23. en
elders.
^b Ps. 68,
18, 21, 23
27, 71, 16
77, 8.

meesten-tijdt achter-ghelaten / soo dat dat woordt / niet dooz den selben / maer by sich selfs als een eyghen naem nu ghenoechly schijnt bepaeldt te zijn. Andersins heeft dien naem upnemender wijse / ghebruyckt zijnde / doch van den ander als van den eenighen Godt / gemeenlijck een Artijckel booz sich / tot een teecken datse by sich selfs gemeen zijnde / van den Artijckel tot een secker persoon gherestringeert woordt.

En dit is de oorzaeck waerom in 't nieuwe Testament / insonderhepdt by Paulus en Lucas / 't woort Heere, alst den Oppersten Godt betekent / meestentijdt sonder artijckel staet / gelijk oock by de Overtsetters des ouden Testaments / waer vandaen die gewoonte tot de boecken des nieuwen Testaments af-gebloten is : Maer alser upnemender wijse Christum beteekent / soo woordt den artijckel selden achter-gelaten / behalven alser staen de woorden in den Heere, die by Paulus ghemeen ghenoechly zijn. Want hoe wel de selve ten meesten-deel van Christus verstaen worden / en van den Oppersten Godt / misschien dan alleenlijck / alser gesien wort ^d op eenighe plaetse des ouden Testaments / soo ist nochtans dat menschnaelijck bindt met den artijckel booz het woordt Kurios ghesteldt. Derhalven is dat onderschepdt bestaende inde toe of af-doeninghe vanden artijckel / niet soo gheduerigh / dat men niet somtijds van elders moet oorzdeelen offer van Christus oft van den Oppersten Godt ghesproken woordt. Alser dan ghesien wort ^d op een plaetse oft Historie des ouden Testaments / en van een saecke ghehandelt woordt die gheschiedt is al boozen dat Christus zijn Ampt aen-bingh / soo betepkent den blooten naem Heere den Oppersten Godt / ten 3° by abontueren de woorden des ouden Testaments meer op Christum gepast worden / als datse van hem souden ghesepdt zijn / oft dattet bloote verhael op Christum opentlijck siet / als die t'sijner tijdt een Heer soude zijn. Maer alser ghesproocken woordt van een saeck die tot de tijden des nieuwen Verbonds / eyghentlijck behoort / en den artijckel booz den naem Kurios ghesteldt is / soo wort immer ten meesten-deel Christus verstaen / doch als die daer af is / den Oppersten Godt / booznemelijck soo ghy daer van uptsondert de plaetsen / in welke zijn de woorden 'en Kurioo, inden Heere.

Wt dit onderschepdt is licht om sien dat den naem Heere van Christus verstaen zijnde / niet ober een en komt met den naem Iehova oft Adonai, om datse anders meesten-tijdt sonder artijckel soude staen. Soo gheeft dan dien artijckel veel te kennen dat Christus upnemender wijse / Heer ghenoeemt woordt / soo nochtans datt'et woordt Heer, pets minders beteekent als Iehova, oft den naem Godts absolute ghestelt. En hierom ist dattet woordt Heer absoluutelijck ghesteldt / van 't woordt Godt mede alsoo blootelijck ghenomen / soo dickwils onderschepden woordt / en dattet nieuwe Testament geenen tijtel Christo / desen den Vader als eyghen toeschrijft / ja den Vader dien eenighen Godt / Christus dien eenen Heer noemt :

*Siet onder ander
re Rom.
16. 2, 8,
11, 12, 13
22.
1. Cor. 7.
39, 9, 1, 2.
Eph. 5, 8.

^d 1. Cor.
1. 31.
2. Cor. 10
17.
1er. 9, 24.

1. Cor. 8.
6.
Eph. 4, 5,
6. verg.
met
1. Cor. 12
5, 6.

noemt: want den naem Godt betepckent als dan den genen/ die de macht heeft ober alles en van niemant dependeert: maer den naem van Heer, den ghenen die wel Goddelijck ghebiedt heeft/ doch van een ander bekennen/ soo dat hy van des selfs wegen/ en naer sijnen wille 't selbe bedient/ in bysonderlijck regeert ober Godts volck: Andersins soude dien eenen Godt/ van dien eenen Heer niet konnen onderscheyden/ en beyde die namen den Vader moeten toe-gheschreven worden. Want den Oppersten Godt is oock absoluptelijck den Oppersten/ en voorts den eenighen Heer an alle dingen/ en soo oock in 't tegendeel.

Nu/ op dat wy van den naem Despótees een weynigh segghen: Dese absolupt gestelt wordt/ selden van Godt ghebruycht/ maer dickwijl-
 a Prover. 29.25.
 er b alser andere woorden by komen/ waer upt men lichtelijck ver-
 Luc. 2.29
 taen kan dat den Oppersten Godt daer dooz gemeent is. Inde Griek-
 Act. 4.24.
 che Obersettinghe des Ouden Testaments/ bindtmense ghemeenlijck
 b Gen. 15
 in plaets van den naem Adon oft Adonai, van welke hier boven ghe-
 2.
 roegh ghesepdt is/ en selden in plaetse van andere namen Godts gestelt.
 Iob 5.8.
 Hier upt is lichtelijck openbaer/ hoese somtijds Gode als eyghen wordt
 Ef. 1.24,3
 de-ge-eygent/ ghelijck dat oock niet dupster en is/ waeromse hem werdt
 1.10,33.
 de-ghe-eyghent: want hy heeft Heeren-recht ober alles/ en Meester oft
 2. Pet. 2.
 hups-heeren recht/ recht ober alle dingen die met verstant begaest zijn/
 I. Iud. 4.
 bysonderlijck ober de geloobige/ soo van wegen de scheppinge als van we-
 Apoc. 6.
 en de weder-oprechtlinge/ waer dooz hy ons hem selven heeft eygen-ghe-
 10.
 naecht en verwozven. Hy is den oppersten/ oock den eenigen hups-heer
 zy in dit gantsche Wereldt-hups/ 't zy by namen in den Hemel/ 't zy
 ondelijck in de ghemeente die bysonderlijck c Godts hups ghenoeit
 e 1. Tim. 3.15.
 wordt. Dese volght Christus in waerdighepdt aldernaest/ die al-hoe-
 nel hem de Schrijtuere erghens Godts knecht noemt ten opsicht van
 ie tijdt/ waer in hy op der Werden sterffelijck verkeert heeft/ nu
 er tijdt nochtans/ is hy gheen dienst-knecht inden hupsen Godts/ ghe-
 jck als Moses; maer nae't ghetuygenisse des d Goddelijcken schrijvers
 d Heb. 3.
 en de Hebreen/ de Sone over Godts en zijn huys, dat eensdeels de ghe-
 5,6.
 reente/ anderdeels den Hemel is. Maer hoewel hy in Godts hups/
 is gesepdt is/ uptmunt/ om dat hy nochtans daer in niet absoluptelijck
 en oppersten is/ a dewijl hy den Vader heeft tot een Hoofst/ daerom wert
 a 1. Cor. 11.3.
 p nergens met den naem van Despótees, dat is Huys-heer, oft Vader des
 uylghesius ghenoeit; maer b by wijlen klaerlijck van den selven onder-
 b Luc. 2.
 scheyden. Want datse beyde by Judas onder eenen Artijckel worden ver-
 29. en ver-
 at/ dat is een teecken van bereeninghe niet van eenhepdt/ ghelijck el-
 volg.
 ers betoont wordt. Indien 't een en de selfde was/ soo hadt het niet
 Act. 4.
 an noode gheweest/ nae dat hy hem ghenoeit hadde den alleen Heer
 verg. 7s
 24. met
 27. en 30
 Jodt, te noemen onsen Heer, voornemelijck aenghesien het eerste woordt
 Iud. 4.
 e kracht van 't tweede in sich begrijpt: Ick swijghe nu dat Christus
 Lib. 5. c.
 ten alleen Heer, niet kan ghesepdt worden/ ghemerckt den Vader alsoo
 10.

Despótees Heer is / dat hy met dien naem van Christus onderscheyden wordt / als de exempelēn uyt Lucas by-gebracht / betoogen.

En dus verre hebben wy gesproken bande namen Gods / soo Hebreeusche als Griekische / uyt de welke men moet oordeelen bande betepckenisse der Latijnsche namen / vooz so veel die in haer plaets komen. Doozts dese naem verklaringe dient vooz eerst daer toe / op dat men niet weynigh Schrijuer-plaetsen alsoo te beter verstaen / de welke soo wanneer men niet en weet oft de twijfelachtighejdt van dese woorden / oft haer eygen kracht en bereckenisse / lichtelijck in een verkeerden sin ghetrocken worden ; te gelijk op dat wy van eenige geschillen die van geen kleenen ghewicht en zijn / des re lichter moghen oordeelen en uyt-spraeck daer oer doen. Daer-beneffens als wy sien dat de meeste namen Godts uyt-drukken / oft zijn macht / oft opperste en goetdadigste Heerschappye / andere oock zijne trouwe en stantvastighejdt in 't houden van zijne beloften / soo worden wy hier dooz vermaent dese Goddelijcke eygenschappen wat dieper nae te denken / en in onse herten in te drukken. Want het is 'eene-mael gelooffelijck dat Godt van die dingen / vooznemelijck inde heylighe Schrijuere genoemt zy / de welke datse van hem gheweten en gheloofte worden / allen menschen seer veel aen gelegen is / en welker kennisse seer groote kracht heeft om Religie en Godtbychtighejdt in ons op te wecken : want hier toe streckt alles wat van Godt inde H. Schrijuere woort geseyt / ende voozwaer / wie isser die bekent hebbende / Gods almoghende macht / sijn niet alleen alder-opperste / maer oock goetdadigste ghebiedt / eyndelijck sijn onberanderlijcke trouwe en stantvastighejdt in 't houden der beloften / en dese dingen altydt in verscher gedachtenisse behoudende / sijn hope op hem niet en soude stellen / en sich geheel en al schikken om den selven met de grootste eerbiedinge sijns herten te dienen en te gehoozamen : wie en soude hem niet soecken te behagen en sijn gunste op alle mogelijcke manieren te verwerben ? Soo dan noch pemant een weynigh neerstiger wilde doozgronden en nadencken / 't ghene wy van de kracht dier namen geseyt hebben / die sal niet beswaerlijck alle oft immers het meesten-deel der dingen die aengacnde Godts natuere / te weten / en te ghelooben / noodigh zijn / daer uyt konnen bekennen. Doch alsoo de selve van elders klaerder konnen verstaen worden / als hier naer sal blijcken / soo willen wy nu hier niet langer op blijven staen.

CAPIT.

CAPIT. XV.

Inhoudende een beschrijvinge Godts.

N dat wy bande benamingen Godts genoegh heb-
 ben ghehandelt/ volght dat wy komen tot de saecke
 selfs / hoewel inde handelinghe van de namen oock
 de saecke eenighsins heeft moeten aengeroot woz-
 den. Dooz-eerst dan schijnt de oorder te bereyffchen
 dat men de selve met eenige beschrijvinghe verklare.
 De volkomen beschrijvinghe Godts / heeft by
 abontueren tot noch toe niemant van de Christenen
 derben belooben: Alsoo wy oock niet. Want/ ghe-
 werckt oock andersins 't ondersoeck van peders d'inchs wesen en des
 selfs volmaecte beschrijvinghe/ swaer valt / soo heeft dit voornemelijck
 aetse in Godt, wiens wesen van onse sinnen alderbertst verscheyden en
 o verheben is / dat op des selfs beschouwinghe de ooghen onses ver-
 andts worden verdupstert. Sullen oberfulcks te vreden zijn met eene
 odanighe beschrijvinghe / die ons de saeck soo veel als doenlijck is/
 verklare en van alle andere onderscheyde. Dese beschrijvinghe kan twee-
 ns ghestelt worden: Waer van d'een wel onvolmaecter is en de na-
 mere oft het wesen Godts / selfs naulijcks eens aen en roert / maer
 ochtans tott'et ghemeen ghebruyck bequamer / en misschien oock boz-
 erlijcker is om te weten tot bebozderinghe van de Religie: d'Ander
 een weynigh volmaecter en verklaert het wesen Godts soo veel als
 moghelijck is. D'eerste soude men op dese oft d'orghelijcke wijze kon-
 en instellen: God is een Schepper en d'alder-opperste Heer van alle din-
 nen, den Vader onses Heeren Iesu Christi. Van welck laetste deel deser ^{Lib. s. c.}
 beschrijvinghe sal ghehandelt worden / soo in dit werck / als elders van ^{2.}
 ns / soo 't Godt toe-laet. Op dese maniere by naer sien wy dat Godt
 beschreven wordt in 't Symbolum, dat sy der Apostelen noemen oft de
 naelf artijckelen des geloofs. Dit begriypt de oorzsaek en 't fundament
 ande Religie en Gods-dienst die wy hem schuldigh zijn. De wijeloo-
 er verklaringe hier van/ behoort tot de verhandelinghe bande Goddelijc-
 e eygenschappen en werkingen: want onder het getal der eygenschap-
 en is en heerschappye Gods ober alle dingen/ in 't getal der werkinge/
 z Scheppinge / de Geboorde Iesu Christi / om welckers wille hy zynen
 vader gheseydt wordt. Daerom sullen wy hier nu niet op blijven staen.
 De tweede beschrijvinghe kan dusdanigh zijn: Godt is een eeuwighe
 heeft: Eeuwich, niet alleen van weghen dat hy altijd wesen sal / maer
 ock om dat hy van alle tijden is gheweest. By naer in den selben sin
 soude

soude men moghen seggen dat hy is een geest die van sich selfs is : Van sich selfs / dewyl hy gantsch geen werckende oorzaeck en heeft. Dooz't woozt geest, verstaen wy een selfstandigh wesen / af-gesheyden van alle grovighed / hoedanighe men in de sichtbare lichamen bespeurt. Alsoo noemen wy gheesten de Enghelen / en ons Goddelijckste deel 'twelck de Philosophen ghewoon zijn de ziele te heten / epndelick de locht / hoe-wel vooz eenighe sinnen / als vooz't gheboelen openbaer / en andere dergelijcke lichamen / waer van een pghelijck des te meer dien naem bekomt hoe het selve subtylder is. Dit gheestelijck wesen dan / noch is Godt alsoo ghemeen met die dinghen / datter order zy tusschen de selve / eensdeels der natueren / waer dooz d'andere van dat eene dependeren / anderdeels des volmaecthedts : want die andere gheesten hanghen van Godt / en dien naem komt d'een meer / d'ander min toe. Dit ghemeyn wesen wijst ons de Schryftuere selfs aen / aenghesien Christus by Johannes seght / Gode [is] een geest : Want by-naer alle Wtlegghers ober de heylige Schryft / hebben ter selver plaetsen aen-gheeteckent / dat den naem Godt, met een Artijckel in't Grieks gheeteckent / hoe-wel achter ghestelt / vooz't eerste / en het woozdt gheeft, sonder Artijckel vooz't laeste deel des redens moet ghehouden worden / en dattet selve aldaer niet den heylighen gheest beteekent / dewyl't openbaer is datter van den Vader ghesproocken wordz ; maer een gheestelijck selfstandigh wesen. Hier uyt is te verstaen dat de ledematen des menschelijcken lichaems / ghelijck oock sommighe ghedeelten van andere Dieren / als daer zijn bleughelen / Gode niet van on-epghentlijck in de Schryftuere toe-geschreven worden / ghemerckt sy r'ene-mael bzeemdt zijn van de gheestelike natuer : namelijk / by ghelijckenisse oft verwoisselinghe van woozden / om dat desen ghelijcke krachten oft werkinghen in Godt plaets hebben / als in die ledematen zijn / oft dooz de selve woozden ghe-oeffent. Eenighe onder de oude / welcke heden ten daghe meest alle Theologanten nae-bolghen / hebben dese figuerlike maniere van spzeeken ghenoeemt met een bysonderen naem Anthroopopatheian, dat is een figure oft ghelijckenisse ghenomen van de menschen : waer onder oock behooren die manieren van spzeeken / die de menschelike hertstochten en dierghelijcke andere dinghen / Gode toe-schrijven. Waer van r'sijner plaetse ghehandelt sal worden.

Doozders is hier uyt te verstaen / dat Godts ghedaente van gheen mensch begrepen / veel min dooz beelt oft ghelijckenisse kan uyt-ghezucht worden. Want wat vooz ghedaente sult ghy een gheest / die vooz de ooghen onsielick is / gheben ? en alsoo't van noode is dat al wat de mensch dooz't verstandt begrijpt / en veel meer dat hy met de handt maecht / verre zy beneden de Goddelijcke Majestept ; daerom verkleennese die soo veel in haer is / en berooben de selve van de cere die haer toe-komt / alle die dooz eenigh beeldt oft ghelijckenisse Godt derren uyt-

upt-dzucken / oft lieber / daer sy niet en konnen / poghen upt te dzucken /
welcker sonde hier in des te grooter is / om dat Godt sulchs upt-dzuc-
kelick verboden / en als het gheschiede / swaerlick bestraft heeft. Doch Lib. 4.
alsoo hier van in dese Boecken elders ghesproken wordt / willen wy C. 12.
en Leser daer toe wijzen / en ons niet bozder in dese materie in-ghe-
ien.

Hier upt blijkt nu oock de nuttigheydt / belangende de Leere van dit
hemeen Geestelick wesen / in de laetste beschrijvinghe Godts / van ons
hestelt : Waer by noch dese komt / welcke die plaetse aenwijst / alwaer/
helijck wy ghesien hebben / Godt een geest wordt ghenoomt. De woort-
en luyden aldus : De ure komt en is nu, dat de ware Aen-bidders den Va- Iohan. 4.
er sullen aenbidden in geest en waerheydt : Want oock den Vader soeckt 23,24.
oodanighe aen-bidders. Godt [is] een Geest, en die hem aenbidden moe-
en hem in geest en waerheydt aen-bidden. Hier mede gheeft Christus te
erstaen / 't gunt de reden selve leert / dat Godt / dewijl hy een gheest is/
waerlick gheen behaghen heeft dan in't Geestelijcke. Dat derhalven
ten bleesschelijcken en schaduw-achtighen Godts-dienst / die wel eer
en een seeckere plaetse van Godt selve was verbonden / nu boorzaen/
olghens sijn ordinantie most op-houden / en een Geestelijcke in des
elks plaetse in-gheboert worden : Soo konnen en moeten wy dan
ier upt leeren dat wy Godts gunste soecken door Gods-dienstigheydt
es Gheestes / oft des ghemoedts / soo dat wy bekennde sijn Ma-
stept en Heerschappij / te ghelijck met sijn goedertierentheydt en
ijshet / waer door hy de binnenste schupl-hoeken onser ghedach-
en door-grondt / ons op het alder-nederighste booz hem verdenoedi-
hen / en hem als te voete ballen / ons gheheel aen hem ober-ghe-
en / en sijnen wille in alles volghen : Hem van gantscher herten lief
ebben / en nochtans ghelijck als kinderen toe-staet / oock bzeesen en
rbiedinghen toe-dzaghden / en boozts alles wat hy ghebidt / met den
doughsten pber en wackerheydt onses ghemoedts upt-boeren / 't selve
an alle on-reynigheden der ghedachten en herts-tochten / alsoo sup-
erende / dat wy oock het lichaem van alle besmettinghe der sonden/
nbeleckt bewaeren : Want men moet Godt alsoo niet dienen met
en-gheest / datmen sich ondertusschen niet en soude bemoeven met de
pitterlijcke wercken / en meenen / dat als het lichaem sich wentelt
i den slyck der sonden / 't ghemoedt dan noch hier door niet beront-
pnyght en wordt / ghelijck sommighe te vergheefs / of lieber godtloos-
lijck haer selfs en anderen soecken wijs te maecten : Want al wat
oor het lichaem ghesondicht wordt / bloept van eenighe on-reynig-
epdt des ghemoedts / en keert sich alsoo weder daer nae toe / dattet
e conscientie bebleckt / en een on-uytwisselijcke Brandt-merck daer
i dzucht / ten sy de Goddelijcke ghenacde en beteringhe des levens/
ier tusschen koene. Godt en wordt niet gheen ledighe en dzuchteloose
ghedach-

ghebachte oft looz nemen des herten ghediert en verfoent; maer alleen dooz een krachtige en van alle vuchten der goede wercken/ overbloeyende resouctie/ welke vuchten soo't gemoedt niet voort en brenghet/ volder het sich selven niet / soo verre ister af dattet Godt soude konnen volderen. Soo behoort dan tot den geestelicken Godts-dienst al wat het ghemoedt in de kennisse van Godts wille onderwesen/ vol van eerbiedinge tot sijn Majestept/en niet vertrouwen op hem onderstut/ gebiedt te doen. Waer om oock de wercken/ die men Ceremonien noemt/ die dooz sich selfs niet dat tot de eerbaerheyt der zeden behoort/in sich verbaten/eertijds God hebben behaeght/ voort soo veel sy upt een gesinheyt om den selven te behaghen / en sijne gheboden te ghehoorszamen voort-quamen/ de welke hy nochtans naderhandt dooz Christum af-geschafft / als niet genoegh ooreen-komende met sijn natuer/gelijck wy gesien hebben/en niet betamelick ghenoech den mannelicken ouderdom/ oordeel en oeffeninghen des menschelicken geslachts / waer van hier naer elders in dese Boeckien sal ghehandelt worden. En dit zy ghenoech gheseydt van die gemeene natuer in de beschrijvinghe Godts ghestelt: want andere dinghen die meer subtilhepts als nuttighepts/ oft oock seckerhepts hebben/gaen wy geern voort-by/ ghelijck wy oock duergaens sullen doen; dewyl wy niet voort hebben den Leser tot scholastieke disputen en knibbelingen/ maer tot de Godtvuchtigheyt en Religie bequamer te maken: weshalben wy oock wat langher sijn gheweest in't verklaren van de nuttigheyt deser Leere. Want hoe-wel wy een weynigh van den wegh sijn af-ghetreden / nochtans sijn wy daer van niet af-ghedwaelt / als die naer ons ooght-wit ons selfs ghestreect hebben.

Wat de eeuwigheyt aen-gaet die wy in plaetse van de forme oft onderschepdende gedaente/ in de selbe beschrijvinghe sielden/hier van sullen wy in't volgende handelen in de verklaringe van de Goddelicke eysenschappen. Te gene wy gheseyt hebben mede als een bysondere gedaente Gods aenghemerckt te konnen worden / namelick dat hy van sich selfs is / heeft geen bzeeder verklaringe van noode. Dient alleen om ons te bermanen dat wy ons over de Majestept Godes verwonderen / en de selbe in groot achttinghe en eerbiedinghe houden boven alles wat in de schepselen groot en wonderlick is / jae dat meer is / boven de Hemelsche en onsterffelick geesten/ welcher nature onder de andere gheschapene dinghen d'alder-uptsteckenste is. Want Godt is van sich selfs al 't ghene hy is / hy is dooreenkele nootwendigheyt die in hem selfs bestaet/ niet in eenige sijne oortsaek/welcke hy geen en heeft/aengesien alle gheschapene dinghen/op da wy des Apostels woorden hier op passen / upt hem sijn en doort hem / en voort tot hem / oft om sijnen t'wille / over sulcx hoe een peder schepsel voortreffelicker is / soo veel te meer danck is het Godt daer voort schuldigh/maer Godt aen niemandt.

Rom. II.
aen't
eynde.

CAPIT.

CAPIT. XVI.

Af-deelinghe van de Goddelijcke ey-
genschappen.

Hesen hebbende de beschrijvinghe Godts / komen
 wy nu tot de eygenschappen : namelick soodant-
 ghe als in de heylighe Schryfture worden verhaelt.
 D'anderen sooder eenighe zijn / sullen wy niet aen-
 roeren / dan booz soo veel sy daer in begrepen / oft ee-
 nichsins tot verklaringhe der selve / vozderlick zijn.
 Want die Schryftuerliche eygenschappen / behal-
 ven dat sy ontwijfelbaer zijn / kommen ons oock ghe-
 noeghsame aen-leydinghe gheben tot Keligie en
 Godebzuchtighepdt. Hoe-wel wy onder dese selve dit onderschepdt sul-
 en houden / dat wy die vooznemelick booz-nemen te verklaren die affir-
 nerens-gewijse van Godt gesepdt worden / oft immers / soo sy negatief schij-
 nen te zijn / ten opsicht van de woorden / nochtans soo men acht neemt op
 te saeck selve / lieber affirmatijf zijn oft een affirmatijf in sich begripen / als
 y exempel d'onberderffelickhepdt en onsterffelickhepdt : want beyde be-
 reekenense een noodwendige gheduerfaemhepdt / en de laetste is oock
 het leven in sich verbattende : welke nootwendighe gheduerfaemhepdt
 tot de eeuwighepdt behoort. Leven Godts heeft in dese verhandelinge
 hare plaetse ; de andere negatieve eygenschappen / dat is / die verklaren niet
 hoedanigh Godt is / maer hoedanigh sy niet en is / salt ons ghenoech zijn
 ien te roeren als sy tot verklaringhe van de affirmatijve , oft aen-wijsinghe
 oan de nuttrighepdt der selve eenighsins sullen dienen. Want gheen konst
 oft wetenschap bemoept sich eyghentlijck met de dinghen die van de saec-
 ke / ontrent de welke sy besich is / af-ghesepdt worden. Want de Nega-
 yven oft af-segginghen zijn ten aensien van peder dinck onepndelijck /
 en konnen oversulcks van gheene wetenschap verbat worden. Doeghter
 by / dattet licht valt te oordeelen van de dinghen die in de saeck niet en zijn /
 als men wel verstaet de dingen die daer in zijn. Wy sullen nu hier ter plaet-
 sen niet wijtloopigh zijn in 't ondersoeken / hoe de eygenschappen Gods /
 insonderheyt de natuerlijcke (want sommige zijn in hem uyt kracht vande
 vrye wille) van malkanderen onderschepden worden / waer mede de schola-
 sticke leeraers hare verstanden plegen te oeffenen. 't Is ons genoegh so
 men dit booz vast houdt / 't gunt sy alle te samen toe-staen / dat de dingen
 die naetuerlijck in Godt zijn / noyt van malkander konnen afgeschepden
 worden ; en dat men nochtans de selve anders en anders mettet verstant
 moet begripen / en voozts oock beschrijven / sonder te meenen dat d'ene
 bekent

bekent oft verklaert zijnde / d'andere oock terstont bekent en verklaert souden zijn. Want men moet / by exempel / anders begrijpen en beschrijven d'eenighejdt Godts / anders sijn eeuwighhejdt / leven en wijshejdt en soo boozts / sonder dat de gheen die een van de selve verstaet / terstont alle d'andere verstaet : Andersins waer het ghenoech een van de Goddelicke epgenschappen verklaert te hebben / en dan soude de verhandelinge van de andere oertolligh wesen. Oock kan niemant segghen dat wy dese dinghen onderschepdelijck aenmerckende en verklarende / bedrogghen zijn / of Gode toe-schrijven dat hem niet waerachtelick toe en komt : anders souden wy naulicks petwes van Godt / sonder doolinghe konnen gedencken oft spreken / jae selfs de Goddelicke Mannen / soo wanneer sy dooz des heplighen Geests aen-drijven / onderschepdelick van Godts epgenschapen sprecken / en alsoo maken dat wy die onderschepdelicke ghedachten daer van hebben / souden ons in dese doolinghe booz-ghegaen / en tot de selve aen-gheboert hebben.

In't verhandelen van de epgenschappen sullen wy eerst sprecken van de ghene die allen dinghen waerlick ghemeen zijn / oft eenighe ghelijckenisse met de algemeene epgenschappen hebben / daer nae van de ghene die den lebendighen epgen zijn. Belangende d'eerste dese sijn wesen, eenheyt oft veelheyt, en geduerfaemheydt. Van't Wesen Godts hebben wy booz allen dingen moeten handelen / upt oozsaecke die in't eerste hooft-stuck verklaert is. Volght dan dat wy in't volghende alder-eerst sprecken van Godts eenheydt, daer nae van de eeuwighhejdt, die de volkomenheyt oft d'alder-volkomenste soorte van gheduerfaemheyt / oft ghedurighejdt is. De afdeelinghe der ghener die den lebendighen epgen zijn / sal t'sijner plaetse van ons boozghestelt worden.

Met de verklaringhe van peder epgenschap sullen wy dien boet houden / dat wy / waer 't van noode is / verklaert hebbende de betepckenisse der woorden / en betoont dat de epgenschappen die daer dooz beteckent worden / Gode toe-komen / de natuere van de selve ondersoecken / oock de plaetsen der H. Schyfturen nae-speuren die tot het verstant der selve ons alder-meest sullen schijnen te dienen / en dit ghedaen zijnde / sullen wy der pets by-boegghen / aengaende de nuttighejdt die men upt de kennisse deser saken kan trecken.

CAPIT.

CAPIT. XVII.

Vande Eenheydt Godts.

At Godts eenheydt belanght / wy sullen hier niet verhalen al 't gene in de Scholen / van't veel-voudigh ghebruyck deses woordts gedisputeert wordt. 't Sal genoegh zijn die betepckenisse hier te stellen / waer dooz Godt in de Schzifture / en volgens 't gemeen gebryck / een woordt geseydt te zijn. Een woort hy gheseyt dooz dien hy enckel in getal is / soo datter gheen meer enckele wesens en zijn van't selve geslacht : Gelyck als wy seggen datter een Son / eene Maen / een werelt is / en soo boozts / willende daer mede te kennen geben / dat een peder van dese enckel is in getal / en soo enckel / datter geen meer Sonnen / Manen oft Werelden en zijn van de selve soorte. Dat Godt op dese maniere een geseyt woort / is een peder bekent : Want alle verstaen sy dit in sulcken sin / als datter geen meer Goden en zijn / 't zy men't blootlick neemt / 't zy met opsicht / namelick booz soo veel men houdt datter maer een is die aller menschen / soo Heydenen als Joden / Godt is / waer van wy hier naer een weynigh sullen aen-roeren. Nu is te boozen geseyt dat den naem Godts alhier beteekent / eenen soodanighen die van niemant anders en dependeert / maer van sich selfs heerschappij heeft ober alles. Als wy dan segghen datter een Godt is / soo ontkennen wy booz eerst datter meer Goden zijn die van haer selfs gebiedt hebben / en boozts absolutlick de alder-opperste zijn : So nochtans dat wy oock by gebolgh die Goden upslupten / de welke / hoewel sy niet gestelt en worden als opperste / maer als van andere hooger dependerende / evenwel in der waerheydt den Godt die van sich selfs alleen ghebedt heeft / niet ghesubordineert en zijn / booznemelijck / alsoo dat sy op een heymelijcke en bobennatuuerlijcke wijze / ober andere souden heerschen / ghelijckimen haer sulcks toe-schrijft / nae-dien sy oft r'eenemael niet en zijn oft leven-loos zijn / oft by aldien sy leven / van Godt nochtans tot de ghemeenschap sijner goddelicke regeringhe niet toe-ghelaten en worden. Andersins leeren de selve heplighe Schzifturen / welke ghetuyghen datter maer eenen Godt is / opentlijck datter oock beele Goden zijn / maer van den oppersten Godt dependerende en den selven ghesubordineert / als boben verklaert is. De Schziftuer - plaetsen die daer seggen datter maer eenen Godt is / zijn veel en meenigerley / siet Deut. 6. 4. en Marc. 12. 29. Rom. 3. 30. 1. Corinth. 8. 4. 6. Gal. cap. 3. vers 20. Ephes. 4. 6. 1. Timoth. 2. 5. Doeght hier by de ghetuygenissen / in de welke Iehova alleen Godt woort

Cap. 13.

gesept/ en geen ander neffens hem, en sooder noch andere desen gelijk zijn/ als Deut. 4. 35/32/39. 2. Sam. 7. 22. 3. Reg. 8. 60. Es. 37. 16/43/10/ 11/44/6/45/5/6/21/22/46/9. Hos. 13. 4. Joh. 17. 3. 1. Cor. 12. 6.

Niet alleen de Schrifsture/ maer oock de gesonde reden getuyghet dat- ter maer eenen oppersten Godt is / en dat van alle de gene die eenighsins goden zijn oft mogen genoemt worden/ ghene soodanigh zijn als dooz sijn toedoen alleen. Want oock Aristoteles / hoewel hy inde gozsake / waer- om Godt inder waerheyt Godt gesept wort/ niet met ons ober-een-komt/ nochtans datter maer eenen Godt is / van niemant anders dependende/ bewijst hy met dese reden / om dat de meenichte der Regenten / ver- staet dit van soodanighe / waer van den eenen onder den anderen niet en staet/ geensins goet en is. Dat dese gantsche nature der dinghen niet en soude ober-een-stemmen/ soose van twee verscheyden beginselen / welc- ker een onder het ander niet en stont / dependeerde. Welck argument wy met veel meerder recht booz ons mogen gebuycken. Wy die stellen dat Godt oft den oppersten heerschapper aller dingen / met eenen byzen wille begaest is/ welke Aristoteles het opperste beginsel ontrect. Want by aldiender meer opperste Heerschappers waren / soo soudense van een sel- be saeck contrarie dingen konnen beslupten/ booz soo veel/ namelijk geen van beyden met de goedtheydt oft redelijckheydt soude strijden. Maer alsdan soude d'ozder van de gantsche natuere ontstelt worden / en 't een het ander in de wech zijn. Men soudese beyde niet konnen ghehoorz- amen. Indien 't dan beter is datter een Heer des werelts is dan meer/ soo ist van noode datter maer een en zy. Want in de opperste Godtheydt kan niet zijn dan dat alder-best is. Oock siet men in de Heerschapppen/ oft Regeringhen / die de natuere onder de menschen heeft in- ghesteldt/ hoedanigh is de huysselijcke / van ghelijcken / in de schaduwten der heer- schapppen die in eenighe onredelijcke dieren ghespeurt worden / datter een ober alle d'andere heerscht. In den huysselijcken staet heeft de huyss- vader 't opperste ghebiedt. En onder de menschelijcke Regeringhen is buyten alle twijffel / de Monarchie d'alder-booztreffelijckste / wanneer- se soodanigh eenen persoon aentrest / die soo deughdelijck is / dat sy het ghemeene beste wil boozstaen / en peder sijn recht verschaffen ; daer toe soo wijs en machtrigh / dat hy 't oock kan upt-boeren. Kort af/ in den welcken alles is wat tot een gheluckighe Regeringhe behoort : Want alsoo wordt de kracht der heerschapppe meer vereenicht/ dan alsse in beelen verdeelt wordt/ aen welke vereeninge 't ghemeene best seer veel is ghelegghen. Nu en kan 't niet anders zijn / oft in dien Oppersten Heerschapper / komen te samen alle de dinghen die tot een goede en wel-ghestelde Regeringhe van noode zijn. Die soude dan twijffe- len aen sijn eenheydt? Hier komt noch by dat het gheene alder-vol- maechtst is / niet dan een en kan wesen. Alle veelheydt / 't zy die van natueren / 't zy dooz by- willighe Ordinantie is / geeft eenigh ghebreck

hebzeck te kennen. Een ghenoechlyc zynde / soude men de meerder-
 yd niet soecken. Ja daerse gantsch niet noodigh en overtolligh is/
 eeght de meenichte selfs schadelijck te zyn. Wie twijffelt dan noch / oft
 in alder oppersten Godt zynde 't eerste beginsel der natueren / is d'al-
 trivolmaeckste? wie kan segghen dat hem pets ontbreect? Ick swij-
 ge dat men van de eenheydt Godts af-wijckende / gheen reden kan by-
 lenghen / waerom daer meer twee Goden zyn als drie / oft drie / als
 vee / en soo voort. Soo dat men oft niet die eenheydt sich moet la-
 ten veruoeghen / oft alsoo men gheen seecker bepaelt ghetal en kan stel-
 len / tot een onepndelijcke meenichte van Goden moet verballen / 't welck
 niet de ghesonde reden t'eenemael strijdigh is : want dat eenighe bedacht
 hebben van twee Goden / waer van den eenen goet den anderen quaet
 sude zyn / is nauelijck waerdigh dat men 't verhaele. Soo is dan de
 selheydt der Goden / die de godloose superstitie / der Heydenen eertijds
 reft in-gheboert / gantsch onghesondeert : en dese hebben sich op twee-
 rley maniere besondigh ghehad / eerst datse 't opperste ghebedt aller
 dinghen in drie verdeelt hebben / Iupiter 't selve bysonderlijck ober den
 hemel / Neptuyn ober de zee / en Pluto ober de Helle toe-schrijvende ;
 mer nae om datse behalven dese / oock andere by-naer ontalijcke Go-
 den naer haer goet-duncken / hebben versiert en ghe-eert / die onder
 de eerste stonden. Maer op dat ick my wederom keere tot den waerach-
 tighen Godt / alle Chzistenen / om nu andere booz-by te gaen / bekennen
 dat hy een is in ghetal. En om dat een enckele saeck maer een wesen
 reft / daerom doense wel daer aen / datse alle te samen slechts een
 wesen oft self-standighede Gode toe-schrijben. Ondertusschen noch
 mens strijdense ten meestendeel met haer selven / als sy houden dat zyn
 persoon niet een en is / dewijl het niet wesen en kan dat een enckel self-
 standigh wesen yet meer anders zy dan een persoon. Want een persoon/
 is elders van de onse bewesen word / is niet anders dan een enckel
 selfstandigh verstandelijck wesen : waer dan alleenlijck eene soodanighe
 selfstandighede is / daer is oock maer een persoon ; waer meer Per-
 sonen zyn / daer moeten oock meer soodanighe selfstandigheden zyn.
 Selve blijck ghenoechsaem door d'exempelen. Want eenen mensch is
 een persoon / van gelijcken eenen Engel. En op dat men niet en segge dat
 't alleen plaets heeft in de gheschapene dinghen / men siet het selve in
 de Goddelijcke : Want en den eenen Vader / is een Persoon / en den eenen
 in Sone Godts en den eenen H. Gheest : Den Vader en den Soon
 oock naer ons gheboelen / den H. Gheest naer 't verstande / der gheener/
 met de welke wy alhier te doen hebben. Nu / den Vader is enckel in
 ghetal en een verstandigh wesen / desghelijcks oock den Soon / en vol-
 mens hare meeninghe den Heylighen Gheest. Ghemerckt dan de Op-
 perste Godt enckel in ghetal en verstandigh is / waerom soude de selve
 oock niet een persoon zyn / booznemelijck / nadien de ghene die 't contrarie
 staen-

staende houden / bekennen dat het woordt Godt / dickwijls Hypostati-
cè, dat is / van eenen Persoon gebuyckert woordt. Soo dat eenen Godt/
eenen Persoon bereckenen kan. Voben dit hebben wy te boozen ghe-
roont / dat de naem Godts / insonderheydt is een naem van macht en
Heerschapppe / bereckenende den gheenen die mettet Opperste ghebidt
alles Regeert en bestiert. Heerschen nu en Regeeren / zijn werckinghen
die niet dan van den Persoonen worden ghesepdt. Die dan sepdt dat
Godt een is / dat is soo veel als oft hy sepde / dat de selve eenen Persoon
is / met Opperste macht begaest ; en die sepdt datter meer soodanighe
Persoonen zijn / sepdt datter meer Goden zijn. By aldien dan noch
de selve sepdt datter maer een Godt is / soo weder-spreect hy sijn selven/
en neemt soo doende niet meer wech de veelheydt der Goden / als de
veelheydt der Persoonen die d'Opperste Godtheydt toe-komt. Hier
by komen klare ghetuyghenissen der Schrifstueren en redenenen / uyt de
selve ghenomen / die betoonen dat alleen de Vader Jesu Christi / de
Opperste Godt zy : En overfulckis niet alleen dat Godt maer eenen
Persoon / maer oock wie die Persoon zy / te kennen gheben. En hier
van waren wy wel van sins gheweest in dese plaetsen wijdt-loopigher te
handelen. (Want aenghesien in desen Boeck de redenen booz 't contra-
ri gheboelen strijdende / worden weder-leydt / soo scheen het alhier wel
te sullen passen dat men het waerachtighe gheboelen wat wijdt-loopi-
gher / eerst uyt de Heylighe Schrifsten / daer nae uyt andere gronden
die ons de reden beschepdelyck leert / bevestighden / maer vermidts
dit werck onder de handt soo heeft toe-ghe-nomen / dat het by sich selfs
een volkomen Boeck soude konnen uyt-maecten / soo heeft ons goedt
ghedacht 't ghene wy desen aengaende hebben gheschreben / van dit ons
tractaet af te sonderen / en 't selve ter gheleghener tijdt / by / aldien 't
Godt toe laet / apart uyt te gheben. Onder-tusschen sal den leser sich la-
ten veruoeghen met het ghene hier naer belanghende / dese saecke gesepdt
woordt. Nu sullen wy perwes hier by boeghen van de nuttigheydt deser

Lib. 5. c.
9. ca ver.

Leere.

De nuttigheydt dan noch van dese leere / is ten opsicht van de gantsche
Religie en Gods-dienst seer groot en gantsch noodtsakelijck : want booz-
eerst / hier in bestaet een groot deel bande eere die dien Oppersten Godt
sich selven / met recht toe-eyghent / dat hy alleen booz dien Heer en Op-
per-regent aller dinghen / die van sich selfs alle ghebidt heeft / bekent en
ghe-eert werde. Dit is een groot deel van de eerbiedinghe die wy hem
schuldigh zijn / dat wy hem gheen mede-gesel in die eere toe en boeghen.
En daerom ist dat Godt sijne eere in d'eerste tafel bande tien gheboden
bevestighende / dit booz al verboden heeft / dat men ghenen anderen Godt
booz sijn aengesicht soude hebben : 't welck wel by namen tot het Israëli-
tische volck is ghesepdt / maer nochtans alle menschen waerlijck ver-
bindt / eenen anderen Godt oft Goden hebben sy booz 't aenghesicht van
der

en Oppersten Godt / niet alleen die meer dan eenen vooz den Oppersten
 Godt houden oft eeren ; maer oock die den selven eenen mede-gesel der
 en toe-boeghen inde palen der naturen te boben gaende Heerschappye/
 nits hem toe-eyghenende de heymelijcke Heerschappye en bestieringhe
 er menschelijcke saecken / den welcken dien Oppersten Godt selfs sich
 et toe-gheboeght / ja duydelijck het contrarie betuyghet heeft. Beyde
 nse schuldigh aende gheschende Goddelijcke Majesteit / beyde bestrij-
 en sy de eenheydt des Oppersten Godts / hoewel ghene opentlijck / en de
 etste een woeynigh verborzghener. 't Is openbaer dat die gheen eenen
 oninck erkent / die meer Opper-heeren steldt in 't selve rijck oft ghe-
 eene best. Doch voert oock dese eenigher wijse meer Coninghen in die
 oodanighe Ampten / als tot den Coninck eerst en vooz al behooren / en
 et als van hem selfs met andere ghemeen ghemaecht kommen worden/
 et den soodanigen gemeen maecht / diese den Coninck selfs niet opghe-
 yt en heeft / en voozts haer Conincklijcke eere gheeft / al ist schoon dat
 ppe gheen Coninghen en noemt / ja opentlijck seght datse onder den Co-
 inck staen. Alsoo stellen sy wel uyt-druckelijck meer Goden / die meer
 Opper-heeren / en die malkanderen gheensins ghesubordineert zijn / in
 ese werelt in-boeren ; maer die doen oock het selve / hoewel niet so
 openbaerlijck / die die heymelijcke ober-natuerlijcke regeringhe en vooz-
 enigheydt / en voozts den Gods-dienst dooz haer gheboelen aen meer
 der soonen verdeplen / met den welckense Godt niet gemeen gemaeckt/
 ft opentlijck niet ghetuyghet en heeft dat hysse ghemeen maken wil / al ist
 hoon dat syse gheen goden en noemen / ja segghen datse den Oppersten
 Godt in desen deele dienen oft onder hem staen / en dat de eere diese aen
 aer bewijzen / tot zijner eeren sich streckt. Want by aldtender een Op-
 er-regent is aller dinghen / een die van sich selfs ober alles heerscht/
 o kander gheen Heerschappye altoos zijn sonder des selfs gabe oft toe-
 itinghe / en dat noch des te minder hoe de selve d'Opper-heerschap-
 pe nae-der komt. Desen komt alder-naest die maniere van heerschen/
 e welke alle palen der naturen en alle ghedaenten van menschelij-
 e Regeeringhen te boben gaet : want die is inder waerheydt Godde-
 jck / ghelijck oock de eere die men yemandt van wegghen soodanighe
 estieringe en Regeeringe toeschrijft / Goddelijck is. En nochtans wort
 ock heden ten daghe die heymelijcke en ober-natuerlijcke bestieringhe/
 n te ghelijck Godts-dienstighe eere sonder eenigh / veel min uyt-ghe-
 yucht en onghetwijffelt / sulcks als hier vereyst soude worden / Godde-
 jck ghetuyghenisse aen veelen verdeelt / van de ghene die sulcks gheen-
 ins toe-staet. Want en Maria de Moeder des Heeren / wort als
 en Coninginne des Hemels en uyt-deelster van de Alder-Goddelijck-
 te gaben ghe-eert / en uyt de verstorven Heylighen wort den eenen
 is een Patroon van dit / den anderen van dese plaets oft Hemel-
 che Stadt / d'een als ghesteldt om die / d'ander om een ander saeck
 te ver-

te verzoeghen / religieuselick aen-ghebeden en om hulpe aen-gheroepen / hoe-wel alder-berist af-wesende / en dat op on-epudelicke plaetsen te ghelijck ; waer dooz haer waerlick de Godtheydt wordt toe-geschreben / hoe-welse als dooz-spraken by Godt aen-gheroepen worden : Want die dooz-sprekinghe gheeft wel een onvolmaectheydt van heerschappije en krachten te kinnen / maer neemt de Godtheyt niet wech. Daer ontbreckender oock geen onder de doozstanders van dese doolinghe / die den heylighen al wat meer als dooz-spraecck toe-schrijven. Sy eeren ghelijck wy ghesepdt hebben / Maria als de Coninginne des Hemels / en daerom stellen de selve deurgaens in hare loobinghen en prijsingen / nebens Godt. Dat meer is / in een vermaerde plaets is een Boercken upt-ghegheben van de seben dooztreffelicheden des alder-saligsten Maeghts / waer in den Nuchter beschrijvende de manieren van haer te groeten / onder anderen seyt / dat Christus sijn Moeder ghedurighlick dient / daer nae gaet hy doozt seggende : O soo't gheoorlooft waer, hoe geerne soude ick my hem tot een ghelle by-voeghen, hoe geerne soude ick van hem leeren de maniere om u (hy spreeket Maria aen) en Godt volmaectelick te dienen, hoe geerne soude ick den alder-soetsten Iesus sijn arbeydt verlichten. Heere Iesu alderlieffelickste Heylant, laet my toe dat ick u Moeder yets doe, en soo ghy my dat niet en wilt veroorloven, ghedooght ten minsten dat terwijl ghy u Moeder dient, ick u diene. Ghy verwondert u misschien oft liever grouwelt / doozt andere dinghen desen ghelijck oft grooter / want hier mede niet te vreden zijnde / dat hyse Coninginne des Hemels / vrouwe des werelts te doozen ghenoeemt hadde / en met Petro Damiano ghesepdt / dat Godt in d'andere schepselen op d'iederley manieren is / dooz wesen / dooz teghenwoordigheyt / dooz macht / maer in de alder-saligste Maeght op een vierde manter dooz selfsheyt / hoogher op-klimmende / derft hy noch stellen een sevende graedt van dooztreffelichheydt / dat sy een Vrouwe Godts is / indien in de andere graden, seght hy / dese salighe Maeght overtreft. Voorwaer in den sevenden, als hare conditie vergheten hebbende, heerschappije aen-nemende over den Soon, heeft sy haren Stoel ghestelt boven Godts Throon selfs. Konde daer wel yet schrickelickers ghesepdt worden ? en desen mensch steunt op die woorden van Lucas / alwaer hy spreeket vande eerbiedinge en gehoozsaemheydt die het kindt Iesus aen Joseph en Maria / eertijds bewesen heeft : En hy was haer onderdanigh. 't Is wonder dat hy aldaer oock niet Joseph boven Godt / ja boven Maria / wiens stoel hy boven Gods stoel selve verheft / gestelt en heeft / aenghesien en het kindt Iesus en te gelijck mett'et selve Maria als een vrou haren man / volgens de wet onder-wozpen is geweest. En oft schoon pemand dit alsoo wilde verexcuseeren / als oft daer ghesproocken wiert van God / dat is van Christus / ten aensten van zijne menschelijcke natuer : ick swijghe dat de ozder en graden van dooztreffelichheydt by hem ghestelt / sulchs naulijcks liiden / ist niet godtloos dat men den stoel van Maria verhooght boven Christi throon /

hzoon/ booz soo beel hy na sijn menschept/ gelyck sy sprecken / aenghe-
 nerckt wordt? Wat doch? Houden sy niet dat Christus nae sijn men-
 helijcke natuer tot de rechter handt Godts verheben is boven alle Doz- Eph.1.20
 endom / macht/ en kracht/ en Heerschappye/ en allen naem / de welke 21.
 ensent wozt niet alleen in dese/maer oock inde toekomende eeuwe? wat
 steerter dan noch anders dan dat Maria selfs in Gods plaetse sich sette/
 i Joseph noch hooger geset worde? Doch wy en willen niet meer seg-
 en van dese en dergelycke Godts-lasterlijcke opinien oft spreucken. Al-
 en hebben wy dit moeten vermanen/ insonderheyt in dese tijdt / die bo-
 en alle andere soodanige vermaningen bederft.

Soo blijkt dan nu een sonderlinghe en overmaten groote nuttigheyt
 an dese Leere in 't stuck der Godtsaligheyt / die oock berder moet uyt-
 hestreckt worden: Want op de eenheyt Godts / zijn als op een funda-
 ment gebouwt alle die geboden en andere spreucken des H. Geests / dooz
 e welke oft den gantschen Gods-dienst/ oft een deel des selvigen/ Gode
 leen toe-ge-eygent wozt / met uyt-fluytinghe van alle andere die hem in
 esen deele niet gesubordineert en zijn. Soodanigh zijn alle die plaetsen/
 e welke oft uyt-drukkelijck berklaren / oft niet donckerlijck te verstaen
 eben/dat men Godt alleen moet vreesen/aenbidden / hem alleen dienen/
 leen vertrouwen / dooz sijnen naem alleen sweeren. Op dit selve fun-
 dament steunt dat alder-grootste en booznaemste ghebodt van de gant-
 he Wet: Ghy sult den Heere uwen Godt lief hebben, uyt u gantsche Deu.6.5.
 herte, en uyt u gantsche ziele, en uyt u gantsche sterckte, oft uyt u gant-
 he krachten. Waerom oock Moses / daer hy dit ghebodt gheeft / dese
 doozden booz aen ghesteldt heeft: Hoort (Israël, de Heere onse Godt is
 nen Heer,) oock hebben eenighe gheleerde Wt-legghers / als Mo-
 s daer by boeght: Ende (want soo staet in 't Hebreeusch) ghy sult den
 eer uwen Godt lief hebben uyt u gantsche herte, &c. Het woordteken
 ide, niet qualijck booz daerom ghenomen / ghelijck het oock elders in
 Schrijuere ghebruyckt wozt / als oft Moses ghesepdt hadde: Gen.44
 daerom sult ghy den Heer uwen Godt lief hebben uyt u gantsche her- 11. In 't
 Hebr.
 . Want isser maer eenen Godt / soo moet men sijn gantsche ghene- 10.26, 12
 Marc.9.5
 hentheyt des herten tot hem alleen keeren / hem alleen ons gantsch 30.37.
 hemoedt en wille op-draghen / en uyt alle onse krachten hem ghehoor- Phil.1.22
 men: 't Welck / sooder meer Opperste Goden waren / niet en soude 2.Tim.2.
 moeten gheschieden: Want wy soudender meer moeten lief hebben / en 19.
 it in sulcker voegen / dat die liefde tot een peder van die als tot haer uyt- Hebr. 3.
 rste eynd-pael sich soude strecken. Nu dieder veele op sulcke maniere op't eyn-
 de.
 ef heeft / de selve kan niet van gantscher herten en gheneghentheyt ee-
 en der selver bysonderlijck lief hebben. 't Gheene in meer Persoonen/
 e malkanderen niet gesubordineert en zijn / verdeelt en verspreyt wozt/
 omt niet gantsch tot een peder van haer in 't bysonder: Maer al wat
 en eenen wozt ghegheben / gaet den anderen af. Daerom kan men
 niet

niet te ghelijck veele die malkanderen gheensins ghesubordineert en zijn / met de opperste liefde bejegenen / en men kan die niet geheel den eenen bewijzen / of de andere moeten daer van t'eenmael ontrooft worden. En sulchs beuint sich waerachtigh te zijn / soo in de ghenegentheyt der liefden / als in de uptwerckinghe der selve / die hier in bestaet dat men doet de dinghen / die aengenaem zijn den ghenen die men lief heeft / en soo hy yet rebelijchs ghebedt / t selve blijtelijck en blijdelijck volbringt / in welke saecke ^b Johannes en ^c Christus onse liefde regens Godt / stellen.

^d Niemandt en kan seght de selve Christus / twee Heeren dienen : want oft hy sal den eenen haten, en den anderen lief hebben, oft hy sal den eenen aenhangen en den anderen verachten. Dit sal dan noodtsakelijck moeten wederbaren den ghenen die meer opperste Goden versieren. Desghelijcken wederbaert den ghenen / die Godt naer haer goetduncken een of meer mede-gesellen inde heerschappije toe-boegen / die hy hem selven niet toegevoeght en heeft : Want al wat liefde / Godts-dienst en ghehoorzsaemheyt zy / aen desen bewijzen / dat ontrocken sy de liefde / Godts-dienst en gehoorzsaemheyt des waren Godts. En al hoewel sy meenen Godt selfs door dese te eeren / soo eeren sy hem nochtans niet : maer sy boegen hem boelen en mede-vrijers toe / bande welke Godt met recht oordeelt dattet hem ontrocken wordt al wat men haer geeft.

b 1. Joh. 5
2. 3.
c Joh. 14.
21. verg.
met 1. 15
en 23. 24.
d Matt. 6
24.

Doorders / hoe het gunt wy tot noch toe hebben gehandelt bande eenheyt Godts / en dat hem alleen Godts-dienstige eere toekomt / niet en strijdt met de waerachtige Godtheydt en Gods-dienst die men bewijst den Heere Jesus Christus / sal de verstandighe leser lichtelijck verstaen / soo upt het gene nu gesepdt is / als upt et ghene hy elders in dese boecken verkiact sal sien.

Daer-beneffens isser oock dese nuttigheyt / aengaende de leere van Godts eenheyt / dat alsoo wy sien / datter eenen Godt is allen menschen ghemeen / niet een ander van dit / een ander van dat volck / by exempel een ander der Joden / een ander der Heydenen / wy daer upt mogen beslypen / dat hy van allen gedient wil zijn / en wederom een pegelijck wil woldoen en hare Godtzuchtigheyt beloonen : jae dat hy wil dien Godts-dienst en weldaden / die hem alderwaerdighst zijn / met allen volkeren der Aerden ghemeen maken. Dit leert ons Paulus in den Briez tot den Fromepenen / alwaer hy gesepdt hebbende / dat de mensche gerechtveerdicht wort door t'gheloof / sonder de wercken des Wets / voort-gaet en seght : Is hy der loden Godt alleen, en oock niet der Heydenen ? Ia oock der Heydenen, aenghesien daer eenen Godt is, die de besnijdenisse (dat is besnedene oft Joden) rechtveerdicht uyt den geloove, en devoorhuyt (dat is onbesnedene oft Heydenen) door den gheloove. Hy beroont dat die alder-grootste weldadigheyt / die door Christum de werelt gheopenbaert is / bestaende inde rechtveerdighmakingh door t'geloof / den Joden en Heydenen ghemeen is. Alsoo mede inden Briez tot Timotheus / als hy ghesepdt hadde / dat

Rom. 3.
28.

1. Tim. 2.
4. 5.

Godt

Godt wil dat alle menschen saligh worden / en tot de kennisse der waer-
 heyt komen / voeght hy'er tot bevestinghe by : want daer is een Godt en
 in middelaer Godts en der menschen, en datter volghet.

Eyndelijck/ dewijl sy alle eenen gemeenen Godt hebben / soo ist billick
 dat sy malkanderen alle te samen lief hebben/en eendzachtelick onder den
 anderen leven / insonderheyt de ghene die in de kennisse van dien eenen
 God/ en sijnen Gods-dienst ober-een-stemmen/en de kracht van sijn goet-
 dighe heerschapppe aldermeest bevinden / dat is de gene die tot Godes
 sijns ghesalvden volck waerlijck behooren. Om welke oorzaeck den
 apostel de Epheseren tot vrede en eendzacht vermanende / onder andere
 redenen die haer hier toe behooren op te wecken / oock dese stelt datter een
 Godt is en Vader van allen: want het is aller-wegen betamelijck / dat
 die gene die eenen selvigen oppersten Heer en Voest erkennen/ en veel meer
 die eenen selvighen Vader hebben / vrede niet malkander houden. In
 welke plaetse ghelijck oock in de twee boozgaende / Godt een wordt ghes-
 ept/ niet alleen om dat hy by sich selfs een is / maer oock ten opsicht van
 verscheyden menschen/ die oft in natie/ oft gheestelijcke gaben / oft eyn-
 elijck in enige geboelens ober saken / de Religie aengaende in welke de
 christenen behoudens het geloove en Godtvruchtigheyt konnen verschil-
 len/ van malkanderen onderscheyden zijn. Namelijck Godt wordt alsoo
 in ghenoemt/ dat hy te ghelijck aen beyden gemeen is / en niet een ander
 Godt van dese/ een ander van die : Waerom wy te booren geseyt hebben
 dat Godt niet alleen absolutelijck een pleeght gheseydt te worden / maer
 oock met opsicht van dese oft die menschen.

De nuttigheyt van 't gene geseyt is de eenheyt des Goddelijcken Per-
 sons belangende/ sullen wy met des Heeren hulpe betoonen / als wy ons
 geboelen in een bysonder tractaet ex professo, sullen bevestigen. Hoewel de
 verstandighe lichtelijck konnen sien / hoe-veelder tot den waren Godes-
 dienst aen gelegen sy/ dat die alleen booz den Oppersten Godt werde ghe-
 art/ die oock alleen in der waerheyt de Opperste is. Sy konnen dit me-
 t wel besinnen/ dat de selvige saeck in 't verklaren van den wegh der sa-
 ligheyt en Gods-dienst/ van grooten gewicht is. Want wie kan de oor-
 zaken/ 'tzy van de Religie/ 'tzy van onse saligheyt recht verklaren/ als hem
 de waerheyt van dese sake onbekent is? nu upt eene doolinghe/ ontrent de
 oorzaken der dingen volgen gemeenlijck veel andere. Gewisselijck dat
 niet wepnighe / en die seer ongerijnde/ ja oock eenighe berderfelijcke
 veringhen/ op dit gheboelen bande drie onderscheyden personen / in een
 Goddelijck wesen/ plegen gebouwt te worden/ is niet swaer om te bewij-
 zen; en wordt eensdeels in dese Boecken bande ware Religie betoont.
 Ick gestwijge nu dat dit geboelen den genen die eenen Godt alleen bekien-
 ende / in Christum niet en gelooven/de Christelijcke Religie gantsch te-
 ren maect / dewijl sy meenen sulcks een dwalinge te zijn van de Religie/
 welck een misverstant is der menschen die de selbe Religie belijden.

Van de eeuwigheydt Godts.

Oghe nu dat wy spreken van Godts eeuwigheydt. De eeuwigheydt is een altijd-duerende verblijvinghe des saecks in een selvighe wesen: Nu dit is alleen altijd-duerende/ 't welck onepndelick is. Dese verblijvinghe oft volherdinge des wesens / kan onepndelick zijn / oft ten aensien van 't beginsel / oft van 't eynde / oft van beyden / namelick / om datse oft sonder beginsel / oft sonder eynde is / oft gheen van beyden / dat is / noch beginsel / noch eyndt en heeft. En dese laetste is d'alder-volmaechtste eeuwigheydt, die wy Gode toepghenen / en hier boozen als een onderschepdende ghedaente in des selfs beschrijvinghe hebben ghestelt: Want Godt is eeuwig / om dat hy altijd is gheweest / en altijd wesen sal / sonder beginsel en sonder eynde. De volherdinge die sonder eynd is / sal den Enghelen / en allen Godtzbuchtrighen met Godt / dooz syn genade / ghemeen zijn: maer de eeuwigheyt die geen begin en heeft / hebben sy geensins met Godt gemeen. Want waert dat sy geen beginsel hadden / soo soudense gheen schepselen zijn.

Dat Godt in sulcker voeghen / als wy gheseydt hebben / eeuwigheydt, blyckt: want dat hy gheen begin en heeft / is daer upt openbaer / om dat hy d'eerste en opperste oorzsaek is aller dinghen / ghelijck wy boven cap. 3. en 4. hebben betoont. Nu by aldien hy t'eeniger tijt niet en hadde geweest (sulcks soude zijn indien hy begin had ghehad) soo moest hy nootwendelick van een ander werckende oorzsaek zijn boozt-ghetzacht / en soude ober sulcks gheen eerste oorzsaek der dinghen zijn. Ende boozwaer sulcks ghestelt zijnde / soude men in de oorzsaek / die dooz sich selfs wercken / t'eenmael in 't onepndelick moeten gaen. Soo en heeft dan Godt gheen begin ghehad: waer upt boozts volghet dat hy oock gheen eyndt en heeft. De selfstandighe dinghen die t'eenigher tijt niet gheweest zijn / konnen wederom op-houden te zijn / maer die altijd gheweest zijn / konnen nimmermeer op-houden. Want de selve zijn dooz absolupte nootfaekelichheydt gheweest / ander sins soudense t'eenigher tijt niet gheweest zijn. Watter van zy / de eerste werckende oorzsaek der dingen / moet zijn dooz een absolupt en van nergens anders dependende nootfaekelichheydt. Nu dat soodanigh is / kan nimmermeer op-houden te wesen.

Hier by komt noch dat de Goddelicke natuer / noch dooz sich selfs ten onderganck helt / als niet t'samen-gheset zijnde upt weder-strijdinghe dinghen / anders soudese een werckende oorzsaek hebben / noch konnende

ende overmachticht worden / de-wijlder gheen stercker kan bedacht
worden dan hy selfs is / en een swacher hem niet beschadigen kan / booz-
emelijck alsoo hem gheen list van weghen sijn alder-hooghste Wijs-
eydt / vermach te verstricken / noch hy selfs sijn eygen hepl verlaten / oft
n besten gheben / dewijl hy is de alder-beste en alder-saligste / die sich
sifs / en sijn leben niet en kan laten booz at lief te hebben.

Maer behalven de hy-gebrachte redenen / so geven oock de **H. Schrif-**
ten getuygenisse van de eeuwigheydt Godts : Want sy noemen ^a Godt ^aGen. 11.
ve / en sijn ^b macht oft vermogen / eeuwig / en dat soo wel ten opsicht ^{33.}
in den boozleden / als van den toe-komenden tijdt. Want als Abraham ^{Ef. 40. 28.}
geseyt wordt aen-geroepen te hebben den naem des eeuwigen Godts / soo ^{Rom. 16.}
sijnen die woorden eeuwige Godt , gestelt te sijn teghen de van nieuws- ^{26.}
dachte en versierde Goden / die oock t'eeniger tijdt vergaen sullen. ^b Rom. 1.
Ge- ^{20.}
liffelijck als Godt by Esaias altijd-duerende gheseyt wort / dat siet duy- ^{Efai. 40.}
lijck genoegh op den booz-leden tijdt : Want alsoo stater : En weet ghy ^{28.}
et , of en hebt ghy niet ghehoort : Godt is een altijd-duerende Godt, die de
ind-palen der aerden geschapen heeft ? En als Paulus den eeuwigen Godt
nemt / siet hy daer op dat hy geseydt hadde / dat de verbozgentheydt des
uangeliums / nu dooz sijn bebel zijnde geopenbaert / van eeuwighe tijden
rsweghen / oft van Godt selve verbozghen / en tot dese laetste tijden als
boz-behouden was gheweest. Doch als hy de eeuwighe kracht Godts
nemt / spreekt hy van die kracht / uyt welke de wercken Godts voort-
gekomen sijn / waer dooz 't gene in hem onsfienlijck is / van de Schep-
nghe des werelts bekent wordt. Boozts is ons niet onbekent / dattet
wordt eeuwig , oft altijd-duerende , dickwijls in de Schriftruere alsoo
wordt ghenomen / dattet waerlijck soodanigen onepndelijcken gheduer-
emheydt / als wy Godt toe-schrijven / niet en beteekent / maer sulcks
sicht / oft uyt d'om-standen der plaetsen / oft uyt de natuere en conditie
s saecks selfs / van elders ghenoech bekent / die sy de eeuwigheydt toe-
rijft : Waer uyt men oock af-nemen moet oster meerder of minder
dts begriep dooz den naem van eeuwigheydt verstaen wordt. Want het
wordt dat in't Hebrzeusch gemeenlijck Olam is / pleeght nae de natuer
conditie van de saeck / daer't op wordt ghepast / verschepdelich ghenoe-
en te worden. Alsoo bindmen by exempel in verscheyden beteekenisse
c eeuwige heuvelen , ^c eeuwigh besit , ^d eeuwige offerhande , ^e eeuwighe le-
n , nae de Euangelische belofte. De heubelen worden eeuwighe ghe-
nemt / om datse ghestaen hebben / en staen sullen soo langhe de Werelt
geweest is / en boozts wesen sal. Het besit / ten opsichte alleen van den
toe-komenden tijdt / en dat alleenlijck booz soo veel het recht aengaet / het
welck dan noch op-houdt / de persoouen op-houdende die 't selve toekomt /
van den besitter verbrzeemt en verlozen kan worden d'offer hande / om
dese gheduerighlick / hoewel op ghesette tijden ghecoffert moest worden /
emelijck soo langh de Wet-gever sijn Wet desen aengaende / gemaecht /
niet

niet en veranderde. Doch het eeuwige leven ons toe-ghesepdt/ fiet gheheel op't toekomende / en sal gheen eynde hebben / aenghesien ons de onberderffelichhepdt/en onsterffelichhepdt uytzuckelick beloofst is. Dewyl dan/nae de verscheyden conditien der saken en omstandigheden/ 't woort eeuwig, anders en anders ghenomen / en als dan alleenlyck moet bepaelt worden / als de selbighe sulcks berepffen / soo dan noch pemandt het selve Godt oft des selfs macht toe-gheschreven zijnde/ bepalen wilde/ die moest sulcks af-nemen / oft uyt de omstandigheden der plaetsen / oft uyt de natuere van de saecke selfs. Maer uyt gheen van beyden kan men dit doen / jae de natuere Godts/ als ghesien is/ eyscht het contrarie. Hier by komen noch andere ghetuyghenissen der Schryftueren / die d'eeuwighepdt Godts als dooz ghedeelten uyt-dzucken / die ghedeelten worden oft twee ghestelt/ een dat booz-ghegaen is/ 't ander dat volghet en sonder eynd wesen sal / oft drie / nae dziederley onderschepdt der tijden : En somwijlen wordt de gheheele eeuwigehepdt Godts alsoo beschreven / dat oft twee of drie ghedeelten der selve aen een selbighe plaetse uyt-ghedrukt staen / er somwijlen hare deelen verscheydelick / oft aen verscheyden plaetsen verhaelt worden. Twee deelen der eeuwigehepdt sien wy te ghelijck uyt-ghedrukt in die plaetse des Psalms : Eer de Berghen wierden, oft de aerde er werelt gheformeert zijn, zijt ghy o Godt van eeuwigheyt tot inder eeuwigeheyt : drie in de openbaringhe met dese beschrybinghe : die is, die was en die komen, oft wesen sal. Want dattet woort komen, booz wesen ghestelt wordt / gheben de twee andere onderschepden des tijds/ is en was ghenoeghsaem te kennen. Alsoo sien wy dat de komende tijden oft eeuwen by Heydensche Schryvers/oft blootelick/ ^akomende, booz dingen die wesen sullen/en ^b't komende feelt, booz 't gene dat zijn soude/ in de heplige Schryftuere ghebruyckt wordt. Nu dooz 't verhael van dese drie tijden, heeft de heplige Gheest niet slechtelick willen te verstaen gheben / dat Godt/ en doe ter tijdt als dit gheschreven wierdt/ en te boozen geweest is en oock hier naer noch wesen soude : Want uyt-ghenomen de dinghen die bynaer in een ooghenblick zijn en vergaen / wat isser daer die dziederley tijdt niet op en past. Verhalben alsoo Godts gheest yet bysonders hier dooz verstaet / en 't gunt den oppersten Godt eyghen is / als den welcken hy in d'eerste plaets oock niet ghenoeemt hebbende / alsoo beschryft / so blijckt dat hy alle de tijden die opt ghetoest zijn / of boozders wesen sullen / heeft willen begripen/ als oft hy ghesepdt hadde : Die nu is / en al tijdt te boozen is gheweest / en echter al tijdt wesen sal. Indien ghy 't anders neemt / soo sal 't lichtelick den Enghelen konnen toe-ghepast worden / en de beteekenisse van de woorden/ is gheweest, in den booz-leden tijden sullen met de betekenisse der woorden/ wesen sal, in den toekomenden tijdt uyt-ghesproken/niet wel accordeeren.

Onder de plaetsen die de eeuwigehepdt Godts als dooz seckere deelen beschryben / plegen oock ghemeenlyck ghereeckent te worden de soodanighe

I. uc. 20.
36.
I. Cor. 15
42, 50, 53
54.

Psa. 90. 2.

Apo. 1. 4.
8, 4, 8, 11,
17, 16, 15

a Esa. 41.
22, 23, 44
7, 45, 11.
Ioh. 16.
13.
b Act. 18.
21.

he/ alwaer Godt sich selfs ^a de eerste en de laetste, oft ^b de Alpha en Ome-
 ga, dat is/ ghelijck als hy selfs sijn selven verklaert / het beginsel en het
 einde, namelijk om dat Alpha, is't beginsel / en Omega 't eynde van de
 Grieksche letteren. Maer oft wel die plaetsen oock eenige geduerigheyt
 beteecken / sy en drucken nochtans niet uyt die absoluyte eeuwigheyt
 Godts. Want belangende die eerste maniere van spreken / hy en wort
 hierom niet de eerste en laetste ghenoeemt / om dat hy ghelijckerwijs hy
 oock allen gheweest is / alsoo oock naer allen wesen sal: Nengesien Godt
 wil dat de goede Engelen te ghelijck met de Godtzychtighe menschen
 aller eeuwen eeuwigheyt / met hem leven / soo dat hy ten haren op-
 richt de laetste niet en kan gheseydt worden. Maer wat de laetste manie-
 re van spreken aengaet / indien ghy dat beginsel en eynde van Godts
 Wesen en geduerfaemheyt wilt verstaen / soo sal Godts eeuwigheyt
 hier dooz veel eer om verre ghestoten worden / als die gheen begin noch
 einde moet hebben. Indien ghy dan noch de woorzen alsoo wilt uyt-
 zeggen / als offer gheseydt waer / dat Godt dooz allen zy gheweest / en
 naer allen sijn sal / dat en lijdt de boven-ghemelde reden niet. Ick swij-
 ge nu dat oock alsoo de absoluyte eeuwigheyt Godts / niet genoegh uyt-
 gedrukt en wordt. Hierom hebben sommighe gheleerde Uptleggers
 der Heylighe Schryftueren aen-ghemerckt / dat by Esaias Godt / daer-
 in d'eerste en laetste gheseydt wordt / om dat hy sekere wercken die aldacr
 verhaelt worden / alder-eerst heeft aen-gevangen / en alder-laetst sal vol-
 trecken / soo dat hy niemant in't aen-vangen ghesuccedeert en heeft /
 oock niemant hem in't vol-trecken van de selve succederen sal. Dese
 twee beteeckenisse heeft oock plaets in de laetste maniere van spreken.

Nu komen wy tot die Schryftuer-plaetsen / in welke de deelen der
 eeuwigheyt apart / dat is / het een op d'eene / 't ander op d'ander plaet-
 worden uyt-ghedrukt / oft in eenigher manieren te verstaen gheghe-
 ren. Hier beschrijven de Heylighe Schryftueren het volghende deel der
 eeuwigheyt / dat is / de eeuwigh-duerentheyt / ten aensien van den
 e-komenden tijdt / dickwijlder en absoluyter / op dat wy van dit deel al-
 der-eerst spreken; ghelijck als Godt gheseydt wordt / ^c levende in eeu-
 gheden der eeuwigheden, oft betuyght wordt dat ^d Hemelen, Aerde wel
 vergaen sullen / maer Godt de selve blijven sal / en sijne jaren niet beswij-
 gen / oft dat ^e hy blijven sal in der eeuwigheyt, ^f regeeren in der eeuwig-
 heyt en voorts, oft ten eeuwighen tijden. Hier toe behoort dat hy gheseydt
 wordt / ^g onverderffelijck, en alleen onsterffelijckheyt te hebben. Want ge-
 merckt 't eerste woort des verderbens / het laetste des sterbens onmo-
 gelijckheyt beteeckent / soo besluyt dat in sich de noodtsaekelijckheyt
 in sijn / en by sijn Wesen / oft natuere behouden te worden / dit de noodt-
 saekelijckheyt van leven / en sluyt krachtelijck uyt alle geduerfaemheyt
 des levens bepalinge.

Van dese eeuwigheyt die sonder eynde dueren sal / is een ghevolgh
 't ghene

a Esa. 41.
 4. verg.
 met 43.
 10, 44, 6.
 vergel.
 oock 7.
 2. en ver-
 volg. 48.
 13. verg.
 het voor-
 ste van
 7. 3.
 b Apo. 1.
 8, 21, 6.

c Apo. 4.
 9, 10.
 d Pl. 102.
 27, 20. en
 Hebr. 1.
 11, 12.
 e Pl. 92, 5.
 102, 13.
 f Exo. 15.
 18.
 Psal. 145.
 op't eyu-
 de.
 g Rom. 1.
 23.
 1. Tim. 1.
 17.
 h 1. Tim.
 6. 16.

Pl 90. 4. 't ghene inden Psalm staet : Duysendt jaren sijn voor uwe ooghen als den dagh van gisteren die voor-by ghegaen is, en een nacht wake. De sin is gheleijck 't gheleerde mannen upt-leggen / dat Godt duysendt jaren niet meer en acht als de mensch eenen dagh : want dewijl sijn eeuwe oneyndelijck is / soo gaeter inder daedt niet van hem af / al gaender duysendt jaren / jae duysendt-mael duysendt jaren booz-by / alsooder ebenwel een oneyndelijck getal der eeuwen oberich is. Van een schat-rijck man seydt men / of hy duysendt guldens upt gheeft / dat is booz hem soo veel als oft een arm man eenen penningh upt-gaf / om dat dese weynigh middelen heeft / en des anders middelen schijnen by naer on-upt-puttelijck te sijn. Nu men mach niet veel grooter recht van Godt seggen / dat duysendt jaren by hem soo veel sijn als by ons eenen dagh / dan dattet booz een rijcke eben soo veel is duysendt guldens upt te gheben / als booz een arm man eenen penningh ; jae hier pleegt ghemeenlijck meer gheseydt te worden / als de saeck inder waerheyt is / daer minder. De woorden deses Psalms heeft Petrus eenighsins nae-ghevolght / als hy seght : Eenen dagh is by den Heer als duysendt jaren, en duysendt jaren als eenen dagh. Want hy gheeft daer mede te kennen / dat dat onderscheydt der tijden dat wy seer groot meenen te sijn / by hem in gantsch ghene consideratie komt. Dattet hem al-eben-eens is / offer eenen dagh booz-by gaet / of duysendt jaren / om datter des niet tegen-staende een oneyndelijcke eeuwe ober-blijft. Niets gaeter booz hem van de somme af : Maer van dese woorden sullen wy hier naer noch een weynigh seggen.

Nu staet ons te handelen vande maniere waer dooz de H. Schrifsture het voozgaende deel der Goddelijcke eeuwigheyt te kennen gheeft. Dit pleeghtse by-naer te doen / by verghelijckenisse. Namelijck alsoo datse opentlijck betuyghet oft niet donckerlijck te verstaen gheeft / dat Godt booz des werelts Scheppinghe sy gheweest. Alsoo hebben wy gesien inden Psalm daer beyde die deelen der Goddelijcker eeuwigheyt upt-ghedzucht staen / dattet eerste deel by verghelijckenisse eerst beschreven wordt / namelijck met dese woorden / Eer de Berghen waren, oft de Aerde en Werelt gheformeert wierdt ; daer nae absoluptelijck van der eeuwigheyt, &c. Zijt ghy o Godt. Maer elders siet men dat dit deel nauelijcks anders wordt upt-ghevoert / dan met beschrijvinghe dat Godt pets booz dese werelt heeft ghewracht / oft datter pets by hem gheweest is. Hier toe behoort dese spreucke Salomons / spreekende vande wijsheyt : De Heer heeft my in 't beginsel sijner weggen beseten, eer hy yet maeckte van den beginne : van der eeuwigheyt oft eeuwe ben ick gheordineert, oft gheformeert, en vande outheydt, eer de Aerde wierdt, en datter volghet van welke woorden wy in 't verhandelen van Godts wijsheyt / breeder sullen spreekken. Hier toe behoort oock 't ghene Christus seght / dat hy ^a heerlijkheyt gehadt heeft by den Vader al eer de werelt was, oft ghelijck aldaer in de selve reden volghet / ^b dat hy van den Vader beminde was

Prov. 8.
22.

Cap. 24.

^a Ioh. 17.

^b 1. 24.

is voor de grontlegginghe des werelts, uyt welcke liefde hem die heer-
 schepdt van Godt verordineert was / die hy doe ter tijdt versocht / datse
 in ghegeven soude worden. Hier toe dienen oock de woorden ^c Petri / ^c 1. Pet.
 sghende / dat Christus voor de grontlegginghe des werelts voorhen is / ^c 1.20.
 de woorden van ^d Paulus / dat wy voor des werelts grontlegginghe in ^d Eph. 1.
 Cristo verkooren zijn / en dat de ^e ghenade ons in hem ghegeven is voor ^e 4.
 eeuwiche tijden. Alle dese dinghen segge ick / worden by verghelijcke- ^e 2. Tim.
 se ghesepdt / en toonen wel dat Godt voor de gheschapen werelt zy ^e 1.9.
 geweest / maer en drucken soo seer niet uyt de eeuwichepdt die sonder
 begin is / als datse onse ghedachten eenigher maten daer toe leyden.
 Want hier toe moet men noodsaeckelijck komen wanneer men met sijn
 vermoedt hoogher op-klimt. Want ten zy ghy yet stelt dat van aller eeu-
 wichepdt gheweest is / soo moet ghy segghen datter een tijdt is gheweest /
 die welcke men niet met allen en was. 't Welck by aldien het soo is /
 en isser nu oock gantsch niet. Want waer van daen zijn de dinghen
 nu zijn ontstaen / ghemerckt zy door haer selfs niet konden zijn ? en
 merom zijne namaels lieber ontstaen als te booren ? want daer gantsch
 at en is 't ghene onderschepdt maect / kan men gheen reden gheven
 in verschepdenhepdt. Ist dan noch dat wy onses selfs en des andere
 sulicke dinghen wesenthepdt niet kunnen loochenen sonder uyt sinnigh
 zijn / soo moet men yet stellen dat van alle eeuwichepdt gheweest is.
 wat dan noch liever dan 't ghene 't welck oorsaeck is van alle andere
 dinghen. Wel is waer / dat ons verstandt sulck een on-eyndelijck begriyp
 der eeuwen / met de ghedachten niet en kan af-meten / want ten soude
 dat on-eyndelick zijn / by aldien het verstandt eenigh eynd daer in vondt)
 rechtans kan't wel uyt-vinden dat dat begriyp der eeuwen on-eyndelick
 in moet / en soo't de saeck wat dieper nae-denckt / is ghedwongen sulcks
 in vonden. Doch de gheest Godts heeft sich niet ghemoept met die God-
 delicke eeuwe die voor-ghedaen is / volkomentlick en beschepdentlick
 beschrijven / maer heeft ghenoech gheacht de eeuwichepdt Godts / eens-
 als blootelick alleen te verhalen / waer in oock selfs dat on-eyndelick
 begriyp der voor-gaende eeuwen begrepen is / ander-deels oock soodani-
 ge dinghen te segghen / die ons tot onderschepdener kennisse van't sel-
 ven / als metter handt souden leyden : voornemelick dewijl in de hepli-
 ge Schrifsture oock andersins ghenoech uyt-ghedrukt is het ghene /
 merom 't alder-meest schijnt van noode te zijn / datmen ghelooft dat
 tijdt van aller eeuwichepdt gheweest is. 't selve is voor eerst / op dat-
 men niet in-gheboert en werde een ander Opper-werck-man / en voort-
 men anderen Godt hoogher dan de ghene die men voor den Oppersten
 niet houden. Want by aldien Godt beginsel hadt ghedadt / soo moest
 van eenen anderen voort-ghedrukt zijn / als blijckt uyt 't gheene een
 opnigh te booren is ghesepdt / soo soude dan dese veel eer de Opperste
 tijdt zijn en niet geene. Daer nae / op datmen niet en derre vreesen / dat
 Godt

Q

Godt

Godt t'eenigher tijdt weder sterbe : dewijl als boben ghesepdt is / de dinghen die t'eenigher tijdt niet en hebben gheweest / wederom niet zijn en konnen / en tot haren voorzighen stant komen te verballen / ten zyse dooz de goedtghedyt en kracht van een hoogher oorzsaeck / die hier gheen en is / ghedurighgedyt bekomen / en als bebestight worden. Maer de Schzifture komt beyde dese ongherijmtheden ander wech te gemoet : d'eerste / daer mede dat sy Godt een / en alder-hooghsten / en den Schepper van alle dinghen noemit met upt-sluytinghe van alle andere : de laetste daer mede dat sy hem alleen d'onsterffelichghedyt / en onberderffelichghedyt toe-schzift / en klaerlick ghenoech leert dat hy in aller eeuwen eeuwigghedyt verdueren en leben sal. Ondertusschen nochtans / op dat alle selfs d'eenboudigste menschen des te lichter souden bekennen / dat Godt met recht tot een Auteurs aller dinghen ghestelt wordt / soo ghetuyght sy openbaerlick dat hy booz des werelts scheppinghe zy gheweest. En besluyt ghemaect hebbe soo om de selve te scheppen / als om 't menschelick gheslacht te behouden / en een Leydts-man der salighgedyt ober ons te setten / en vermaent ons niet dupsterlick dat wy ten dien opsicht / booznemelick mettet aen-mercken van die booz-euwigghedyt sullen besigh zijn. Oock dat wy hier dooz tot den in-ganck van de selve gheboert zijnde / alsoo wy gheen upt-ganck / oft lieber gheen aenbangh hier van en binden / en gheen werckende oorzsaeck Godts konnen stellen / soo veel te meer ober sijn natuer en Majestept ons souden verwonderen / 't welck een yeder des te yberigher doen moet / hoe hy verstandigher / en tot de beschouwinghe deser dinghen bequamer is. Verhalven is desen aengaende soo veel in de heylighe Schzift upt-ghe-
dzucht / als een yeder tot sijn salighgedyt ghenoechsaem is.

Lib. 2.
cap. 2.

Wt het ghesepde kan men lichtelick verstaen ons gheboelen niet te zijn / als of het eben-eens was te seggen / datter yet booz de scheppinge des werelts / en datter yets van alle eeuwigghedyt gheweest zy. Blijckt oock dat die oude Leeraren der Kercken sulchs niet en hebben gemeent / welcke stelden dat de Enghelen van Godt booz de werelt gheschapen waren : Want het komt noch met de natuere der scheppinghe / noch met haer gheboelen ober een / datmen een schepsel stelle 't gheen van alle eeuwigghedyt soude gheweest zijn. Doozts dat haer gheboelen van de scheppinghe der Enghelen redelick zy / wordt eiders in dese Boecken gheleert. Is ober sulchs niet van noode te gheloben / dat al wat booz des werelts scheppinghe gemaect / oft besloten is / 't selve dan noch van alle eeuwigghedyt ghemaeckt oft besloten is. Jae 't ghene van Godes vrije wille hanght / heeft van alle eeuwigghedyt niet konnen wesen. Want de dinghen die niet een nootwendelick / maer bytwilligh werckende oorzsaeck hebben / en upt hare natuere soo wel konnen zijn / als niet zijn / hebben van alle eeuwigghedyt niet konnen gheweest zijn : Want die bytwillighe oorzsaeck / upt welcke sy ontsaen zijn / heeft in tijdt moeten boozgaen. Want soo wat oorzaken / met datser zijn / wercken / de selve wercken 't geen sy wercken /
nootd:

noodtsakelijck / niet bypwillighlijck / en konnen van hare werckinge niet af-laten. Nu alle besluyten en upterlicke wercken Godts / hebben een bypwilligh werckende oorzaeck / namelijk den Goddelicken wille. Want Godt en werckt en besluyt dien-bolgens oock niets noodtwendelick buyten hem selven / maer bypwillighlijck. Iffer dan noch eenige noodtwendigheyt der Goddelicke besluyten / die steunt altydt op eenigh bypwilligh werck sijns willens / 't zy als op de naeste / 't zy als op een voozder oorzaeck.

Wijders soo en kan ons niet aen-staen de subtylheydt der ghener die de eeuwigheyt Godts / alle tijden die-der opt gheweest zijn / begrijpende in de engheten van een punct oft oogenblick besluyten : Want sy houden de selve ondeelbaer / en niets dat eerst oft laest is daer in te wesen. Dat Godt overfulcks / al wat hy opt ghewerckt heeft / oft wercken sal / al-tesamen te ghelijck werckt : Dat vooz hem alles tegenwoozdigh / gheen dinck vooz-leden noch toe-komende is : Welck gheboelen met de Heplighe Schrifstuere / en met sich selfs stryjdende is / en gheen eene contradictie in sich verbat : Want daer de Schrifstuere Godts eeuwigheyt beschryben / begrijpense deselve / als ghesien is. Nu in dzyederley onderschepdt van tijden / ghelijck als sy segghen : Die daer is, en die daer was, Apo. 1.4. en die daer komen oft wesen sal. Dan deelense-se wederom in twee / den 8.4.8. vooz-leden en toe-komende tijdt / oft te ghelijck / oft onderschepdentlick verhalende. Want waer toe dient dit doch / als sy seggen dat Godt is a van a Pf. 90.2. eeuwigheyt tot eeuwigheyt ? beteekenen niet de woozden van eeuwigheyt / het vooz-leden / en de woozden tot eeuwigheyt / het toe-komende deel der eeuwigheyt ? Waer toe diendt het / wanneer se van d'een zijde ghetuyghen / dat hy^b vooz des Werelts scheppinghe gheweest is / oft pets ghedaen heeft ; hem noemende^c den Ouden van daghen, van d'ander zijde / dat hy voorts blijven, en^d sijne Iaren niet beswijcken sullen ? Geeft dit alles niet te kennen een successie oft verbolgh van tijden ? En op dat ghy sien mooght dat dit gheboelen oock sich selfs weder-spreect ; die het selve vooz-staen / behelpen haer ten meesten-deel met dese Beschrybinghe van Boethius / die daer seght / dat de eeuwigheyt is, de gantsche en te ghelijck volkomen besittinghe des on-eyndelicken levens. Sy segghen dat de gantsche besittinghe deses levens / t'effens oft te ghelijck is / om alsoo te verstaen te gheben / dat de eeuwigheyt niet in een on-eyndelicke uyt-beydinghe der eeuwen bestaet / soo dat eenighe deelen der selve vooz-gaen / andere volghen / maer datse gheheel en al in een en de selve ooghenblick vooz handen is : Maer behalben dat het leven tot het wesen der eeuwigheyt niet en behoort / indien dat leven on-eyndelijck is : Hoe is de gantsche besittinghe des selfs teffens / en te ghelijck daer ? Want dat is alleen een on-eyndelick leven / 't welck altydt duert. Nu / hoe kan 't ghene altydt duert / gheheel en al teffens in een ooghenblick zijn ? Menghesien alle geduerentheydt hare deelen

delen heeft/ waer van 't een het ander volght / 't een eerst 't ander laest is. So ghy stelt dat de gantsche eeuwigheyt in een oogeblick bestaet; neemt nu dat Godt in een oogeblick gheweest en wederom vernieticht is / sult ghy dan seggen dat hy een oneyndelijck leven gehad heeft / oft dat hy eeuwig gheweest zy? En kan het selve leven in een ooghen-blick vergaen en eeuwigh zijn? Daer-beneffens / hoe kan 't gene ondeelbaer is in sich begripen spatien oft wijdden die in ontelbare gedeelten deelbaer zijn? De eeuwigheyt Godts begrijpt in sich alle tijden die opt zijn gheweest of zijn sullen: want vooz haer is niet geweest / en niets sal na haer wesen; maer al wat eeuwen hebben ghebloept van 't begin des werelts her / en tot den eynde toe bloepen sullen / woorden in haren ombangh begrepen. Hoe isse dan ondeelbaer? hoe woztse in een punt oft oogeblick besloten? wie soude doch seggen dat een punct oft 't geen een punct gelijk is / dese geheele werelt bevat. 't Ondeelbare is kleender dan het deelbare; het grooter dan noch kan van het kleender niet bevat worden. Gewisselijck op dese maniere soude niet ons leven ten opsicht van de Goddelijcke eeuwigheyt / maer die eeuwigheyt ten opsicht van ons leven ghelijck als een punct zijn. Wijders / by aldien Godts eeuwigheyt in peder ooghenblick geschiet is / soo sal al watter is eeuwigh wesen: want al wat te ghelijck met de gantsche eeuwigheyt / 't selve moet oock eeuwigh zijn. Maer dit gestelt zijnde / moeten oock de dingen die een oogeblick sijn en dueren / te gelyck sijn en so langh dueren als de gantsche eeuwigheyt: ja de spatten der tijden selfs en alle saken / hoewel op 't alderwijdst van malkanderen verscheyden sijn / also teffens te gelyck geweest en sullen eben lang wesen / soo dat by exempel het beginsel des werelts sal 't samen-gheknoopt worden met des selfs eynde. Want alle dinghen loopen in dat ooghen-blick der Goddelijcke eeuwigheyt / op dat ick soo segghe / te samen in malkanderen sonder datter iets anders in dit / iets anders in dat deel der eeuwigheyt gheweest is of wesen sal. Nu al wat in een selve ooghen-blick des tijds is / 't selve is oock 't seffens en te gelyck / eben-al-eens als de dingen die in een en de selve tijt / vooz so veel die in sijn geheel aengemercht wozt / sijn. Een ander gheleghentheydt ist met de ghene die wel in 't selve tijds-begrijp / maer in verscheyden deelen des selfs sijn / als die daer leven in de selve eeuw / maer niet in 't selve jaer / oft wel in 't selve jaer / maer niet in de selve maendt / dagh / ure / ooghen-blick: Ist dat de eeuwigheyt Godts gheen deel en heeft en in haer niets eerst niets laetst en is / dewijl dan noch alles daer in gheschiedt / soo sullen alle dinghen in 't selve ooghen-blick gheschieden / en al wat Godt eenmael ghedaen heeft oft doen sal / heeft hy in der eeuwigheyt ghedaen en sal hy altydt doen. Hy heeft de werelt eenmael gheschapen / en upt niet voozt-ghelyck / soo scheidt hy de selve alsnoch / en hoewelse nu is / soo brenghet hyse doch upt niet voozt / jaedat meer is / false dan oock scheppen als hyse verdelghet / en dewijl hy de Wereldt een - mael sal verdelghen / soo heeft hyse selfs doe ter tijdt als

als hyse eerst Schiep / berdelght. Want in dien ghy seght dat wy
 de Wereldt te boozen niet gheschapen heeft / maer daer nae / en de sel-
 ve nu niet meer en schept noch scheppen sal / soo steldt ghy deelen van
 de Goddelijcke dueringhe / eenighe booz-gacude / d'andere volghen-
 de / in welker een hy dit doet / in 't ander dat. 't Selve is mede van
 alle andere werckinghen Godts te verstaen. Dese al te samen / hoewel
 met malkander strijdende / sal men by een moeten voeghen. d'Over-
 eberinghe Chzisti in den doot met zijne opstandinghe ; 't op-nemen
 in den Hemel met zijne sendinghe upt den Hemel / Godt sal op ons
 doornigh zijn als hy alder-ghenadighst is / en ghenadigh als hy alder-
 neest verstoort is. Wat is dit booz een vereeninghe van dinghen die on-
 dereenlijck zijn ? oock konnen de woorden van Petrus / waer van wy te
 boozen hebben gesproken / dit gevoelen soo bzuichtbaer van alle ongerijmt-
 heden niet bevestigen : Eenen dagh is by den Heer als duysent jaren, en duy- 2.Pet. 3.8
 sent jaren als eenen dagh. Want hier upt en volghet niet meer datter in de
 eeuwigheyt Godts geen successie / niet eerst oft laetst en is / als dat in die
 seben jaren / welcke Jacob booz Rachel diende / niets soodanighs en zy
 geweest ; om datter gheschzeven staet / dat die seben jaren in zijne ooghen
 (alsoo lupt het Hebreus) geweest zijn eene daghen. Jae soo wy in deser
 manieren wil den dzinghen op de woorden van Petrus / oft des Psalms / Ps.90.4.
 waer upt Petrus dese sijne woorden schijnt ontleent te hebben / wy soudent
 veel eer het teghen-deel hier upt besluypen. Want in duysent jaren / als
 mede in eenen dagh is successie van tijden / en die gantsche tijdt / 't zy van
 duysent jaren 't zy van eenen dagh / bestaet niet in eenen ooghen-blick.
 Soo yemandt seght / dat als Godt ober-winninghe gheben wil / een
 Soldaet soo veel is als duysent / en duysent als een / die seght wel :
 maer wie sal daer upt willen besluypen / dat eenen Soldaet en duysent
 Soldaten in sich selfs / by Godt niet en verschillen / of datter tusschen
 dese ghetalen gheen onderscheydt en is. En ist niet alsoo dat dese ma-
 niere van spzeeken te kennen gheeft / dattet Gode al-even-eens en eben
 licht is / 't zy dooz eenen / 't zy dooz duysent te ober-winnen / oft te ma-
 ken datter een als datter duysent ober-wint? Waerom besluyp men dan
 upt de woorden dat by den Heere eenen dagh is als duysent jaren / en duy-
 sent jaren als eenen dagh? Dat by den Heere in sich selfs tusschen beyde
 dese tijden geen onderscheydt en zy / oft dat hy in zijne eeuwigheyt gheen
 successie heeft? Wy en seggen van dese plaetsen niet meer / ghemerclit
 wy den sin der selve hier boven ghenoech hebben verklaert.

Dit moeten wy noch voeghen by 't ghene tot noch toe van Godts eeu-
 wigheyt gheseydt is / nannelijck / dat de selve niet alicen Gode / maer
 oock zijne eygenschapen / die t' seffens en te gelijck met hem zijn / toege-
 schzeven wort : gelijck als wy boven ghesien hebben dat de H. Schrif-
 ture Godts macht eeuwighe noemt. Die eyghenschapen van noch / die
 Godts natuere t' eenemael eyghen zijn / als daer zijn sijn macht / oft sterck-

te en krachten / komt de eeuwigheyt niet min absoluutelijck toe / als Godt selbe : want hy soude selfs niet absoluutelijck eeuwiglyc zijn / soo die eyghenschappen niet sulckis en waren. Maer die eyghenschappen daer alsoo mede gheschapyen is / dat sy inder daer niet konnen wesen / ten zy de eenige schepselen zijn / die worden niet absoluutelijck eeuwiglyc ghenoemt maer ten seckeren opsicht / namelijk alsoo / dat sy verstaen worden in Godt te zijn / soo langhe als die dinghen in wesen zijn / daer sy haer opsicht op hebben. Alsoo staeter van 't Rijke Godts / dattet eeuwiglyc is de barmhertigheyt des Heeren wordt gheseydt van der eeuwigheyt te zijn / namelijk over de gene die hem vreesen / welke woorden die eeuwigheyt inbinden / en betoouen datse niet absoluutelijck de Goddelijcke barmhertigheyt toe gheschreyen wordt. Endit in onder anderen d'oozsaech / waerom dickwijlder van Godts barmhertigheyt geseydt wordt datse inder eeuwigheyt sal dueren dan datse van eeuwigheyt is geweest. 't Selve moet men oock verstaen van 't Coninckrijcke Godts.

Wat aengaet de nuttigheyt deser leere : de bedenckinge vooz eerst van de Goddelijcke eeuwigheyt / dient om des te grooter eerbiedinge Gods in onse herten op te wecken : Want hier vooz bekent men de uytneemheyt van dien Alderhooghsten Godt / waer in hy alle schepselen overtreffend dat hy noch begin gehad heeft / noch eynde sal hebben / noch in eenigerleijse wijze hebben kan / daer doch dese alle haer begin hebben gehad / en oock ten zy-se van hem met de eeuwigheyt worden beschoncken / haer eynde hebben sullen.

Du / waer toe het bysonderlijck nut is te weten / dat Godt van alle eeuwigheyt zy geweest / is hier boven genoeghsaem verklaert / daer wy aen wesen / op wat maniere de Schryfturen die vooz eeuwigheyt Gods ghy woen zijn / uyt te drucken.

Wat die eeuwigheyt belanght / de welke op 't toekomende siet / des sel kennisse is hier toe dienstigh / op dat wy ons geloof en hope vast op God stellen / en 't eeuwige leven van hem verwachten : Want dit fundament d' Goddelijcker eeuwiglyc-duerentheyt om verre gestoten zijnde / soude ons geloof en hope t'eenemael verhallen. Want hoe soude men veylighlijck hem tot den uyttersten snick sijns levens konnen vertrouwen / van den weken men niet sekerlijck en weet oft hy morgen / oft ober-morgen in wesen sal ? Du ten zy men vande Goddelijcke eeuwigheyt / onsterffelijckheyt versekerd was / men soude niet recht mogen twijffelen / weder hy morgen oft ober-morgen leven soude. David om te bewijfen datmen niet en maer vertrouwen op de Princen en kinderen der menschen / noch behoudeni

Psal. 146.
2-3.

van de selbe hopen / steunt vooz nemelijck op dese reden : sijn Gheest sal uytgaen, hy sal wederkeeren in sijne Aerde, in dien dagh sullen alle hare gedachte vergaen. En nochtans spreeckt hy aldaer vande tijdelijcke behoudeni wat salmen dan seggen vande hope der eeuwige saligheyt en des onsterffelijck

icken lebens? hoe kan die gestelt worden op de gene die selfs sterffelijck
 is? En dit is de oorzaecke waerom de H. Schrifft de volgende tijdt in de
 ewigheyt / Godt volkomender en dichwijlder uytzucht / als de booz-
 rende: om dat namelijk ons geloof en hoop meer op 't toekomende als
 op 't booz-gaende siet / ja de hope by sich selfs siet niet dan op het toeko-
 mende: alder-meest de hope der Christenen / den welcken d'opstandinge/
 een ewigh onsterffelijck leven is toe-gheseydt.

't Gene wy geseyt hebben een gebolgh te zijn van de ewigheyt / dat by
 Godt eenen dagh is als duysent jaren / en duysent jaren als eenen dagh.
 Dat booz nuttigheyt 't selve heeft / leert ons Petrus / daer hy de saeck selfs
 denckt: Want hy geeft aldaer te verstaen / dat Godt geen traegheyt ge-
 vuyckt in sijn beloften te houden / soo wanneer hy den booz-bestemden
 dagh van de toekomstige Christi langer uytstelt / alsoo 't hem noyt aen tijdt
 ontbrecken sal / om sulcks te doen / booz den welcken duysent jaren zijn als
 eenen dagh. Daer is en blijft een ewigh-duerende eeuwte booz hem
 verigh / hoe veel eeuwen daer oock souden mogen uytgebloeyt zijn. 't Sel-
 ve mach men oock passen op de andere beloften Godes / insonderheyt soo-
 vanighe / die met desen of dien mensch in 't bysonder / maer het gheheele
 menschelijck geslacht / oft een gantsch volck aengaen.

CAPIT. XIX.

Van't leven Godts.

Gesien hebende die eyghenschappen Godts / die of
 algemeen eyghenschappen der dinghen zijn / oft daer-
 mede eenighe gemeenschap hebben / soo treden wy
 nu booz tot de gene die den lebendigen eyghen zijn.
 Dese zijn alsoo geschapen dat d'een van d'ander als
 ondersteunt / en gelijckse in de scholen spzeken / d'een
 van d'andere gheprezsupponeert wordt. Dooz-erst
 dan volghen de krachten oft eyghen oorzaecken en
 beginselen der werkinghen / daer nae de ghene
 die van die krachten oft faculteyten ondersteunt zijn. En aenghesien de
 soddelijcke wercken van tweederley aert zijn / de innerlijcke / die van den
 erkenden in een andere saeck niet ober en gaen / noch de selve betwe-
 ghen / en de upterlijcke die daer in overgaen / soo ist dat hare faculteyten
 't beginselen insgelijcks tweederley zijn. Enige zijn de eyghen begin-
 len der innerlijcke / andere der upterlijcke werkinghen der faculteyten
 die dooz sich selfs beginselen zijn van de innerlijcke / en by ghevolgh
 oock van de upterlijcke wercken / zijn twee in Godt / het verstandt en
 den

den wille, die sijn leven als bepalen tot d'alder-volmaeckteste soorte onder de lebendighe. De faculteyten oft beginselen van d'uytterlicke werken zijn oock twee in ghetal: macht / bestaende in mogentheydt en krachten, en autoriteyt oft ghesagh, bestaende in't recht. Hier van sullen wy in deser voegen handelen / dat wy aen-vanghende van't leven tot de beginselen der innerlicke / en van daer wederom tot de beginselen der uytterlicke werckingen voort-gaen / 't oberighe op sijn plaetse sullende besien.

Belangende dan het leven Godts / op dat wy van het woort eerst spreken / staet aen te mercken dat de Schriffture 'tselbe Gode toe-schrijvende niet altijd en verstaet dat leven / waer doot Godt selfs leeft / van't welck wy alhier handelen. Want als Paulus in den Brieft tot de Epheserers seyd / dat de Heydenen verbzeemdt zijn van't leven Godts / siet een pedel lichtelijck dat hy sulck een leven niet en verstaet waer doot Godt selfs leeft; maer oft een maniere van leven van Godt voort-gheschreven / er hem wel beballende ghelijck het werck Godts, oft des Heeren elders betekent het werck van Godt / oft den Heere voort-geschreven / en 'rgene hen behagelijck is / oft het eeuwige leven dat van Godt sijn oorspronck heeft / in voegen als het leven Iesu hy den selven Apostel betekent het leven / oft liever onderhoude in't leven en verlossinge upt des doots gebaer / die van Iesus Christus voortkomt / al-hoe-wel het eerste waerschijnlijcker is. Van gelijcken als Christus hy Johannem seght: Ghelijck den Vader het lever heeft in sich selven, also heeft hy den Sone ghegeven het leven te hebben in sich selven: spreekt hy oock niet van dat leven / oft ten minsten niet alleen van dat leven / waer doot Godt oft Christus selbe leven / maer liever doot verwisselinghe van woorden verstaet hy de kracht van't leven / andere mede te deelen / ghelijck van sommighe Wreleggers wel is aen-gemerckt. Van Christus bewijst hier / en in de volghende woorden / 't gheen hy te vooren geseyt hadde: Dat de dooden de stemme des Soons Godts souden hoo ren / en die de selve ghehoort hadden / leven souden. Dit bewijs en waer niet goet gheweest / indien hy doot het leven / 'twelck den Vader in sich selfs heeft / en oock den Soon ghegeven heeft in sich selfs te hebben / di alleen verstaen hadde / waer doot den Vader en den Soon selfs leven. Maer vast en bondigh is 't selbe bewijs / indien hy verstaet de kracht van't leven aen anderen te gheben / oft immers die kracht mede daer onder ver bat: Maer 't en geeft geen pas hier wijt-loopiger van te spreken.

Want wy moeten nu voortgaen tot dat leven Godts / waer doot hy self leeft / 't welck als-dan ten minsten voornementlich pleeght beteekent te worden / als God in de H. Schriffture levendigh genaemt wort / oft al hy dit formulier van Eed-sweeren ghebruyckt / Ick leve: Waer voort d menschen seggen de Heere leeft. Beide dese manieren van spreken vind men in de Schriffturedickwils. Wengaende de andere redenen / die bewijzen dat Godt leeft / dese zijn deselve / waer doot wy te vooren hebben bewesen dat God is. Want Godt en soude niet waerlich zijn / by aldien hy

leve

leven onbeerde / ghelijck dat een peber licht by sich selfs verstaen kan. Oberfulcks woort den waerachtighen Godt menighmael dooz den naem van levendighen Godt / 't zy upt-drukelyck / 't zy stil-swijghens inde Schrifstuere ghestelt tegens de Afgoden oft verdichte Goden ; soo dattet by-naer al eben-eens is / 't zy men levendigen oft waerachtighen Godt segge / hoewel somtijts de woorden waerachtigh en levendigh / tot overvloedigher verklaringhe / t'effens en te ghelijck Gode toe-gheschreven worden. Alsoo seght Jeremias / nae dat hy niet weynigh van de Afgoden hadde gesproken en gheleert / dat sy niemanden goedt noch quaedt konden doen : Den waren Godt daer teghens stellende : Maer de Heere is een waerachtigh Godt ; hy is een levendighe Godt en eeuwich Coninck. **En** Paulus schryvende tot die van Thessalonica / seydte : Ghy zijt bekeert tot Godt van de Afgoden, om te dienen den levendighen en waerachtighen Godt. Deselve stelt in de wercken der Apostelen / het woort levendigh alleen teghens de ydele oft versterde Goden der Heydenen. Want alsoo seyt hy tot die van Lyfren / als sy hem en Barnabas wilden offeren / hem noemende Mercurius en Barnabas / Jupiter ; Wy zijn oock sterffelick, menschen die uws ghelijck zijn, verkondighende u-lieden dat ghy van dese ydelheden bekeert wordt tot den levendigen Godt, die Hemel, Aerde en Zee, met alles watter in is, gemaect heeft. **Verhalven als wy in de Schrifstuere den levenden Godt hoozen noemen / soo moeten wy / behalven het leven / alle die dingen bedencken die in den waerachtighen Godt worden bereyft / en bysonderlijck sijn onepndelijcke macht / niet upt kracht alleen van't woort levendigh / maer oock van den naem Godts / daer't elve by staet.** Hier by komt dat dat woort aen eenige plaetsen / booznelijck / r'eenemael upnemender wijse Gode schijnt toe-gheschreven te worden ; soo dat Godt verstaen wordt in sulcker boegen te leven / dat hy de Pontepne is alles lebens / dat is / soo dat hy eerst en dooz sich selfs leven aen allen anderen des lebens oorsaek zy. **Wes-halven wy sien dat Godt met den Tijtel van levendig / niet sonder een by-sonderen nae-druk vereert wordt in die plaetsen / alwaer gewach is van't eeuwige oft tijdelijcke leven en salighepdt / die van hem boozt-komen oft ghehoopt worden.** Siet Joh. 6. 58. 1. Tim. 4. 10. bergel. met vers 8. en 6. 17.

Wat den aert en nature van't Goddelick leven aengaet / hier van hebben wy niet van noode veel woorden te maken / booz eerst om dattet in desen deele ghenoech is tot de Religie en salighepdt / soo veel van't leven Godts te verstaen / als selfs d'onverbarenste lichtelick verstaen konnen / en den naem van leven hoozende / plegen te verstaen ; namelick dat God niet en is een dinck / oft self-standigh wesen van natueren / loom en ledigh / en boozts ontbloomt van verstandt / wille en bywillighe werkinghe / hoedanich wy sien dat de ziel-loose lichamen / en by namen de Afgoden / oft houten en steene Beelden zijn ; maer in't tegendeel foodanigh een wesen / in't welke die krachten plaets hebben. **Ten anderen / om dat wy sterffelijcke**

R

niet

niet veel konnen seggen / belangende de natuer des Goddelijcken levens / die selfs de natuer van ons epgen leven niet recht en verstaen / waerom oock d'alder-geleerste luyden in des selfs beschrijvinghe van malkander verschillen : Ewentwel nochtans koopen de geboelens der gener die alderbest hier van schijnen te spreken / by naer hier op uyt : dat het leven is een kracht / oft innerlijcke en gheduerighe werckings van de ziele met het lichaem t' samen-ghevoeght / voortkomende. Maer om dat dese beschrijvingh vooz soo veel sy bande ziele met den lichame vereenicht / ghewach maect / op het leven in 't gemeen niet en past / soo moet men pers soecken dat sich wijders uytstreckt / en oock op 't Goddelijcke leven mach gepast worden. Wy sullen om een volkomen beschrijvinge des levens te stellen / met de woorzen niet al te seer bekommert zijn / maer ons daer mede te vreden houden dat wy aenwijzen 't gene tot verstant van dese sake dienstich is. Ober sulchs mach men seggen / dattet leven is een kracht oft innerlijcke geduerige werckings van een geest / die oft van delementarische nature afgescheyden / oft met eenigh lichaem vereenicht is hervloeyende. De naem van geest / komt Gode toe / den Engelen / de menschelijcke ziele by den Philosophen / ja by den gemeenen man selfs alsoo ghenoeit / oock de beestelijcke ziele / en eyndelijck dat edelste deel der planten / 't welck haer inghebozen zijnde de lebende / boetsame en voozt-teelende kracht mede deelt. Vooz is den geest oft soo volmaect / dat hy by sich selfs niet alleen bestaen / maer oock wercken kan / oft eenighsins onvolmaecker / soo dat hy van naturer eenigh lichaem bederst / waer in hy besloten zy / en welcks dienst hy tot sijne werckings gebzupcht : gene leeft vooz sich selfs / dese leeft niet vooz sich selfs / maer het lichaem daer hy natuerlijck in is / leeft vooz des selfs kracht. Godt is een Beest van d'eerste soorte / en naest Godt de Engelen / van de laetste soorte sijn de geesten der bedersfelijcke dingen / waer onder de menschelijcke geest in edelhepdt en volmaechthepdt aldermeest uytsteckt. Hier uyt kan men nu eenighsins afnemen watter leven Gods zy. Indien ghy dan noch bysonderlijcker en onderscheydentlijcker wilt weten / hoedanigh die kracht bande Goddelijcke natuer / oft hoedanigh dat leven Godts zy / sulchs sal men vooz soo veel 't ons om weten noodigh is / uyt het volgende verstaen / daer wy handelen sullen van Godts verstant / wille / macht en andere epgenschappen. Alleen hebben wy noch dit uyt het voozgaende capittel te vermanen / dattet leven Godts t'eenemael nootfakelijck is / en gelijk alst vander eeuwighepht heeft geduert / also oock inder eeuwighepdt sal dueren. Waerom wy sien dat hy gesept wozt te leven in eeuwigheden der eeuwigheden / en alleen onsterffelijckhepdt te hebben : want de onsterffelijckhepht is een onmogelijckhepht om te sterben / en noodtsaekelijckhepdt om te leven / 'twelck een eeuwig-duerend leven berepft. Vooz de noodtsaekelijckhepdt verstaen wy niet den noodtdwanck gestelt / tegen 't gene natuerlijck werckt / maer d'onberanderlijckhepht die niet uytwendigh / maer natuerlijck en inwendigh is. Godt wozt gesept alleen onsterf-

Apoc. 4.
9, 10.
Deut. 32.
40.
1. Tim. 6.
16.

onsterffelijckheyt te hebben, ghelijck hy oock ^a alleen wijs ghenoemt wort / ^a Rom. 16.27. ^b niemant goet dan hy alleen: namelijk / om dat hy dese dinghen alleen ^b Iud. 7.25 ^b Mat. 19.17. van sich selfs / en op d' alderbolmaechtste wijze heeft / die gheen andere en hebben dan van hem / dat in een lager graet van bolmaechthejdt. Want onse onsterffelijckheyt / op dat wy van dese nu alleen spzecken / en sal niet ven al eens zijn als de onsterffelijckheyt Gods: want het Godtlijck leven is absolupt nootzakelijck / 't leven van de andere niet dan onder een seker zesuppoost. Also dependeert het leven en onsterffelijckheyt der Engelen / vande stantvastigheyt des Goddelicken willes / en d' onse sal namaels hier van dependeeren. Andersins soude Godt / indien hy wilde al wat hy genaecht heeft / wederom konnen verbyken. Maer wat ons aengaet / Godt jeeft niet alleen sijnen wille / maer oock belofte die hy op verscheyden manieren bevesticht heeft / in desen deele onveranderlijck gemaecht / soo dat wy bujten alle gebaer van ongehoorzamheyt en wederspannigheyt gheseldt zijnde / nimmermeer hebben te breefen / dat hy ons dat leven beneven / en sijne krachte t' onsen verderbe ghebruycken soude.

Keesteert dat wy een wepnigh segghen vande nuttighejdt deser leere / de welke upt het gene gesept is / genoeghsaem verstaen kan worden: aengien Godt in der waerheyt geen God soude zijn / van 't leven ontbloomt zijnde / en men waer hem niet meer eere schuldigh als de afgoden en beelden. Alle Gods dienst soude niet anders wesen dan enckel superstitie en dwaesheyt / oock souden op de selve passen de woorzen der Goddelijcke mannen / vaer mede sy de dwaesheyt van d' afgoden-dienaers met recht bestraffen / eggende dat sy goden hebben die van alle leven en lebendighe kracht ontbloomt zijn / die als Jeremias seght / tot den houte seggen; ghy zijt mijn vader, en tot den steen, ghy hebt my ghebaert, oft als Esaias / die vertrouwen op 't gesnedene, die tottet gesmolten seggen: ghy (zijt) onse goden, ghy dore hoort, en blinde aenschout. Daerom Jeremias elders seght: alle menschen zijn sot geworden vande wetenschap, alle konstenaers zijn in 't gesnedene te schande geworden, om dattet ydel is 't gene sy gesmolten hebben, en daer is geen geest in 't selvige. Want 't is de grootste sotternije dien vooz sijn Heer en Regent te erkennen / die niet en leeft / dien te breefen die niet kan beschadigen / sijn hoop op dien te stellen die niemandt goet en kan doen / den dopen aen te bidden / van den blinden te versoeken dat hy sijn gesicht op u lae. Oversulcx / om in een woorzt de gantsche saeck te verbatten / 't leven Gods wech-genomen zijnde / soude te gelijk Godt / en alle Religie wech-genomen worden. Maer 't selve vast gestelt zijnde / soo worden wy van de afgoderpe afgetogen / als upt het vooz-verhaelde blijckt.

Doorts waer toe het ons dienstigh sy te weten dat Gods leven eeuwich en onsterffelijck is / hebben wy in 't voozgaende capittel verklaert. Is derhalven niet van noode hier langer op te blijven staen.

Van't verstant Godts.

Psa. 136.

Cap. 24.

Volght nu dat wy handelen van't verstant Godts, gemerckt des selfs verklaringhe / eensdeels tot overbloedigher en onderschepdentlijcker kennisse des Goddelijcken lebens / ons dienen kan / anderdeels als een fundament is / waer op de verhandelings van d'andere eygenschappen Godts / ghebouwt is. Dat wy dooz't verstant, hier verstaen de kracht van een dinck te verstaen oft te begrijpen en bekennen / is upt het boozgaende capittel licht af te nemē / 't welck wy daerom vermanen / om dat by den ouden Latijnschen Obersetter in sijn obersettinge van den Bijbel / het woozt verstant, dickwils ghebruycht wort booz wijshepdt oft wetenschap / en oock elders alffer van Godt wort gewach gemaect. Nu de wijshepdt en wetenschap des genen van wien wy hier spreekken / is een werckinghe des verstandts / waer van hier naer sal ghesproken worden. Wijders staet te letten dat wy het woozt verstant, in sulck een enge betekenis niet en nemen als het genomen wordt / want neer men't den menschen toeschrijft : want het menschelijck verstant begrijpt de saken selfs / niet alder-eerst en dooz sich selfs / maer wanneer die nu te boozen dooz de sinnen begrepen zijn / oozdeelt hy daer van / doozsoecht grondiger het wesen en nature der dingen / upt die dooz de sinnen bekende eygenschappen treckt / d'een upt d'ander dooz de reden-cabelingh / upt et bysondere 't gemeen / Et. Waer upt inde scholen dese spreucke ontstaen is: Niets en isser in't verstant, oft 't was te vooren inden sin. Van ghelijcken is sulcx niet eygentlijck het werck onses verstants / dat men de booz-bekende dinghen oft hare beelden behout / maer der geheugenisse. Wy dan noch als wy van't verstant Godts spreekken / verstaen simpelijck hier dooz ghelijck oock d'andere. Die dese materie handelen / de kracht van alle dingen, voor soo veelse eenighsins bekent konnen worden, te begrijpen oft te bekennen. Oberfulcks schrijven wy dit Goddelijck verstant alleen alles toe wat banden mensche dooz meer onderschepden faculteyten oft krachten gheschiedt ; d'onvolmaeckhepdt die by de selve is / daer van afghesondert zijnde : namelijk hier dooz aenschouwt Godt het tegenwoozdighe / behout het boozledene / en boozsiet het toekomende : hier dooz ist dat hy de uptwoendighe en inwendige eygenschappen der dinghen bekent / en hare nature verstaet / hier dooz siet hy der dingen ozder / gelyckhept oft ongelijckhepdt / de t'samen-bindinge der oozsaken en harer werckingen / doozsiet de dingen so in't bysonder als in't gemeen. Nu om te bewijfen datter sodanig een kracht in God is / zijn niet veel redenen van noode : want aengesien hy

hy den werck-man en opper-hooght is bande gantsche natuer/ als uyt 'et gene te boozen van Gods wesen gedisputeert is/ blyckt/ en aengesien hy alle dingen tot hare eynden stiert/ soo en kan hem geen der selve onbekent zijn. Doch hoe soude hy die konnen bekennen/ ten waer hy met bekennenskracht begaest was. Onse sinnen en ons verstandt selfs / behoozen ons te vermanen/ van 't verstant des ghenen / allen anderen sin en verstant overreffende / van den welcken die kracht tot ons is af-ghebloeyt: want hoe soude hy dese sinnelijcke en verstandelijcke kracht aen allen anderen hebben konnen geven/ dewelcke selfs van sin (datmen ons nu toesta dit woozt van Godt te gebuycken) en verstant ontbloot is / jae die de selve niet op 'aldervolmaeckste wijze in sich en begrijpt? daerom wederlept den Psalmist de doolinge / oft liever uyt sinnigheyt der goddeloose menschen/ die de Goddelijcke boozsienigheyt loochenen wel te recht aldus: Die de oore geplant heeft, soude die niet hooren? oft die de ooghe gemaeckt heeft, soude die niet sien? 't Selve moetmen oock verstaen bande andere sinnelijcke en verstandelijcke krachten/ waer mede wy van Godt boozsien zijn. Hierin ist dat de werck-tuggen der sinnen / ooggen en oozen / dooz een figuerlijcke maniere van spreken / Gode in de Schrifture toe-geschreven worden/ namelijk/ om dat de krachten / dooz die werck-tugghen werckende/ in Godt plaetse hebben.

Psa. 94. 9.

Hier uyt is nu oock licht te sien/ dattet naulijcks van noode is eenighe Schriftuerlijcke getuygenissen meer te verhalen/ die Gode de verstandelijcke kracht toe-eyghenen / dewijse ober-al boozkomen/ waer dooz hem verstant/ als boven gesien is/ verstants werckingen / wijsheyt en wetenschap aller dingen uytduckelijck worden toe-geschreven/ ghesijck als een yeder bekent is/ en hier naer / daer wy van de wijsheyt handelen / noch verder sal blycken: Waer toe wy oock uytstellen 't ghene wyders van 't verstant Godts/ te weten/ tot de Religie profijtelijck is. Eenige dingen naer ober-se in de scholen debateeren/ achten wy veplygher niet te weten/ dan dat men decisie daer ober doe.

De nuttigheyt van dese leere is booz een yeder openbaer/ en kan uyt het dooz-geseyde genoegh verstaen worden. Indien ghy Gode de verstandelijcke kracht beneemt/ soo loochent ghy hem Godt te zijn / beneemt hem de Scheppinge en Regeringe deses werelts / en te gelijk met de boozsienigheyt neemt ghy alle Religie wech. 't Gene wy in 't boozgaende capittel hebben aengetogen/ uyt Esaias teghens de dominigheyt der afgodendienaers/ Ghy (zijt) onse goden: ghy doove hoort: en ghy blinde aenschout, dat komt hier oock wel te pas. Want het soude passen op de ghene die Godt dienen / van hem hulpe hoopen/ en met gebeden verfoecken/ en zy Godt niet verstant/ en dat op 't alder-volmaeckste / waer begaest. Doch de nuttigheyt van dese sake sal beter verstaen worden/ daer wy van de wijsheyt Godts sullen handelen.

Van de wille Godts.

Siet Pfa.
40, 9, 103
21, 143.
10.
Ef. 44, 28,
46, 10, 53
10.
Matth. 6.
10, 7, 21,
18, 14, 26
42.

Matth. 7.
21, 12, 50
Ioh. 7. 17
4, 31.
Acto. 13.
22.
Eph. 6. 6.
Hebr. 10.
36. 13. 21.
1. Ioh. 2.
17.

Neer het verstant volghet de wille Godt, het tweede beginsel der innerliche wercken. Dese naem wordt in de Schryftuere dickwijls ghevonden / hoe-wel meer vooz 't werck des willes / oft 't gewilde dinck / dan vooz de kracht des willes selfs / waer van wy hier spreekken. Want dit woort pleeght boozneme-lijck op drierley maniere ghenomen te worden : vooz-eerst alsoo dattet beteekent de kracht / waer vooz wy pets konnen willen en begeeren / oft in't teghendeel niet willen en verwerpen. Daer nae woort het ghenomen vooz het werck des willes / 't welck oock dat niet willen, in sich begriypt. Eyn- delick / vooz 't ghene dat pemandt wil oft vooz den wille besluyt / alsoo wo- den wy gheseyt den wille Godts te doen. Wy nemen het woort wille, in d'eerste betekenis / welke datse in Godt plaets heeft / blyckt so dickwijls alffer mentie gemaecht woort van den wille Godts / 't zy dan in wat bete- kenisse het oock zy : want Godt en soude niets willen / ten zy hy de macht om te willen / in sich selfs hadde / dewyl 't werck een getupge is bar't ver- mogen / en 't selve nootfakelich presupponeert. Oock en isser niet met ver- stant begaest / oft het heeft oock te gelijck de macht om te willen. Ober- sulchs / gelijck het verstant nootfakelich in Godt is / alsoo isser oock de wil- le / sonder welken hy niet meer soude Godt zijn / dan een hout dat vooz ontleende / en niet sijne senuen beweeght woort : hy en soude niet ghebieden oft verbieden : Want die gebiet / wil datter pets geschied / die verbiet / dat- ter pets niet en geschiet : De quaet-doenders souden geen straffe van hem hebben te vreesen / en de vroomen geen belooninge te hopen : Want hy soude noch vromighejdt beminnen / noch godlooshejt konnen haten. Alle ghe- beden souden te bergheefs tot hem ghestiert worden / als die niet en soude konnen beweeght worden om pets te willen / oft niet te willen.

De wille woort in de Scholen beschreven : een verstandelicke begeerte, dat is soodanigh een begeerte die het verstant ephentelick volghet / en noot- wendelick mettet selve alijt verknocht is. Het woort begeerte heeft hier een ruymere betekenis : want andersins berekent die naem in de Dieren een kracht / die aen d'uytwendighe sinnen gebonden / 't ghene haer aenge- naem is vervolghet / en 't on-aengename schout / en woort in de Scholen ge- noemt de sinneliche begeerte / tot onderscheydt van de verstandelicke / dat is de wille die den redelicken Dieren eyghen is / en bar't verstant eenigh- sins dependeert. Want terwyl de selve mettet begriypen en oberweghen der dingen besigh zijn / soo bemerkense dat de selve niet hare natuer ober- een-

een-komende oft strydigh / oft tusschen beyden ghestelt zijn ; die met ha-
 re natuer ober-een-komen zijn goedt/die daer mede stryden / quaedt. De
 middelmatige/ oft tusschen beyden gestelde/zijn dooz sich selfs noch goedt
 noch quaedt : Het bekende goedt / booz soo veel 't soodanigh is / wordt
 terstont gelieft en begheert / van 't bekende quaet daer-en-teghen / heeft
 het ghemoedt een afkeer : De middel-matige staen als in 't midden/ dan
 eerst beminneus oft hatens waerdigh / als sy ten goeden oft ten quaden
 worden ghewendt. Dit is dan het eerste werck des willes / dat sy het
 goedt van 't verstandt begrepen/ lieft en begheert / 't bekende quaedt ver-
 mijdt en schouwt / in 't middel-matighe sich neutrael en als tusschen
 beyden houdt : Want des wils werkingh is niet alleen willen / maer
 oock niet willen/ en des begheertes niet alleen pets begheeren/ maer oock
 schouwen : hoewel dese krachten van hare booznaemste wercken ghe-
 noemt zijn/welcke zijn willen en begeeren/wy hebben dan noch gesept dat
 dit het eerste en niet het eenige werck des willes is : want daer zijn noch
 twee andere / tot de welke dat eerste als een trap is. De tweede wer-
 kinghe van des willes is / upt twee oft meer dinghen / die oft gantsch
 niet / oft niet al te gheboeghelijck t'samen kunnen bestaen / een te verkie-
 sen/ en wat men doen oft laten sal te beramen / waer in hare byzwillig-
 heydt / welke de Grieken Autexoufion, de Latijnen arbitrium noemen/
 aldermeest bespeurt wordt : Want de wille verkieft niet terstont al wat
 het verstandt booz goedt keurt / en wat haer eenighsins wel-bevalt / soo
 dat sy 't absoluptelijck wil volghen / al-hoewel daer gheen verhin-
 deringhe van bupten teghen-staet / en gheen wetenschap oft opinie / en daer
 upt ontstaende hope en verlanghen van eenigh grooter goedt haer weder-
 houdt. Want oock inde grootste gelijkheydt der dingen die booz-gesteld
 worden/ waer van men 't een verkiezen / en d'andere laten moet/ heeft de
 wille haer byze keur : Daer men geen ander bewegende oorzaeck / waer-
 omse dit lieber als pets anders verkozen heeft/kan aenwijzen/ behalben de
 wille selfs / ghemerckt sy in desen deele d'eerste en opperste oorzaeck is.
 Ouer sulcks/al-hoe-wel daer geen werck des willes is/dat geen bewegen-
 de oorzaeck en heeft/namelijck het boozgestelde eynde oft goet/en des selfs
 kennisse/die oorzake nochtans is niet terstont soodanigh / datse den wille
 tot haer dwinght/ en nootwendelijck trecht/maer veel oorzaken raden al-
 teen/en leyden sachtelijck/ den wille de byzheyt latende/ om te volgen/ oft
 teghen te staen : want des goets kennisse verweckt inden wille een begee-
 ren/ maer 't selbe is niet altyt onwederstandelijck oft t'eenemael onwin-
 nelijck. Op dat dan de wille des niet tegen-staende volge de kracht van
 de bewegende oorzaeck/ soo moeter noch eenigh gewicht by komen/waer
 van men geen reden kan geben behalben de wille selfs. Daerom is de wil
 niet soodanigh een oorzaeck die soo veel werckt of beweeght / als sy selfs
 van de beweeghende oorzaeck beweeght wordt / maer die meer werckt
 als sy selfs beweeght wordt / om dat sy oock eenighsins de macht heeft
 om

om uyt haer selfs te wercken. Wy en segghen niet dat de wil uyt haer sel-
 ven alle macht van te wercken heeft / als oft haer wesen van gheen ander
 hoogher oorzaeck en dependeerde: Want dat en past niet dan op den God-
 delicken wille: maer dit seggen wy / dat de wille macht heeft / hoe-wel die
 in de creaturen van een ander is dependerende / om uyt sich selfs alsoo te
 wercken / datse yet-wes tot de kracht en beweginghe van de eerste bewe-
 ghende oorzaeck kan toe-doen / datse niet elder van daen heeft ontfanghen/
 waer dooz een keure en besluyt geschiede / en boozts eenigh werck ontstae.
 Van dese booztreffeliche kracht des willes van Godt haer in-ghestort/
 dooz dien den Pzins der Philosophen niet ghelieten heeft / hierom ist
 dat hy de werelt eeuwigh-duerende macckt / en te ghelijck met de schep-
 pinghe de Goddelicke Heerschappij en boozsienighepdt / ontrent de din-
 ghen in't bysonder / wech-ncemt. Van den welcken het soude te verwon-
 deren zijn / dat hy met des menschen byje wille-keure / en dien volghende
 alle ware deughd en ondeughd / te ghelijck met de vergeldinghe van goede
 en quade wercken / wech-genomen heeft / ten waer de baer-blijckelichepdt
 van de sacck / en gemeene ober-een-stemminge der menschen daer uyt ont-
 staen zijnde / hem weer-ghelouden had. Want indien in Godt niet en is
 die Goddelicke en wonderliche kracht van sich selfs verder te bewegen/
 als hy van't bekende goedt beweeght wordt / veel minder sal de selve in
 den mensch plaets hebben. Soo sal dan de mensche al wat hy doet noodt-
 wendelick doen / ghelijck als te boozen van ons ghetoont is / daer wy de
 bypheydt van den Goddelicken wille met veele redenen teghens Aristote-
 les en sijne aen-hangheren in dit stuck bewesen hebben. Is dit ten hoogh-
 sten ongherijmt / ghelijck het in der waerhepdt is / soo heeft dese bypwil-
 lighepdt veel meer plaetse in Godt / jae booz eerst in hem / en in d'andere
 niet dan dooz hem / ghelijck oock het verstandt / mettet welke de wille en
 des selfs bypheydt te samen verghefelschapt gaen. Want in die dinghen/
 welke alleen een schaduwe des verstants hebben / is alleen een ghelijcke-
 nisse ghelijck als van den wille / alsoo oock van dese bypheydt.

Cap. 4.

Boozts op dattet blijcke hoe verre dese bypheydt sich uytstreckt: datse
 aldaer begint / alwaer de nootfaeckelichepdt van't willen oft besluyten
 op-houdt / is ghenoech openbaer. Want teghens dese nootsakelichepdt
 staet de bypwillighepdt / als even-machtigh zijnde tot contrarie werckin-
 ghen: en heeft ober sulchs aldaer plaets / alwaer gebeurlichepdt oft mo-
 ghelichepdt is om 't een of 't ander te willen / jae is epghentlijck hier in
 ghelegen. Want een byjen wil te hebben / is soo te konnen willen / datmen
 oock niet en kan willen / en soo oock in't teghendeel. Nu indiender eenige
 nootfaeckelichepdt is van willen en besluyten / die vertoont sich eerst in't
 opperste goedt / en uytterste oogh-wit des lebens / in andere dinghen booz
 soo veel die gheoozdeelt worden / als dooz een seckere bandt van nootfa-
 kelichepdt / met dat oogh-wit verknocht / en om 't selve te verkrighen /
 t'ee-ne-mael noodigh te zijn. Want het opperste goedt is by sich selfs ghe-
 noegh-

oeghsaem om de noodtwendighe begeerte van een peder te verbullen. Daer by aldien der / behalven dat opperste goedt / noch perwes anders oosaeckelich moest begeert worden / soo soude 'tselbe tot dien eynde niet henoegh zijn. De nootsaeckelichheydt dan van te willen en verkiefen / oder eenighe is / bestaet binnen de gelucksaligheydt / en soodanighe midelen als daer toe worden gheacht / nootsaeckelich te zijn / d'andere dingen wil / en besluyt de wille dooz haer epgghen bypwillighe verkiefsinghe. Dat wy gheseyt hebben de nootsaeckelichheydt / sooder eenighe is binnen ie boven-ghemelde dinghen te bestaen / heeft dese reden : Om dat / soo wanneer yet mettet opperste goedt kan in verghelijkinghe komen / ghejck als sulcks by de menschen gheschiedt / daer wordt de ghelucksaligheydt wel nootsaeckelich begeert en ghewenscht / maer nochtans niet nootsaeckelich boven dat ander goedt / met haer in verghelijkinghe komende / erhozen en ghebolght. En op datmen niet en meene dat wy alleen spreken van soodanighe menschen die noyt te recht oberwoghen hebben / wate gelucksaligheydt zy. Paulus die wijse en Goddelicken Man / wenscht Rom. 9. 3 en verbanninghe te zijn van Christo dooz de Israëlitien / die sijn maghen waren nae den vleesch. Edoch / wat ist anders een verbanninghe van Christo te worden / als verlozen gaen / en d'opperste gelucksaligheydt verliesen ? 'tExempel van Moses is desen oock niet seer onghelijck / daer Exod. 32. 32. by begeert van Godt / ten zy hy de Israëlitien wilde verghen / dat hy em uyt den Boeck / die hy gheschreven had / ick segghe den Boeck des Lebens / soude uyt-wisschen. Indien de bypheydt van des menschen wille / soo groot is / selfs ontrent de gelucksaligheydt / die 't opperste oogh-witnes lebens / en de somme onser begeerten is / hoe grooten bypheydt meeren wy dat sy in die andere dinghen heeft ? Ghewisselich de selve is sooroot / dat by aldien se maer eenigh beginsel van beweginghe / dat is / eenterhande kennisse oft schijnsel des goedts bekomt / sy sich selfs oock tot et minder kan verboeghen / en maken dat wy dat lieber betrachten als ghene grooter is. 'tWelck oft daerom gheschiedt / om dattet goedt andersins minder zijnde / van wegghen eenighe omstandigheydt mettet meerer in verghelijkinghe komt / soo dat de saeck als in eben-wichtigheydt verbracht zijnde / niet dan dooz een byp besluyt des willes bepaelt kan worden / oft om dat soo wanneer by beurt-wisselinghe / nu dit / dan wederom dat goedt in't ghemoedt sich verbeelt / de wille sich naer believen tot dit oft dat kan bygghen / en dooz dese hare bygginghe / 'tghene ghewichtiger maken / 'twelck het verstant weert minder te zijn. Want dooz haer kracht en byje beweginge tot d'eene zijde / verbult de wille 'tghene aen dat goedt / waer sy haer nae toe-wendt / ontbrack. Maer soo verre en reykert dese bypheydt des willes niet / dat se soude verkiefen 'tghene het verstandt oozdeelt onmoghelich te zijn / hoe-welse 't kan wenschen / noch oock soo verre / dat sy 'tghene 'twelck sy klaerlick siet / gantsch gheen ghelijckheydt te hebben net een ander saeck / jae onepndelicker wijse daer van overreft te worden /

boven de selbe soude schatten. Derhalven/ op dat wy opstijgen tot de byp-
 heydt des Goddelijcken willes / Godt en kan niet nalaten zijn gheluck-
 saligheydt te begeeren/ en (dattet gheoozlooft zy alsoo van Godt te spzeec-
 ken) nae te jagen en te ghenieten: dewijl de selbe t'eenemael noodtsaecke-
 lijk is/ en niets en is 't welck daer mede in vergelijkinghe kan komen/
 en boozts den wille eenighsins daer toe neyghen: Dat hy zijn ghelucksa-
 ligheydt minder soude achten als dat. Daerom wil en doet Godt oock
 noodtsaeckelijck die dinghen / sonder welcke sijn ghelucksaligheydt niet
 bestaen en kan; maer in d'andere die niet noodtsaeckelijck met de selbe
 verknocht en zijn / regeert sijne bypwilligheydt: Want de noodtsaecke-
 lijkheydt van willen oft verkiefen ophoudende / blijfter als gheseydt is/
 bypheydt. Niets dan noch van 't ghene buyten Godt is / ghehoort sim-
 pelijck en dooz sich selfs tot sijne ghelucksaligheydt: Daerom wordt hy
 niet ghenoodtsaeckt eenige van die dinghen te willen oft te doen: Maer
 al wat hy wil en doet/wil en doet hy van sich selfs bypwilliglick. Ick seg-
 ge van sich selfs, om dat/ so wanneer hy hem verbonden heeft pets te doen/
 soo doet hy dat dooz noodtsaeckelijckheyt van recht/en boozts dooz kracht
 van sijne gherechtigheydt / en ten zy hy't dede / soo soude hy teghens sijn
 natuer doen/ en sijn ghelucksaligheydt verstoozen. Van ghelijcken als hy
 pets doet/ dat moet hy wel en wijselijck doen / om dat hy oock andersins
 teghens sijn natuer strijden/ en sijn ghelucksaligheydt te kozt doen soude.
 Dus verre dan werckt hy buyten sich selfs noodtsaeckelijck en niet byp-
 willighlijck. Doch een alderbypwilligste werckinge zijns willes/ maecht
 dese noodtsaeckelijckheydt plaets.

Resteert noch de laetste kracht oft werckinge des willes / namelijk/
 dat sy in sommige dinghen die der gheschieden/ haer vermaeck/ upt ande-
 re haer onbenoeghen heeft. Dese stemt meest ober-een met d'eerste wer-
 kingh van den wil/ en dat die doet in toe-komende / dat doet dese inde te-
 genwoozdige/oft oock boozledene dingen; sy dependeert oock meest daer
 van/ en oock eenighsins van haer tweede werckinge. Want soo wie naer
 een dinck als goedt en aenghenaem zijnde/ verlanght / oft oock besloten
 heeft daer nae te staen/ die vermaeckt en verheught hem in eenigher wij-
 sen / nae dat hy 't selbe verkregghen heeft; daer-en-teghens / indien dat
 gheschiet daer hy een afkeer van heeft/ sulcks als quaat en onaengenaem
 zijnde/ maecht hem onlustigh. Hierom ist dat de Schriftruere dooz een
 figuerlijcke maniere van spzeecken / van Godt soodanighe woozden ghe-
 bypuyct/ die blyschap en dzoefheydt/ oft andere dierghelijcke genegenthe-
 den beteekenen / om daer dooz te verstaen te geben datter in Godt pets is
 't welck met dese werckingen onses willes / ghelijckenisse heeft; waer
 van wy sullen spzeecken in 't verhandelen vande Goddelijcke ghenegent-
 heden: Want van die/en de beslupten Godts / sal hier naer bysonderlijck
 gespzoocken wozen. Waer toe wy dan upt-stellen 't gheen noch resteert
 van den Goddelijcken wille te segghen: Want dat wy hter oock aenghe
 roert

Siet cap.
31.

ert hebben de werckingen van den wille Godts/ is van ons gheschiedt/
 dat wy de nature van de kracht selfs te beter souden verklaren / aenge-
 en de faculteyten oft krachten niet en konnen verklaert worden dan door
 are werckingen.

De nuttigheyt van dese leere hebben wy nu al te voozen aengheroert/
 s wy seiden/ dat de wille Godts wech ghenomen zijnde/ alle ware kre-
 gie soude verballen / en datter gheen Godt inder waerheyt soude zijn/
 wijl te ghelijck niet de selve alle Goddelijcke Heerschappye / soz ghe en
 bozstienigheyt / selfs oock de Scheppinge der dingen moest wech geno-
 men worden. Dit volght oock noodtsaekelijck / als men den wille sijn
 pheydt beneemt / en stelt dat sy noodtsaekelijck doet al 't ghene sy doet :
 want hy heeft gheen ware macht oft Heerschappye / die 't gene hy doet/
 oodtsaekelijck doet / en de vrye willekeur ontbeert. Wy hebben daer-be-
 effens gesien / dat hy aldien Godt gheen vrye wil en heeft / dan noch beel-
 in de vryheyt des menschelijcken willes / en van andere verstandighe
 hepselen/ dien-volgens oock de Religie/ deugt en ondeught/ belooninge
 straffe plaets konnen hebben / en te gelijk alle ware ghebeurlijckheyt
 der dinghen wech-ghenomen moet worden. Want hoe ghy 't keert oft
 aept / de ware en absoluyte gebeurlijckheyt steunt op geen ander funda-
 ment / dan op soodanighen vrywilligheyt / waer door de wille haer van
 ch selfs tot dese oft die zyde kan buygen : Want hier van daen worden
 der nae de gebeurlijcke wercken/als met een lange kettingh aen malkan-
 ren gheschaekelt. Want 't gene de bewegende oorzsaek niet en kan te-
 enstaen / noch andere dinghen bewegen/verder alst selfs beweeght wordt/
 nach geen fundament gestelt worden van die ghebeurlijckheyt / maer is
 p sich selfs de noodwendigheyt onderworpen/ noch selfs vryheyt heb-
 ende/ noch die in andere komende te weegh brengen. Soodanigh is al-
 s wat van vrywilligheyt ontbloot is.

Van Godts macht oft sterckte.

Ner verhandelinghe der Goddelijcke eygen-
 schap-
 pen/ die eghentlijck der innerlijcke en by ghebolgh
 der upterlijcke wercken beginselen zijn / volght nu
 dat wy verklaren de gene die als eyghen beginselen
 zijn der upterlijcke werckinghen. Dese hebben wy
 gesept twee te zijn/ de macht, bestaende in kracht en
 sterckte/ en ghesagh, oft heerschappije, bestaende in't
 recht: Beyde worden sy tot de uptterlijcke wer-
 ken Godts vereyft: Want niets en hander van pe-
 mant gedaen worden/ ten sy hy 't vermogen en de krachten heeft om sulcx
 te doen/ van Godt oock niets/ ten sy hy recht daer toe heeft. Hoewel dit
 laetste tot de besluypen Godts / desgelijcks vereyft wordt. Want gelijk
 Godt niet en doet/ alsoo en besluyp hy oock niets 't ghene hy niet met recht
 besluypen kan. Ondertusschen gehoozt 'et booz-
 eerst en dooz sich selfs tot
 de wercken/ en om der wercken wille/ tot de besluypen: want daerom ist
 gheoozlooft oft ongeoozlooft pets te besluypen / om dattet gheoozlooft oft
 ongeoozlooft is 't selve te doen/ en niet in't tegendeel/ soo men op der na-
 turen ozder acht gheeft / hoewel men upt de billickheyt der besluypen oock
 de billickheyt der wercken besluypen mach. Doch al-hoe-wel dese eygen-
 schappen somwijlen onder den naem van macht begrepen worden/ noch-
 tans zijnse in't Griekcs onderscheyden / al waer de macht beteekenende
 Heerschappije / eghentlijck Exousia, maer de macht waer van wy in die
 capittel handelen/ 't sy Godt / 't sy andere dinghen toe-geschreven zijnde/
 lieber ^a Dünamis, oft ^b Ischus, oft ^c Kratos, waer van daen komt het woorz
 Pantokrator, dat is Almachtrigh / ghenoeemt wordt. Maer het woorz
 Krátos, beteekent oock in de Schriftuere Heerschappije / oft immers
 't kan die beteekenisse hebben: Wy verhalen nu geen andere / insonder-
 heydt figuerlijcke namen/ als daer zijn / arm, uytghestretchten arm, rech-
 ter-handt, &c.
 Wat dese macht sy / is upt het gene gesept is / licht om verstaen: Pa-
 melijck: een vermoghentheydt om buyten sich selfs krachtelijck te wercken.
 Dat de selve in Godt/ en boozts oneyndelijck sy / getuygen niet alleen de
 Schrifturen/ maer bewijfen 't selve oock dooz zijn uptnemende wercken/
 de getuygenissen der H. Schrifture die Godt een on-eyndelijcke macht
 toeschrijven/^d komen ober al booz. Wat de wercken aengaet/ 't eerste be-
 wijs dat wy hebben vande oneyndelijcke macht Godts / is de scheppinge
 deser werelt / de welke wy hier boozen in 't 4 en 5 capittel met redenen
 hebben

^a Mat. 22

29.

Luc. 15.

17.

Rom. 1.4

20, 9, 17.

1. Cor. 6.

14.

Eph. 1.19

^b Eph. 1.

19, 6, 10.

Apoc. 7.

12.

2. Theff.

1.9.

2. Petr. 2.

11.

^c Eph. 1.

19, 6, 10.

Col. 1.11

^d Gen. 17

1, 18, 14,

35, 11, 43

14, 48, 3.

Exod. 34.

6.

Iob 9. 5,

19, 12, 13

42. 20.

Pfal. 89. 9

Ier. 32. 17

Mat. 19.

26.

Luc. 1. 37

Eph. 3. 20

Apoc. 1. 8

4. 8.

hebben bevesticht. Nu die alle dese dinghen gheschapen heeft / moet van
 en onepndelijcke macht zijn. Want hoe grooten menichte van groote
 n wonderlijcke wercken vertoont sich in dit heerlich gebouw? hoe groo-
 en verscheydenheyt? wat een kracht in elck van die in 't bysonder? die
 it heeft konnen boozt-bzengen / wat en soude hy niet vermogen? Daer-
 m woxt in de Schzifture soo dickwils vande scheppinge vermaent / op
 at wy daer dooz de macht Godts souden leeren bekennen. Voeght hier
 o de geduerige onderhoudinghe / verzozinghe en bestieringhe deser din-
 hen / die ons daghelijcks tot ontwijffelijcke pzeuben verstrecken van sij-
 e onepndelijcke macht. Boven dit alles isser noch een merckelijck ghe-
 ul van ober-natuerlijcke wercken / onder welke de booz-treffelijckste
 yn geweest / die dooz Mozen en noch aldermeest die dooz Chzistum ghe-
 zocht zijn: Waer dooz Godt de beginselen des Wets en des Euange-
 ums verheerlijckt / en als gheheplight heeft / op datter vaste en altydt-
 uerende fundamenten deser twee leeringhen / en booznemelijck van de
 Chzistelijcke / ons souden booz ooghen ghelept worden / op welke 't ghe-
 of van alle de nakomelinghen beplighlijck mocht steunen. Ghewisse-
 jck de miraculen van Chzistus zijn soo groot geweest / datter niemandt
 rooter booz hem ghedaen en heeft: En soo veel in getal / dat soose elck
 t 't bysonder waren beschreiben / de werelt de gheschreven Boecken / als
 Iohannes seght / niet soude hebben konnen batten / onder de miraculen Ioh. 21.
 Chzisti / worden niet recht ghetelt de gene die hy dooz sijn dienaers ten He- aen't cyn
 nel op-gebaren zijnde / ober-al dooz de gantsche werelt heeft gezaept / en de.
 aer dooz soo veel volckeren der aerden onder sijn ghebiedt ghebracht.
 Dit is oock een klaer-schijnent blijck geweest van die Goddelijcke macht /
 n weerdigh om bysonderlijck verhaelt te worden / dat een bewijs in sich
 eeft / van een saeck die seer swaer om doen / en booz ons om te ghe-
 roben is / en doch alder-noodighst om van ons gheloof te worden:
 Dant wat schijnter volgens den loop der natueren onmoghelijcker / als
 'op-weckinghe en ober-voeringhe der dooden tot de onsterffelijckheyt:
 Dit is den oppersten top waer toe ons het gheloof van Godts macht op-
 ijgen doet: Waerom oock in Abzaham den Vader der geloovighen / dit Hebr. 11.
 dooz het treffelijckste geseemt woort / dat hy geloof heeft dat Godt selfs 19.
 anden dooden konde op-wecken. Van dese saeck heeft ons Godt een
 eer klaer bewijs getoont in Chzisto den leptsman van ons geloobe en sa-
 igheyt / als hy hem van den dooden op-ghelweckt en tot zijne rechter
 andt inde Hemelsche plaetsen gestelt heeft. Welck so wonderlijck werck
 er Goddelijcker macht / den Apostel met treffelijcke woorden (ist maer
 at in soo grooten saeck eenighe reden treffelijck ghenoegh kan zijn) uyt-
 zucht; inden bries tot de Epheseren / geschreven / so dat de plaetse waer-
 igh is dat se hier van woort tot woort ingheboeght werde: want als
 y die van Ephesen van Godt ghewenscht hadde / verlichte de ooghen des
 erstandts, op dat sy bekennen mochten wat de hope sijner roepinghe zy,

To ghe-
die 11.Eph. 1. 19
Cap. 12.

en welcke de heerlijcke rijckdommen zijn sijner erffenisse in de heyligen, dat is/ op dat sy verstaen souden / d' alderhooghste uytneementhepdt van dat goet/ 't welck haer van Godt aengheboden was/ soo wenscht hy oock dat sy de seeckerhepdt van 't selbe bekennen/ die sonder de kennisse van die onepndelijche macht Godts / waer dooz ons dat alleen woardt mede-gedeelt, niet kan bekendt worden. Die macht dan noch woardt bekendt / uyt dat heerlijcke werck daer wy van ghesepdt hebben. Daerom volghet terstondt daer nae/ende (op dat ghy bekennt) welcke de uytnemende grootheydt sijner kracht zy, aen ons die ghelooven, nae de werckinge der sterckte sijner macht, die hy ghewrocht heeft in Chriisto, hem uyt den dooden opweckende, en settende tot sijne rechter-hant in de Hemelsche (plaetsen) verre boven alle Vorstendom, en macht, en kracht, ende heerschappye, ende allen naem die ghenaeemt wordt, niet alleen in dese werelt, maer oock in de toe-komende: Ende heeft alle dinghen sijne voeten onder-worpen, en heeft hem der Gemeynthe ghegeven tot een hooft boven alle dinghen, welcke sijn lichaem is, en de vervullinge des ghenen, die alles in allen vervult. Want alsoo woardt het woardt Pleeroumenou beter over-gheset/ als verbult woort. Soo heeft haer van de Goddelijche macht ghenoech vertoont / van de welcke oock ander-wech blijct datse in Godt is. Want ghelijck als Godt/ dewijl hy alle goet en quaet kan verstaen/ oock den wille heeft om 't goet toe te staen/ en 't quaet te verwerpen / en boozts verschepden besluyten daer over kan maecken/ alsoo is betamelick / jae selfs nootsaekelick / dat hy 't ghene hy boozt goet houdt/ vermaght uyt te boeren/ en 't ghene hy als quaet verwerpt/ uyt den weghe te doen.

Maer om beter te verstaen de natuere / grootheydt en volkomenhepdt der Goddelijche macht / soo willen wy spreken van de almachtigheyt die de heylighe Schryftuer Gode toe-schryft: en dat in sulcker voeghen/ dan wy eerst soo van 't woort almacht, als van andere manieren van spreken / waer dooz een selve saeck in de Schryftuere placht uyt-ghedrukt te worden / een weynigh segghen / en daer nae de saeck selfs grondigher insien. Wat dan belanght het woort almacht, oft lieber almachtighe, dat is in 't Grieks ghelijck wy te boezen ghemelt hebben / Pantokrátor: Welck woort de Grieksche Vertaelders des Ouden Testaments / uyt den welcken het bukten twijffel in 't Nieuwe Testament is over-ghebracht / ghebruycken booz het woort Schaddai, waer van onder de namen Godts hier boven is gehandelt/ oft booz den naem Zebaoth, die heylkrachten beteeckent/ als dien oppersten Godt/ oft Iehova, Zebaoth, dat is/ Heere der heylkrachten/ oft uytduckelicker Iehova, El, Zebaoth, de Heere Godt der heylkrachten ghenoeemt woort: Op beyde dese manieren genomen/ beteyckent het de kracht en macht Godts/ doch aldermeest daer het staet booz den naem Schaddai, ghelijck blijcken kan uytter 't ghene wy t' sijner plaetse van de kracht deses woortds hebben ghesepdt: Want het beteyckent de kracht en sterckte Godts / waer dooz hy alles aen allen

llen oberbloedigh kan verstrecken. Maer als het selve ghenomen wort
 dooz 't woort Zebaoth, ghevoeght by den naem Iehova, oft El, dan be-
 reekent het dooz-eerst en dooz sich selfs / Godts opper-heerschapppe ober
 Engghelsche Regimenten / en voozts ober andere dingen die minder zijn
 als de Engelen / daer nae by gebolgh sijn macht en sterckte / en dat op twee-
 erley maniere: Want dooz-eerst die ober ontalliche Legioenen van d'on-
 terffelike / en in sterckte upt-steeckende gheesten / opper-heerschapppe
 heeft / dien verstaen wy veel stercker te zijn dan die alle / ten zy men by
 voutueren meent dat hy ober de selve niet en heerscht dan niet haren
 wille / en dat die Heyr-krachten soo sy willen / haer van sijne Heerschap-
 ppe onghestraft konnen ontslaen / 't welck ongoddelijck is van den Al-
 ler-hoogghsten Godt te dencken. Ten anderen / den welcken alle din-
 gen / selfs die Engghelsche Legioenen gehoozsaem zijn / wat en soude hy
 naer dooz vooznemelijck in de menschelijcke saecken niet te weegh bren-
 gen? Wy noemen de Princen en Coninghen Dunástas, oft mogende / niet
 so seer van wegen 't recht van heerschen en regeeren in sich selfs aenge-
 nerckt / als van wegen 't gene een ghebolgh is van de macht om 't selve
 recht te ghebruycken / namelijk dat sy veel in de menschelijcke saecken
 vermoghen dooz de macht harer rijcken en middelen harer onderdanen /
 onderstut zijnde. Hoe veel meenen wy dan dat Godt vermaght / die
 ober soo beele Legioenen Engghelen zijnde / van seer groote sterckte en
 wy-naer een ontalliche meenichte ghebiedt / die om sijnen wille upt te
 voeren / al-te-samen ober-willigh en volbaerdigh zijn? Verhalven is
 nit als een ander de sterckte en macht Godts / buyten hem ghesteldt en
 van hem dependende: Welcke hy in de bestieringhe der dinghen
 die hier beneden zijn / en in 't upt-boeren sijner besluyten seer dickwijls
 ghebruyckt. Want hoe-wel Godt oock van sich selfs en dooz de
 kracht die in hem woont / alles vermaght te doen wat hy wil / soo
 vleeght hy nochtans gheerne en ordinaerlijck te ghebruycken de mid-
 delen nu te voozen van hem bereydt en bequaem / om verschepden saec-
 ken upt te voeren. Want hy wil niet dat de dinghen van hem ghescha-
 pen / ledigh zijn / vermidts hyse tot dien eynde heeft gheschapen / op dat
 se souden wercken nae de krachten diese van hem ontfanghen hebben /
 en verschepden bedieninghen verrichten. Oversulcks ghelijck hy op der
 aerden dooz de menschen werckt / en beele sijner besluyten dooz de selve
 volboert; alsoo verricht hy gheerne dooz de Engghelen 't ghene hy op een
 verborghener wijze te weegh brenghet / ghelijck upt de Heplighe Historie
 openbaer is. Waer op den Psalmist siende / seydt: Zeghent den Heere Psal. 103.
 alle sijne Engghelen; machtigh in kracht, doende sijn woordt om te hooren 20, 21.
 de stemme sijner redenen. Zeghent den Heere alle sijne Heyr-krachten, sijne
 dienst-knechten die sijnen wille doet. Daerom / op dat bekent wordde / hoe
 veel God dooz sijne creaturen verrichten kan / so wert meenighmalen die
 benaminge oft beschryvinge Godts ingestampyt / dat hy een Heere oft Godt
 der

der heyr-krachten is. Belangende d'andere manieren van spreecken/waer
door de on-eyndelijke macht Godts in de Schrifstueren wordt upt-ghe-
drucht / daer van ist onnodigh veel te segghen / dewijl sy buyten gheschil
zijn. Hoedanigh is 't ghene by Job staet / alwaer hy Godt alsoo aen-
spreeckt : Ick weet dat ghy alles vermooght, en die woorden Chzisti : ^a By
a Mat. 19 Godt is alles moghelick, en des Engels tot Maria : ^b By Godt en sal gheen
26. woordt onmogelick zijn. Want het is kennelick dat by de Hebzeen gheen
Marc. 10. woort, so veel te seggen is als geen dinck. Hier kan men oock by-voegen
27. die getupgenissen/allwaer Godts Almacht niet soo seer uptgedrucht / als
b Luc. 1. met verhael van eenigh zijn openbaer werck te verstaen gegeven/oft op ee-
37. nige andere maniere beschreben wort. Hier toe gehoozen de woorden Da-
vids/allwaer hy den waerachtigen Godt stellende tegens de versterde / en
Psal. 115. van alle kracht ontbloote Afgoden/seggt : onse Godt (is) in den Hemel, alles
30. wat hy gewilt heeft, heeft hy gedaen. Als oft hy sepde/hy is van soo grooten
Ez. 46.10. macht dat hy doet al wat hy wil. Welcken sin oock by Esaias upt-ghe-
drucht staet : Want David en spreeckt niet van boozledene dinghen/maer
in't ghemeen van alle tijden : Want de boozleden tijdt wordt alhier na der
Hebzeen gewoonte / booz den tegenwoordigen alle tijdt sonder bepalinge
Psal. 1. 1. beteekende ghestelt. Ghelijck oock elders in de Schrifsture dickmaels
31.10,3,6 gheschiedt / aenghesien de Hebzeen gheen teghenwoordighen tijdt en heb-
10.17.11, ben dan in den Participiis, als bekent is den ghenen die eenighe kennisse
17.12.5. van die Tale hebben. Hier toe dienen oock de woorden Pauli/ met wel-
14.1.15. ke hy Godt alsoo beschrijft : Den ghenen die machtigh is alles overvloedigh
3.4.5.16. te doen boven 'tghene wy begeeren, oft verstaen, nae de kracht die in ons
1. werckt, &c. Want dewijl onder de dinghen die wy begeeren / sommighe
Eph.3.20 begrepen zijn/die by sich selfs seer swaer zijn om te doen / als is d'opstan-
dinghe / en 't onsterffelick leven ons van Godt beloofst / indien Godt die
alle t'samen vermacht te doen / en dat veel overbloedigher als wy niet
alleen begeeren/maer oock verstaen oft begrijpen kunnen/wat salder zijn
dat hy niet soude kunnen doen? evenwel nochtans is dit aenmerckelick/
a Rom.4. dat over-al in't Nieuwe Testament / ^a waer Godt gheseyt wort / mach-
21.16.25. tigh te zijn om pers te doen / oft stil-swijghens wordt ghesupponeert
2. Cor. 9. een wille/ oft liever neyging Godts/om die saecke waer van ghewagh is
3. te doen/ oft upt de macht selve eenigher maten bedacht/ en af-ghenomen
Iud.7.24. kan worden / ^b bysonderlick in die plaetsen / al waer 'twordt macht soo
2. Ti. 1. 12. wel recht en heerschappijje als krachten betekenen kan. Jae het wordt
b Ro. 11. 23. 14. 4. kunnen, schijnt selfs booz de ghenepcht hepdt des willes / en daer upt ont-
staende ghewoonte van doen ghenomen te worden / in de woorden des
Wcb.2.18 Autheurs tot de Hebzeen/sprekende van Chzisto : In't ghene, oft voor soo
veel hy selfs gheleden heeft, en versocht is gheweelt, kan hy de gene die ver-
socht worden, helpen, dat is/hy is genegen/en oock gewoon haer te helpen.
De Schrifstuer-plaetsen in welke d'oude Latijnsche Oversettinghe
heeft / dat voor Godt niets swaer en is / worden van andere anders geduyt:
Want

Want ghemerckt in die plaetsen in't Hebreus / booz swaer / wonderlick
taet / nemen dat nu sommighe Nicuwe Oversetters by Jeremiam / oock
ie Griekische / booz verbozen / doch hoewel daer upt een sin ontstaet die
noch on-waerachtigh / noch t'ene-mael met d'omstanden der plaetsen
trijden is / soo is nochtans dien sin waerschijnlicher / welke den ouden
Oversetter upt-ghedrukt heeft. En op die maniere hebben alle Over-
setters / soo beele my ter handen ghekomen zijn / het woort wonderlick,
oft vertaelt / oft verclaert by Zacharias, alwaer Godt willende bevestigen Zach. 8. 5
t ghene hy den Inwoonders der Stadt Jerusalem beloofte hadde / seght :
indien het swaer sal schijnen (Hebreus wonderlick sal zijn) in de ooghen
der overblijffelen deses volcks, in die daghen-falder in mijne ooghen yet swaer
(Hebreus wonderlick) zijn. Voeghter by dat die Oversetters / die het
woort wonderlick in die plaetsen nemen booz verbozen / schijnen gemeent-
e hebben dattet 't selve aldaer booz onbekent ghestelt wierdt / welke be-
veecknisse van't woort wonderlick, men niet lichtelick soude kunnen aen-
wijzen. Want oock alst op de kennisse siet / plachtet yet sulchs te beteec-
nenen dat swaerder en hoogher is dan dattet t'ene-mael bekenet / oft de
rededen daer van begrepen kan worden / hoe-wel 't andersins van ontwijffe-
liche waerhejdt is.

Van de woorden Christi / den Vader biddende dat hy den drinck-be-
cker soude laten van hem gaen / Abba Vader, alle dinghen zijn u moghelick, Marc. 14.
36.
nach men met recht twijffelen oft sy van de macht Godts / waer van
hy alhier spreekken / verstaen moeten worden / ja 't is by-naer on-twijf-
elbaer dat Christus dat niet soo seer van de krachten / als van 't recht /
in heerschappye verstaet. Dit gheben Mattheus woorden te kennen / Matt. 26.
39.
daer mede hy 't selve ghebedt beschrijft. Mijn Vader soo 't moghelick is,
laet desen drinck-beecker van my gaen, welker kracht Marcus upt-drukt.
Daer hy eben te boozen Christum in-boert / alsoo biddende / dat die ure,
so 't konde gheschieden, soude van hem voor-by gaen. Want die woort-
en soo 't moghelick is, zijn soo niet te verstaen / als oft Christus eenigh-
sins ghetwijffelt hadde aen de Goddelicke krachten / waer dooz dit sou-
de hebben moghen gheschieden / boven 't welke niets ongherijnders be-
recht en kan worden; maer ten is niet ongherijmt dat hy ghetwijffelt
heeft / oft de Goddelicke beslypten en de saecke selfs mochten lijden die
nacht om te doen / 't gheen hy begeerde. Waerom hy oock terstondt
op dese woorden daer by voeght; Maer nochtans niet ghelijck als ick
wil, maer ghelijck als ghy. Oock en kan niemandt segghen / dat de
woorden Christi sich selfs souden weder-strijdigh zijn / soo men die alles
u moghelick, en gene soo 't moghelick is, van de selve soorte van moghe-
lichhejdt verstondt; alsoo in d'eerste simpelick woort gheaffirmeert /
yet gheen in de laetste eenighsins twijffelijck ghestelt woort. Want in
die eerste woorden spreeket Christus van alle dinghen absoluptelick / aen-
ghemerckt zijnde / sonder acht te gheben oft sy dooz een secker beslypt
T Godts

Godts alreede bepaelt zijn oft niet / maer in de laetste als te voozen ver-
klaert is / heeft hy booznemelijck sijn oogh op de Goddelijcke besluyten.
't Is dan soo veel als oft Christus gesept hadde/ Vader alle dinghen zijn
uwe heerschapppe en wille onderwozpen ; soo dat ghy daer ober komt oz-
dommeren soo alst u goet dunckt. Ist dan dattet uwe besluyten eyraedt-
slagen niet t'eenmael wederstrijdigh en is desen beecker van my te laten
gaen/ ick bidd' u laetse van my gaen: Doch isser anders/ so laet geschie-
den 't gene ghy besloten hebt / en niet 't geen ick begheere. Dus verre zy
genoegh gesept van de beteekenisse der woorden.

Om nu te komen tot te saecke selfs/ soo sullen wy eerst handelen van 't
subject der Goddelijcke macht / en hoe verre 't selve sich uytstreckt / en
daer nae een wepnigh naeder beschrijven hoe de Goddelijcke macht om-
trent haer subject besich is. Hoe verre 't object van Godts macht sich
uyt-streckt / blijkt ghenoech hier uyt ; als men seght/ Godt vermach al-
les. Alwaer het woordt alles naer 't gheboelen vast van alle Theologan-
ten / beteekent alle de dinghen die haer selfs niet om verre stooten / oft
ghelijckse inde scholen spreucken / daer gheen contradictie mede ghe-
menght en is. Hoedanigh zijn die dinghen / welke ghesteldt zijnde/
noodtsaeckelijck moet ghesteldt worden / dat een en de selve saeck te ghe-
lijck is/ en niet en is / 't weick gantsch niet zijn en kan. En dit gheschiet
niet alleenlijck / wanneer men van een selwighe dinck uyt-druckelijck/
jae en neen seght / maer oock alsdan soo wanneer sulcks stil-swijghens
gheschiedt / en uyt 't ghene men steldt / noodtsaeckelijck volghen moet.
Also heeft 'et contradictie in sich te seggen / dat Godt sterben / ja selfs sla-
pen / eten en dzincken kan / want by aldien Godt sterben konde / soo soude
hy geen Godt zijn/ namelijk soodanigh een Godt/ die boben alles en van
sich selfs is. Daerom soo wie seght dat Godt sterben kan / de selve seght
stil-swijghens dat Godt te gelijck is/ en niet en is. 't Selve seght hy oock
doch bedeckter / die daer stelt dat Godt slaept / eet oft dzinckt : want dit
en past niet dan op dinghen die verderffelijck en sterffelijck zijn. Derhal-
ven soodanighe dinghen te kunnen doen / is gheen bewijs van macht
oft sterckte / maer liever van swackhepdt en onmacht. Voozts staet al-
hier te letten dat sommighe dinghen contradictie in sich besluyten abso-
luytelijck en in 't gheheel / sommighe alleen ten opsicht van dit of dat
onder-werp / als zijn de dinghen een wepnigh te voozen van ons ver-
haelt. Want eten / dzincken / slapen / sterben / hebben by sich selfs geen
contradictie in haer / maer alsdan / wanneerse Godt worden toe-geschre-
ven. Alsoo en kan men sonder stil-swijghende contradictie niet segghen
dat Godt loghenachtigh is / hoewel 't selve in een ander subject, by exem-
pel inde menschen plaetse heeft. Want dit gheeft een onbolmaeckthepdt/
ja ghebreck te kennen/ dat in Godt niet wesen kan. Maer het besluyt ab-
solutelijck / en by sich selfs contradictie in sich / dattet ghene ghedaen
is/ onghedaen soude worden / soo namelijk datter yets op de selve tijdt
alst

Ist ghedaen is / niet en soude ghedaen zijn. Waerom niet alleen de oude Philosophen / maer oock de Christen Leeraers bekennen / sulchs Gode onmoghelijck te zijn. Want onder anderen worden in 't gheemeen ande Theologanten / daer sy van dese materie handelen / dese woorden enghetoghen upt Augustino / inhoudende een reden van dese stellinghe : Uytet 26
 oo wie daer seght, by aldien Godt Almachtigh is, laet hy maecten dattet Boeck te
 heene ghedaen is, niet ghedaen en zy, die en siet niet dattet even-eens is ghens
 ls oft hy seyde : Indien hy Almachtigh is, laet hem maecten dat de dinghen Faustum
 ie waerachtigh zijn, voor soo veel sy foodanigh zijn, onwaerachtigh cap. 5.
 yn.

Maer nochtans sullender eenighe zijn die segghen sullen dat de Goddelijcke Almacht daer mede te hozt gheschiedt / datse van ons soo be- enghet
 n bepaelt wort / dat de dingen van ons by-gebracht / niet op de H. Schrif-
 tere / maer op 't menschelijck vernuft zijn gheboubot. Want daer ont-
 reecken oock heden ten daghe gheen foodanige luyden die daer meenen /
 i sulchs opentlijck derren segghen / dat de contradictorio, oft in sich selfs
 wederstrijdighe dinghen / te samen wel können bestaen / dewijl sy sien dat
 immighe harer leeringhen / die sy houden schrift-matigh te zijn / contra-
 dictie in sich beslupren : waer in sy wel meer opzichtighejdes betoonen /
 ls de gene die vooz scherpsinniger willende gehouden worden / seggen dat
 o sulcx niet en sien / maer niet-te-min ist een superstitieuselicht-geloedig-
 eydt / de dinghen die haer selfs om verre stooten / te ghelooven als ghe-
 ondeert zijnde op de H. Schriftuere. De gene nu die Godts Almacht soo
 op 't uytstrecken / en sien niet dat sy omme-stooten 't gene daer sy meenen
 ldermeest op te steunen / te worten de Heplige schriften / en al wat wy we-
 en immermeer van God gedaen te zijn geweest. Want by aldien God kan
 raken dattet gene gedaen is / niet gedaen en zy / soo sal hy oock können te
 reegh brengen dat al wat hy / oft Christus / oft sijn dienaren opt gesept oft
 edaen hebben / hy oft sy luyden noyt sullen gesept oft gedaen hebben / en al
 dat inde Schrifture gheschreven is / noyt vande Goddelijcke mannen
 eschreven is. Derhalven sal men oock niet seeckerlijck können seggen /
 Gode heeft Hemel en Aerde gheschapen : Christus is in de werelt ghe-
 omen / heeft dat Euangelium verkondicht / wonder-wercken ghedaen /
 s ghestorven en weder op-gheweckt / op-ghebaren ten Hemel / geseten in
 Godez thoon / en al watter meer in de H. Schrifturen verhaelt wort.
 En hoe sullen wy doch onder anderen können goedt doen de woorden des
 hepligen Gheests diemen leest inden Bries tot de Hebreen : Godt aen den Heb. 6. 17
 rfsenamen der belofte overvloediger willende betoonen d'onbeweghlijck- 18, 19.
 eyt, sijns voornemens, heester een eed tusschen gestelt, op dat wy door twee on-
 eweeghlijcke saken, in welcke het onmogelijck is dat Godt soude liegen, een
 asten troost souden hebben, wy die toevlucht (tot hem) hebben ghenomen,
 m te behouden de voor-ghestelde hope die wy hebben als een veylighen en
 asten ancker der zielen, &c. Want welke zijn die onbeweghlijcke oft
 onver-

onveranderlijcke dingen/ dat is soodanige die niet konnen meer te niet gedaen worden? Ist niet de belofte en den by-gheboeghden eedt? Hoe-wel't nu om eben is/ te weten welke die zijn. Want hoedanigh de selve oock moghen zijn/ 't sal niet haer de selve ghelegghentheydt hebben als met de belofte en eedt-sweeringhe. Nu/ hoe konnen dese twee dinghen niet vernieticht oft los-ghemaect worden/ by aldien Godt kan maecten dattet 't ghene ghedaen is/ niet ghedaen en zy? Want soo sal hy oock konnen maecten/ ghelijck als te boozen ghestien is/ dat hy 't gheene hy heeft beloofd/ niet beloofd/ 't gheene hy gheswozen heeft niet en hebbe gheswozen. Hoe sullen wy dan daer upt besluyten konnen d'onveranderlijckheydt sijns willes/ en een vaste hoop op dese dinghen stellen? seght ghy dat Godt sulchs niet en wil doen hoe-wel hy 't kan doen/ waer upt weet ghy dat? Ghy zijt van alle reden ontbloot/ ist dat ghy steldt dat de Contradictorien te ghelijck van Godt konnen gheschieden. Ghy kont u toeblycht niet nemen tot de auctoriteyt vande H. Schryftuere die ghy dooz dit segghen hebt krachteloos ghemaect. Dit stellende/ neemt ghy wech alle seeckerheydt van Goddelijcke en menschelijcke saecken: want men sal niet recht mogen twijffelen/ oft wy oock sijn en leven/ oft wy sien 't gene wy sien. En soo boozts; een dinck sal te gelijk sonder ongerijmthept geseydt konnen worden/ te zijn en niet te zijn: indien 't dooz de Goddelijcke macht gheschieden kan dattet gene is/ inder waerheyt nochtans niet en is als het is. In summa/ daer en sal niet soo ongherijmt zijn dat men soo doende/ niet soude konnen staende houden. Edoch als wy Gods almacht niet upt en strecken tot de dingen die haer selfs om verre stooten/ soo be-engen en bepalen wy die waerlijck niet/ maer verklaren de kracht van 't woort en de natuer vande saecke: want men moet niet meenen datt'et woort al, blootelijck ghestelt alles in sich verbat/wat niet het verstant kan bedacht worden: dewijl 't in de Schryfture altijd/ oft inmers ten meestendeel sijn bepalinghe krijght van de sake waer van gehandelt woort/ en men mach niet waerheyt segghen dattet sich noyt soo verre uptstreckt/ dattet al wat men bedencken mach/ in sich soude begripen. Iae wy plegen selfs in de gemeene wandeling dat woort alsoo niet te verstaen: Maer als wy 't soo verre willen upt-ghestreckt hebben/ zijn wy ghewoon daer per by te boeghen/ waer upt sulchs blijcken kan. Over sulchs blijft dit onbeweghlijck/ dat de macht Godts sich alleelijck uptstreckt tot die dinghen die geen contradictie in sich en besluyten. Ebenwel woortse niet recht onbepaelt en onepndelijck genoemt/ om datse in de soorte der moghelijcke dinghen/ welker ghetal onepndelijck is/ gheen bepalinge altoos en heeft.

Edoch/ gelijk als sommige de Goddelijcke macht verder alst behoort uptstrecken/ soo zijnder in 't tegendeel diese al te seer inbinden/ beyde haer vergripenende/ gene dat sy de selve al-te-beel/ dese datse te weynigh toeschrijven: want eenige zijn des geboelens als oft Godt niet meer en konde doen

te doen als hy inder daet wil doen : daerder nochtans veele / ja ontalliche
 dinghen zijn die Godt inder daet niet doen en wil ; vande welcke men on-
 erijndelijck en Godts-lasterlijck soude seggen / datse Godt niet doen en
 kan. Als by exempel / dat Godt niet een hayr van sijn plaetse beweeghen
 kan / dat hy niet en beweeght / gemerckt / metter daet selfs blijcht dat hy't
 niet bewegen en wil. En 't gene Christus van ons segt om te toonen onse
 woachtheit / dat wy niet een hayr swart noch wit konnen maken / 't selve sou- Mat. 5. 36
 de oock ten aensien van dese oft die mensche van Godt gheseydt konnen
 worden / namelijk / dat hyse niet wit en kan maken om dat hy niet en wil /
 noch swart / om de selve reden. Statet also met de saeck / soo verbidden wy
 vergheefs Gods straffen : want Godt is machtigh de selve ons ober-
 senden oft niet : kan hy 't niet doen / waerom vreesen wy die / oft waer-
 om versoeken wy datse van ons afgeweert worden ? kan hy / soo sal hyse
 oock altyt willen toesenden / ten sy ghy wilt seggen dat hy 't op desen dagh
 niet kan / maer morgen niet meer en kan doen : want so lang hy sal konnen /
 wil hy oock willen / dewijl hy niet en kan / ten sy hy te gelyck wil. De macht
 Godts dan noch is onberanderlijck en eeuwich. Teghen de voostanders
 van dit geboelen brenghet men niet recht dese woorden Christi in : Meent Mat. 26.
 hy dat ick mijnen Vader niet en kan bidden , en hy sal my geven meer dan 23.
 negioenen Engelen ? Waer mede hy te verstaen geeft / dat de Vader hem
 niet te Legioenen konde senden / en nochtans heeft hy niet ghewilt. Godt
 vermach dan meer te doen als hy wil : Maer in een klare saeck zijn niet
 veel woorden van noode. 't Sal ghenoegh zijn alleenlijck af te weeren /
 gene in pemandt eenige twijffelingh soude moghen veroorzaken.

Want men soude vooz-eerst moghen teghen-werpen / dat de wil en
 macht in Godt t'eenemael een zijn : En dat derhalven sijnen wille ergens
 niet streckende / oock de macht sich daer toe niet upt en streckt. Maer
 indien-men 't beslupt verstaet gelyck als het voozstel eyscht / soo en strijdt
 selve niet met die meeninge / welcke wy tot noch toe beweeren : Want
 so wanneer de vergelijkinghe tusschen den wille en Goddelijcke macht /
 voozlijck woordt inghestelt / kan men in dit stuck niet anders upt beyder
 onghewilt beslupten / dan dat d'ene faculteyt oft kracht / sich niet verder
 streckt als d'ander / van gelycken oock des eenen faculteyts werkinge /
 niet verder als des anderen / 't welck onse meeninghe niet wederstrijdigh
 is : want dit seggen wy alleen / dat die faculteyt in Godt diemen macht
 heeft / sich verder uptstreckt als de werkinghe des willes. 't Selve seg-
 gen wy oock van den wille / dat de kracht des selfs sich verder upt-streckt
 als de werkinge : want 't gene Godt bypwilligh wil / hier van hadt hy
 oock het contrarie konnen willen / 't welck hy nochtans niet en wil : Al-
 so gelyck hy bypwilligh de sondaers wilde behouden / soo konde hy oock
 de selve willen verderben. Ist dan noch dat Godt meer kan willen als
 hy inder daet wil / waerom en kan hy oock niet meer doen als hy inder
 daet wil en doet ? Ick gestwijge dat de macht en wille niet soo een en zijn

in Godt / oft sy worden dooz de reden van malkander onderscheyden
 Weshalven / hoe-wel wy bekennen dat Godts macht sich in der daed
 niet en betoont daer de wille ontbreekt / is nochtans niet van noode da
 beyder object een is : immers sien wy dat de Goddelicke wille oock be
 sigh is ontrent het ghene / daer ontrent de macht niet besigh en is. **D**
 wille streckt sich tot de Goddelicke ghelucksalighejdt : Want sy en kan
 niet nae-laten die te begeeren/doch de macht streckt sich eyghentlick dae
 toe niet/hoe-welse daer van als ghepresupponeert woedt. **D**aer nae sie
 wy dat de wille werckt / daer de macht hare kracht en werckinghe nie
 en betoont : Want soo wanneer Godt alleenlick daer nae verlanght / dat
 ter van den mensche yet bypwillighlick gheschiede / oft niet en gheschie
 de / oft als hy eenigh werck vooz goedt of quaedt keurt / oft eyndelijck
 vooz 't toe-komende pets besluyt / dan werckt de wille/ en niet de macht
 die dan eerst werckt als Godt/ 't ghene hy besloten heeft / dadelijck uyt
 boert. **M**en moet dan soo seer niet dzinghen op de eenhejdt der Godde
 licke eysenschappen/ datter gheen plaets ober en blijbe vooz de verschey
 denhejdt der objecten en werckinghen.

Ten anderen kan men dit vooz-werpen dat Godt teghen sijn besluyten
 niet en vermacht te doen : **S**oo schijnt dan de werckingh des willes d
 macht te bepalen/ datse sich niet verder uyt en streckt dan de selbe. **M**ae
 vooz eerst staet te letten / dat niet alles dooz de Goddelicke besluyten also
 bepaelt en is/ dat Godt sich selbe alle byshejdt om te ozdonneeren/ 't ghe
 ne hem goedt dunckt in 't toekomende soude benomen hebben : **O**ve
 sulchs kan hy meer willen / en voozts oock doen als hy in der daedt wi
 en doet / hoe-wel hy teghens sijn besluyten niets en doet / noch doen en
 kan. **H**ier neffens is oock dit aen te mercken / dat de on-moghelickhejdt
 die hier in ghespeurt woedt/ niet eyghentlick de macht oft sterckte **G**od
 en betreft : **M**aer vooz eerst en dooz sich selfs / 't recht en heerschappye
 die / ghelijck wy ghesepdt hebben / *Exousia* ghenoemt woedt / de mach
 niet dan by ghevolgh / oft lieber dooz toe-bal alleen. **B**y exempel / da
 Godt de ghene die in *Chzistum* ghelooben / van weghen het besluyt ove
 haer ghemaecht / niet en kan verderben / dat en is niet om datter hen
 aen kracht oft sterckte ontbreekt : **W**ant niemandt twijffelt daer aen
 oft hy hadse wel konnen verderben / ten zy sijn besluyt en belosten dae
 tusschen gekomen waer : **M**aer des selfs tusschen-komen / maecht **G**od
 niet on-stercker / sijn krachten zijn hem daer dooz niet vermindert / de
 wijlse in hem natuerlick/en dien-volghens on-veranderlijck zijn : **M**ae
 daer hy te voozen recht hadde om haer te verderben / heeft hy sich van
 weghen sijne goedertierenhejdt daer van ontbloot. **D**ooz 't toekomende
 de / 't ghebruyck des selfs eenighsins in-bindende / en bepalende dooz
 ghebruyck van sijn byje macht. **H**ier in is dan vooz eerst die onmoghe
 lichejdt ghelegghen. **H**ier van daen bloeyt sy in den wille / alsoo **G**od
 niet en kan willen oft besluyten/tegen 't gene hy alreede peremtoirlick be
 sloten

loten/beloofst en verzegelt heeft: want so doende/soude hy sijn stant vastigheyt/waerhepdt/trouwte/rechtbeerdigheyt en goecheyt versaken/en van daer bloeptse voozts tot de Goddelicke kracht oft sterckte / vooz soo veel sy die niet toe en laet tot de uyt-werckinge te komen / daer die anders uyt haer nature wel toe komen konde: want sal de kracht in't werck ghestelt worden/so moeter een werckinge des willes voozgaen. Sonder dese voozgaende wille comt de macht niet tottet werck/al isse schoon meer dan dubbel ober sterck genoegh/om dat werck te vol-boeren. En dit wozt genoemt de absoluyte macht Godts, niet anders zijnde als de macht en sterckre Godts / by sich selfs aen-gheemerckt / sonder regard te nemen op de andere Goddelicke epgenschappen / namelijk sijn heerschappije en wille/waer van hare werckinge eeniger maten dependeert. Hier tegen wozt gemeenlick gestelt de soo genoemde ordinarische macht, die nochtans niet verschepden is van de absoluyte macht: maer in der daedt de selve / doch anders aen-gemerckt / want sy is ordinaris, vooz soo veelse nae den reghel der Goddelicker epgenschappen/waer vanse in't wercken dependeert/als gereguleert is. Doch alsoo dat selfs een werck is van de byse wille en macht/van sijn recht immers ten deelen te konnen af-staen/en buyten sich te willen/ oft niet te willen wercken / soo geschiedt het dooz dien de Goddelijcke macht niets in der daedt uyt-boert / dan 't gene Godt met rechte kan / en in der daedt wil doen / dat de macht Godts ten aensien van haere werckinge eenighsins oock gherestringeert en ghelimateert wozt/de krachten ondertusschen in sich selfs on-vermindert / en on-gheschendt blijvende. Daerom om weder te keeren tottet gene om welckers wille dit dispuyt hier in-gheboert is: Godt kan meer doen als hy in der daedt wil en doet. Hoewel hy dan noch (op dat wy dit oock ter loop daer hy boegen) de gantsche natuere van Godts Almacht niet en verbat/ die daer seght dat Godt kan doen 't ghene hy in der daedt wil: nochtans als men op een gemeene populane wyse daer van spzeecht / isser niet 't welck verhindert de selve alsoo te beschrijven/dat Godt al wat hy wil kan doen. Ghelijck wy hier boven ghesien hebben dat Godts Almacht van David uyt-ghebeelt wozt. Maer onder dese maniere van spzeeken moet men niet alleen begrijpen / 't gene Godt metter daet wil/ maer oock al wat hy opt ghewilt heeft oft willen kan. 't Welck de natuer vande Goddelijcke Almacht/ vooz soo veel die een yeder noodigh is te weten/ ghenoech verklaert/ en soose daer-en-boven noch pets in sich verbat / 't selve noodtsakelijck met sich treckt / insonderhepdt soo wanneer yemandt de bypwillighepdt Godts toestaet/sich uytstreckende tot alles wat zijne natuer niet contrarie en is.

Psal. 115.
3.

Laet ons nu komen tottet ghene wy vooz het tweede hebben vooz-ghestelt / dat wy een weynigh naeder / en onderschepdentlicker be-mercken / onder wat soozte van macht die Goddelicke macht sozreert / het welck ons sal dienen tot verklaringhe / hoe de selve ontrent het
object

object waer van tot noch toe gesproken is/hare werckinge heeft/waer uyt men met eenen sal hornen verstaen/op wat maniere de H. Gheest Godts kracht zy / ghelyck hem de Schryfture noemt. **Wt** het gene nu geseyt is, is vooz een peder openbaer / dat de Goddelijcke macht / waer van wy al hier spraken/ onder het getal van die krachten behoort/die sy in de Scholen werckende noemen. **De** werckende kracht is tweederley : d'een is al soo bepaelt tot een secker werck / datse noyt het tegendeel doen en kan / en bequame stoffe bekomen hebbende / om te wercken / alle veranderingen uyt den wege ghelepdz zijnde / niet en kan laten te wercken. **Soodanigh** is de kracht des byers om te verwarmen en te byzanden : **De** ander is eenighsins onbepaelt / en machtigh tot contrarie werckingen / dooz diens bequame stoffe hebbende om te wercken / en de beletselen wech-genomen zijnde / kan nae-laten te wercken / oft oock het contrarie wercken/soodanigh is des menschen macht/die naer sijn belieben nu wercken / dan niet wercken / en 't selve lichaem op of nederwaerts werpen / wel oft quaedt doen / behouden oft bederven kan. **Die** eerste kracht noemen sy natuerlick / de tweede redelijck oft byzwillich : **Hoe** wel dese oock natuerlick is, en sich wat verder uytstreckt als het redelijcke en byzwilliche epgentlick soo genocmt / doet ; gemerckte oock den beesten eenighsins toekomt / die hare ledematen / en voozts andere dingen buyten haer gestelt/kommen bewegen oft niet bewegen / en dat met contrarie bewegingen / om hoogh / om leegh / voozwaerts / achterwaerts. 't **Welck** dewyl sy op een selvige tijt en ten aensien van een selvige saeck niet vermogen te doen/soo moeter pers zijn dat hare onbepaelde macht tot een der contrarien neyge / er make datse dan werckt / dan wederom hare werckinge inhoudt / en alst werckt/dus of so werckt. **Dit** is in den mensch de wille/waer onder oock de begeerlichhepdz staet : **Want** de wille dooz sich selfs buygelick zijnde / tot contrarie werckingen regeert en bepaelt de krachten die haer onderwozpen zijn. **Tot** dese soozte van werckende kracht/gehoozt oock de goddelijcke : want die streckt sich uyt / gelijk wy ghesien hebben tot alle mogelijcke dinghen : onder welke beele zijn malkanderen contrary / kan oft wercken/oft niet wercken / op dese / oft op een contrarie wijse / jae in een selvighe tijdt contrarie werckingen / doch ten opsicht van verscheyden saecken. **Sulcks** betoont ghenoeghsaem de Scheppinge des werelts / in welke ontalliche dinghen zijn met contrarie hoedanigheden / van de nature begaest. **Oock** de bestieringe des selfs : **Want** Godt, ghelyck als Anna, Samuels moeder singht : Doodt en maect levendigh, voert tot de Helle, en voert wederom daer uyt, hy maect arm en verrijckt, vernedert en verhoogt. **Sijne** macht dan by sich selfs onbepaelt zijnde : wozt dooz den bypen wille bepaelt : **Ende** sy en werckt niet oft daer moet een werckinge des willes voozgaen. **Daerom** werden oock de wercken die dooz Godts kracht gelozacht zijn / den Goddelicken wille toe-geschreven. **Also** seggen die 24 Ouderlingen in't boeck der Openbaringe : Ghy zijt weerdigh Heere onse

1. Sam. 2.
6, 7.

onse Godt te ontfangen Heerlickheydt en eere, en kracht, om dat ghy alles
 gheschapen hebt, en sy zijn om uwen't wille, en sijn gheschapen. En om dat
 die Goddelicke wille, van weghen die by-gaende oneyndelicke sterckte soo
 machtrigh is / datse een dinck sonder arbeydt verricht / daerom wordt hy
 gheseydt die dingen te doen / al seggende en gebiedende ; Godt seyde, het
 verde licht, en 't wierdt licht, en soo boozts. Hierom ist dat den Psalmist
 seght : Hy sprack, en sy zijn ghemaect, hy beval, en sy zijn gheschapen.
 Met welke woorden hy eenighsins verklarct / 't geen hy een weynigh te
 vooren hadt gheseydt : Door 't woort des Heeren zijn de Hemelen bevestigt,
 en door den Geest sijns monds alle hare Heyr-kracht, dat is nae de uytleg-
 yinghe van Seleerde luden / soo haest als hy't geboodt / met dat hy den
 idem uyt sijnen mondt blies (want de Psalmist spreeckt menschelicker
 wijse van Godt) soo zijn de Hemelen en hare toe-rustinghen oft sterren als
 Heyr-legeren daer gheweest / gelijcker staet dat Christus door den Geest
 sijns monds, dien godtloosen sal dooden, dat is dooz sijn krachtigh be-
 vel / soo haest als hy den adem by maniere van spreeken uyt sijnen mond
 geblasen sal hebben / want ghelijcker-wijs Godt selfs seydt : Mijn woort
 dat uyt mijnen mond sal uytgaen, sal niet ledigh tot my weder-keeren : Maer
 al doen al wat ick gewilt hebbe, en sal voorspoedigh zijn in 't ghene waer toe-
 ck het sende. Godt wordt aldaer in-geboert als een machtrigh Heer / die
 selfs geen arbeydt en doet / maer al wat hy wil / dooz sijn bevel alleen vol-
 voert / als naer wiens wenck alle de gene die onder hem staen / sich schic-
 ken : Alle dinghen schicken haer naer Godts winck en wille ; en niet al-
 een dat wesen heeft / maer oock dat niet en is / is den roependen ghe-
 hoorzaem. Want als hy die als tot hem roept / en beveelt te verschijnen /
 soo zijnse daer / en komen te boozschijn. Daerom wordt Godt gheseydt
 te roepen de dingen die niet en zijn als offse waren, den hunger te roepen, om
 dat hy maecht dat de menschen met hunger geplaeght worden. God dan
 noch beveelt niet alleen / gelijck als de menschen bevelen aen sijne knech-
 ten / datse sijne wercken uytboeren. Maer oock aen de saken selfs / oft datse
 zijn / oft datse dus oft soodanigh zijn. Dit gebieden of bevelen is willen / jae
 selfs absoluptelick willen. Soo is dan Godts macht / gelijck wy hebben
 gheseydt / een bytwillighe macht : Ondertusschen nochtans heeftse oock
 met dt natuerlicke krachten / die men bysonderlick alsoo noemt / eenighe
 gelijckenisse / als die de kracht van dese al te samen eenighsins in sich ver-
 dar. De willige kracht die den menschen en dieren eppen is / woort by sich
 selfs alleen gespeurt in de beweginge / t'samen-boeginge en scheidninghe
 der dingen : waeromse oock dooz't middel van die kracht / geen ander ge-
 daente in de materie konnen in-drucken / dan datse 't uytwendighe ver-
 scheidelick fatsoenecen / de lichamen dicht en dick / oft ruy en dun ma-
 ken / en andere dierghelijcke werkinghen doen die dooz de plaetselicke
 beweginghe worden volbracht. Ist dan noch dat sy yet anders willen te
 weegh brenghen / als verwarmen / verkoelen / verlichten / gesont maken /
 dese

Apoc. 4.
11.Gen. 1.
Psa. 33. 9.
Ps. 6.Es. 11. 4.
1. The. 2.
8.

Es. 55. 11.

Rom 4.
17.
4. Reg.
8.
Psal. 105.
16.

dese oft die verwe niet van buyten aenstrijcken / maer van binnen in de
 faeck selfs / uyt de kracht der materie soo sy spreekken / doen ontstaen : soo
 ist van noode / dat sy andere middelen aenwenden / die om sulckis te doen
 natuerlijke kracht hebben / hoedanighe sy weynigh hebben in haer ey-
 ghen selfs / en moetense daerom van elders ontleenen. Soo ghebruyc-
 kense veeltijds het vper om de dinghen te verwarmen en andere qual-
 tepten daer in te bzenghen. Sy selfs en doen hier anders niet dan datse
 die van haer plaetse beweghen / en 't een by 't ander voeghen / oft van
 malkanderen afscheyden. Waer Godt dooz de macht die in hem woont
 vermacht niet alleen de dinghen van haer plaets te beweghen / en haer
 foodanighe qualitepten oft eyghenschappen in te drucken / als op de plaet-
 selijcke beweginghe volghen / maer oock andere qualitepten als hy wil
 dooz sich selfs te scheppen. Hy en bederft gheen middelen / die wy tot de
 boort-bzenginghe van eenighe der selve (want alle en konnen wijsse niet
 boort-bzenghen) moeten ghebruycken. Hy en behoest oock gheen soo be-
 quame stoffe / om sijn wercken te verrichten als wy tot onse werckingher
 van noode hebben. Want d'alder-onbequaemste kan hy bequaem maec-
 ken / en daer uyt d'alder-heerlijckste wercken boort-bzenghen. Waer of

Mat. 3.9. **Johannes den Dooper** siende / seght dat Godt selfs uyt dese steenen aer
 Abraham kinderen kan verwecken. Waer in hy alle natuerlijke en willig-
 ghe krachten verre / jae onepndelijcker wijsse / te boben gaet. Doozts / ghe-
 lijck als de Philosophen leeren / 't gheene in yet anders werckt / moet he-
 ghene daer 't in werckt / eyghentlijck oft onepghentlijck aenraecken ; ey-
 ghentlijck / indien d'uyterste deelen van 't werckende en lijdende dinck
 niet malkander ten aensien van de plaets bereenicht worden / onepghent-
 lijck / soo wanneerver een kracht van 't werckende in 't lijdende dinck uyt-
 bloept / dooz welckers tusschen-komen 't een 't ander als raecht. Alsoe
 wercken de Sterren in de dinghen die hier beneden zijn / eensdeels dooz
 een openbare / anderdeels dooz een verborghen kracht die sy influentie noe-
 men. Die hoelwelse soo groot niet en is als by sommighe Astrologijns
 wozt gefustineert / soo isse nochtans niet kleyn ten opzicht van de lichamer
 oock van de bochtigheden / waer van sy oock eenighsins tot het ghemoed
 overgaet. Desgelijckis yet geschietter als Godt in andere dingen werckt.
 Want die beweeght / qualificeert en berandert hy dooz de kracht die van
 hem uytbloept. Dese kracht / insonderhepdt booz soo veel sy tot de men-
 schen afbloept / pleegt de **H. Schrifsture** den **a** Geest Godts te noemen / di-
 na de verschepdenhepdt sijner werckinghen onderschepden wozt. Soe
 wanneer hy goede / heplfame / onnutte en aengename wercken boortbzengt.
 wozt hy den **b** goeden Geest Godts, en somtijts blootelijck den Geest Godt
 gheten. Hier tegen wozt in de **Schrifsture** gestelt den quaden Geest Godts
 dat is foodanigh eenen die de menschen sulcx verdient hebbende pijnigh
 en quelt. Met **c** hoedanigen Geest wy lesen / dat wel eer Saul den goeder
 Geest van hem genomen zijnde / gequelt en ontroert is geweest. Nu de goe-
 de Geest

Invloey-
inghe.

a Job 26.
13.

Zac. 4.6.
Luc. 1.17

35, 24, 49
Acto. 10.

38.
1. Cor. 2.

4, 5.
Eph. 3.7,

20. verg.
ooc Mat.

12. 28.
mer Luc.

11. 20.
b Ps. 143.

10.
c 1. Sam

16. 14, 15
16, 23, 18

10, 19, 8.

de Geest Godts heeft wederom verscheyden benamingen na de verscheydenheyt sijner werckingen. Hierom ist dat hy geseydt woort de Geest ^d der wijsheyt, des verstants, des raets, der vreesse des Heeren, ^e des krachts oft sterckte, der liefde, matigheyt oft voorzichtigheyt, &c. Indien sijne werckinge sodanigh is/ dat de menschen daer dooz op een bysondere maniere Gode toegeheplight/ en van andere menschen afgesondert met hem als vereenicht worden/ soo woort hy de heylige Geest genoemt. Nu de Geest Godts baert alle sodanige wercken inden mensche als God daer in wercken wil. Want hy komt met sijn Fonteyn/ dat is de macht die in Godt woont/ ober een/ die alsoo hy by sich selfs tot alle werckinge onbepaelt is/ van den Goddelijcken wille tot sekere werckingen bepaelt woort. Dese gheest dan is als het midden tusschen die macht ende d'openbare werckingen/ die dooz d'innerlijcke oft uytterlijcke sinnen der menschen begrepen worden. En om dat booz-eerst God en Christus/ die ^f dien van God ontfangen heeft/ daer na de menschen die daer mede aengeblasen en verbult sijn/ dooz den selben wercken/ hierom ist dat soo waer hem de Schrijtuere hy seckere maniere van spreekken als een werckende persoon inboert / daer schrijftse hem toe nu de wercken ^g Godts oft Christi/ bande welcke hy af-bloeyt / dan h bande menschen tot de welcke hy af-bloeyt / en met de welcke hy medeghedeeft woort / namelijk sodanighe als dooz sijn tusschen-komen bereicht worden. Doch ten geest hier gheen pas van dese dingen wijtlooptiger te handelen. Alleenlijck hebben wyse willen aenroeren / eensdeels op dat men soude verstaen het onderscheyt / tusschen die Goddelijcke kracht en werckinge/ die den naem van Hepligen Geest bysonderlijck toe-komt/ en tusschen die macht Godes/ waer van wy hier ephentlijck spreekken ; anderdeels op dat men mocht verstaen de maniere/ ten minsten de booz-naemste/ waer dooz Godts macht omtrent andere dingen werckt.

d Ef. 11. 2
e 2. Tim.
1. 7.
Exo. 28. 3
Zach. 12.
10.

f Acto. 2.
33.

g Luc. 12
12.
Ioh. 4. 26
Act. 2. 4.
1. Cor. 12
11. verg.
y. 6.
h Act. 7.
10.
Rom. 8.
26, 27.
1. Cor. 2.
10, 14, 14

Resteert dat wy de nuttigheyt deser leere met weynigh woorzen verklaren : want ten is niet van noode dat wy veel hier van segghen. Wie en siet niet hoe noodigh het is de oneyndelijcke macht Gods te bekennen ? aenghesien wy sonder dese kennisse niet en kunnen ghelooben de booz-naemste wercken Godts/ 't zy boozledene/ 't zy noch toe-komende / die ons inde H. Schrijtuere worden booz-ghesteldt te ghelooben. Wie sal de Scheppinghe aller dinghen / de boozstenigheyt en onderhoudinghe/ waer dooz elck der selbe in 't bysonder boozsien en versozght woort / wie sal die wonder-wercken alle de krachten der natuere ober-treffende ghelooben/ ten zy hy die oneyndelijcke en allen natueren palen te boben gaen/ de macht Godts te ghelijck bekenne ? wie sal die opstandinghe en verhoginge Christi geloof toe-boegen / ten zy hy die onberwinnelijcke Goddelijcke sterckte/ waer dooz sy te weegh gebzacht is/ oft nu van elders bekent heeft / oft tseffens met dat geloof toe-staet ? Wie sal boozders gelooben/ dat wy eenmael van Godt dooz Christum uyt den dooden sullen opghe-
weckt/ en alle bzorne dieder opt geleest hebben met d'onsterffelijckheyt sullen
beschonc-

beschoncken woorden/ ten zy hy dese Almacht Godts van herten toestem-
me? de oorzaecke boozwaer waerom de Sadduceen eertijts de Verrijse-
nisse der dooden lochenden/was dese/om datse niet en bekenden de Schrif-
tuere/ noch de macht oft kracht Godts gelijk Christus haer boozwerpt.
Nu de dingen die wy verhaelt hebben zijn soo noodigh om te gheloo-
ben/ dat soo men yet bande selve in twijffel treckt/ oft alle Religie oft ten min-
sten de Christelijcke / die den menschen alleen d'euwigh saligheydt toe-
brenghet / en alleen heden ten dage volgens Godts ordinantie moet plaets
grijpen/ t'eenemael soude verballen. Wijders / niemandt en kan gheloo-
ben/ dat hy dooz Godts bescherminge/ van 't geuoelt zijner/ insonderheyt
geestelijcke byanden/ genoegh bepligh/ en tegens de van alle kanten ront-
om staende perijckelen genoegh verseeckert is/ als die vastelijck gheloofst
dat Godt machtigher is dan alle / en dat hem niemandt upt zijne handen
kan rucken. Die Gods alles overwinnende macht kent/die kan eerst by-
moedelijck seggen: Is Godt voor ons wie is teghens ons? Godt is mijn hel-
per. Ick en sal niet vreesen, wat my een mensche doet. De Heere is mijn hel-
per. Ick sal mijne vyanden verachten. Ende gelijckerwijs de aemmerkin-
ghe van sijne macht onse hoop en vertrouwen die wy op Godt stellen on-
derstut/ soo verweckt de selve oock een eerbiedigheyt tot so grooten Godt
in onse herten/ en maecht dat wy hem bzeesen/en niet derren vertoornen.
't Gene Paulus van Christo seghet. Oft verwecken wy den Heere tot yver
oft gramschap? oft zijn wy stercker dan hy? 't selve mach men billick pas-
sen op den Alderhooghsten Godt. Desen boozwaer moeten wy bzeesen
die lichaem en ziele kan werpen inde Helle / ghelijck als Christus ver-
maent / en sulcks kan doen volghens sijn macht en recht. 't Is schzicke-
lijck te vallen inde handen des lebendighen Godts; ghemerckt hy niet
d' alder swaertste straffen/ naer luyt der Schziftueren/ kan straffen en nie-
mandt isser die ons upt sijn handen kan verlossen. Hierom seghet David
oft lieber Godt selfs als hy den godloosen hare straffen hadde verkon-
dicht: verstaet dit ghy die Godt vergeet; op dat hy u niet en grijpe (He-
bzeeus ick u niet en grijpe) en daer niemandt en zy die u verlosse. Daer-
om woardt hy booznemelijck van wegghen sijn macht/ boeghter by den wil-
le om te straffen vreeselijck en schrickelijck genoemt. Soo blijct dan ge-
noechsaem hoe groot de nuttigheyt zy bande leere der Goddelijcke macht.
Ondertusschen nochtans moet men hem wachten / dat wy Godts Al-
macht niet en misbyupcken om daer mede allerlep ongerijnde leeringhen
goet te maken / en den ghenen die contradictie daer in aentwysen/ en dien-
volghens betoonen datse onder Godts macht niet en staen / booz-werpen
datse Godts Almacht lochenen; gelijk heden ten daghe van beelen ghe-
schiedt. Want als men by exempel betoont onmogelijck te zijn dat die ge-
consacreerde oft ghelwijde Hostien Christi lichaem souden zijn / soo went-
men booz Godts Almoghentheydt/ en den gheenen die segghen dattet een
onmoghelijcke saeck is/ werpt men ghemeenlijck booz de scheenen/ dat sy
Godts

Ioh. 10.
29.

Rom. 8.
31.

Pf. 118. 6.

7.

Heb. 13. 6

1. Cor. 10

22.

Matt. 10.

23.

Luc. 12. 4

5.

Hebr. 10.

31.

Deut. 32.

39.

Iob 10. 7.

Ef. 43. 13.

Hof. 2. 10

a Psa. 50.

22.

Exod. 15.

11.

Deut. 7.

21, 10, 7.

Neh. 1. 5,

9, 32.

Psal. 47. 3

76. 8.

Gods Almacht lochenen/ daer dese leeringe nochtans veelvoudighe con-
 radictie in sich beslypt. Want een en het selbe lichaem soudē vele licha-
 men zyn ghelijck daer beele Hostien zyn; 't selbe lichaem soude te gelijk
 sienlijck en onsenlijck zyn vooz een selvige mensch/ aldernaest / en weder-
 om alderbertst van hem ghelegghen: Binnen hem alst van hem gheghe-
 ren wozt / en buyten hem in den Hemel en aen oneyndelijcke andere plaet-
 sen: Te ghelijck grooter en klepnder als des menschen mondt daer hy't
 mede bat; niet en sonder quantitept/ onder en sonder gedaente / boven en
 beneden sich selfs / om dattet tseffens geheel boven in den Hemel en bene-
 den op der Aerden is/ vooz en achter sich/ aen de rechter en sincker zijde/
 aen de plaetsen in welcken de Hostien zyn. 't Welck al-te-samen weder-
 trijdigheden zyn/ die tseffens van een selvighe dinck ten selvigen opsicht
 onder contradictie niet konnen gesept worden. De selve contradictien ten
 zeelen en daer-neffens noch andere zyn begrepen in 't gheboelen der ghe-
 ner / die daer segghen dattet selbe lichaem Christi ober al is/ oft ten min-
 ten in 't Sacrament met den monde gegeten wozt die van ghelijcken op-
 se Almacht Godts stijf plegen te dzingen. Maer wy hebben betoont dat
 de selve tot die dingen die upt hare nature onmoghelijck zyn/ dat is con-
 radictie in sich hebben / haer niet upt en strecht. Derhalven ist wat an-
 ders te lochenen Gods Almacht / wat anders te seggen dat eenigh dinck
 onmoghelijck is/ en also te lochenen dattet onder Gods Almacht staet: ja
 al meende pemandt vooz een misverstant/ dat eenigh dinck van natueren
 onmoghelijck en voozts buyten de macht Godts ghestelt was / dat inder
 daedt moghelijck was / soo nochtans de selve vooz vast hielt dat alles wat
 upt zyn natuer moghelijck is / oock vooz Godt moghelijck is / en daer-en-
 boven nters van 't ghene de H. Schryft updruckelijck Gode toe schryft/
 ontkende/ hy soude niet moghen gesept worden Gods Almacht te loche-
 nen/ maer de gelegenthepdt van de saeck die hy onmoghelijck sepde te we-
 sen/ niet genoegh te weten.

Van Godts macht, oft autoriteyt, en heerschappye.

Volght dat wy van die macht Godts handelen / die gelijk als gesejdt is / de Grieken Exousian noemen en in 't recht bestaet. Want dit is het tweede beginsel van de upterlijke werkingen Godts : door een seekere bandt van noodtsaekelijckheydt ghehecht aen d'eerste bywillighe kracht die wy in Godt sejden plaets te hebben. Want niet en werchter bywillighlyck / dat niet eenige macht oft recht en heeft om te wercken oft oock niet te wercken. Want in dese mogelijckheydt tot contrarie dingen / wort de byzheyt aldermeest ghespeurt. Daerom schrijft de Schrijtuere aen verscheden oorten Gode uyt-druckelijck dese Exousia oft volmacht toe en ghebruyck bysondere namen van heerschappye / als van Coninck / doch aldermeest van Heer / gelijk een peder bekend is / en uyt 'et gene wy hier bozen van de Hebreeusche namen Adon en Adonai, en van de Griekische Kúrios en Desoopotees ghesdiscoureert hebben / gessen kan worden. Dat meer is wy hebben betoont / dat den naem Godt selfs een naem is van heerschappye oft van die macht waer mede de heerschappye noodtsaekelijck verknocht is. En als wy bewesen hebben datter een Godt is / hebben wy te gelijk oock bewesen / datter een is die d'opper-heerschappye ober alle dinghen heeft.

Op dat wy dese eyghenschap des te beter moghen verstaen / sullen wy eerst een weynigh in 't gros spreken van de nature deser Goddelicke heerschappye / daer nae in 't bysonder van de deelen / oft trappen der selve.

Wat het eerste belangt ; daer is nu al van te boozen gesejt / dat het woort macht oock recht betekent / verstaet niet alleen soodanigh recht / dat sijn opsicht heeft op yet anders / en eygentlick behoort tot de gerechtighedyt die bysonderlick also genoemt wort / maer 't gene alle deughd en eerbaerheyt in sich verbat. En dit woort also genomen / heeft wederom tweederley betekenis / een rupmer en een enger : De rupmer is wanneer 't betekent de macht om sonder sonde yetwes te doen / oft te hebben / oft in 't teghendeel niet te doen of te hebben. Sonder dese macht is de werkinghe moraliter quaet / de selve daer by zijnde goed / oft geensins quaet en on-deughdelick. Dit recht mach men oock vryheyt noemen : namelijk / om te doen al 't gene geoorlooft is. D'enger betekenis is / als het recht betekent een verbinde nis / van yet te doen / oft te laten. Dese verscheden betekenis / worden oock in het woort gerechtigh ghespeurt : Want men sejt gerechtigh te zijn / 't gene geoorlooft is te doen / en 't gene behoort ghedaen / oft na-ghelaten te worden.

worden. 't Eerste woort alsoo gesept/om dattet niet on-rechtbeerdigh/noch
 n-gheoorlooft en is; het ander om dat de gerechtighedyt en billichedyt
 ilchs epscht. Op d'eerste wyse ist gerechtigh dat yemant sijn schulden in-
 ordert/hoe-wel 't oock geoorlooft is/de selve niet in te vorderen. Op de
 ietste wyse ist gerechtigh sijn schult te betalen / en in't gemeen van quade
 wercken sich te onthouden / en te doen al wat billich en betamelijck is te
 doen. Wt dese twee beteeckenissen dient d'eerste eygentlick tot onsen pro-
 oost/de laetste tot de heyligheyt en rechtveerdigheyt Gods: want de macht
 ist byzheyt bestaet niet in 't gene t'eenemael behoortlick is/en insonderheyt
 iet booz soo veel het soodanigh is/maer in't gene geoorlooft is. Maer de
 epligheyt en rechtbeerdigheyt in't gene behoort te geschieden. De macht
 reecht sich alleen oock hier toe upt/in soo verre 't selve oock geoorlooft is
 te doen: Want daer en is niets betamelick om doen dat niet te gelijck ge-
 oortlick is/so nochtans datse meer bestaet in't gene alsoo gerechtigh is/dat
 es selfs tegendeel niet on-gerechtigh/noch on-geoorlooft en zy/hoedanigh
 alleen is 't gene op d'eerste wyse gerechtigh gesept woort. Over sulchs heeft
 ie betekenis eygentlick hier alleen plaets: doch so dat om deses wille de
 ander hier oock eenighsins in consideratie komt: want booz eerst upt het
 hene alsoo gerechtigh is/ dattet geheel end' al behoort te geschieden/kan
 nen af-nemen de dingen die geoorlooft zijn: Want al wat hier mede niet
 a strijdt/is geoorlooft. Ten anderen bekent men hier dooz hoe verre sich
 yt-streckt dat recht van byzheyt/in't welke de macht daer by hier van
 zeken eygentlick bestaet: namelick tot alle de dingen die met die strick-
 ter gerechtighedyt alsoo ober-een-stemmen/ dat oock haer tegendeel daer
 rede niet en strijdt: want de dingen die alsoo gheschapyen zijn/ mach men
 oen oft late/en hier in toont sich die byzje macht. Doozts al wat de waer-
 ighedyt en wptnemenheyt van de verstandige nature/oft absoluutlick/oft
 n aensien van eenige omstandigheyt berepscht/ gehoozt tot die strickter
 gerechtighedyt. Want in dit te onderhouden bestaet alle billichedyt en eer-
 aerheyt/en in't versupmen des selfs alle onbillichedyt en oneerbaerheyt.
 derhalven alles wat soodanigh is/dattet behoudens de waerdigheyt van
 e verstandige nature gedaen / en gelaten kan worden / 't selve is de byzje
 macht onderwoozpen/ en de macht oft byzheyt Gods is in dese soorte der
 ingen onepndelick/en t'eenemael onbepaelt/dan booz so veel hy selfs naer
 in wel-behagē en byzjen wille dat recht in eenigen deele sich affsegt/en daer
 an af-staet/gelijck by exempel/soo wanneer hy de sonden bergeeft. Want
 lsdan gebuyckende sijn macht aē d'eene zijde/ neemt hy wech 't gebuyck
 er selve/oft bintet aen d'ander kant in. Doch/ van de eygenschappen der
 zoddelijcke macht/sal hier naer onderscheydentlicker gehandelt worden.
 Op behoeven hier nu niet te herhalen 't gene in 't boozgaende cap. gesept
 is/dat Gods volmacht eerstelijck sich verstoont inde wptterlijcke/daer nae
 i de bestuyten oft innerlijcke wercken/gelijck als de kracht Gods/waer
 p sy steunt eerst en eygentlick tot die wptterlijcke werckinge sich wptstrecht.

De

De eyghenschappen van dese Goddelijcke macht, konnen eenighsin verstaen worden upt'et gene tot noch toe daer van is gheseyt. De welck men dan noch hoe-wel veelvoudigh zijnde bzenghen macht tot dese twee namelijk datse van niets anders en dependert / n datse oneyndelijck is Independent isse soo ten aensien van haren oorzpronck als van haer ghebzyck. Want sy en is noch van elders ontfanghen / niet meer als d'kracht met welke sy nootsakelick vergeselschapt gaet/ noch eens hooger wille onderwozpen/ waer van hare werckinge oft ghebzyck eenighsin soude dependeren oft bestiert worden. Want sy is selfs d'alderhooghste als blijkt uptet gene wy gheseydt hebben van 't Goddelijcke wesen.

Gen. 14.
18, 32, 8.
Psal. 7. 18
9. 3. en el-
ucrs.

Luc. 1. 32
35, 76, 6,
35, 8, 28.

dit is d'oorzaeck waerom de Schryfture God menichmael noemt met de naem van Alderhooghsten. Want hoewel in't Hebzeus simpelich hoog oft verheben staet aengesien de Hebzeen geen superlativos oft comparativo en hebben / soo is nochtans licht om verstaen dat dooz dien naem God een uptnemenheyt wort toe-gheschreben die hem t'eenemaal eyghen is. Daerom settent de Griekische vertaelders naer den sin wel ober Hupistos dat is d'alderhooghste / ghelijck oock Lucas/ willende soo 't schijnt uptzyucken de kracht van dien naem/ God eben-al-eens noemt. Van welke hoogheyt der Goddelijcke volmacht hier naer meer sal geseydt worden. De selve is oneyndelijck / soo ten aensien van de saecken tot welcken sy sich uptstreckt/ als ten aensien van hare geduerfaemheyt. D'oneyndelijckheyt siende op de boozghestelde saecken/ noemt men grootheyde de welke van sommighe simpelich onder dien naem verstaen wort. Die in de maet bestaet / noemt men volheyt oft volkomenheyt. Die in d'geduerfaemheyt/ eeuwigheyt, waer onder oock de noodtsakelijckheyt begrepen is/ het ware fundament der eeuwigheyt. Maer de eeuwigheyt en noodtsaekelijckheyt als oorzaecke der selve / is in verscheyden trappen van macht eenighsins onderscheyden/ als in 't volghende sal blijcken/ al waer wy sien sullen hoe dese eyghenschappen der Goddelijcker macht op die trappen gepast worden.

Cap. 3.

Op dat wy dan komen tot het laetste der dinghen die wy hier boozen vande Goddelicke volmacht hebben boozgesteld/ die klimt also op met d'z trappen/ dat die laetste op d'eerste als hare oorzake steunt. Want booz'eerf heeft Godt recht ghehadt om alle dinghen te Scheppen en naer sijn goet duncken te formeeren / en heeft als noch recht om andere / soo 't hem gelieft / boozt te bzenen. Hier upt ontstaet noch een ander trap / te weter het recht van alle dinghen als eyghen te hebben en te besitten / waer in sijn absolupte Heerschappye ober alles bestaet. Want ghelijck hier boven geseydt is / peder werck booz soo veel 't foodanigh is/ komt van natueren den werck-man toe/ en soo hy dat upt sijn eyghen en niet upt eens andere stoffe gemaect heeft/ komt hem geheel toe. Nu Godt heeft upt eens anders stoffe niets gemaect. De derde trap is 't recht om alle saken nae sijn believen te ghebzycken. Want die een absolupt Heer is van eenigh dinck

d'rick / die mach 't selbe althdt gebzuycken naer sijn goedt-duncken. **W**t
 dese d'iederley trappen van volmacht / is d'eerste absoluyt noodtsakelich/
 en sulcks oock althdt geweest / de twee laetste niet dan uyt p'essuppoost van
 d'eerste : Want soude Godt volmacht hebben over de schepselen / en die
 naer sijn belieste gebzuycken / soo mostense eerst van hem geschapen wor-
 den. **D**erhalben heester een werckinghe van den v'zen wille moeten tus-
 schen komen / soudende twee trappen in der daet daer zijn / te weten dat
 God die dingen wilde boozt'zengen / en in der daet oock boozt'zacht. **D**it
 j'estelt zijnde / volgen die twee laetste trappen oock noodtsakelich : **O**nder-
 usschen zijnde in den eersten trap eenighsins niet wel in wesen / maer in-
 der kracht begrepen / als eenige boozt- sp'uytselen daer van : **W**aer uyt wy
 nit oock als in 't boozt-by-gaen konnen aen-mercken / als wy segghen dat
 die alder-opperste van wegen sijn macht oft heerschappije Godt genoemt
 woerd / dit en is alsoo niet te verstaen / als oft hy alleen Godt woerd ghe-
 noemt van weghen de heerschappije die hy over alles heeft / en die wech-
 ghenomen zijnde / niet meer sulck soude konnen ghesepdt worden : **W**ant
 dese niet teghen-staende / komt hem dien naem mettet aldergrootste recht
 de / eensdeels om d'on-eyndelijcke en onberwinnelijcke krachten / die
 eenemael natuerlick in hem zijn / als booznemelick blijckt uytet ghene
 op van den naem **E**l hebben ghesepdt ; ander-deels om die macht oft ghe- Cap. 1.
 igh / welke noodtsaekelich met de sterckte bergeselschapt is / en waer
 't recht van heerschen alsoo besloten is / dattet niet anders zijn en kan/
 ft sooder maer p'ets buyten Godt sijn wesen heeft / hy moet d'opperste
 heerschappije daer over hebben. **O**bersulcx dan / om dat Godt in der daet
 heerschappije / jae selfs de alder-opperste heeft / soo komt hem wel met
 echt uytnemender wijze den naem Godt toe / insonderheyt dewijl die an-
 dere oozsaecken / die wy ghesepdt hebben / van de heerschappije niet en
 onnen af-gesondert worden / jae als fundamenten der selbe zijn : **M**aer
 l'wast schoon dat hy die in der daet niet en hadde / namelijk geen crea-
 uuren / als noch in wesen zijnde / soo soude hem de naem van Godt eben-
 del toe-komen.

Doch moetmen dit wel soo ten aensien van 't ghesepde als van 't ghene
 ooch boozder te seggen staet / in memorie houden / als wy seggen dat Godt
 aer sijn belieben de dingen kan scheppen / en 't geschapene gebzuycken /
 n dat hy absoluyte heerschappij daer over heeft / dat sulck ghelieben en
 heerschappije niet wijder moet uytgestreckt worden / als de gerechticheyt
 n des selfs boozlichtster wijsheyt sulcks toe-laet. **W**ant wy hebben te
 ozen geleert dat de macht uyt hare natuere / binnen die dinghen bestaet /
 ie geoorloft en geensins quaedt / oft met de hepligheyt en gerechticheyt /
 rj'dende zijn ; gemerckte een recht is. **H**et recht dan noch kan met de
 erechticheydt niet strj'den / en oft al schoon van de **W**et der wijsheyt
 enigher maten schijnt te mogen verschillen / soo heeft dat nochtans in
Godt geen plaets. **S**oo en kan dan Godt nimmermeer p'ets naer sijn
 X goedt-

goedt-duncken also scheppen oft geschapen in sulcker voegen gebzupcken dattet des wijshepts en rechtbeerdighepts Wet ongelijck zy. Waer up wijders te verstaen is/dat Godt de dingen die hy schept/nootsakelick sulc moet scheppen/ datse tot een goet en upt haer nature eerlijck epnde gerich zijn. Want dit berepft eensdeels des wijshepts/ anderdeels des gerechtighepts oft heplighepts wet. Ten kan oock niet zijn oft hy sozmeert d saken also/dattet de selve/soo sy met eenigh geboelen en insonderhept verstant begaest/zijn beter sy te zijn als niet te zijn/ immers niet quader / namelijck ten regard van Godts raedt en 't gene daer dooz boozt-ghebzack is / en niet ten aensien van d'upthomste / booznemelijck die vander creaturen bypen wille is dependeende. Want ten desen aensien kan de saec dickwils anders upballen/ soo dattet beter waer / dat hy exempel/ eene mensche niet ghebozen waer gheweest / ghelijck als Christus van Jud seght. Maer dat had hy sich selfs en zijn booshept te wijten niet de scheidung oft Goddelijcke ordinantie / die sonder eene conditie aen sijne bypen wille hanghende / over hem ghemaect was. Waer van elders i dese Boecken ghehandelt sal worden. Daerom en mach men Godt macht soo verre niet upt-strecken dat hy pets tot de eeuwighe Hellsche pinen soude moghen scheppen / en dat sonder eenige conditie in des Schepsels macht ghesteldt. Want dat is soo verre van alle gherechtighept en billichhept / dattet niet verder wesen en kan. Maer hier van sulck wy handelen daer wy sprecken van de heplighept en gherechtighept Godts.

Matt. 26.
24.

Lib. 5. c.
17.

Aldus dan gestelt hebbende de trappen van de Goddelijcke volmach volghet dat wy besien / sooder noch yet bysonderlijck in peder van dese aete mercken staet. Van de eerste trap/ dat is van 't recht der Scheppingh is onnoodigh meer te seggen. Wat den anderen aengaet/die wy seuden bestaen in absolupte heerschappye/daer in sal 't nut zijn op de boozverhaede epgenschappen van de Goddelijcke macht te letten. D'eerste was de selve van niets anders en dependeert / soo dat hyse niet van elders ontfanghen heeft / als om datse d'alder-opperste is / dat is soodanigh dat in des selfs ghebzupck Godt van gheen hooger macht en hanght/ en her niets geboden oft verboden kan worden. Hy heeft sijn heerschappye van niemant ontfangen / om dat hy dooz sijn epgen en van niemandt ander ontleende kracht/ 't eenemael naer sijn wel-gheballen alles heeft ghescheypen / van een ander noch hulpe noch last ontfanghen hebbende. Ove sulchs dat hy een Heer is van alles heeft hy van sich selfs / en sooder enighe Heerschappye natuerlijck mach ghesepdt worden / dat is de zinn Gock is Godts Heerschappye d'Alder-opperste en dat absoluptelijck. Want dewijl hy sijn Heerschappye van niemandt / en alle de gheed die eenighe hebben / de selve van hem hebben ontfanghen / soo is l noodtsaekelijck d'Alder-opperste Heer. Daerom hy oock de Heere d Heeren gesept wordt. Want hoe kan 't gheschieden dat die wiens kracht wij

Deut. 10.
17.
1. Tim. 6.
15.

wijsheyt en macht van niemant anders en dependeert/sich aen den genen
 nie gantsch van hem hanght/soude onderwozpen hebben? dat die wiens
 nacht en wijsheyt onepndelijck en eeuwig is / de oorzprongk van alle
 nacht en wijsheyt die daer ergens is/sich soude laten beheerschen vanden
 enen die niet en Heerscht dan dooz de sterckte en wijsheyt die hy van hem
 ontfangen heeft? dit en waer niet alleen de natuer der dingen verkeeren
 naer oock vernietigen. Hierom ist dat Paulus geseyt hebbende dat Godt
 alles onder de voeten Christi had onder-wozpen / ghelijck David wel eer
 oorzeyt hadde/terstont dese woorden daer hy voeght: Als hy seght dat hem
 alles onderworpen is, is openbaer dat (hy 't verlaet) behalven den genen die 't
 hem alles onder-worpen heeft. Hoewel den schryber tot de Hebreen / dese
 woorden van David aentreckende seyt: Daer mede dat hy hem alles onder-
 worpen heeft, heeft hy niet overgelaten dat hem niet onderworpen en zy. Want
 hy verstaet alles met welkers nature het niet strydigh en is een ander on-
 der-wozpen te zijn. Hoedanigh zijn alle dingen behalven den ghenen die
 Christo alles onder-wozpen heeft.

1. Cor. 15

26.

Psal. 8.8.

Heb. 2.8.

De tweede epgenschap van de Goddelijcke macht/ is d'onepndelijck-
 heyt/ waer onder wy hebben verbat de grootheyt/ ten opsicht van de sa-
 ken tot welke die macht sich uytstreckt/ mitsgaders de volheyt ten aen-
 ten van de mate / boozts d'eeuwigheyt die tot de gheduerfaemheyt be-
 boozt. De grootheyt der Goddelijcke heerschappye is nu alreede genoegh
 getoont/ als wy aenwiesen datter niets en is 't gene daer niet onder en staet/
 welijck Godt alles heeft geschapen. Hier van maecht de Schrifture dick-
 wijls mentie/ in sommige plaetsen openbaerder/ in sommige bedeckter.
 Onder anderen zijn de woorden van Moses booztreffelijck/ waer mede hy
 de Israëlitien alsoo aenspreect: De Hemel is des Heeren uwes Godts, en de
 Hemel der Hemelen, de aerde en alles wat daer in is. Dooz den Hemel der
 Hemelen, dat is den Oppersten Hemel / schijnt hy alhier oock te verstaen
 de dinghen die daer in begrepen zijn / namelijk / die Enghelsche Heer-
 scharen / welker Heere Godt soo dickmaels gheseydt wordt: Even-al-
 ens als hy daer nae van de aerde spreekende seght/en al wat daer in is.
 Van de Hemelsche dinghen staet dat niet uyt-drukelijck / oft om dat
 sulcks eenighsins/uytet ghene hy van de aerde segghen soude/ konde ver-
 staen en af-ghenomen worden / oft om dattet hem tot sijn oogh-merck
 niet seer dienstigh en was. Want hy sprack dese woorden tot de gheene
 die op der aerden leefden / aldaer aerdsche weldaden van Godt ghenom-
 en / en der selve meer van hem verwachten. Alsoo oock elders daer
 de Schrifture Godt noemt de ^a Heere oft oock ^b Godt des Hemels en
 der Aerden, begrijptse daer onder al het gheene in den Hemel oft op
 der Aerden is / ghelijck een peder hy sich selfs licht kan bemerkken.
 Davids woorden tot Godt spreekende van de grootheyt sijner Heer-
 schappye/ in't in-wijen der dinghen/ die soo hy selfs / als oock het volck
 met hare Obersten hadden toe-ghebracht tot op-bouwinghe des Tem-
 pels/

Deur. 10.

14.

a Mat. 11

25.

Acto. 17.

24.

b Gen. 14

22.

1. Par. 29. 23:22. pels / zijn niet min aen-merckelijck : alles, seyd^t hy / wat in den Hemel en op der Aerden is, is uwe. Uw Heer is het Coninckrijck, en ghy zijt boven alle Vorsten, uwe sijn de Rijckdommen, en uwe is de Heerlijckheyt : ghy heerscht over alles : in uwe handt is kracht en sterckte, in uwe handt grootheydt en Heerschappye, en een wepnigh daer nae : alles is uwe. 't Welck hy oock ten anderen mael verhaelt. Elders seght de selve Psalmist : Uwe zijn de Hemelen, en de aerde is uwe : ghy hebt den aerdbodem en hare volheydt ghegrontvest : den Noorden wint en Zee hebt ghy gheschapen. In welcke woorden hy oock de oorzaeck van dese Heerschappye updzucht : Ick gae andere plaetsen die by den selven ghebonden worden boozhy / inde welcke geseyt woort dat ^c de Hemelen der Hemelen, oft ^d d'aerde en hare volheydt, oft oock ^e de Zee en andere diergelijcke dingen Godes zijn.

c Psa. 115

16.

d Psa. 24.

1.

e Psa. 95.

5.

Men moet oock niet meenen dat de grootheyt der Goddelijcker Heerschappye/oft opgehouden/oft vermindert sy geweest/na dat God Christo alles onderwozpen/ en hem alle macht in Hemel en op Aerden ghegeven heeft. Want 't gene Godt Christo heeft onderwozpen/heeft hy sich selfs niet ontbeemt / noch sich selven van 't recht dat hy daer aen hadde ontbloot : Want der dingen epgendom en ghebruyck komt hem des niet-temin toe : Want hy heeft het ghebruyck aller dingen alsoo aen Christus geschoncken / dat hy 't selve door Christum altijd ten vollen geniet / ghelijck oock Christus daerom 't geen hy upt des Vaders genaden-geschenck besat/ 't selve eben-wel sijns Vaders seyd^t te wesen. Alsoo seght hy onder anderen den Vader booz sijne Discipulen biddende : Ick bidde voor de gene die ghy my ghegeven hebt, om dat sy uwe zijn, en al het mijne is uwe, en 't uwe is mijne. En wat wonder ist dat al wat Christus heeft Godes is / dewijl Christus selfs Godes is ? Alles, seght Paulus in den Bries tot die van Corinthen is uwe, 't zy Paulus, 't zy Apollo, 't zy Cephas, 't zy de werelt, 't zy leven, 't zy doot, 't zy tegenwoordige, 't zy toekomstige dingen. Want 't is alles uwe : Doch ghy-lieden zijt Christi, Christus Godes. Want hy staet onder Godt in de Heerschappye aller dingen / als hier naer beter sal verstaen worden / daer wy van 't recht der heerschappye sullen handelen. In dien dan de Heerschappye Christi/de grootheyt van de Goddelijcke Heerschappye niet en vermindert / wat sullen wy dan segghen van d'andere Heerschapppen die veel minder en onvolmaeckter zijn ? Want Christi Heerschappye streckt sich upt tot alle saecken Godt upt-gesondert/ mach met recht absoluut gheseydt worden/ en is eeuwiggh/ ghelijck sijn Rijck en macht gheseydt woort. De andere zijn in veel enger palen besloten / min volmaeckte en geduer saem : Waer van 't meeste deel niet en rust op een veranderlijck beslupt oft belofte Godts/ gelijk als Christi rijck/maer als by recht van leeringhe beseten woort. Daerom ist niet de menscheijcke Heerschapppen alsoo gelegen/ dat de selve/ met al wat de menschen besitten/ niet minder Gode epgen zijn / jae meerder/ als de besittinghe eens lijf-epgenen slaefs in de macht sijns Heeren. Want wy sijn booz een hozen

Ioh. 17.9

10.

1. Cor. 3.

22:23.

Dan. 7.14

Luc. 1.32

33.

en tijdt als Kentemeesters ghestelt bande goederen onses Heeren / soo
 nochtans dat wy de vruchten daer van soo veel noodigh is / moghen ghe-
 nieten. Hierom noemt Christus onse aertsche goederen / vreemde goede-
 en , en vergelijckt ons den armen daer van mede-deelende by een Kent-
 neester, die van 't vzeemde/ dat is van sijns Heeren goet milt-dadigh is.
 Daer upt (op dat wy dit als in 't booz-by-gaen aenteekenen) blijkt / dat
 e Israëlitien als sy wel eer op Godts bebel der Egyptenaren goederen
 ot sich trocken/ geen dief-stal en begingen / alsoo sy dat deden niet alleen
 niet tegen/ maer oock met wille en last van den natuerlijcken en absoluy-
 en Heer der selve goederen/ gelijk als die geen dief-stal en begaet/die last
 ebbende van den Heer/ des selfs goet sich toe-eyghent/ oock tegen danck
 van den Kent-meester.

Luc. 16. 12.
 Exod. 3. 21, 22, 17
 2, 3, 12,
 35, 36.

Dit en verminderd oock in 't minste niet de grootheydt bande Godde-
 jcke Heerschapppe / dat Godt somtijds ghesepdt wordt zijn volck a ver-
 oft , oft in 't regendeel b gheloft te hebben ; oft c wy ghesepdt worden van
 em gekocht te zijn, welke woorzen eygentlyck betekenen / oft datter pete
 er vzeemt/ oft dat een ander toe-behoorde booz ons verkregen is. Want
 et is al te klaer/ dat in die woorzen booz soo veelse Godt toe-geschreben
 woorzen/ een verbloemde maniere van spzeken is / hoewel niet oberal van
 en peder genoegh verstaen : Want Godt wordt gesept sijn volck verkocht
 e hebben, om dat hyse inde macht harer vyanden oberghegheben / en als
 em niet toebehoozende/verwaerloost en verlaten heeft / hoewel hy onder-
 ussthen altijdt 't recht van Heerschapppe ober haer behtel / ghemerckt de
 panden selfs/welcher macht hy haer had overgegeven/geheel end' al/ten
 ensien van 't recht / Gode toe-behoozen. Maer als wy worden ghesepdt
 an Godt gekoft te zijn/ dat en wil niet seggen dat wy te boozen van rechts
 alden Gode niet toebehoozden : maer dat wy hem als dienst-knechten
 bestaet / niet en hebben ghedient. Derhalven heeft Godt het recht der
 heerschapppe daer dooz niet eerst ober ons bekomen / maer soodanighen
 ienst van ons ghetrocken/ die hy met recht vermocht te eysschen. Want
 wy waren van wegen 't recht der natueren sijn lijf-eygene/ maer van hem
 is Paulus seght / vervreemt, en vyanden door den sin (oft verstant) in
 uade wercken. Soo brenghet hy dan te weghe / sijn soon booz ons ten be-
 en gebende/ dat wy ons t'eenemael aen hem onderwerpen / met geest en
 chaem hem verheerlijcken / en sijne eere allesins soecken te bebozderen.
 en dit is die hoopinge. Hoewel wy dan oock dooz dit recht van hoopin-
 e (op dat ick soo segghe) Gode lijf-eyghen zijn/ soo en hielt nochtans het
 echt der Scheppinge niet op/ maer de kracht des selfs is dooz by-komen
 an dit als vermeerderd. Dit zy alsoo genoegh gesept bande grootheydt
 er Goddelijcke Heerschapppe.

a Deu. 32
 30.
 Iud. 2. 14
 3, 5, 4, 2.
 b Exo. 6.
 6, 15, 13.
 De. 71. 8.
 9, 26, 13,
 5, 21, 8.
 2. Reg. 7.
 23.
 Pf. 77. 16,
 78, 42,
 106, 10.
 c Apoc. 5
 9, 14, 4.
 verg.
 1. Cor. 6.
 20.
 Col. 1. 21

Nu en ist niet van noode veel te seggen van des selfs volheydt , alsoo wy
 etoont hebben dat Godt is den natuerlijcken en Oppersten Heerschapp-
 er aller dinghen/ en een wepnigh hier naer spzeeken sullen bande macht
 waer

waer dooz hem 't ghebruyck van alle dese toe-komt: Want hier in be-
staet de volheydt der Goddelicke heerschapppe/ dat de saken selfs, oft den
eyghendom en 't ghebruyck der selve Gode toe-behooren. Dese volheydt
der Goddelicke heerschapppe met de grootheyt t'samen-gevoeght zynde/
maecht dat Godt alle dinghen/ den genen dien hy wil kan onderwerpen/
en de saken mettet ghebruyck der selve / alsoo eens anders belieben ober-
gheben/ dat hy niet-te-min dooz den selven 't genot daer van trecht. Dit
recht heeft hy ghebruyckt/ als hy Christo sich selfs uyt-ghefondert/alles
onder-wozpen heeft.

Van de eeuwigheydt der Goddelicke heerschapppe / hebben wy mede
niet van noode veel te segghen / dewyl selfs uytet ghene een wepnigh te
boozen gheseydt is / ghenoech blijkt dat Godts heerschapppe sal dueren
soo langh alsser eenighe dinghen in wesen zijn. En dewyl der eenighe
schepselen eeuwigh zijn sullen / soo is Godts heerschapppe niet alleen ten
seckeren opsicht / maer oock absoluypelijck eeuwigh / namelijk booz 't
toekomende: Want ten seckeren opsicht wordt de heerschapppe eeu-
wigh gheseydt / die soo langhe duert / als het onder-wozpen duert / en
gheen eynde heeft booz al eer het selve niet meer in wesen is / in wel-
ken sin eenighe menschelike heerschappijen / oft besittinghen eeuwigh
ghenoemt worden: Alsoo is het besit der Israëlitin in den Lande Ca-
naan eeuwigh gheweest / oft moest soodanigh zijn / het welck noch-
tans de conditie haer van Godt booz-ghelept / op-houdende in der
daedt op-gehouden heeft. Booz 't toe-komende ist eeuwigh absoluyp-
lijck dat nimmermeer eynde hebben sal. Soodanigh is de heerschappije
Godts.

Om nu te komen tot den derden trap van Godts recht / oft macht/
dien hebben wy daer in gheseyt te bestaen / dat Godt de gheschapene din-
gen naer sijn goetduncken ghebruycken kan. Op dat wy dit ghebruyck
recht moghen verstaen/ staet booz eerst aen te mercken het eynde waer toe
Godt alles volgens sijn recht gebuycken kan / daer nae de mantere van
't gebuyck / en aen-wendinge der schepselen tot dien eynde.

Belangende 't eerste: 't is wel soo dat Godt soo in 't boozt-bzenghen/
als in 't ghebruyck der redelike schepselen / booznemelijck / haer goetd
ghesocht heeft / en noch soeckit: Naer mettet recht der heerschapppe dat
hy ober alle dinghen heeft / ist alsoo gheschapen / dat hy de schepselen tot
sijn goetd/oft profijt/soo hyder maer eenighe uyt-trecken kan/mach ghe-
bruycken: Want dit recht streckt by sich selfs ten nut van de ghene / die
't selve heeft / hoe-wel de selve dat meer / oft eben soo veel tot eens anders
als sijn eyghen profijt wenden kan. En de heylighe Schrifsture leert
openlijck ghenoech / ghelijck oock de ghesonde reden / dat Godt niet al-
leen d'eerste werckende doozsaeck / maer oock het laetste eynde der dingen/
om welckers wille sy alle zijn / is / ghelijck wy elders hebben verclaert.
Hierom ist dat de Schrifsture ergkens betuyghet / niet alleen dat alles uyt
Godt,

Siet bo-
ven cap.
18.
Ge.48.4.

Cap. 4.
Ro.11.36
Heb.2.11
verg.met
1. Cor.8.
6.
Sietbove
cap.13.

Godt, oft door Godt is, om daer dooz te kennen te gheben dat dooz Godts
 irachtighe werckinghe alles volbracht wordt / maer oock dat tot Godt,
 oft om Godts wille alles is, waer mede sp te verstaen gheeft / dat hy het
 ynde is aller dinghen. Hoe-wel dan noch die plaetsen voornemelijck
 ien op de dinghen die der menschen salighepdt aen-gaen/nochtans mach
 nen 't selve om ghelijckenisse van de reden / met recht oock tot de andere
 vercken Godts uyt-strecken : Ghelijck dan meest alle Wtlegghers / die
 ny booz-ghelkomen zijn / de spreucke Salomons hier op duyden : De Pro. 16.4
 Heere heeft alles om sijns selfs wille ghewracht, oock den godtloosen ten qua-
 len daghe, dat is/hy ordincert en bewaert den godtloosen niet/ die sulcks
 van hem ghemaect / maer dooz sijn eyghen schult godtloos gheworden
 s tot den dagh der straffe en wzaecke : Want dat doet oock Godt om
 sijns selfs wille als een wepnigh hier naer sal betoont worden. Doozts
 het woordt heeft ghewracht in den boozleden tijdt ghebzupct Salomon
 aae de ghewoonte der Hebreen / waer van wy in't boozgaende Capittel
 oock hebben vermaent / booz werckt in den teghenwoozdighen tijdt dat
 allen tijdt sonder onderschept betecchent. Nu hoe-wel Godt geen eygent-
 ijcke/oft pzeijcs ghenomen nuttighepdt uyt de gheschapene dinghen trec-
 ken kan/ soo kan hy nochtans soodanigh pets daer uyt trecken/ dat daer
 mede eenighe ghelijckenisse / oft ghemeenschap heeft. Hier van worden
 ons twee soozten booz ghestelt in de Schzifture / d'eene die Godt uyt al-
 le sijne wercken / d'andere die hy uyt de verstandighe schepselen dooz sich
 selfs treckt / en uyt d'andere niet dan dooz tusschen komen van dese.
 't Cerste dzucht den Psalmist uyt / als hy seght : De Heere sal verblijden, Psal. 104.
 oft verblijde hem in sijne wercken. Godt heeft een vermaeck in soo beele/ 31.
 en soo groote wercken sijner wijshepdt / macht en goedertierenhepdt/
 waer van hier naer t' sijner plaerse. 't Laetste is Godts eer / waer dooz Cap. 31.
 wy niet alleen verstaen de verkondigingh sijns naems / en lof van sijn
 macht / wijshepdt / rechtbeerdighepdt / goedhepdt / en andere dengh-
 den soose Petrus noemt/maer veel meer een eerbiedinghe / dienst en ghe- 1. Pet. 2.
 hoozsaemhepdt des herten / wiens vzeught / oft spooz en op-weckingh
 is / oft behoort te zijn / de loobinghe die niet den monde gheschiedt :
 Want Godt en heeft gheen wel-gheballen in dien roem / die alleen op
 de tongh dzijft / en by-naer niet anders en heeft dan een stemmelijck
 gheluyt / maer siet voornemelijck op des pzijsers hert / en de vzechten
 uyt hertelijcke eerbiedinghe van sijn Godthepdt boozt-spruytende / ghe-
 lijck den Psalmist seght : Verheught u ghy rechtveerdighe in den Heere :
 den goeden (oft onnooselen en gherechtighen) past den lof, berstaet van
 Godt. De woorden Godts klagende ober sijn volck/die Christus uyt den
 Propheet verhaelt / zijn bekent : Dit volck ghenaeckt met haren monde tot
 my, en vereert my met hare lippen : maer haer herte is verre van my. 't Her-
 te dies volcks was verre van Godt / om datse Godts gheboden niet en
 hielden. Siet dergelijcke klachte/ Psal. 50. Dese eeren vzecht/ die Godt
 bekent

bekomt uyt de gheschapene dinghen / diendt oock tot de eerste : Naemelijck tot sijn vermaeck / want dat Godt een wel-gheballen heeft aen de loovinghen die uyt een danckbaer ghemoedt / en dat vol is van sijne eerbiedinghe bloeyen / oock aen de goede wercken / betuyght de Heplighe Schryft / en noemt die Gode aen-ghename en wel-riekende offerhanden ; niet als oft Godt soo eer / en roem-gierigh was / maer om dattet hem lief is / dat sijn werck soodanigh is alst behoort / en dattet over-een komt met sijn intentie en oogh-merck. Want een peder werck-man verheught sich daer in dat sijn werck soodanigh is alst behoorde te zijn / en als hy wilde dat het wesen soude. 't Verstandigh schepsel Gods is dan soodanigh als het alder-meest behoorde te zijn / wanneer 't sijnen alder-besten Schepper en alder-goedertierentsten Vader / lieft / diendt / cert / hem ghehoorzsaemt / en sich niet kan onthouden / oft het moet uyt-bersten in sijnen lof / en hem danck-seggende groot maken / kozt af / wanneer 't hem geeft 't gene hem metter alder-grootste recht toe-komt. Hierom betuyght de Schryfture dat God d'alder-grootste weldaden aen ons bewesen heeft / tot lof van sijne heerlickheydt , oft van de heerlickheydt sijner ghenaden , oft tot dien eynde , dat wy sijne deughden verkondighen souden , die ons gheroepen heeft uyt de duysternisse tot sijn wonderlick licht. Ende Paulus nae dat hy vermaent hadde dat wy ons selfs niet en zijn , om dat wy dier ghekocht zijn , namelijk van Godt dooz Chystum / als wy hier boozen hebben ghesien / doeter hy / Verheerlickt dan Godt in uwen lichaem , en in uwen Gheest , welcke Godes zijn , als oft hy seyde / bewijst Godt desen dienst dien ghy alleen vermeught / dat ghy uwe zielen en lichamen / uwe ghedachten en uytterliche wercken / 't sijnere eeren toe-heplight en besteedt. Dit begriipt in sich de offerande des lofs , welck alleen Godt van sijnen volcke epscht : namelijk om dat hy de andere dinghen die wy hebben / niet en bederft / en wy die selfs van hem hebben / maer hy heeft ghewilt dat ons hert eenighsins in onse macht soude zijn / 't welck hy te ghelijck met sijne vzychten / vooz soo veel die dienen ter eeren sijns naems / met recht van ons vordert. En hoe-wel hem dese vzych om de boosheydt van eenighe verstandighe schepselen somtijds schijnt te ontschieten / nochtans is sijn wijsheydt en macht soo groot / datse hem oock teghens haren wille den dienst die hy soeckt / moeten bewijzen : Want tot uyt-voeringhe van beele sijnere besuyten / dienende ter eeren sijns naems / ghebruyckt hy hare vzy-willighe boosheydt / en bekomt ten laetsten die heerlickheydt / wanneer hyse straf / en sijne macht aen haer bethoont / gelijk wy lesen van Pharao en andere / soo dat Salomon wel te recht heeft gheseydt / dat Godt om sijns selfs wille oock den godtloosen ten quaden daghe maeckt , dat is / ter straffe veroordeelt. Weshalben oock de alder-grootste vbandt Gods / de Satan selbe / weder hy wil oft niet en wil / Godt dien dienst ghedwonghen is te doen / die tot sijns naems eere is streckende. Dit zy ghenoech van 't eynde / wacc toe Godt de dinghen ghebruyckt.

Wat

Hebr. 13.
15, 16.
Ro. 12. 1.
Phi. 4. 13.
1. Petr. 2. 5

Eph. 1. 6,
11, 14.
1. Petr. 2.
9.

1. Cor. 6.
19, 20.

Pf. 50. 14.
15, 23.

Ex. 9. 16.
Rom. 9.
17, 22.

Wat aengaet de maniere van de Schepselen tot dien eynde te gebuyt-
 ten / dese is eens deels allen gemeen / anderdeels den verstandigen eygen.
 Sepde onderschepdentlick aenghemerckt / zijns meenigerley en verschey-
 ten. En hier in blijkt Godts byse en volle macht alder-meest : Want
 hy kan de geschapene dingen in 't wesen behouden oft verderben / in den
 elven stant laten blijven oft veranderen / hare conditie beter oft ergher-
 maken : Hoewel in de verstandige Schepselen die macht van verderben
 oft haer conditie te verergeren / seckeren palen van de Goddelicke ghe-
 rechticheydt en bestuyten ghestelt zijn / geijck wy te boozen vermaent
 hebben / en uyt de volgende verhandelinge van Godts gherechticheydt
 noch beter sal verstaen worden. In 't uyt-deelen der goederen heeft hy
 zijse en volle macht / 't zy men op de persoonen acht neemt die hyse geeft /
 't zy op de hoedanigheyt / grootheyt / oft eyndelick tijt een geduerfaem-
 teyt der dingen die hy heeft. Overfulcks kan hy de dingen naer sijn be-
 lieben / welke hy wil / den ghenen die hy wil / en soo verre hy wil /
 onderwerpen. En ghelijck als hy kan gheben wat hy wil / soo kan hy 't
 noch benemen / ten sy daer eenighe belofte in de weegh is / oft de sacck
 elfs sulcks niet toe en laet. Daerom als Godt yemandt rijckdommen
 verleent / sijn geslacht vermenichvuldigt / 't leven verlenget / wederom ghe-
 ont maect / krachten verstreckt / met bysheydt begaest / wijsheyt in-
 slaet ; in macht oft aensienlichheyt stelt / oft in 't teghendeel dese din-
 ghen yemandt onthoudt oft beneemt / ghebuyct Godt sijn recht dat hy
 heeft om der dinghen stant te verbeteren oft te verergeren. 't Selve ghe-
 buyct hy oock als hy de onschuldighen tot straffe oft swaerder straffe der
 verschulde verdrukkinghen onderwerpt / als hier naer byeder sal ver-
 slaert worden / dit recht ghebuycten hy eertijts als hy wilde dat Esau
 oft sijne Naekomelingen / Jacob in sijne Naekomelinghen soude dienen /
 erse beyde gebozen waren / en yet goedts oft quaedts gedaen hadden / dese
 nacht verstaet hy seggende dat hy ^a hem erbarmt over den ghenen die hy
 wil. Van weeghen dese macht ist dat niemant tegens hem kan segghen /
 waerom doet ghy alsoo ? Want in dinghen die dooz sich selfs gheoozloft
 sijn / is sijn wille in plaets van reden / hoewelse noyt van reden ontbloot
 s. Doch hier van sullen wy terstont hier naer meer spzecken in 't ver-
 handelen van 't recht en macht om te heerschen oft te gebieden.

Gen. 25.
23.
Rom. 9.
10.
a Exo. 33
19.
Rom. 9.
10.
b Rom. 9
20, 21.
Ef. 45. 9.
10.
Dan. 4.
32.

Want nu ist tijdt dat wy komen tot dat recht Godts / het welck sich
 vertoont in de maniere / op welke hy bysonderlick gebuyct de dingen
 die met verstant begaest zijn. Dit bestaet daer in dat Godt macht heeft
 om die te regeeren en te gebieden. Want om eygentlick te spzecken / wo-
 ren de verstandige en byswillige Schepselen alleen geregeert / oneygent-
 licker-wijse die van de sinnen en begeerlichheyt ghedreven worden / de
 iel-loose t'eenemaal oneygentlick. Want die dinghen worden eerst ey-
 gentlick geregeert / den welcken yet belast oft bevolen kan worden / hoeda-
 nige alleen zijn die met verstant en bysen wille begaest zijn. Op dat de na-
 Y
 natuer

tuer en ghelegentheydt van dese macht blijcke / staen ons aen te merken /
 soo d'algemeene eysenschappen / als de werkingen des selfs in't byson-
 der : Want de natuer van de selve / wordt upt haer eygen werkinge ghe-
 voordeelt. d' Eysenschappen zijn de selve als die van de heerschappij :
 Met welke de macht van regeeren alsoo verknocht is / datse ten aensien
 van de verstandighe Creaturen niet en kan van de selve gheschepden
 worden. Want die Heere is van een verstandigh schepsel / heeft vooz soo
 veel hy des selfs Heer is / recht om dat te regeeren oft te gebieden. Waer-
 om oock de heylighe Schryfture als sy den naem Heere / oft van Godt
 selfs / oft van Christo ghebyzucht / hare heerschappij te ghelijck begrijpt
 oft oock booznementlick daer dooz verstaet. Daerom gelijck als de heer-
 schappij Godts van niemant anders en dependeert / en onepndelijck
 groot / volmaeckt en eeuwig is / alsoo oock sijn ghebedt oft macht van
 regeeren en gebieden / tot sijn nergens van dependerende aldergrootste en
 volmaectste gebiedt behoort / dat hy alleen machtigh van Paulus gesept
 wort : Want in den Griekischen text is het woort dunastees , 't welck
 wy gesept hebben te betekenen / en de gene die van wegen haer macht ober
 andere veel vermogen. En Godt wort alsoo gesept / om dat hy alleen van
 sich selfs alle heerschappij heeft ober alles / en al die macht heeft de selve
 van hem / dat is dooz sijn gabe oft immers toe-laringhe heeft. Tot des
 selven ghebedts hoogheydt en grootheydt / behoort oock dat hy ghesepd
 wort / a Coning der Coningen , Heere der Heeren , b Heere der heyrsharen ,
 c Godt der Goden , en epndelijck d Godt en Hooft van Christus selve / die oock
 selfs een f Coning der Coningen , en Heere der Heeren is / g 't Hooft van alle
 Vorstendom en macht , h Godt boven alles oft allen inder eeuwigheydt gebe-
 nedijt , als die van Godt selfs boven alles verheven is. Waer upt blijkt dat
 de grootheydt van't Goddelijck ghebedt niet vermindert en is / dooz dien
 dat hy Christo alle macht in Hemel en op Aerden ghegheben heeft / ghe-
 lijck wy oock van de heerschappij te boozen hebben ghesepd. Namelijck /
 Christus staet alsoo onder Godt / soo ten aensien van de heerschappij als
 van des selfs ghebyzucht / dat Godt dooz hem in saecken die de Gemeente
 eenighsins aen-gaen / regeert : Want daer toe dient sijn Coninglijcke
 ampt en regeringe / op dat Godt daer dooz / al wat hy aen-gaende onse sa-
 ligheydt / en 't ghene tot de selve eenighsins behoort / oock ter contrarien
 aen-gaende de straffe der godloosen besloten / en vooz soo veel het ons
 noodigh is te weten / dooz den selven ghe-openbaert heeft / upt-boeren
 soude. Hierom ist dat Esaias boozsept / te sullen gheschieden als Christus
 sijn ziele vooz de sonde sal ghegheben hebben / dat als dan des Heeren wil-
 le dooz sijn handt bestiert oft geluckelijck voltrocken soude worden. Dooz
 des Heeren wille verstaet hy dien wille / die sich streckt tot der menschen
 saligheydt / als upt het volghende blijkt. Want Godt heeft Jesum
 verhooght tot een Voost en Salighmaecker dooz sijn rechter-handt / om
 Israeel te gheben bekeeringhe en vergiffenisse der sonden / oft ghelijck
 Christus

1. Tim. 6.
 15.
 Siet cap.
 22.

a 1. Tim.
 6. 15.
 b Es. 1. 24
 2. 12. 31.
 15. en el-
 ders deur
 gaens.
 c Deut.
 10. 17.
 d Ps. 45. 8
 Mic. 5. 4.
 Ioh. 20.
 17.
 Eph. 1. 17
 Apoc. 3.
 12.
 e 1. Cor.
 11. 3.
 f Apo. 17
 14. 19. 16.
 g Col. 2.
 10.
 h Ro. 9. 5
 i Esa. 53.
 10.
 k Act. 5.
 31.

Christus selfs den Vader aen-spreekende seyd: Ghy hebt hem (den Ioh. 17. 3
 Soon) ghegheven macht over alle vleesch, op dat hy al wat ghy hem ghe-
 gheven hebt, dat eeuwighe leven gheve. Soo blijft dan noch alles onder
 Godts gebiedt/ hoe-wel Christus/ volgens sijne ordinantie met soo groo-
 ten macht daer ober regeert / dat hy in alle dingen/ die dooz geen Godde-
 lijck besluyt bepaelt / en doch ontallick zijn / alles wat hy wil bermach te
 doen. Want de dingen die tot de behoudeniſſe des menschelicken geslachts
 en straffe der godtloose behooren / zijn ten meesten deel niet dan dooz ge-
 nerale besluyten Godes / van te vooren geordonneert/ ondertusschen val-
 lender veel particuliere oft bysondere saecken vooz / welke anders en an-
 ders konnen geschieden sonder quetsinge van sijne vooz-ordeningen. En
 hoewel der eenige dingen dooz een bysonder vooz-ordeninge zijn bepaelt/
 soo en zijn nochtans alle d'omstandigheden der selve niet bepaelt. Hier in
 dan vertoont sich de vrye en volle macht onses Heeren Jesu Christi/
 waer op den Apostel siende / segh: Maer als hem alles sal onderworpen 1. Corin.
15. 28.
 zijn, soo sal oock de Soon hem onderworpen zijn, die sich (oft hem) alles
 heeft onder-worpen, als oft namelijk de Soon / terwijl hy aen de rech-
 ter-handt Godts sittende/ alles regeert/ hem niet onder-wozpen en waer.
 Om dat het woordt onder-werpen, hier in een volmaeckter beteekene-
 niſſe is ghestelt / nae de welke die alleen woordt ghesepdt eenen anderen
 onderwozpen te zijn/ die aen sijn ghebidt / hoewel't andersins seer sacht/
 en meer als Vaderlick is / in bysondere saecken / insonderheydt die van
 gewicht zijn/verbonden is: Ebenwel nochtans kan de gene die alsoo een
 ander onderwozpen is/ de naeste plaetse van waerdigheyt by hem beklee-
 den / en boven alle andere die des selfs gebiedt onderwozpen zijn / berre-
 uytstecken/ en d'alder-grootste saken volgens sijnen wille verrichten/ als
 zijnde d'eenigh-gebozen sone des Conincks/ die dien naem van ghebidt/
 welke den Vader heeft/ niet en draegt. Waer van't als-nu onnodigh is/
 meer te segghen. Nu dat Christus aen de rechter-hand Godes ghestelt
 zijnde/ in't regeeren soo grooten vryheyt heeft/ streckt so weynigh tot ver-
 minderinge van de grootheydt/ oft oock volmaecktheyt des Goddelicken
 ghebiedts / als de vryheyt der aertſche Coningen tot des selfs verminde-
 ringhe streckt / die behoudens de Goddelicke Werten / welke sy niet en
 moghen veranderen ober particuliere saken naer haer goet-duncken on-
 eyndeliche ordonnantien moghen maken / siet maer alleen wat recht de
 Israeltische Coningen gehadt hebben / ghelijck sulcks den volckie selfs
 dooz Gods hebel verkondigt wort / 1. Sam. cap. 8. 9, 11. En vervolgens/
 daer nochtans niet alle die dinghen worden verhaelt / waer in de vrye
 macht des Konincks bestaet. Namelick Godt / heeft ghewilt dat hem
 de dinghen alsoo souden onderwozpen zijn / dat hy de selve het ghebidt
 des genen die't hem beliefde / oft alle / ghelijck als Christo / oft eenighe
 als die aerdſche Koninghen en Voosten / konde onderwerpen / soo noch-
 tans dat hy vooz hem selven de macht behielt / om soo-der pet van pe-
 mandt

mandt teghens sijn ordonnantien en raedtflaghen ghestatueert wierdt/
 't selve te verhinderen oft nae de selve te buyghen. Doch Christus en ordonneert noyt iets dat de Goddelicke ordonnantien en besuypten contrary is/maer alles wat hy ordonneert/kommt gantschelich daer mede ober een/aenghesien hem Godt niet minder in wijshepdt / heplighepdt en goedhepdt/ waer op sijne raedtflaghen ghegrondt zijn / als in macht sich selfs gelijk gemaecht heeft. Oversulchs worden Christi statuypten niet alleen van Godt nimmermeer verhindert/ maer hy boeght also sijne roesteminge daer by/ dat Christus en de Vader waerlijck een zijn/ ghelijck als Christus selve ergens ghetuyghet/ voorts moet men bekennen/ dat Godt in Christo en dooz Christum/ doch Christus met Godt regeert.

Ioha. 10.
30.

Ef. 45. 9.
10.
Ier. 18. 6.
Rom. 9.
20, 21.

Siet Rom
9. 31, 32,
10. 3, 4.

Ier. 18. 6.

Belangende de volkomenhepdt des Goddelijcken ghebiedts/ dese kan men daer upt lichtelick af-nemen / dat Godt soodanighen macht heeft ober alle dinghen die upt haer nature niet on-gheoorlooft en zijn / oock ober de verstandighe schepselen / als een Pot-backer heeft ober sijne aerde / en hy kan upt den selven klomp volgens sijn ordonnantie / 't eene vat ter eeren / 't ander ter on-eeren en verderffenisse maken / hoe-wel hy andersins dit niet minder als dat ter on-eeren oft verderffenis maken kan. Godt kan oock tot beyde dese eynden een vat formeeren / eensdeels in 't gemeen/anderdeels in 't bysonder. In 't ghemeen/ bermits hy soodanighen maniere als hen behaeght / den menschen mach booz-schryben/ welke soo wie volghet belooninghe / en wie niet en volghet / straffe te verwachten hebbe / hoe-wel hy oock een ander maniere had konnen verkiezen/niet minder ober-cen-stemmende met sijne gherechtighepdt/als die: Want Godt en is niet ghehouden hier op te sien / en kan met recht dien mensche veroordeelen / die de maniere van hem booz-ghegeschreven / niet volgen en wil/hoe-wel de selve een ander wijze van hem te dienen volghet/ die upt haer nature eerlijck en wel eer van Godt selfs boozt gekeurt is. Waerom hy oock den selven mensche kan verharden / en hem eenigher maten de ghelegenthepdt af-snyden van de straffe t'ontbliden / om dat hy hem liever teghens sijnen wille heeft wilien stellen / als den selven sich onder-werpen. In 't bysonder vermacht Godt het selve te doen/booz soo veel hy upt veelen die al te samen straffe verdient hebben / hem ober den eenen volghens sijn welbehaghen kan erbarmen / den anderen verharden en straffen. Van ghelijcken kan hy oock de vaten wederom vermaken: Want den godtloosen die hy met den doot ghedreyghet / en volghens sijn ordonnantie ter on-eeren en verderffenisse als ghemaecht hadde / die kan hy wederom her-maken soo hy hem bekeert / en tottet leven her-stellen / daer-en-teggen den rechtveerdigen / die hy 't leven beloofst/ en dien volghens ter eeren en salighepdt ghesatsoeneert hadde/ soo hy van sijne gherechtighepdt af-wijckt/wederom ten verderbe satsoeneren/ ghelijck de heplighe Schrifture opentlijck sulchs betuyghet. Want hy en neemt de vaten niet den bypen wille die hy haer in de nature ghegheben heeft.

eeft. Derhalven soo wanneer de middelen om sich tot Godt te bekeeren / van hem ghe-openbaert / en van bregghen der menschen sonderlinghe danckbaerhepdt en hartneckighepdt niet wederom benomen en zijn / (dan kan't onreyn vat sich selfs reynighen / dattet zy een vat ter eeren heheplight / den Heere profijtelyck en tot allen goeden wercke bereydt / elijck als Paulus daer van spreekt. In't tegendeel kan oock het reyne ch besmetten / en dat soo veel te lichter alst lichter is te sondighen / als Jodetvuchtelyck te leven. ^{2.Tim. 21.} De soodanighe veranderinghe dan noch van et vat ten aensien van de zeden / volght oock veranderinghe van conditien mensche belooninghe oft straffe ten aensien van sijn boozighe zeden / oock met een stillswijgenderconditie siende op 't toekomende / toe-geleydt was / gheelijck wy hier van klare ghetuyghenissen hebben in de heylighe Schrifcuere.

Ten laetsten wat aengaet de eeuwigheyt van Godts Rijk / hier van etuygen de Schrifcuere uytduckelijck op verscheyden plaetsen. Onder anderen seght David aldus : Godt sal in der eeuwigheyt Regeeren, en tot e eeuwen des eeuws. Ende elders / Godt aenspreckende : Uw rijk, sept zy / is een Rijk aller eeuwen, en uwe Heerschappye van geslachte tot geslachte. Hierom wordt hy van Paulo Coninck der eeuwen, dat is eeuwighe Coninck gheheten. Want dat Godt somtijds geseydt wort ten aensien an seckeren tijdt a geregeert te hebben, oft b te sullen regeeren, en dat de Rijcken des werelts sijne en Christi geworden zijn, is openbaer dat sulchs niet te verstaen en zy van 't recht oft macht selfs om te regeeren / maer van seker gebuyck / en klaerder betooninghe dies machts / oft van der menschen onderwerpinge sich in 't stuck van Religie naer Gods gebiet schijende / en onder 't selve buygende.

Westeert nu dat wy de deelen en werkingen van 't Goddelijck gebiet in 't lozt voozstellen en verklaren. Dese zijn / Wetten te maecken en wederom af te schaffen / de selve te bedienen en te bekrachtighen / by welck eel wy oock voegen de bescherminge der gener die de selve ghehoorzsaemft onderdanigh zijn. Weyde kan Godt doen / oft dooz sich selfs / oft dooz andere : 't Behoozt oock tot sijn macht dat hy soodanige Personen kieseft stelle / waer dooz hy sulchs doet / oft de ghene die hy ghestelt heeft de reck sulcx bereyffschende / verandere en t'eenemael affstelle. Wat de Wetten aengaet / hier dooz verstaen wy hier niet alleen de geboden / maer oock e bebestinghen der selver dooz straffen : Waer by dan oock konnen gheooght worden d' ordonnantien van belooninghen / den onderhouders der Derten voozgesteld.

Van dese macht spreekt Jacobus als hy sept / datter eenen Wet-ghe- Iac. 4. 12. er is die behouden kan en verderven. Een peder verstaet lichtelijck dat hy Godt hier mede meent : Hoe groot dese macht zy / is uyt het booz-ghepde af te nemen. Want wat de gheboden belanght ; Godt heeft recht niet

niet alleen om onse uytterlijke wercken oft woorden / maer oock onses herten gedachten en raedslagen / hoe-wel niet uyt-gewracht zijnde / Wetten vooz te schryben / waer in't Goddelick gebied alle menschelike macht obertrest. Hy en vermach oock niet alleen soodanige dingen ons te gebiedē die de natuerliche billichheyt t'eenmael verepcht : maer oock al wat niet gheheel end' al onbillich en is. Want dooz die te willen geeft hy ons recht daer toe. Daerom kan hy niet alleen natuerlijke, die men so noemt / maer oock posityve Wetten maken / hoedanige hy wil. Soodanige waren eertijts de ceremonialen, ja selfs de politijcke Wetten / vooz soo veel sy van de morale de zeden aengaende / onderschepden zyn / die daerom wijsen / insettingen heuren oft statuytē genoemt worden / om datse op 't welbehagen des oppersten Wet-gebers / en niet op de billichheyt selfs gegront waren. Wel is waer dat gheen van de selve sonder reden is ghegeven gheueest ! Want die alderwijste Godt ordonneert niet sonder reden / maer geen heeft soodanigen reden gehad waer uyt bleek dat die Wet nootzakelijck moest vooz-geschreuen worden. Ober sulchs konde hy / de selve reden blijvende / die Wet niet geuen / oft geueen hebbende / af-schaffen. Doeter hy dat God selfs in't ghebeden van de zeden-wetten berkiefinghe kan hebben / en nu wepniger dan meerder oft volmaeckter vooz schrybe. Welck onderscheyt in't oude en nieuwe verbont klaer te sien is. Want Christus gebied openlick Mat. 5. eenige dingen die in't Oude Testament niet geboden / oft verbiedt die daer niet verboden en waren. Daer-en-boven kan Godt nu een volmaeckter maniere van de Wet te onderhouden / met dreyginge oock van de hoogste straffe af-bazderen / dan wederom met een min volmaeckte sich laten vergheueghen / welck onderscheyt oock tusschen 't oude en nieuwe verbont / doch op een contrarie wijze blyclit : Want aldaer heeft hy volmaeckte wercken tot de rechtveerdighmakinge verepcht / hier epcht hy die niet. Maer dese saeck kan men bryngghen onder de macht van loon en straffen vooz te stellen. Eyndelijck / Godt vermach niet alleen generale Wetten te maken / die oft alle menschen gesamentlijck verbinden / oft een geheel volck oft een secker deel des volchs / in geslachte oft hoedanigheyt van d'andere onderschepden : maer oock aen een peder hooft vooz hooft bysondere gheboden te gheuen / en die soodanigh welcke met de generale

Ge. 22.1. Wetten eenighsins stryden oft immers schijnen te stryden. Gelijck als hy

Gcn. 9. 5. Abrahā beueelt synen eenigh-gebooren Soon te dooden / en Gode op te offeren / hoe-welder nu een Wet was geueen van dat men geen menschen bloedt soude vergieten / en de natuer oock andersins van't kinder-moorden een grouwel heeft. Maer om dat Godt als een absoluyt Heer van alle dingen recht hadde / ober Isaac van leuen en doodt / so konde hy met recht ober hem ordonneren dat hy tot een proebe van des Vaders deughd en Godtbychtigheydt gedoodt soude worden. Hy konde oock den Vader / volgens sijn souberayne macht / beuelen dat hy met eygen hand sijn Soon soude slachten. Hy konde segghe ick bepdes met recht epffchen / van den

Soon /

Soon / dat hy den doodt onschuldigh lijden / van den Vader / dat hy hem doden soude. Eentwel nochtans heeft hy niet ghewilt dat der naturen Detten geschonde/en de Vaderliche genegentheyt uptgeroept soude worden/maer dat hy de selve sijnen wille soude onderwerpen en tot de rechtmatighheyt brengen : Willende niet-te-min datter vooz Abraham hope vnde oberigh zijn/van dat die sake wel een korte pijn/maer geen verderfnisse aen sijnen Sone soude veroorzaken / en inder waerheyt niet alleen niet schadelick/maer selfs oock vorderlick soude zijn/dewijl hem dooz den bermenichbuldinge van sijn zaet beloost was. Daerom heeft Abraham geloost/dat Godt hem oock upt den dooden konde op-wecken/ja dat leer is/om sijne beloften te verbullen/op-wecken soude. Ghelijckerwijs is dan yemant hem selven om een eerliche saecks wille den doodt overlevende/ oft sijn Soon bemanende om sulcks te doen / daer mede de vaderliche liefde tot sich selfs / of sijn Soon niet upt en treckt/maer nae de Detten der eerlichheyt maticht en inbind aldermeest/sooder hope is van en toekomende leven : also en is oock Abraham last krijgende van sijnen Sone te dooden / niet belast dat hy die liefde soude upt-trecken/maer nae en wille Gods matigen/en vooz een meerder/dat is/Goddeliche liefde/vnde doen wijcken. Ondertusschen/nochtans heeft Godt sijn Wet tegen den doods slag hier mede niet te niet gemaect. Want dese casus oft toeval/was naer Gods intentie die die Wet gegeven hadde/daer niet onder gegrepen : Daerom oock Abraham aen de straffe den doot slagers dooz die Wet ghestelt/niet en soude schuldigh gheweest zijn/ al had hy oock metter hand volbracht/'t geen hy nu al in sijn herte besloten hadde. Want de bilichheyt liet niet toe dat de strengigheyt van de Wet tot dien casus upt-trecket wiert/welcken de Wet-geber selfs uptgesondert hadde.

Gen. 17.
16, 19, 21.
12.

Hebr. 11.
18, 19.

Wat nu de by-geboeghde ordonnanrien van straffen en belooninghen aengaet/God kan allerley straffen / als sy maer de grootheyt van de misdaet niet te boben en gaen/den schuldige op-leggen. Want dat de straffen waerder souden zijn dan de misdaden/laet de gerechticheyt niet toe/datse richter zijn/verbiets dooz sich selfs niet/ de genade oft barmherticheyt van noch epscht het selve dickwijls. Ober sulcks vermach God soodanige straffen te stellen die of met de misdaedt gelijk/oft minder dan de selve zijn : Hoedanigh oock andersins hare hoedanigheyt oft maniere van upt-boeringe soude mogen wesen.

Wat de belooningen aengaet/hier in heeft God meerder byghedyt / en nie is ten aensien van de groote eenighsins on-epndelick. Want dewijl 't en weldadighe en anderen profijteliche werckinge is / schijft de gerechticheyt dooz sich selfs die geen mate vooz. Wel is waer dat onder de menschen dese byghedyt van de voozsichtigheyt haer mate ontfanght/om dat de goederen en middelen van den belober een sekere mate hebben/ en dooz dit te groote mildadigheyt upt-geput worden. Maer d'oberbloet der Godliche goederen is onepndelick en on-uptputtelick/ en als de creaturen van hem

hem

hem ontfanghen / soo komt haer wel veel toe / maer de geber heeft des niet te minder : oock kan men niet seggen dat Godts macht hier niet onepndelijck en is / vooz soo veel hy den ghenen die waerlijck eenigen loon verdient / de selve niet en kan onthouden / noch alsoo verminderen datse minder zy als de waerdighepdt vande verdienste is. Want wat konnen de Creatueren by Godt verdienen / sal pemandt by een ander om eygentlijck te spzecken pets verdienen / soo is van noode / dat hy vooz hem een sake doe / die hy hem andersins niet schuldigh en is / en dat soodanige / die hy waerlijck bederft. Maer wy / wat zijn wy Godt niet schuldigh ? Want dewijl wy gheheel en al wat wy zijn / Godes zijn / soo zijn wy Gode schuldigh alle werck dat van ons kan komen. Daerom vordert hy van ons niet dat hy volghens sijn recht niet van ons soude konnen eyschen oock sonder belooninghe / ghelijck Christus by Lucam sulchs ghetuyght : Ick swijghe dat Godt onse werck niet en behoeft / als die sonder ons van der eeuwighepdt ghelucksaligh is / en sulchs inder eeuwighepdt zijn sal. Wy souden wel / soo wanneer wy r'eenemael onschuldigh waren / onghestraftepdt verdienen / maer dese verstaen wy hier onder den naem van belooninghe niet / als welke alleen bestaet inde byzhepdt van sulck quae / dat de natuerlijcke staet en conditien / waer in ons Godt gestelt heeft / van sich selfs niet met en brenghet. Doch de belooninghe beteeckent soodanigh een goet / 't welck boven 't gene onse natuerlijcke conditie met sich brenghet / ons toe-ghelepdt sal worden. Indien wy dan selfs onschuldigh zijnde / geenen loon waerlijck souden verdienen / wat verdienen wy menschen die op veele manieren schuldigh en met ontalijcke sonden berontrepnighet zijn ? Want men derft niet meenen dat die dooz nae-volghende verdiensten souden wederom vergoedt worden. Want terwyl wy echter Godt dienen / doen wy onse plicht / die wy hem oock sonder regard van voozgaende misdaedt / schuldigh zijn / ja en doen dat noch niet ten vollen / soo verre isser van daen / dat wy 't voozgaende gebzeck souden verbullen. Verhalven is Godts macht hier in dooz sich selfs onbepaelt / en gelijck het hem byz staet een onepndelijcke / alsoo staet hem oock byz ons geene belooninghe vooz te stellen / en soo hy eenighe vooz-stelt soodanigh en soo groot alst hem belieft.

Wy hebben te voozen gesepdt dat Godt niet alleen soodanige Wetten en keuren alst hem ghelieft kan in-stellen / maer oock de selve wederom af-stellen / vooz soo veel namljck de billichhepdt sulchs toe laet / soo kan hy dan oock de positive Wetten / soo genoemt / afschaffen / veel meer een deel daer van wech nemen / en epndelijck de selve los maken of daer over dispenseren / dat is / de verbindinge der selve ontrent seckere saecken en personen ontlossen / die hy wil dat ten aensien van d'andere vast en ongeschent blijen sal. Dese macht heeft Godt ghebzyucht als hy de ceremoniele Wetten dooz Moses gegeven / oock de politijcke , vooz soo veel sy van de natuerlijcke Wetten onderscheyden zijn / onder 't nieuwe Verbondt
af-ge-

Luc. 17.
10.

f-ghekeurt heeft. En dit heeft niet alleen plaets in de gheboden / waer
 voer Godt pets ghebidt oft verbiedt / maer oock inde ordonnantien der
 raffen en dzeppingen : waer mede de Wet bevesticht is. Alsoo heeft hy
 ider den Euangelio die alderstrengste straf-bande vande Mosaische
 det wech genomen : a Vervloecht is hy die niet en blijft in alles wat in den
 oeck des Wets geschreven is : stellende in des selfs plaetse dit : die niet en
 beloof (in den Sone Godts) sal verdoemt worden. 't Woorz ghelooven,
 grijpt oock in sich de werckinghe des gheloofs of Godtsdienstighed
 mer mede ober-een-komende : Want dit is mede van Godt alsoo beslo-
 n dat die nae den bleesche leven/sterben/en buypen 't Kijck der Hemelen
 ghesloten sullen wozden. Ghelijck als de heylige Schrift dat deurgaens
 ert. Godt kan oock de Wet met die by-geboeghde straffe in haer ghe-
 heel blijvende / de kracht der selbe omtrent seckere persoonen oft daden/
 antbinden / ghelijck hy eertijds de straffe des doodts aen b David quijdt
 escholden heeft / de generale Wet van d' Overspeelders en Doodtslagers
 etter doodt te straffen / niet af-schaffende / maer hare verbintenisse ober
 ndere persoonen en daden latende vast blijven : Sulchs hebben andere
 geleerde luyden voer ons aen-geteckent. Hoe-wel foodanige relaxatie
 t los-makinghe die op der menschen daden volghet / oock tot de macht
 in oordeelen behoort / en by abonturen meer als tot de gene die in 't ma-
 en en veranderen der Wetten bestaet / al ist schoon datse met de selbe ghe-
 neenschap heeft.

Wat aengaet de belooninghen , die de Wet-gheber niet en wil dat van
 ndere betaelt wozden / maer die hy selfs beloof te geven / die staen t'cene-
 nael onder de Wet der beloften / en konnen niet af-gheschaft wozden /
 n waerse by abonturen binnen seckere tijdt / oft met een upt-ghedruckte
 t stil-swijgende conditie / bepaelt waren : Want die tijdt verstrecken
 inde / oft die conditie op-houdende / houdt haer kracht desghelijcks op.
 nderfins moghen sy niet weder-roepen wozden sonder verwillinghe
 s ghenen / aen den welken die belofte ghedaen is : Want dese bekomt
 oer 't beloben recht / dat hem teghens sijn danck niet benomen kan woz-
 en. De verwisselinghe der belooninghen / mach behoudens de gherech-
 ghedde wel gheschieden / boornemelijck van minder in ongelijck meer-
 er / en die den ontfangher veel profijtelicker en aenghenamer sijn. Maer
 oer de by-geboegde straffen wozt voer den schuldigen geen recht beko-
 men / maer voer den ghenen tot welken de nuttigheyt van de straf be-
 doert te komen. By aldien dit de Wet-geber is / soo kan hy naer sijn be-
 eben die Wetten relaxeren oft los maecten / jae niet alleen los maken /
 maer oock gheheel oft ten deel af-schaffen / hoe-wel de voersichtigheyt
 t wijsheyt bysonder niet en lijdt / dat sulchs sonder eenighe blijckelijcke
 den soude gheschieden / en hoe de Wet / al isse schoon positijf / meerder
 gewelt gheschiedt / hoe die reden grooter en stercker wesen moet. Nu
 idt de Wet meer ghewelt voer 't af-schaffen van eenigh deel / als by
 maniere

Gal. 3.
 10. uyt.
 Deut. 21.
 26.
 Marc. 16.
 16.
 Ioa. 3. 18.
 36.
 Mat. 5. en
 7. capitt.
 25. 34.
 Ioa. 5. 29.
 Rom. 6.
 16, 8, 13.
 verg. x l.
 1. 4. en
 vervolg.
 1. Cor. 6.
 9, 10.
 Gal. 5. 19.
 20, 21.
 Eph. 5. 5.
 Ap. 21. 8.
 27, 22, 15
 b 2. Sam.
 12, 13.
 verg. met
 x. 5. en
 vervolg.

Merke
 lijcke.

maniere van relaxatie oft dispensatie / doch alder-meest dan als sy gheheel af-gheschaft wordt.

Doorsz om te komen tot dat deel der Goddelicke macht / 't welck in't bedienen der Wetten bestaet / hier toe gehoozt eensdeels de sozge die aengewent wozt tot onderhoudinge van't gene andere bebofen is / anderdeels het oordeel ober de ghewzachte daden / dat is betalinge oft uyt-deelinghe van straffen en belooningen : Waer onder men by-naer soude konnen brengen de boozstant en bescherminghe der gener die de Wetten ghehoorzaem zijn. Doch indien dit buyten d'ordinarisse vonnisse gheschiedt / soo mach men se de andere macht oft recht bedieninghen als een bysonder deel toeboeghen. Dese twee deelen die wy ghestelt hebben van de bedieninghen der Wetten / zijn soo onder malkanderen verknocht / dattet eerste oock een weynigh van't laetste nae sich treckt : Want als Godt de misdadighe straft / oft de bozome in dit leven beloont / als dan besozght hy dat sijn gheboden onderhouden worden. Want 't zy hy de misdadighe selfs dooz castijdinge soeckt te beteren / 't zy hy de selve dooz ander luden strafte en exempel af-schzickt / hy is daer op uyt dat men sijne Wetten ghehoorzame. Met de belooninghen pozt hy de ghene / die hy se toe-leydt / aen tot volstandigheyt in de deughdt / en weckt andere daer dooz op om de selve nae te bolghen. Hier toe ghehooren oock de belosten van belooninghen den Wetten by-gheboeght / der selber bebestinghe / en eyndelijck de dzeppinghen van straffen / oock veele andere / 't zy weldaden / 't zy onghemacken en teghenspoeden die de verslappende Godtbzuchtigheyt oft op-wecken / oft oberbloedigher stoffe gheben. Boozders gehoozt hier toe de verkiezinghe en ordineringhe der ghener / dooz welke die Wetten in-ghestampt / af-ghebozderet / en andere in't onderhouden der selve gheholpen mochten worden. Dese macht Gods is groot en strecht sich wijt uyt / doch de macht van oordeelen / en belooninghen oft straffen uyt te deelen / is uytter mateu booztreffelijck. Wat van de uytdeelinghe der belooninghen te houden zy / is uyt het boozgaende openbaer ghenoech : Belangende de vergeldinghe der straffen , Godt kan booz eerst niet alleen de straffen die hy in sijn Wet uyt-ghedzucht / maer oock die hy niet uyt-ghedzucht en heeft / af-bozderen als se maer uyt hare nature niet onredelijck zijn / dat is / niet swaerder dan de misdaedt / en alser gheen belofte van ongestraftheyt en is. Daerom heeft oock Godt in booztijden / doender noch gheen Wet en was gegeven / de menschen straffen konnen / sooft tegens de Wetten der cerbaerheyt in peders conscientie van naturen ingeschreven / pers insonderheyt dat enozm en grof was / bedzeven hadden. Want sulcks doende / hebben sy terstont straffe verdient ghehadt / hoe-wel Godt die niet uyt-gedzuchte woorden niet en hadde gedzeppgh. Gewisselijck de conscientie selfs obertupghet een peder van sijn schult / en soo haest als hy de sonde bekennt / daeght hem booz haren Rlechter-stoel / en oordeelt hem straffe verdient te hebben. Want als den Apostel seght / dat de Wet gram-

Rom. 4.
5. 5. 25.

ramfchap werckt, dewijl alwaer gheen Wet en is, oock gheen overtredingh
 is, en dat de sonde niet en wordt toe-gherekent alser gheen Wet is, dat en
 moet men niet van de Wet/ met uyt-ghedruckte woorzen van Godt ghe-
 eben/ verstaen/ vooz soo veel sy sulchs verbiedt dat de natuerlijke reden
 elfs vooz soo quaedt aensiet / datser een grouwel van heeft / ten yse by
 bonturen verbastert is/ maer vooz soo veelse verbiedt 't gheen de natuer-
 jche reden naulijchs vooz ghebzeck keurt/ oft by aldiense 't vooz een ghe-
 zeck keurt/ nochtans niet vooz sulchs en houdt dattet niet soude verghe-
 elijck zijn. Hoedanigh is de begeerte en andere sonden daer men lich-
 elijck in komt te verballen. Andersins in grobe schelmstukken verbindt
 e naturen-wet de menschen sterck ghenoech tot straffe: Ghelijck men
 n verschepden Schyftuer-plaetsen sien kan/ die gewagh maken van seer
 ware straffen den godloosen van Godt toe-gesonden/ vooz de Wet Moysis
 an welke Wet dese woorzen Pauli te verstaen zijn. Hier verzoont sich
 an eerst de macht Gods in't straffen. Daer nae/ gelijk als Godt macht
 heeft om te straffen/ soo heeft hy oock macht om de straffe na te laten/ ten
 p misschien d'alderhooghste hartnechigheyt des sondaers/ oft een onwe-
 erroepelick beslupt Godes hem de selve als af-perst/ gelijk als in't vol-
 gende sal blijken. Anders en strydt het geensins met Gods gherechtig-
 heyt/ dat hy den sondaer die hy met recht konde straffen/ sijne sonden ber-
 reeft: Want hy doet niemant ongelijck/ weder/ hy straft oft niet en straft/
 merck dit alleen hem en sijn recht aengaer. Den misdadighen wordt
 e straffe niet als sijn eygen recht toe-gereckent/ ghelijck wy van te voo-
 en oock aengheroert hebben/ maer als yet dat hy aen een ander schuldigh
 s/ en dat insonderheyt aen den genen/ op wien alle onghelijck eyndelijck
 komt / de welke in onse sake Godt is. Nu wanneer men de saeck by sich
 elfs insiet/ ghelijck 't een peder geoozlooft is sijn recht te verbolghen/ soo
 st hem oock geoozlooft 't selve niet te verbolghen/ en soo veel alst hem be-
 icft daer van af te laten. Want dit is de nature van't recht 't welck den
 zeeren eygen is. Nu dat het recht dat Godt heeft om te straffen hem ey-
 gen is/ blijkt uyt het gene hier voozen gheseyt is: Want dewijl wy alles/
 vat hy ons sijn lijf-eyghen knechten ghebedt/ Gode onsen natuerlijcken
 heer en Vader schuldigh zijn/ so ver schulden wy oock aen hem de straffen
 van onse na-gelatene dienst en onderdanigheyt. Want dese komen als in
 de plaetse van de na-gelatene plicht/ en moet vooz die/ so sy maer kommen/
 en voldoeninghe zijn. Mengesien van Godt/ volgens sijn recht dat hy als
 heer ober ons heeft/ gehoozsaemheyt van ons vordert/ soo kan hy dooz 't
 elve recht oock straffe afvorderen van wegen die na-gelatene plicht. Oock
 n is daer niet aen ghelegen dat dooz onse sonden niet alleen Godt / maer
 dichtwijls oock andere menschen beronghelijckit worden: Want dit recht
 zaet doch ebenwel geheel tot Godt/ dewijl alle de gene/ die van ons/ behal-
 ven God/ worden beronghelijckit van naturen sijn lijf-eygen zijn. Den welc-
 ken gelijk de rechten leeren / geen ongelijck verstaen wort te geschieden/
 maer

Gen. 5. 6.
 7. 8. 15.
 13. 14. 15.
 verg.
 Exo. 7. en
 de volg.
 capp.
 Gen. 18.
 20. en
 cap. 19.
 Levit. 18.
 24. 20. 23.

maer den Heere in haer persoon/ daerom kan oock de Heere teghen danck van die knechten/ soodanighe ongelijcken vergeben: Gelijck oock Godt de gene die ons aengedaen zijn/ voozts het recht dat Godt heeft in de sonden te vergheben/ oft de verdiende straffen quijdt te schelden/ is openbaer selfs wpttet recht dat de menschen hebben. Want een peder mach't gene hem van een ander misdaen is/ bypelicken quijdt schelden/ hoe veel te meer Godt? by aldien een souberapn/ niet alleen syne onghelijcken/ maer oock die aen syne onderdanen/ soo in't ghemeen als in't bysonder gedaen zijn/ niet recht kan vergeben/ selfs met een bysondere lof van goedertierenheyt/ waerom soude oock Godt dat niet doen konnen/ een Coning der Coningen/ en Heere der Heeren? want de aerdsche Overheden zijn veel eer besozgers en bedienaers van't ghemeene beste/ als Heeren. Maer Godt is een Heere en gheen dienaar van't selve/ jae 't gemeene goedt des gantschen werelts/ moet tot syner eeren als tot haer wptterste eynde strecken: Over sulcx is oock Godt selfs niet om des gemeenen bestes wille ghelouden te straffen/ hoe-wel oock 't gemeene beste kan besozght worden sonder straffe der misdadighen/ insonderheyt indien sy haer bekeeren/ jae dat komt mettet gemeene beste alderbest ober een/ dat voozden ghenen die haer bekeeren hope van vergiffenisse open staet. Daerom zijn oock selfs niet de alder-grootste Coningen in dit recht met Godt te vergelijcken. En by aldien dese in dit stuck niet Godt niet konnen vergelecken worden/ welcker macht ten seckeren aensien alder-grootst en souberapnst is/ veel min sal men Godt moghen vergelijcken met de Rechters die onder eens anders macht en sekerer Wet staen. Want dese/ om dat sy van die Wet niet moghen af-wijcken/ en eens anders niet haer eyghen recht handelen/ hebben gheen bype macht om de straffen quijdt te schelden. Men moet oock niet meenen dat nadien Godt vooz de Wet straffe ghedreyghet heeft/ hy nu gheen macht meer en heeft de selve te vergheben/ gemerckt daer dooz sijn stantvastigheyt en waerheyt soude te kozt gheschieden/ ghene/ om dat hy sijne besluyten soudent veranderen. Dese/ om dat hy niet en soude doen 't ghene hy gheseyt hadde te sullen doen: Want ghelijck als alcedede van andere is aen-ghemerckt/ de Goddelicke besluyten van straffen op te leggen en voozts oock de dreyginghen der straffen/ en zijn niet vooz 't eenemael absoluut te houden/ ten waer het teghendeel der selve vpt sijn nature eenighe quaedtheydt in sich begreep/ oft by den dreyghementen een kientecken waer geboeght van een gantsch onberanderlicken wille/ als wanneer de dreyginghe met eede bebesticht woardt. Hoedanigh die is van de ongeloobighe en wederspannighe Israëlitent niet in te voeren in't belofde Landt. Soo gheen van beyden en blijcht/ soo moet men houden/ dat de dreygementen konnen los ghemaectit worden/ en een stil-swoyghende exceptie oft conditie oock ten aensien van den dreygher in sich verbatten/ al-hoe-wel die daer niet by gestelt en is. Want somtijds woztter de conditie daerom niet by ghestelt/ op dat des straffers recht des te klaerder blijcke/

Num. 14.
28.
Deu. 34.
35.
Pl. 95. 12.
106. 26.
Heb. 3. 11
4. 3.

lijcke / en die de straffe heeft verdient / des te sozghbuldigher zy om de
 elve t'ontblieden. Daerom op dat de kracht des dreyghements niet als
 antsenubot en werde / soo wozt de exceptie oft conditie lieber daer onder te
 verstaen ghegeven als uyt-ghedruicht. Indien dan eenighe dreyghemen-
 ten / hoe-wel absoluytelick booz-gesteld / nochtans niet t'eenemael absoluy-
 telick te verstaen zijn / is genoegh openbaer dat de besuypten Gods noch in
 men wille bestaende / waer van de dreyghementen als kentepcken en zijn /
 niet t'eenemael absoluyt en zijn : Want daerom segghen wy dat de drey-
 dingé / hoe-wel absoluyt booz-gesteld / een stilswijgende conditie in sich be-
 rijpen. Om dattet besuypt ober die saecke van Godt ghemaect / een stil-
 wijghende conditie by sich heeft / die Godt wil dat daer onder verstaen
 werde. Doch ober al is niet de selve oft allesins eben ghelijcke conditie /
 maer is na gelegentheyt van de vergevinge oft quijdscheldinge verschey-
 den : Want tot de waerachtige en volkomen quijdscheldinge der straffen
 is een ^a rechtschapen bekeeringe van noode / maer tot uytstel oft versach-
 tinge der selber / oft af-wendinghe van een sekere straffe alleen / heeft som-
 wijlen genoegh gewoest sich booz Godt ^b te vernederen / berouwt te hebben
 ver de daet / en Godt om vergiffenisse te bidden : Somtijts hebben oock
 ander luden gebede oft ^d daden veel vermogen / en ^e d'opsicht van Gods
 ere / die booz al te sware straffe sijns volchs had mogen vermindert wo-
 zen : Van welke dinghen alle exempelen in de H. Schrijsure te vinden
 sijn. Hier in en is dan noch geen schaduwte van onstantvastigheyt / soo
 danneer pемant pets op conditie beloofte hebbende / de conditie ontbreken-
 de / t selve niet en bolboert / ^f waer van t' sijner plaetse breeder sal gespro-
 ken worden. Van gelijcken en mach men die niet logen-straffen / die t ge-
 heyt met een stilswijgende conditie oft lieber exceptie geseyt hadde / niet
 impelijck en bolboert. De sake is oock klaer uyt exempelen die in t ge-
 neene burgerlicke leven booz ballen. Hoe dickwijls dreyghen d' Ouders
 hare kinderen / Heeren hare knechten / Meesters hare Discipulen / ja
 oock Overheden hare Onderdanen te sullen straffen / welke straffen so-
 ochtans quijdt schelden / op de gebeden der misdadigen oft booz-biddin-
 gen van anderen / oft om enige andere beweeghlijcke oorzaeck / die noch-
 tans niemandt daerom van onstantvastigheyt oft loghen beschuldicht /
 amelick / om dat alle dreyghementen in t gros uyt haer nature relaxabel
 sijn / en alsoo te verstaen / dat den dreygher niet staende onder eens anders
 hebiedt / de selve mach weder-roepen / wel noyt sonder eenige reden / maer
 ochtans sonder noot sakelicke reden. Want de genade en goedertieren-
 heyt wozt niet ghedwonghen maer verbeden / en dooz smeekingen ver-
 regen / soose t'eenemael noot sakelick is / houdtse op ghenade te zijn / ten zy
 p abonturen die noot sakelijckheyt haren oorzponck heeft uyt een by-
 willige belofte. Men derst oock niet meenen datter alsoo oock hope van
 vergiffenisse soude oberigh zijn booz de uytterste wederspanningheyt :
 Want daer is gheen reden waerom Godt den menschen / die ten uytter-
 sten

a Jer. 18.

Ezec. 18.

en 33.

Mat. 3.8.

Luc. 13.

3.5.

b 3. Reg.

21.29.

Ioa. 3. en

4. capp.

c Exo. 32.

14.33, 17.

Num. 14.

19.20.

d Num.

16, 46, 47

25, 11, 13.

Iob 42.

7, 8, 9.

e Exo. 32.

11.

Num. 14.

13.

De. 32. 27

Pla. 79. 9,

10.

Ef. 5. 2, 5, 6

Ezec. 36,

21.

f Cap. 25.

sten weder-spannigh zijn ongestrafthepdt / insouderhepdt volkomen on-
ghestrafthepdt soude geben / en de dreyginghe ten haren aensien krach-
teloos maecten. Mengesien sy godtlooselijck boozt-gaen in't verachten
van de Goddelicke Majestejt / sijne toetten onder hare voeten treden / alle
goede order soo veel in haer is / berwerpen / onzaghelicke pesten / en
Godts ghenade t'eenemael onwaerdigh / soo dattet gantsch end' al on-
ghelooffelick is / dat soodanighen conditie in't dreygement stil-swijgens
soude verbat zijn gheweest / die oock tot dese sich upt-streckte / dat de
straffe ober haer niet en quame / dewijl sy sulchs t'eenemael onwaer-
digh zijn / alwaert datter gheen dreyginghe was boozt-ghegaen / oft lie-
ver dewijl't Godt niet en betaemt hare schelm-stucken ongestraft te
laten.

2. Sam.
12.

Ter wy van dese byze macht Godes in't straffen af-treden / sullen wy
noch dit daer by voegen / dat al-hoe-wel Godt niet en vermacht d'onschul-
dighe te straffen / soo heeft hy nochtans recht om de selve / als by exempel
jonge kinderen ter verdzuchinge / en eyndelick ter doot ober te geben / op
dat hy de mis-dadigen in de selve straffe. Waerom hyse niet alle sonder
onderschept daer toe verkieft / maer alleen de ghene die dooz een nauwer
bandt met de Mis-dadighen verbonden zijn / en daer sy haer veel laten
aen ghelegghen zijn dat sy mochten behouden worden. Hoedanigh zijn
de kinderen / kindts - kinderen en achter-kinds kinderen / ten aensien
van hare Ouders en booz-ouders : Want de kinderen zijn als ghedeel-
ten der Ouderen / en in de Rae-komelinghen is het bloedt en de naem
van de Groot - vaders. Daerom wordense haer tot een straffe gheprij-
nigh / en dat oft te ghelijck met de Ouderen / op dat der selver straffe des
te swaerder sy / oft oock sonder haer / tot dien eynde nochtans / op dat de
smerte oft on-eere ten meesten-deel op de Ouderen come / oft immers
dit verlies van hare alder-liefste panden haer tot straffe ghedijje. Dit
recht van seckere onschuldige personen tot ander-luyden straffe ter ver-
dzuchinge ober te geben / spruyt niet eygentlijck upt eenighe misdaedt /
en gehoozt dooz sich selfs niet tot het recht van te straffen : maer bloept
upt d'absolupte heerschappye / welke Godt oock sonder opsicht van an-
der-luy misdaden / ober die on-schuldighe heeft. Verhalven soude hy
de selve eben soo wel verdzuchinge konnen toe-senden tot een ander goet /
en t'sijner eeren dienstigh eynde / als tot een ander-mans straffe / doch dat
dese waerlick niet ghestraft en worden / sal hier naer blijcken als wy van
de gherechtigheyt Godts sullen handelen. Nu staet ons dit alleen te ver-
klaren / t'ghene nu is aen-gheroert / dat Godt niet alle onschuldige tot
straffe der schuldigen ter verdzuchinge pleecht ober te geben / boozneme-
lick alsoo dat hyse laet om-komen / en haer die dooz de nature langer had-
den konnen leven / des levens draet af-snijt : Want daer zijn tweederley
soozten van onschuldigen : Enige zijn onschuldigh om datse van wegen
haren teeren ouderdom noch niet schuldigh en konnen zijn ; andere om
datse

datse niet en willen / hoe-welse ten aensien van hare jaren wel konden
 hulldigh zijn. Gener ontschult is natuerlijck / deser bypwilligh : gene
 s niet anders dan een ontbeeringhe van schuldte / dese is met deughde
 ergheselschapt : Oversulcks Gode buyten twijffel veel aenghenamer /
 n den mensche in grooter gunst by hem stellende / ghemerckit die onno-
 elhepdt bestaende in't onderhouden van sijne gheboden / soo beele en soo
 roote belosten heeft. Godt en pleeght dan niet dese / maer gene soorte
 er ontschuldighen / anderen tot straffe / smerte toe te voeghen. Desghe-
 jcks salmen oordeelen van de ghene die dese oft geene soorte alder-naest
 jin. Als hy dan de schuldige in de ontschuldige wil straffen / is hy ghe-
 vooon soodanighe te verkiesen / die noch het quade noch het goede dat
 daer over-komt / te recht bekennen / om datse geen verstant en hebben /
 oft immers 't selve niet ghenoech konnen ghebyucken : Den Ouders
 och pleecht die straffe smertelijcker te vallen / vermits de teedere sucht
 die sy dien Ouderdom toe-dzoeghen / hoe-welse onghetwijffelt niet min
 mertelick oft oock smertelijcker is / soo wanneer de manieren gheleert-
 heydt / staet en conditie der kinderen soodanigh zijn als sy begeeren.
 Doch in dese straft hy dan eerst de Ouderen en Dooz-ouderen / indien
 de kinderen selfs oock schuldigh zijn / hoe-wel niet aen de selve soorte
 van misdaden / waer in de Ouderen haer mis-gaen hebben : Want het
 is ghenoech dat sy straffe hebben verdiendt / op wat maniere het dan
 oock zy / die hy haer dan te ghelijck tot straffe der Ouderen oft Dooz-ou-
 deren op-sendt. Alsoo worden des Conincks sonden in't Volck / dat ^{2. Sam.}
 oock andersins aen andere sonden schuldigh is / ghestraff / hoe-wel't ^{24. 13.}
 by is van die sonde / ter welcker occasie het komt ghestraff te worden.
 Daer soo-der eenighe die schuldigh konden zijn / onschuldigh zijn / oft
 immers te weynich schults hebben / die en wickelt God als hy de misda-
 nighen straft / in hare straffe niet in / jae is selfs berepdt om soodanighe
 oepnige een gheheele meenichte der mis-dadighen te verschoonen / ge-
 lijck als blijktt uyt het ghespreck dat Godt ghehouden heeft met Abza-
 ham / belanghende den onder-ganck van Sodoma / en de nae-buerighe ^{Gen. 18}
 Steden / en hier op ist dat Abzaham ghesien heeft als hy seght : Sult ^{23.}
 ghy den Rechtveerdighen met den godtloosen verderven? soo-der vijftigh
 rechtveerdige in de Stadt waren, sullense te ghelijck vergaen? en sult ghy de
 laetse niet verschoonen om de 50 rechtveerdighe die daer in zijn? 't Zy ver-
 e van u dat ghy sulcks doedt, en den rechtveerdighen te ghelijck met den
 godtloosen doodet, dat de rechtveerdighe worde als de godtloose, dat en
 taet u niet toe die de gantsche Werelt oordeelt, ghy en sult dat oordeel
 niet doen, oft ghelijck als in het Hebzeusch staet / soude de Rechter ^{Oordeel.}
 der gantscher aerden gheen recht doen? Andersins wat de ontschuld-
 che jonghe kinderen aengaet. Abzaham wiste wel datter in die Ste-
 den een groote menichte der selver moeste zijn / en daer en dzinght
 hy nochtans in dese sijne reden niet op / oock heeft Godt het selve
 niet

niet weer-houden / waeromse niet mettet selve byer souden verteert worden / gelyck oock niet in de Sund-bloedt / omkeeringh der steden / en andere gemeene plagen die hy eenigh volck oft plaetse / van weghen haer godtloof heydt oberfont. Hier uyt is openbaer dattet een ander aensien heeft niet die onschuldigh die niet en konnen / een ander niet de gene die niet en willen schuldigh zijn. Godt dan noch kan dese / oock volghens 't recht van sijne absoluyte heerschappije in verdrukkinghen werpen / oft dat sy die van selfs op sich nemen ghebieden / de welcke gelyckse haer dienen tot stoffe van deughd en godtbychtigheydt / soo dienen se haer oock den loon toe die op de deughd ghestelt is / en bzingen haer tot soo veel te grooter ghelucksaligheydt / als de ellenden en swarigheden / mitsgaders de stantvastigheydt die sy in de selve berhoont hebben / grooter zijn gheweest. Onder dese munt Christus boben al uyt / die op Godts bebel / hoe wel hy t'eenmael onschuldigh / de grouwelichste en schandelichste doodt om onser sonden wille heeft aengegaen / niet tot straffe / maer tot byzphelt en verlossinghe der misdadighen / veel min op dat hy selfs daer dooz ghestrafte soude worden : Want vermits syn onnosselheyt / konde hy gheen rechtbeerdige straffe lijden / en dewyl Godt den misdadigen selfs byzphelt wilde geben / hoe soude hy den ghenen die alder-onschuldigh en niet hem op 't hooghste vereenicht was / hebben willen straffen ? Daerom heeft hy hem dooz dooz-stellinge van een onepndelijcke belooninghe / om sich tot dien doodt ober te gheben / op-gheweckt / en heeft de bitterheyt des selfs niet de datelijcke toe-boeginge van 't beloofde goet oberbloedigh genoegh versoet / de doodt onder-bzuchende en wech-nemende dooz een eeuwiggh leven / de pijn dooz onepndelijcke bzeughde / de versmadinghe dooz d'alder-grootste heerlijckheydt / welke dinghen alle van eyghentlijck soo genoemde straffe / dat is wazake / seer verre verscheyden zijn.

Wat nu aengact 't verkiefen en instellen der ghener dooz welke Godt sijn Wetten verkondicht / bevesticht / bedient / belooninghen en straffen boozdzaeght / verzeghelt / uyt-deelt / de goeden beschermt / de quaden bedwingt / en alsoo sijn besluyten in 't werck stelt / hier in streckt sich wederom de Goddelicke macht seer wijt uyt : Van welke daer so veel preuven zijn alffer Bedienaers zijn / 't zy in den Hemel / 't zy op der aerden van sijn rijck en Heerschappije / insonderheydt de gene die ober andere eenige macht oft ghesach hebben / en om ober de selve te regeeren eenighsins gestelt zijn / welcker een ontelbare meenichte is. Op der aerden zijn eenighe Bedienaers van 't geestelike / andere van 't aerdsche en burgerlike Regiment / tot welke beyde Regimenten oock de Engelen haren dienst toe-boegen / onder de welke selfs verscheyden trappen van macht / plaets hebben / als elders in dit werck wordt gheleert. Ober allen desen heerscht Christus niet d'opperste macht / zijnde tot een ^ahoofd ober de selve ghestelt / en tot een ^bvorst en Koninck van de Coningen der aerden, ^c't hoofd der Gemeynthe, een ^dRechter van levendigen en dooden. Wiens gebiedt

Thr. 1. 5.
2. 11, 12.
19. 20. 4.
10.
Iob. 7. 24.

Ef. 53. 10.
11.
Phil. 2. 9.
Heb. 12. 2

1. 1b. 2.
c. 3.
a Col. 2.
10.
1. Petr. 3.
22.
b Apoc.
1. 5, 17.
14. 19. 16.
c Eph. 1.
22.
Col. 1. 18
d Act. 10.
42. 17. 31.
Rom. 14.
9. 10, 11.

ebiedt naer Godts ordonnantie en belofte eeuwiggh duert/daer den ander
 en creaturen/insonderheyt den menschen haer macht tot weder-eyshens
 ie/ghegeven is/als wy vooz henen gheseyt hebben van de heerschappye.
 Daerom voert Godt de Heerschappijen en Coningrijcken naer sijn goed-
 uncken van d'een tot d'ander ober/van huys tot huys/van stam tot stam:
 Dant ghelijck als by Daniel staet: De alder-hooghste heerscht in't rijk Dan.4.14
 er menschen, en hy geeft dat dien hy wil, den alder-geringhsten stelt hy over
 en. Welcke spreucke by den selben weder verhaelt wordt/hoe-wel hy an- ys 22.
 ersins/ten zy om de sonde der ghener die regeeren/oft van andere gere-
 eert worden/de heerschappijen niet lichtelick en berandert. Desgelijc-
 en staen oock des machts oft gebiedts trappen/palen/en bedieninghen/
 en Godts belieben/aenghesien sijn Coninghrijck 't souberapnste is van
 alle Coninghrijcken. Iae dit is in der waerhepdt alleen souberapn/alle
 andere zijn upt haer natuere Godts Wetten onder-wozpen. Soo dat
 Nabuchodonosoz van Godt ghestijdt zijnde/wel te recht gheseyt heeft/ ys 31.32.
 niet alleen dat sijn macht eeuwiggh-duerende is/maer oock dat alle In-
 woonders der aerden by hem als niet gheacht zijn. Want naer sijn wille
 eght hy) werckt hy soo in de heyr-krachten (des Hemels) als in d'Inwoon-
 ers der aerde, en daer is niemant die sijn handt weder-stae, en tot hem seg-
 ne, waerom hebt ghy dat ghedaen? alwaer hy te ghelijck sijn sterckte en
 macht verheft.

Dolght nu dat wy handelen van de nuttrigheyt deser Leere/welcke soo
 root is/ dat wy sonder de selve niet ghenoegh en souden konnen verstaen
 utter een Godt is/ghemerckt hy van weghen die macht en krachten die
 ter upt bloeyen/als boven ghesien is/ Godt gheseydt wordt/ober-sulckis
 an men oock lichtelijck sien hoe grooten ghewicht dese Leere in't gant-
 he stuck van de Godts-dienstigheyt heeft. Want vooz eerst dientet hier
 e/op dat wy Godt niet de hooghste demoedighepdt en eerbiedinge des
 erten vzeesen en aen-bidden/want een peder ober-macht komt sijne eere
 e/alder-meest van de gene die onder de selve staen/en hoe die grooter is
 de haer oock des te grooter eere toe-komt: De aerdtische en burgerlijcke/
 n aerdsche en burgerlijcke/de Goddelijcke/een Goddelijcke oft Gods-
 enstige/de alder-opperste macht/d'alder-opperste eere.

Ten anderen is hier upt openbaer/dat wy hem in alles moeten gehooz-
 men/en al wat hy ons ghebidt/sonder eenighe tegen-spartelinge vol-
 enghen: want indien hy onse absoluyte Heer/en wy sijne lijf-eyghene-
 nechten zijn/soo mach hy ons al wat in ons vermogen is ghebieden/en
 p zijn schuldigh al wat hy ons alsoo gebiedt te doen/so wie anders doet/
 ist dat hy hem niet den mondt Heere noemt/die en bekendt hem noch-
 us in der daedt vooz sijnen Heere niet. Wat noemt ghy my Heere Heere Luc.6.46
 ght Christus/en doet niet 't gene ick u ghebiede? En Godt selfs by den
 yopheet: Een Sone eert sijnen Vader, en een knecht sijnen Heere: Ben ick Mal. 1.6.
 an uwe Vader, waer is mijne eere? En ben ick uwe Heer, waer is mijne

A a

vrees,

vreesse, seyt de Heere der Heyr-scharen? In die vreesse wordt oock de ghehoorzaemheyt die men hem schuldigh is/ booznemelick begrepen. Doch wy moeten hem dan noch des te meer vreesen / en sijne geboden ghehoorzamen / dewijl wy weten dat hy macht heeft niet alleen het lichaem te dooden / maer oock de ziele te verderben in de Helle.

Matt. 10.
28.

Ten derde/upt de kennisse van de absolute heerschappije die Godt ober ons heeft / spruyt oock een sonderlinghe zedigheyt in onsen gantschen Godts-dienst / en onderhoudinge sijner geboden / waer dooz het geschied / dat wy alles ghedaen hebbende / wat ons bevolen is seggen / Wy sijn onnutte knechten, dewijl wy ghedaen hebben 't gene wy schuldigh waren te doen, ghelijck als Christus ons vermaent.

Luc. 17.
10.

Act. 5. 29.

Ten vierden bloeyter oock dit upt / dat wy Gode meer ghehoorzamen als de menschen / hoe machtigh sy oock souden mogen zyn / en dien-bolgens van de waerheyt en Godtbzuchtigheyt / ons van hem booz-gheschreben / noyt af en wijcken / hoewel de gene onder wiens macht wy andersins staen / sulcx van ons af-epschen / en te zy wy dat doen / ons met d' alder-swaerste straffen dreygen. Men moet de selbe lieber geduldelyck verdragen / dan dat wy een binger-breet van Godts geboden astreden souden. Want men moet den oppersten Godt niet vertoornen / noch op dat wy der toorn ende straffen / der knechten mochten ontblieden / in sijnen toorn en straffen / die veel swaerder zyn / ons over geven / de Heeren en Overheden salmen om Godts wille / en niet tegens hem en sijn gebod onderdanig zyn.

Rom. 13.
1. 4. 6.

Ten vijften worden de Vorsten en Overheden hier dooz vermaent dewijlse alle hare macht van Godt hebben ontfanghen / datse van weghe de selve niet hooghmoedigh en zyn / maer haer booz Godt op 't alder-nedertste verdemoedighen / ghedenckende datse sijne dienaers zyn / en soodanighe dienaers / den welcken hy niet alleen hare macht en heerschappye / alst hem beliest / kan benemen / maer oock macht heeft over haer leven en doodt. Daer beneffens / op dat sy hare macht gebuycken tot sulcken eynde alsse haer ghegeven is / dat is tot der vroomen bescherminghe en der quaden die de rechten der menscheliche geselligheyt schenden / strafte en bedwinginge : Doch de selve noyt gebuycken tot verdruckinge de waerheyt / maer daer booz sozge dragen dat de menschen onder hare re-

1. Pet. 2.
14.

1. Tim. 2.

Eph. 6. 6.
Col. 4. 1.

geeringe een gerust en stil leven mogen leyden met alle Godtbzuchtigheyt en eerbaerheyt / sy moeten bedencken 't gene de Apostel bysonderlyck de Heeren vermaent / dat sy des billichhepts onderhouders zyn / oock dan als sy met haer minder te doen hebben / aenghesien sy oock haren Heer in den Hemel hebben / by den welcken geen uptneminghe der persoonen is.

Ten seften dient de aenmerkinghe van de absolute macht die Godt ober ons heeft oock hier toe / dat wy niet ghedult verdragen de quaden die ons naer sijnen wille ober-komen / en noyt sijne ordonnancien der verdraghen / oft ons de selve soecken t'onttrecken / als die weten dat hem sulchs als een souberayn Heer gheoorlooft is / en dat hy sijn mach nimmer

nimmermeer en misbruyckt. Laet ons hier den Propheet hoozen: Wee Ef. 45. 9.
 en genen die sijnen Maker tegen-spreect, een pot-scherf van aerde vaten, sal 10.
 e pot-aerde seggen tot den Pot-backer, wat doet ghy? en uwe werck is sonder
 anden. Wee den genen die tot sijnen Vader segt, wat genereert ghy? en tot de
 rouwe wat baert ghy? en liever met Job seggen / als ons de goederen die
 op van Godt ontfangen hadden worden benomen: De Heere heeft gege- Job 1. 21.
 en, de Heer heeft genomen: Des Heeren naem zy gebenedijt: en als ons ce- cap. 2. 10.
 igh ander lijden ober-komt: Indien wy het goede van Godts handt hebben 2. 5. m. 16
 ontfangen, waerom soudē wy niet het quade ontfangen? oft met David dooz 10.
 e lasteringen van Semei geterght zynde: Godt heeft hem geboden dat hy
 David soude vloecken, en wie is die derft seggen waerom hy so gedaen heeft?
 daer van hy in de Psalmen aldus spreect: Ghy hebt my versmaetheyt gege- Psa. 39. 9.
 en vande onwisse. Ick heb stil-geswēgen en mijnen mont niet geopent, want 10.
 hy hebbet gedaen. Namelijck/ Godt gebuyckt de bereyd-willige boosheyt
 er menschen/om ons te beproeven en te castijden/ en wy moete niet so seer
 aer op sien wie de gene is dooz wien/als van wien wy gestraft worden/en
 an wiens hant de slaght komt/en sijn vaderliche castijdinge gelijkmoede-
 ck aen-nemen/gelijck als wy van Gods geest daer toe vermaent worden.
 Ten sebesten komt hier by dat die opperste en souberaine Goddelicke
 nacht / onse hope en vertrouwen als boedt / te weegh bryngende dat wy
 es te bymoedigher / al wat wy van nosde hebben / van Godt begeeren/
 ae dien alle goederen in sijn handt en ghewelt zijn / so dat hysse naer sijn
 oedt-duncken kan en pleeght mede te deelen. Daerom wordt op't eynde
 an't Vader-Ons, dese clausel daer by geboegt. Want u is het rijck, en macht,
 n heerlickheyt in der eeuwigheyt, als oft men sepde: daerom begeeren wy
 ese dingen niet vertrouwen van u/om dat ghy in der waerheyt alleen re-
 eert/en alles naer u belieben matighet en bestiert/so dat ghy ons/als het
 maer behaegt/alles kondt geven/desgelijck hebt ghy oock 't vermogen ont-
 lles te verrichten: en daerom sal en moet billick alle eere tot u komen.
 Ten achtsten dient het aen-mercken van Godts volle macht hier toe:
 p dat wy sijne weldadigheden des te hooger waerdeeren/ en des te beter/
 oe wel wy hem schuldigh zijn/erkennen. Niemandt kan de Goddelicke
 eldadigheden / soo alse behoort/ schatten/ dan die bekennt datse hem niet
 echt soudē konnen van Godt onthouden worden/ en men kan niet recht
 elkennen/hoe veel men Gode schuldigh is/ten zy men bekenne dat de ge-
 e die't ons alles heeft ghegeven/ ons niet met allen schuldigh en was.
 En om nu van andere dinghen te swijgen: Niemandt en sal de weldaedt
 an't vergeben der sonden niet een iuste schale ober-wegen / en de groot-
 eydt van Godts genade / waer wy't selve boozt-komt/genoegh bedenc-
 en/dan die oberlegt/welcke/ hoe sware en strenge straffen Godt van ons
 an rechts halben/had konnē eyschen/die nochtans sijn recht heeft afge-
 aen/en t'eenemael bereypt is daer van af te staen/indien wy ons bekeeren/
 ie ons oock wil beschencken met de eeuwige onsterffelichheydt / welke
 wy

wy selfs dan niet waerlijck en souden verdienen/ als wy al volkomen heyligh en van alle besmettinge gereynicht waren.

Ten negenden is ons de aenmerckinge van Godts Heerschappye oock hier toe dienstigh / dat wy als Kentemeesters zijnde van eens anders goederen/ die op sijn bevel gheerne aen andere upt deelen / insonderhepde dewijl wy alsoo ons eyghen nut boozt toe-komende alder-meest kunnen
 Luc. 16.9 bozderen : want alsdan sullen wy eerst rechtbeerdighe uptdeelders zijn/ hoewel dan noch die onrechtbeerdighen/ maer doch boozsichtigen Kentmeester soo verre ghelijck / booz soo veel wy verdient hebbende / upt ons Heeren goederen geset en upt sijn Hups gedreven te worden/ ons vrienden sullen bereyden van ander-mans goet / op dat wy gebreck hebbende inde eeuwige Tabernakelen worden ontfangen.

Het dient oock eyndelijck hier toe / dat onse consciencien niet en twijffelen / in 't gebrypck dier dingen die hy ons toe laet te gebrypcken / dewijl
 r. Cor. 10 de Aerde en hare volheydt des Heeren is. Welcke reden den Apostel ghebrypckt / sprekende van de bypheydt die wy Chzistenen / in 't nutten vande spijsen/ met goede consciencie vermogen te ghebrypcken. Hoewel wy oock om de selve oorzsaeck van 't ghebrypck dier dinghen ons moeten onthouden/ indien dat geschieden soude met aenstoot en ergernisse van anderen/ gemerckt de selve Heer die ons 't ghebrypck daer van veroorloft heeft/ 't selve wederom in cas van ergernisse verbiedt.

Doch wy moeten ons wachten dat wy/ of dooz ons geboelen de macht Godts niet al te engh bepalen/ oft oock ter contrarien niet al te wijt upt en strecken tot soodanighe saecken die upt hare natuere onrechtbeerdigh zijn. 't Eerste doen de gene die ontkennen dat Godt de macht soude hebben om onse sonden quijt te schelden / sonder boozgaende / en dat noch d'alder-volkomenste betalinge oft genoegh-doeninge van alle onse schult. Het tweede/ die hem toe-schrijven de macht van d'onschuldige eens ander-mans sonden toe te reekenen/ en die waerlijck te straffen / ja dat meer is/ de menschen al-boozen sy yet quaets doen / onberanderlijck oft sonder eenige conditie / staende in haer vermogen/ tot de eeuwige pijnen te veroorzaken/ haer tot dien eynde te Scheppen / noodtsakelijckhepde van sondigen op te leggen / en hoewel sy upt kracht van dese syne ordinantie niet hebben kunnen ghelooven/ haer nochtans om dat sy niet ghelooft en hebben/ met eeuwige pijnen te straffen. Waer van hier naer wijt-loopigher
 Cap. 25. sal ghehandelt worden.

CAPIT.

Van Godts wijsheydt.

Tot noch toe hebben wy gesien de eyghenschappen die in Godt zijn. Volghet nu dat wy dese oock besien die op gene oft alle te samen / oft op eenige der selver ghegrontbest zijn. Hier onder is wederom seckerere oarder: Want eenighe zijn als beginselen oft reghel-maten van d'andere / en d'andere dependeren van de selbe als van hare beginselen / oft voeghen sich daer naer als naer een regel-mate / de beginselen / oft regel-maten waer naer d'andere ghe-richt worden / sijn wijsheydt en heyligheydt. Van dese beginselen / hoewel van die niet alleen dependeren de gelucksaligheydt en grootheydt die de **H.** Schrijfture Gode toe-schrijft / tot welke grootheydt oock d'al-om-tegenwoordigheydt kan gebracht worden: want beyde steunense niet alleen op de Wijsheydt en Heyligheydt / maer oock op alle de booz-berklaerde eyghenschappen / hoewel verscheydentlijck. Want de gelucksaligheydt is een waerachtigh en eygentlijck gebolgh dier eyghenschappen die natuerlijck in Godt zijn. De grootheydt oock der gener die van sijnen byen wille dependeren / hoedanigh zijn de werckingen van de Goddelijcke kracht / naer de Wijsheydt en Heyligheydt / als naer een sekerer regel-mate oft richt-snoer voegen en schikken sich die also in Godt zijn / datse van sijnen wille dependeren / neestendeel byzwillighlijck / sommige oock nootsalijck. Hier van hebben sommige met de hoedanigheden die in ons zijn / eenige gelyckenisse / gelyck sy oock met de selbe namen ghenoeemt worden / als daer zijn de goedertierenheydt en strengigheydt, andere / gelyckse inder waerheydt werckingen zijn / soo krijgense oock hare namen daer van / hoedanigh daer zijn de gene die als hertis-tochten in hem zijn / gelyck oock de besluyten / van welcker onderschept t'sijner plaetse ghesproochen sal worden. Laet ons nu toe treden tot de verklaringe der eyghenschappen die wy booz ghestelt hebben / volgende de oerde die van ons gestelt is.

Op dat wy dan aenbangen vande wijsheydt, waer van alle d'andere oft dependeren / oft bestiert worden. Onder desen naem behelsen wy alhier alle tennisse van saken / t'z enckel speculative / t'z werckelijcke die met de practijck sich bemoept. Dat God wijs is / getuyghet de **H.** Schrijfture aen intallijcke plaetsen / die oock segt dat hy ^aalleen wijs is / en indē selbē sin dat hem is de wijsheydt, om dat hy alleen van sich selfs en op de volmaeckstemaniere wijs is / daer doch alle andere die wijs zijn / van hem in verscheyden trappen der volmaecktheyt de wijsheydt hebben ontfangen / openbare zeuben van dese wijsheydt sien wy oock inde wonderlicke wercken Gods /

a Ro. 16.
 26.
 1. Tim. 4
 17.
 Iudicum
 tlaetste
 vers.
 b Dan. 2.
 20. 21. 22.

in de overschoone order en gheschichtheydt aller geschapene dingen / haer
 veerboudige nuttigheyt / sijne boozsienigheyt en onderhoudinge die selfs
 in d'alderminste wercken uyttschijnt. Dese verheffen de Psalmist / de Pro-
 pheten / en Salomon eertijds de wijste van alle menschen / oock houden
 sommige gheleerde luyden niet sonder reden / dat Paulus met den naem
 van Gods wijsheyt in welke de werelt door 't middel van hare wijsheyt God
 niet bekent en heeft, dooz een verbloemde maniere van spreken verstaet / dat
 alderwijst en konstighste gestichte des werelts / te ghelijck met die gedue-
 righe boozsienigheyt / waer dooz de dingen die anders lichtelijck souden
 komen te vergaen / onderhouden worden / de selve wijsheyt bewijzen oock
 de saken die inde Christelijcke religie begrepen / oft tot des selfs bebestinge
 van Christo geschiet zyn / die daerom wel te recht van Paulus de kracht en
 wijsheyt Gods genaemt wort. Dat meer is / na de leere des selben Apostels
 van die tijt af dat het Euangelium den Heydenen verkondicht is gewor-
 den / so is den Vorstendommen en Machten inde Hemelsche (plaetsen) door
 de Gemeente, dat is dooz de dingen die inde Christelijcke Kercke / oft om-
 trent de selve geschieden / bekent gemaect de menighvuldige wijsheyt Gods.
 Waerom sy niet t'onrecht Godt prijsende / als den auteur bande Euan-
 gelische Predicatie / en de verborghentheyt daer in geopenbaert / hem alleen
 wijs noemt / om dat namentlijck sijne alderhooghste wijsheyt in die ver-
 borghentheyt gemerckt wort / waer van 't hier nu geen pas en geeft bzeeder
 te spreken. En dit sal genoegh blijcken uyt dese boecken / insonderheyt dat
 deel 't welck van de Christelijcke Religie handelt.

Psal.104.

24,136,5.

Ier.10.12

5,15.

Pro.3.19.

20,3,22.

1. Cor.1.

21,

1. Cor.1,

24.

Eph.3.10

Rom.16.

26,27.

Ten valt dan noch niet licht de gantsche gelegentheydt vande Godde-
 lijcke wijsheyt in een beschrybinge te begrijpen : Want hoewel ghy sout
 konnen seggen / dat sy een d'alder-volmaeckste kennisse der dingen is , soo
 soude die beschrybinge nochtans alleen epgentlijck passen op een deel der
 selve dat uyt sijn nature boozgaet / want de Goddelijcke wijsheyt heeft
 tweederlep gelegentheydt / oft sy verbat twee deelen in sich. 't Een meer
 speculatif, en in bloote kennisse bestaende: 't Ander dadelijck en wercken-
 de, 't welck eensdeels inde raedt-slaghen en besluypen / anderdeels inde
 wercken Godts selve / en sijne gantsche regeringe bespeurt wordr. Dit
 laetste deel is geë bloote kennisse van saken / maer spruyt veel eer daer uyt /
 en is daer op gegront best. 't Eerste komt ober een met de sinnelijcke ken-
 nisse, ooc met die kennisse des verstants / die tot de speculatie wetenschap-
 pen booznemelijck behoort. Doch de laetste komt ober een met de men-
 schelijcke boozsichtigheyt en konsten : gene bestaet in der dingen verkie-
 singe / in raet-slagen / en boozts in 't bestieren so van onse als ander luyden
 daden : dese in verscheyden wercken bequamelijck uyt te binden en te vol-
 treckē. En dit laetste deel verstaet de H. Schrifsture aldermeest / als sy van
 de Goddelijcke wijsheyt uytduckelijck mentie maect / om dat sy popu-
 lairder / insonderheyt by den Joden gewoon is te spreken. Verstaende dic-
 wils dooz den naem van wijse boozsichtige en behendige manne / oock die in
 eeni-

enige soorte van hant-wercken uytmuntende zijn. Maer daer sy spreekt
 an't eerste deel der Goddelijcker wijsheyt/ oft des selfs werckē/ gebuyclit-
 het woort van weten, bekennen, verstaen somtijts oock van beproeven, oft
 nderfoecken. Ten welckē aensie boornementlick/ God inde H. Schzifture
 hijnt genoecht te zijn een God der wetenschappen, dat is/ d' alderwetenste.
 Op dat wy dan van de Goddelijcke wetenschap handelen / hier sullen
 wy aldermeest besich zijn met te betoonē hoe verre de selbe sich uytstreckt/
 i hoe wijt-uyt-gebuert haer voorwerp is. Want dit ist dat de H. Schzif-
 ten ons aldermeest vande Goddelicke wetenschap inscherpen/ dewijl oock
 it. alleen in dit stuck om te toeten ter Godsalicheyt genoech is. Doch hier
 an sullen wy also handelen dat wy eerst sien wat de Schzifturen/ desen
 engaeude/getuygen/daerna 't selbe een weynich distinctelicker verklaren/
 p dat wy de doolingen die in dese sake voorballen/ naer vermogen te ghe-
 noet gaen. 't Voorwerp der Goddelijcker wetenschap/ en hoe wy 't sich de
 elbe uytstreckt geeft Johannes kortelijck te kennen als hy seyt dat Godt
 alles weet. En hier in vergelijckt hy Godt met ons eygen hert/ te verstaen
 ebende dat hy meerder en sekerder kennisse heeft van onse daden/ als daer
 an heeft eens peders van ons sijn hert oft consciencie. Nu alhoewel die
 oetenschap Godts aldermeest in de Schzifture woort gedacht/ waer door
 y alle menschelicke saken/ oock de gedachten inde binnenste schuyt- hoer-
 ten onser herten verborzen zijnde bebat / om dat dit deel der Goddelijcke
 oetenschap gelijck het alder swaerst / alsoo oock alder- noodighst is voor
 ns om te ghelooben/ soo streckte haer nochtans mede tot d' andere saec-
 ten uyt. En wie twijffelt daer aen oft Godt is hem selben volmaecktelijck
 bekent. Gewisselijck by aldien hy hem selfs niet en kende / so quam hem
 ten naem van wijs niet toe / en hy soude noyt hebben konnen een besluyt
 naken vande werelt te scheppen/ indien hem sijn onepdelijcke krachten/
 vaer door hy alle dinck kan stichten/ schicken en regeren onbekent hadden
 gewoest : maer waren hem dese dingen/ en zijne hem als noch wel bekent/
 vaerom oock niet de andere saken die in hem zijn? maer dese kennisse die
 Godt van hem selfs heeft/ als al te notoir / oft tot ons en onse saligheyt
 ygentlijck niet behoorende/ pleegt de H. Schzifture niet bysonderlijck te
 verhalen: maer wijst ons tot dat deel der Goddelijcker wetenschap/ twelck
 behoort tot de voorzienigheyt/ regeringe en bestieringe der menschelijcke
 saken/ en oock onse gedachten aengaet/ welke indiense voor Godt bekent
 sijn/ wie derft lochenen dat hy andere dinghen niet en weet die oft open-
 vaerder/ oft niet swaerder zijn om te bekennen als de verborzen raetslagen
 der menschen? voorwaer daer de H. Schzifture betuygt dat Godt de men-
 chelijcke saken pertinentelijck weet/ steltse oock dickwils pets voor 't gene
 ot andere dingen met recht kan en moet uytgestreckt wordē. Want als de
 Psalmist onder anderē van God aldus spreekt. Die gemaect heeft byson-
 derlijck (Heb. te gelijck) hare aller menschen kinderen) herten die alle ha-
 re wercken verstaet, daer mede gheeft hy te kennen / gheen wonder te zijn
 dat

Siet on-
der an-
deren.

Exod. 23.

3, 31, 6,

36, 11, 2

8.

Deu. 1. 13

15, 34, 9,

3. Reg. 2,

6, 9, 3, 11.

1. Sam. 2,

3.

1. Ioh. 3.

20.

Pf. 33. 15.

dat Godt der menschen wercken oock booz soo veel sy wyt het herte moeten geoordeelt worden bekent / aenghesien hy aller menschen herten heeft ghemaect. Want wie soude daer aen twyffelen oft hy verstaet de menschelijke wercken/die soo wijs is gheweest dat hy aller herten gemaect heeft? Oft wie soude ontkennen dat sijne wijshepdt ghelijck-fozmigh is/de groote macht waer door hy alles ghemaect heeft? Die twyffelt oft hy heeft alsoo der menschen herten ghemaect / dat hy altijd konde weten wat sy daer in voeden / hoedanigh haer booz-nemen / welke hare raedt-slaghen waren? Want hy heeftse daerom ghemaect / op dat hyse oock Regeeren en/naer sijn wel-gheballen altijd ghezupcken soude/waer toe de kennisse der wercken en ghemoederen wel booznementlijck behoort. Nu kan en moet dese reden oock tot andere van Godt gheschapene dingen / met recht worden uptgestreckt. Desgelijcks bindt men by

Esfam / want nadien hy ghesepdt hadde / wee u ghy diepe van herten, dat ghy voor den Heere uwen raedt-slagh verberght, welcker wercken zijn in de duysternisse, en seggen wie siet ons, en wie kent ons? **voeght hy terfont daer by / haer weder-leggende** : Dese uwe gedachte is verkeert : als oft het leem teghen den pot-backer dachte, en het werck tot sijnen werck-man seyde : Ghy hebt my niet ghemaect, en het maecksel seyde tot sijnen maecker, ghy en verstaet niet. **Jeremias** dan noch willende betoonen / dat Godt alle menschen/en hare wercken hoe verbozghense oock zijn/siet / seght : Meent ghy, Ick ben een Godt van nae-by seydt de Heere, en niet een Godt van verre. Indien een mensche sal verborghen worden in 't verborghen, en ick hem niet sien en sal, seydt de Heere. Vervulle ick niet Hemel en aerde seydt de Heere? **Als oft hy sepde** : Meent ghy dat ick een Godt ben / die als een mensche alleen/de na-by-ghelegghen dinghen sien/ besorgen/ en met mijn kracht berepcken kan? Ick ben gheensins soodanigh / maer ick sie / besorghe en toone mijn macht oock in de dingen die alder-berst van my zijn. Daerom derst niemandt meenen dat hy mijn wetenschap kan ontblieden / oft hy hem schoon op 't aldermeest verberght. Ick verbulle alle plaetsen met mijn geest en boozsienighept : Mijn wijshepdt en macht wozt van gheen plaetse upt gesloten/ oock van geene besloten. **Dese ghelijck leeft men by**

David Psal. 139. Alwaer hy wijtlopigh genoegh/de wonderbare wetenschap Godts/de menschelijke saken aengaende/in sijn persoon berklaert. De woorden zijn waerdigh datmense hier stelle / want sy zijn in plaetse van vele ghetupgenissen. Heere, seght hy/ ghy hebt my beproeft en bekent, (hy ghezupct de boozleden in plaets banden tegentwoozdigen tijt) ghy hebt bekent mijn sitten en weder-opstaen; ghy hebt mijne gedachten van verre verstaen : mijn voetpat en mijn legerstede hebt ghy onderlocht; en alle mijne wegē hebt ghy te vooren gesien, om dattet woort noch niet op mijn tongh en is, siet Heere, ghy hebt alles bekent, het laetste en 't eerste: ghy hebt my geformeert, en u hant op my geleyt : uwe wetenschap is wonderbaer door my geworden : sy is verheven oft verhooght, en ick kan die niet begripen. **Waer sal ick gaen van uwen**

Esf. 29. 15,
16.Jer. 23. 23
24.

Ps. 139. 1.

wren geeft, en waer sal ick vlieden voor uwen aengesichte. klim ick op inden
 Hemel ghy zijt aldaer, dael ick neder in de helle, ghy zijt daer teghenwoor-
 ligh: neem ick de vleugelen des dageraets en woone in 't uytterste der Zee,
 daer sal my oock uwe hant geleyden en uwe rechter hant vast houden. En ick
 eyde, by avonturen sullen my de duyfstermissen bedecken, en 't is licht om mij-
 nen 't wille, of rontsom my, want de duyfstermissen sullen voor u niet duyfster
 sijn, en de nacht sal gelijck als den dagh verlicht worden, gelijck de duyfster-
 misse, also oock het licht; om dat ghy mijne nieren hebt beseten, &c. **Daer uyt**
op leeren dat Godts oogge alles siet/ en dat sijn geest en kracht ober al te-
genwoordigh is. Voeghter by dat dewijl God de naturen der dingen ge-
chapsen/ en datse soodanigh zijn alse zijn dooz sijn raet en wille gemaccht
heeft/ so konnen hem de selve niet onbewust zijn: ten sy ghy wilt dat hy ver-
revelachtich is en niet meer gedenckende hoedanigh hyse gemaecht heeft.
Is dan seker dat hy de bestendige dingen alrijt versch in ghedachtenisse
out. 't Welck ons de Schzifture toont in 't exempel van de sterren die hy
 y hare namen telt: wat aengaet de dingē die op en onder gaen/ en verschep-
 en veranderingen zijn onderwozpen/ dat dese oock Gode wel bekend zijn/
 ooz soo veel sy verandert woorden/ nu dus nu so gestelt/ blyckt uyt 'et gene
 Christus seyt vande muschkens / de geringste soozte onder de vogelkens/
 atter niet een vande selve op der aerden valt sonder onsen Vader, dat is son-
 der sijn kennisse en toelatinghe. **Daer uyt hy boozt leert besluyten / dat**
ns noch veel minder yet sal gebeuren sonder sijn wetenschap en wille die
 eter zijn dan vele musschen, en welcker hairen des hoofts oock al ghetelt
 sijn, dat is / booz welke Godt niet alleen in de meeste / maer oock in de
 minstē saken sozge draeght. **Indien ghy meer plaetsen begeert handelen-**
e vande kennisse die Godt heeft van menschelijcke saken/ wercken/ ghe-
achten en raetslaghen/ 't zy goede/ 't zy quade/ siet onder anderen Deut.
 1.21. 1. Sam. 16.7. 3. Reg. 8.39. Psal. 7.10/38/10/94/11. Prob. 15.
 1/16/2/24/12. Jer. 17.9/10. Eze. 11.5. Sprac. 23.28. Act. 1.24/15/8.
 Rom. 8.27. 1. Thess. 2.4. **Alwaer van 't insien der herten en 't kennen der**
menschelijcke gedachten gesproken wort. Maer van andere werckingen
en saken die op der aerden vande menschen geschieden/ hoewel andersins
erbozgen zijnde / spreken dese plaetsen 2. Chron. 6.9. Job 28.23/31/4.
 Psal. 94.7. Prob. 5.21/15/3. **Hier by machmen boegen de plaetsen / die**
an Christo spreken/dooz den welcken God de verbozgentheden der men-
chen oozdeelen sal/den welcken oock daerom de kennisse vander menschen
ercken/daden/ en raetslagen gegeven is. Marc. 2.8. Joh. 1.48/49/2/24/
 5/6/64/16/30/21/17. 1. Cor. 4.4/5. Apoc. 2. en 3. cap. **Alwaer in al de**
veben geschreben/tot de Engelen vande Asiatische gemeenten/Christus
recluygh/ dat hy hare wercken kent/ en die ten deelen verhaelt/ en onder
anderen uytduckelijck seyt/ dat hy herten en nieren doorgront cap. 2.23.
Welcke wonderbare wijsheyt/ uyt d'onuytputtelijcke fonteyne of lieber
de der Goddelijcke wijsheyt her af is gebloeyt.

Pf. 147.4.
 Ef. 4.26.

Matt. 10.
 29.30.

Rom. 2.
 16.

B b

Bp

By al dient ons nu d'onderscheyden der tijden lust te dooz-wandelen/
 en daer uyt de gheslachten der dinghen af te deelen/soo sal men sien datter
 geen geslachte by Godt onbekent en is. Van de tegenwoordige dingen die
 in sich selfs alder-kennelijckst zijn/ist onnoodigh te seggen. Maest hier aen
 zijn de voorledene, dat Godt dese weet / hier aen kan niemantd twijffelen
 die weet / dat hy hier en daer in de Schrijtuere de selve verhaelt. Dit
 eyscht de betalinge van loon en straffe/en insonderheyt 't algemeen oordeel
 't welck hy dooz Christum sal houden/ vergeldende een peder na sijn booz-
 gaende/'t zy goede oft quade wercken. Doozts schrijft de Schrijtuere God
 geheugenisse toe / als daer se sept dat hy gedachtigh is sijns verbonts oft eets :
 Psal. 105. 8, 42. 106. 54.
 Luc. 1. 72. **Want oft hy wel daerom booznemelijck gesept wort van pets ghedachte-
 nisse te hebben om dat hy daer acht op slaet/ daer booz sorghe dzaeght/ of
 pets daerom doet / nochtans soude hy 't selve niet konnen doen ten waer
 hy de saken in gedachtenis behielt en wist. Nu dat Godt wort ghesepdt
 eenige dinghen te vergeten , oft ghebeden dat hy de sonden vergete , is als
 Psal. 13. 2. 42. 13. **blijckt een figuerlijcke maniere van spzeeken/ hoedanigh wy nu hebben
 aengewesen oock in't contrarie woorz van gedencken ghebzupcht te zijn
 Ier. 3. 34. **Want gelijk als hy ghesepdt wort te gedencken 't ghene daer hy acht op
 Ez. 18. 22. **slaet / en daer hy sorghe booz dzaeght/ alsoo in't teghendeel te vergheten
 24. 33. 13. **daer hy gheen acht op slaen wil / en 't ghene hy als bupten sijn sozge stelt
 Of. 1. 6. 4. **want de menschen konnen de dingen geen acht slaen die sy vergeten/daer
 6. **en-tegen plegen sy in acht te nemen de dingen die sy in gedachtenisse hou-
 den / indien sy andersins hare sozge eenighsins berepschen/oft selfs daer
 om/om dat se acht daer op geben / houden syse in ghedachtenisse. Hieron
 ist dat gedencken booz besozgen / en vergeten booz bersupmen / oft gheen
 sozge daer booz dzaegen/genomen wort. **Wt de selve fonteyn bloeyen oock
 Psal. 109. **die manieren van spzeeken/ waer booz Godt geseptd wortd pets indach-
 14. 15. **tigh te werden/ oft eenige dingen op te klimmen, oft te komen in gheheu-
 Aft. 10. 4. **genisse voor Godt, namelijck om dat Godt/ 't ghene hy booz een tijdt ghe-
 Ap. 16. 19 **schenen had niet te besozgen/wil in acht nemen/ en metter daet 't selve be-
**tupgen. **Want ten is by den Hezzen niet ongebzupchelick/dat sy de woorz
 den die tot den sin en 't verstant behooren / stellen in plaetse van de woorz
 den die een werckinge des willes/oft herts-roeringe beteekenen. En on-
 niet verre te gaen/dit geschied als-dan/ wanneer Godt / oft Christus ge-
 a Psal. 1. 6. **sept worden de dingen oft dat ghebzupchelicker is/ persoonen te ^a kennen
 Amos 3. 2 **die ^b sy beminnen/goet keuren/en booz de hare bekennen/oft als Godt ge-
 Nah. 1. 7. **sept wort te vooren gekent te hebben de gene die hy verkozen heeft. Daer
 1. Cor. 8. 3 **om staeter oft uytzuchelijck/oft wort niet donckerlick te kennen gegeven
 2. Tim. 2. **19. **dat de andere van Godt oft Christus niet gekent en worden/daer hy noch
 bRo. 11. 2 **tans de selve andersins seer wel kent. **Want als by exempel Godt tot d
 1. Pe. 1. 20 **Israeliten spzeekt : Ick hebbe u alleen gekent uyt alle geslachten der aerden
 Amos 3. 2 **geeft hy daer mede niet te kennen dat hy geen van de andere geslachten de
 aerden gekent en heeft? oock sept Christus uytzuchelijck dat hy t'eenige
 tij**

tijt sal seggen tot de godloose/ick hebbe u noyt gekent, oft simpelick/ick ken-
 ne u niet, niet om dat hy haer eygentlick te spzeeken/niet en kende/maer
 liever om dat hy haer al-te-wel kende/en wiste wiese zijn/ en niet hoedanig-
 ge zeden begaest: Want hy sal seggen/wijckt van my ghy die ongerechtig-
 heyt werckt. Over-sulchs om dat hy weet dattet godloose menschen zijn/
 daerom sal hy seggen dat hyse noyt en heeft gekent/so dat dat niet kennen
 is een werckinge oft ken-teken van wetenschap en niet van onweteneheyt.

Wat eyndelick de toekomende dingen aengaet / dat Godt de selve oock
 weet/daer van hebben wy klare getuygenissen in de H. Schzift/so dat een
 van de oude seer wel heeft gheschreven/ dat de voorwetenheydt Godts soo
 veel getuygen heeft/ als hy Prophteten heeft gemaect: want hoewel de
 Prophteten oock spzeken van de tegenwoordige en boozleden dingen / soo
 wanneer sy by exempel de wercken der menschen bestraffen / soo ist haer
 tochtang meer eygen de toe-komende/en andere onbekende / verbozgene
 saken dooz Godts Geest te openbaren / en daer is niemant van haer ghe-
 weest/welcker schziften booz handen zijn/ die niet pets van't gene toe-ko-
 nende was/ verkondigt heeft. In't Nieuwe Testament van ghelijcken/
 esen wy niet weynigh boozseggingen/ insonderheyt in't boeck der Open-
 baringe. Dooz dese voorwetenenschap van toekomende dinghen/ wil Godt
 onder anderen dat hy van de berdichte goden onderscheyden/en alleen booz
 den waren Godt bekent worde / om dat hy alleen het toe-komende kan
 boozseggen/en oock inder daed boozsept/ dat de Heydensche Goden niet
 en konnen. Dit blijkt uyt Esaia aen verscheyden plaetsen. En onder an-
 deren spzeekt hy de versierde Goden der Heydenen alsoo aen: Verkondigt
 wat toe-komende is, en wy sullen weten dat ghy goden zyt. Soo en woerter
 dan geen geslachte van dingen uyt-gesondert dat Gode niet bekent en is.
 t Is niet van noode te bermanen/dat God niet alleen de dingen in't gros/
 maer oock in't bysonder weet/ aengesien Godts sozge / boozsienigheyt en
 regeringe/waer toe oock behoort 't oozdeel ober peders wercken/en d' uyt-
 veeling van loon en straffen / alder-meest ober de dinghen in't bysonder
 jaet/ en al te openbaer is dat Godt van de selve/ soo tegenwoordighe als
 boozledene en toe-komende in de H. Schzifture gewach gemaect heeft.

Radien wy dan gesien hebben wat de H. Schzift sept/ of wat daer uyt
 besloten kan worden / aengaende 't wijt uyt-beyden van't booz-werp der
 Goddelicke wetenschap/so restteert nu dat wy de saeck een weynig naerder
 verklaren/ daer is gesept dat God alle/oock d'alder-verbozgenste dingen
 weet. Doch gelijck als men segt dat God alles kan doen/sulcx verstaen
 woert van al 't gene uyt sijn nature doenlick oft mogelijk is/so mede als me
 ept dat Godt alles weet/moet men verstaen alles wat weetbaer is oft ee-
 nighsins geweten kan worden. Hoedanigh zijn de dingen die wesen heb-
 ben/'t zy ten opsicht banden boozledene/'t zy tegenwoordigen oft oock toe-
 komende tijt: want of wy wel oock van't gene niet en is plegen te spzeken/
 en boozts 'tselb' eeniger matē te verstaen/ so kan nochtang dat in sich selfs

Mat. 7. 28
 Cap. 25.
 12.

Tertull.
 lib. 2. te-
 gen Mar-
 cion.

Es. 41. 22,
 23, 26, 44,
 7, 8, 48, 3,
 5, 6, 7, 14.

booz soo veel het soodanigh is/ niet meer verstaen worden/ als de dupster-
 nissen konnen gesien worden. Want 't gene t'eenemael niet en is/ is booz
 soo veel het soodanigh is/ is onbegryppelich booz 't verstandt / en hier kan
 gheen kennisse toereycken ; het wordt dan noch eenighsins bekent en ghe-
 oordeelt uyt sijn tegendeel/ dat is uytret gene dat is/ gelijk de dupstermissen
 uyt het licht. Also worden oock de onmogeliche dingen eenichsins bekent
 uyt de mogeliche oft nootzakelijcke : Want de deelen eeniger maten tegen
 den anderen gestelt / waer uyt d'onmogelijcke dingen versiert worden als
 te bestaen/ zyn oft konnen zyn/ ten zy dat het eene gantsch negatijf/ dat is/
 onwesentijck is / 't welck desgelijcks niet dan uyt sijn tegendeel verstaen
 kan worden. Van gelijcken ist oock met de weder- strijdt der deelen/ waer
 in de nature van d'onmogelijckheyt gelegen is/ gemerckt sy verhindert de
 t'samen-voeginge der deelen/ en alsoo maecht dat die onmogelijcke saecke
 niet en kan zyn. Alsoo ist onmogelijck datter twee opperste Goden zyn/
 't welck men dan noch verstaen kan/ om datmen verstaet en wat d'opperste
 Godt is/ soo veel als hier van noode is te verstaen/ en wat twee betekenen.
 Desgelijcks woort oock een stil- swijgende strijdt tusschen dese twee dee-
 len verstaen te zyn/ en soo boozts in de rest. Nu zijnder eenige dinghen in
 kracht / hoedanigh de geene zyn/ die op wat maniere het oock zy / sullen
 geschieden / andere zyn in der daet : Onder 't getal van die laerste stellen
 wy hier niet alleen de tegenwoordighe/ maer oock de boozledene dinghen.
 Peder van dese woort van Godt bekent nae dat het wesen heeft : Want
 Godt begrijpt de saeck alsoo ghelijckse in der waerheyt is/ dewijl hy noyt
 bedrogen en woort : Maer als pemandt een saeck anders begrijpt alse in
 der waerheyt is/ dan so doolt hy en woort bedrogen / so begrijpt en weet dan
 Godt 't gene booz- by is als booz- by / het tegenwoordige alst tegenwoor-
 dige/ het mogeliche oft toekomende als mogelich oft toekomende/ en dat
 oft absoluytelich oft onder seckere conditie. Boozts aengesien de moge-
 lijcke dingen/ als men dit woort in een rupine betekenissee neemt/ tweeder-
 ley zyn : Want eenige zyn alsoo mogelijck datse oock nootwendelijck ghe-
 schieden sullen/ andere niet nootwendelijck/ maer alleen gebeurlijcker wij-
 se/ welke laeste men gemeenlijck booz den blooten naem van mogelijcke
 dingen pleecht te verstaen/ soo kent Godt peder der selbe ghelijckse in sich
 selfs zyn/ om de boozgemelde reden : De noodtsakelijck toekomende als
 noodtsakelijck toekomende / de gebeurlijcke als gebeurlijcke. De natu-
 re der toekomende gebeurlijcke is soodanigh datse oock konnen niet ghe-
 schieden ; want sy worden selfs daerom toe- komende ghebeurlijcke ghe-
 noemt/ en de noodtsakelijcke toe- komende tegen gestelt. Oversulcks/ de-
 wijlse noch onbepaelt/ tot beyde sijden eenighsins indifferent en als buy-
 gelijk zyn/ soo weetse Godt oock als onbepaelt/ en noch tot beyden sijden
 buyghelijck/ wy seggen datse eenighsins en niet absoluytelijck indifferent
 zyn. Want hoewelse alle soodanigh zyn/ datse konnen geschieden en niet
 geschieden / soo hebbense nochtans meestendeel meer ober d'een als ober
 d'ander

ander zijde / soo dattet waerschijnlijcker is datse toe-komende zijn als
 niet toe-komende / oft oock in 't tegendeel. De reden hier van ligt t' ee-
 nemael in de oorzaken verborzen. Want der toe-komende dingen / wesen
 hanght geheel en al van de oorzaken / en sijn daerom mogelijk om datter
 oorzaken booz handen zijn / waer vanse konnen boozt ghebracht worden/
 toe wel misschien niet dan dooz 't tusschen-komen van beele d'een op d'an-
 der volgende werkingen. Wederom sijn eenige der selver sekerlijck en
 nootzakelijck toekomende / om datter sodanige oorzaken booz handen zijn
 die haer nootzakelijck sullen boozt-bzengen / andere niet nootzakelijck om
 datter sodanige oorzaken niet boozhanden en zijn : so dan noch de oorzake
 neer geneygt zijn om te wercken als niet te wercken / so wert oock 't gene
 p wercken meer toe-komende geacht als niet toe-komende. By exempel
 vanneerder dicke wolcken versamelen / die metter haest schijnen regen te
 sullen geben / soo sal den regen wel na de wijze der gebeurlijcke dingen ge-
 schieden / maer is nochtans waerschijnlijcker dattet soo upt ballen sal als
 niet / ten zyder een merckelijcke verhinghe boozbalt die veel machtiger
 is als die oorzaken. Van gelijcken ist mede in 't tegendeel met de saeck ge-
 regen / als by exempel / 't heeft meer waerschijnlijckhepts dat een gesont en
 terck mensche / tot aen den abont niet en sal sterben / dan dat hy sterben sal /
 oewel hy ondertusschen kan komen te sterben. Dit onderschept van 't ge-
 sekerlick en 't gene waerschijnlick alle geschieden sal, is oock by den Griec-
 ien bekent geweest / en wort van Aristoteles by-gebracht in sijn boeckken
 handelende van 't boozseggen upt de droomen. De waerheyt van 't seker-
 jck oft nootzakelijck toekomende, is t'eenemael bepaelt / doch mettet waer-
 schijnlick toekomende ist een ander ghelegentheydt. Daerom kan 't eerste
 oock ontwijffelijck geweten worden / 't laetste niet / en so p emant het laetste
 als bepaelt en sekerlijck toekomende met sijn verstant begrijpt / so mist hy /
 oewijl hy de saeck anders begrijpt alse is. Desgelijcx ist mettet tegendeel:
 Daer om dattet ghene waerschijnlijck toekomende is / somwijlen naest
 toint aen 't gene sekerlijck en nootzakelijck gebeuren sal / daerom worden
 dese gebeurlijcke toekomende dingen dickwils / wat de woorden aengaet /
 onder mallander geconfundeert. 't Welck daerom geschiet / om dat de
 kracht eeniger werckende oorzaken beswaerlijck / ten sp daer een verhin-
 geringhe van Godt komt / ghestuyt kan worden. Nu hoe de kracht der
 oorzaken swaerlijcker kan ghestuyt worden / hoe de saecke die van haer
 rebracht wort / aen 't sekerlijck toe-komende / 't welck nootzakelijck moet
 en niet anders kan geschieden / oock des te nader komt. Want de swarig-
 heyt oft moepelijckheyt is een gebuerinne vande onmogelijckheyt / en als
 een trap tot de selve. Hierom pleeght men van de dinghen die seer swaer
 sijn om te beletten / datse niet en souden zijn / gemeenlijck te seggen / onmo-
 gelijck te zijn datse niet souden geschieden / en daer en-tegen vande din-
 gen die seer swaer sijn om te doen / dattet onmogelijck is datse geschieden.
 Daerom soude men dan niet simpelijck moghen seggen toe-komende te

zijn/ dat swaerlijck verhindert kan worden/ oft in 't tegendeel niet toekomende te zijn dat naulijcx gheschieden kan. 't Selve mach men oorzbeelen bande andere dingen/ van welke het seer waerschijnlijck is datse gebeuren oft niet gebeuren sullen. Dewyl dan Godt peder dinck/ gelijk het in sich selfs is bekent/ so bekent hy dan de sekerlijck toekomende dingen als soodanigh/ desgelijcx oock het waerschijnlijck toekomende/ na de nature der werckende oorzaken waer vanse dependeren. In gelijcker boegen bekent oft weet hy als sodanigh de dingen die in 't midden gestelt zijn/en als in een eben-wichtigheyt hangen. Indien ghy segt dat hy het waerschijnlijck toekomende/oft oock 't gene t'eenemaal indifferent en middel-matich is als sekerlick toekomende begrijpt/ dat is soo veel als oft ghy sepdet dat hy in sijn meeninge mist en bedrogen is. Oversulcx doense onbedachtelijck/ die seggen dat Godt de toekomende gebeurlijckie als sekere bepaelde dingen sekerlijck en onseylbaerlijck weet/ om dat hy anders niet alwetende soude zijn/ daer hy liever om dat hy alwetende is/ en in kennisse noyt mis en staet/ altyt de waerheyt der dingen bekent/ daerom oock de selve niet als bepaelde onseylbaerlijck begrijpt. Want de waerheyt is een ghelijckfozmigheyt oft over-een-stemming des verstants met de saeck selve. Die dan 't gene inder daet onbepaelt en niet simpelijck toekomende is/ als bepaelt en simpelijck toekomende begrijpt/ diens verstandt komt met de saeck niet over-een/maer is daer mede strijdende/ en volgens dien seplende. Derhalven die in deser maieren op d'alwetenheyt Gods dzingen/ doen al-eben-eens als oft yemant seyde/ God is almachtich. Ergo/ kan hy oock sieck zijn/ want om die selve reden soude hy niet almachtigh zijn/ indien hy sieck konde zijn. Nu hebben wy van te vozen gesept/ dat d'alwetenheyt Gods tot alle weetbare/ gelijk sijne almogentheyt tot alle mogelijcke dingen sich uyt streckt/ en gelijkmen dese daermede niet te kort en doet/ datmense tot onmogelijcke dingen niet uyt en streckt/ also oock niet d'alwetenheyt/ als men segh t datse haer niet uyt en sterckt tot de dingen die uyt hare nature niet gebeten en konnen worden. Hoedanigh zijn de toekomende gebeurlijckie dingen/ wanneer men die als sekerlijck toekomende insiet.

Doch al-hoewel dit geboelen t'eenemaal waerachtigh is/ en niet alleen met de Goddelijcke alwetenheyt niet en strijt/maer oock tot des selfs bevestinge dient/ nochtans om datt'et bande gene die de vooz-op-gebatte opinien hinderlick zijn tot des waerhepts kennisse/ seer hart placht bestreden en van godloosheyt beschuldigh t te worden/ soo ist de pijn waerdigh 't selve wat hzeeder te bebestigen/ en te betoonen hoe uptnemende profijtelijck sulcx is in 't stuck bande Gods-dienstighheyt. Want so verre ister af dattet met de religie en Godbzuchtighheyt eenich sins soude strijden/ dat de Religie/ sonder dat niet kan bestaen/ en dooz' t contrarie gheboelen geheel om verre valt. Want hy aldien alle toekomende dingen/ hoedanigse oock mogen sijn Gode van alle eentwischeyt sekerlick zijn bekent/ so moetmē stellen dat alles nootwendelick geschiet en geschiedē sal. Waer uyt volgt dat

ter

re geen vrye willekeurē is/ noch opt geweest en is/ en dien volgens geen re-
 gie. Dat meer is/ men sal moeten seggen dat God selfs geen vrye wille-
 eur en heeft/ 't welck niet anders en is dan te seggen dat God geen God
 is/ ick geswijge nu andere ongerijmtheden/ hier naer/ so beel ons toeleg
 il mogen lyden/ te verhalen / die uyt dese leere tegens Godt herbloeyen.
 Want indien alles bander eeuwigheyt Gode onseplbaerlijck is bekent/ so
 ilder niet absoluut gebeurlijck/ maer alles nootzakelijck zijn. Absoluut ge-
 eurlick noem ick het gene 't welck ten aensie van alle sijne oorzaken/ waer
 an 't dependeert/ gebeurlijck is/ dat is niet alleen ten aensien bande mid-
 el-oorzaken waer van het misschien konde boorzkomē/ maer oock ten op-
 cht bande eerste oorzack/ dat is God/ so dattet absoluutelijck kan geschie-
 en oft niet geschieden. Want daer zijnder die wel bekent staen datter ge-
 eurliche dingē inde nature zijn/ maer dat allcen ten aensie bande naeste oft
 middel oorzaken/ daer sy van boorzkomē/ niet ten aensien bande eerste oorz-
 ack/ ten opsicht bande welke sy meenen dat alles nootzakelijck geschiet/
 gene ten opsicht bande middel oorzaken gebeurlijck is: namelijk om dat
 te oorzaken in sich selfs aengemerckt/ indifferent zijn/ dat is wercken en
 siet wercken konnen / doch booz soo veel sy bande eerste oorzack worden
 estiert/ niet anders en komen doen als sy doen. Ober sulcx wercken sy in-
 er daet noodwendelijck / niet wel dooz een natuerlijcke oft innerlijcke/
 naer dooz een upterlijcke nootwendigheyt dependende bande eerste oorz-
 ack. Van sodanigen gebeurlijckheyt handelen wy hier niet/ dewijl de
 ingen die alsoo gebeurlijck zijn onder de nootzakelijcke moeten gerekent
 oorden/ al ist schoon dat de tweede werckende oorzaken van die nootzake-
 jckheyt misschien niets en weten: maer van 't gene absoluut gebeurlijck
 s. Nu en kander niet inde nature der dingen absoluut gebeurlijck zijn/ in-
 dien hare waerheyt bepaelt is en altijt sodanigh is geweest/ soo dat Godt
 ermits die bepalingē van aller eeuwigheyt heeft konnen weten/ en oock
 elwetē heeft datse geschieden souden: want 't gene altijt is en altijt geweest
 selve is nootzakelijck/ gelijk wy ergens hier boozen aengewesen hebben.
 So dan de waerheyt aller dingen/ nu van alle eeuwigheyt is bepaelt ge-
 oest/ soo isse nootzakelijck/ en kan niet anders wesen: oock sullen de oorz-
 aken aller dingen van alle eeuwigheyt tot hare wercken precijfelijck ge-
 zdineert zijn. Want de ordze en schickinge der oorzaken ghehoort mede
 nder het getal der dingen. Die dan by exempel sondicht / is nu van alle
 ewigheyt daer toe geordineert dat hy sondigen soude: waer uyt volgt
 at hy buyten schult is. Want by aldien hy eenige schult hadde/ die soude
 naer in bestaen/ dat hy sich selfs tot dit werck/ dat is tot de sonde geschickt
 n gedisponeert hadde. Maer hy was hier nu al toe gedisponeert/ eer hy
 was. Indien dan noch remant desen niet tegenstaende wil staende hou-
 en / dat die van alle eeuwen seckere bepaelde waerheyt ghestelt zijn-
 re/ daer yet absoluut gheburlijck kan zijn / die en siet niet dat hier uyt
 wee onmoghelijcke dinghen sullen volghen. 't Erste is dat een en het
 selvige

selvige te gelyck mogelijk en onmogelyck sal wesen: Want ist absoluyt ghebeurlijck/ soo kan 't gheschieden en niet gheschieden; en kan soo wel 't een als 't ander der contradictozien waer zijn. Maer indien de waerhepdt bande toekomende gebeurlijcke dingen bepaelt is/ en altydt soodanigh is geweest/ so kunnen bepde de contradictozien niet indifferent waer zijn: Want by aldien 't seeckerlijck waer is / dat de saeck niet en sal sijn oft geschieden/so kan't niet waer zijn datse geschieden sal. Anders soude 't gene welckis waerhepdt seecker en bepaelt is/ valschen onwaerachtigh/ daer-en-tegghen het onwaerachtige waerachtigh kunnen worden. Wy sullen dit verklaren dooz een exempel: genomen dattet vander eeuwighepdt seeckerlijck en precijsselijck waer zy gheweest/ dat Adam soude ballen / soo en konde 't niet zijn dat hy niet soude ballen. Volghens dien is sulckis niet meer/ oft liever nimmermeer gebeurlijck/ maer noodtsaeckelijck geweest: want soo ghy seggen wilt dat hy eventwel heeft kunnen niet ballen / hoewel 't seeckerlijck waer was dat hy ballen soude / neemt dan dattet ghene ghy moghelijck stelt inder daedt geschiedt zy/ namelijk dat Adam / dese waerhepdt vast staende dat hy ballen sal / nochtans niet geballen is / sal daer upt niet moeten volgen dattet gene seeckerlijck en absoluytelijck waer heeft sullen zijn / onwaerachtigh en dat valschen soude zijn/ te gelyck waerachtigh heeft sullen zijn / en alsoo de contradictozien t'seffens waer zijn gheweest?

Hier upt kan nu oock het andere onmogelycke dinck/'t welck wy selden upt de bepaelde waerhepdt van 't toekomende ghebeurlijcke te sullen volgen/ licht betoont worden: want alsoo soudet kunnen geschieden dat Godt niet eenmael maer onepndelijcke malen doolde en bedrogen wiert. Want indien een bande toekomende ghebeurlijcke saecken booz seecker waerachtigh is / en boozts van alle eeuwighepdt onseplbaerlijck bekend wordt/ en des niet-te-min ghebeurlijck is / soo sal 't kunnen gheschieden dattet anders geschiede als het Godt bekend heeft/ want ten zy het anders geschieden oft gebeuren kan/ soo en ist niet meer ghebeurlijck; waerom oock de gebeurlijcke dingen alse inder daedt gebeuren/ af-laten ghebeurlijck te zijn / want al watter is / terwyl het is/ noodtsaekelijck is/ ghemerckt'et onmogelyck is datter yet terwyl het is / te ghelijck niet en zy. Dewyl dan dese onmogelycke dinghen upt'et boozgestelde volghen / soo moet men oft ontkennen datter yet inde natuere absoluyt gebeurlijck is/ en volgens dien houden dat alles noodtsakelijck geschiet/ oft bekend staen dat de gebeurlijcke toekomende dinghen booz soo veel en terwyl sy soodanigh zijn/ niet onseplbaerlijck geweten kunnen worden/ naer onse stellinge. Indien ghy dat eerste kiest / seggende dat alles noodtsakelijck geschiet/soo en doet noch heeft Godt opt yet bywillighlijck gedaen/maer alles noodtwendelijck/ oock heerscht en regeert hy niet meer als den Hemel heerscht oft regeert/ wanneer hy beweeght de dingen die hier beneden zijn. Te vergeefs worden hem gebeden boozgedragen op dat hy yet goets doe

oe of quaedts af-wende / aenghesien hy niet anders en kan doen dan hy doet / ten zy ghy wilt seggen dat hy oock dooz onse gebeden kan gedwonen worden en niet anders doen dan wy bidden / en dat wy wederom geodtsaecht worden alsoo te bidden / welcke noodtsakelijckhepdt niet dan an d'eerste oozsaeck haren oozspronck hebben kan / soo sullen wy in een ickel rontsom gaen / en Godt sal ons noodtsaken / wy Godt. Doozts l watter ergkens booz godlooshepdt is / sal eerst van Godt en dat onbernderlijck booz-komen / en wy sullen niet ons selven oft den Dupbel oozsaeck van onsen onderganck moeten toe-schrijven / maer dat grouvelijck is om seggen / Gode. Hier komt hy dat alwaer soodanige noodtendighhepdt is / daer en is geen ware misdaedt noch verdienste van strafe: Want dese is byten schult / die in geenerley manieren anders en kan doen dan hy doet / oversulchs salder geen ware godlooshepdt / geen ware raffe zijn / offer al schoon eenighe ellende mocht zijn die den onschuldighen druchte. Dese en dierghelijcke druchten baert het ontkennen van e absoluut gebeurlijcke dinghen. Het sal alles hol ober bol gheworpen / lle Religie en Godts-dienst wech ghenomen worden / soo ghy seght dat alles noodtwendelijck gheschiedt.

Maer sal pemandt seggen: Nu en isser wel niet dat absoluut ghebeurlijck gesepdt mach worden / nadien dooz Godts ordonnantie alle dinghen bepaelt zijn: Doch booz die ordonantie zijn de selve onbepaelt gheweest / ie hy naderhant bywillighlijck heeft bepaelt / soo dat hier dooz sijne bywilligheyt niet en woort in twijffel ghetrocken / dewyl men bekent dat dit les dooz Godts bywillige ordonnantie alsoo geschiet zy / hoewel hy nu ie ordonnantie / oft dat besluyt alsoo van hem gemaecht zijnde / niet anders doen en kan. Den genen die dit soude mogen seggen / wilde ick wel dooz-erst gebzaeght hebben / oft hy gelooft datter eenige oft datter gheen jdt altoos geweest en zy / in welke die dinghen dooz 't Goddelijck besluyt iet bepaelt en zijn geweest. Hout hy het eerste / soo moet hy oock bekennen / datter een tijdt geweest is / in welke die dinghen selfs niet van Godt afepbaerlijck bekent zijn geweest / aenghesien alle hare bepalinghe van in bywilligh besluyt / eerst naderhandt daer op gebolgh / dependeerde. Thelooft hy het laetste / soo sepdt hy te vergeefs datter per ghebeurlijck oft geweest is inde nature / dewyl der geen tijdt en is geweest / in welke de dinghen dooz Godts ordonnantie niet en zijn bepaelt en alsoo noodtveckelijck ghemaecht. Te vergheefs imagineertmen sich selven bywillighepdt / in saecken die van aller eeuwighepdt geweest zijn / gemerckte ie al t'samen absoluut noodtsaekelijck zijn / want sy hebben oft gantsch een / oft niet van een nootsakelijck werckende oozsaeck. Daer-beneffens is ghy seght dat Godt alles bywillighlijck besloten heeft / 't zy ghy dat elt van der eeuwighepdt gheschiedt te zijn ('t welck / als nu ghesepdt is / in selven om verre stoot) oft eerst in een seckere tijdt / soo kondt ghy ochtrans nter ontblieden alle die ongerijmheden / die wy te doozen upt het

tocheneu vande gebeurlycke dingen hebben gededucert / ja sultse ten deelen vermeerderen. Want vooz eerst salmen moeten seggen / dat Godt sich nu van die tijdt af van alle bypwilligheyt heeft ontbloot / als hy door sijne beslupten alle / andersins gebeurlycke saken / ghedetermincert heeft. Derhalven sal hy vooztaen niet een sier meer kunnen wercken oft doen dan hy nu wercht en doet / alsoo hy teghens sijne ordinantien niets meer doen en kan. Wat is dit doch anders dan oft men seyde dat Godt nu overlangh sijne bypmachtigheyt van selfs afgestaen / en een onbermijdelijcke nootsakelijckheyt in aller eeuwigheyt sich onderwozpen heeft? En wederom wat is dit anders dan oftmen seyde dat hy sich te ghelijck van sijne Godheyt gelijk als ontbloot hadde? Oock soudentem hem d'alderhooghste godtlooshepdt moeten toeschrijven / dat hy daer hy anders had kunnen doen / verozdineert heeft dat alle menschen souden sondighen / en 't grootste deel der selve in hare sonden ten yppersten toe volherden / en datter ober al soo veel grobe en onbehoozelijcke schelm - stucken souden bedzeben worden / indiender anders in soo gooten noodtwendighepdt van sondighen / ghelijck wy te boozen oock seyden / eenighe sonde meer konde plaets hebben : Want te segghen dat yemandt noodtsaekelijck sondicht / is hem selfs teghen-sprecken. Die sondicht konde niet sondighen : Want hier in bestaet het ware wesen van de sonde dat yemandt komende anders doen qualijck doet. Nu die konde niet sondighen / sondicht niet noodtsaekelijck / wat dan? Op dien sal alle de schult komen / die bypwillighlijck verozdineert heeft / dat alle dinghen die sonden worden ghenoeit / noodtsaekelijck gheschieden souden. Namelijck die Alder-heplichste Godt selve sal de Fonteyn en ware oorzponck zijn van alle godtlooshepdt / en den Alder-rechtbeerdighsten sal men de grootste ongherechtighepdt / den Alder-ghenadighsten de grootste wreedthepdt moeten toeschrijven / dat hy de sulcke met eeuwighe straffen wil plaghen / die anders niet en kunnen doen dan sy doen / en selfs om dat sy doen / 't welck hy onberanderlijck besloten heeft dat sy doen souden. Hoe-wel men oock sal moeten oordeelen dat hy sich selfs tot een bergheesse moepten soo langh als dese Wereldt duerdt / verozdeelt heeft / welke des te moepelijcker is hoe hy beter weet / dat hy met alle sijnen arbeypdt niets niets en kan ypt-richten van 't gheene hy tracht te doen. Want aenghesien hy alle menschen gheduerighlijck tot bekeeringhe roept / en beele daerom doet / soo moet hy van der eeuwighepdt besloten hebben die dinghen te sullen doen / op dat de ghebeurlijckhepdt gheen plaets en hadde : Van ghelijcken / dat hy noyt eenigh ghenot soude hebben oft kunnen hebben van dese sijne sorghe / daer doch de Hepdenen selfs wel wisten te segghen dat Godt en de natuere niet te bergheefs en doen. Maer indien dit gheboelen waerachtigh is / soo wercht Godt niet alleen willens en wetens te bergheefs / maer heeft oock willens en wetens besloten dat hy noodtsaekelijck

ijck te vergheefs wercken soude. Hier uyt volghet mede / dat Godt noyt
 zyne willekeur aen Enghelen oft menschen ghegheben heeft noch behou-
 dens sijne decreten heeft konnen gheben. Want wie noodtsaekelijck
 wil en doet al wat hy wil en doet / die is niet gheen zyne willekeur be-
 zaest. Nu soodanighe hebben alle Enghelen en menschen noodtsaekelijck
 zijn moeten / alle ghebeurlijckhepdt dooz 't besluyt Godts wech-ge-
 nommen zijnde. Doch ick en wil niet wijdt-loopigher zijn in 't beklaren
 van de ongherijmthepdt en godtlooshepdt / waer mede dese opinie swan-
 ter gaet / booznemelijck om dat hier van eiders in desen Boeck ghehan-
 delt werdt.

Lib. 5.
 ca. 17.

Ger wy verder gaen / willen wy weder-leggen eenighe gemeene excep-
 tien die tegen 't gene tot noch toe gedisputeert is / plegen in ghebracht te
 worden. Want meest al te-mael wanneer sy hoozen dat wy uyt het ghe-
 neen gevoelen van de booz-wetenhepdt der gebeurlijcke toe-komende din-
 gen besluyten / dat Godt een aetheur soude zijn vande sonden / seggense
 datse daerom niet toekomende zijn oft geschieden sullen / om datse Godt
 booz-geweten heeft / maer dat hysse daerom heeft booz-geweten om datse
 toe-komende waren / gelijk wy te boozen sien dat de Son morgen op-gaen
 al / oft een Astrologijn weet datter een Eclips wesen sal / hoewel noch wy
 boozsaekelijck zijn van der Sonnen op-ganch / noch de Astrologijn van den
 Eclips. Want die dingen worden daerom boozsien / om datse toe-komen-
 de zijn / en niet in 't tegen-deel. Maer die soo antwoorden raken de knoop
 niet / ick late staen datse die sonden los maechen : Want wy en stellen
 noch besluyten uyt dat ghemeen gevoelen niet / dat de Goddelijcke booz-
 oetenschap selve boozsaekelijck is van onse sonden / maer daer uyt als uyt een
 effect besluyten wy / dat Godt oft zijn besluyt / ghelijck van andere
 rekenen alsoo oock van de sonden boozsaekelijck soude zijn. Want wy gaen
 alsoo boozt met reden-cabelingh dat wy eerst uyt de onseplbare boozwe-
 enschap der toe-komende gebeurlijcke dinghen / die men houdt dat
 Godt van der eeuwighepdt gheweest is / besluyten dat de selve nu van
 alle eeuwighepdt seckerlijck toe-komende zijn geweest. En boozts hier
 uyt / datter van der eeuwighepdt een boozsaekelijck gheweest is / die haer
 aet toe bepaelt heeft datse seckerlijck wesen souden / hoedanighe booz-
 saekelijck geen en kan bedacht worden behalven Godt en sijn besluyt. Men
 kan dan noch licht verstaen / dat wy alsoo als met trappen boozt-gaen-
 de / ons besluyt recht maechen : Want wat het eerste aen-gaet / die al-
 us excipieren / seggen dat Godt de toe-komende dingen heeft booz-ge-
 oeten om datse sekerlijck toe-komende waren. Belangende het laetste/
 iermits de toekomende dingen van alle eeuwighepdt noch niet en zijn ge-
 oeft noch hebben konnen wesen / so hebbense oock in haer selfs niet seker-
 lijck konnen bepaelt zijn : want dat niet en is / kan oock gene hoedanighepdt
 hebben / so zijnsse dan bepaelt geweest in hare oorzaken die 'tzy een 'tzy meer
 van alle eeuwighepdt nu booz handen waren : Waer uyt blijkt hoe onge-
 lijck

lijck het exempel is van de ghene die oft der Sonnen op-ganck / oft den Eclips / oft yet anders te boozen sien / 't welck geenfins van haer en de-
pendeert ; want als sy soodanighe dinghen boozsien / soo sien sy de oorzaken
der selve / die nu al buypen haer zijn tot dusdanighe werckingen be-
paelt. Maer Godt heeft vander eeuwighepdt geen soodanighe oorzaeck
der toekomende dingen konnen sien buypen sich selfs.

Wijders seggense dat alle dinghen die opt gheweest zijn / oft wesen sul-
len / gheduerigh booz Godt teghenwoordigh zijn / en nu al van alle eeu-
wighepdt teghenwoordigh zijn gheweest. En dat Godt ober-sulcks de
toekomende dinghen niet alleen in hare oorzaken/ maer oock in haer selfs
van alle eeuwighepdt ghesien heeft. Doch indien dit alsoo is / soo moe-
ten nu alrede alle dinghen van der eeuwighepdt gheweest zijn/anders kon-
dense Gode niet tegenwoordigh zijn/want dat niet en is/ als booz-
henen ghesepdt / heeft geene hoedanighepdt. Behalven datmen om dese reden
Godt de booz-wetenschap der dinghen soude moeten af-segghe/ ghelijck
als sommige vermaerde Schrijvers hebben gedaen/ dese selve reden ghe-
brypckende/ dat booz Godt niet toe-komende/ maer alles tegenwoordigh
is. Nu de booz-wetenschap is alleen van 't toe-komende. Boozts is dese
opinie met die doolinge t'samen ghebonden / die wy te boozen wederlepdt
hebben / dat Godts eeuwighepdt in peder ooghenblick gheheel end' al be-
staet. Ende hier uyt volghet des niet-te-min dat de oorzaeck der sonden
niet in den mensche maer in Godt ghelegghen is. Want de mensch heeft
niet konnen maken dat hy oft selfs / oft 't ghene hy t' sijner tijdt doen sou-
de / Gode van der eeuwighepdt tegenwoordigh waer. Daerom moeter
een ander oorzaeck van dit selve/ en dat van alle eeuwighepdt geweest zijn.
Nu 't ghene ghemaect heeft dat Gode alle dinghen van der eeuwighepdt
teghenwoordigh zijn / is oock oorzaeck gheweest / dat de selve zijn / ghe-
merckte om gheen ander oorzaeck booz hem teghenwoordigh zijn van
om datse waerlijck zijn. Nu wat werckende oorzaeck kander bedacht
werden die vander eeuwighepdt gheweest zy buypen Godt ? Indien van
noch yemandt dit ghevoelen / dat alle dinghen van alle eeuwighepdt Go-
de teghenwoordigh zijn gheweest / alsoo wilde verstaen hebben / datse niet
in haer selfs Gode teghenwoordigh zijn gheweest / maer dat hy altydt
soo seekere werenschap van de selve ghehadt heeft / als oftse inder daedt
booz hem teghenwoordigh waren gheweest / en daer nae dese spreucke
op de toe-komende ghebeurlijcke saecken mede passen wilde / die soude
dit booz bekent nemen/ 't welck alhier in geschil staet/en van ons nu ghe-
noegh wederlepdt is.

Sy segghen oock dat Godts werenschap onepndelijck is / en daerom
alle tijden overschrijt/soo dat hy 't ghene hy exempel in 't eynde van de we-
relt gheschieden sal / nu van aller eeuwighepdt inder daedt ghesien heeft.
Maer gelijk als de macht Godts onepndelijck is in de dingen die moge-
lijck/en niet die onmogelijck zijn/ alsoo is oock syna werenschap onepnde-
lijck

August.
lib. 2. ad
simplic.
quest. 2.
Gregor.
lib. 20.
Moral. c.
23. na de
citatie
van Becca-
nus.
Cap. 18.

ijck in die soozte der dinghen die weetbaer zijn/ en niet der ghener die upt
 hare nature niet geweten en konnen worden: Hoedanigh zijn de sekerlijck
 toe-komende ghebeurlijcke dinghen / en 't heeft een contradictie in sich/
 datter yet van alle eeuwighejdt nu inder daedt gesien is/ dat van alle eeu-
 wighejdt niet en is geweest/ alsooder niet in der daedt noch in die tijt kan
 gesien worden/in welke 't selve als noch niet en is.

Maer nu willen wy voozt-gaen / en soo de waerheyt als de nuttigheyt
 onses gheboelens noch met andere redenen vast maken / hoztelijck weder
 op-halende het gene elders van de onse dese sake beroerende / gesepdt is :
 Want sy hebben berhoont / dat met dit ghemeen gheboelen / aengaende
 die vooztwetenschap der toe-komende ghebeurlijcke dinghen / niet donc-
 derlick strijden eenighe Schrifstuer-plaetsen / en dat mettet onse niet en
 strijden die ghetupghenissen die andere meenen daer mede te strijden ?
 Want wat het eerste aengaet / hoe sal men de vooztwetenschap ghestelt
 zijnde / recht konnen verklaren / 't gene wy lesen in 't Boeck der Schep- Gen. 6.6
 pinghe / dattet Godt / siende de booshejdt der menschen / berouwt heeft 7.
 dat hy den mensche op der aerden ghemaect hadde ? Want of wy wel
 oestaen dattet woort berouwen eenige onepgentlichhejdt in sich heeft/
 als 't sijner plaetse sal verstaen worden / soo kan men nochtans niet seg- Cap. 31.
 gen / dat Godt daerom berouwt ghehadt heeft van dat hy den mensche
 ghemaect heeft / om datter ghebeurt is 't gene hy voozt-sagh seckerlick
 te sullen ghebeuren / als hy den mensche schiep / ten zy ghy wildet seg-
 ghen dat Godt in der waerhejdt veranderlick is / als die berouwt ghe-
 hadt heeft van een saecche/ waer van hem te voozen / doen hy de selve ooz-
 aecten hadde en sagh / niet en berouwde / oft dat hy oock doen berouwt
 ghehadt heeft van dat hy den mensche schiep soo haest / iae al-voozen
 op den selven schiep / het welck ghy des te meer sult moeten stellen / soo
 hy seght dat alles gheduerigh voozt Godt teghenwoordigh is : Want
 dit ghestelt zijnde / heeft het hem al-voozen hy den mensche schiep / en
 van alle eeuwighejdt berouwt ghehadt / en het sal hem in der eeuwig-
 hejdt berouwen / vernits hy niet minder van alle eeuwighejdt die
 booshejdt der menschen voozt hem teghenwoordigh ghehadt / en ghe-
 sien heeft / en in aller eeuwighejdt sien sal / als dien / wanneer die men-
 schen leefden / en d'alder-swaertste schelm-stucken bedreben.

Een selve gelegentheyt ist met die plaetse / waer in Godt gesepdt wort 1. Sam. 15
 berouwt ghehadt te hebben/ dat hy Saul ten Koninck gestelt hadde. Daer- 11:35.
 voreffens / hoe konde hy ghesepdt te wachten op sulcker menschen bekee-
 ringhe oft vromighejdt die nimmermeer en doen 't gene daer Godt nae
 wacht ? Waer van onder anderen Godt selfs hy Esaias alsoo spreecht :
 Wat heefter meer konnen ghedaen worden aen mijnen Wijngaert (Het Is- Es. 5.4.
 raelitische volck) dat ick niet gedaen en hebbe ? Waerom (soo staet in 't He-
 breusch) heb ick verwacht datse druyven soude voort-brenghen , en sy heeft
 wilde druyven voort-gebracht ? En wederom een wepnigh daer nae : Ick
 hebbe

hebbe ghewacht (*Hebzeusch / hy heeft ghewacht*) datse recht soude doen, en siet ongherechtigheydt (*Hebzeusch / strame oft wonde*) en gherechtigheydt, en siet gheschrey: **Want hoe kan yemandt gheseydt worden dat te verwachten / daer hy gantsch gheen hoop van en heeft / en dat hy t'eenemael verstaet / ja nu inder-daedt al siet / niet te sullen ghebeuren.**

Behalven dese zijn noch andere *Schziftuer-plaetsen* / die niet dat ghevoelen / oft t'eenemael strijden / oft immers niet wel daer mede over-een-komen: **Want oft sy wel in't gemeen plegen te seggen / dat de Schzifture aldaer menschelicker wijze van Godt spreekt / 't welck wy oock niet al-leenthalven ontkennen / insonderheydt ten aensien van eenighe plaetsen / men soude nochtans al te verre van de eyghenschap der woorden moeten afwijcken / en de kracht der spreucken gantsch ontsenuwen / soo-mense wilde vereenighen met die precijse boozwetenheydt der toe-komende ghebeurlicke dinghen. Soodanigh is niet alleen die plaetse / in welke wy geerne bekennen dat menschelicker wijze gesproken wordt / als Godt van die van Sodoma en Gomoza seght: Ick sal af-klimmen en besien ofse dat gheschrey, dat tot my gekomen is, in der daedt vervult hebben: Oft dat-tet soo niet en is dat ick sulcks wete: **Maer oock die / alwaer hy Abzaham aldus aenspreekt dooz den Engel: Nu heb ick bekend dat ghy Godt vreest, en niet ghespaert en hebt uwen eenigh-geboren Soon om mijnen't wille: Want hoe men oock bepde dese plaetsen verstaet / dit is nochtans licht te sien dat Godt een nieuwe en merchelicke pzeube heeft willen sien / aldaer van de godtloosheyt dier volkeren / hier van Abzahams bozomigheyt / 't welck al eer het gheschiede / niet t'eenemael secker en ghelwis en was. En om dat de werckinge des willes tot die pzeube bereyscht / in die van Sodoma en Gomoza / een deel en als verbullinghe is geweest van hare godtloosheyt / in Abzaham van sijne bozomigheyt en vzeese Godts / soomachmen segghen dat Godt booz soo verre daer de godtloosheyt dier menschen / hier de Godtbozuchtigheyt van Abzaham bekend heeft / als die dingen geschiedt zijn. Waer mede over-een-stemt 't gene van Abzaham in den aen-vauch deser Historie gheschreben staet / namelijk / dat Godt hem versocht heeft, oft een pzeube sijner godtbozuchtigheyt heeft willen nemen / 't welck oock elders in de Schziftuere van Godt in regard van andere menschen gheseydt wordt: **Want soo seydt onder anderen Godt selfs tot Moses: Laetet volck uytgaen, en versamelen dat genoegh is voor yeder dagh, op dat ick het versoecke, ofset wandelt, oft wandelen wil / oft sal) in mijn Wet oft niet. En Moses tot het volck: De Heere uwe Godt heeft u veertigh daghen door de Woestijne gheleydt, op dat hy u soude verdrucken en beproeven, en dat bekend soude worden 't geen in uwe herte is, oft ghy bewaren soudet (oft wildet) sijne geboden oft niet. Oock zijn die woorden Godts aen-merckens waerdigh / die in't boeck der Rechteren uptgedrucht staen: Ick en sal niet uytroeyen de Volkeren die Iosua overgelaten heeft,******

Gen. 18.
21.

Cap. 22.
19.

Ex. 16. 4.

Deu. 8. 2.

Iud. 2. 21,
22.

neeft, en is ghestorven: Op datick Israel aen haer beproeve, oft sy onderhouden den wegh des Heeren, &c. oft niet. Welcke sententie in't volgende capittel wordt herhaelt. Dit en kan boozwaer niemandt die niet al te hart-neckigh is/ loochenen/ oft dese en diergelijcke plaetsen komen beter met ons geboelen / als met het contrarie ober een. Cap. 3.4. Soo en derft hem dan niemandt daer ober verwonderen / dat wy dit geboelen verdedighen / het welck niet alleen steunt op baer-blyckelicke en dwingende reden / maer oock met de authozitept der Schrifstueren wordt bevesticht / en met de voozden der selve soo wel ober-een-stemt.

Men derft oock niet meenen dat dit gheboelen strijdt met andere niet wepnighe Schrifstuer-plaetsen / uyt de welcke het kilaer schijnt dat de toe-komende ghebeurlijcke dinghen van Godt boozsien / oft boozsepdt sijn: Want booz eerst de dinghen die men seght boozsien te sijn / sijn oft goedt oft quaedt / dat is schandelijck en ongheoozlooft / oft eyndelijck middelmatigh / dat is by sich selfs noch goedt noch quaedt. Zijnse goedt oft middelmatigh / soo kan Godt wel absoluptelijck besloten hebben datse ouden gheschieden / en sijn alsoo nootfaeckelijck gewozden daerse te boozen ghebeurlijck waren / 't welck men oock mach segghen van die dinghen vaer by komen moet een werck van 's menschen wille. Want wat isser in den weghe / waerom Godt niet den mensche in dese oft die saeck soude mogen op-legghen noodtsaeckelijckheydt van yet te willen / 't welck niet ongheoozlooft en is / hem latende sijn vyzpheydt in meest alle andere saecten? kan hy dan noch absoluptelijck soodanighe dinghen besluyten / hoe veel meer onder conditie: Want Godt kan selfs van de quade / en by sich selfs on-gheoozloofde wercken wel pets booz 't toe-komende besluyten onder conditie / hoe veel te meer van de goede oft middelmatighe? de saecken die in sich selfs quaedt sijn / besluyt hy noyt absoluptelick / booznemelijck niet al boozen hy de boosheydt des menschen daer toe bereydt vindt / maer onder conditie / welcke boozhanden zijnde dat besluyt dan eerst absolupt komt te worden. Vindt hy eenen oft meer menschen die nu al van selfs godtloos sijn / deser haer boosheydt pleeght hy te ghezuycken tot uyt-voeringhe van sijne raedtslaghen / en besluyt datse pets doen sullen / 't welck sonder sonde van haer niet ghedaen en kan worden: hoe-wel oock soodanighe besluyten niet t'eenemael on-gheconditioneert slegghen te sijn / oft schoon die conditie niet altydt en wordt uyt-ghezuyckt / en sijn boozts niet t'eenemael on-veranderlijck / ten zy by avonturen alst nu op de daedt selfs aen-komt / waer van in't volghende capittel breeider sal ghehandelt worden. Boozts wordender niet wepnighe toe-komende dinghen booz-sien oft booz-sepdt / niet als onseylbaerlijck naer als waerschijnlijck toe-komende / en men soude billick moghen segghen / dat by wijlen niet soo seer de saeck ghesepdt wordt te sulken gheschieden / als datter oozsaecken sijn die dat werck als booz bedieden n waerschijnlijck te kennen gheben dattet sal gheschieden. Dat meer is / de

is/ de woorden die de gedaente van booz-segginghen hebben / worden al-
 te-met bebonden meer te hebben de kracht oft beteekenisse van verma-
 ninghen oft afmaninghen. 't Ghene wy seggen / vertoont sich inde ghe-
 meene maniere van spreken: Want van de dinghen die alleen waer-
 schijnlijck toe-komende zijn/ spreeckenmen dickwoils sonder eenighe vlesche
 van lichtveerdighejdt/ alsoo als ofse seeckerlijck ghebeuren souden/ ge-
 lijck als men spreekt van dinghen die als nu schijnen booz handen te
 zijn / hoewel wetende datse noch aen des menschen byze wille-keur han-
 ghen / en datter noch wel een stock in 't wiel kan komen. Alsoo / wan-
 neet men weet dat een vroom en trou Man ghelddt ghereet heeft legghen
 dat hy een ander boozs hand moet / en seydt te willen betalen / wie twij-
 felt te segghen dat hy sulchs en doek ontwijffelijck doen sal / boozneme-
 lijck ten zy hem Godt selfs dat verhindere? Hier-te-min ist noch in sijn
 macht van wille te veranderen/ en daer konnen andere veranderinghen
 tusschen beyden komen. Namelijck als wy soo spreken dat dit oft dat
 gheschieden/ oft doek seeckerlijck geschieden sal / verstaen wy soodanigh
 een seeckerhejdt als inde menschelijcke saecken plaetse heeft/ soo dat onse
 reden op de booz-gestelde saeck ghepast en nae des selfs gheleghenthejdt
 verstaen moet worden. Daerom willen alle eerlijcke vrome luden dat
 men hare woorden van een toe-komende ghebeurlijcke saecke absolupte-
 lijck uytgesproken / niet sonder een stilswijgende conditie verstaen en sal/
 als ofse gheseydt hadden ten sijder yet onghemeens oft onboozsiens tus-
 schen komt. Die twijffelter by exempel oft Paulus heeft wel ghespro-
 ken daer hy van Timotheus aen die van Cozinthen Schrijft: Dese sal
 u in ghedachtenisse voeren mijne weggen in Christo, oft schoon de saeck
 niet t'eenemael noodtsaekelijck en onveranderlijck was. Nochtans ist
 niet ghelooffelijck dat hy 't selve gheseydt heeft als een die door Godde-
 lijcke openbaringhe wiste dat Timotheus sulchs ontwijffelijck doen
 soude / maer om dat hy de oorzaken hier van eensdeels in Timotheus/
 anderdeels hupten hem sagh / die t'eenemael waerschijnlijck sulck een
 werck souden voort-brenghen: Want hy wiste dat hy sijner weggen in
 Christo kundigh was/ en met soodanigh een Godtbzuchtighejt begaeft/
 dat hy de Cozintheren sulchs van noode hebbende/ die wilde in ghedach-
 tenisse voeren / insonderhejdt van Paulus vermaendt zijnde / en last
 om dat te doen / ontfanghen hebbende. Die twijfelt daer aen oft Mo-
 ses heeft recht ghesprooken en besloten als hy onder anderen aldus
 spreekt: Siet terwijl ick noch leve en altijd met u ingae (Hebreeusch. Siet
 terwijl ick noch heden met u lede) hebt ghy gehandelt (oft handelt) twi-
 stelijck, hoe veel meer als ick sal ghestorven zijn? Nochtans was dat
 niet noodtsaekelijck / en Moses socht selfs door dese sijne woorden de
 saeck daer toe te bynghen datter niet en gheschiede.

1. Cor. 4.
17.

Deu. 3. 27

x. 21.

Hier toe ghehoort doek 't ghene Paulus schrijft aen Philemon: Ver-
 trouwende op uwe ghehoorsaemhejdt, hebbe ick u gheschreven, wetende
 dat

dat ghy oock boven 't geen ick segge doen sult. Welcke woorden alsoo legghen dat den Apostel sich seggende te weten dat Philemon soo doen soude/ hem niet donckerlijck daer toe vermaendt dat hy soo doe/ en men kan niet recht segghen dat den Apostel Philemon meer vermaent om sulchs te doen/ als affirmeert dat hy 't doen sal. Want dat andersins de saecke niet gantsch seecker oft noodtsaeckelijck zy gheweest / gheben selfs de ghebeden te verstaen die Paulus in den selben Brieu aen Philemon gheuycht. Desen niet ongelijck zijn de woorden des selben Apostels tot de Galateren : Ick vertrouwe op u-lieden in den Heere dat ghy niet anders Gal. 5. 10.ult ghevoelen. Want terwyl hy sijn vertrouwen ende hope die hy van haer heeft uytdruyct / vermaent hysse te ghelijck / datse die souden gheuoerch doen.

Soomen dese dinghen boeght by het ghene wy te voozen gheseydt hebben bande maniere/ hoe de toekomende dinghen onder Godts wetenschap n boozts sijne booz-wetenschap staen/ sal men lichtelijck verstaen konnen inatter niet in de Schrijuere is / 't welck bewijst dat die bepaelde en onuyplbare booz-wetenschap der ghebeurlijcke toekomende dinghen/ Gode moet toe-geschreuen worden. Want hier sonder kan ghesalbeert en verilaert worden alles. Wat van 't booz-weten belanghende / de dinghen die toe-komende zijn in de H. Schrijuere wordt gheseydt ; selfs oock de booz-eggingen. Godt wordt niet recht gheseydt de toekomende dinghen te veriondighen dat de valsche Goden niet en konnen : Want sy worden toekomende gheseydt / niet om datse gantsch indifferent en onbepaelt zijn/ n soodanighe datse alsoo wel konnen niet gheschieden als gheschieden/ naer om datse oft seeckerlijck oft ten minsten seer waerschijnlijck gheueuren sullen. Alle dese dinghen weet Godt en kanse te voozen veriondighen / 't zy om dat hy die selfs besloten heeft / 't zy om dat hy de oorzacken der selber booz allen anderen noch onbekendt siet / die hy nachtrigh is te vorderen oft te verhinderen. Daerom boozsiet hy oock die dinghen die uyt haer natuere ghebeurlijck zijn / en sooder sijn besluyt of was / niet seeckelijck geschieden souden. Van welke soorte der toekomende dinghen de Schrijuere insonderhepdt spreekt als sy de kenijfse en booz-segginghe der selbe / den waren Godt alleen toe-schrijvende / den valschen Goden die beneemt. Want dese konnen niet alleen de verdichte Goden / die in der waerhepdt niet en zijn / niet veriondighen / maer selfs oock niet de dupbelen / die wel eer onder de namen der versierde Goden haer selfs plachten by den licht-gheloobighen menschen om ghediendt te worden / in te dzinghen / als mede uyt de valsche Propheeten / die noch Godts besluyten / eer hy de selve openbaert / noch andere verborghen oorzacken van 't ghene toekomende is konnen bekennen / en ofter al eenighe bekenden oft pets van haer selfs sochten te doen / soo konnense nochtans niet seeckers desen aengaende booz-segghen / dewyl Godt soo wel hare raedt-slagghen als

Ec. 41. 44.
48. cap.

de kracht van alle andere oorzaken kan beletten / sonder dat sy seckerlyck en anders als by gissinghe konnen weten oft hy 't beletten wil oft niet.

- Dan. 13.
42. Hier uyt is nu mede wel te verstaen dat Godt met recht wordt gheseydt te zyn een kenner van verborghene saecken, die die alle weet eer datse gheschieden: Want hy bekent de selve alse noch in den diepsten kelder harer oorzaken / en by namen in 's menschen herte verborghen legghen. Blijckt oock met wat Fundament hy eertijds van Abraham heeft moghen segghen: Ick weet dat hy sijne Sonen en sijn huys naer hem ghebieden sal, datse bewaren den wegh des Heeren. Want vermidts hy des Mans vromighepdt en oprechtighepdt wiste / soo wast allenthalben waerschyjnlyck dat hy sijne kinderen sulcks soude ghebieden / insonderhepdt als nu dooz 't openbaren van sijne verborghen raedt-slagghen / als dooz een versche weldaedt aen hem verbonden / en dooz dese woorden selfs daer toe vermaendt zijnde. Wy segghen dat Godt alsoo heeft moghen spreucken / niet dat hy vol uyt alsoo ghesproocken heeft / want in 't Hebreusch staet aldus: Ick kenne hem (Abraham) op dat hy ghebiede sijne Soonen, &c. 't Welck van eenighe in de Hebreusche tale / wel gheoeffende mannen alsoo wordt uyt-gheleydt: Ick kenne hem dat hy is een Godtbruchigh / rechtveerdigh / en leerzaam man: Ick sal 't hem / segghe ick / niet verborghen houden / op dat hy sijne Sonen gebiede. Maer deser luden meeninghe seght Godt niet wat Abraham doen sal / maer tot wat eynde hy hem sijnen raedt wil openbaren / en waerom hy sich selfs dat eynde vooz - steldt / als waerschyjnlyck dat hy 't berepcken soude / namelijck / om dat hy Abraham kende / dat is van sijne vromighepdt wel verseeckert was. Dese soude hem / insonderhepdt nae dat Godt sijne verborghentheden aen hem / als sijnen specialen vziend ghecommuniqueert hadde / beweghen / dat hy sijne kinderen soude bevelen haer gantsche leven dooz te volghen / den wille van soo eenen goedertierenen Godt. Hier uyt kan men mede licht af-nemen op wat manieren het te verstaen zy / als Godt Moses voozseydt te sullen gheschieden dattet volck naer sijn oberlijden vzeemde Goden nae hoereren / en 't verbondt met hem ghemaecht / te niet soude maecken; aenghesien hy selfs dese reden daer van gheeft: Ick wete sijne (des volcks) ghedachten wat het doen sal (Hebreusch wattet doet) heden eer ick 't invoere in 't Landt dat ick haer beloof, oft (ghelijck als in 't Hebreus staet) ghesworen hebbe. Want indien Moses / als boven ghesien is / uyt de hartnechighepdt des volcks / die hem doen vooz ooghen stont / besloten heeft dat sy naer sijn doodt teghen Godt souden rebelleeren en van hem af-ballen / hoe veel te meer konde Godt dat doen die de diepten harer herten kende? Wat wonder ist dat hy oock de toe-komende booshepdt van andere volckeren oft sommigher menschen / welcker dienst hy soude ghebruycken tot uyt-boeringe van sijne besluypen / in 't ghemeen voozseydt

Deut. 31.
16.20.

7521.

eydt heeft: Want by aldien wy arme eert-worzen lichtelijck konnen
 doozsien dat sommige volkeren/ oft oock eenighe menschen onder de sel-
 ve in 't ghemeen aenghemerckt/ ten zy Godt op een sonderlinghe wijze de
 doosheyde haren loop stuyte/ tot de uytterste godloosheyde sullen komen
 e verballen/ en dat naer veele eeuwen / ist dat de werelt soo langhe staet/
 wat sal men seggen van Godt? Desghelijcks wordt hier uyt bekent/ hoe
 Godt eertijds den Dabid vzaghende/ oft de Burgers van Ceila hem in
 Sauls handen souden overleberen/ indien hy tot sijn komste op die plaet-
 se bleef/ gheantwoort heeft/ datse hem souden overleberen. Want Godt
 lagh hare gemoederen soo gestelt te zijn/ dat sy Dabid aen Saul/ so wan-
 teer hy quam en daer op aen hielt / souden overgeven. En dit wast inder
 waerheydt alleen 't gene Dabid versocht / en niet wat uytkomst daer op
 volgen soude. Anders konde hy lichtelijck bedencken sooder niet anders
 en was 't gene haer belette/ hem aen Saul over te geven/ dattet God dan
 noch konde beletten. So was dan de vrage van een waerschijnlijck toeko-
 nende sake/ en meer van de gestaltenisse der gemoederen inde Burgers
 van Ceila / en van de kracht der doosfaecken die dat overgheben souden te
 weegh vzenghen / als bande uyt-komste selfs. In gelijcker wijzen is te
 verstaen 't ghene Christus seydt/ dat soo in Tyzus en Sidon die wonder-
 wercken geschiet waren geweest/ die hy in seckere plaetsen gedaen had-
 de / die steden haer eertijds in sacken en aschen sittende / souden bekeert
 hebben gehadt/ natielijck om dat de ghemoederen van die van Tyzus en
 Sidon niet soo wederspannigh en waren gheweest / als de ghemoederen
 van die Joden de welcke soo veel wonder-wercken Christi ghesien had-
 den. Soo dattet t'eenemael waerschijnlijck was dat de Tyziens en Si-
 doniers haer souden bekeert hebben ghehadt / beweeght zijnde dooz sijne
 doo veele en soo ober groote wonderdaden. Van de andere Schrifstuer-
 slaetsen die met ons ghevoelen souden moghen schijnen te strijden/ sullen
 wy handelen in 't naest-volgende capittel.

1. Sam. 23
 11.
 Matt. 11.
 21.

Hier sal misschien pemandt verwachten dat wy 't dooz-werp der
 Goddelijcke wetenschap verklaert hebbende / noch pets daer-by voe-
 zhen van de maniere hoese ontrent het selve besich is. Doch 't ghene
 hier van nuttelijck schijnt van ons te konnen ghesepde worden / is by-
 naer gheheel begrepen / in 't ghene wy eensdeels tot noch toe van des
 selfs dooz-werp / anderdeels hier boven van 't verstandt Godts heb-
 ben ghediscoureert. Ten is oock niet van noode / te weten de maniere
 van de Goddelijcke wetenschap / als de saecke slechts bekendt is.
 De Heplighe Schrifstuer als wy dooz henen ghesepdt hebben / dzinght
 hier alder-meest op dat wy ghelooven dat Godt alles weet / oock de
 oerborzghenste dinghen / dooznemelijck die ghehooren om de menschen
 te gouberneeren / t'oordeelen / te helpen oft in 't teghen-deel te straf-
 sen: Van de maniere deser kennisse swijght zy / oft spreeket heel
 wepnigh en ter loop alleen daer van. Dit soude by abontueren
 pemandt

pemandt willen passen op de maniere waer dooz Godt oock de dinghen
 die alder-vertst ghelegen zijn / bekent / 't ghene men by Zacharias leest /
 Zac. 4. 10 den welcken in een ghesichte seben lichten op een gouden handelaer wa-
 ren verroont : Dit zijn de seven oogen Godts die door-loopen de gantsche
 aerde, van welcken oock in de Openbaringe staet. Want aen 't vierde Ca-
 Apoc. 4. 5. pittel seght Johannes / dat hy onder anderen gesien heeft seven brandende
 Lampen voor den throon (Godts) dit zijn de seven geesten Godts, en cap. 5.
 Cap. 5. 6. beschrijvende het Lam dat hy gesien had / seyt hy dattet hadde seven Hoor-
 nen en seven oogen, welcke zijn de seven geesten Godts, ghesonden over de
 gantsche aerde. Welcke plaetsen een peder licht siet dat op de woorden van
 Apoc. 1. 4. Zacharias spelen. Van dese seven geesten Godts leest men oock Apoc. 1.
 Alwaer Johannes van haer te ghelijck ghenade en vrede wenscht aen de
 Cap. 3. 1. seben Gemeenten van Asien / en seght datse voor den Throon Godts zijn /
 alwaer Christus onder anderen sich selfs alsoo beschrijft / dat hy die se-
 ven geesten Godts heeft. Maer om dat de Wtlegghers over de heplighe
 Schrifsture noch niet ghenoech hier in ober-een-komen / wat dooz die
 gheesten te verstaen zy / en sy ten meesten-deel meenen datse niet daerom
 oogen genoemt en worden / om dat Godt oft Christus dooz de selve 't ver-
 gelegene siet en bekent / maer om dat hy dooz haren dienst ons boozsiet en
 versozght / soo willen wy dit hier by laten berusten / seecker zijnde dat de
 Schrifsture hier van den Godtbychtigen niet af en epscht / dat sy dat ten
 vollen souden moeten verstaen.

In 't stuck van de Goddelicke werenschap is gebzupckelick die Scho-
 lastijckie distinctie in natuerlijcke / byzwillighe en upt beyden bestaende /
 welcke hoe-welse niet alle op een maniere verklaren / soo loopt nochtans
 de saeck hier by-naer op upt / dat de natuerlicke oft noodtsaeckelicke we-
 renschap Gods dese is / waer dooz hy sich selfs / en sijne natuerlicke epgen-
 schappen / oock alle mogelijcke saken als soodanigh van der eeuwighepdt
 heeft bekent. De vrywillige, waer dooz hy de dingen van sijnen vryen wille
 hanghende / oft eertijts als sekerlijck toe-komende / booz-gheweten heeft /
 oft nu tegenwoordigh zijnde weet. Byzwilligh noemensese / om dat ghe-
 lijck het wesen der dinghen selfs van sijne byzwillige werckinge hanght :
 alsoo oock de werenschap Godts / dien-bolgens daer van hangen moet /
 en niet absolupt noodtsaeckelick zijn. Want de werenschap hangt van het
 wesen der dinghen selfs / 't zy dat tegenwoordigh / booz-leden / oft noch
 toekomende is / en presupponeert het selve gelyck sy ghelwoon zijn te spre-
 ken. Is dan het wesen niet absolupt noodtsaeckelick / soodanigh is oock
 de werenschap. De werenschap die upt beyden t'samen-gevoeght is, noe-
 men sy waer dooz Godt onder conditie weet / watter geschieden sal / oft
 wel eer geschiedt soude zijn. Als by exempel / wat de Tyriers oft Sido-
 niers souden gedaen hebben / indien sulcke wonder-wercken onder haer
 gheschiedt waren geweest / als in dese / oft die Joodtsche steden Christus
 gewzacht hadde : Welcke werenschap als t'samen-ghemenght is upt de
 noodt :

oofdsakelike en bywillige. Want sy siet eensdeels op de toe-komende
ft alreede tegenwoordighe / anderdeels op de mogelike saken/waer van
't eerste gemeen heeft met de noodsaekelike wetenschap/ 't laetste met
e bywillighe. Maer het sal ons genoegh zijn dese dingen alleen aenghe-
oert te hebben : want by aldien dese distinctie in de Theologie eenighe
uttighepdt heeft / die salmen oock upt dese korte verklaringhe kunnen
ekomen. Indien dan noch pemandt meer hier van begeert te weten/die
nach tot de Scholastijcke gaen / en tot andere die van de Goddelike ey-
ensenschappen handelen.

Laet ons nu komen tot het ander deel der Goddelike wijsheyt, 't welck
y ghesepdt hebben in de practijck te bestaen / en dooz den naem van
ijshepdt in de Schrijtuere voornemelijck beteeckent te worden. Nu
ft men die wel mocht segghen te zijn een wetenschap om alle raedtsa-
hen en werckingen bequamelijck toe te stellen / en boozts te volbrengen/
io blijkt nochtans upt eenighe Schrijtuere dat dooz desen naem lie-
er verstaen wordt een werckingh des Goddelijcken verstants/waer dooz
p alles seer bequamelick ordineert en volboert/mitsgaders een gewoonte
m met seer goede reden en gheschickte ordet alles te besluppen/en boozts
pt te voeren. Alsoo spreekt Salomon van de wijsheyt als van een God-
elijcke werckinghe / daer hyse in de by-spreucken in-boert / haer selven
re-schrijvende 't gene de Goddelijcke wijshepdt egyptlijcker toe-komt.

Dant alsoo seghtse : De Heere heeft my beseten in 't begin sijner weggen, Prov. 8.
er hy yet dede van den beginne (Hebzeusch van doen oft van die tijt af :) 22.
an der eeuwigheydt (Heb. van de eeuw) ben ick gheordineert, en van de
udtheden (Heb. van den beginne) eer de aerde gemaeckt wiert : De afgron-
en waren noch niet, en ick was nu ontfanghen, (Heb. ghefozmeert) de
vater-fonteynen waren noch niet uyt-gheborsten, de Berghen bestonden
och niet in haer swaerte. Voor de heuvelen ben ick gebaert (Heb. gefoz-
neert.) Alwaer ghy siet dat de wijshepdt sepdt datse van den beginne
eordineert / ontfanghen oft ghefozmeert is geweest. Dat meer is / die
woorden : De Heere heeft my beseten : Siet men dat in de Overtettinghe
an Arias Montanus, die oock in den Conincklijcken Bybel / tusschen den
hebzeuschen Text ingeboeght is / alsoo zijn over-gheset : De Heere heeft
iy verkregen. Want dattet woordt / 't welck Salomon aldaer gebuyckit/
nder anderen mede die beteeckenisse heeft / weet een vader die hem op
e Hebzeusche tale verstaet. Oock ist niet te verwonderen van de Griec-
he Vertaelders / datse dese plaetse alsoo hebben overtaelt : De Heere
eest my gheschapen. 't Welck oock van Sprachs Sone is nae-gevolgt/
aer hy de wijshepdt aldus sprekende / inboert : Van den beginne voor de
euwen ben ick gheschapen ; en wepnigh te boozen : De Schepper van alles Syr. 24.
eest my een bevel gegeven, en mijnen Schepper heeft mijne wooninghe be- 14. v. 12.
ydt, en cap. 1. had de selve schrijver gesepdt : d'Eerste van allen is de wijs-
eydt gheschapen. **Wacrom oock sommighe geleerde mannen klaghende**

Siet Philipp. Melanch. op deplacite Prov. 8. 22. en op cap. 3.

dat die woorden Salomons van de Arrianen op den Sone Godts ber-
 draept waren/gemeent hebben dat hier alleen van die wijsheyt gesproken
 wordt / die den menschen van Godt mede-gedeelt en geopenbaert is / dat
 is van't woordt Godts / oft de kennisse sijns willes in 't woort verbaet.
 Dat dese wijsheyt van Godt van der eentwe als gefozmeert / en in sijn
 verstant ontfangen zijnde / nader-handt van hem tot de menschen is af-
 ghebloept / op welck gheboelen de woorden van Spzach wel schijnen te
 passen / die als hy naer het exempel van Salomon / de wijsheyt haren
 lof upt-bzepdende / hadt in-gheboert / terstont daer nae seydt : Dit alles
 (is) het Boeck des Levens, het Testament des Alder-hooghsten, en de ken-
 nisse der waerheydt : Moses heeft de Wet bevolen, in gheboden der gherech-
 tigheden, en een erffenisse den huysen Jacobs, en aen Israel belofsen. **Oft ghe-
 lijck in 't Griekhs staet :** Dit alles is den Boeck van 't Testament des Alder-
 hooghsten Godts, de Wet die ons Moses bevolen heeft [als] een erffenisse in
 de Vergaderinghen Jacobs. **Waerom hy oock te vozen gheseydt hadt / dat
 Godt de wijsheyt hadt gheboden / datse in Jacob soude woonen / en in
 Isracl haer erffenisse nemen. Dit is altoos secker dat Salomon en
 Spzach daerom de wijsheyt soo seer recommandeeren / op datse de men-
 schen souden op-wecken die te begeeren en te leeren / soo datmen niet en
 kan twijffelen / oft sy handelen bepde booznemelick van die wijsheyt die
 van Godt tot de menschen af-komende / haer woordt mede-gedeelt. On-
 dertusschen nochtans blyckt dit upt haer bepder woorden / datse om den
 lof der Wijsheyt / grooter en heerlicher te maechen / die met de God-
 delijcke als in geslachte eenighsins de selve zijnde / t'samen-boeghen / en
 alsoo van dese bepde in 't gemeen alsoo spzecken / datse haer nu toeschrijven
 't ghene de Goddelijcke / dan wederom 't gene de menschelike : Doch
 van Godt als haer Fonteyn voort-komende / eygentlicher toe-komt.
 't Welck een gheleert upt-leggher van de by-spzeucken onder den Paus-
 ghesinden / gheleerdelick in sijne Commentarien heeft upt-gheleydt / die
 derhalven oock dit te ghelijck met sommighe andere aen-teeckent / dat
 Salomon dooz een figure die de geleerde Prosopopaciam, noemen / van
 de wijsheyt spzeckt / als oft-se een persoon waer / en pets van Godt
 en de menschen onderscheyden. Want ghemerckt Salomon / (also schrijft
 de selve / Capittel 7. een dertele vrouwe in-gheboert hadde / noodigende
 tot haer de jonghe luden met blypde en dertele redenen / soo bzenght
 hy daer-en-teghen capittel 8. de wijsheyt bequamelijck in / als een
 ander vrouwe / noodighende de menschen met een reden die met recht
 krachtigher behoozde te zyn / 't zy men siet op de bzomigheyt / opzrech-
 tighet en uptnemenheyt des noodigenden Persoons / oft op de bzucht die
 sy haren nae-bolgheren verschafft. Nu tot de uptnemenheyt ghe-
 hoozen oock de oudtheyt / edelheyt des gheslachts en treffelijcke da-
 den. Daerom in de woorden der by-spzeucken cap. 8. die wy in den be-
 ginne hebben aen-ghetoghen / ghelijck oock in de volghende verhaelt de
 wijs-**

Cornel.
 Iansenius, Pro-
 fessor in
 de heyli-
 ge Theo-
 logie te
 Leuven,
 verkoren
 Bisschop
 van Gent.
 Siet wat
 hy seydt
 op Prov.
 8. 1. en
 vervol-
 gens.

wijshepdt / hare oudthepdt / edele afkomst en treffelijcke werckinghen /
 i seght datse booz des werelts scheppinghe van Godt gheordineert oft
 hefozmeert is / datse van hem teederlijck bemint / en by alle sijne wer-
 en teghenwoozdigh is gheweest / datse booz hem ghelijck de jonghe
 nechtkens oft Dochterkens booz hare ouderen pleghen / gespeelt heeft :
 namelijk / om dat Godt booz synen alder-wijsten raedt / alle dinghen
 rsondt van den beginne soo pertinent gheordineert en ghemaecht heeft /
 at hy selfs in sijne wercken vermaeck schiep / siende dat die alle seer
 edt en bequaem waren tot het geene hy booz hadt. Daer nae seghtse
 boozders datse op der aerden ghespeelt heeft / en haer gheneuchte heeft
 ehadt en noch heeft met de kinderen der menschen / namelijk om
 at Godt de selve wijshepdt in't regeeren en bestieren der menschen al-
 dt ghebzupect / en die den menschen geern mede-ghedeelt heeft / en als
 och mede-deelt / en op 't alderhooghste begeert / dat die in hare ghemoe-
 ren t'eenemael in-ghепlant werden.

Dergelijcke Prosopopoeia, oft Persoon-versieringh sult ghy binden
 op. 1. 20. en verbolghens / ghelijck oock Salomon de sothepdt op de
 lve wijze als een persoon in-boert / nae dat hy de persoon der wijshepdt /
 er wy nu van handelen / af-lepdt. Wy souden meer van dese saeckie
 innen segghen / ten waer wy ons haesten om weder te komen tot ons
 opoost. Wy hebben dan noch so veel hier van willen boozstellen / op dat
 se treffelijcke plaetse handelende van de wijshepdt / die booz de gemeene
 tlegginghe verdonckert is / hier booz eenigh licht soude bekomen / en
 erstaen woorden 't ghene wy te boozen seyden / dat dese wijshepdt bestaen-
 t in de pzaetijck / ten minsten erghens booz een werckinghe des God-
 lijcken verstants ghebzupect word / 't welck men oock met recht seg-
 gen mach van die woorden Pauli daer hy de veel-voudighe wijsheydt
 oods noemt / te kennen ghebende datse van die tijdt aen eerst den Doz-
 ndommen en Machten in de Hemelsche plaetsen / booz de Ghemeente
 t booz de dinghen die omtrent de Gemeente gheschieden / is openbaer
 ewoorden.

Wy hebben nu booz henen ghesepdt dat dese wijshepdt op d' alweten-
 pt Godts rust / en daer uyt als boozt-spruyp ; Want dewijl men de selve
 eurt / soo in de raedt-slaghen als in de wercken selfs wel en geschichte-
 ck aen te legghen / wat kan hem hier tse ontbrecken die alles op 't
 der-naeuwste booz-siet ? Om de raedt-slaghen wel te belepden / wordt
 repst datmen sich een goedt eynde booz-stelle / mitsgaders foodanige
 iddelen verkieze / en maniere om die te gebzuicken die bequaemst zijn /
 a dat eynde te bekomen / het zy absoluptelijck / 't zy booz den genen die
 en Raedt uyt-boeren moet. Om de wercken wel te verrichten / is dit
 een noodtsakelijck / dattet gene wel geordineert is / oft onder het wercken
 ordineert word / op de selve maniere geschiede / en niets booz onwe-
 shept werde achter-gelaten. Nu wat kan hier toe ontbreken den genen
 die

die alle dinghen grondelijck weet/ wat goet wat quaet is / wat beter oft slijmer : wat op peder saeck meest oft minst past / wat peder dinck vermach / hoedanige verbintenisse daer zy tusschen de oorzaken en werkingen/ wat order/welcke omstandigheden in peder dinck in't bysonder zijn aen te mercken ? Edoch wat proces dese wijsheyt Godts houdt in alle soorten van werkingen/ gheeft hier gheen pas te verklaren. Want dit/ vooz soo veel 't de Religie aengaet / gehoozt tot de verhandelinge vande Goddelijcke wercken / waer uyt men oock van sijne raedt-slaghen oft besuyten kan oordeelen. En hier van sal inde volghende boecken ghehandelt worden.

Staet dan noch alhier aen te mercken dat Godt tot uyt-boeringe van sijne raedt-slaghen/ niet altijd soodanighe middelen aen-wendt/ die uyt hare nature daer toe alder-bequaemst en krachtighst zijn / maer dickwijls oock soodanighe die in sich selfs swaek en onbequaem schijnen te wesen / en somtijds metten gene hy vooz-neemt te doen eenighsins strjden- de/ ondertusschen nochtang wijckt hy vande Wet der wijsheyt niet af. Want hy kan de middelen die dooz sich selfs onmachtigh zijn sterckte verstrecken/ d'onbequame bequaem maken/ en alle dingen licht ter contrarien bukken. En hoe de middelen min bequaem schijnen oft oock inder daedt zijn/hoese dickwijls des te bequaemer zijn tottet gene Godt vooz heeft. Want Godt is veeltyds ghewent also te handelen / dat de reden van sijn besuyten inden aenbanck wel niet soo bekend en is / maer als hy die volboert heeft / soo blijkt des te klaerder dat de saeck van sijn handt voozt-gekomen en niet dooz menschelijcke krachten oft natuerlijcke wijse te weegh gebzacht is. Want alsdan en kan geen menschelijcke macht de eere daer van tot sich trecken / noch het menschelijck verstandt sich selfs pets daer van toe-meten / ja hier dooz geschiedt het dat de ghene die op-geblasen zijn met opinie van epghen wijsheyt/ en de Goddelijcke dinghen naer het verstant des vleeschs willen af-meten/ dwaes worden/ en sich in haer eygen raedt-slaghen verstrickt binden. Want dewijl Godt gantsch eenen anderen wegh ingaet om tot sijn vooz-gestelde oogh-wit te komen/ als sy meenen dat hy behoozt in te gaen/ in een maniere van doen gebzuycht t'eenemael strjden- de met hare vleeschelijcke ghedachten/ hier dooz gebeurt dat sy Godts raedt-slaghen/ hoewel met d'alderseckerste pzeuben bebestight zijnde / niet alleen niet en begrijpen / maer oock als geheel ongerijmt verwerpen / en voozts die wepgerende te volghen haer selfs een bywoilligh verberf ober den hals halen / 't welck wat isset anders als dooz al te verstandigh te willen zijn / dwaes en onbestandigh te worden ? Hier van spreekt Paulus niet wepnigh inde dzyte eerste capitelen van sijnen eersten Bzief tot de Cozintheren/ dat wy nu andere Schrif- tuer-plaetsen vooz-by-gaen. En als de selve Apostel dese Goddelijcke wijsheyt / in 't verwerpen der Joden en bekeeringe der Heydenen oberwoghen en verklaert hadde/ schrijvende tot de Romeynen / soo roept hy met

Siet cap.
1, 18, tot
het eynde
des c.
cap. 2, 6.
tot den
eynde c.
3, 18 siet
oock Ef.
28, 14.

met verwonderinghe uyt : O diepe rijckdommen der wijsheydt en weten-
 schap Godts : Hoe onbegrijpelicke zijn sijne oordeelen, en on-doorgrondelicke
 sijne weghen ! want wie heeft den sin des Heeren bekenet ? oft wie heeft sijn
 aedtsman gheweest, oft wie heeft hem eerst ghegheven dat hem weder ver-
 golden worde ? aenghesien uyt hem, en door hem, en tot hem alle dinghen
 sijn. Hem zy eere inder eeuwigheydt, Amen.

Keesteert nu dat wy de nuttigheydt deser Leere aen-wijzen / die boben-
 maten uptnemende jae nootfaeckelijck is : Want wat de al-wetenheydt
 men-gaet / dese moet hierom t'eenemael in onse herten in-ghedrukt zijn/
 verstellijck op dat wy Godt 't zy toe-komende dinghen vooz-seggende/
 zy andere verborghentheden ons openbarende ontwijffelijck ghelooben/
 hemerckt hy geensins bedroggen kan worden dooz dien hy al-wetende
 is / ghelijck hy oock niet en kan bedrieghen als die onveranderlijck heyligh
 / en dien volghens waerachtigh en trouw is / van welke waerach-
 tighheydt oft trouwe / als zijnde een deel van die heylighheydt / in't volghen-
 de sal ghespoocken worden. Daer nae / op dat wy Godt / alst billich is /
 eren met vreesse en schaemte / hem dienen met de alder-hooghste een-
 oudigheydt en oprechtigheydt des herten / en niet alleen onse uytter-
 lijcke en vooz den menschen sichtbare wercken / maer oock de verbor-
 ghe / jae dat meer is selfs de ghedachten onses herten nae 't vooz-schryft
 sijn willes aen-stellen. Want dit sullen wy als dan eerst waerachte-
 lijck doen / indien wy vastelijck ghelooben dat Godts wreckende ooghe-
 lles siet / dat geen onser wercken / woorden oft ghedachten vooz hem ver-
 droggen is / dat alles naecht en op-ghesneden licht vooz sijne ooghen :
 Want wie soude vooz sulck een heyligh Godt gheen ontsagh hebben ? wie
 soude derren yet oneerlijcks / ick swijge ongoddelijcks oft in't herte be-
 rijpen oft met den monde upt-sprecken oft metter daedt in't werck stel-
 len / die altydt ghedenckt dat hy vooz Godts ooghen staet / die ghedenckt
 dat ghelijck hy Wetten niet alleen vooz onse uytterlijcke wercken / maer
 oock innerlijcke ghedachten gheschreven heeft / alsoo oock een oordeelaer
 is der selve / en gheen ander ghetuyghe van noode heeft / selfs zijnde te
 heyligh d'alder-seeckerste ghetuyghe en alder-gherechtigste Rechter ?
 die soude hem oock niet ontsien yet anders op de tonghe als in't herte te
 hebben / en in't stuck van de Godtsaligheydt cenighe beynsinghe te ghe-
 zuycken / die verstaet dat Godt de herten kent / en niet op't uytwendighe
 is de menschen pleghen / maer op't inwendighe regard neemt ? hier en
 leeft dan gheen Godtloosheydt / gheen sozgheloosheydt / gheen ghebeynst-
 heydt plaats : Daer men vastelijck geloofst en verseeckert is van de God-
 delijcke al-wetenheydt. Die dit geloofst / sal mede oprechtelijck gheloo-
 en waerachtigh te zijn 't gene de Schryfturen ghetuyghen / dat Godt Ro. 2.16.
 de verborgentheden der menschen door Iesum Christum sal oordeelen, en
 voozts dat Christus die van Godt ghestelt is tot een Rechter van levenden Acto. 10.
 en dooden, op dat hy dit sijn ampt wel moghe bedienen / herten en nieren 16.

Apoc. 2.
23.
1. Cor. 4.
5.
doorgront, misgaders/ eenmael sal verlichten de verborgentheden der duy-
sternissen, en openbaer maken de raedt-slagen der herten, en dat dan een ye-
der sijn lof sal hebben van Gode.

En derden dient de oberlegginge van Godts alwetenheydt niet alleen
hier toe dat wy hem bzeesen en eerbiedinghe toe-draghen; maer oock
tot vertroostinghe onser ghemoederen en versterkinghe onses hoops:
Want booz-eerst troost sy ons teghen de verkeerde oozdeelen der men-
schen ober ons en onse wercken / en teghen verscheden lasteringhen en
alder swaerste beschuldighen / die van de Christenen altijt pleghen ghe-
stroot te worden: Want dewyl Godt alles weet / derden wy niet bzeese-
sen. Dat der menschen onbillicke oozdeelen ons by hem sullen schadelijck
zijn. Gheen valsche ghetuyghe kan in sijn gherichte opstaen / om yemant
dooz lasteringhe te verdrukken / oversulck is dat het ghemoedt by sich
selben maer wel bewust is / soo mach het bypelijck verachten alle lo-
ghenen / laster-woozden en achter-klap der menschen / en sich in sijn on-
nooselheydt om-windende daer op seckerlijck rusten / en hopen / dat
Godt die een wzecker is der onnooselheydt / de selve eenmael te booz-
schijn sal bzenghen: Met welcke hope David sich selven ^a in sijn Psal-
men veeltijds vertroost / Godt tot een ghetuyghe roepende van sijn
onnooselheydt / en hem sijn saecke ober-ghevende. Hier op schijnt oock
Christus te sien by ^b Mattheus / daer hy sijn Discipelen versterckt te-
ghens den haet en versmadinghen van menschen / en onder anderen
segt: Daer en is niet bedeckt dat niet openbaer sal worden, en niets verbor-
ghen dat niet gheweten sal worden. Daer-beneffens troost ons oock dese
oberdenkinghe / en boedt onse hope / booz soo veel wy daer upt beken-
nen dat Godt onse ghebeden hoozt en verstaet / op wat plaetse oft in wat
tijden de selve booz hem upt-ghestoot worden / en niet alleen de ghebe-
den die men met woozden upt-drukt / maer oock de heymelijcke wen-
schinghen en versuchtinghen des herten / jae selfs ghelijck als Christus
ghetuyght / dat hy weet al eer wy bidden de dinghen die wy van noode
hebben. Verhalben al ist schoon dat wy met den monde niet ghenoech
konnen upt-drukken wattet ghene is dat wy begheeren / noch oock ghe-
noech verstaen wat wy behooren te begheeren / is dit nochtans onsen
troost / dat Godt de meeninghe onses herten kan verstaen / en ons geven
boben 't ghene wy begheeren. Waer op Paulus onder anderen siet / als
hy seydt: Dat wy niet en weten hoe wy bidden sullen, alst behoort (hy
spreekt van ons in swackheydt zijnde en onder den last der vervolgin-
ghen als beswijckende) maer dat de gheest selfs voor ons intercedeert met
onuytspreckelijcke versuchtinghen: Dat dan noch de gheene die den
gheest door-soeckt, weet wat sijn begheerte is / om dat (oft dat) hy naer
Godt, voor de Heylighen intercedeert. Noch troost ons d'alwetenheydt
Godts, om dat wy daer upt seckerlijck weten / dat hoe-wel wy dooz
de doodt als versonden en van alle menschen bergheten worden / dat
wy

a Psal. 7.4
9. en ver-
volg. 17.
en ver-
volg. 18.
21. en ver-
volg. 26.
1. en ver-
volg. 35.
23. 24. 43
en elders
b Mat. 10
26.

Mat. 6.7.

Rom. 8.
26. 27.

op nochtans by Godt niet in verghetenisse sullen komen / en dat hy de
 yne oock kendet nae de doot / en hare namen booz hem als in Boecken
 p-gheteekent heeft. Waerom oock de Heylighe Schrifsture ghewach
 naecht van't Boeck des Levens, waer in de namen der gener die Godt-
 zuchtelyck gheleest hebben / gheschreven staen : Welcke saecke / hoe-
 oelse tot de Goddelijcke besluyten eygentlick ghehoort / soo ghehoortse
 ochtans te ghelijck tot d'alwetenheydt / sonder de welke die niet en
 ouden konnen bestaen. Hier op schijnt oock te passen de spreucke van
 Salomon / als hy seyd : De Helle en verdervinghe zijn voor den Heere.
 Dant de sin van dese woorden schijnt te zijn / dat Godt die ghene oock
 ent / en in versche ghedachtenisse heeft / die de Helle heeft in-ghes-
 oocht / en die nu oberlangh vergaen oft verrot zijn. Waer uyt hy
 esluyt / dat de herten der menschen / dat is hare ghedachten en raedt-
 laghen / die noch teghenwoordigh zijn / veel meer booz hem ontdeckt
 gghen. Eyndelijck soo verguickt en vertroost ons d'oberweginghe
 an Godts Alwetenheydt, dooz dien wy weten dat oock de alder-ver-
 ozghenste raedt - slaghen en heymelijcke meneen onser vyanden booz
 em bekent zijn / en dat ons de selve soo wy vroom zijn / niet en kon-
 en beschadighen / 't zy dat Godt belieft de selve te ontdecken / het zy
 p eenighe andere wijze te beletten / oft oock toe te laten datse vol-
 oert worden / dewijl hy evenwel weet 't ghene waer dooz sy ons soec-
 en te verderben / tot onser zielen saligheydt te wenden : Waer inne
 ock dat deel der Wijsheydt, welke wy in practijck oft werck, seyden
 : bestaen / ghespeurt wordt / welckers kennisse en vast gheloof / hoe
 oodigh en profytelijck het selve booz ons zy / nu boozder staet te be-
 en.

Booz-eerst is hare kennisse noodigh / op datmen ontwijffelijck ghe-
 obe het gheen de Schrifsture van Godts wonderbare wercken booz-
 elt : Want dewijl die soodanigh zijn datse sonder d'alder-hooghste
 Wijsheydt niet hebben konnen verricht worden / waerom wy oock uyt
 e selve sijne Wijsheydt hebben bewesen / soo yemandt de selve wilde
 zaecken / die soude oock te ghelijck moeten wzaecken het ghene van de
 oornaemste wercken Godts / in de Heylighe Schrifsture betuyght
 irdt / en dat niet sonder sijn ghewis verderff. Ten anderen diendt
 ese kennisse daer toe om vastelijck te ghelooven / dat Godt hoe-wel
 lle dinghen teghens sijn beloften haer schijnen op te maecken / en te
 nspireren tot veranderinghe van sijne besluyten / nochtans seer lich-
 lijck alle die swarigheden kan te boben komen / en aller sijner en
 nser vyanden raedt-slaghen te niet maecken / datter gheen wijsheydt/
 heen voorsichtigheydt / noch raedt teghens den Heere pets geldt / ghe-
 jck de Wijste van alle menschen eertijds gheseydt heeft / het welck
 oewel't op Godts macht siet / soo past het nochtans mede op sijne wijs-
 eydt. Daerom wordt Godt geseyd de ydele poogingen sijner vyanden te

Phil. 4.3.
 Apoc. 3.5
 20.12, 21,
 27, 22. 19.

Prov. 11.
 15.

Prov. 21.
 30.

Psal. 2. 4.

belacchen, de wijze te grijpen in hare ercheydt, te verstroyen de raedt-flaghen der boose, te maecten dat des daeghs de duyfstermissen haer overvalen, en dat sy op den klaren middagh als in der nacht tasten nae de wandt. **Daer-en-boven is dese kennisse hier toe noch profijtelyck. Dat wy niet begriypende de redenen van Godts besluypen / de selve daerom niet verachten oft verwerpen / noch de Goddelijcke wijsheydt nae den reghel van de bleeschelijcke en dierlijcke boozsichtigheydt af-meten:**

1. Cor. 3. 18, 19. **Maer lieber als Paulus vermaendt / laet ons dwaes worden in dese eeuwe op dat wy waerlijck wijs worden, aenghesien de wijsheydt deser wereldt dwaesheydt is by Godt: En om dat in de wijsheydt Godts (dat is in die Goddelijcke wercken / waer in sijn wijsheydt klaerlijck sich ver-toont) de wereldt Godt door (hare) wijsheydt niet bekendt en heeft, soo heeft het Godt behaeght door een dwaese Predicatie (dat is dooz een Predicatie die den dierlijcken en aerdtg-ghesinden menschen / hoe-wel nae den bleesche wijs zijnde soodanigh schijnt) de gheloovighe saligh te maecten.**

cap. 1. 21. **Want het woordt des cruyces en die ghekruyste Christus, dooz den welcken Godt ons wil saligh maken / is booz die wijze een dwaesheydt: maer ons staet te ghedencken / dattet dwaese Godts, gelijk de selve Apostel spreeckt wijser is dan de menschen, en dattet swacke Godts stercker is als de menschen.**

ys 18. en 23. **Want hoewel de middelen van Godts wijsheydt bestiert / tottet ghene hy booz heeft / schijnen dwaes en onbequaem te zyn / soo zijne nochtans ten hooghsten bequaem daer toe / en die swack zyn / worden dooz 't by-komen van Godts macht d'alder-sterckste. Daerom ober-treffen sy oock der alder-subtylste en machtrichste menschen bonden en werckingen. Oberfulcx moet men niet oft immers niet alleen letten op den uptwendighen schijn der Goddelijcke dinghen / maer veel meer op haer verborghen kracht sien / en de selve daer nae af-meten / waer toe neerstigh onderfoeck van saecken en oordeel van noode is. 't Welck bermidts het geensins en kan gheschieden sonder ghebzyuck van reden / soo doense seer onbedachtelijck / die om dat sommighe der Alder-goddelijckste raedt-flaghen / ten eersten aensien / schijnen dwaes te zyn / en van de wijze nae den bleesch verwozpen worden / de reden in Goddelijcke saecken plat af berlochenen / waer dooz sy onwetende / hier toe den grondt legghen / dat men niets in 't Goddelijcke soeckende te verstaen / d'alder-ongerijmste leeringhe ons soude laten inde handt steecken. Doch niet het ghebzyuck / maer misbzyuck des redens wordt in soodanighe Schryftueren bestraft / en het recht gebzyuck daer-en-tegen alder-meest bevolen. Want waer upt kondt ghy weten dat dit Goddelijck is en dat niet? Ghewisselijck de redenen en ghetuyghenissen waer upt sulchs blyckt / worden niet dan dooz 't middel des redens verstaen en beproeft. De Goddelijcke wijsheydt neemt dan de reden niet wech / maer eyschse en volmaectse. Hier upt is mede te verstaen dat men dese dwaesheydts schijn / die inde Goddelijcke saeckien sich openbaert / soo verre niet en mach uptstrecken /**

men/ dat men oock weder-strijdighe dingen sich soude laten wijs maken: want dese komen niet in 't ghetal dier dinghen die alleen dwaes schijnen e zijn / maer t'eenemael valsch en onmoghelijk zijn / als hier boozen erchsens ghesepdt is. Onse alder-wijste eenboudighepdt bestaet hier in/ dat men naer goet overleggh van reden bemerckende pets van Godt boozt e komen / 't selve omhelse en sich naer den Goddelijcken wille t'eenemael schicke/ hoewel den sin des bleeschs daer alder-meest tegens strijdt/ en de menschen die inde werelt booz wijs gehouden worden/ 't selve booz dwaeshepdt uyt-schelden. Dusdanige dingen zijn/ als dat Godt de menschen dooz crups en oneere/ tot de alderhooghste eere en gelucksalighepdt/ en als dooz de poozten der hellen selfs/ tot sijnen Hemelschen Tempel wil in-boeren/ dat de Hoofst-man van onse Religie en salighepdt op ghelijcke maniere tot den alderhoogsten top der heerlijkhepdt heeft moeten op-stijgen / en boozts dat alle de gene die saligh willen worden inden gekrupsten Christum / die niet so een smadelijcke doot om 't leven is gebzacht / moeten gelooben en verrouwen. Dit noemt den Apostel een dwafe reden naer de opinie der werelt-wijsen/ die nochtans in der daet vol van d'alder-grootste wijshepdt is / en booz den ghenen die de saecke wel overwegghen/ soodanigh blijckt. Waerom de selve Apostel sepdt / dat de ghekruyfte Christus den Ioden velen een erghernis, en den Griecken (oft Heydenen) een dwaeshepdt is : Maer dat den gheroepenen Ioden en Griecken Christus de kracht en wijsheyt Godts is, 't welck hy oock te boozen van 't woozdt des crupces eenighs ghesepdt hadde.

Cap. 28.

I. Cor. I.
23, 24.

y. 21.

Dese nuttighepdt dan noch van de Leere der wijshepdt Godts/ streckt sich seer wijdt uyt in de gantsche maniere van sijne boozsienighepdt en Goddelijcke Regeeringhe : Want daer vallen vele dinghen booz insonderhepdt in soo grooten verwerringhe en beroerten der menschelijcke saen/ die 't gheloobe oock van Godtbruchtighe en stantvastighe ghemoereren andersins oock souden kunnen verwoackien / booznemelijck eer so booz de uytkomst oft andere saecken de redenen van Godts besluyten te verstaen komen / en dit booz al/ waerom 't den godloosen wel en den bozen qualijck schijnt te gaen/ welke saecke oock Asaph in booztijden ontroert heeft ghehad/ ghelijck hy van sich selfs ghetuyghet Psalm 73/ oock Jeremias die daer over sich booz Godt als beklaght cap. 12. En David vermaendt dat hem niemandt hier aen en stoote Psal. 37. Met boozsegginge van sekere verderbinge aen den godloosen / en toefegginge van belooninghe aen den bozen. Waer van dewijl wy hier boven pets hebben vermaent / en elders in dese boecken opsettelijck ghehandelt sal worden/ onnoodigh is meer te seggen.

Dit moeten wy noch boegen / by de nuttighepdt der leere van de Goddelijcke wijshepdt / ghemerckt Godt soo wijs is / dat hy te ghelijck aller wijshepdt fonteyn is / waerom hy oock alleen wijs ghenoeemt woort : dat men van hem de wijshepdt/ die wy alder-meest van doen hebben moet be-geeren/

Iaco. I. 5.

Iac. 1.5. geeren / gelijk oock **Jacobus** vermaent / oock hem alle de wijshepdt die wy hebben / en meest die de **Godts-dienstighepdt** en salighepdt betreft / moet toe-schrijven. Alsoo heeft **Daniel** certijts / als hem een verborzen saeck van **Godt** geopenbaert was / ghesepdt : De naem des Heeren zy ghebenedijt vander eeuwigheydt tot inder eeuwigheydt, want hem is de wijsheyt en sterckte, en een wepigh hier naer : Hy geeft den wijsen wijsheyt en den verstandigen wetenschap en onderwijsinghe, hy openbaert de diepten en verborgentheden, en weet 't ghene in de duysternisse is, en 't licht is met hem. U o **Godt** mijner Vadersen love en prijse ick, om dat ghy my wijsheyt en sterckte ghegheven hebt, &c. Doch de exempelen der ghener die oft booz haer selven / oft booz andere wijshepdt / en booznemelijck kennisse van den **Goddelijcken wille** van **Godt** hebben begeert / zijn hier en daer de gantsche **Schzifture** booz verspreydt.

CAPIT. XXV.

Van de heyligheydt Godts.

1. Ioa. 3.3. **G**handelt hebbende van de wijshepdt / zijnde een eppen volmaecthepdt van 't **Goddelijck verstant** / volght dat wy spreken van de heyligheydt, die booznemelijck een volmakinge oft lieber goetheyt des willes is. Ich segghe voornementlijck, om dat sy eenigher maten de gantsche nature **Godts** betreft : Want dat woordt begriypt in sich een seekere reynigheyt der **Goddelijcke nature** / betekenende insonderhepdt die goedthepdt des willes / waer door 't geschledt dat alle de wercken **Godts** oprecht en van alle quaedthepdt afgesondert zijn. Dese verstaet **Johannes** door het woort reynigheyt, als hy seght dat **Godt** reyn is. Ende boozwaer het onheylighe woordt insonderhepdt teghen 't onreyn ghestelt : En om dat de ghemeene en ongewijde dingen onreyn plegen te zijn / daerom wortet oock gestelt tegen gemeene / en by den menschen in gebrypck zijnde / dingen. Doch het woort heyligheydt heeft in sich ten opsicht van **Godt** noch een ander beteekenisse / die hier ephgentlijck gheen plaets en heeft / dewijl 't oock een ghebolgh is van andere ephghenschappen **Godts** / en alder-meest van sijn macht en alder-hooghste on-cyndelijcke heerschappye. Want het woordt heyligh van **Godt** gebrypcht / beteekent somtijds heerlijk / eerwaerdigh / onschendelijck / gelijk als andere geleerde **Luyden** booz ons hebben aengemercht / welke beteekenisse aldaer booznemelijck plaetse heeft alwaer **Godt** niet sumpelijck heyligh / maer ten opsicht van pemandt anders alsoo genaemt woordt /

wozdt/ by exempel de ^a heylighe Israëls, als elders dickwijls maer alder-
 neest by Esaias te sien is. Dit schijnt eben soo veel te beteekenen als
 de Heerlijcke en eerwaerdighe Godt Israëls / die vol Heerlijckhepdt en
 Majesteit is / waerom oock ^b een bande nieuwe Oversetters 't selve tot
 ttelijcke malen de Heerlijcke Israëls ober-gheset heeft. Soo noemt hem
 Iabacucijnen Heylighen, dat is die van hem bysonderlijck ghe-eert en
 hedient behoort te worden. In de selve beteekenisse schijnt dat woozdt
 genomen te worden als in de Schziftuere ghesepdt woort dat ^c den naem
 Godts Heyligh is. Ende ick twijfele oft oock niet in die Engghelsche toe-
 depinghe / die men leest by ^d Esaias capittel 6/ en in die van de vier
 dieren inde Openbaringhe / waer in Godt Heyligh ghenoeemt woort/
 n't selve woort om d'opperste volkomenhepdt des selven gheheplight/
 en te wijzen / en tot meerder bebestinghe van de saeck drie-mael we-
 er-haelt woort den naem Heyligh booz Heerlijck en eerwaerdigh ghe-
 elt en is / op dat ick andere plaetsen booz-by-gae. Godt is eerwaer-
 igh om verscheyden wonderbare epgghenschappen in hem uytmuntent-
 e / werckinghen daer mede ober-een-komende / en daer-beneffens oock
 in die Heplighepdt selfs / van welke wy nu hier hebben booz-genomen
 e handelen.

Dese Heylighheydt ist dat de Schziftuere onder anderen verstaet / want
 eerste Godt alsoo Heyligh noemt datse de menschen om hem hier in nae
 e volghen vermaent / ghelijck in 't Boeck Leviticus / alwaer Godt
 dese oft dierghelijcke woorden meer-maelen verhaelt: Weest Heyligh,
 want ick ben Heyligh. Hy wil dat de Israëlitien en booznemelijck de ghe-
 rijde Priesteren selfs haer in gheen dinck besmetten oft hare zielen ver-
 ntrepnighen / de selve woorden verhaelt oock Petrus / daer hy ver-
 raendt dat ghelijck als de ghene die ons gheroepen heeft Heyligh is, wy
 oock alsoo in alle onse wandelinghe Heyligh zijn, dewijlder gheschre-
 en is, weest Heyligh, want ick ben Heyligh. Dese Heplighepdt Godts
 eschrijft Johannes wel met oneygentlijcke / maer nochtans met krach-
 ghe en dzinghende woorden / als hy seght. Godt is een Licht en daer
 yn gheen duysternissen in hem. Indien wy segghen dat wy ghemeenschap
 et hem hebben en in duysternisse wandelen, wy lieghen en doen de waer-
 eydt niet, maer soo wy in 't Licht wandelen, ghelijck hy (namelijck Godt)
 't Licht is, soo hebben wy ghemeenschap met malkanderen. Alwaer een
 eder lichtelijck siet dat dooz het woort Licht, Heplighept oft repnighept/
 ier-en-tegen dooz de duysternissen, onrepnighept/ oneerbaerhept en boos-
 epdt moet verstaen worden: Want het Licht is de alderrepnste en sup-
 erste saecke / de duysternissen daer-en-tegen hebben een schijn van onrep-
 ighepdt. Als dan de Apostel seght dat Godt een Licht is, is eben soo veel
 s oft hy sepde/ dat Godt de Heplighept selfs is/en dat van wegen die al-
 er-volmaectste Heplighept die in hem is. Also woort de selve Godt van
 Johannes de Liefde genoemt/ om dat d'alder-grootste oberbloedighepdt
 en vol-

a 4.Reg.
 19.22.
 Pf.72.22.
 73.41.42.
 89.19.
 Ef.1.4.5.
 19.24.10.
 20.12.6.
 17.7.29.
 19.23.
 b Castellio.
 Hab.1.12
 cLe.20.3
 Pfa.99.3.
 111.9.
 Ez.20.39
 36.20.
 Luc.1.49
 d Ef.6.3.
 Apo.4.3.
 Ex.15.11
 1.Sa.2.2.
 Pfa.30.5.
 99.3.

Le.1144.
 45.19.2.
 20.25.21.
 8. siet
 oock
 Io.24.19.
 1. Petr.1.
 15.16.

1.Ioh.1.5
 6.7.

1.Io.4.8.

en volmaectheydt van liefde in hem te binden is. Dooz gelijcke maniere van spzecken noemt **Jacobus** Godt den Vader der lichten, namelijk/ om dat hy selfs d' alderlichste / dat is / alder-heplighste / en een Fonteyn oft autheur van alle licht en heplighheydt in de menschen zy / gelijck als de Son is de klaerste der Sterren / en te ghelijck by-naer Fonteyn en oorspronck van alle licht dat op der aerden is. Hy doeter by / dat by hem geen veranderinghe is, noch schaduwe van verwisselingh oft omkeeringhe, hem hier dooz stil-swijgens onderscheydende van de Son en Maen die groote lichten in de Schystruere ghenoemt worden: Want de Maen is veranderlick / nu licht dan dupster; de Son hoe-wel hy in sich selfs noyt verdupstert en woedt / altijd lichtende dooz sijn eygen glants / nochtans van wegen sijn omkeeringhe en ober-gaen tot d' ander zijde des Hemels / soo bzencht hy eenighsins dupsternisse ober dat ghedeelte des Werelts / 't welck hy verlaet. Maer dien Vader des geestelijcken lichts / woedt noch in hem selven verdupstert / oft in eenigh deel van licht berooft / gelijck als de Maen / noch wijckt wederom van ons af gelijck de Son / dat hy de gene die hy eens verlicht / dat is sijn heplighheydt deelachtigh gemaect heeft / wederom in de dupsternissen der sonden soude intwicken. Want **Jacob** toont dat Godt die selfs van den quade niet versocht / dat is tot quaet doen noyt aenghepozt en wozt / oock andere niet en versoecht oft tot sonden aenboert / en dat hy niet soo onstantvastigh en is / dat hy de ghene die hy eens met sijne Hemelsche gaben verbult / en van selfs ghebaert hadde om als eerstelinghen sijn creatueren te zijn / wederom in de vuygheden der sonden soude indompelen / en selfs tegen haren wille tot schelmerpen aendzjben.

Hier uyt blijkt nu openbaerlijck / dat die heyligheyt, waer van top hier spzecken / oock in der waerheyt in Godt is / hoe wel dit geen bewijs by-naer van noode heeft. Want het komt alsoo met de reden ober een / dat soo pemandt derfde seggen dat Godt niet hepligh en is / dat waer soo veel als of hy seyde dat Godt gheen Godt en is. Want hoe soude hy / van welke alle goetheyt die in de nature is dependeert / niet selfs d' alder-beste zijn? Hoe konde hy d' alder-beste zijn ten zy hy Hepligh en rechtveerdigh zy? Wyders / hoe soude hem den naem van wijs toekomen sonder gherechtigheydt? Want de plicht der gherechtigheydt / van welke top hier handelen / is dat men wil en doe 't gene de waerdigheydt en upnemen heyt van de redelijcke nature betamelijck is: 't Selve eyscht oock de wijsheyt geheel end' al.

Wt desen kan men nu oock lichtelijck verstaen / waer in het wesen van de Goddelijcke heplighheydt bestaet: Want top hebben in den aenvanck ghesepdt / datse in sich begrijpt eensdeels soodanighen repnigheydt der Goddelijcke natuere / anderdeels en dat booznemenlijck soodanigher goedthepdt des willes waer dooz het gheschiedt dat alle wercken Godts goet en rechtmatigh zijn. Men soudse by avontueren mogen beschrijber aldus

dus / datse is de natuerlijcke oft noodtsaeckelijcke goedtheydt Godts. **De**
nenschelijcke eerbaerheyt oft deught / heeft eenighe gelijckenisse niet de
elbe. Doch ontsiet hem Petrus niet Gode den naem van deughden toe 1. Pet. 2. 9
e schrijben / soo doch dat hy onder dat woort bevat niet alleen sijne heyt
igheyt / maer oock andere sijne wonderbare eyghenschappen / te ghelijck
niet de wercken daer upt ontstaende / waer door het gheschiedt is dat wy
van de duyternissen der onweteneheydt in't licht der waerheydt zijn ober
geboert / hoedanige eyghenschappen zijn Godts wijsheyt / macht en goe
ertierenheydt. Dese goetheydt Godts noeme ick natuerlijck oft noodts
aeckelijck / tot onderscheydt van de ghene die meer bywilligh is / en an
ersins goedertierenheydt genaemt word. De repnigheyt der Godde
lijke natuere bestaet hier in / dat niet onbetamelijcks / en dat eenighe
lecke oft sinette soude konnen inbynghen / in de selbe plaetsen heeft / hoe
danigh zijn eenighe wercken der menschen oft t'eenemael oft oock ten
veelen noodtsaeckelijck / haer niet den beesten ghemeen / van welke de
Goddelijcke natuere op 't alderbertste verscheyden is. Men kander dit
oock by voeghen / 't ghene nochtans eyghentlijcker tot de goedtheyde
nes willes schijnt te behooren / datter niets in de natuere Godts is dat
ijnen wille tot yet quaedts / onredelijcks / oft wreets soude beweghen oft
oen neghen : Ja veel meer neght het verstant en de wijsheyt / die in
Godt is / den wille altydt tot het ghene dat recht en billich is. De wille
voeght sich naer 't verstant / van 't welke sy geheel dependeert / en houdt
ich vast daer aen sonder datse yets daer teghens besuyp. Daerom wort
de natuerlijcke goedtheydt van den Goddelijcken wille hier in ghespeurt
datse altydt gheneght is tott'et ghene recht is / en van 't quade / oneer
lijke oft onbetamelijcke eenen afkeer heeft : Waer upt dan boozts bloept
de gherechtheydt oft billichheydt van peder / 't zy innerlijck 't zy uytter
lijck werck in 't bysonder / als die van den wille dependende zijn.
Daerom Godt in de Schryfture ^a gherecht oft ^b rechtveerdigh gheheten a Psal. 25
wordt / hoewelse den naem van rechtbeerdigheyt Gode oock elders in 8, 92, 16.
enen anderen sin toeschryft / als terstont hier naer sal gheseydt worden. b Neh. 9.
Dan dese gherechtheyt oft rechtveerdigheyt Godts roemt Moses / daer hy 33.
eyt : Godts wercken zijn volmaect (dat is recht) ende (Hebreeus om dat) Ier. 12. 1.
alle sijne weghen oordeel. Godt (is) getrouw (Hebreeus waerheyt) en son Dan. 9. 7.
der eenige onbillickheyt, rechtveerdigh en gerecht, en David / de Heere (is) 14.
rechtveerdigh en heeft gerechtigeden lief gehad, sijn aenghesicht heeft gesien Soph. 3. 5
billickheydt (Hebreeusch recht) dat is / hy pleeght sulchs gheerne te sien. Deu. 32. 4
Hier toe ghehooren oock dese woorden : De Heere is rechtveerdigh in alle Psal. 11. 7.
sijne weghen, dat is in alle sijne wercken / ten zy men dese woorden lie Psal. 145.
verstaen wil / om datter volgt / en barmhertigh in alle sijne wercken. Want 17.
alsoo staeter in 't Hebreeusch / en niet ghelijck als de Latijnsche Ver
aelder upt den Grieksch en heeft overgeset / heyligh in alle sijne wercken.

Pfal. 5.9,
22,32,31,
2,36,7,11
40,10,11
48,11,51
16,69,28
7,2,15,
16,19,24
88,13,
112.9.
1.Sam.12
7.

Dit woort dan noch van rechtveerdigheydt oft rechtveerdigh ghepast zijnde op Godt/ pleeght soo elders als boornemelijck a in de Psalmen / veelrijdts alsoo ghestelt te worden / dattet twijffelachtigh is / of men 't bande goetdadigheyt/ oft van dat deel der gherechtigheyt nemen moet/ dat in't onderhouden der beloften bestaet en niet een bysonderen naem trouwe oft getrouwigheyt gesept wort/ om dat de sake en omstanden der plaetsen beyde mogen lijden. Sontijts epschen d'omstandigheden der plaetsen dattet lieber bande goetdadigheyt verstaen wort / waerom men oock ergens gerechtigheden in't ghetal van veelen booz weldadigheden fiet gebzupcht te zijn. Doch wy en handelen hier niet van de goetdadigheyt/ maer van dat deel der Heyligheyt/ 't welck den naem van gherechtigheyt epgentlijcker toekomt. Dese als kennelijck is / wort twee sijn ghenomen/ rupmer en enger/ de rupmer draeght den naem van algemeene, de enger van bysondere gherechtigheyt. Het ampt van de algemeene, nae den sin der Schrif-tueren genomen zijnde/ is alles te doen dat van rechts wegen behoort gedaen te worden/ en 't ghene de billichhepdt en eerbaerheyt epschen dattet geschiede/ ghelijck ter contrarien niet te doen 't ghene de selve verbieden: Over-sulcks begrijptse / op de menschen ghepast zijnde / in sich alle hare bzmigheyt/ en Gode toegeschreven zijnde / alle die gerechteyt en Heyligheyt die in sijne wercken wort ghespeurt. Maer die bysondere gerechtigheyt bestaet alleen in die dingen waer in van eens anders recht gehandelt wort/ en beteekent dat deel van gherechtigheyt/ waer dooz men een peder geeft dat haer van rechts weggen toekomt. Van de algemeene gerechticheyt Godts spreken die Schrif-tuer-plaetsen/ welke wy een weynigh te boozen aengetogen hebben. Dewyl wy dan gesept hebben dat de plicht van die algemeene rechtveerdighepdt is/ alles te doen wattet recht en eerlijckheyt gebieden/ daer-en-teggen te mijden en na te laten al 't gene de selve verbieden/ staet te besien welke die dingen zijn die de eerbaerheyt en billichheyt epschen dat gedaen oft na-ghelaten worden. Nu hebben wy hier boven geleert daer wy van de macht oft recht Godts handelden / dat dat recht/ 't welck sich eben soo wijt als de eerbaerheyt uytstreckt/ uyt de waerdigheyt van de verstandige nature afgemeten moest worden: Want al wat daer mede noch in sich selfs / noch van weggen eenige omstandigheyt en strijt/ 't selve is geoorloft/ al wat de waerdighepdt epscht/ is oock recht en billich dattet gheschiede / al wat daer mede strijt is onrechtveerdigh/ ongeoorloft/ quaet en oneerlijck. Booz-eerst dan uyt kracht van sijn algemeene gerechticheyt heeft Godt een afkeer van alle sodanige dingen/ noch wil noch doetse opt die teggens de waerdigheyt van de verstandige nature/ insonderheyt de zijne strjddende zijn. Daerna wil en doet hy al het gene dat die waerdigheyt/ van wegen eenige omstandigheyt/ komt te epschen: Want andersins epscht niet simpelijck de waerdighepdt van sijne natuere / dat Godt yet bupten sich selfs doe oft yet te doen beslupte. Maer alster een werckinghe van den bzyen wille is booz-ghegaen/ han't gebeu-

hebeuren dat de waerdighepdt sijner natuere pets eyscht / dat van rechts
 veyghen op die werckinghe behoort te volghen. Tot de eerste plicht der
 herechtighepdt van ons ghesteldt / ghehoort niet alleen dit / dat Godt
 ooz sich selfs niet quaedts en doe / maer oock niet dooz andere. / noch
 ghene van haer ghedaen is toe en stae ; ghemerckt die dooz een an-
 der pets doet selfs dat schijnt te doen / jae by aldien hy alleen byzwillich
 verckt / en de ghene dooz den welcken dat quaedt woort uyt-ghebaert/
 oodtwendelijck sulchs doet / soo is al de schuldt by den gheenen die dat
 ooz een ander verricht : Jae selfs de gheene die een quade daedt/
 ooz soo veelse soodanigh is / toe-staet / of daer in vermaeck scheidt/
 ese doet al-mede pet quaedts. Want selfs dese werckinghe des wil-
 s is quaedt / en somtijdts ergher dan de sonde selfs die toe-ghestaen
 woort ; ghelijck als blijkt uyt 't gheene Paulus van de godtloose men-
 schen Schrijft aen 't epnde van 't eerste capittel tot de Romeynen / al-
 maer de Griekische woorden aldus luyden : De welcke wetende het
 recht Godts dat die sulcke dinghen doen , des doodts weerdigh zijn , niet
 leen de selve en doen , maer oock prijsen de gheene diese doen , oft een
 el-gevalen hebben in hare wercken. Hier woort als pet swaerders
 i eerloosers ghesteldt den quaedt-doender te congratuleeren in sijne son-
 den / als 't quaedt selve te doen. Niet t'onrecht / want dat is een seec-
 ker teeken van quaedt-aerdighepdt / dat de ghene die het andersins niet
 en en gaet / hem in eens ander-mans sonde verheught / daer doch de
 inde veeltijds uyt eenighe swackhepdt oft gheweldighe herts-tocht
 an d'occafien oft verscheden aen-rispinghen verweckt zijnde / sonder
 hare quaedt-aerdighepdt begaen kan worden. Indien den toe-stander
 aer aen ghelegen is dat de sonde gheschiedt zy / soo kan 't wel ghebeu-
 en dat hy niet meer en sondicht als de ghene diese ghedaen heeft / maer
 en kan geensins zijn dat hy hem niet die toe te staen / niet en soude be-
 indighen. Daerom moet-men alle soodanighe wercken van Godt / die
 hy weten dat uyttermaten heyligh en gherechtigh is / af-sonderen.
 Men moet van hem weeren alle wreethepdt / alle nijdighepdt / alle ghe-
 eughte ontstaende / uyt de ellendigheden van onnoosele geschepselen/
 ft wel-behaghen in hare sonden en schelm-stucken / en boozts soodani-
 ghe besluypen oft werckinghen / die uyt-wijzen souden dat hy een ver-
 maeck scheidt in der menschen schelmerijen / oft hare hoewel onschuld-
 ghe elenden en pijnen / die een quade natuere oft wille in hem souden te
 ennen geben : Welcke dinghen dan noch niets te vergeefs van ons en
 woerden gheseydt : Want de saecke is soo verre ghekomen / dat eenighe
 iet van de geringhste onder de Christenen / soodanighe wercken Gode
 re-schrijven / hoe wel sy die niet schoon-schijnende namen soeken te be-
 antelen / en hem van alle ongerechtighepdt te supberen / boben welke
 set onrechtbeerdigers bedacht en kan worden : Want wat doen sy an-
 ders die haer niet en ontsien te segghen dat Godt van aller eeuwighepdt

door een onberanderlijck besluyt / een oneyndelijck ghetal van menschen
 ter eeuwigher / onberdazagdelijcker pijnen / sonder eenige conditie in hare
 macht staende / verordineert en boozts tot dien eynde gheschapen heeft ?
 En dit houden sy nochtans van Godt alsoo gedaen te zyn tot bewijs van
 sijne rechtveerdigheyt / en boozts ter eeren sijns nacings / 't welck alle
 wzeet heyt van alle Tyrannen die der opt geleest hebben / oneyndelijcker
 wijze overtrest. Nu dat soo boben maten wzeet is / kan niet ghepleeght
 worden sonder de hooghste ongerechtigheyt en boosheyt. Want by al-
 dien 't onbillich is / den onschuldigen in eenigerley wijse / en den schuldi-
 gen boben verdienste te straffen / wat soude men dan houden van de ghene
 die absoluutelijck boozneemt een oneyndelijcke meenichte van onschuldi-
 ge menschen / met oneyndelijcke oft eeuwigh-duerende / en dan noch d'al-
 derheftighste pijnigen uyt sijn eygen beweginghe te straffen / en de selve
 tot dien eynde te scheppen ? Ober-sulck is ister soo verre af / dat die saeche
 ter eeren Godts soude strecken / datter nauelijcks een grooter schantblecke
 synen alderheplighsten naem soude konnen in-gebzandt worden. Welc-
 ke boosheyt diese Gode toe-schrijven / sy dan noch niet en verschoonen
 maer vermeerderen / als sy daer-neffens stellen / dat de selve Godt te ghe-
 lijck van haer besloten heeft datse sondighen souden / namelijck op datse
 alsoo de eeuwige straffen verdienen en rechtveerdelijck souden mogen ge-
 straft worden / gemerckt in soo grooten noodtsaeckelijckheyt alle werc-
 kinge des menschelijcken willes te boozen gaende / en den mensche gheen
 byzheyt in desen deele ober-latende / alle ware schult en verdienste van
 straffe ophoudt. Soo geschietter dan niet anders dan dat den onnooselen
 haer quaet verdubbelt wordt / door dien by die oneyndelijcke ellende noch
 smaet en schande komt / en haer die berloozen moeten gaen / daer-en-bo-
 ven noch benomen wordt den troost die sy uyt de deught souden moghen
 scheppen. Edoch / alle schult in desen deele soude waerlijck tot Godt de
 Fonteyne van alle heplighheyt oberbloepen / als byzwillighlijck besloten
 hebbende dat de ghene die uyt haer natuere van souden konden byz zyn/
 noodtsaeckelijck souden moeten sondigen / en datter soo veel schelm-stuc-
 ken ober al souden bedreven worden / van de welcke een byzome ziele
 schrickt / als sy selfs daer aen ghedenckt. Boozts heeft de Schyzituere
 niet ghemeens met sulcke monstreuse opinien : Want wat het eerste deel
 van dit gheboelen aen-gaet / Godt betuyghe selve / jae sweert dat hy selfs
 gheen vermaeck en heeft in den doot der godloosen / soo verre ister van
 daen dat hy d'onnooselen tot de eeuwighen straffen door een absoluut en on-
 beranderlijck besluyt verordineert soude hebben. 't Welck hoe verre het
 af-wijckt vande Goddelijcke gherechtigheyt / hier naer noch klaerder
 sal blijcken daer wy handelen vande bysondere gherechtigheyt. Den
 auctheur van 't Boeck der wijfheyt Godt aen-spreckende / seydt onder
 anderen wel te recht : Ghy bemindt alles watter is, en haer niet van 't ghene
 ghy ghemaect hebt, want ghy en hebt niet hatende (oft lieber hatelijck)
 yets

Ezec. 18.
 23, 33, 11.

In 't Boec
 der Wijf-
 heyt. cap.
 11. 25, 27.

ets gestelt oft gemaect. **En wederom** : Ghy verschoont alle dinghen, om
 atse uwe zijn Heere, die de zielen bemint : **Oock isst waer dat de selve**
hijst : Godt heeft den doot niet gemaect, en verblijdt hem niet in't ver- cap. 2. 14.
 erf der levendighen : Want hy heeft alles gheschepen, op dat het zijn soude,
 in hy heeft genelelick gemaect de volckeren des Werelts (in't Griex heyl-
 em zijn de oorsprongen des werelts) en daer is in haer geen medicament
 ist lieber fenijn) van uytdeelinghe oft verderf. Alle 't welcke die oock met
 en monde bekennen / die metter daedt daer alder-meest teghen zijn.
 Want hoe soude Godt / 't gene hy gemaect heeft / meer konnen haten/
 is dat hy 't grootste deel der edelste Schepselen die op der aerden zijn / tot
 eeuwighe pijnen onberanderlick verozdineert / en boozts gheschepen
 reft ? Hoe soude Godt de doot niet gemaect hebben / indien hy een ab-
 lupt beslupt gemaect hadde van de menschen metter doot te straffen ?
 hoe souden des werelts oorspronghen heylsaem / en niet 't alder-verderf-
 lijckste fenijn daer onder verbozghen zijn / indien verre het meeste deel
 der menschen daer toe gheschepen was / om met eeuwighe straffen ghe-
 jnigt te worden / en de selve geensins en konde vermijden ? Soo en
 ude haer Godt niet alleen gheen weldaedt altoos bewesen hebben / als
 ofse schiep / maer konde haer gheen grooter quaedt toe-senden als dat.
 in hy soude van rechts weghen geen liefde van haer hebben konnen af-
 zoderen / die hy tot soo grooten ongeluck dat met geen tranen genoeg-
 hem beschrept kan worden / gheschepen hadt ; oock geen ghehoorzaem-
 epdt van de gene die hy booz alle ongheloozsaemhepdt onberanderlick
 erozdineert hadde tot een veel grooter straffe. / als het goedt was dat hy
 aer gedaen hadde. Wat het andere deel deses geboelens belangt / welke
 elt dat Godt het meeste deel / jae alle menschen geen upt-gefondert / tot
 e sonde verozdineert soude hebben / en boozts besloten sijne hulpe / die
 in de sonde te vermijden / r'eenemael noodigh was te onttrecken / soo
 atse niet en konden nae-laten te sondighen / op dat hy namelijk stoffe
 ude hebben om aen sommighe barmhertighepdt / aen anderen strengig-
 epdt en gherechtighepdt te ghebruycken / 't selve is oock verre van den
 in der heylighe Schrifuren verschepden / de welke getuppen dat Godt
 e ongherechtighepdt niet en wil / en daerom een afkeer heeft van alle
 e ghene diese pleghen / haer straffende en verdelghende. Siet hier van
 gene David seght / Psal. 5. **Wp** sullen hier niet weder op-halen 't geen Psal. 5. 5,
 boozen upt Jacob aen-ghetoghen is / dat Godt niemandt en versoect, 6, 7, 8.
 ft tot sondighen beweeght / aenghesien hy selfs van den quaden niet ver-
 ocht, en van gheen sondelijcke begeerte aen-geroert en wordt. In wel-
 en sin oock Sprach booztreffelijck schrijft : En seght niet, door Godt ont- Syrac. 15.
 reeckt het (Gz. heb ick ontboozen oft af-ghewecken) Want 't gene hy 11.
 aet, soudt ghy niet doen. En seght niet, hy heeft my verleydt : Want hy
 eeft de Godtloose niet van noode. Alle vervloekinghe (oft afsgrijfelijck-
 epdt) der doolinghe haer de Heere, en ten sal niet aenghenaem zijn den
 genen

genen die hem vreesen. Godt heeft van den beginne den mensche gemaect, en heeft hem in de handt sijns raedts ghelaten [heeft hem by gheboeght sijn bevelen en gheboden] soo ghy de bevelen wilt bewaren (Grieks / sult bewaren) [sullense u bewaren/] en [gheduerighlijck] welbehagende, trouwe doen. Hy heeft u water en vyer voor-gheltelt, streck uwe handt uyt tot het geene ghy wil: Voor den mensche leven en doot, goet en quaedt: 't Gene hem behaeght, sal hem gegeven worden. En wat zijnder beel woorden van noode? latet ghenoech zijn dat Godt ober-al de sonden strengelijck verbiedt / en de menschen daer van af-roept. Want verre moetet van ons zijn dat wy Godt gebepnsijhept souden toe-schrijven / en meenen dat hy heymelijck wil dat gheschiede 't gene hy uptdruckelijck verbiedt / waer van hier naer.

De dingen die wy dus verre hebben gededucert / stellen geen verhin-deringe aen Godt / waerom hy niet eenighe saecken soude mogen beslup-ten / die sonder booshepdt der creaturen niet en konnen upt-geboert wor-den / als maer soodanighe beslupten een stilswijgende conditie oft presup-pooft in sich verbatten / namelijk datter menschen sullen zijn / die van wegen haer van selfs op-gebatte booshepdt / oft eenigh byzwilligh ghe-breck / tot de upt-boeringe der selve bequaem en als toe-gerust zijn: Want soo doende soude Godt tot der menschen booshept niets toe-lyngen / oft yet soodanighs doen waer door de selve in hare ghemoederen moest ont-staen / maer 't soude ghenoech zijn als hy hare byzwillige booshepdt / oft gebreckelijckhepdt ghebupckte en tot een seecker eynde bestierde. En soo verblijft van de gantsche schult aen 't schepsel / upt-boerende 't Goddelick beslupt dat onder seecker presuppooft en conditie ghemaect is / en niet aen Gode. Want de gantsche schult bestaet hier in / dat yemandt van selfs (want anders en waer 't geen onbzomighept) onbzoom wordt / dat hy selfs oorzaecke is van eenigh gebreck / dat hy eenen quaden raedt booz-neemt / en boozts sijn selven alsoo aenstelt / dat hy nu de booz-vallende occasien en aen-lockselen tot sonden / booznemelijck als hy van de Godde-lijcke hulpe verlaten is / niet en kan weder-staen. Nu de menschen om hare sonden wille van sijne hulpe te ontblooten / en hare quade gemoederen en raedtflagen tot een goet eyndt te stieren / is niet en onrechtbeerdig-hepdt ghemenght / dien volghens oock niet quaedt het selve te beslupten. Want 't ghene yemandt gherechtelijck doen kan / kan hy oock beslupten. Hier toe ghehooren de Goddelijcke beslupten en boozsegginghen van dat Christus van een sijner hupsgenooten verraden en van de Joden gedood soude worden / en andere diergelijcke meer. Desen gelijck is / dat Godt be-houdens sijne heylighepdt en gherechtighepdt / de quade kan ober-geven hare begeerlicheden tot onreynighept in een verkeerden sin oft verstant / dat sy doen 't gene niet en betaemt. Want Godt behoeft van sijne zijde niet anders hier toe te doen dan dat hy de menschen in hare booz op-genomen onbzomighepdt late blijven / sijne hulpe haer onttreke / de hinder-palen die

Ioh. 13.
18.17.12.
Act. 2.23.

Ro. 1.24.
26.28.

ie de selve eenighsins konden stuppen oft tegen houden / wech neme / en
 aer also van sijne bystant ontbloomt zijnde / den Satan ober gebe. De kracht
 ande gewoonte en gelegentheden is groot / boornemelijck als Godt aen
 eene zijde des menschen begeerte niet in en toomt / aen d'ander zijde beele
 enlochiselen hem noodigen en aenritsen / oft oock groot perijckel en schade
 en schijnen ober 't hooft te hangen / ten zy hy de sonde doe. En deser din-
 en kracht is des te grooter / om datse vande behendigheyt des Satans ge-
 geert en dooz sijne aendzjbingen gesterckt worden. Dese swarigheden
 an het gemoedt dat van sich selven quaet is / niet oft seer swaerlijck ont-
 oostelen want hoewel 't by sich selfs niet onmogelijck en is / dat de mensch
 ch selven gewelt doende / die van selfs aen-ghenomen boosheyt weder af-
 gge / 't is nochtans soo obermaten beswaerlijck dattet niet recht onmo-
 helijck ghesepdt mach worden.

Hier uyt is mede te verstaen op wat maniere Godt de quade menschen
 an verharden. Ich segge de quade / om dat men nergens en leest dat hy
 ot pemant dan die van hem selfs quaet en halstarrigh was / verhart heeft /
 onsonderheyt dewijl de verhardinge een maniere van straffinge is / hoewel
 odanigh die tot grooter en swaerder straffe leyt. Godt dan noch strafte
 emant als wy hier naer sullen betoonen onschuldlick / ick swijge dat hy
 em soude willen beletten te doen dat booz hem aengenaem is / en dat hy
 lfs heeft geboden / waer in de verhardinge bestaet : want dit doet hy dan
 der-eerst wanneer de mensche hem obstinatelick gewepgert heeft te ge-
 doozsamen / dan als hy hem konde gehoozsaem zijn / en oversulcx van we-
 en sijn verdiende straffe weerdigh is dat Godt hem den wegh / waer booz
 p die soude mogen ontblijden / op-delbe. Als dan Godt de straffe wat
 inger wil uytstellen / oft soodanige straffen den mensche op senden / die an-
 rtsins bequaem souden mogen zijn sijne hertnechigheyt te breecken / en
 em tot bekeeringe / waer op allen boerbeerden bergiffenisse van sonden
 looft wort / te bzingen / soo verhart hy dien / en beneemt hem also de mid-
 el om de straffer ontgaen. De verhardinge / namelijck / is als een boepe
 t kercker / waer in de quaet-doenders ter straffe als bewaert worden.
 ter toe en wordt in 't gros niet anders berepcht / dan dat Godt alle mid-
 elen den mensche onttreke / waer dooz de hardigheyt sijns herten / die hy
 en selfs veroozsaecht heeft / mocht versacht worden / oft ten minsten de
 lbe also bestiere datse die niet t'eenmael vermorwen / den Satan macht
 e-latende omse te boeden oft oock te vermeerderen : want hy aldien de
 menschen dan oock hare herten verharden / oft by hare boozgaende hart-
 zekigheyt willen blijven / als Godt haer noodigt en behulp-middelen ver-
 haft / waer dooz sy tot beterschap konden gebracht worden / wat meenen
 p salder dan geschieden / als sy vande Goddelijcke hulpe ontbloomt zijnde /
 lenthelben booz harer zielen byandt open staen ? desen behoeft men geen
 st te geben / op dat hy de menschen in hare hertnechigheyt boede / en tot
 le schelmstukken aendzjbe. Hy is van selfs geduerigh daer toe wakende /
 als

Verg.
Ro. 9. 22.
10, 1. 11.
14. 23.

als zijnde een gheswooren byandt van Godts eere / der menschen salig-
hepdt en boozts van alle Godtbyzichtighepdt. Alleen is van noode dat
de banden / waer mede hem Godt gebonden houdt / een wepnigh los ghe-
maecht worden. Ondertusschen nochtans is de kracht der verhardinge/
insonderhepdt niet altijd / on-op-loffelijck t'eenemael on-uyt-wozstelijck.
Want soo langhe Godt den mensche sijn verstant niet en beneemt / be-
neemt hy hem oock niet de aen-gheboozen bytwillighepdt. Maer dewijl
sijn ghemoedt alreede inwendigh van de booshepdt verstrickt / en aen 't
snootste deel als gebonden is / wordt het selve dooz uptwoendighe banden
aen de booshepdt noch vaster verknoopt / die niet toe en laten dattet lich-
telijck daer van los worden. Daerom zijn hem by-naer gheen krachten
tot het goede meer ober-gebleven. Doch by aldien het ghebeuren mocht
dat hy sich selfs naer lange uyt stelt / een wepnigh behulps / misschien van
bupten bekomen hebbende / eenighsins van den strick der booshepdt ghe-
redt hadde / 't welck bupten twijfel seer selden ghebeurt / alsdan schijnet
Godts wille ghelijck - matigh te zijn / dat de kracht der verhardinghe
desghelijcks ophoude : Want dese maecht den mensche niet boos / maer
presupponeert een van selfs verkozen en bytwillighe booshepdt des her-
ten / sonder de welcke sy haer kracht verliest. Ende boozwaer 't is Gode
betamelijck / dat hy de hartneckighe alsoo tot de straffe verbinde / datse de
selve niet dan seer bestwaerlijck / en dooz een meer als ghewoonlijcke byabe-
daedt konnen vermijden.

Matt. 26.
31.

Eyndelijck verstaet men hier uyt hoe Godt oock andersins vermacht
de sonden met sonden te straffen / en selfs oock den ghenen die niet gheheel
end' al onbzoom en zijn soodanigh pets te dzepphen / dat sonder sonde van
haer niet gheschieden en kan. Hoedanigh 't gene is waer mede Christus
Petrum ghedzeppht heeft / dat hy hem drie-mael soude versaecken / als
hy / namelijck sijns Heeren en Meesters wozden / oock met de oude booz-
segginge bebesticht / al te stoutelijck had teghen-ghestaen en als een stan-
daert op-gherecht booz de andere Discipulen om de selve vermetelhepdt
naer te volghen : Want hier moet men op twee dinghen booznemelijck
letten : 't Eene is dat tot verbullinghe van dese saecke niet van noode sy
gheweest / dat den wille om den Heere te versaecken / op een verbozghen
wijse in 't hert van Petrus in-ghestoxt wterde / dewijl het ghenoech was /
dat hy van de Goddelijcke hulpe ontbloot zijnde / sijn eyghen swackhepdt
met al te grooten verrouwen sich selfs verghefselfchapt ghelaten / en den
Satan hem willende versoeken als Christus vermaent hadde / sijn kracht
en looshepdt niet belet en wierdt : Want dooz sijn vermetenhepdt en des
Satans de selve tot sijn booz-nemen gebzupckende looshept / ist gheschiedt
dat hy in soo grooten gebaer van soe swaerlijck te sondighen gekomen is.
Nu sijn swackhepdt is oozsaecke gheweest / dat die occasie van sondighen
dooz des Satans konst en belepdt / hem booz-ghewozpen zijnde / hy dooz
breese van 't perijckel sich van alle kanten vertoonende / bestweecken is.
Doozts

voozts had hy dooz sijn stoutigheyt en vermetenheyt verdient van Gods
 hulpe / in desen deele ontbloot te worden : Vooznelijck dooz dien hy
 in middel versupmt hadde te gebzuycken / waer dooz hy de strengighepdt
 in dit dzeppghement had konnen versachten / en soodanighe straffe van
 hem af-bidden en af-wenden. Want op dat wy oock het ander hier by
 doen / daer wy ghesepdt hebben op ghelet te moeten worden : ghelijck als
 vele andere dzeppghementen Godts / hoewel simpelijck vooz-ghesteldt/
 ochtaens niet t'eenendal absoluyt en onweder-roepelijck zijn / also schijn-
 t oock met dit beslypt gheschepen te zijn. Dit blijkt hier uyt om
 dat Christus oock naderhandt Petrus by namen te ghelijck met Jaco- x̄l. 40. 41.
 bus en Johannes aldus vermaent : Waecht en bidt op dat ghy niet in
 verfoekinghe en komt : De gheest is wel vaerdigh / maer 't vleesch
 is pack. Want waer toe dit vermaendt / soo Petrus de verfoekinghe
 gheener manieren konde teghen-staen / en den Heere noodtfaeckelijck
 moest versaecken. Daerom isser niet ghelooffelijcker met de Godde-
 liche gherechtighepdt / met de Alderhooghste goedertierenhepdt / t' sa-
 ren gheboeght zijnde / betamelijcker / dan dat Godt sijn beslypt sou-
 versacht hebben / indien hy de middelen die hy konde / ghebzuyckt
 hadde ; dat is indien hy die dzeppinghe oft vooz-segginghe Godes ghe-
 voozt hebbende / weder tot sich selfs waer ghekomen / indien hy sijn
 gult af-biddende / van de Heere mede hadde verfocht / dat hy vooz
 om Godt wilde bidden / indien hy selfs bedenckende sijne swachhepdt/
 sonderhepdt van den Heere vermaent zijnde / Godt om hulpe had aen-
 geroepen / oock gheduerighlijck en vierighlijck daerom aen ghehou-
 den / dat hy den Satan niet toe en liet d'overwinninghe over hem te
 hebben / maer sijne swachhepdt te hulpe wilde komen / indien hy ten
 ersten sijn al te groot vertrouwen en vermetenhepdt wech-werpende /
 in selven niet van selfs in perijckel begheben / maer sozghvuldelijck
 ter vooz ghehoet hadde / welke dinghen / om dat hy versupmt heeft te
 doen / heeft hy sijnen val niet bittere tranen moeten beschreyen.
 Dus verre hebben wy vooznelijck van dat eerste deel der Godde-
 liche gherechtighepdt gehandelt / welck daer in bestaet dat Godt niet en
 doet van die dinghen die sonder booshepdt niet en konnen gheschieden.
 Volghet dat wy nu voozts het laerste besien / daer in bestaende dat Godt
 alles doet wat sonder booshepdt oft ongherechtighepdt niet nae ghelaten
 kan worden / hoewel men in dit te verclaren oock somtijts mentie ma-
 ken moet van de dinghen die sonder ongherechtighepdt niet gheschieden en
 kunnen. De werckingen / in welke die gherechtighepdt's plicht sich ver-
 toont / konnen dzederley gestelt worden / waer uyt eenighe vooznaemste
 delen vande algemeene gerechticheyt ontsaen. Want oft het sijn werck-
 en oft vwoozden / oft beslypten over de selve in de wercken / en om der
 wercken wille / oock inde beslypten omtrent de selve / vertoont sich inson-
 derheyt de particuliere oft bysondere gherechtighepdt : inde vwoozden en
G g
werc-

wercken d'oprechtighejdt die de waerhejdt in sich begrijpt/ in allen doch
 meest in de beslujten de standvastighejdt. Ick segghe dat de particuliere
 gherechtighejdt boornemelijck / en niet alleenlijck sich openbaert in de
 wercken: Want dat ick nu niet en segghe van de oprechtighejdt en vol-
 standighejdt / daer zijn noch eenighe andere plichten van d'alghemeene
 gherechtighejdt / bestaende in 't doen / en niet in 't nae-laten / die men tot
 de particuliere gherechtighejdt niet soo bequamelijck kan brenghen/ als
 dat Godt/ wannec hy de redelijcke schepselen geschapen heeft/ dit boorn-
 nemelijck heeft boorn-gheschiedt / ghelijck hy 't noch boorn heeft / datse ghe-
 lijcksoornigh de waerdighejdt en uytneementhejdt van hare natuere sou-
 den leben/hoewel hy onder tusschen de Schepselen die van selfs onbroom
 zijn / verlaten kan / en de selve hare begeerlicheden om daer van ghe-
 bonden te worden / ober-leveren / ghelijck als oben gesejt is. Mitsga-
 ders 't welck oock hier toe schijnt te gehooren / de gheordonneerde straffe
 van ober-ghen / boorse en hal-starrighe luyden af-borjeren / en haer
 geen vergiffenisse laten gheworden: Want dese dingen behooren niet ey-
 gentlijck tot de particuliere gerechtighejdt / maer tot het gene die simpe-
 lijck sijt op 't ghene dat goet en eerlijck is: want de particuliere gerech-
 tigejdt als te boorn is aen-gewesen / bestaet hier in / datmen een ander
 geeft 't gene hem gherechtelijck toe-komt. Dit doet niet alleen de ghene
 die een ander dat hy hem schuldigh is / betaelt / maer oock die niet dan
 dat recht en billich is / van een ander en eyscht / oft van hem neemt. Be-
 nemen kan-men een ander niet alleen de uytwendighe goederen / diemen
 ghenemelijck het avontuer toe-schijft / als Rijckdommen / eeren / etc.
 maer oock leben / ghesonthejdt / en lichamelijcke kupshejdt / dat ick nu
 niet en segghe van andere dinghen die bujten ons ghestelt zijn / als daer
 zijn Vrouw / Kinderen / der selver kupshejdt oft reynighejdt. Op wat
 maniere / en hoe verre dese gherechtighejdt in Godt plaetse heeft / staet
 nu boorn te besien: Want yemandt soude moghen dencken dat dese
 in Godt gheen stadt en grijpt / dewijl het Schepsel gantsch gheen recht
 schijnt te hebben / ten aensien van den Schepper. Dat haer oock ober-
 sulcks van Godt niet en kan ghegeven worden yers dat haer van rechts
 weghen toe-komt / waer in wy gesejt hebben de gantsche kracht van de
 particuliere gherechtighejdt te bestaen. Boorn dattet schepsel gantsch
 gheen recht en heeft ten aensien van den Schepper / soude yemandt hier
 uyt moghen beslujten / om dat Godt des selfs Heer en Epgenaer is.
 Nu schijnt de saecke gantsch geen recht te hebben ten aensien van haren
 Heer / jae selfs oock niet ten aensien van anderen / maer de Heer komt dat
 recht toe. Soo sy ober-sulcks van yemandt komt oberlast te worden / soo
 wert niet haer / maer den Heer boorn haer gheacht ongelijck te geschieden/
 gelijck wy boorn-henen van de lijf-eygen knechten seyden: Waer uyt dan
 noch schijnt te volghen / dattet recht / 't welck Godt selfs ober de redelijc-
 ke schepselen heeft / onepudelijck is en dat hy selfs den alder-onschuldigh-
 sten

en in de eeuwige en alder-grootste pijnen die sijn nature ontfaenlyck
 s / werpende / den selven gantsch gheen onghelyck soude doen. En hier
 p schijnt te slaen 't gene geschreven staet Rom. 9. Insonderheyt 't gern
 en leest van Esau / den welcken Godt gheseydt wort Jacob dienst-
 aer ghemaect en alsoo ghehaet te hebben / doen gheen van beyden noch
 hebozen was / gheen van beyden yet goedts oft quaedts ghedaen hadde.
 dan ghelijcken dit / dat Godt verharc dien hy wil / en dat hy macht heeft
 pt den selven klomp een vat ter eeren / en een vat ter oneeren te maec-
 en. Doch ghemerckte alle dooz de waerheydt ghedronghen / hoewel
 immige niet stantvastelijck ghenoech bekent staen dattet Schepsel van
 Godt / behoudens sijne gherechtighheydt / niet ghestraft en kan worden /
 en zy van weghen eenighe misdaedt (oft die haer epgen oft eens an-
 ers / sy ghelt ons hier eben veel) soo moetense oock bekent staen / dattet
 Schepsel ten aensien van Godt eenigh recht toe komt / ist niet soodanigh
 at epgentlyck alsoo genoemt wort / ten minsten soodanigh dat met sulck
 recht naer proportie ober-een-komt / en de selve kracht ten aensien van
 Godt heeft / die 't epgentlyck soo genoemde recht andersins pleeght te heb-
 en. Want hy aldien Godt geen recht en heeft om 't Schepsel te straffen /
 n zy om eenige misdaet / so heeft het selve recht om van Godt niet gestraft
 worden / ten zy om eenige misdaet / namelick alwaer 't Goddelijcke recht
 n aensien vande Creature om so te seggen / ophout / daer begint het recht
 an de Creatuer ten aensien van Godt. Doozts den eersten oorzponck
 uitsgaders den aenwas van 't selve recht / spruyt also vande Goddelijcke
 oedertierenheyt / dattet steunt op de billichheyt vande sake selfs oft lieber
 aer in bestaet. Want na dat Godt ('t welck een werck sijner goedertie-
 enheyt is) verstant en bype willekeur ons gegeven / en dien volgens soday-
 igh gemaect heeft / datter tusschen ons en hem sodanigh eene vereenin-
 e en gemeenschap is als tusschen Heer en Knechten / heeft hy te ghelijck
 egeven eenigh recht / als zijnde een gebolgh van die gemeenschap / welke
 s hy daer nae dooz sijn sonderlinge goedertierenheyt heeft vermeerdert /
 n verbont met ons gemaect hebbende / heeft hy te gelijck ons recht ver-
 meerdert : aengesien het recht met de gemeenschap oft bontgenootschap
 ick een nauwe verbintnisse heeft / dat alwaer slechs een schadulwe dier
 gemeenschap oock een schadulwe des rechts is / en so in 't tegendeel. Der-
 alven alsooder eenige gemeenschap is tusschen Heer en Knecht / soo isser
 ick recht tusschen beyden / hoewel niet volkomen van weder-zydts / als
 ussen gelijcke oft bype / want 't recht daer wy van handelen is sulcks
 s de natuer van de ghemeenschap der verstandighe dinghen bereyft.
 du ghelijck de ghemeenschap is onderlingh / alsoo oock het recht / en
 so de gemeenschap is tusschen ongelijcke personen / verdoont sich oock
 enige ongelijckheyt in 't recht / als inde rechten tusschen Heer en Knecht /
 e selfs tusschen Vader en Kinderen te sien is. Soodanigh dan noch is
 e vereeniginghe en gemeenschap tusschen Godt en de menschen. Want

wy zijn wel vander naturen met Gode alsoo vereenicht als knechten met
 haren Heer/ gelijk als te booren geseydt is / maer dooz sonderlinge goe-
 dertierenhepdt als kinderen met haren Vader / nae dat wy 't recht van
 aen-neminghe tot kinderen dooz Chzistum hebben bekomen / welck
 recht/hoe wel 't ons niet ontlaet van knechten Godts te zijn/vooz so veel
 wy sijn geboden schuldigh zijn te ghehoorzamen / jae ons ceniger maten
 meer tot gehoozsaemheyt verbindt/ soo verheftet ons nochtans boben de
 knechtelijcke conditie. Men derst hem oock niet schzomen dat men de
 vereeninge tusschen Godt en de redelijcke schepselen/ den naem van ghe-
 meenschap toeschijft/aengesien de heplige Schzifture vande Godbzucht-
 tige Chzistenen updzuchelijck getuyghet/datse gemeenschap (berstaet die
 naenwe gemeenschap / hoedanigh is tusschen een Vader en sijn alderliefs-
 te kinderen) met den Vader hebben. Oock wozt Abzaham tot verschey-
 den repfen Godts bzient ghenoeimt / ober sulcx machmen niet ontkennen
 datter eenigh recht en dat onderling tusschen God en de menschen zy/hoe
 wel ongelijck als wy geseydt hebben : Want Godts recht ten aensien der
 menschen is onghelijck grooter / als der menschen recht ten aensien van
 Godt. Om nute komen tot de tegenwoerpinge : Alle recht eyecht dat de
 gene die 't selve heeft/immers eeniger maten byz/ en dien volgens sijn ey-
 gen/ niet eens anders zy. Want die in geenerley wijsen sijn eygen is/ kan
 oock vooz hem selfs geen recht hebben/maer al wat het sijne geseyt wozt/
 is des genen wiens eygen hy is. Daerom indien een knecht alsoo sijnen
 Heere eygen was/ dat hy gantsch geen deel en hadde aen de byzhepdt/ soo
 soude hy van alle recht ontbloot zijn / en al wat hem toe quam / soude van
 rechts wegen den Heere toekomen/en al wat hem afginck soude den Heere
 afgaen : Ober sulcx soude hem de Heer geen ongelijck doen / noch de ghe-
 rechtigheyt waer dooz een ander 't sijne gegeven wozt/ nebens hem oeffe-
 nen konnen / ten sy men wilde segghen dat hy hem selfs konde onghelijck
 doen/ oft gerechtigheyt nebens hem selfs oeffenen. Maer de reden selfs
 leert/en de Schzifturen getuygen/dat een knecht ongelijck van sijnen Hee-
 re geschieden/ en die gerechtigheyt waer van wy spreken/ nebens hem ge-
 oeffent kan wozen. Daerom Paulus de Heeren vermaendt / datse hare
 knechten wat recht en billick is sullen bewijzen. Dit blijkt inde belosten
 die de Heeren hare knechten voozstellen : Want by aldien de knechten in
 geen dinck altoos van 't recht harer Heeren byz zijn/ soo sal oock het gene
 haer de Heeren belooven/ altyt inder Heeren macht en byze willekeur zijn
 gestelt/en haer niet meer naer als vooz de belofte toekomen/en niet minder
 naer als vooz geweygert mogen wozen. 't Welck also het alle kracht der
 belosten om verre stoot / so moet oock de knechten ten aensien vande Hee-
 ren eenige byzhepdt toekomen. En dit soude wel licht pemant toestaen ten
 aensien vande menschen/dooz dien't licht om geloobē is/dat geen mensche
 alsoo aen den anderen verknocht is / oft hy is eenichsins sijn eygen selfs/
 maer 't sal by avonturen hart schijnen/ als men 't selve segt vande schepsel-
 en

1. Joh. 1. 3
6. 7.

2. Chron. 20. 7.
Ez. 41. 8.
Iac. 2. 2. 3.

Col. 4. 1.

en ten aensien des Scheppers : maer soo men acht neemt op 't gene wy
 hans bande beloften sepden/ blijkt dat men 't selve hier oock stellen moet.
 Inder sijn sullen alle Goddelicke beloften en sijne getrouwicheyt kracht-
 eloos zijn/ en daer sal geen verbondt tusschen Godt en de mensche plaets
 hebben : Want men maectt geen verbondt met den genen die in alle din-
 en t'eenemael verknocht zijn/aen de gene daer 't verbondt mede moet ge-
 maectt worden/ immers daer mede selfs datter een verbondt aengegaen/
 t op sekerre boozwaerden met haer gecontracteert wordt/wert haer cen-
 che bypheydt gegeven / en van wegen dat contract heeft de gerechticheyt/
 ie een peder 't sijne gheeft / hier mede plaets. Wat / datmen oock alle
 Goddelicke straffen wech-nemen moet/ als men alle bypheydt van 't schep-
 sel / ten aensien van de Schepper wegh-neemt. Want isser eenige straffe
 te Godt rechtveerdelick pemandt toe-sendt / soo moeter eenigh recht
 ontstaen zijn upt de misdaedt des Schepsels om te straffen / dat booz de
 misdaedt niet en was. En heeft Godt booz de misdaedt des schepsels geen
 recht gehad om te straffen / soo isset schepsel soo verre ten minsten by ge-
 reest / dattet de Goddelijcke straffe niet onderwozpen en was / en heeft
 iets epgens gehad / 't welck haer / booz dat sy sondighde / van Godt niet
 aller-wegen konde benomen worden : Om nu niet weder op te halen 't ge-
 ree hoven gesepdt is / dat Godt geen recht heeft ghehad / om de onnossele
 Schepselen in de eeuwige onberdragelijcke pijnen te werpen : Waer upt
 volgt dattet recht / 't welck Godt heeft ober sijne schepselen / niet plat af-
 nepndelick is / hoewel 't in de dingen die upt haer natuere geoorloft zijn/
 p sich selfs onepndelick is. Nu waer het selve eenigher maten komt op
 te houden/ daer begint de bypheydt des schepsels/als te bozen van 't recht
 gesepdt/want alsser eenige straffe is die Godt den menschen niet recht-
 eerdelijck kan ober-senden / isset recht en bypheydt der Schepselen dat
 p haer die niet ober en sende. Doch hoewel het hier mede alsoo gelegen
 is / wordt nochtans recht gesepdt / dat wy geheel end' al Godes zijn / en
 dat Godt absolupte heerschappije ober ons heeft : Want wy zijn Godes
 en aensien van alle deelen en krachten die in ons zijn / en dien-volgens
 in heerschappije onderwozpen / boozts verplicht / om die al t'samen
 sijnen dienste toe te epgenen. En dus verre is Godts heerschappije ab-
 solupt. Maer ondertusschen ten aensien van seecker gebuyck/ heeft Godt
 gewilt dat wy ons selfs souden zijn / en heeft ons eensdeels by ghe-
 maectt / sonder welke bypheydt / selfs soodanighe ghemeenschap tus-
 sen hem en ons niet soude konnen bestaen / alsser is tusschen een Heer
 en sijn knechten / en daer soude gheen waerachtighe belooringhe noch
 raffe plaets hebben. Dese bypheydt heeft hy naeder-handt upt loutere
 mildt-dadigheyt vermeerdert / en soo veel grooter ghemaectt als hy
 booztreffelijcker beloften ons ghegeven heeft. De booztreffelijckste dan
 ock heeft hy dooz Christusm gegeven / dooz den welchen hy ons eeniger
 wijzen van den knechrelicken stant / tot de bypheydt der kinderen Godes
 heeft

Ro. 8.15.
 Gal. 4. 7.
 verg. met
 het voor-
 gaende,
 vā p. 1. en
 p. 22. en
 vervolg.

heeft ober-gheboert / een eeuwigh verbondt met ons ghemaect hebben-
de. En alsoo wordt de boben-gestelde teghen-werpinghe lichtelijck op-
gheloft. Want niemandt kan sijn eyghen saecke eenigh onghelijck doen
voor soo veel die sijn eyghen is. Evenwel dan noch kan 't gheschieden/
dat een persoon die eens anders knecht is / ten aensien van secker dinck
oft ghebzupck / sijn eyghen selfs en niet eens anders / by en niet dienst-
baer zy : Soo verre dan is hy des rechts en on-rechts ontfanckelijck.
En dit heeft plaetse in alle schepselen die met byzwilligheyt des ver-
standts ghebolgerinne zijn begaest / soo ten opsicht van andere schepselen/
als ten opsicht van Godt / ten zyse door hare sonden verdient hebben
datse van alle hare byzheydt en recht bersteecken worden. Wel is waer
dat onse byzheydt en recht op Godts weldadigheyt berust / maer 't sel-
ve ons een-mael ghegeven zijnde / konnen wy niet dan door byzwillighe
schuld daer van berooft worden. Van de plaetse Rom. 9. Voor soo veel
die hier op schijnt te passen / hebben wy hier vooren ghehandelt daer wy
spzaecken van Godts macht of ghesagh / en sal noch elders ten deelen ge-
handelt worden.

Lib. 5.
cap. 17.

Nu dan bewesen zijnde dat wy eenigh recht hebben ten aensien van
Godt / is licht te verstaen dat de gerechticheyt die een peder 't zijne geeft/
in Gode oock plaets heeft. Dese heeft tweederley werkinge / d'eerste is
dat hy de schepselen niet onbillicks op en legge / d'ander / dat hy haer late
toe-komen 't ghene tot welcks verkrijginge sijne mildtadigheyt eenigh
recht den schepselen ghegeven heeft. De eerste werkinge openbaert sich
booznemelijck in twee saecken / namelijk / in de gheboden en straffen.
In de gheboden voor soo veel hy gheen soorte van eere en ghehoorzaem-
heydt den schepselen af en eyscht / welke hem niet toe en komt. In de
straffen voor soo veel hy niemandt sonder oft boben sijn verdienste straft :
Want sijn gherechticheyt eyscht dat hy den onschuldighen nimmer-
meer / en den schuldighen selfs niet swaerder en straffe als hy door sijn
misdadent verdient heeft. Want alle recht van straffen ontstaet uyt mis-
dadent oft schult / voor soo veel daer door een ander te kort gheschiedt :
Daerom bepaelt de misdadent te ghelijck de persoon die strafwaerdigh is
en de grootheyt der straffe : Want waer die gebonden wordt daer heeft
oock de straffe plaets / waer de selve ontbreckt / mach oock gheen straf-
fe wesen / en hoe de selve swaerder is / hoe dese oock met recht swaerder
kan zijn. Die dan gheensins deel heeft aen de schult / met wat recht kan
men hem de straffe onderwerpen : Men soude op den onschuldighen met
recht niet konnen vertoont worden / ick swijghe datmen hem soude
straffen. Wel is waer dat hy den onnooselen met verdrukkinghe kan
versoecken / insonderheyt van wegghen sijn absolupte heerschappye / als
boben verklaert is / maer de verdrukkinghe streckt sich verder uyt als de
straffe / en geener recht als deser. Oock derft men niet meenen dat
Godt de schuldighen by exempel swaerder straft als sy door hare misda-
den

en hebben verdient / wanneer hy de kinderen / eensdeels om haer eygen / anderdeels om harer ouden godtloosheydt straf. Want als godt sulchs doet / leydt hy haer inder waerheydt gheen swaerder straf op dan de kinderen selfs verdient hadden / maer hy bozdert van haer straffe die sy dooz haer sonden hadden verdiende / om tweederley zsaech / namelijk eensdeels om haer eyghen / anderdeels om ander upden misdaedt / en bozdert die strengher / als hy by avonturen andersins soude ghedaen hebben : 't Welck doende / soo straft hy te ghelyck de Ouders in hare kinderen. By dese twee dinghen in welke hy seyden dat de eerste werckinghe van de bysondere gherechtigheydt openbaert / komt het derde / namelijk / dat hy de ghene die hem e-ghedaen zijn / niet boven haer vermoghen laet versocht worden / als men hier naer verstaen sal daer wy van de ghetrouwigheydt handelen.

De laetste werckinghe vertoont sich inde toe-gheseyde belooninghen te talen/en generalijck in 't houden van 't gene hy beloofst heeft / als zijnde eygen werck vande trouwe oft ghetrouwigheydt : Want dit is een gherechtigheydt die in 't verbullen der beloften bestaet / oft ghelijck sy de selve beschrijven / een stantvastigheydt in woorden en werken. Van dit deel der gherechtigheydt spreekt Nehemias cap. 9. Alwaer hy verhaelt rebbende het verbondt dat Godt met Abzaham ghemaect hadde / waer hy syne naekomelingen beloofst te geven het Palestijner landt / daer hy begint / en ghy hebt uwe woorden verbult / dewijl ghy rechtveerdigh sijt. Wy hebben dan noch vooz heenen gheseydt dattet woort gherechtigheydt / veeltijts inde Psalmen also gebuycht wort / dat men soude men twijfelen oft het getrouwigheyt oft goedertierenheyt betekent / en dat men sonder quetsinghe van den sin desen oft dien naem / in plaetse van 't woort gherechtigheydt / stellen kan. Den Apostel voozwaer ghebuycht de woorden trouwe / waerheydt gherechtigheydt Godts al dooz malkander sonder onderscheydt. En Johannes daer hy seght / soo wy onse sonnen belijden / Godt is getrou en rechtveerdigh dat hy onse sonden vergeven en ons reynige van alle ongerechtigheyt. Wat doet hy anders dan dat 't een dooz 't ander verklaert / en men moet bekennen oft dat rechtveerdigh aldaer niet anders beteekent als ghetrouw / oft dat de rechtveerdigheydt aldaer aen-ghemercht wort vooz soo veel sy de getrouwigheyt sich verbat. Doozts staet te letten dat de H. Schrifsture 't woort getrouwigheyt / oock daer sy 't selve God toe-schrijven / so wijt uyt strecken / dattet de oprechtigheyt en stantvastigheyt Gods behelst / waer dooz het geschiet dat hy niet alleen volbzenghe 't ghene hy waerlijck en eygentlijck beloofst heeft / maer al wat met sijne gunste en ghenade / waer van hy eenigh teeken aen den mensche ghegheven heeft / ober-een-komt. En hier op schijnen te slaen de woorden die men leest 1. Corinth. 1/ 8/ 10/ 13. 1. Theff. 24. Doch hier van sullen wy sprecken hier naer in de verklarunghe van

Neh. 9. 8.

Ro. 3. 3.

en ver-

volg.

1. Joh. 1.

9.

van d'oprechtigheyt en waerheyt: Want de **H.** Schyfture gebuycht oock d'ichwijls het woort waerheyt/booz oprechtigheyt en getrouweyt/eygentlijck soo genoemt/ende boozwaer de getrouwigheyt gehoozt eensdeels tot de gerechticheyt/anderdeels tot de waerheyt. Tot de gherechticheyt/om datmen sijn beloften vol-doende/een ander sijn recht gheeft: Want booz belofte bekomt de gene die pers belofte is recht/en de beloover woort daer booz aen een ander verbonden/en sijn schuldenaer ghemaect. Hier van daen komt het ghemeen spreek-woort: Alle belofte maect schult. Tot de waerheyt/om dat booz 't verbullen van de belofte de waerheyt bevestigt / oft de belofte selfs als waer gemaect woort. Daerom d'ijft ons oock de liefde tot de waerheyt dat wy onse beloften volbrengen / als die andersins booz loghenachtigh soudenghehouden worden: Nochtans hoozt de ghetrouwigheyt meer tot de gerechticheyt als tot de waerheyt / oft liefde der waerheyt: Want des waerheyt's plicht is soo te spreken / dat de woorden met de saken over-een-komen: De plicht der gerechticheyt te maken dat de saken over-een-stemmen met de woorden. Daerom woort de waerheyt eygentlijck gespeurt in de woorden selfs / in de wercken niet dan by ghevolgh / dat is booz soo veel de waerheyt der woorden sonder de wercken niet en kan bestaen. Maer de getrouwigheyt blijkt alder-eerst en eygentlijck in de wercken / hoe-wel die haer opsicht hebben tot de woorden oft beloften. Moet over-sulchs lieber gherechticheyt genoemt worden/doch met restrictie aen de beloften/en kan upt hare nature sich strecken tot alle die dingen/ tot welke de particuliere gerechticheyt sich streckt. Want daer en is niet van 't gene wy gherechtelijck doen kunnen/dat wy niet mede kunnen beloven. Nu waer de belofte plaets heeft / daer heeft oock de trouwe plaets / en te ghelijck met de trouwe die particuliere gerechticheyt. Godt dan oeffent te gelyck sijne gherechticheyt en getrouwigheyt/ als hy naer sijne beloften de menschen verschepden weldaden bewijst / ghelijck als hy ons naer sijnen wille biddende verhoort/als hy ons in den loop der Godtsaligheyt arbeydende helpt/boven ons vermogen niet laet versocht worden/den boetbeerdighen vergiffenisse geeft/ het gheloobe en Godtbruchticheyt beloont.

Nu is Godt soo rechtbeerdigh en ghetrou / dat hy het gestrenge recht niet en volghet / maer d'aldergrootste billicheyt gebuycht. Want hier verstaen wy die billicheyt/welcke tegen de strengicheyt des rechts gestelt is: Want anders isse een met de gerechticheyt. Daerom doet Godt oock het gene 't welck soo hy nae rigeur oft wat strenger handelen wilde/hy niet gehouden waer te doen / soo dat dese billicheyt oock yet wat van de goedertierenheyt treckt. Hier op schijnen t'eenemael te slaen de woorden des Schyfters tot de Hebreen: De welke gheseyt hebbende dat hy wat beters/en 't gene de saligheyt nader was van haer verhooyte/voeght terstondt daer op: Want Godt is niet onrechtbeerdigh dat hy vergeten soude uwes wercks en den arbeydt der liefden/die ghy bewesen hebt in oft tegen

Heb. 6.9.
v. 10.

ghen sijnen naem / die ghy den hepligen ghedient hebt en noch diener.
 Dant 't is kennelijck ghenoechlyc up'tet ghene in 't voorgeaende van haer
 hesept wordt / dat haer Godt/soo hy wat strengher met haer had willen
 andelen / met recht had kommen berwerpen/ maer om dattet sijne belof-
 en ghelijcksozmigh is/dat hy die verschoone oft ten minsten tijdt en mid-
 elen ghebe tot bekeeringhe / de welke eene sonderlinghe liefde teghen
 e gheloovighe en Godtbruchtighe hebben betoont / daerom seght hy
 attet rechtweerdigh is by Godt aen hare werck en liefde te ghedene-
 en / en haer ghelijckse andersins verdiendt hadden niet t'eenmael te
 erwerpen en te verstootten. Dese billichhepdt heeft in't gros de selve
 eelen en bedieninghen die oock de particuliere gherechtichepdt heeft.
 Dant sy is inder waerhepdt gherechtichepdt / maer van 't strenghe
 recht oft rigeur des selfs af-wijckende / en met eenighe goedertieren-
 hepdt ghetempert. Ober-sulchs leyt ons Godt niet op / noch epscht
 in ons yet buypen 't ghene met dat ghematighde recht ober-een komt/
 ock wepghert hy ons niet sulchs : Dat is / hy schenckt en gheeft het
 is.

En van beyde dese werckinghen der Goddelijcke gherechtichepdt en
 billichhepdt blyckt / en dickwijls oock beyde in sijne oordeelen. Want
 oordeelende straft Godt/oft gheeft bypichepdt van straffe oft oock beloo-
 inghe. Straffende oeffent hy gherechtichepdt om dat hy niet dan den
 huldighen / en dien niet boven verdienste straft. Hy gheeft pemandt
 in straffe by te zijn / oft om dat hy waerlijck on-schuldigh is immers
 in aensien van een seckere dacht / waer ober de vperschaer ghespan-
 en wordt / oft om dat sijne belosten sulchs mede-bzenghen. Aldaer
 oeffent hy gherechtichepdt / vermits hy hem niets teghen recht op-leyt/
 it van hem af-vordert. Hier / dewyl hy hem sijn recht / dat hy hem
 lobende / ghegheben heeft / toe-meet : Welck laetste men oock hou-
 en moet van de belooninghen / die Godt den ghenen die wel doen be-
 elst : Hoe wel wy niet en ontkennen datter oock wel belooninghe kan
 in sonder belofte / en dat upt goedertierenhepdt / niet upt gherechtig-
 hepdt / aenghesien het schepsel by Godt eyghentlijck niet verdienen
 in / als elders is aenghewesen. Dese werckinghen der Goddelijcke
 gherechtichepdt sullen alder-meest upt-munten / in dat alghemeen en
 laetste oordeel / 't welck Godt dooz Christum upt-boeren sal. Zoo noch-
 ins dat als dan niet alleen de wercken van de particuliere gherechtig-
 hepdt / maer oock van de gherechtichepdt in't ghemeen klaer sullen ghe-
 en worden : Want dit ist datter ghesepdt wordt dat Godt de Werelt
 oordeelen in billichhepdt oft gherechtichepdt / 't welck hoe het ghe-
 sieden sal / leert het 2. capittel tot de Romeynen : Want nae dat den
 apostel hadt ghewagh ghemackt van den dagh des toozns en der open-
 ringhe van het rechtveerdigh oordeel Godts / voeght hy'er by / die
 in peder verghelden sal nae sijne wercken/den ghenen wel die dooz lydt-

H h

saem-

Ge.18.25
 Pf.7.12,9
 5.9.50,6.
 Acto. 17.
 31.
 Ro.2. 5,6
 36.
 2. Theff.
 1. 5, 6.
 Heb.2.2.
 Apoc.16.
 5, 6, 7.

Cap.22.

Act. 17.
 31.

Rom.2.
 5. en ver-
 volg.

saemheyt (oft lieber volherdinghe) des goeden wercks / heerlijkheydt en eere en onberderffelijckheydt soecken het eeuwige leven : Maer den ghenen die twistigh zijn / en die der waerheyt onghemooszaam / doch der ongerechtigheyt gehooszaam zijn / verbolghenheydt en rooyn : Verdrukkinghe en benaueheydt ober alle ziele des menschen die het quaedt werckt / eerst des Joden / en (ooch) des Grieken : Maer heerlijkheydt en eere en brude een pghelijck die het goede werckt / eerst den Jode / en (ooch) den Griek : Want daer is geen aen-neminghe der persoonen by Godt. En in den tweeden Briez tot de Thessalonicensen / als hy gheseydt hadde dat sy verdrukkingen verdoeghen / tot een exempel (oft bewijs) van Godts rechtbeerdigh oordeel / op dat sy weerdigh geacht worden des Koninckrijcks Godts / vooz het welke sy ooch leden / soo volghter op / aenghesien het rechtbeerdigh is by Godt verdrukkinge te vergelden / den genen die u verdrukken / en u die verdrukt wordt / verquickinge met ons in de openbaringhe des Heeren Jesu / en watter meer volghet. Dat oordeel Godts nu sal rechtbeerdigh zijn / niet alleen om datter niet onbillicks oft ongeoozloft daer in geschieden sal / maer ooch om dat hy doen sal 't geen sijn gherechtigheydt eyscht / straffende de gene die volgens sijn beslupten straf baer zijn / vooznemelijck / alffer geen ooszaecken vooz-handen zijn / waerom die gerelaxeert souden worden / daer-en-tegen beloonende de gene die sijn beslupten en beloften verepschen datse beloont worden. In welke twee saken Godt d'algemeene gerechticheydt alsoo genoegh doen sal / dat hy met eenen de particuliere in manieren als te voozen geseyd is / sal oeffenen.

2. Thef. I.
4.

Siet bovē
cap. 22.

Voozts uyt de woorzen die wy uyt den Briez tot de Romeynen / hebben aen-getogen / is genoeghsaem openbaer / dat de gherechtigheydt die Godt in 't oordeelen sal gebuycken / insonderheydt uytfluyt d'aenneminghe van persoonen / oft ghelijck als de Hebreen gewoon zijn te spreken / der aengesichten. Dit is soodanigh een gebreec / waer vooz 't geschiedt datmen in 't oordeelen / en voozts andere wercken 't oordeel volgende / niet en siet op de billichheyt van de saeck selbe / maer op andere hoedanigheden en omstandigheden der persoonen die in 't gericht komen / welke in 't stuck van recht of onrecht / niets en vermogen. Want daer zijn eenige hoedanigheden van persoonen / die ten aensien van 't recht / somwijlen niet weynigh gelden / en oberfulcks van den Rechter / die wel oordeelen wil ober eenige saeck / wel aen-gemerckt moeten worden / als by exempel / oft pemandt van 't genomene Heer zy geweest oft niet / oft de berongelijckte een Magistraets persoon / oft gemeen man / Vader oft vzeemt is. Ooch wort in den genen die sondigen / acht genomen op den ouderdom / schuldighe plicht en ander diergelijckie saecken / die de swaerheydt van de misdaden / oft bergrooten oft verkleenen. Indien pemandt in 't oordeel spreken ober de sonden hier op siet / van dien mach-men niet segghen dat hy den persoon aen-ncemt / dewyl hy selfs op der wercken verdienst en ghelegentheydt

eydt van 't recht sijn oogh-merck heeft. Nu worden tegen malkanderen
 hestelt naer eens peders werck te oordeelen oft te vergelden/en de perso-
 en aen te nemen. In andere geschillen kan't zijn dat die selvige hoeda-
 gheden in 't recht niet en geben / als in 't stuck van koop oft verkoopin-
 ghe/ en andere diergelijke onder handelingen isser niet aen ghelegen dat
 een een Magistraets-persoon/ d'ander een gemeen burger zy. Soo-der
 an noch een saeck dies bysonder burger-recht raecht/daerom pemandt
 wordt toe-ghewesen / om dat hy een publijck persoon / den anderen afge-
 wesen / om dat hy particulier is / soo gheschiet aen - neminghe van
 personen. Soodanige hoedanigheden zijn macht / rijck-dommen / edel-
 eydt van geslacht / wijs heydt / en andere soorten van waerdigheydt oft
 ere/ vrientschap en maeghschap/ welke den Rechter heeft / niet de gene
 naer hy't oordeel over uyt spreken moet/ 'tboordeel dat hy van hem trecht/
 in desen gelijke oft oock contrarie dingen. Hier en siet Godt niet op in't
 oordeelen / maer doet uytspreeck / geeft loon oft straf naer eens peders
 werck. Iae selfs en neemt hy op soodanighe hoedanigheden der men-
 schen gheen acht / als hy haer sijne weldaden mede- deelt / daer nochtans
 de natuere van de weldaden byer / en aen geen wet schijnt verbonden te
 sijn. Dit blijkt uyt sommige plaetsen / in welke 't aen-nemen der per-
 sonen van Godt af-gheweert wordt / waer onder oock dese is : Godt Deut. 10.
 neemt geen personen noch gaben aen : Hy doet oordeel aen de Weese en 17.
 Dedulwe/ hy heeft de vzeemdelingh lief / en geeft hem kost en kleederen/
 welke laetste woorden tot de Goddelijcke weldadigheydt behooren / en
 worden verhaelt. Om alsoo te verstaen te geben dat Godt selfs oock hier
 op geen hoedanigheyt van personen/namelick van volck oft natie en siet/
 ewijl hy niet alleen den Israelijt / maer oock den vzeemdelinck bemint
 en onderhoudt. Tot uytfluytinghe van de selbe soorte van aen-neminge
 der personen / dienen oock die woorden Godts tot Samuel / die als hy
 en van de Sonen Isai moeste salven/ en siende de schoone ghestalte van
 Eliab / dacht dese is de gene die Godt tot een Koninck verkozen heeft/ 1. Sam. 6.
 vzeekt hem Godt in deser boegen aen : En siet niet op het wesen noch op 7.
 sijne hooge gestalte / want ick hebbe hem verworpen / en ick oordeele niet
 a des menschen aensien : Want de mensche siet de dingen die openbaer
 sijn ; maer de Heere schout aen het herte. En om nu geen andere meer te
 verhalen / hier toe behooren oock die voortreffelijcke woorden van den
 Apostel Perrus ; die hy doen voortbracht/als hy aldereerst den Heydenen
 op Godts bebel 't Euangelium verkondigen soude : Ick bevinde in der Acto. 10.
 volcke die hem vzeest/en gerechtigheyt werckt/is hem aengenaem/name- 34. 35.
 lick de weldadigheyt voegt haer oock eenighsins na de nature der gerech-
 ticheyt/waer van sy oock den naem als wy gesien hebben inde Schrijture
 raegt/want hoewel 't somtijts niet van noode is dat de gene die een ander
 veldoet/eenige andere oorzaeck bupten sich in't geben van de weldaed be-
 ooge/

oage / soo ist nochtans betamelijck / soo wanneer hy op sulcks pets acht-
 ringe geben wil oft moet / dat hy dan acht gebe eensdeels op de ghebreche-
 lijckheydt des ghenen die hy goedt doen wil / anderdeels op sijne waerdig-
 heyt die bande wercken dependeert : somtijds oock op eenighe bequaem-
 heydt tot uyt-voeringhe van 't ghene om welckers wille die weldaedt
 gegeven wordt. Wel is waer dat de menschen oock veeltijds en dat met
 recht sien op de vereeninghe die sy met andere hebben : Maer die oor-
 saeck booz soo veel sy bande waerdigheydt der wercken is af-gheschep-
 den / heeft nauwelijcks eenighe plaetse in Godt. Nu de waerdigheydt in-
 de wercken bestaende / heeft eenighsins ghelijckenisse mettet recht daer
 die particuliere gherechtigheydt op siet / hoewelse niet r'eenemaal van de
 selve kracht en is / door diense niemandt door sich selfs tot weldaedt ver-
 bindt / ghelijck als het recht daer toe verbindt. Godt dan gheeft hier op
 acht in 't uyt-deelen der weldaden / als hy yet bupten sich be-ooght / en
 hy voeght hier naer soo sijn oordeel als wercken. Ick segghe / als hy
 pets bupten sich selfs be-ooght / aenghesien hy niet altijdt op de hoedan-
 igheden der ghenen die hy wel doen wil / acht en neemt / en oock niet
 van noode heeft daer op acht te nemen / maer sijnen vryen wille is ghe-
 noegh tot verstrekinghe van de weldaedt / als blijktt uyt het ghene
 hier boven van de macht oft Heerschappye Godts ghehandelt is. Dat
 meer is / als hy de Creatueren alder-eerst geschapen / en door de Schep-
 pinghe selfs verschapden weldaden aen de selve uyt-gheedeelt heeft soo
 heeft hy op soodanighe oorzsaeken gheen acht konnen gheben / waerom
 hy oock in desen deele van gheen aen-neminghe der Persoonen kan be-
 schuldicht worden. Want dese siet altijdt op de hoedanigheden der per-
 soonen / hoewel met soodanighe als daer sy behoorde op te sien : Maer
 wy seggen dat Godt alsoen op gheen hoedanigheden der Persoonen ge-
 sien en heeft.

Mett'et gene wy tot noch toe gheseydt hebben / en strijdt niet dat Godt
 de naekomelingen van Abraham / Isaac en Jacob boven andere volcke-
 ren der aerden / desgelijcks de naekomelingen van David boven d'andere
 Israëlitien / bysonderlijck goetgunstigh is geweest / selfs daerom / om dat
 sy van soodanige booz-ouderen waren gebozen. Want het aen-nemen van
 persoonen hebben wy daer in gesept te bestaen / dat men op soodanige hoe-
 danigheden der persoonen siet die de saeck van recht en billigheyt niet en
 raecten. Maer in dese en ander vrome luyden naekomelinghen behoort
 de voort-teelinghe tot het stuck van recht en billigheyt / niet door sich
 selfs / maer als door toebal. Sy en komt oock by sich selfs in gheen con-
 sideratie by Godt / maer om dat het billick is booz hem dat hy der booz-
 ouderen Godt vruchtigheydt vergelde / oock in haer nae-geflacht boozne-
 melijck alffer eenige belofte desen aengaende / is uiffchen gekomen : ghe-
 lijck de naekomelingen van Abraham / Isaac en David geschiedt is / sae
 in alle de ghene die sijn gheboden onderhouden. Van beyden ghetuyght
 de hey-

e heplige Schrifte. En op dat ick nu gheen bysondere beloften ver-
 ale aen der Patriarchen naekomelingen ghedaen / Godt heeft beloof-
 t hy de kinderen van alle vroomen tot het dupsenste lidt toe wel wil
 doen. Dese is dan noch gheen aen-nemer van Persoonen die dooz be-
 ste aen seecher volck oft hups sich verbonden hebbende / die beloften
 etaelt / en volghens dien op dat hups dooz die tijdt siet / aenghesien die
 elofte niet en kan betaelt worden anders dan met opsicht van dat hups/
 maer aen de selbe verbonden is. Van ghelijcken gaet het oock toe als
 e wel gheen belofte is dooz-ghedaen / maer nochtans de selbe oft ghe-
 liche doozsaeck dooz handen is / die om bysonderlijck aen eenigh hups
 elofte te doen pleeght te beweghen / namelijk de Godbzuchtighepdt
 der ouderen oft dooz-ouderen. Men beschuldighet die Vorsten en Over-
 eden niet van aensien der Persoonen / die 't zy om eenighe Wet die
 aen van is / 't zy oock sonder dat haer eenighe Wet dwinght / aen de
 anderen der ghener die wel van haer oft van de ghemeente verdient heb-
 en / grooter weldaden bewijzen als aen andere / oft de selbe by wijlen
 erschoonen / daer sy andere op de selbe misdaedt betrapt / niet en ver-
 schoonen. Dit wort met recht bestraft indiender tusschen dese en d'andere
 te grooten onderschept is / oft dat haer dooz soodanige toe-gebinge een
 ure tot ongebondenheyt geopent wort. Geen van beyden doet Godt :
 want dat onderschept van God / mits sijn belofte gestelt / tusschen de kin-
 deren der vrome en godloose / heeft sijne seechere palen / en geeft d'onghe-
 endenhepdt geen plaets. Want gene oock indien sy boozt-gaen godloo-
 lijck te doen / worden ghestraft / en dese soo sy Godbzuchtelijck leven /
 worden van Godt met belooninghen bereert / hoewel dat ghene inde be-
 oningen eenigh boozdeel genieten / en inde straffen somtijds sachter ge-
 indelt worden / ten zy hy by abontueren in 't straffen op haer profijt siet /
 t een overbloedigher kennisse van Godts wille hare schult verstaert /
 dien volghens strafwaerdigher maect. Want van weghen die eerste
 doozsaeck wierden oock somtijds de Israëlieten des te eerder ghestraft
 mer 't ghetuygenisse des schrijbers van 't tweede Boeck der Machabeen
 van weghen de laetste zijne oock swaerder ghestraft geweest / en sullen
 sachter swaerder ghestraffet worden. Waerom Paulus leert in de boven
 in-getoghen plaetse Rom. 2. Dat wel de belooninge der Godbzuchtig-
 ypt / als oock de straffe der godlooshepdt / den Joden en Griek oft Hey-
 den gemeen zijn / maer soo nochtans dat dese beyde den Joden booz-
 eerst booznemelijck betreffen. Edoch dat geen van beyden yet gemeens heeft
 et d'aenneminge van persoonen / jae dattet eerste t'eenemael daer mede
 ydigh is / toont de by-geboeghde reden : want daer is geen aenneminge
 in persoonen by Godt. Van sonder eerst aenneminghe van Persoonen
 Godt zijn / indien hy de Joden / hoewel godlooselijck lebende / daerom
 in datse Joden zijn / dat is vande Patriarchen aftomstich / besneden / met
 kennisse vande Wet begaest zijn / vande straffe bezyjde / de Heydenen
 daer-

Exo. 20. 6
Deu. 5. 10

2. Mach.
6, 12.

Rom. 2,
9, 10.

1. c. 11.

daer-en-tegghen hoewel Godtbyzuchtelyck lebende / van de belooninghe uyt-sloot om datse dat booz-recht niet en hebben. Doch Godt en doet alsoo niet / in 't stuck van belooninghen en straffen neemt hy acht op der menschen wercken / niet op dit oft dat volck / niet op de edelhepdt des gheslachts / niet op besnydenisse oft booz-huyt / niet op yet dat van de byomighepdt en Godtbyzuchtighepdt kan af-ghefondeert worden :

1. Petr. 1.
17.

Ro. 2. 12.
en ver-
vol 3.

Waerom oock Perrus seght dat Godt sonder aen-neminghe van Persoonen / oordeelt naer eens peders werck / 't welck ghelijck ghesien / oock van Paulus ghesepdt is Rom. 2. Waer in aen te mercken staen niet alleen de woorden die wy verhaelt hebben / maer oock de volghende / daer hy leert dat noch de Heydenen d'onkunde / noch de Joden de kennisse der Mosaische Wet verschoonen en booz de straffe bebyden sal / ist dat sy in hare godtlooshepdt volherden.

Also hebben wy onses bedunckens genoegh gesept van de particuliere gerechtichepdt. Volghet nu dat wy spreken van d'oprechtichepdt en waerachtichepdt die daer onder behoort : Want d'oprechtichepdt woardt ghespeurt so inde woorden als wercken / waer dooz wy onses herten meeninge aen anderen willen oft plegen te kennen te geben. De waerachtichepdt om egentlijck te spreken inde woorden alleen / en die soodanighe waer dooz wy yet bejaen oft beneenen / hoewel het woort waerachtichepdt / oock somtijts inde Schzifture / oprechtichepdt en trouwe in sich begrijpt / en een ongebeysde goetwillighepdt beteekent / insonderhepdt in die plaetsen daer 't met de barmhertighepdt t'samen geboeght woort / waer van hier naer. d'Oprechtichepdt dan noch is een deught waer dooz wy aen anderen te kennen geben 't gene wy waerlijck geboelen / booz soo veel d'omstandigheden der saken 't selve eysschen. Want sy woort gestelt tegen gebeynsthepdt en bedziegerije : de gebeynsthepdt vertoont en soeckt andere wijs te maken dooz woorden oft uytterlijcke teyckenen dat ghy haer goetgunstigh zijt / oft yet goets doen wilt / daer ghy 't niet en zijt / noch in 't sin hebt goet te doen : de bedziegerije verberghet het quaet dat sy onrechtbeerdelijck booz-nem / en is dickwils met gebeynsthepdt bergeselschapt / somtijdts is d'een van d'ander afgeschepden, d'Oprechtichepdt dan tegen dese gebzeecken gestelt zijnde / maecht datter ober-een-komste en behoorzijcke ober-een-stemminge is tusschen 't gene wy inwendigh geboelen en uyt-wendigh te verstaen geben. Nu die ober-een-stemminge / volgens de Wet der eerbaerhepdt / is in alle personen en saken niet t'eenemael eenderley. Dat meer is / de verschepdenhepdt der tekenen maecht oock eenigh onderschept in d'oprechtichepdt. Want wat de personen aen gaet / wanneer sy op geen ander maniere haer eygen oft ander luyden behoudenisse / en eerliche nut konnen bebozderen / woort de selve toe-gelaten datse contrarie haer geboelen spreken / waer van oock in de Schzifture exempelen gebonden worden. Ick gae booz-by die dingen waer in de mensch d'een den anderen ten goeden houden / als sy / hoe-wel van de precijse Wet der waerhepdt af-wijcken / een saeck niet al te ern-

Ex. 1. 19.
1. Sa. 19.
14. 17.
Xg. met
Xf 11. 12.
en c. 20.
6. 25.

ernstigh handelen / oft verder in bleperijen vervallen als de saecke seifs
 andersins wel lijdt. Maer dewijl Godt sijn onepndeliche macht van sulck
 in nootwendighepdt bezijdt / ende sijn alder-opperste volmaeckthept en
 sijesteyt van d'andere dingen die de menscheliche swachthept epgen zijn /
 en heeft oock in hem geen plaets 't gene om de nootwendighepdt / of ten
 insten om eenige oorzaeck upt menscheliche swachthept en onbolmaecht-
 hept spzuytende / verdzagen / ja by wijlen oock eeniger maten gepzesen wort.
 Over-sulcks ghetuyghet Godt nimmermeer het contrarie van 't gene hy
 ander waerhept geboelt / dat is / hy en seght noch en doet noyt pets / 't welck
 in geenen anderen sin met recht soude konnen ghenomen worden / als die
 niet sijn meeninge en geboelen strijdende is. Als dan de woorzen Godts
 soo leggen / dat se geenen anderen sin konnen hebben / als dat hy sijne ge-
 ade den mensche schijnt aen te bieden / en de selve petwes te beloben / soo
 moet men stellen dat hy in der waerhept genadigh wil zijn en 't gene hy
 enbiedt gheben / hoe-wel hy abonturen onder eenighe conditie die in des
 menschen macht gestelt is. Van gelijcken als hy dzeyghet / moet men ver-
 daen dat hy straffen wil / hoe-wel hy by abonturen eenige conditie oft oock
 exceptie daer onder verstaet / ghelijck booz hem is berklaert / daer wy van
 de Goddelijcke authoziteyt handelen : Want de belofte heeft eenighsins
 cooter kracht als de dzeyginge / en d'oprechtighept laet somtijts meer toe
 at de gene die dzeyghet eenige exceptien daer onder verstaet / die de kracht
 van de dzeyginge eenighsins verswacken / dan die pets beloofst. Want ten
 niet oprecht gehandelt / pемant met bypwilligh gedane beloften / hoeda-
 igh alle Gods beloften zijn / te abuseren / en met ydele hope den ellendigen
 te boeden. 't Aan dan noch wel geschieden dat God niet klaer genoegh upt
 dzucht hoedanigh en hoe groot het goed zy / dat hy hem geben wil / maer
 hier mede abuseert hy den mensche geensins : Want Godt heeft booz een
 gewoonte meer te doen als hy beloofst heeft / soo verre ister van daen dat
 p heerlijcke beloften willende schijnen te doen / weynigh oft niet in 't sin
 ude hebben te gheben. 't Is het werck van lichtbeerdige menschen oft
 an den Satan den Vader der leughenen / beel te beloben en weynigh oft
 niet te geben / niet van God die d'oprechtighept en getrouwighept selve is.
 Desgelijcks als de woorzen Godts enckelsins alsoo lupden dat sy eenigh
 ebel schijnen mede te bzingen / soo en moet men niet twijfelen oft hy wil
 instelich / dat de gene die hy die geboden laet boozstellen / de selve gehoozsa-
 men : en dat des te meer / indien hy den ongehoozsamen met straffe dzeygt /
 oelwel men verstaen moet dat by alle geboden Godts stil-swijgens straffe
 hestelt is / al wortser niet upt-dzuckelijck by gheboeght en die soo beel te
 rooter als de sonde daer tegen begaen / swaerder is. Boozts de dzeyginge
 an straffe is een teken van een ernstachtige wille / en een seker bewijs waer
 pt men verstaet / dat de ghene die de selve by 't gebodt stelt / plat af wil en
 egeert / dat sijn gebodt werde na gekomen van de gene die hy 't selve booz-
 zaegt. In God dan noch is dit het aldersekerste bewijs / wiens heplige en
 ver-

verschyckelijcke Majestept het gheensins en past te speelen oft te jocken/
 noch sijn opzechtigheyt/ yemandt te abuseren/ en den genen die geern ge-
 hoozsamen soude in de straffe in te wickelen. Zoo wanneer hy dan al-
 gemeene geboden den menschen voozstelt/ soo wil hy oock vol uyt/ dat is
 hy begeert en wenscht / dat die van allen in 't gemeen / den welken hy de
 selbe laet vooz-stellen onderhouden worden : Hoe wel hy ondertusschen
 vooz sich selven de macht kan behouden/ om hare uyt-werckinge in seec-
 kere ghevallen en om rechtbeordige oozsaken eenighsins te verhiinderen.
 Want als de menschen die wetten bekent hebbende / hartneckelijck daer
 tegen aen woostelen/ soo kan hyse verharden / en haer ten deelen ontrec-
 ken de middelen en krachten / om die geboden te ghehoozsamen / en alsoo
 de straffe den overtreeders van dien vooz-gestelt / te ontblieden. In ghe-
 lijcker voegen als hy den menschen eenighe bysondere geboden voozstelt/
 soo wil hy dat sy de selbe oock ghehoozsamen : Hoe wel hy sountijds om
 eenige bysondere oozsaek/ hare uytwerckinge sus oft soo verre kan belet-
 ten/ en sulcx als hy de Wetten voozstelt al besloten kan hebben. Dit seg-
 gen wy om sommige Schryftuer-plaetsen/ waer uyt schijnt te konnen be-
 sloten worden/ en oock van sommige vol uyt besloten woort/ dat Godt aen
 eenighen sulcks bevolen heeft 't ghene hy nochtans niet en wilde dat van
 haer soude geschieden / 't welck dan voozts noch verder van haer getroc-
 ken / en oock tot die algemeene geboden Godts uytgestreckt woort/ als oft
 hy namelijck soodanige geboden had konnen publiceren/ hoewel hy nu al
 vastelijck by hem selfs besloten had dattet grootste deel der menschen/
 diese souden vooz-gedragen worden / de selve niet souden onderhouden/ ja
 selfs niet konnen onderhouden. Waer mede sy de Goddelijcke opzech-
 tighet en goetheyt 't alderhooghste ongelijck doen. Nu de plaetsen waer
 uytse sulck een ongerijmt gheboelen besluypen/ zijn vooznemelijck dese/ in
 welke wy lesen dat God Abrahams beval sijnen soon Isaac tot een byzant-
 offer te offeren / en Pharaos / dat hy het Israelitische volck soude laten
 gaen / daer hy ondertusschen besloten had sijn hert te verharden op dat hy
 't selve niet en liet gaen. Doch men moet geensins toelaten dat Godt al-
 daer pets bevolen soude hebben 't gene hy plat af niet en wilde dat het sou-
 de geschieden/ en datter pets van hem soude geseyt zijn/ twelck 't eenemael
 met sijne meeninge street: hoewel hy die met voozdacht niet klacere genoeg
 en hadde uytgedruckt. Want wat het ghebodt aen Abraham ghegeven/
 belangt/ de woorden Godts legghen daer alsoo niet. Dat men noot sake-
 lijck daer uyt moet verstaen / als oft Godt gewilt had dat Abraham sijn
 Soon metter daedt soude dooden en verbzanden : Maer 't is ghenoegh
 soo hy ghewilt heeft/ dat Abraham sijn Soon / soo veel in hem was / ten
 byzant-offer op-offeren / en alles wat hier toe behoort doen soude/ behal-
 ven 't ghene waer in hy van Godt selfs belet mochte worden. Want dese
 woort oock met recht geseydt per ghedaen te hebben / die 't selve soo veel in
 hem was/ gedaen heeft/ en niets van sijne zijde heeft achter-ghelaten dat
 tot

Gen. 22. 1
 Exo. 2. 7.

dat de volbringinge noodigh was / hoewel hy hier in verhindert is ghe-
 weest dat hy de saecke niet t'eenemael heeft konnen volbringhen. En wy
 erben de exempelen niet van verre halen / ghemerckt dese saecke selfs/
 maer ober hier geschil is/ ons een exempel verstreckt. Want Godt ghe- Gen.22.
 wygt selve by Moses dat Abzaham sijne stemme gehoozsaent is geweest. 13.
 Du welke is doch die stemme Godts gheweest die Abzaham ghehooz-
 saent heeft? Namelijck dese/ dat hy synen Sone ten Brandt-offer sou-
 de Offeren / soo heeft dan Abzaham gedaen 't gene hem bevolen was / en
 gene Godt verstaen en gewilt heeft als hy hem dit gebodt gaf. En also
 heeft Godt syn meeninge hoewel wat donckerder met die woorden te ver-
 staen gegeven. 't Selve bevestigen de Schryver tot de Hebreen en Jaco-
 bus / die simpelich seggen dat Abzaham synen Soon geoffert heeft. In
 welck woort sy geheel end' al verbatten/ 't gene Godt by Moses seght dat
 Abzaham synen Soon ten Brandt-offer soude op-offeren/ oft gelijk de He-
 breusche woorden epgentlijck luyden / tot een op-klimminge soude doen
 op-klimmen: want de op-offeringe bestaet niet inde slachtinge alleen/maer
 eber in 't gene naer de slachtinge volghet / 't welck alhier is de verbzan-
 ding. Want Abzaham hadde alles wat tot die verbzandinge behoorde/
 excet gemaect / en stont nu op het punt om syn op 't hout gheleydt heb-
 ende/ te keelen en doozts te verbzanden. Wat Pharao belanght / Godt
 heeft oock inder waerheydt gewilt dat hy het volck soude laten gaen/ hoe-
 wel hy niet en wilde dat hy 't terstont soude doen ghelijck als de woorden
 hiinnen mede te bzinghen / maer alsdan eerst wanneer hy nu onder de
 cassen / die hy dooz syn onghewoonlijcke wzeetheydt en Tyranne ver-
 sent hadde / by naer versmacht soude zijn. Hier konit noch by datter
 set en is 't gene ons belet te seggen / dat Godt sulckis oock gewilt heeft/
 in waer syn moerwillige en van selfs op-genomen boosheyt sich daer te-
 en soude versetten: want Godt heeft hem dooz 't verharden sijns herten/
 en boosheyt of hartmechicheyt / noch den wille van syn volck geensins
 verlaten/ inghestort/ maer hem in syn epgen willigheyt soo verre ver-
 ercht/dat hy dooz de straffen/waer dooz hy anders soude hebben konnen
 ermozt wort woorden/niet so afgemat en is geworden/oft hy hief het hooft
 wederom op / en kante sich tegen Godts gebodt. Want hy was onwaer-
 lich om dooz eenige/ hoewel harder/ castydinge te recht gebracht/en also
 ande toekomende straffen bezyjdt te worden. Indien die boosheyt sijns
 herten hem toe-gelaten hadde syn gemoet te buigen om Godt te gehooz-
 saen/ het soude den Goddelijcken wille betamelijck zijn geweest/ dat de
 verhardinge als presuponerende die moerwillige boosheyt haer kracht
 verloor. Daerom en kan men oock upt dit exempel niet besluyten / dat
 Godt pers' geboden heeft 't geen hy plat af niet en wilde dat geschieden sou-
 de. En woort derhalven upt dusdanige exempelen t'onrecht besloten/ dat
 Godt den menschen in 't ghemeen geboden geeft / die hy wil dat van den
 rootsten hoop niet souden onderhouden worden. Want om niet weder-

om te verhalen 'igene tot noch toe gesejdt is/soo blijkt dock genoegsaem dat dit bysondere exempelen zijn/en seer ongelijck 'igene daer upt besloten woꝝdt: Want wat het eerste aengaet/daer staet upt-drukelijck dat Godt Abraham versocht heeft/ dat is een bysondere en ongewoonlijcke pꝛoebe heeft willen nemen van sijn geloof en Godtbzuchtighejdt. Dit en doet Godt niet altijt als hy sijn geboden vooz-stelt/jae dan als hy gemeene geboden voozstelt / nimmermeer / ten zy ghy het woꝝdt versoecken neemt in een ander gemeender bereekenisse/waer dooꝝ Godt soude konnen ghesepdt worden ons te versoecken / soo dickwils als hy eenighe bzucht oft blijck / hoedanigh die dock zy van deughd en Godtbzuchtighejt van ons eyscht. Wat het laetste belanght / is dock kennelijck genoegh dattet een extraordinarische saecke is / en een bysondere oorzsaek heeft die in 't meeste deel der menschen / aen de welke Godt sijne Wetten vooz-schrijft/geen plaets en heeft. Want hier van sien wy nergkens eenigh blijck oft merck-teecken / dat hy de herten der menschen die hy sijne wet laet vooz-draghen / verhart oft verharden wil sonder eenige conditie / welke noch in hare macht ghestelt is. Staet te letten dat Godt aldaer met een tyran te doen gehadt heeft/ die van wegen sijn ongewoonlijcke woꝝeethejdt ghebzucht tegen onnoosele kinderen/een tyranne aen't onschuldighe volck gepleeght / wel verdient hadde dat hy op een ongewoonlijcke wijse ghestraft soude worden: doeter by dat hy doe ter tijdt geen teecken van genade en goetd-willighejdt aen Pharo bewesen / hem niets aen-gheboden noch beloofte en heeft. Maer als hy gheboden gaf / by exempel aen 't Israelitische volck / heeft hy'er te ghelijck belofte by-gheboeght / en een verbondt met haer ghemaect. Dooꝝts als hy de gheboden Christi liet verkondighen / gaf hy t'eenemael onghewoonelijcke blijcken van sijne Liefde teghen 't menschelijck gheslacht / haer aanbiedende vergiffenisse van sonden / 't Rijke der Hemelen beloovende / sijnen Zoon vooz haer in de dootd ober-ghebende / een verbondt met haer maeckende. Dit zijn voozwaer geen wercken des ghenen die de menschen simpelijck en sonder eenighe conditie wil volharden: Maer liever die in plaets van een steenen hert haer een bleesschen hert begheert te gheben / en sijne wetten in hare herten in te schryven. Daer-beneffens vertoont sich dese onghelijckhejdt hier in / dat Godt de bereekenisse en meeninghe van die bysondere gheboden eenighsins verborghen heeft: Maer hier verberghht hy den sin der gheboden niet. Want 't is blijckelijck ghenoech dat de gheboden sulcks ghebieden als wy upt de kracht der woꝝden en omstanden der saecken en plaetsen verstaen / oft niet swaerlijck verstaen konnen. Want wie en verstaet niet dat Godts geboden by exempel eyschen/dat wy hem van gantscher herten lief hebben/ eeren en dienen/onnen naesten beminnen ghelijck als ons selven / en hem niet alleen geen quaedt en doen / maer naer ons vermogen liever goetd doen / van gelijcken dat wy matigh / kupsch en lijdtfaem zijn? Oversulcks is de meeninghe hier
klaer

laer ghenoech. Alleen wortter gebraeght / oft Godt wil dattet gene de
 eboden klaer upt epffchen / in der waerhepdt gefchiede oft niet? Nu in
 efe exempelen heeft Godt vol upt gewilt dat gefchieden soude 't geen de
 doozden soo wat donckerder te kennen gaben / en twijffelen dan noch
 ier / allwaer de meeninghe der woozden genoeghsaem blyckt / oft Godt
 at oock wil 't gheen wy sien dat hy uptdruckelijck ghebidt? daer hy
 nat onberbozghence gaet / is hy ebenwel oprecht / en soude hy 't niet
 yn daer hy syn meeninghe opentlijck verklaert? Syndelijck soo en
 eeft Godt d'uptboeringhe van syn Gebodt in Abrahams alsoo niet be-
 t noch befloten te beletten / oft hy koude syn gheloof en Godtbuchtig-
 epdt overbloedigh ghenoech betoonen / het welck is het contrarie van't
 hene die luden / waer mede wy hier te doen hebben in het grootste
 eel des menschelijcken gheslachts / meenen te gheschieden. Oock en
 eeft Godt in Pharao waerlijck niet verhindert de werckinghe des
 eughdts / maer liever de kracht des noodt-dwancks wech-ghenomen/
 jne straffen alsoo matighende / dat hy niet hier dooz tot leedt-wesen
 n verouw ghedwonghen zijnde / standvastelijck daer in quame te vol-
 erden / en alsoo het ghene met ghewelt upt-gheperst was / hem eeni-
 her maten mocht vorderlijck zijn. Derhalven blyft dit vast en onbe-
 eeghlijck / dat Godt noyt pets sepd oft doet / het welck niet anders
 ude konnen ghenomen worden als in soodanighen sin die met sijne
 eeninghe strydigh / oft t'eenemael breeyndt daer van is. En dit is
 eerste werckinghe sijner oprechtighepdt en die sich alder-wijst upt-
 recht.

Doozts op dat wy komen tot andere speciaelder wercken der oprech-
 ghepdt / staet te letten op 't onderscheydt soo der dinghen selfs ontrent
 elcke sy besich is / als der teekenen / waer dooz des herten meenin-
 he aen andere kan en pleeght verklaert te worden. Wat het onder-
 hepdt der dinghen aen-gaet / sommighe zijn van soodanighe na-
 ier / dat men sonder quetsinghe van de oprechtighepdt syn gheboe-
 n daer ober magh / jae somtijdts oock moet verberghen / soo dat
 ien niet booz-dacht eenighe saecken moghen doen / die de ghe-
 oederen van anderen als af-leyden van onse meeninghe te verstaen/
 lffer naemelijck niet wepnigh aen ghelegghen is dat de saeck verboz-
 hen blybe / als in het volghende sal blycken. Met sommighe saec-
 en ist alsoo gheschapen / dat hoe-wel ghy uwe meeninghe daer ober-
 nighsins wilt te kennen gheben / die nochtans niet ten vollen derft
 penbaren. Sommighe ten laetsten zijn van die natuer / dat men opent-
 jck moet verklaren wat ons gheboelen daer van zy / alles vermyden-
 e 't welck met recht soude konnen maecken / dat de gheene met wel-
 e wy te doen hebben / mochten meenen dat wy een ander gheboelen
 adden als wy hebben. Want op dat wy van de eerste twee sooz-
 n van saecken petwes segghen ; een peder siet lichtelijck / dat Godt
 hier

a Ro. 16.
25.
Eph. 3.5,
9.
b Matth.
24.36.
c Apo. 5.
13.

hier in niet en handelt tegen de oprechticheydt / dat hy den menschen oft oock den Engelen selfs niet alle syne raedtslagen en openbaert/ maer eenighe langh verberghet/ gelijk wy losen van de ^a verborghentheyt des Evangeliums / en wat daer toe-behoort / van den ^b dagh des laetsten oordeels/ en ^c sommighe andere besluypen Godts. Oock en doet hy hier in niet tegens de Wet der oprechticheydt / dat hy eenige dingen booz-seggende/ insonderheyt die noch verre van de handt zijn/ de selve somwijlen wat donckerder booz-seydt / oft onder eenige figueren booz-stelt/ soo datse niet alsten deelen kunnen verstaen worden/ booznemenelick al boozen de uytkomste selfs die verklaert en te boozschijn brenghet. Soodanige niet wepnighe dingen worden by de Propheten en in't Boeck der openbaringe gebonden. Maer om te komen tot de derde soorte der saken/welcke tot onsen propooste insonderheyt dient / daer zijn sommighe dingen in welcke d'oprechticheydt eyft/datmen rond gae / als booznemenelick zijn de verbonden en eedtsweeringen / hoe-wel de eedt-sweeringhen oock kunnen ghestelt worden onder de teekenen waer dooz wy onses herten meeninghe ghewoon zijn aen andere bekent te maecken. In beyden wordt een bysondere oprechticheydt verepscht / dewyl hier dooz aen een ander verseeckeringhe gheschiedt/ hoe-wel in de verbonden niet booz d'eene partije alleen/ en om dat de verbonden met recht worden ghehouden booz d'alder-heplighste soorte van onderhandelingen ; den eedt dan noch bestaende in een religieuse betuyginge / is d'alder-heplighste manier van pet te bevestigen / en aen anderen te verseeckeren. Ober-sulchs / by aldien 't gheoorlooft waer hier pet ghebeynsts onder te mengen / soo souder niet oprechts / niet heplighs zijn/niet daer men veplygh op soude mogen vertrouwen. Daerom moet men in beyden soo rond uyt handelen / dat de gene waer mede wy te doen hebben/lichtelijck verstaen kan wat onse meeninge is/ gebuyckende onse woorden in sulcken sin als wy meenen dat die de selve verstaen sal / aen welcken wy den eedt doen oft niet welcken wy in verbondt treden. Hier uyt kan men nu lichtelijck af-nemen / dat Godt / soo wanneer hy sijn selven verkleent om met ons verbondt aen te gaen / sich met eedt aen ons verbindt / als dan niet min oprechtelijck met ons handelt / als de menschen in verbondt-handelingen oft eedt-sweeringhen met malkanderen schuldigh zijn te doen / sae des te oprechtex hoe hy hepligher en van alle list en bedroggh vzeemder is. Want dewyl hy om des te meer ons te verseeckeren / en onse hope des te vaster te maecken tot d'alder-heplighste soorten van verbindingen en bevestingen als neder-daelt/soo is van noode dat hy oock onderhoude't ghene de nature van die verbintenißen oft bevestinghen eyfcht / en sonder 't welck sy haer aenghebozen kracht soudent verliesen / en niet meer ghelden als enckele woorden. Andersins soudent ons te vergeefs de Goddelijcke verbonden en eedt-sweeringhen worden in-gescherpt. Te vergeefs / dat ick nu andere dingen booz-by gae / soude

Heb. 6.13 de Schrijver tot den Hebzeen/aldus seggen in de plaetse boven ergens ten deelen

neelen van ons aen-getogen: Als Godt Abraham de belofte dede/ dewijle
 hy by niemant die meerder was/ en hadde te sweeren/ soo stoor hy by hem
 elven/ seggende: Ten 3° (Gz. waerlich zegenende) ick u sal zegenen/ &c.
 Dant den menschen sweeren by den meerderen / ende de eedt tot bebestin-
 he is hen een eynde van alle geschil / waer in Godt willende den erfge-
 amen der belofte oberbloedigher bewijfen d'onberanderlijckheydt syng
 aedts/ heeft eenen eedt daer tusschen gestelt/ op dat wy door twee onber-
 nderlijcke dingen (namelijck de belofte en den eedt by de belofte geboeght)
 a welcke het onmogelijck is dat Godt liege / een stercke vertroostinghe
 inden hebben / in welke plaetse / alsoose niet simpelich en seyt / onmo-
 elijck te zijn dat Godt liege/ hoe-wel dat andersins waerachtigh is/maer
 at het onmogelijck is dat hy in die twee dingen/ te weten belofte en eedt-
 weeringe liege/ soo houden 't eenige geleerde Luyden niet sonder oorzsaek
 aer booz dat het woordt liegen hier een wepnigh verder sich upt-streckt
 is des selfs eygenschap vereyscht / namelijck / soo dattet oock upt-slypt
 en stilswijgende exceptie oft conditie / weleke op-houdende d'uytkomste
 iet soude volgen / en alsoo onse hope bedrieghen / niet gheschiedende het
 ene de woorden uptdruckelijck mede-bzengen / dewijl den eedt soodanige
 ceptien oft condicien pleeght upt te slupten. Watter van 3° / dit is ghe-
 oeght te verstaen upt dese plaetse / dat den eedt niet min hepligh en is by
 Godt als by de menschen / en soo de menschelijcke eeden moeten oprecht
 ijn / dat oock de Goddelicke soodanigh zijn. Als dan Godt sweert / by Ez. 33.11
 tempel/ dat hy niet en wil den doot des godtloosen/ maer dat hy hem be-
 eere en leve/ is niet te twijffelen oft Godt wil oprechtelijck 't geen de een-
 oudtghedert der woorden mede-bzenght. Van gelijken mede/ dewijl hy
 ooz tusschen-komen van de doode syng Soons / een verbondt met het
 menschelich geslacht gemaecht heeft / in 't weleke hy allen menschen ver-
 iffentse van sonden aen-biedt / onder conditie van geloof en bekeeringe
 want also getuyghet upt syinen naem de Middelaer deses verbondts/ met
 es selfs Dienaers en Gesanten om sulchs te verkondigen door de gant-
 he werelt gesonden) soo moet men 't oock daer booz houden / dat Godt
 ol upt begeert dat de menschen gelooven / haer bekeeren en also vergiffe-
 isse van sonden ontfangen/ dan eerst met recht van de weldaet deses ver-
 ings sullende geboert worden/ als sy soo grooten ghenade godtlooselick
 llen komen te verachten. Hoe-wel als boven alreede gesept is d'andere
 loften de bepnfinge oock upt-slypten. 't Selbe seggen wy mede van de
 heboden / want by de eedt-sweeringen en verbonden waer in men rondt
 moet handelen / moet men oock de geboden boegen/ insonderheydt indien
 e ghens die de selve niet onderhouden heeft / daerom straffe moet lijden.
 Dant alhier moeten de woorden soodanigh zijn/ dat de ander daer upt niet
 swaerlijck kan verstaen wat hem te doen stae / booznemelijck soo hy'er
 pletten wil/ en sulcke neerstighedert aen-wenden als de gewichtighedert
 an de saeck vereyscht/ en sijn gemoed tot gehoozsaemheyt schicken wil:

Want ist dat pемant anders doet/soo schijnt hy boozbedachtelick oordeel gesocht te hebben/om oock den genen die anders geerne gehoozsaemt soude hebben in de straffe in te wickelen / welke hy andersins had konnen vermijden. 't Welck breeint is van alle opzechtighepdt/en van bedroch en erghlistighepdt geensins gesupbert kan worden. Dit dan noch en strijdt niet met d'opzechtighepdt / indiender pet in 't ghebodt niet en wordt uytghezucht / welckers onkunde den genen die gehoozsaemen wil/ niet schadelijck en is / ghelijck wy ghesien hebben gheschiedt te zyn in 't ghebodt aen Abraham ghegeven / van sijn Zoon te Offeren : oock en strijdt hier mede niet / datter pet verbozgen wordt gehouden booz den genen / wiens ghemoedt geensins gestelt en is om te gehoozsaemen / maer soo verre daer van verbreeint / dat hy niet dan dooz gewelt hier toe ghezacht kan worden / en die booz sijn langhduerige boosheyt verdient heeft / niet dat hem tijdt en gelegenthepdt gegeven werde / om sijn gehoozsaemhepdt eenighsins te doen blijcken/ en de straffe t'ontbliden / maer liebet dat hem die af-ghesneden werde / en de straffe hem haestelijck ober den hals kome/welck laetste in 't exempel van Pharao nu gebleecken is.

Belanghende nu het onderschepdt der teekenen / waer dooz wy onses herten meeninge / raedt en genegentheyt aen andere te kennen geben / wy hebben te boozen aengewesen dat de selve oft in woorden / oft in daden bestaen. Wat van de woorden te houden zy / kan men lichtelijck uyt algemeene werchinge der Goddelicke opzechtighepdt af-nemen : Want ghemerckt de woorden by instellinge sekere / hoe-wel niet altyt eenerley betekeniſſe hebben / en onder de menschen teekenen zyn van sekere bepaelde saken/ soo komt het met Gods opzechtigheyt ober een/als hy die teekenen gebzuyckt / te verstaen ghebende dat hy doozde selve sijne meeninghe aen ons wil openbaren / dat hy als dan die woorden alsoo ghebzuycke/ als de nature van die tale / waer in hy tot ons spzeekt mede bzeengt / en dat hyse niet stilswijghens in sulck een sin en neme / dat van de ghene diese hoozen / een gheboelen contrarie / oft t'eenemael verscheyden van sijne meeninghe nootsaeckelijck daer dooz moet verstaen worden / 't welck geschieden soude / soo wanneer hy in gantsch nieuwe en onghewoonlijche beteeckenissen die woorden en manieren van spzeeken ghebzuyckende/ de menschen tot welcken hy spzeekt / daer van niet en vermaende oft waerschoude. Wat waer dit anders als de menschen abuseren / en schijnende haer pets te willen segghen / niets te segghen / en booz-bedachtelijck in doolinghe te voeren / 't welck gheheel end' al met d'opzechtighepdt strijdt.

Wat de daden oft wercken aengaet/dese konnen tweederley kracht van beteeckenisse hebben oft bande natuere / oft dooz instellinge/ oft eensdeels van natueren / anderdeels dooz instellinghe. Natuerlijcke beteeckenens kracht hebben de wercken / booz soo veel sy een seeckere natuerlijcke verbinteniſſe hebben met de saecken / die sy beteeckenen : Hoedanigh is tusschen

hen de oorzaecken en 't geene daer uyt ontstaet / en tusschen de dinghen
 naer van d'een d'ander by-geboeght is. Want dese beteekenen malkan-
 deren hoe-wel niet altijd op ghelijcker wijze. Dooz instellinghe beteec-
 ense / booz soo veel sy dooz 't ghemeen ghebruyck / oft dooz den wille en
 ver-een-stemminghe van seckere persoonen om pets te beteekenen / ge-
 bruyckt worden. Natuerlijcker wijze by exempel/beteekenen de Godde-
 liche weldaden / insonderhepdt wanneer die uytter maten groot zijn / sijne
 liefde teghens den ghenen aen den welcken sy bewesen worden / ghelijck
 t contrarieren sware en schizckelijcke straffen sijne gramschap te kennen
 heben. By instellinghe / de wercken die hy ghedaen heeft tot bebestin-
 ghe van seckere verbonden / oft ghewilt heeft datse gheschieden soudent :
 soodanigh was den dooz-ganck tusschen de stucken van de ghedeelde Gen. 14.
 veranden / welck tecken Godt heeft ghebruyckt om daer dooz te be- 9. en x.
 stighen sijn verbondt met Abraham ghemaect / hoe-welder oock een 17. 18.
 irakel toe quam. Want behalven de Hebrezen / teekenen oock andere Iere. 34.
 leerde Luyden aen / soo uyt dese plaetse als uyt Jerem. 34. dat dooz 18. 19.
 soodanighen dooz-ganck tusschen de deelen van de ontstucken ghesnedene
 veranden / de verbonden eertijds plachten bevesticht te worden. Soo Ex. 24. 8.
 nigh is mede gheweest de besprenginghe van't bloedt der slacht-offe He. 9. 18.
 n / welcke Moses van Godt selfs tot een Middelaer des verbondts tus-
 sen Godt en de Israелiten ghestelt / tot bevestinghe van't selve heeft
 gebruyckt. De miraculen waer dooz Godt ghewoon is te bevestighen
 dinghen die hy den menschen laet verkondighen / trecken pets van
 dyde dese soozten. De ober-ghebinge des Soons Godts in den doodt /
 daer dooz het nieuwe verbondt tusschen Godt en de menschen is be-
 vesticht / treckt oock pet van beyden / doch meer van't eerste. Nenghestien
 t een vucht en secker bewijs oft tecken is van de Goddelijcke liefde Matt. 26.
 ghen ons godtloosen / waer van de vergiffenisse der sonden die ons in 't 28.
 nieuwe verbont booz-gesteld wort/dependeert. Also is oock den Hepligen Lu. 22. 20
 veest over den Christ-gheloobighen uyt-ghestort een Godts-penninck He. 9. 15.
 ser erffenisse. 10. 29. 13.
 20.
 Eph. 1. 4.

Ghesien hebbende 't onderscheydt der wercken / bestaende inde ma-
 nere van beteekenen / staet vorder te besien hoe't met d'oprechticheydt
 ver-een-homt / oft met dese teekenen te ghebruycken. Wat dan de
 wercken aen-gaet die een seckere beteekenisse hebben uyt de natuere /
 sy dooz haer selfs en slechtelijck / 't zy van weghen eenighe omstandig-
 heit / hier in booz soo veelse soodanigh zijn / heeft epghentlijck d'op-
 rechticheydt gheen plaets ; als die daer epghentlijck sich vertoont
 daer de beynsinghe van natueren plaets heeft. Welcke sy gheen en
 vordt in de wercken / booz soo veel sy een seckere beteekenisse uyt-
 der natueren hebben. Daerom sonder regardt te nemen op de God-
 delijcke oprechticheydt / uyt sijne openbare werckinghen de noodt-
 selijcke oorzaeck der selve in hem bestaende / besluyt / daer in kan
 men

men geensins missen. Dooz soo veel dan noch de wercken/ noch by instellinghe / noch upt de natuere van de saeck/ een gantsch sekere / hoewel by aboutueren waerschijnlijke / beteeckenens kracht hebben / heeft wel de oprechtigheyt in haer plaets/ doch niet al te vaste : Want d'oprechtigheyt en epscht niet altydt datmen doe / 't geen niet onse sin en meeninge alder-meest mocht schijnen over-een te komen / en bequaemst te zijn om die aen andere bekent te maken / jae ghelijck als wy te bozen aen-wesen/ alffer rechtbecrdige oozsaeck is van sijn raedt-slagghen / dooz een ander te verbergen / dat die upt onse wercken niet en blijcken/ soo en verbiedt d'oprechtigheyt niet sulcx yet te doen/ dat met onse meeninge naer den uytterlijcken schijn strydigh zy / en eens anders ghemoedt van de selve te verstaen/ eenighsins afleyde : soo sien wy openbaerlijck dat Paulus eenighe dingen ghedaen heeft / en noch meer konnen wy af-nemen upt 't gene hy van hem selfs schryft / die om sijn gheboelen aengaende / de Christelijche byzphet/by de Joden oft swacke Christenen te verbergen/en hare gemoederen daer van af te leyden / dienden / alsoo sulchs profijtelyck en stichtelijck dooz haer was. Hierom ist dat de selve in een gelijcke saeck aen anderen ghebidt : Hebt ghy geloobe ? hebt het dooz u selven by Godt : Hy spzeekt van soodanigh een geloof/waer dooz pemand gelooft/dattet hem byz staet alle dingen te ghebyzupchen / welker gebzupch van Christo niet verboden en is / hoe wel het eertjyds van Moses verboden was. Die dit geloobe heeft / vermaent hy 't selve te verbergen en by siecht houden / soo dattet Gode alleen bekent zy / als het namelick den swackhen aenstoot soude geben : Hoe wel men oock in andere saken / en om andere oozsaekken siet / dat ^a Christus selfs/en ^b andere Heplighe mannen / ^c sommighe oock op Godts bebel/ opsettelyck hare wercken alsoo aen-gestellt hebben/ als oft sy yet anders dooz hadden / als sy waerlijck dooz hebben gehad. En nochtans soude niemandt derren segghen / dat sy dit doende / yet tegens de Wetten der oprechtigheyt doen. Hier upt konnen wy nu eenichsins af-nemen / wat van Godts wercken te houden zy : Want hy doet somtijts eenige dinghen die een schijn geben van yet dat syne meeninghe contrari is / en dat met opset / op dat hy alsoo een pzoebe neme van des menschen geloof en Godtbyzuchtigheyt/ oft oock de godtloose en berkeerde menschen in de netten van syne oozdeelen/so vange en verstricke/ datse niet licht / en niet dan al te spade mercken datse daer henen geleydt worden. Want wat het eerste aengaet / hy handelt somtijts met de syne eveneens/als oft hyse niet lief en hadde/ oft op-gehouden hadt lief te hebben/ haer niet verhooren oft helpen en wilde : Over welke sake wy sien dat de mannen Godts / als in gedingh met hem treden. Wat het laetste bezlanght/hy handelt niet selden in sulcker boegen met de godtloose / als oft hyse niet en wilde straffen / niet alleen de straffe uyt-stellende / welkers traegheyt hy 't syner tijt dooz de grootheyt van deselve verbult/maer selfs oock begeerende dat de godtloose in rijckdommen/macht en eere bloeyen/ en dat

Ast.16.3.
21. 20.
1.COR. 9.
20.

Rom.14.
22.

a Luc.24
27.
Mar.6.48
b Act.16.
3.21. 20.
1. Cor. 9.
c 1. Sam.
16. 2.
2. vergel.
met ^{xi}.
3.
3.Reg.20
38.

Num.11.
11.
Pfal.10.1
13. 1. 22.
1. 31. 23.
42. 10.
Pfal.37.
50 21.22.
73.

dat haer alles nae wensch konnt te vloepen / soo dat sy haer selfs ach-
 en gheluckigh te zijn. Dan tast hyse eerst op't onboozsienst aen / en went
 ner dat geluck/waer op sy haer verhoobeedigt hadden ten val. 't Welck
 hende / Godt niet onrechtbeerdelijck en handelt / dooz dien hy geen an-
 re menschen als die 't overbloedigh genoegh verdient hebben / alsoo en
 rast ; en doet oock niet tegen d'oprechtigheyt : Want hy geeft den godt-
 losen in der waerheydt niet te verstaen / dat hy haer alsoo booztgaende/
 et en wil straffen. Maer de godtloose beeldt hem dwaesselick in/dat het
 pestel van de straffe/ en de Goddelicke lanckmoedigheyt die hem tot be-
 teringe behoorde te brengen / een teecken is van ongestraftheyt / en ver-
 tert de selve hem tot een strick en vleschelicke sozgelooosheyt : Want die
 cht heeft om te straffen/scheldt den schuldigen daer mede niet quijt dat
 de straffe uyt-stelt / hoewel hy hem somwijlen tijdt geeft om sich te be-
 teren / en de straffe also te ontgaen / maer dickwils wacht hy oock naer
 n bequamer gelegentheyt om te straffen. Derhalben hy aldien de gene
 le straf verdient heeft/dit werck Gods anders uytleyt/sijn selven bedrie-
 ude / die mach sulckis hem selfs wijten / en sijne onwijsheyt beschuldi-
 n / doch geen bedroch oft arghlistigheyt den straffer met recht toeschrij-
 n. 't Selve moetmen oock van Godt dencken / insonderheyt dewyl sijt
 nckmoedigheyt/oft goedt oft quaedt pleeght uyt te vallen/ na datse wel
 t qualijck gebzuycht wordt. Gemerckit dan noch Godt als hy de quade
 menschen straffen wil/haer eenighsins op gelijcke mantere / als sy geson-
 ght hebben/straf/ soo wort van David dooz een oneygentlicke manie-
 van spzeken gesept/dat hy met den verkeerden verkeert wordt/ oft ver-
 erdelick handelt : Want Godt aensprekende seght hy aldus : Ghy sult Pf. 18. 26.
 n heyligh met de heylighe, (Hebz. barmhertigh met de barmhertighe)
 t met een oprecht mensche sult ghy oprecht zijn, en met den reynen reyn,
 a dat ghy het nedrigh, (oft verdrucht) volck sult behouden, en de hooghe
 gen sult ghy vernederen. De Propheet wil seggen dat Godt als dooz't
 cht van ghelijcke vergheldingh met de menschen handelt / en haer met
 danighen loon als sy dooz hare wercken ; 't zy die goet oft quaet ghe-
 west zijn / verdient hebben beloont ; dat hy oversulckis in de boose te
 raffen / middelen ghebzuycht met hare handelinghen / en practijcken
 ter-een-komende / soo dat Godts handelinghen / met hare handelin-
 gen / by sich selfs sonder aensien van recht en billickheyt / verghelc-
 en zijnde / met de selve gheen kleene ghelijckentisse en ober-een-komste
 lbben / maer acht ghenomen zijnde op de gherechtigheyt/een eerbaer-
 ydt soo isser groot onderschepdt tusschen beyden : Want Godt en trac-
 ert in sulcker boeghen gheene andere als die 't verdienen. Daerom
 n sijne straffen altydt rechtbeerdigh hoe-welse eenighsins naer den
 utterlijcken schijn verkeert schijnen te zijn : Hare handelinghen doch
 n verkeert / oftse schoon van buyten aenghesien / goedt schijnen te
 esen.

k k

Maer

Maer nu tffet tijdt dat wy oock van die wercken Godts sprecken / die by instellinghe yetwes beteecken / en vooz-cerst bande miraculen / die als wy gesepht hebben / eensdeels upter natueren haer bereckenens kracht hebben / doch een soodanighe die ghemeen is / ten aensien bande dinghen die up Godts naem den menschen verkondicht worden : want als Godt selfs inder daedt miraculen werckt / en soodanighe dingen doet / die alle andere dinghen kracht soo verre overtreffen / datse dooz de booshepdt en krachten der Dupbeien selfs / niet en konnen te weegh gebzacht worden / soo moet men houden dat Godt de dinghen tot welckers bebestinghe die geschieden / vooz goet kent / en wil datse van ons aen-genomen worden. De andere wonder-teecken en zijn niet altydt seckere ken-teecken van Godts wille / dewijl hyse somtijds selfs niet en doet / maer alleen toelaet datse van den Satjan gheschieden : Iae in seckere toe-ballen waer vooz Godt sijn volck selfs waerschouwt / moet men de wonder-teecken vooz soodanige dingen houden / waer dooz hy sijn volck beproeft / oft de ondanchbare en godloose werelt straft. Hier toe dient het gene 't welck by Moses geschreven staet / Deut. 13. Als oock 't gene Christus en sijne Apostelen vooz-segghen / bande tecken en die dooz de handt der valsche Christenen en valsche Propheten / en by namen van den Antichrist souden gheschieden : Want ghemerckt / dese wercken groote kracht hebben om der menschen ghemoederen te beweeghen / en het sich waerschijnlijck laet aensien / als ofse van Godt gewzacht wierden tot bebestinghe van 't gene gesepht woerdt / soo en lijden Godts oprechtigheyt en goetheyt selfs niet ; dat hy toe late dat de selve geschieden / ten zy in seckere toe-ballen / van welcke de menschen te voozen gewaerschouwt / en genoeghsaem daer tegens gewapent zijn / soo datse niet van dooz haer eygen schult verlepdt konnen worden.

Deut. 13,
1.
Mat. 24,
24.
2. Theff. 2
9.

Wat aengaet de andere wercken Godts die pets by instellinghe beteecken / als dien dooz-ganck in't verbont met Abraham gemaect / dooz de ontstucken-ghesneden offerande / niet vooz soo veel die miraculeus is gheweest / en een generale kracht heeft ghehad van beteecken / en de woorden te bevestigen : Maer vooz soo veel die in't bysonder tot bevestinghe van't verbont / naer ghewoonte by de menschen ghebzupckelijck / is aen-ghewent gheweest ; insghelijcks de bespranginghe des bloedts dooz Moses gedaen / waer onder men oock betrecken kan den Doop Johannis / beteeckenende een af-wassinghe van de vupligheden der sonden / die eensdeels van de menschen dooz bekeeringhe / anderdeels van Godt dooz vergiffenisse der sonden moest gheschieden / hier in vertoont sich de Goddelijcke oprechtigheyt niet minder als in de eedt-sweeringhen : Want dewijl dese ceremonien daer toe inghestelt zijn / om een volkomen wille / en een oprechte en onghewynsde toe-stemminghe des herten te betuyghen / soo laet de oprechtigheyt niet toe dat daer in eenighe ghebeynsheydt oft bedecktheydt soude zijn / selfs niet soodanighe / als anderfins

ersins by wijlen in de woorden gheoorlooft is te ghebruycken : Want
 sodanighe teekenen woorden ghehouden een seckerder beteckeniſſe te
 hebben als de woorden blootelyck vooz-ghestelt. Daerom als de saeck
 u dooz woorden betuyght / en vast ghestelt is / soo woordender dan noch
 t voller verseeckeringhe / en overbloedigher beteckeniſſe van ober-een-
 emminghe / soodanige wercken by-ghevoeght / die ober-sulckis de woord-
 en kracht toe-bzenghen / en maecten dat de selve onweder-roepelijck
 in / en dat volgens den sin / in welke men houdt datse verstaen zijn ghe-
 ceest by den ghenen met welcken men te doen heeft ghehad. Derhalven
 in alles wat tot noch toe gesept is / in't kortte te besluyten : Het betaeint
 sodts oprechtighepdt / dat hy noyt pers segghe oft doe / 't welck met
 licht in geenen anderen sin kan ghenomen worden als die met sijne mee-
 ringhe strijdt / dat hy niemant dooz belosten oft teekenen van goetwil-
 gheddt en abusere / niet te vergheefs dooz dreyghementen af-schricke /
 niemant dooz gheboden oft andersins verleyde / gheen miraculen en
 de dan om de waerhepdt te bebestighen / en selfs niet toe en late datter
 onder teekenen tot bebestinghe van de loghen gheschieden / ten zy in
 teckere toeballen sijn volck nu van te voozen ghenoech daer vooz ghe-
 waerschouwot zijnde / dat hy in de verbonden en bebestinghen der selve
 oprechtelijck handele / en sijnen wille daer in soodanigh zy / als uyt de
 woorden en by-gaende wercken licht verstaen / en waerschijnlijck besloten
 van woorden. Indien het meerendeel / oft oock alle de voozseyde dingen /
 te elck in 't bysonder geen ghemeene oprechtighepdt verepffchen / te sa-
 men komen / hoe veel te meer sal men dan sulckis als ghesepdt is / moe-
 en besluyten. Nu het meerendeel deser teekenen siet men in 't oude ver-
 bondt / alle komense te samen in 't nieuwe / dat dooz Christus met ons
 gemaect is : Want hier in zijn begrepen d' Alderheplighste gheboden /
 in d' alder-treffelijckste belosten aen de gantsche werelt ghedaen / d' alder-
 grootste en Goddelijckste miraculen zijnder by-ghevoeght / met andere
 tecken tot bebestinghe van 't verbondt dienende / vooznemelijck de doodt
 des eenigh-gheboozen Soons Godts / dat meer is / de belosten zijn met
 de bekrachticht / gelijk men verstaen kan uyt tet gene men leest Heb. 6.
 in 't eynde : Welcke woorden ten deelen hier oben van ons aen-ghe-
 rogen zijn : Soo moer men dan houden dat Godt hier in alder-oprechtst /
 in sonder eenighe ghebepnsthepdt handelt : Weshalven de ghene sijn al-
 derheplighste Godthepdt des te grooter oneere aendoen / jae werpen om
 erre de hope van 't menschelijck gheslacht / die haer niet en ontsien te
 seggen / dat als hy dooz de verkondighers des Euangeliums / en bedie-
 aers des nieuwen verbondts / met uyt-ghezuchte woorden / alle men-
 schen in 't ghemeen / de salighepdt aenbiede / en te kennen gheeft dat hy
 wil en begheert datse alle ghelooben en sich bekeerem / en alsoo bergif-
 enisse van sonden / en 't eeuwighe leben bekomen / desen niet teghen-
 aende dooz een gantsch absolupt decreet besluyt / oft van alle eeuwig-
 hepdt

hepdt besloten soude hebben / dattet meeste deel van de ghene die hy soo grooten ghenade laet aen-bieden / haer niet sullen bekeerren / en dien volghens de salighepdt niet bekomen / maer met eeuwighen straffen selfs daerom / om dat sy niet en hebben ghelooft / ghestraft sullen worden. Waerom sy hem oock tweederley wille toe-schrijven / een gheopenbaerde / en een verborghene / van welcke sy ghene noemen des teekens die sich dooz uytterlycke teekenen openbaert / dese des welbehaghens ; ghene aenbiedt genade / dese wil niet dat men die aen-neeime oft gheniete / soo schadelijcke en vergiftighe vruchten brenghet dat wel-behaghen boort.

Psal. 5, 7.
5, 25, 25.

't Welck doende / schrijven sy Gode pets toe / boven 't welcke volgens sijn oordeel / niet verbloekter / niet versoepelijcker / en niet schrikelijcker onseggen en is / namelijk soodanigh een ghebevnsthepdt / soodanigh een bedriegelijcken mondt en tonge / die vleyende woorden spreekt / genade aenbiedt / een goetwillige genegenthepdt met alle uytterlycke tekenen betuyghet daer hy ondertusschen niet dan verderf inden sin heeft. Maer David geklaeght hebbende / dat de waerachtighe en oprechte onder de menschen hadden op-gehouden / dat een peder ydelhepdt sprack met synen naesten / met bedriegelijcke lippen / hert en hert / oft dubbel hert / en daer by gheboeght hebbende een swaer dzeppement / dat de Heer alle bedriegelijcke lippen soude verdelgen / stelt een weynigh daer na de woorden Godts tegen de arglistige woorden der menschen / seggende : de woorden des Heeren zijn kupsch (oft reyn) silber / dat met den vperen beproeft is / het gesupberde der aerden (oft gekoocht in een aerden vat) seben-mael dooz-lautert : waermede hy te verstaen geeft / dattet niet bedriegelijcks / niet versiert / niet gebevnsts onder vermenght en is. En dit zy genoegh hier van.

Psa. 12, 1.

Want het is nu tijdt dat wy vande waerhepdt handelen : dese is een oprechtighepdt die haer vertoont inde woorden / booz soo beel dooz de selbe pet bejaet oft bencent wordt / welcke maecht dat de woorden met de saeck selfs ober-een-stemmen / en dat men niet anders en spreekt / als men geboelt dat de saeck inder waerhepdt is : Want wy en verstaen hier dooz de waerhepdt niet d'ober-een-stemminge selfs / 't zy des verstants / 't zy onser woorden met de saeck selfs / maer de deughd die als een belwaerster is vande waerhepdt onser woorden / wort ghemeenlijck ghenoemt waerachtighepdt / dat is liefde tot de waerhepdt. Dewyl dan noch soo wanneer wy pets beloben / onse woorden niet waerachtigh en konnen zijn / ten zy wy het beloofde volbrenghen / soo is oock des waerhepdtis plicht de beloften te onderhouden : soo vertoont sich dan de waerhepdt wel eerst / en by sich selfs inde woorden / maer oock by ghevolgh inde wercken / sonder welckers volbrenghinghe / de waerhepdt van onse woorden niet en kan bestaen / waerom sy als hier naer blijcken sal inde Heylighe Schrifteure / beeftijds genomen wordt booz trouwe / oft getrouwighepdt / oft soo berre upt-ghestrecht / datse de selve mede in sich verbat / hoewel de trouwe ont eghentlijcker te spreeken / liever een noodwendighe vrucht daer van is.

Aengesien dan de waerheyt / als boven geseyt is / maecht dat wy niet
 anders en spzeeken van de saeck als wy daer af geboelen / soo moeten dan
 de de woorden Godts vermits hy waerachtigh is / met de saeck over-
 stemmen / anders als inde menschen geschiet / oft sy al schoon waer-
 achtigh zijn / want dooz dien sy bedrogen konnen worden / soo kan 't ghe-
 ueren dat sy onwaerheyt seggen / en soo stantbastelijck affirmeeren als
 die vastelijck gelooben. Over sulckis soo wanneer waerheyt lievende
 menschen pers stantbastelijck affirmeeren / besluyten wy daer uyt wel / dat
 sulckis haer geboelen is / maer niet terstont dattet met de saeck alsoo gele-
 en is gelyckse seggen / ten zy in sulcken gebal / als andersins soude moe-
 ten volgen / datse met opset liegen en bedziengen willen. Daerom konnen
 some luden wel logen spzeeken maer niet liegen / en ick weet niet wie
 el eer geseyt heeft dattet een vroom Man toestaet niet te liegen / een wijse
 sfs geen logen te seggen : want sy maken onderschept tusschen liegen en
 zyn seggen / dat dit breeker sich uytstreckt als dat. Want desen seggense
 een te liegen / die anders spzeekt als hy geboelt / maer dat de ghene die
 zyn spzeekt / wel niet anders en spzeekt als hy gheboelt / doch dewijl
 anders gheboelt als de waerheyt vande saeck is / daerom spzeekt hy
 ck anders en dwaelt vande waerheyt af. Die lieght wil bedziengen /
 dit is onbromighheyt / die loghen spzeekt / indien hy niet bedziengen en
 il wordt selfs bedrogen / en dit is onwijsheyt / hoewel in geen saeck te
 lissen oft bedrogen te worden / is niet het werck eens wijzen mensches /
 aer des alleen wijzen Godts / en des genen die hy met kennisse van alle
 inghen begaest heeft. Godt dan en wijckt in geen woordt van de waer-
 ydt af / aengesien hy van weghen sijn alder-grootste wijsheyt geen-
 is bedrogen kan worden / en van wegen sijn alder-grootste oprechtig-
 ydt en waerachtighheyt niet bedziengen en wil. Daerom wordt sijne Rom. 3, 4
 merheyt inde heplige Schrijuere soo dickwijls gheroemt / en hy selfs
 zhen tegens de menschen / als al-te-samen loghenachtigh zijnde (dooz
 ense meestendeel soodanigh zijn) met verklaringhe dat hy waerachtigh
 / ghestelt. Hierom wordt van Paulo gheseydt die niet lieghen en Tit. 1, 2
 en / en het wordt booz een groote misdaedt gherekent / hem gheen ge- 1. Ioh 1
 lof te gheven en loghenachtigh te maeken / en 't ghene de Schrijver 10, 5, 10
 den Hebrezen ten aensien van seekere woorden Godts seydt / onmo- Heb. 6, 1 2
 gelijck te zijn dat Godt lieght / als men het woordt lieghen absolupte-
 lck verstaet / mach met recht op alle sijne woorden / om de booz-ver-
 helde reden / gepast worden. 't Sy dan Godt van boozledene / 't zy van
 zhenwoozdighe / 't zy van toekomende dingen spzeekt / altydt spzeekt
 waerheyt / en men moet hem sonder eenige twijfelinghe ghelooben.
 ft wel dan noch de waerheyt Godts op alle sijne woorden past waer Siet on-
 boz hy pers affirmeert / de heplige Schrijuere nochtans treckt die der ande-
 der-meest tot sijne beloften / alsoo onder dien naem mede begrijpende ren. Ps.
 ne ghetrouwighheyt. Immers inde Psalmen daer Godts waerheyt 89. en
 geroemt 119.

geroemt wozt/wozt booznemelijck op sijne getrouwicheyt gesien/hoewel
 't selve woort somtijds in een rupmer beteekenisse schijnt ghebruyck te
 zijn/so dattet al wat recht en billick is in sich behelst. Gelijck als de ^awet
 des Heeren oft alle sijne weggen waerheyt gesept worden te zijn. Maer ge-
 lijck wy gheseyt hebben / het beteekent booznemelijck Godts trouwe.
 Hierom ist dat den Apostel Rom. 3. De woorden waerheydt/ trouwe en
 gerechticheyt al booz een neemt/en cap. 15. Sept hy dat Christus Jesus
 geweest is een bedienaer der besnijdenisse (dat is der besnedenen/ booz soo
 veel hy haer 't Euangelium verkondicht heeft) om de waerheyt Godts/
 om te bevestigen de beloften der Vaderen: Alwaer hy wel de waerheydt
 Gods eenigsins stelt tegen de barmherticheyt/aen de Heydenen bewesen.
 Want de Joden had Godt den Messias uytzuckelijck beloofst / des sijne
 waerheyt en gerechticheyt eyschte dat hy haer den selven gaf: maer den
 Heydenen heeft hy hem nader-hant sonder uyt-gedruckte belofte geopen-
 baert/en gelijcke gelucksaligheyt als de Joden aen-geboden/'t welck uyt
 enckele en gantsch onberdiende goedertierenheyt geschiet is. Doch in de
 Psalme wozt seer dickwils de waerheyt met de barmherticheyt t'samen
 geboegt/'t welck oock elders geschiet/'t zy daer op God/'t zy op de men-
 schen gesien wozt / eensdeels om dat oock de barmherticheyt in 't onder-
 houden der beloften sich openbaert/ booz soo veel de beloften selfs uyt en-
 kele genade en goedertierenheyt zijn gedaen: anderdeels om dat de waer-
 heyt sich wat byeeder schijnt uyt te strecken/ als in de naest-aenghetoghen
 woorden des Apostels geschiet. Want sy betekent een oprechte goet-wil-
 ligheyt oft lieber foodanigh een trouwe en oprechticheydt waer dooz ghy
 niet alleen een ander en doet 't ghene ghy hem beloofst hebt / maer oock al
 wat ober-een-komt met de ghenade en gunste. Waer van ghy eenighsins
 eenige betekenisse aen hem gegeven hebt/ ja al wat billick is dat men van
 bytentschaps weggen een ander bewijse. Alsoo seght Abrahams knecht/
 siende dat Godtijnen wegh boozspoedigh gemaect hadde/ dat Godt de
 barmherticheyt en waerheyt niet en had wech-genomen van sijnen Hee-
 re/ namelijk om dat hy gedaen had 't gunt met sijn beloften en goetgun-
 stigheyt verschapden malen aen hem betoont / ober-een-quam. Gelijcke
 maniere van spreken gebuyck hy hier naer/als hy tot Bathuel en Laban
 seft; so ghy doet barmherticheyt en waerheyt met mijnen Heere/'twelck
 geleerde luyden dooz een Hebreeusche maniere van sprecken eben soo veel
 seggen te beteekenen als beleefdelyck en ter goeder trouwen met pemant
 handelen / als oft hy seyde: Soo ghy dan bypwillighlijck en uyt goeder
 herten u Dochter wilt gheben aen mijns Heeren soon. Begeert pemandt
 meer exempelen / die dooz-lese de ^aPsalmen/ daer sal hy'er overbloedigh
 ghenoech vinden. Doch de woorden van Bileam/ spreekende van dese
 waerheydt Godts / zijn aen-merckens waerdigh / de welke alsoo hy
 Moses gheschreven staen: Godt en is niet als een mensche / dat hy lie-
 ghen/ noch als eens menschen sone dat hy veranderen soude (Hebreeusch/
 dattet

^a Psal. 19.
 10. 119.
 86. 142.
 151.
 doeter by
 Neh. 9. 32
 Apoc. 15.
 3. 16. 7.
 Rom. 3. 3
 Rom. 15.
 8.

Ge. 24. 27
 7. 49.
 Siet den
 grooten
 Bybel
 van Ro-
 bertus
 Stephe-
 nus.
^a Siet
 onder an-
 deren
 Ps. 25. 10.
 36. 6. 40.
 11. 12. 57.
 4. 11. 61.
 8. 84. 12.
 85. 11. 89.
 34.
^b Num.
 23. 89.

attet hem berouwen soude) hy heeftet ghesepdt/en soude hy't niet doen?
 p heeftet ghesproken en soude hy't niet verbullen? Hoe dan noch Godt
 an alle loghen-tael verre afgeschepden zy/ hoewel hy om seeckere oorzaken
 niet en volboert 't ghene hy ghedrenght heeft / hebben wy eensdeels/
 er boben handelende / van Godts auctoriteyt die in 't vergheden der
 nden bestaet/ betoont / en sullen 't oock anderdeels in 't volghende over-
 oediger betoonen.

Want nu moeten wy ten laetsten komen tot verklaringe van de God-
 elicke stantvastigheyt/waer van de flux-aengetogen woorden Wilcans
 nentie maken/ seggende dat Godt niet gelijk en is eens menschen Sone/
 attet hem berouwen soude. De stantvastigheyt is een deugt daer in be-
 aende / datmen blijft by't gene men eenmael wel booz-ghenomen heeft.
 dese vertoont sich dan eerst inde besluyten/en om deselbe boozts in wooz-
 en en wercken is gestelt tegen de veranderlichheyt / lichtbeerdigheyt en
 ngestadigheyt. Hier van spreeckt oock Samuel: De triumpheerder in

1. Sam. 15

israel (Heb. van Israel) sal niet sparen (Heb. niet liegen) en niet dooz-
 erou gebogen wordē: want hy en is geen mensche dat hē berouwen sou-
 e/en Godt selfs by Malachias: Ich de Heere/en worde niet verandert.

Mal. 3.6.

In't Hebreus staet verandere niet/maer 't komt op een uyt/want 't is al
 ven-eens als offer stont/ich verandere niet van geboelen/als by geleerde
 yden aengetekent is. Hier toe behooren oock de woorden des Apostels:

Siet den

grooten

Bybel

van Rob.

Stepha-

nus.

Ro. 11. 29

de gaben en roepinge Godts zijn onberouwelick/dat is /ten berout God
 mer gaben niet/en weder-roept sijne woorden niet/ so hy yemant genade
 engeboden heeft. Ondertusschen nochtans staet altydt te letten / op wat
 manieren Godt verwes besloten/ oft uytgesproken heeft / oft ten minsten

ewilt heeft dat sijne woorden verstaen souden worden/ 'tzy niet oft sonder
 nditie: want heeft hy pets besloten sonder conditie/sijn stantvastigheyt
 ischt/dat sulcx ontwijffelick geschiede: indien niet conditie/so eyft wel de
 antvastigheyt niet dat de conditie ontbrekende / de saeck volboert werde/
 naer als dan eerst wanneer se booz handen is. Want de stantvasticheyt en

estaet niet in een deel van't besluyt alleen/maer in't selve geheel te execu-
 ren. Nu een deel van't geconditioneerde besluyt is de conditie / en hoe-
 el God sijne decreten boozstellende/somwijlen geen conditien daer by en

elt/ so en wil hy daerom niet datter gantsch geen conditie onder verstaen
 n worde/gelijk wy nu booz henen hebben getoont/sprekende van dat deel
 es Goddelicken rechts oft machts/dat in't quijtschelden vande sonden en

elaxatie der drepgementen bestaet. Hier van hebben wy klare exempelen
 a Abimelech/ en b Ezechias/den welcken de doot simpelick was aenge-

a Ge. 26. 3

b 4. Reg.

20. 1.

Esa. 38. 1.

Ion. 3. 4.

10.

Ier. 18. 3.

pt/mitsgaders inde c Ninibiten/welcken de verwoestinge van hare staet/
 is binnen 40 dagen toe-komende boozsept was. En nochtans is de uyt-

omste daer op niet gebolgt/om eenige oorzake die God beweegt hebbē om
 e kracht der drepginge te versachtē/of t'eenmael wech te nemē. Wat dat
 ese sake oock dooz algemeene spreuckē van God betuygt/is by de Prophe-

ten

ten. Want alsoo spreekt hy by Jeremiam : Ick sal dickwijls segghen t'gens een volck en tegen een Coningrijck / dat ick dat wil uyt-wortelen verwoesten en verderben. Indien het volck over het welke ick sulcks gesproken hebbe / van sijne boosheyt berouw heeft / (oft sich bekeert) soo sal ick oock berouw hebben over het quaed dat ick het selve dacht te doen en ick sal haestelijck spreecken over een volck en over een Coningrijck dat ick het sal bouwen en planten. Indien het doet dat quaedt is in mynen oogen / soo dat het mijne stemme niet en hoozt / soo sal my berouwen over het goedt dat ick gheseyt hadde 't selve te sullen doen. Daerom seyt

Y. 11. hy aen de selve plaets : Dat hy een quaedt tegen de Israeliten formeert / en een ghedachte tegens haer vooz-neemt / en evenwel vermaent hys dat sy wederom keeren van haren boosen wegh / te kennen ghevende datter noch hope van vergiffenisse oberigh was. Desghelijcks by Ezechiel :

Ezec. 33. 14. Indien ick gheseyt sal hebben tot den rechtbeerdighen dat hy levende sal leven / en hy vertrouwende op sijne rechtbeerdighedt ongherechtigheyt doet / alle sijne rechtbeerdigheden sullen vergeten worden / en in de ongerechtigheyt die hy gewoocht heeft / daer in sal hy sterben. Maer indien ick tot den godloosen gesept sal hebben / ghy sult stervende sterben / en hy berouw heeft (oft sich bekeert) van sijne sonde / en doet oordeel en gerechtigheyt / Ec. die sal levende leven / en niet sterben. Daer uyt klaerlijck te sien is / dat soodanighe 't zy belosten / 't zy dreygementen Godts / hoe-wel blootelijck vooz-ghestelt / nochtans niet een stilswijghende conditie die op het toe-komende siet / te verstaen zijn. Ober-sulcks doet Godt sijne decreten niet te niet wanneer hy de conditie ontzekende oft op-houdende / niet en verbult 't ghene hy daer onder besloten hadde. Ondertus-schen nochtans als hy die niet en verbult / woeter gesept dat hy berouw heeft als oft hy eenighsins van meeninghe veranderde : Namelijck / om dat hy niet meer en wil doen 't gene hy hoe-wel onder conditie had vooz-genomen te doen / en daer hy nu alreede seer toe gheneghen was. Alsoo was hy eertijds seer gheneygh om de Israeliten te straffen / als hy tot

Exod. 32. 10. Y. 14. Moses seyde : Laet my begaen / dat mijn grimmighedt ontzande teghen haer / en ick haer verdelge / en nochtans heeft de Heere dooz de ghebden van Moses versoent gheweest / dat hy niet en dede het quaedt dat hy ghesproocken had teghens sijn volck. 't Is voozwaer het werck eens stantvastighen by sijn vooznemen te volherden / ten zyder yet tusschen komt / daer niet recht dient acht op ghenomen te zijn / en dat machtrigh is om den wille in een ander meeninghe / insonderheyt die sachter is te buyghen. De goedertierenheyt dan noch en strjdt niet met de stantvastighedt / aengesien sy niet de billichheyt r'eenmael over-een-komt. Dit is on-stantvastighedt / als men het geene absoluytelijck en wel is vooz-ghenomen te niet doet / oft sijn vooz-nemen om geene oft geringhe oorzaeck verandert / vooznemelijck in een saeck van grooten ghewichte / offer al schoon gheen absoluyt decreet desen aengaende / tusschen beyden ghekomen

gekomen en is. Geen deser dingen doet Godt. Anders verlooꝝ hy de eere niet alleen van stantvastigheyt / maer oock van volmaeckte wijsheyt: want die der selber dingen een doet / sulcks geschiet daerom / oft om dat hy niet en weet wanneer hy yet booz hem neemt te doen / alles wat daer op loopt en aen dese oft die sijde eenige kracht heeft / oft om dat hy het selve niet ghenoech en oberweeght / 't welck oorzaeck is dattet hem nu van meerder dan wederom van minder gewicht schijnt te zijn / dewijl 't hem in sijn booz-nemen af-bzenght dattet te boozen niet en dede. En dat selve is een teecken van eenighe onweteneheydt. Want dien is den saeck niet altydt ten vollen bekent / aen den welken sy nu van grooter dan van minder ghewicht schijnt te zijn. In een van beyde de boozseyde deelen moet eenigh ghebreck wesen. Nu ghemerckt Godt al-wetende en volcomelijck wijs is / soo en heeft dusdanighe veranderlijckheyt in hem geen plaets. Alles staet booz sijn ooghen wat eenighe kracht soude ooghen hebben tot het ghene hy besluyt. Ist dan dat hy een absolupt deereet maect / is openbaer datter noyt yet sal tusschen komen dat hem in meeninghe soude doen veranderen: en ober-sulcks van wegghen sijde volstandigheyt verandert hy oock het selve nimmermeer. Maer in ten hy yet booz-neemt onder conditie / sulcks en verandert hy niet dan in soodanighe oorzaecken die hy alreede doe ter tijdt ghesien heeft te binnen ghebeuren / als hy dat besluyt maecte / en welcke booz handen inde / hy ghewilt heeft dat sijn besluyt gheen kracht hebben soude. Ist terhalven altydt standvastigh oft sich selven ghelijck / en hoewel hy sijn booz-nemen eenighsins verandert / soo en verandert hy nochtans het selve niet booz soo veel hy van den beginne ghewilt heeft dattet onberanderlijck / maer booz soo veel hy ghewilt heeft dattet veranderlijck soude zijn.

Nu dewijl Godt in sijn booz-nemen als ghebleken is / stantvastigh is / so moet hy oock in sijn woorden en wercken / als bzychten en ghetupgesessen sijns booz-nemens stantvastigh zijn. Andersins alser noch gheen besluyt en is ghemaect / en de saeck in sijne bzye wille-keur staet / soo verandert Godt somtijlen selfs om sijn vrymachtigheyt te betoonen verandelijck / nu dus van soo: Want hy en doet niet aen allen de selve weldaden / noch hy en deeldtse oock niet aen een peggelijck in de selve mate niet / hoewel hy hier in soodanigh een boet pleeght te houden / dat hy in 't laeghste tot het hooghste boozt gaet / ten zy de boosheyt des menschen den loop sijner welbadingheyt stupte. Van gelijcken schrijft hy eenige Wetten booz die hy nader-handt wederom af-schaft. Alsoo heeft hy ter Israëlitische volck / als noch in sijn kindersheyt zijnde / ceremoniele Wetten booz-gesteld / op dattet door de selve als onder een Kinder-meester tot sijn mondighe jaren / oft oock tot den mannelijcken ouderdom mocht b-wassen. 't Selve nu tot den manlijcken ouderdom ghekomen zijnde / heeft hy dien Kinder-meester ontrocken / en niet ghewilt dat het

ouder die redimenten oft beginselen sijne kindeshepdt betamende / langer soude staen / maer met ontbindinghe van die Wetten in byshepdt gesteldt. 't Welck in Godt gheen bewijs en is van omstandt-vastighepdt / maer veel meer van d'alderhooghste wijshepdt / met d'alderfouberaanste macht t'samen-gheboeght.

Nae dien wy dan genoegh schijnen gesept te hebben van de hepligheyt Godts / resteert dat wy de nuttighepdt deser leere hier neffens stellen. Wooz-eerst dan dient dese saecke om de liefde en eerbiedinghe tot Godt in onse herten op te wecken / en te boeden. Want wy souden Godt niet ghenoech konnen lief hebben / noch soo alst behoort eeren / soo wy ghehoofden dat hy met eenige booshepdt behelpt oft met eenighe smette van onreynighepdt bebleekt was / de opinie boozwaer van wozeethepdt / onbillighepdt / onghetrouwighepdt / en bedriegherpe is bequaem om alle liefde uyt onse herten uyt te roepen / mitsgaders om onse hope en vertrouwen die wy op hem stellen te vernietigen / als steunende op sijne trouwe en waerachtighepdt.

Ten anderen maecht de oberweginghe van Godes hepligheyt / dat wy oock met eenen ober grooten pber nae de heplighepdt staen. Eerst dewijl het betaemlijck is dat wy ^a Godts naevolgers zijn / wy segge ick / die boozsijn kinderen willen gehouden worden: Waerom gelijk wy te bozen oock gesien hebben de heplige Schzifture ons vermaent / dat ^b wy hepligh zijn / ghelijck oock Godt hepligh is / ^c dat wy in 't licht wandelen gelijk hy in 't licht is / ^d dat wy ons selven reynigen gelijk hy reyn is / ^e dat wy wetende dat hy rechtveerdigh is / van gelijken bekennen dat dese alleen uyt Godt ghebozen is die rechtveerdigheyt doet. Daer nae vermits uyt soo groote heplighepdt licht is af te nemen dat Godt niet alleen tot sonden ons niet aen en pozt / maer ter contrarien ons t'eenemael daer van soeckt af te trecken. Want dese heplighepdt Godts maecht dat hy van de godlooshepdt een grooten afkeer heeft / en die in andere ten hoogsten haet / daer-en-tegen de Godtbzuchtighepdt en om haren twille de Godtbzuchtige menschen liefst / en een sonderling welbehaghen aen de selve heeft : Waer uyt volghet dat dese alleen gemeenschap hebben met Godt / en de eeuwighe ghelucksalighepdt verkrijghen sullen / daer de godtloose / ten 3^{se} haer bekeeren / gheduerigh booz hem sullen verbloecht zijn en d'alder-swaerste straffen lijden. De woorden des Psalmists ten desen propoost dienende / zijn aenmerckens waerdig / die in 't Hebreus aldus luyden : De Heere proeft den rechtveerdighen / en (oft maer) den godtloosen en den ghenen die d'ongherechtigheyt lief heeft haet sijne ziele. Hy sal regenen ober den godtloosen / stricken / byer en swavel / en een gheest der storm-winden het deel hares beekers : Want de Heere is rechtveerdigh / hy heeft gherechtigheden lief / sijn aengesicht sal sien den oprechten / dat is / hy is den broomen goedt-gunstigh en draeght geern sozge booz haer. Doch hier van sullen wy wijder sien daer wy handelen bande liefde en haet die Godt de menschen

a Eph. 5. 1

b Lev. 11.

en 19. en

20.

1. Petr. 1.

c 1. Ioh.

1. 7.

d 1. Ioh.

3. 3.

e 1. Ioh.

2. 29.

Iac. 1. 12.

1. Ioh. 1.

7.

Psal. 11.

71. 8. 9.

Cap. 30.

menschen toe-draeght. Nu 't ghene wy segghen van de heylighejdt en
 gerechtichejdt Godts in 't algemeen / 't selve moet men oock verstaen
 in alle deelen der selve in 't bysonder: Namelijck dewijl Godt niemant
 onghelijck en doet / moeten wy ons oock daer van onthouden: aenghe-
 ren hy de persoonen niet aen en neemt / soo moeten wy oock het ghelooft
 onses Heeren Jesu Christi niet hebben met aen-neminghe der persoo-
 nen / als Jacob vermaent / welck ghebodt den Rechters bysonderlijck
 in-gaet. Aenghesien hy ghetrouw / waerachtigh en oprecht is / soo
 moeten wy mede soodanigh zijn / en boozts van alle ontrouwe / loghen/
 vdszoch en ghebepnsthejdt verre af-wijcken / die anders doen sullen de
 veeckende gramtschap Godts niet ontgaen. Hier by komt dat wy hoo-
 vnde / Godt gheen upt-nemer van persoonen te zijn / maer een recht-
 beerdigh Rechter / die een veder wil en pleeght te verghelden nae sijne
 mercken / hebben te ghedencken hoe wy den tijdt onses lebens in vree-
 den moghen ober-bzenghen / en in goede wercken volstandigh zijn / op
 dat wy booz sijnen Rechter-stoel eyndelijck moghen bestaen. En dit
 niet insonderhejdt te bedencken den ghenen die ober andere ghesteldt
 in / als Heeren en Magistraten / datse hare knechten en onderdanen
 gheen onghelijck en doen / ghedachtigh zijnde datse eenen rechter heb-
 ben in inde Hemelen / by den welcken gheen upt-neminghe der persoonen
 is.

Jac. 2. 1.
 Deut. 19.
 15.
 Lev. 1. 17

Ro. 2. 11,
 1. Pe. 1. 17
 Deut. 10.
 16.

Ten derden soo is de ober-weginge van Godts rechtbeerdighejdt seer
 rofhtelijck tot nedzighejdt / tot bereypt-willige gehoorzaamhejdt en lijdt-
 nemhejdt der quaden / die ons nae sijnen wille ober-komen: Want
 dat wy ons selven booz stellen dat Godts wille altijd rechtbeerdigh
 is / soo sal 't geschieden dat wy daer teghen niet en sullen derren kicken/
 ander eenighe wepgheringhe sijne bebelen sullen ghehoorzamen / en alle
 hartigheden die hy ons opleyt / so wyse niet en konnen verbidde / gedulde-
 lck verdragen; van ghelijcken oock ten aensien van anderen ons ontsien
 de Goddelijcke oordeelen en wercken te berispen / oft die van eenighe onge-
 rechtichejpt te beschuldigen / wetende dat noch ons noch pemandt anders
 inigh onrecht van Godt geschiet. Ist dan noch dat wy de billichhejdt
 van Godts oordeel niet ghenoech en begrijpen / soo sullen wy liever ober
 onses als ober des Goddelijcken oordeels billichhejdt twijffelen / en
 ober onse onwetenhejdt en ons of ander Luyden schult die dichtwijls
 verbozghen is / en niet Godt beschuldighen. Van de billichhejdt der
 voden Gods siet insonderhejdt Deut. cap. 4. Psal. 19. en Psal. 119.
 daer van de Goddelijcke oordeelen en wercken / siet onder anderen 't ge-
 by Ezechiel gheschreven staet Cap. 18. en 33. En in 't Boeck Job
 in verscheyden plaetsen. Doeter by het 9. capittel tot den Romeynen
 naer in 't midden.

Dese dan noch misbruycken Gods gerechtichejpt / oft liever verstaense
 niet ghenoech / die meenen dat Godt daer dooz wordt aenghedreven / om

alle sonde 't zy in den ghene die de selve begaen heeft / oft in een ander die in sijn plaetse komt te straffen : Waer uyt sy boozts besluyten allenthalben nootfakelick geweest te zijn / dat Christus de Goddelijcke gerechticheyt / mits de straffen aller onser sonden betalende / volkomelick soude genoegh doen / aengesien het eensdeels tegen de gherechticheydt in sich selfs aengemercht / anderdeels tegen de Goddelicke besluyten en uyt-spraecken plat af strijdt / dat hy een onschuldigen / hoedanigh Christus booznemenlick is geweest / soude straffen / waer van elders in dese Boecken ghehandelt woert. Doozts plegen dese luyden gemeenlick de gerechticheyt tegens de barmherticheydt te stellen / en contrarie effecten de selve toe te schrijben / als oft des rechtbeerdighepts plichts waer te straffen / des barmherticheyds de sonden te vergeben / daer de *H. Schrifture* niet alleen d'een tegen d'ander niet en stelt / maer doock de vergebinghe der sonden / en onse rechtbeerdighmakinge / en andere wercken der barmherticheyt / de Goddelicke gherechticheydt toe-schijft : Want geen werck Godts / 't zy hy straft / 't zy hy de straffe quijt scheldt / kan van gerechticheyt ontbloot zijn / hoe-wel hy niet tot alle wercken dooz kracht van de selve aen-ghedzeven woert / maer alleen tot soodanige die sonder ongerechticheydt niet konnen nae-gelaten woerden / hoedanigh de ghene zijn / waer toe hy sijn selven eentgher maten heeft verplicht. Van dit ghetal is de vergiffenisse der sonden den boetbeerdigen booz-ghestelt / en veele andere wercken der barmherticheydt / die Godt oft dooz Christum / oft dooz Christum eerst de menschen belooft heeft.

Ez. 18.2.

Siet lib. 5. cap. 22.

Ro. 3.25. 26.

1. Io. 1.9.

2. Pe. 1.1.

Ps. 31.2.

71.2.19.

24. &c.

89.17.

143.1.

CAPIT. XXVI.

Van de saligheydt Godts.

1. Tim. 1. 11, 6, 15.

Adien wy gehandelt hebben van de bysondere volmaechtheden des Goddelicken verstants en willes / volght dat wy spreken van de gene die uyt alle die epgenschappen Godts / welke tot noch toe van ons aengemercht zijn / ontstaet. Dese is Godts saligheyt : Saligh woert Godt ghenoemt in den eersten Blyef tot *Timotheus* aen 't eerste en laerste capittel : Aen 't eerste daer hy verhaelt het Euangellium der heerlijkheyt / oft 't heerlijcke Euangellium des saligen Godts : Aen 't laerste / als hy seght dat die salige / en alleen machrige (Godt) t' sijner tijdt Christum / oft sijne doozluchtrighe verschijninghe sal openbaren. In beyde plaetsen schijnt hy Godt met dien tijtel te beschrijven / om daer dooz te verstaen te geben niet alleen dat hy in sich selfs saligh is / maer

is / maer oock de fonteyne van onse salighepdt / die hy in den Euangelio
 wel alle menschen aen-biedt / maer in de toe-komste Jesu Christi / den
 Zodtbruchtigen inder daet wil schencken. Dat de saligheyt Gode toe-
 omt / kan een peder licht bemercken / want hoe-wel by alle Geleerden hier
 an geen eenparigh geboelen en is / waer in de nature van de saligheyt be-
 aet : Nochtans welcke van alle dese geboelens / die niet van allen ober-
 ing verwozpen zijn / ghy aen-neemt / soo sult ghy moeten bekennen / dat
 Godt niet alleen saligh / maer oock d' alder-salighste is. Daer zijnder die
 saligheyt beschryben / datse is een opgehoopte bebattinge alles goeds /
 waer alle quaden van afgesondert zijn / oft een staet die dooz op-hoopinge
 van alle goederen volmaecht is : Hoe-wel men alle die goederen verstaen
 moet die met peder verstandighe nature (want in dese heeft de salighepdt
 alleen plaets) ober-een-komt / nu andere passen Gode / andere de Enge-
 len / andere de menschen : Wederom zijnder die meenen dat de saligheyt
 d' alder-beste / volmaechtste / bestendighste / en volstandighste werckin-
 ghe van de verstandige nature bestaet. Eyndelijck zijnder diese stellen in
 die gheneuchte oft wellustighepdt des lebens / welke ontstaet oft upt die
 op-hoopinge van alle andere goederen / oft upt soodanigh een werckinge
 is wy flux ghesepdt hebben. Nu van alle dese gheboelens moeter een
 waerachtigh zijn : Hoe-wel d' eerste en oock de laetste / booz soo veel sy de
 salighepdt in soodanigh een gheneuchlijck leven stelt / dat upt de op-hoo-
 pinghe van alle andere goederen ontstaet / met de ghemeene maniere van
 verzecken die de heplige Schzifture gewoon is te volgen / meer ober-een-
 omt / en d' een van d' ander wepnigh verscheelt / ja die beyde ten laetsten
 op een upt-loopen. Doch welck van dese drie gheboelens ghy toe-staet /
 hy moet bekennen dat Godt d' alder salighst is. Stelt ghy 't eerste / Godt
 van alle besmettinghe der quaden af-gesondert / en heeft alle goederen
 in sich / die 't alder-volmaechtste verstandige wesen eygen zijn. Verkiest
 hy het twaerde : Des verstandigens wesen's wercking / is vooz-eerst be-
 rentnisse en beschouwinge / daer nae upt-werckinge van de bekende saet-
 en. Wat de beschouwinge aen-gaet / dooz diense ontrent d' alder-Godde-
 lichste saken besich / klaer en doozluchtigh / en met geen wolcken der doo-
 ringhen overtrocken is / wozt de selve in haer nature aengemerckt / met
 recht de eerste plaets toe-geschreven / hoe-wel in 't menschelijcke veeltijds
 het werck van noots halben booz moet gaen : Want wy menschen kon-
 en niet altijt besigh zijn mettet geene in sich selfs booztreffelijckst is / ghe-
 verckit ons de noot elders roept / en wy niet veele dinghen t' seffens kon-
 en doen : Maer Godt is geduerigh in beschouwinge / en wozt dooz geen
 pterlick werck verhindert / altijt besigh zijnde ontrent d' alder-Godde-
 lichste dingen. Hoe-wel die beschouwinge oock niet upt en sluyt kennisse
 an andere saken / die oft tot makinghe van nieuwe wercken / oft verzo-
 inge en bestieringe der geschapen dingen dienstigh zijn / de selve is alder-
 verberst en doozluchtighst van alle doolinge bebrijt. Siet ghy op het derde

Cic. Tuf.
 cul. lib. 5.
 Boet. 4.
 de con-
 sol. phi-
 losophia.

van de booz-gestelde geboelens / 't selve gestelt zijnde / blijkt oock uytter boozsepde / dat Godt ghelucksaligh is : Want oft uyt die onepndelijcke op-hoopinge der goederen die in hem zijn / oft uyt die alder-treffelijckste werckinghe die wy Gode eyghen / en gheduerigh in hem sepden te wesen / bliedt noodsaecelijck een gestadige geneughte die dooz gheen ware vermenginge van doofhepdt ontroert en is : Hy heeft een alder-genoeghelijckst ghevoelen / dat ick soo segge / sijns selfs. Hy en vindt in sich selfs niet dan dat seer goet en begeerens waerdigh is / oock niet in sijne werken dat hem waerlijck berouwen mocht. Alle vreesse van veranderinghe tot erger / is van hem af-geweert. Hy heeft booz geen vrandt te duchten die hem beschadighen oft overweldighen mocht / dewijl alle die hem teghen-staen / geheel end' al onder sijn macht staen / soo dat sy niet sonder sijn weten booznemen / niet sonder sijn toe-laten verrichten / jae selfs van hare plaetse haer niet verroeren en konnen / ick swijghe datse Godt / wiens natuere gheen schade oft ghewelt kan bereycken / eenighsins beschadighen souden.

Ende ons seggen wordt hier dooz niet verstaect / dat Godt veele dinghen siet gheschieden / die hy wilde dat niet en gheschieden / en dat de Schzifture ergens betuyghe / dat hy om der menschen schelm-stucken in sijn herte bedroeft / en dickwijls verdoort is gheweest / dat hy van eenige sijne raedt slagen berou heeft gehad / hem oock ergens een seckerse vreesse toe-schrijft / als wy hier naer sullen sien / daer wy van de affecten en herts-roeringhen die hem de Schzifture toe-schrijft / handelen sullen. Want daer zijn booznemenlijck twee dinghen in den wege / welke maecten dat dat misghaghen oft ongenoeghen / ober der menschen werken die teghen sijnen wille woorden op-ghenomen / sijn ghelucksalighhepdt niet en konnen verstooren. 't Eene is / dat dit alles hoedanigh het oock zy / dooz d'onepndelijcke oberbloet en groothepdt der goederen die in hem zijn oberstolpt wordt / niet anders als een droppelken waters in een groote blamme ghewoopen / verteert en verdwijnt. 't Ander is / dat Godt de dinghen selfs / die andersins seer quaedt / en met sijnen alder-besten wille aldermeest strjddende zijn / weet te wenden tot sijns naems eere / nae de groote wijshhepdt en macht / waer mede hy begaest is. Daerom hoe-wel die saken dooz haer selfs Gode onaenghenaem en geensins vermakelijck zijn / nochtans om des eynds wille / waer toe hy de selve altijd kan en pleeght te stieren / moetense hem / dat ick soo spzecke / tot sijn lust en vermaeck dienen. Doozts dat den selven droefhepdt / gramschap / berou / en vreesse in de heplige Schzifturen woorden toe-gheschreven / gheschiedt eensdeels dooz een onepgentlijcke maniere van spzeken / als hier naer 't sijner plaetse sal gheseyt worden / anderdeels sooder yet in die woorden is dat niet hare eygenschap ober-een-komt / 't selve is soodanigh / dat het sijn gelucksalighhepdt / en geduerige geneuchte / niet alleen niet wech en neemt / noch af-bzeeckt / maer oock in der waerhepdt niet en verstoort / om redenen een wepnigh

cap. 29.
en ver-
volg.

wepnigh hier te boozen verhaelt / oversulckis om in 't kort de gantsche
 reek te verbatten ; Godt en ontbreect niet van 't gene tot d' aldergroot-
 ste en volmaectste ghelucksaligheyt behoort / aenghesien alle quaden
 in hem af zijn / en niet inder waerheyt hem kan beschadighen / daer-
 teghen onepndelijcke / geduerige en stantvastige goederen / by / en om-
 kent hem zijn. Doeghter by dat hy van niemanden en dependeert / geens
 onckis ghebreck hebbende : maer liever alles aen allen mede-deelende / Acto. 17,
25.
 aerom hy waerlijck genoeghsaem is / en met sich selfs vernoeght / twelck
 wijse seggen / alleen den gelucksalighen toe te komen / en heeft in sich
 niet gene dat inden alder-gelucksalighsten bereyscht wordt / dooz dien hy
 geheel van sich selfs toe-gerust is / en in sich selfs alleen alle dingen stelt.
 Dese dingen alsoo kortelijck verklaert zijnde / willen wy de nuttigheyt
 deser leere insghelijckis met wepnigh woorzen booz-stellen / hoewel die
 by sich selfs licht aen een yeder bekent is : Want booz-erst dient dit om
 rooter eerbiedigheyt tegens Godt in onse ghemoederen / oft op te wer-
 en / oft te boeden / wanneer wy sijne ghelucksaligheyt verstaen : want
 Godt soude minder alst behoort / van ons gherespecteert worden / indien
 wy verstonden dat hy / oft alreede ellendigh was / oft wesen konde / en
 in Majesteit soude by ons verachtelijcker zijn. Hier by komt dat wy
 die weldaden des te meer moeten achten / hoe wy dat verstaen / dat hy
 inder ons altydt Saligh geweest is / en in aller eeuwigheyt heeft kon-
 en wesen / gheen hulpe van buyten tot de volmaectste wel-genoegent-
 heyt ghebreck hebbende / ja dat wy die onuytputtelijcke zee der Godde-
 elcke saligheyt / alle geluck tot ons af-bloeyt / en al wat goets ons toe-
 comt / al waer 't schoon noch soo groot / soo dattet onses herten wensch-
 tet alleen verbult / maer oock overtreft slechs een kleyn bledtken is
 zuytende wy sijne gelucksaligheyt.

Cic. inde
 wonder-
 spre-
 ken.

Daer-beneffens onderstut en ondersteunt dit overleggh bande Godde-
 elcke saligheyt / de hope van onse eeuwige saligheyt / welke terstont
 vade om berre vallen / ten zy wy bekenden dat Godt altydt gheluckigh
 / en wesen sal : Want wie soude hem bande ghene die selfs ellendigh
 in kan / oft immers niet altydt geluckigh is / een geduerige en vaste ge-
 lucksaligheyt beloven konnen ? derhalven ghelijck als wy in den aen-
 merk seiden / hierom ist dat den Apostel van Gode getuyghet dat hy Sa-
 ligh is / om daer dooz te verstaen te geben / dat hy de Fonteyn is van on-
 seligheyt / oft immers wesen kan.

CAPIT.

Van de grootheyt, oneyndelijckheyt, en over-al-tegenwoordigheyt Godts.

Hier sullen wy nu by-boegen de grootheyt en oneyndelijckheyt die de Schzifture Gode toe-schrijft / en als uyt de booz-verhaelde eyghenschappen / insonderheyt uyt de macht / authoziteyt / heerschapppe en wijsheyt ontstaet / beteekenende de grootste volmaeckthejdt / soo van de selve als van de wercken daer uyt boozt-komende / gelijk als blijcken sal / in dien wy die Schziftuer-plaetsen wat nader willen insien / waer in hem grootheyt en oneyndelijckheyt toegeschreven wort. En om dat de ober-al-teghenwoozdighejdt met sijne oneyndelijckhejdt eenighsins verknocht is / sullen wy hier van oock een weynigh sprecken.

Belangende dan de grootheyt / die wort inde **H.** Schzifture Gode menighmalen toegeschreven : want deurgaens noemt sy hem groot / 'tzy ^a absoluutelijck / oft by vergelijckinge gelijk als hy groot gesept wort ^b boven alle Goden / oft met eenigh byboeghsel / ^c groote Coninck oft ^d God : oft wanneer se de soorte van die grootheyt uytzucht / en klaerlijck te kennen geeft waer in die bestaet / also wort hy by ^e Nahum gesept / groot in sterckte oft macht / als oock by Job / alwaer hy te gelijk genoemt wort / groot in oordeel en veelheyt der gerechticheyt : By Jeremias groot in raet / en veelboudigh (oft uytnemende) in werck / welck laeste de grootheyt van sijne macht / ^f seffens in sich begrijpt : want het woozdt grootheyt op Godt gepast zijnde / betekent volgens de gemeene maniere van spreken / een uyt-nementheyt oft uytstekentheyt. Doornemelijck sodanige / die oft in heerschapppe oft macht / mitsgaders in wercken van beyden boozt-komende / bestaet. Om welke laeste reden God veeltijts inde selvet ^g samen-bindinge van woozden / te gelijk groot en verschzickelijck gesept wort / want Godt is verschzickelijck in macht en wercken / insonderheyt als hy vergramt zijnde / wzaeck oeffenen wil. Also segt Dabid / segt tot God : hoe verschzickelijck zijn uwe wercken Heere : In de veelheyt uwer kracht (oft grootheyt uwer macht) sullen u liegen (dat is liefkoosen / en als blepen) uwe byanden. En wederom : komt en siet de wercken Gods : verschzickelijck in sijne raetslagen (Hebz. werck) ober de kinderen der menschen. ^a Somwijlen wort hy te gelijk groot / machtigh en verschzickelijck ghenoeemt / alwaer het woozt machtigh / die grootheyt oft verklaert / oft uytbreydt / en noch meer indzucht. Ich gae andere plaetsen boozby / die te kennen gheben dat de grootheyt Godts / doornemelijck op sijn macht siet.

De

De grootheyt Gods/ als men verstaen kan upt het gene van sijn macht
 a authoziteyt / oock van sijn wijsheydt geseyt is / is onepndelijck en on-
 greypelijck / waerom den Psalmist seyd: De Heere is groot en seer te Psal. 145.
 wijzen / en sijns grootheydts is geen eynde (Hebreeusch ondersoekinghe). 3.
 Nu dat den Psalmist spreekt van de grootheyt sijner macht en wonder-
 bare wercken / blyckt upt het volghende / daer hy die grootheydt vooz-
 re pzyist / en eenighsins verclaert: Gheslachte / seyt hy / en gheslachte
 al pzyisen (Hebreeus gheslachte sal aen gheslachte vertellen) uwe wer-
 m / en sullen uwe macht uytspreecken: De heerlijckheyt der eere uwer
 plighedyt sullen sy spreecken (Hebreeus 't cieraet der eere uwer heer-
 lichheydt sal ick spreecken) en uwe wonderheden vertellen / en sullen de
 racht uwer verschrickelijckheden segghen / en uwe grootheydt verkon-
 nghen. Hier op slaet oock eenighsins 't gheene wijders volght als hy
 ydt: De eere uwes Rijcks sullen (uwe Heplighen) segghen / en van
 uwe macht spreecken. En hier op siet den laetsten Psalm / Gode toe- Psal. 150. 2.
 hrijbende de veelheydt der grootheydt / en ghebedende dat wy Godt na
 ts selfs waerdigheydt pzyisen. Men soude oock de woorden Jobs van Iob 11. 7.
 se onepndelijckheydt Godts / moghen verstaen. Hoe-welse van Godts 8. 9.
 wijsheydt / die hy volmaecktheydt noemt / worden upt-ghespzoocken/
 selcke in 't Hebreeusch alsoo gheschreven staen: Sult ghy de onder-
 reckinghe Godts binden? Sult ghy tot de volmaecktheydt des Al-
 nachtighen komen? Wat sult ghy met de hooghten des Hemels doen?
 p is dieper als de Helle / hoe sult ghy bekennen? Sijn mate is lan-
 ger dan de aerde / en wijder dan de Zee. Nu datter niet van Godt
 ffs / maer van pets dat in hem is ghespzoocken wort / gheben de wooz-
 m en by-woozdekens / in 't Hebreeusch staende in 't vrouwelijck ghe-
 nucht / te kennen: Want daer wort gheseydt profunda, dat is diep
 ben de Helle / en Lata, dat is wijt boven de Zee / en als sijn mate ver-
 melt wort / staet het by-woozdeken zyn, van ghelijcken in 't vrouwen
 gheslachte

Woozts dese onepndelijckheydt der Goddelijcke grootte / vertoont sich
 insdeels in de volmaecktheydt der trappen / booz soo veel hy die in den
 hoghten trap heeft / anderdeels in de upt-bzeydinghe / ten opsicht van
 booz-werpselen: Waer van het laetste in sich begrijpt / oft upt sich
 mert die ober-al-teghenwoozdigheydt / welke de Schriftuere Gode
 e-schijft. Want om dat de macht en wijsheydt Godts sich tot alle
 nghen uptstrecken / ghelijck oock sijn heerschappye oft ghesaghy: Hier-
 m werdt hy gheseydt ober-al tegenwoozdigh te zyn / en alles met sijn
 godtheydt te verbullen. Want dewyl in menschelijcke saken de mensche
 ren opsicht en pleeght te hebben / dan ober het gene daer hy by oft outrent
 / en den werck-man metr'et ghene hy werckt / cenighsins vereenight
 moet zyn / hierom ist dat Godt met woorden van de menschen ontleent/
 seyt wort tegenwoozdigh te zyn / by 't gene daer hy opsicht op heeft / dat
 M m hy

hy besozght/ en daer omtrent hy met sijne werckinghe besich is / gelyck
 dock te ^a komen / wanneer hy tot eenigh werck insonderhepdt dat booz-
^atreffelijck is te verrichten / sich als op-maectt : Doch wordt Godt al-
 dermeest ghesepdt teghenwoordigh te zijn by de dinghen die hy onder-
 houdt / onderstut en hulpe toe verstreckt. Hier uyt zijn ontstaen die ver-
 scheyden trappen der Goddelijcke teghenwoordighhepdt die de Theolo-
 giens daer sy van Godt handelen/ gewoon zijn te verklaren : Want door
 sijn alghemeene boozstenighepdt/ is hy by en omtrent alles wat van hem
 gheschapen is / en onder de dinghen die hier beneden zijn / insonderhepdt
 by den mensche / als die boven d'andere aerdsche schepselen uytsteecht/
 meer sorghe en hulpe van noode heeft / en met meerder wijshepdt een-
 gher maten ghegouberneert moet worden. Boozts is hy onder de men-
 schen op een speciaelder en uytnemender maniere ^b by sijn volck / en booz-
 nemelijck de gheene die oprecht boozom zijn / soo dat hy ten aensien van
 sulck een volmaecte maniere der Goddelijcke teghenwoordighhepdt / ge-
 sepdt wordt by den godloosen / en die vzeemt van hem zijn ^c niet te wesen/
 oft isser hy eenmael by geweest / haer verlaten te hebben. Hoe-wel oock
 de vzeine ^d bidden dat hy van haer niet en wijcke : Dat meer is / als hy
 haer gheen teghenwoordighhe hulpe en bewijst/ maer in eenighe swarig-
 heden laet vallen / oft daer in langher blijven / wordt hy somtijds ghe-
 sepdt van haer ^e gheweecten te zijn/ en haer verlaten te hebben/ gelyck de
 menschen gesepdt worden andere by te staen oft te verlaten/ als sy die hel-
 pen oft wepgheren te helpen. Soo zijn dan hier wederom verscheyden
 trappen oft manieren van de Goddelijcke tegenwoordighhepdt/ waer van
 sommige rupmer/ sommige enger zijn / en d'een d'ander in waerdigheyt
 overtrest. Onder anderen die den bozen hier een sterfelijck leven ley-
 dende / ghemeen is oft wesen kan / is dit d'aldertreffelijckste / wanneer
 hy door den heplighen Gheest in pemandt woont / en met hem als een
 Vader met sijn kindt/ door de binnenste gheneghenthepdt der liefden ver-
 eenicht is/ waer van de H. Schrijtuere aen verscheyden plaetsen ^f ghe-
 wachmaecken : Epndelijck op d'alder-volmaeckste maniere heeft God
 eertijds by Christus gheweest en in hem hoe-wel op der aerden verkee-
 rende / ghewoont : Van welke teghenwoordighhepdt-trap Christus
 spreekt/ als hy seght dat de Vader in hem/ en hy in den Vader is/en wil
 dat sulcks uyt sijn woorden en wercken bekendt worde. Siet hier van
 Johannes capit. 10. en 14. Daer by-geboeght de woorden Petri. Actoz.
 2. en 10. Welcke hier nu gheen pas en gheeft uyt te legghen / maer roe-
 ren die alleen aen tot beter verstant. Van 't ghene wy aengaende die ge-
 nerale en allen schepselen / ghemeene maniere der Goddelijcke teghen-
 woordighhepdt ghesepdt hebben : Van dese alghemeene maniere spreekt
 Dabid in de boven-van-ons-aengheroghen plaetse / daer wy van de
 Goddelijcke alwetenhepdt handelden / Psalm 139. Booznemelijck in
 dese woorden : Waer sal ick gaen booz uwen Gheest / en waer sal ick
 booz

^aPf. 80. 3.
 96, 13, 98
 9, 101, 2.
 Ef. 31. 14.
 30, 27, 35.
 4, 36, 17.
 40, 10.

^bLev. 26.
 11, 12.
 Deut. 23.
 14.

2. Cor. 6.
 16.

Gen. 26.
 3, 39, 2, 33

21, 23.

Psal. 145.

18.

Ef. 55. 6

^cNu. 14.
 22.

Iof. 7. 12.

1. Sam. 26

15.

2. Par. 25.

5.

^dPfal. 22.

12, 35, 22

38, 22.

^ePfal. 10.

1, 22, 1.

Matt. 27.

46.

^f1. Cor. 3

16, 14, 25.

Ephes. 2.

22, 4, 6.

1. Ioh. 3.

24, 4, 13.

Ioha. 10.

38, 14, 10.

12.

Act. 2, 22

24, 10, 38.

Pf. 139, 7.

doer uwe aenghesicht bluchten? Indien ick in den Hemel opklimme/
 mer zijt ghy / dael ick neder in de Helle ghy zijt daer omtrent: Neme
 ik de bleughelen des dagheraets/ en ga woonen in 't upterste des Zees/
 daer sal my oock uwe handt gheleyden/ en uwe rechter-handt vast hou-
 den. Alhier wordt ghesepdt dat Godts wetenschap / en macht die hy
 grijpt / onder den naem van Gheest / handt en rechter-handt / buyten
 een plaets ghesloten en is / maer tot allen doer-dringht en berepcht:
 Daer toe wy oock by-brachten de woorden Godts by Jeremias/ daer
 seyd / dat hy Hemel en aerde verbult / ghelijck oock andere ghelcer-
 luyden hebben aen-ghemerckt / niet willende dat die woorden Da-
 vids / oft Jeremie van de on-epndelijckheydt des Goddelijckens We-
 sens / en uytbreydinghe in alle plaetsen / en saecken soudent te verstaen
 en. Andere hoe-wel sy gheloofden sulchs oock te konnen gheschieden/
 hebben 't nochtans daer voer ghehouden dat se soo als wy fluchts seyden/
 verstaen mochten worden: In welck gheboelen gheweest zijn eenighe
 niet van de minste der Scholastijcken. Nu dat Jeremias niet en spreekt
 van de ober-al-uytbreydinghe des Goddelijcken wesens / gheeft te ken-
 nen dat daer eben voer gaet: Meent ghy dat ick een Godt van nae-by
 en / spreekt de Heere / en niet een Godt van verre? Met welke woer-
 den hy te verstaen gheeft / dat hy soodanigh een Godt is die niet alleen
 in nae-by sien en wercken / helpen oft straffen kan / maer soodanigh
 te oock verre af zijnde / alles vermacht te doen. Dit en is gheen reden-
 es gheen die segghen wil dat hy ten aensien van sijn wesen en Per-
 son / ober-al-teghenwoordigh is. 't Selve dat wy voer die twee
 schryftuer-plaetsen verstaen / drucht Salomon uyt daer hy Godt al-
 to aenspreekt: Moet men dan waerlijck meenen (Hebreeus ist waer-
 chtigh) dat Godt op der aerden woont: Siet den Hemel / en der He-
 melen Hemel / konnen u niet batten / hoe veel meer dit huys welck ick
 hebouwt hebbe? Verstaet u niet batten en kan / alwaer openbaer is
 dat hy spreekt van de onepndelijckheydt Godts / ten aensien van sijn
 macht / wetenschap en voorsienigheydt: Want vermidts dit alleen een
 Tempel is / waer in Godt door sijn kracht en voorsienigheydt in
 elcker boeghen woont / dat hy de ghene die hem aldaer aenbidden / goe-
 ertierentlijck aensiet / en die hem om hulpe aenroepen / verhoort / soo
 ad het moghen schijnen als oft Salomon den Tempel hebbende ghe-
 bouwt / alwaer Godt gheduerigh met solemnele Godts-diensten moest
 he-eert worden; Sijn kracht en voorsienigheydt alleen als in die
 laetse had willen besluypen. Daerom om dit bedencken / voer te ko-
 nen en te toonen dat hy veel heerlijcker van Godt gheboelde / soo seyd
 p dat hy ten aensien van sijn kracht en voorsienigheydt / selfs niet
 an de alder-wijdeste Hemelen met alle hare spacies bevat konde
 worden / soo verre ister af / dat hy in de enghen des Tempels / die
 an hem ghebouwt was / besloten soude zijn / onder-tusschen nochtans

Ier. 23. 24

Augu-
 stijn.
 Steuchus
 Ioh. Cal-
 vinus.
 Mart.
 Bucerus.
 Phil. Mar-
 tinus.

3. Reg. 1.

17.

verfoecht hy van hem een bysondere achtneminghe op dien Tempel / en dat hy een onghewoonlijke kracht hier in wilde vertoonen / als uyt het volghende te sien is. Hier van en zijn niet verre verscheyden de woorden

Esa. 66. 1. **Godts by Esaias : Den Hemel is mijn Stoel (oft Thoon) de Aerde de Doet-schabelle mijner Doeten. Wat is dat huys welck ghy my bouwen sult ? en welck is de plaetse mijner ruste ? want om uyt te drucken de groothepdt en uytbreydinghe sijner macht / heerschapppe en boozsienighepdt / waer dooz hy in den Hemel sittende / oock de aerdtche dinghen berepcht / schrijft hy sijn selven dooz een figuerlijke maniere van spreekken soo grooten gestalte toe / als oft hy in den Hemel / als op sijnen thoon sittende / met sijne boeten de Aerde die onder hem is / gheraecte. Wy segghen dat de Coninghen langhe handen hebben / bermits hare macht sich verre uyt-streckende is. In ghelijcker boeghen ist dat Godt sijn selven soo grooten en onepndelijken ghestalte des Lichaems toeschrijft. Edoch / nadien hy deurgaens ghesepdt wordt inden Hemel sijn residentie te hebben / en de Aerde ten aensien vande plaets en waerdighepdt den selven onder-wozpen is / om te toonen dat sijn macht Heerschapppe en boozsienighepdt soo verre oock strecken / noemt hy die een Schabelle daer sijn boeten als op steunen en rusten. Hier toe ghehoort oock 't gene Christus sepdt by Mattheum / dat onsen Vader in 't verborzgen is : dooz 't verborzgen verstaende de heymelijke plaetse in welcke wy bidden. Want hy neemt dooz een in 't verborzghen te zijn / en in 't verborzghen te sien / als uyt de verghelijkinghe deser woorden met malkander blyckt. 't Welck niet en is te verwonderen / alsoo de selve Schrifcuere selfs van de menschen sepdt / dat sy oft haer herte en gheest aldaer is / daer sy oft metter herten en ghedachten alleen op sien oft daer hare kennisse toe repcht. Alsoo sepdt Christus in de selve plaetse by Mattheum een weynigh daer nae : Waer uwen schat is daer is oock uwe herte. Ende Elizaus die dooz den Propheetischen Gheest af-wesende ghesien hadde / wat rufschien sijn knecht en Naaman booz-gheballen was / sepdt : Was mijn hert niet teghen-woozdigh / als dien Man weder-keerde van den Wagen u te ghemoedt ? Alsoo sepdt oock Paulus dat hy by de Cozinthieren teghenwoozdigh is met den Gheest / en dat sijn Gheest met haer sal vergadert zijn. Van ghelijcken / dat hy by de Ghemeente te Colossen is met den Gheest / hem verblijdende en siende (oft met blijdschap siende) hare ordze en vastighepdt haers Gheloofs in Christo. Met veel meerder recht wordt dit van Godt ghesepdt / die op de volmaeckste wijze met sijn doozsichtighe en krachtighe boozsienighepdt alles dooz-wandelt / en d'alder-verborzghenste dinghen dooz-grondt. Eyndelijck van dese Goddelijke teghenwoozdighepdt bestaende in sijn kracht en boozsienighepdt / spzeecht oock Paulus inde Handelinghen der Apostelen / als hy seyt / dat Godt niet verre is van een peder van ons : Want in hem / sepdt hy / leven en sweben en zijn wy. Nu in hem is soo veel in dese plaetse**

maetse als dooz hem oft dooz sijn kracht / soz ghe / boozsienighepdt. Dit
 ijckt upt de volghende woorden die tot bewijs hier van worden by-ghe-
 macht: Gelyck oock eenige van uwe Poëten gesepdt hebben: Want wy
 en oock sijn gheslacht / dat is / wy trecken onsen doozsponck en afkomst
 zes gheslachts van hem / welke woorden niet te kennen geven / dat wy
 de upbreypdinge der Goddelijcke substantie ons van allen kanten om-
 rttende / beweegt worden / leven en zijn: Maer dat wy dooz sijne kracht
 doozt-gebracht zijn / van hem levens en bewegens kracht hebben / en als
 an hem afkomstigh zijnde dooz des selfs soz ghe en boozsienighepdt ge-
 uerigh worden onderhouden.

Dese onepndelijckhepdt en ober-al-regenwoozdighepdt Godts / gelyckse
 volgens d'algemeene bekentenisse secker en van de Schzifture klaerlijck
 utupght is / soo isse ons nut en noodigh om te gelooven / gelyck als blij-
 en kan upt het ghene hier oben van Godts alwetenhepdt / almacht / en
 repndelijcke groothepdt sijner heerschappye ghesepdt is: Want de be-
 mckinghe des selfs baert in ons een vreesse / treckt ons af van alle sou-
 en waer dooz wy sijn ooghen souden moghen vertoornen / stut en onder-
 eunt ons vertrouwen 't welck wy op hem ghesteldt hebben / dewijl wy
 weten dat sijn macht en boozsienighepdt ons nerghe en ontbreect / dat
 en wijtte van plaersen sijn hulpe buyten sluyt / en dat ons gheen quaedt
 doos kan ober-komen / ten zy met sijn weten en wille / midtsgaders
 doz sijn alwijse bestieringhe. Maer dat sijn wesen in peder ondeylbaer
 ofken oft lichaemken gheheel besloten / en in alle oock d'onreynste plac-
 en reghenwoozdighe soude zijn / niet minder als in de aldersuyberste en
 eerlijckste wooninghe der Hemelen / datse boozts met d'alderbuijste en
 onreynste wercken sich soude vermenghen / en met die dinghen op 't in-
 relijckst vereenicht worden / waer van 't ghedencken selfs een grouwel
 / dat men sulcx van den Alder-heplighsten en Alder-heerlijcksten Godt
 ude moeten gheboelen op verlies van salighepdt / hebbe ick upt de h.
 schzifturen noch niet konnen bevinden. En 't is ongelooffelijck dat hy
 volen soude hebben sulchs van hem te ghelooven / die eertijds wilde
 at alle buylighepdt en onreynighepdt upt het Legher der Isracliten ghe-
 eert / en toe-ghedeckt soude worden / met by-voeginghe van dese reden:
 de Heere uwe Godt wandelt in 't midden van uwen Leger / op dat hy u
 rlosse en uwe byanden aen u overlevere / laet dan uwen Legher hepligh
 en en geen onreynhepdt daer in ghesien worden / op dat hy u niet en ver-
 te / ick swijghe dat hy oock andersins in oft dooz de Enghelen verschi-
 ende / niet ghewilt en heeft dat tot die plaetse yet onreyns soude ghe-
 recken / dies het te onghelooffelijcker is / dat sijn alder-heerlijckste sub-
 antie in het midden van d'al-onreynste dinghen en buyligheden soude
 erbozghen zijn. Daerom moet men't ten minsten die luyden ten besten
 ouden / die van wegen d'Alder-hooghste Majestept en eerbiedinge sijner
 godthept / soodanige dinghen van Godt niet en derben dencken / en liever

Mum. 5.
 2. 3.
 Deut. 23.
 10. 14.

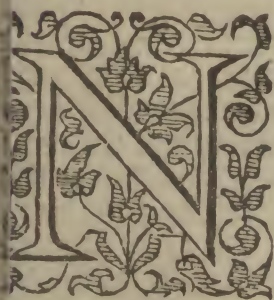
Ezod. 3. 5
 19. 10
 Iof. 5. 16.

a Iob 16. anders als van 't meeste-deel der Theologanten pleeght te geschieden/een-
 19. houdelijck en volgens de gemeene wijze van spzecken willen verstaen en
 Psal. 2. 4. geiooben 't geen de Schziftuer so dickmael en so updruckelijck inscherpt/
 113. 6. 115. namelijck dat Godt ^a inden Hemel / ^b om hooghe / inde hooghten is oft
 3. 123. 1. woont/ dat den Hemel sijn woon-plaets is/ Stoel/ Hups/ ^c dat hy vanden
 Eccl. 5. 1. Hemel aen merckt/ verhoogt/ aenschouwt/ ^d siet op de kinderen der men-
 Dan. 2. 28. schen/ dat hy ^e in een ontoeganchelijck licht woont/ niet en woont ^f in Tem-
 Mat. 5. 16. pelen met handen gemaect/ en soder yet meer is te kenne gebende ^g t'on-
 45. 6. 1. 9. derfchept van wooninge en ^h plaetse (want dit woort gebzuycken oock de
 7. 11. 21. heplighe Schzjbers/ daer sy van Godt spzeken) dat tusschen Godt en de
 Luc. 2. 14. menschen is. ^d Eenboudigheyt dan noch van dit geboelen is des te min
 19. 38. berwerpelijck/ dooz dien de nature selfs alle volkeren der aerden hier toe
 b Deu. 26. schijnt te bermanen/ dat sy God inde Hemelen soecken/aengesien de Bar-
 15. baren selfs biddende hare ooghen en handen tot den Hemel verheffen / als
 3. Reg. 8. wy lesen oock van ⁱ David/ Salomon/ andere/ en epndelijck van Chzistus
 30. 39. 43. selve gedaen te zijn. Wes-halven de oude Hebreen / en den meesten hoop
 49. Pl. 33. der booznaemste Philosophen Godt sijn plaetse gestelt hebben in den He-
 14. 103. mel / dewijl dit sijn alder-waerdighste stoel en de plaetse der onberderf-
 19. Esa. 63. lijckheyt is/ gelijk sommige geleerde Mannen verscheyden getupgenissen
 15. 66. 1. uyt de selve hebben hy-gebzacht/ mitsgaders uyt de Schzisten der oude en
 Mar. 5. 24. moderne Chzistenen soodanige spzeucken versamelt/ die 't gemeen geboe-
 23. 2. len van de ober-al-tegenwoordigheyt des Goddelicken wesens/ oft t' eene-
 Ioh. 14. 2. mael weder spzeken oft niet wepnigh berfswacken ; ja dat meer is/ sy heb-
 c Deu. 26. ben verscheyden contradictien in de gemeene opinie schuyplende/ aengewe-
 15. sen : Als booz eerst dat Godt onepndelijck is/ en desen niet tegenstaende in
 3. Reg. 8. peder alder-minste stofken oft plaetsken booz de oogen onzichtbaer/ geheel
 Esai. 63. bestaet/ en gelijk als een alder-kleenste puntjen is. Daer beneffens dat hy
 2. Pa. 7. 14. een en de selve sake teffens gelijk en ongelijck zy in grootte / onepndelijck
 Pl. 20. 7. groeter en onepndelijck klepnder. Gelijk ; om dat hy alsoo in een geheel
 57. 4. 80. lichaem is datter geen deel dies lichaems en zy dat niet vol van Godt en
 15. 102. is / oock niets van 't Goddelijck wesen / dat niet in 't selve lichaem en is :
 20. Wederom onepndelick groeter/ dewijl hy onepndelick is. Want het onepn-
 Thr. 3. 50. delicke is onepndelicke malen groeter alst epndelicke / hoe groot het selve
 d Pfa. 14. oock soude mogen zijn. Ten laersten oock klepnder/ bermits hy in een on-
 2. 33. 16. deplbaer stofken/ en peder selfs 't alder-klaerste deelken des lichaems ghe-
 113. 6. heel bestaet / hoedanighe deelkens in dat lichaem begrepen/ een ontelbaer
 e 1. Tim. ghetal uyt-maken : Doeter hy dat Godt onepndelijcke malen groeter en
 6. 16. klepnder soude zijn als hy is/ en eventwel sijn selven gelijk soude zijn/ om
 f 3. Reg. 8. dat hy gheheel en al in 't alder-minste dingetjen is/ en eventwel bupten alle
 27. Esa. 66. dinck in 't onepndelijck sich uytstreckt / en soo sijn selven gheheel onepnde-
 1. Acto. 7. lijcke malen in sich verbat / dat hy dan noch eventwel sijn selven ghelijck
 g 3. Reg. 8. is / aenghesien een selve dinck op de selve tijdt / niet groeter noch klepn-
 30. 39. 43. der kan zijn als het is. Wyders/ dat Godt ten opzicht van een selve saeck/
 49. Es. 18. en een
 4. 26. 21.

een selve deel des selven saecks / gheheel daer buyten en binnen / boven
 onder / voor en achter / aen de rechter en sincker zijde is ; jae niet al-
 in ten opzicht van andere dingen/maer oock ten opzicht van sich selfs ;
 te het welcke een stilswijghende contradictie in sich begrijpt. Nocht / dat
 de lichamen/hoe-wel 't een van het ander af-ghescheyden / en seer ver-
 van malkander gheleghen zijnde / nochtans ten aensien van alle hare
 delen t'samen vereenicht zijn. Want sy sullen naer alle hare deelen met
 en ondeplbaren Godt / en voortz met malkanderen vereenicht worden
 in alle plaetsen daer dat ondeplbare wesen is. Want de dingen die niet
 in selve dinck ten aensien van 't selve vereenicht zijn / zijn oock met mal-
 ander vereenicht. Nu de vereeniginghe der dinghen die met Godt ghe-
 hiet/ moet ten aensien van 't selve geschieden/ niet ten aensien van ver-
 scheyden leden oft deelen/ gemerckt sy geheel met hem geheel vereenicht
 worden. Indien nu pemsant dese en andere saken niet en kan ober een bren-
 en/ noch geloost datse van andere vergeleken en ober-een-gebzacht kon-
 en worden/sal men die als een godloose veroordeelen/ hoewel hy ander-
 nis geloost dat Gods kracht nergens van afgesondert en is/dat hy ghe-
 verigh voor sijn oogen staet/geheel en al sijn macht en Heerschapppe on-
 derwoopen/is/en oversulchs op hem vertrouwt/hem eerbiedelijck dient/ en
 alles soecht te behaghen ? die desen derst veroordeelen / betoont dat hy
 Godt en Christum also niet en kent als hy die behoorde te kennen. Maer
 het ons tot het andere voort-gaen.

CAPIT. XXVIII.

Van de goedertierenheydt en genade Gods,
 mitsgaders de strengigheydt daer tegens gestelt.

N moeten wy komen volgens de boven-gestelde o^z Cap. 24.
 der/tot die eygenschappen Gods/welcke nade mate
 sijner wijsheyt en heyligheyt als geschicht en gema-
 ticht zijn/en voor-eerst tot de gene waer op de nae-
 men van deughden ghepast worden/ hoewelse oock
 somwijlen genoemt worden met benaminghen die
 affecten en genegentheden betekenen. Dese zijn goe-
 dertierenheyt/met die daer onder begrepen genade/
 en de tegen-gestelde strengigheyt / waer van wy in
 t capittel t'seffens en te gelyck sullen handelen/bermits de saken die tegē
 n anderen staē/malkander eenigh licht toebzengē/en men niet lichtelick
 kennē kan hoe verre de genade sich uytstreckt/ ten zy men kenne de eyn-
 en palen binnē welcke de strengigheyt besloten is en also in't tegendeel.
 Wat dan de goedertierenheydt aengaet/ die wort inde H. Schrifte
 dickwijls

dickwijls met den naem van goetshēydt ghenoemt/ doch mach men met recht seggen/ hoewel elders de heylighēydt Godts mede onder den naem van goetshēydt begrepen kan worden/ dat alwaer Godt goet geseft wort/ sijn goedertierenheyt daer onder verbat/en dickwijlsder alleen beteeckent wordt/ hoewelse ondertusschen de heylighēydt als p̄supponeert. Want hy soude niet waerlijck goedertieren konnen sijn / ten waer hy te ghelijck rechtveerdigh en goet waer. Hierom vindt men dickwijls inde Schriftuere / boornemelijck inde Psalmen / dese woorden ghebruyckt : Verschijdt den Heere / want hy is goet en sijn barmhertighēydt duert inder eeuwigheyt. Alwaer het laetste een verklaringe is van 't eerste. Hier uyt blijkt mede dat dese eygenschap Godts onder den naem van barmhertighēydt komt : Want hoewel de barmhertighēydt eygentlijck een genegentheyt beteeckent/ wortse nochtans 't 3^e van Godt/ 't 3^e van de menschen uyt gesproocken/ veeltijds genomen vooz de goedertierenheyt of goetdadighēydt selfs/ en druct uyt geen seker werck van barmhertighēydt/ maer lieber een gewoonte en stantbastige wille van sich te erbarmen over andere. Alsoo wordt Godt barmhertigh gheseydt / en ons wordt beboden dat wy naer sijn exempel barmhertigh sullen sijn. Barmhertigh wordt hy gheseydt niet van wegghen dat hy een oft twee-mael alleen sich erbarmt/ maer lichtelijck / dickwijls en standtbastelijck sulcks doet. Hoewel dan noch het woort barmhertighēydt uyt sijn natuere een enger beteeckenisse heeft als het woort goedertierenheyt/ aengesien de barmhertighēydt om eygentlijck te spreeken / alleen over de ellendighe en verdruchte sich uyt-strecket / gelijck den naem selfs te kennen gheeft ; maer de goedertierenheyt kan geoeffent worden oock nebens de gene die niet ellendig en sijn / wanneer se slechts van die conditie sijn datter eenige weldadighēydt aen haer kan gheschieden / soo schijnt nochtans het woort barmhertighēydt somwijlen soo rupmen beteeckenisse te hebben / datse de gantsche goedertierenheyt in sich begrijpt / ghelijck in die woorden des Psalms 145. Lieffelijck (oft als in 't Hebrzeus staet goet) is de Heere aen allen/ en sijne barmhertigheden over alle sijne wercken : Dat is/ Godt oeffent barmhertighēydt over alle sijne wercken/ oft alle dingen die van hem geschapen sijn. Alwaer van ghelijcken de laetste woorden sijn een verklaringe van d'eerste/ sijne goetshēydt oft goedertierenheyt wordt verclaert dooz de barmhertigheden des Heeren. Alsoo beteeckent oock het woort genade Godts / weldadighēydt / of immers daer 't van Godt gebuyckt wordt aen seer veele plaetsen / kan 't alsoo genomen worden/ boornemelijck alsdan / wanneer Godt in 't Hebrzeus ^a channun dat is ghenadigh/ oft als sommige het woort Ober-setten goet-gunstigh gheseydt wordt/ om dat hy namelijck tot genade/ gunste en goetwillighēydt den menschen te bewijfen/ seer genegen is/ en die met allen geerne en lichtelijck bewijft. Hoewel oock andersins de genade een genegentheyt des herten eygentlijck uyt druct / van welke soorte der Goddelijcke eyghenschappen in 't volgen

1. Chron.

16. 34.

2. Chron.

7. 3.

1. Efd. 3.

11.

Psal. 106. 1.

107. 1.

118.

Sier oock

Psal. 25. 7.

en 34. 9.

1. Luc. 6. 33.

Psal. 145.

^a Exo. 22.

27.

Neh. 9. 27

Psal. 86.

15. 103. 8.

volgende capittel gesproken sal worden. Hier boven hebben wy gesien dat
 het den naem van gerechticheyt en waerheyt / de goedertierenheyt ghe-
 neemt oft daer onder begrepen wort. En dit zy van de namen genoegh.
 Dat de saecke selfs aengaet / de goedertierenheyt die de Schrif-
 turen toeschrijven / is een willige toe-genegenheyt oft stantvastige wil-
 len ghewoonte van wel te doen. Want meenighmael daer de selve / on-
 der wat van de boozepde namen het oock zy / verhaelt wort / beteeckentse
 niet alleen de genegenheyt om wel te doen / maer oock de gewoonte selfs.
 zy seggen dat het een bywillige toe-genegenheyt is. Want dit is al-
 leen een waerachtige weldadigheyt / waer toe niet de noodt en dzinght /
 maer die uyt bywilligheyt geschiet. Oversulx / hoewel de goedertieren-
 heyt de Goddelijcke nature seer gelijkmatigh en betamelijck is / soo isse
 nochtans aen de selve niet verbonden dooz een bloote en onberanderlijcke
 godtsaeckelijckheyt. Andersins soude Godt niet anders als goedertie-
 renlijck konnen handelen / en de toorn oft strengigheyt die in de Schrif-
 turen klaerlijck tegen sijn goetheyt oft goedertierenheyt gestelt wort / soude
 en plaets in hem hebben / noch in eenighe sijner wercken gespeurt wor-
 den: Want daer en kan niet in Godt zijn / oft in eenighe sijner wercken
 wonden worden / dat met sijne natuerlijcke eghenschappen strjddende
 is. Alsoo dewijl hy van natueren wijs is / soo en kander geen onwijsheyt
 hem plaets grijpen / en kan niets onwijselijck doen / dewijl hy uytter
 turen Hepligh en rechtbeerdigh is / kander geen onreynigheyt / geen
 zonde van ongherechtigheyt in hem oft eenighe sijnder wercken zijn.
 Anders dan noch eenighe dinghen teghen de goedertierenheyt strjdden-
 de die in gheenerley wijse in hem konnen plaets hebben / als nydigheyt /
 weedtheyt / blijshap uyt der onnooselen berderf boozt-komende / dat en
 geschiet niet alleen daerom om datse strjden met sijne goedertierenheyt /
 maer te ghelijck oock met sijne Hepligheyt. Alsoo dat hy den gheenen
 in Christum ghelooven / niet en kan laten het eeuwighen leben te
 hebben / gheschiedt daerom om dat sijn trouwe en gherechtigheyt het
 oec eyscht / hoe-wel sulchs uyt de Goddelijcke goedertierenheyt al-
 leeerst ontsaen is. Voorts hoe-wel dese goedertierenheyt Godts
 onwilligh is / soo isse nochtans standt - vastigh / eensdeels vermidts
 Godt de selve dickwijlder en liever oeffent als de toorn en strengighe-
 ydt. Waerom hy gheseydt wort lancmoedigh oft traegh tot toorn /
 mer van veele erbarminghe / anderdeels dooz dien hy een-mael booz-
 tenomen hebbende met pemandt goedertierenlijck te handelen / daer
 en niet op en houdt / ten zy die mensche hem selfs dies onwaerdigh
 mecke.

De goedertierenheyt Godts streckt sich seer verre uyt / selfs tot al-
 le wat eenigh gheboelen heeft / ghemerckt als boven gesien is de barm-
 hertigheden des Heeren van den Psalmist gheseydt worden / te gaen
 over alle sijne wercken. De selve roemt in verscheyden plaetsen sijne uyt-
 nemende

N n

nemende

Exod. 34.

6.

Neh. 9. 17

Ps. 86. 15.

103. 8.

145. 8.

Ioël 2. 13

Ion. 4. 2.

Pl. 145. 9.

nemende goetdadigheyt soo tegens de menschen / als tegens d'onredelijke dicren. Want ghy seydt hy erghens / Godt aenspreeckende / sult menschen en Beesten behouden / dat is ghy bewaert / voedt en onderhoudtse / en elders / ghy doet uwe handt open en verbult alle ghedierten met zegeninghe / oft naer uwen goedertieren wille. Even-wel nochtans (op dat wy nu alleen spreekken van de dingen die hier beneden zijn) blycht Gods goedertierenheyt en gheneghentheyt om wel te doen alder-meest ontrent de menschen / de welcke den Apostel ander-weech met een bysonderen naem van Philanthroopia oft liefde tot de menschen upt - druckt. Want dit woort Philanthroopia beteekent aldaer met een bloote beleefstheyt oft courtosse / ghelijck het anders by de Grieken pleeght te doen / maer heeft sijn eyghen beteekenisse / welke is liefde tot de menschen. Oft dan noch wel dese liefde tot die soorte van eyghenschappen schijnt te behooren / die by maniere van gheneghentheden in Godt zijn / nochtans dewijlse een standvastighe goetwilligheyt Gods teghens de menschen / en veerdigheyt om wel te doen / beteekent / soo isse als een deughd in hem / en niet anders als de weldadigheyt selfs booz soo veel die tot een seckere soorte van booz-werpselen / namelijk tot de menschen gherestringheert is. Nu hoe groot en hoe volmaecht de selve zy / verklaert Paulus genoegh aen de selve plaets daer hy dat woort van Godt ghebruyckt. Edoch/hoe-wel Godt goedertieren is ober alle menschen / selfs oock ober de quaden / ghelijck behalven de Schrifuere / d'onderbindinghe selfs ghetupgh / nochtans woort hy bysonderlijck ghesepd a goedt oft goedertieren te zijn ober de Godtbruchtighe en gheloobighe: Soo om dat hy gewoon is grooter weldaden aen dese te bewijsen als aen de godtloose / indien niet aerdsche en lichamelijcke / immers Gheestelijcke en Hemelsche / als om dat hyse veel bestendigher wel doet als de andere. Want als de godtloose dooz sijne goedertierenheyt sich niet en laten bekeeren / soo straft hyse ten laetsten grouwelijck van alle sijne weldaden haer beroovende / en verwerpsse van sijn aengesicht in der ewigheyt. Maer de byome bemindt hy met een on-ophoudelijcke liefde / kendtse oock na haren doot / dewijl hare namen in den Boeck des leuens aengescreven zijn. Soo dat de H. Schrifuere wel te recht bruyckt dat Godt sijne goetheyt oeffent tegens de geloobigen / en strengigheyt tegens d'ongheloobigen en weder-hoozigen.

Wt het ghesepde kan men nu eenighsins verstaen de eyghenschappen vande Goddelijcke goedertierenheyt : Want die is booz eerst algemeen / sich uptstreckende ober alle geschapene dingen die niet eenigh gheboelen begaest / en oversulckx des weldoens ontfaenelijck zijn / en ten aensien van de menschen soo ghemeen / dat niemandt ten zy hy dooz sijn sonden sulckx verdient heeft / daer van upt-ghesloten en woort / en het meeste deel niet terstont / maer na dat lang verdragen / lang tot beterschap gheropen zijn. Daer-beneffens overbloedigh en menighbuldigh / dewijl Godt is een

Psa. 36. 9.

Psal. 145.

16. Siet

oock Pf.

104. 11.

Tit. 3. 4.

Pf. 145. 9.

Luc. 6. 35

a Pf. 73. 1

Thren. 3.

25.

Rom. 11.

28.

en altijd-bloepende Fonteyne aller goede gaben. Dese overbloedt der
 Goddelijcke goedertierenheyt met d'algemeenheyt t'samen-gheboeght/
 wort soo elders in de Schrifture als dickwijls in de Psalmen / en onder
 anderen in de boven-gemelden Psal. 36. seer geroemt / in welchen Psalm /
 de-welder gewaght gemaect wort van waerheyt en gerechticheydt / soo
 grijpen nochtans dese woorden oock eenighsins de goedertierenheyt in
 sich / als beteeckenende die getrouwicheyt waer door Godt sijne beloften
 en alles wat daer mede over-cen-komt volboert / waer in sijne goeder-
 terenheyt mede begrepen is : Doeter by als te voozen verklaert is / dattet
 wort gerechticheyt somtijds oock booz goedtdadicheyt / en waerheyt
 booz oprechte goedtwillicheyt gebuyckt wort. De woorden luyden al-
 s : Heere in den Hemel (oft tot de Hemelen) uwe barmherticheydt en
 uwe waerheyt tot de wolcken. Uwe gerechticheyt als de bergen Gods.
 Uwe oordeelen een diepen afgrondt. Menschen en Beesten sult ghy be-
 houden (oft pleeght ghy te behouden) maer de kinderen (Hebz. en de kin-
 deren der menschen sullen onder 't deksel (Hebz. schadulwe) uwer vleuge-
 len hopen. Sy worden droncken van de overbloet (Hebz. vetheyt) uwer
 hups / en met een Beek uwer wellusts sult ghyse droncken : Want by u is
 is levens Fonteyn / en in uwen lichte sullen wy het licht sien ; als oft hy
 vde / so groot is uwe goedertierenheyt en trouwe / waer door ghy uwe be-
 lften en 't gene daer mede over-een-komt / volboert / datse tot de Hemelen
 en wolcken schijnt te repcken / de alder-hooghste Bergen gelijck / soo seer
 rechtse upt en laet sich ober-al sien. De wercken uwer boozsienicheydt
 want dese verstaen wy hier met eenige geleerde Mannen onder den naem
 in de Goddelijcke oordeelen) zijn so veel dat sy den alderdiepsten afgrondt
 gelijck zijn. Want ghy bewaert / boedt en onderhoudt menschen en bee-
 sten : De menschen insonderheyt sitten onder uwe bescherminge bepligh-
 t konnen haer vertrouwen bypelijck daer op stellen. Ghy zijt als een seer
 lieflichen Vader des hups gesins / in wiens hups een salige overbloedt is dier
 kinderen welke sy alle genieten / waer mede sy alle verbult worden. Van u
 nieten af allerley weldaden / waer door ons leven verbrolijcht wort. Want
 in u alleen bloeyt het leven / en al wat tot onderhoudinghe des selfs ghe-
 wort. Als ghy ons helpt / en met de stralen der salicheydt als verlicht /
 den wy vrolijck en saligh / de duysternissen en wolcken van swarighe-
 den en sozghen moeten van onse ooghen verdwijnen. En dit seydt Da-
 vid vande Goddelijcke goedertierenheyt ten opsicht vande' Aerdtsche
 weldaden. Wat soude hy nu gheseyt hebben nae dat ons Godt verrijckt
 heeft met alle gheestelijcke zegheninghen in Hemelsche dinghen door
 Christus ? Soo dat het niet te verwonderen is dan inde schriften des
 newen verbonds de rijckdommen sijner goedertierenheyt ghenoemt
 worden. Want hoewel de Goddelijcke goedertierenheyt soo rijck is /
 heeft de selve nochtans ten opsicht van verscheyden booz-werpselen
 in tijden verscheyden werkinghen in trappen van malkander onder-
 schepden.

Psa. 36. 6.
 en ver-
 volgh.

Cap. 25.

Eph. 3. 1.

scepden. Ten opsicht van de vooz-werpselen : alsoo heeft hy eertijts met
 groeter weldaden overstort de Israeliten als de Heydensche volkeren/
 cock doet hy meer goets aen de Godtbruchtige als aen de godloose/en on-
 der de Godtbruchtige alder-meest aen de gene die de deught alder-meest
 Exod. 33. behertigen. Hoewel het Godt by staet oock met de gene die in gelycken
 19. stant zijn / onghelyckelijck te handelen als boben verklaert is. Hier toe
 Rom. 9. dient dese spreucke dat Godt hem erbarmt ober welcken hy hem erbar-
 15, 16, 18. men wil. Ten opsicht van verscepden tijden : Alsoo heeft sijn goeder-
 tierenheydt groeter gheschenen onder 't nieuwe verbondt als onder 't ou-
 de. Hierom seght Johannes vande volheydt des woorts / dat is Chri-
 Ioh. 1. 16. stus die vol is gheweest van ghenade en waerheydt / hebben wy alle ont-
 17. verg. fanghen en ghenade vooz ghenade. Want de Wet is door Moses ghege-
 me. 51. ven / de ghenade en waerheydt door Iesum Christum gheworden. En
 14. Paulus / wy zijn niet onder de Wet / maer onder de ghenade. Elders be-
 Rom. 6. schryft hy de tijden vande verkondinghe des Euangeliums aldus : Als
 14, 15. de goedertierenheydt en beleeftheydt (oft lieber liefde tot de menschen)
 Tit. 3. 4. Godes onses Salighmakers verschenen is / soo zijnder oock ten opsicht
 van een en de selve mensche in verscepden tijden verscepden werckin-
 ghen der Goddelijcke goedertierenheydt : Want Godt is ghewoon als
 wy oock te boozen vermaent hebben van klepnder tot groeter weldaden
 boozt te gaen / ter zy de sonden en ondancckaerheydt des menschen den
 loop zijner weldaden stuyte. Epndelijck / Godts goedertierenheydt is
 eeuwig / soo in 't ghemeen aen-ghemerckt / als in 't bysonder ten aensien
 vande vromen : Want die alghemeene goedertierenheydt heeft Godt al-
 tijdt ghebruyckt van datter Schepselen gheweest zijn / aenghesien sy son-
 der de selve niet hebben kunnen wesen noch onderhouden worden / en sal-
 se boozts ghebruycken tot de volepndinghe des werelts. Hierom ist dat
 Godts barmhertigheydt nu ^a vander eeuwigheydt gheseydt wordt ghe-
 weest te zijn / dan tot ^b inder eeuwigheydt te sullen dueren : Maer byson-
 derlijck wordte van ^c Dabid eeuwig gheseyd / ten aensien vande vromen.
 De barmhertigheydt Godts van der eeuwigheyt en tot inder eeu-
 wigheydt ober de gene die hem bzeesen / en sijne gerechtigheydt (dat is de
 goedertierenheydt Godts ober-een-komende met sijne beloften oft ghe-
 trouwigheydt / die maect dat hy sijn beloften hout) ober de kints-kinde-
 ren der gener die sijn verbont houden / en ghedachtigh zijn sijne gheboden
 datse die doen. 't Welck niet allen in 't gemeen waerachtigh is / vooz soo
 veel namelijk Godt t' allen tijden den vromen gelboon is goet te doen / en
 boozts in 't selve tot den epnde toe continueren sal / maer oock in 't bysonder
 van een peder der gene die tot den laetsten snick hares lebens inde vromig-
 heyt volhert sullen hebben / dewijl Godt oock naer den doot haren Godt
 is / die haer een-mael ten onsterffelijken leven weder op-wecken sal.
 Godts goedertierenheydt openbaert sich in alle soorten van weldaden /
 die hy de Schepselen bewijst / 't zy hy alleenlijck eenigh quaedt van haer
 af-went /

a Pf. 25. 6.

b Pf. 106.

1, 107, 1,

118, 1, 2,

3, 4, 29.

c Pf. 103.

17.

f-wendt / 't zy hy daer beneffens pet goeds de selve mede deelt. Edoch
 at deel der goedtdadighepdt / 't welck in afwendinge der verdiende qua-
 en bestaet / wordt met een bysonderen naem sachtmoedighepdt oft ghe-
 ade genaemt : Want de sachtmoedighepdt matight de gramschap / en
 e genade om epgentlick te sprekken / is een sachtmoedighepdt die de meer-
 er aen de minder / de machtiger aen de swacher bewijst. Godt wort dan
 och in de Schzifture gramschap toe-geschreven / dat is de wille / oft (in-
 sien het alsoo geoorloft is van Godt te sprekken) genegentheyt om te straf-
 n. Dit deel dan der Goddelicke goedertierenhepdt / dat de gramschap
 sse met recht konde / niet en laet ontstaen / oft de selve op-schozt / oft ont-
 aen zijnde / versacht en t'eenmael wytblust / is de sachtmoedighepdt en
 enade die de Schzifture Gode toe-schrijft / a hoe-welse somtijds den ge-
 eralen naem van goedthepdt oft goedertierenhepdt behoudt.

dRom.2. 4.

Hier wyt kan men bekennen dat de werckinge der Goddelijcke genade
 niet eenerley / maer nu van meerder / nu van minder volkomenhepdt is.
 De boornaemste is vergevinge oft quijt-scheldinghe van sonden / dat is
 en ghenadige verlossinghe van de schult en straffen der sonden. De min-
 blmaecte is een versachtinghe oft op-schoztinghe der straffen. Nu dat
 el der sachtmoedighepdt dat de straffen wyt-stelt / en de sondaers een
 ijltijds verdraeght / wordt met eenen bysonderen naem lijdtfaemhepdt
 t verdraeghsaemhepdt ghenamt / oock lanckmoedighepdt / hoe-wel
 t woort somtijds sich wijder wyt-streect / en de gantsche sachtmoedig-
 epdt oft genade Godes in sich verbat / en komt over-een met dien tijtel
 aer mede hem de Schzifturen des Ouden Testaments bereeren / als sy
 em in't Hebzeusch erech appajim dat is lang oft traegh tot gramschap-
 en noemen. Gelyck oock de Griekische Oversetters den Hebzeuschen
 nem met het woort makrothumos, dat is / lanckmoedigh verlaten / selfs
 ut als het op de menschen gepast wort. Welcken tijtel de gantsche sacht-
 moedighepdt in sich schijnt te verbatten / daer andersins het Griekische
 woort makrothumia, somtijds van praótees, dat is / sachtmoedighepdt /
 de Schzifture onderscheyden wordt / soo dat des lanckmoedighepdes
 wyt zy de gramschap lanck in te houden / en op te schozten / en hoe-wel
 ngh en dickwijls ghererghit zijnde niet tot waeck wyt te bersten / des
 chtmoedighepdes / niet swaerlijck vertoort te worden / den toort licht
 te liggen en licht verfoentlijck te zijn.

Rom.2. 4
3,26,9,22

Exod.34.
7.
Num.14.
18.
Pf.86.15,
103, 8.
Prov. 14.
29,15,18,
16, 23.
Gal.5.22.

De eerste ghenaden werckinge bestaende in vergiffenisse der sonden /
 hebzuyckt Godt teghens alle de ghene die haer bekeeren en haer leven
 aen 't richt-snoer der Goddelicke geboden verbeteren / als wyt de Schzif-
 ture een yoder hemelijck is. Hoe-wel dese goedertierenhepdt Godts in't
 ewwe verbondt boornementlijck besloten / en onder de beloften des selfs
 grepen is. Want de beloften die booz Christus gheweest zijn / aen-
 iende de vergiffenisse der sonden / insonderhepdt die in't oude verbondt
 in in-ghevoeght / hebben op verscheyden manieren in-ghebonden ghe-
 weest.

Ier.31.34
Heb.8.12
verg.met
xl.6.10,
16, 17.
Matt. 12.
30, 31.
Acto. 13.
38, 39.

Apo. 13.
38. verg.
met Lev.
18. 29. 20.
9. 24. 15.
en Num.
15. 30.
Deut. 27.
15.

weest. Want booz-erst ginghense inder waerhepdt alleen de Israëlitien aen/ en spraken epgentlyck bande vergiffnisse der tijdelijcke straffen/ beteeckenende alsoo de verlossinge bande eeuwige straffe / ghelijck als het oude verbondt beteeckenende het nieuwe / en 't Israëlitische het Christen volck / jae dat meer is / sy verbonden Godt niet ten aensien van die tijdt om die straffe van den menschen wech te nemen. Eynelijck waren oock die beloften bepaelt ten aensien van de sonden die vergeven wierden / insonderhepdt soo men acht neemt op peder van dat volck in 't bysonder aen-ghemerckt / en niet op 't gheheele gros / waer van 't nu gheen pas en gheeft wijt-loopigher te handelen. By de propheten schijnen de beloften wijder uyt-ghestreckt te worden : Maer aldaer fiet den gheest Godts meer op de tijden des Nieuwen Testaments / en booz soo beel de selve tot het oude verbondt behooren / zijne alsoo te verstaen datse des selfs strengighepdt wel eenighsins matigen / doch niet t'eenemaal wech en nemen / waer dooz het wesen van 't oude verbondt gheheel end' al vernieright soude worden.

Belangende de laetste genaden-werckinge die in 't opschorten der straffen bestaet / dese ghebruyckt Godt seer dickwijls / insonderhepdt heden ten daghe / daer 't hem gelieft soo goedertierenlijck met 'et menschelijck geslacht te handelen ; maer niet altijd. Want somtijds laet hy de wazke haest genoegh volghen op de misdaden der menschen / niet wachtende op hare bekeeringe / hoewel de selve buyten twijfel in andere sonden / die misschien niet soo swaer en waren / de lanckmoedighepdt Godts van te voozen beproeft hebben ghehadt.

Staet dan nocht te letten dat met die genaden-werckingen andere byzichten der Goddelijcke goedertierenhepdt plegghen t' samen te gaen. Want als Godt de straffen / insonderhepdt t'eenemaal wech-neemt / soo verwisfelt hy de selve met weldaden / gelijk sulchs booznemelijck te sien is inde gene die hy onder 't nieuwe verbondt de sonden vergheeft. Want behalven andere goederen geeft hy haer in dit leven de gabe des H. Geestes / en in 't toe-komende sal hy haer in plaetse bande eeuwige doodt bescheycken met d'onsterffelijckhepdt vol van geduerighe blijshap. Doozts als hy de straffen uyt-stelt / soecht hy dickwijls op verscheyden manieren de bekeeringe dier menschen / welke hy verschoont / en geeft de ghene diese noch niet ghehadt en hebben / ghelegenthepdt om de waerhepdt te bekennen : van d'andere neemt hy die niet wech / by aldiense noch eenighe deughden die hem seer aengenaem zijn / als by exempel / liefde en goeddadighepdt / over haer hebben / maer bebozbert hare bekeeringhe en salighepdt / booznemelijck soo wanneer sy dooz de gebeden van andere gheholpen worden. Anderfins wanneer yemandt sijn hert tegens de Godtbyzichtigheyt oft oock de waerheyt selfs verhart / soo pleeght hy oock van Godt selfs verhart te worden.

Tot beter verstant van dese dinghen / staet ons nu oock te handelen van
de God-

Goddelijcke strengigheyt. Dit woort vindt men van Godt gebuycht
 die plaetse des Briefts tot de Romeynen die wy te vooren aen-getogen Rom. 11.
 hebben / alwaer den Apostel seght : Siet dan de goedtheydt en strengig- 22.
 heyt Gods / de strengigheyt tegens de gene die gevallen zijn / de goed-
 heyt tegens u / soo ghy blijft in de goetheyt. Hoe-wel de strengigheyt
 in diër plaetse niet beteekent de ghewoonte van strengelijck te handelen
 met desgelijcks / maer alleen seekere werckinghe van strengigheyt.
 Inder-wegh vinden wy niet dat het woort strengigheyt van Godt ge-
 buycht / oft hy streng gesept wort. 't Welck doch geensins te verwonde-
 ren is : Aengesien dese den naem van streng / eerst waerlijck toe-komt /
 te liever straft als vergheeft / en selven oft nauelijcks met van de straffe
 tijt-scheldt. Maer Godt / om absoluut te spreken / is veel meer ghe-
 legen om te verschoonen en vergeben als om te straffen / en ghebuycht
 er selden jaehy avonturen nimmermeer sijn hooghste recht in't straffen
 der misdadigen. Waerom hy als boven gesien is traegh tot gramschap /
 en van veele barmhertigheden gesept wort. Straffen en verderben is
 in vzeemdt werck Gods / behouden en wel-doen is sijn eyghen werck /
 voornemelijck ten opsicht van dat volck waer mede hy sijn bysonder ver-
 bondt gemaect heeft. Hier op worden van eenige geleerde Luyden met
 recht ghepast de woorden van Esaias / de welke nae dat hy den volcke Esa. 21. 27
 hare straffen van Gods weghen verkondight hadde / soo boeght hy'er
 v / op dat hy sijn werck doe / sijn vzeemdt werck / dat hy wercke sijn
 werck / 't is sijn werck vzeemdt van hem / als oft hy seyde / Godt om te
 rogen doen sijn eyghen werck / sal een vzeemdt werck doen / dat is / hy sal
 in volck swaerlijck straffen / op dat hy 't selve alsoo verootmoedight en
 te beterschap gebuycht hebbende / met verscheyden weldaden mach ober-
 werten. Wijders hoe Godt niet gheneghen is om te straffen / wijst aen Thren.
 in vernedert (oft verduyct) en verwoyren (oft bedroeft) de kinderen Ier. 3. 33.
 der menschen / als oft hy seyde Godt pleeght de menschen niet van her-
 en te straffen / maer eenighsins teghen sijnen danck en als dooz hare son-
 den ghedwonghen zijnde / hoe-wel dit Gods volck voornemelijck be-
 seft / en niet al te verre moet ghetrocken worden / op dat oock de Schrif-
 ter-plaetsen hare kracht behouden / welke segghen / dat Godt in de cap. 31.
 hake sijner byanden hem als verheught / waer van hier naer 't sijner
 metse. Hier uyt is openbaer dat Godt simpelijck streng nauelijcks mach
 gesept worden / hoe-wel hy dooz de misdaden der menschen tot eenighe
 strengigheyt beweeght en als gedwongen werdt : Want ten komt noch
 niet sijn heyligheyt / noch met sijn Majesteit allesins ober een / dat men
 in gheboden ongestraft soude ober-treden / en de algemeene order ofc
 tuere van 't ghemeene beste / escht somwijlen een exemplare straffe /
 endelijck tot betooninghe van sijne heerschappye macht en sterckte / tot
 oot-maekinghe van sijnen heerlijcken Naem en Goddelijcke Ma-
 jesteit /

jestypt / ist betamelijck dat hy sijn recht in 't straffen der misdadighen ge-
 buzpcke. En dit is de oorzaak waerom hem oock de H. Schrijtuere soe-
 danige dingen toeschrijft/ die als een gewoonte van strengelijck te hande-
 len/ jae een stantvastigen wille tot het straffen te kennen gheben / 't welck
 nochtans sijn opsicht heeft tot seckerere soozten van misdadighen oft mis-
 daden. Hier toe dient dat Godt dickwijls jalours oft pberigh gheseydt
 wordt : Want hoe-wel dit booznemelijck daerom gheschiedt/ om dat hy
 gheen mede-genoedt/ die sich in 't participeren van sijne eere indringht of
 van andere ingedrongen wozt/lijden wil/ en sich over d'afgoden-dienaers
 wzeecht/ als wy hier naer sullen verklaren : Soo kan 't selve nochtans
 wel mede op de gheneghentheydt van andere sondaren te straffen / gepast
 worden/ aengesien Godt na dat hy den dienst der valscher Goden en beel-
 den verboden hadde / alsoo spzeekt : Want ick ben de Heere uwe Godt/
 sterck (oft Godt) pberigh / besocckende d'ongerechtigheydt der Vaderen
 aen de kinderen/ tot in 't derde en vierde lit der gener die my haten / hoe-
 wel hy terstont om te betoonen dat sijn goedertierenheydt noch grooter is
 daer hy doet : en doende barmhertigheyt aen duyfenden den genen die my
 lief hebben/ en mijne geboden houden. Hier toe gehoozt oock 't gene Na-
 hum seyt/daer hy de Goddelicke strengicheyt met vele woorden beschrijft.
 Godt (is) pberigh/ de Heere wzeckende/ wzeckende (segge ick) de Heere/
 en hebbende gramschap/ (Heb2. Heere des gramshaps) de Heere wzeec-
 kende ober sijne vyanden en hy tooznigh (Heb2. behoudende namelijk
 gramschap) tegens sijne weder-partyen/de Heere lijdsaem (oft lanckmoed-
 igh) en groot van sterckte en repnigende sal hy niet onschuldigh maken.
 Alwaer hy oock Gods genade niet en vergeet/ hoe-wel hy de strengicheyt
 booznementlijck wilde beschrijven : waer van hy oock in 't volgende meer
 seyt. 't Gene hy in 't laetste bande aengetogen woorden tot beschrijbinge
 van de Goddelijcke strengicheyt segt / Godt repnigende sal niet onschul-
 digh maken. Dat in 't Hebzeus luyt onschuldigh makende / sal hy niet
 onschuldigh maken/ oft vyz spzekende / sal hy niet vyz spzeken. 't Selve
 leestimen oock by Moses in Exodus/ alwaer Gods goedertierenheydt en
 genade booznementlijck beschreiben zijnde met dese woorden : Heere heer-
 schapper/ (in 't Hebzeus is aen beyde plaetsen Jehovah) Godt / barm-
 hertigh en genadigh/ geduldigh (oft lanckmoedigh/ oft traegh tot gram-
 schap) en van vele erbarminghe/ en waerachtigh (oft van waerheyt) die
 behout barmhertigheyt in duyfenden/ die wech-neemt ongerechtigheydt
 en schelm-stucken (oft overtredinge) en sonden : hier op volgt/ en niemant
 is booz u by sich selfs onschuldigh (Heb2. en ghy sult onschuldigh maken-
 de/niet onschuldigh maken/oft vyz spzekende/niet vyz spzeken) die vergelt
 d'ongerechtigheyt der Vaderen inde kinderen en kints-kinderen tot in 't
 derde en vierde lidt. 't Selve leestimen oock Num. 14. Nu de woorden in
 welcke geseyt wozt dat Godt vyz spzekende/ niet vyz en spzeekt/ die inde
 Latijnsche oberfettinge in die dzye plaetsen op dzyederley maniere oberge-
 set

Exod. 20.
 5.6.
 Deut. 5.9
 10.

Nah. 1.1.

Exod. 34.
 6.7.

Num. 14.
 18.

t zijn/ leggen sommige geleerde luden niet qualijck alsoo uyt/ dat Godt
 godloose en onboetveerdige sondaers geensins en pleegt by te spreken/
 naer haer ten laetsten eens straffen sal/ hoewel hy by abonturen de straffe
 nger uyt stelt. Want men moet niet meenen dat die woorzen absoluyt-
 dijck te verstaen zijn/ gelijckse absoluytelijck wozden uytghesproken/ als
 t Godt niemant die schuldigh is by en sprack. Want gelijck by Mo-
 s aen beyde de plaetsen simpelijck gheseyt wort dat Godt de ongerech-
 gheyt/ schelmerpen en sonden wech- neemt / sonder by-voeging van ee-
 nge conditie oft beschrijvinge van die soorte der menschen van den welc-
 m hy de sonden pleeght wech te nemen/ 't welck oock ander- wech in de
 schrijfture gheschiet/ alsoo verhaelt hy oock in dese woorzen daer wy nu
 m handelen de ghene niet / die Godt in gheener wijsen by en spreeckt.
 Want aen beyde plaetsen wort daer onder te verstaen ghelaten als van el-
 ers ghenoech bekendt / wie de ghene zijn van welke Godt de sonden
 eeght wech te nemen / oft in 't teghendeel de gene van welke hyse niet
 wech en neemt/ noch gewoon is quijt te schelden. Doozts de exempelen
 andere Goddelijcke ghetuyghenissen / oock ten deelen de reden selfs/
 ren dat Godt van den boetveerdighen de sonden oft straffen der sonden
 wech- neemt / doch van de onboetveerdighe geensins. Indien men dan
 wech in gheen van beyde die plaetsen eenighe bepalinge wil toe-laten/ soo
 moet men stellen dat den Gheest Godts wederstrijdige dingen spreeckt/
 in de selbe plaetsen sich selben teghen- spreeckt / tot bewijs van Godts
 rengigheyt / dient oock dat hem Dabid de Godt der wzaecken / Jere-
 mias de wzeckende Godt/ oft ghelijck in 't Hebreeusch staet / een Godt
 te vergheldinghen noemt / midtsgaders dat hy van Moses een vertee-
 nde byer gheseydt wort/ welke woorzen de Schrijver tot de Hebreen
 verhalende / daer op vermaent dat wy dienen Gode behagende met vze-
 (Gzecks schaemte) en eerbiedinghe oft vzeese / ghelijck oock Moses
 m daerom een verteerend byer noemt / op dat niemandt hem terghen
 t tot toozn verwecken soude. Niet daerom/om dat hy altydt vertooznt
 . Want dat strijdt opentlijck met de heplighe Schrijfture / maer ont
 t hy pleeght vertooznt te wozden op de ghene die hem oorzaeck daer toe
 heben / en dat by wijlen swaerlijck / soo dat hy haer als een verteerende
 ber verflindt en verderft insonderheyt de ghene die swaerlijck tegheng
 m sondighen/ als wy een wepnigh hier naer verklaren sullen. Ander-
 ns is Godt liever de liefde / ghelijck hem Johannes noemt / meest on-
 er 't nieuwe verbondt.

Matt. 12.
 30, 31.
 2. Cor. 5.
 19.

1. Ioh. 4.
 16.

d' Eerste / ordinarische en geduerige werckinge der Goddelijcke stren-
 gheyt is dese : Waer van Moses en Rahum als boven gesien is sprec-
 en/ namelijk dat hy den onboetveerdighen gheen vergiffenisse gheeft/
 naer de selbe straf 't zy in haer persoonen/ 't zy in de persoonen der gener-
 e met haer vermaeghschapt zijn/ als kinderen en andere nakomelingen
 t in beyden. De tweede werckinge is / dat hy somtijts de sondaers niet
 O o wach-

wachtende op hare bekeeringhe / uyttet leven wech-rucht en alsoo alle
 hope van vergiffenisse haer af-snydt / ghelijck als hy in booztijden beele
 Num. 11. Isracliten / die in de woestijne sijne Heerlijckhejdt ghesien hebbende/
 33. verg. haer niet ontsien en hebben hem teghen te spreeken / en andere grobe
 met 1.1. sonden booz sijn aenghesicht te bedrijven / by naer opter daedt selbe t'on-
 en ver- der-druyct en upt-ghedelght heeft. Hoe-wel hy coeck somtijdts de we-
 volg. Nu. der-spannighen niet terstondt en verderft / maer verhart datse de straffe
 16. en 21. oft in gheenerley wijse / oft immers seer beswaerlijck konnen ontblieden/
 5. en 25. I en haer als met ketenen ghebonden / tot grooter straffe bewaert / als te
 Cap. 25. boozen van ons verklaert is / waer onder men oock magh betrecken die
 straffe welcke hy den gheenen die op 't heldere licht der waerhejdt haer
 ooghen sluyten / en de middelen tot salighejdt dienende / verachteloos
 Matt. 13. toesent terwyl hy het licht der waerhejdt haer eenighsins verberghet / ont-
 14. treckt / en de listen des Satans overgheeft / op datse misschien niet met de
 Ef. 6. 9. oogen en sien / metter herten verstaen / noch bekeert worden op dat Godt
 2. Thes. 2 haer gefont maecke / gelijk als Christus upt den Propheet Esaias leert.
 10. 't Welck dan is de derde werckinge der strengighejdt / met de tweede ee-
 nighsins strijdende / maer nochtans ten selven eynde streckende doch hier
 en moeten wy niet stilswijgende boozby-gaen de woorden Moses die men
 leest Deut. 7. 10. Als die yemant mocht meenen te strijden met dese der-
 de werckinge / en noch veel meer met dat deel der Goddelijcke goeder-
 tierenhejdt / 't welck in 't uytstellen der straffen bestaende / epghentlijck
 dzaegt den naem van lanckmoedighejt en gedultsaemhejt : Want by den
 ouden Latijnschen oversetter lesen wy aldus : En (Godt) vergheldende
 den genen die hem haten terstondt / soo dat hyse uytidelght en niet langer
 uytstelt / haestelijck haer weder-ghebende 't gene sy verdienen. Maer is
 booz-eerst aen te mercken dat hier niet gesproken wort van alle sondaers
 die op wat wijse het oock zy / sondigen / maer alleen van de gene die Godt
 haten. Nu dese woorden geseyt Godt te haten / die de yzomighejt haten /
 en haer met onbehoorzijcke schelmsstucken berontrepnigen : booznemenlijck
 soo sy na de begaene misdaden geen teecken en geben van berouw en leet-
 wesen. Ten anderen booz de woorden terstondt en haestelijck / staet in 't
 Hebzeus by / of booz 't aenghesicht / 't welck verschejpdelijck upt-ghelopt
 wort : En het kan betrecken dat Godt also wreecht de godlooshejt sijner
 byanden / dat sy selfs de straffe klaerlijck sien / oft lichtelijck konnen te bo-
 ren sien / als oft hy die booz haer oogen en aengesicht stelde. Datter staet
 dat hy niet lang upt en stelt / oft ghelijck de Hebzeusche woorden luyden /
 dat hy niet vertragen en sal / betekent niet dat Godt soo haest als yemant
 eenighe grobe misdaedt begaen heeft / hem wech-rucht en verderft / maer
 dat hy de tijdt der straffe niet langher alst behoort upt en steldt / noch in
 sulcker boeghen verlenght / dat men met recht sonde moghen segghen
 dat de misdadighe de straffe ontbloden is. By-al-dien dan noch yem-
 mandt dese woorden met de boozgaende en andere by Moses in den sel-
 ven

in sin geschreuen / verghelijckt / die sal lichtelijck vermercken dat de sel-
 in der waerhepdt niet anders en beteeckenen / dan dat Godt de onghe-
 chtighepdt der Daderen die hem haten / tot in 't derde en vierde lidt
 vast : Want hier is een teghen-stellinghe tusschen de barmhertighepdt
 de Godt bewijst / den genen die hem lief hebben en sijn gheboden onder-
 luden / tot in dupsent gheslachten / en tusschen de vergheldinghe / die hy
 in genen die hem haten / terstondt / oft boozt aengesicht sal doen : Ghe-
 ck sulcks oock elders gheschiedt. Ende boozwaer wel te recht mach
 in Godt ghesepdt worden / dat hy den genen die hem haten / booz 't aen-
 sicht vergelt / niet vertraeght noch al te langh de straffe uyt-stelt / hoe-
 el hy die somtijds tot het derde / somtijts tot het vierde lidt / dat is / na-
 chter-hints-hints-hinderen vertreckt / om dat eens menschen ouderdom
 ten tijde kan bereycken. 't Welck naer 't gheboelen van seer gheleerde
 pden / de sozsaek is waerom de Wet hare dreyghementen niet verder
 t en streckt. Ist dat sy soo langhe niet en leven / soo wordense noch-
 ans ghedwonghen de straffen als wel haest / toekomende / te vreesen / en
 en die dickwils van te boozen / 't welck oock gheen kleyne straffe booz-
 her en is. Indien dan die woorden niet en beletten / waerom Godt niet
 t in 't derde oft vierde lidt sijn straffe soude opschorten / soo en doense
 ck niet tot weder-legginghe van 't gheene wy ghesepdt hebben / aen-
 nende de lanckmoedighepdt oft strengighepdt Godts / en sulcks des te
 nider / dewijl Godt den gheenen die hy verhart / nu al begint te straf-
 en / hoe-wel hy hem alnoch tot een swaerder straffe bewaert. Eynde-
 ck 't gheene Moses ten opzicht van die tijden van 't niet uyt-stellen der
 straffen sepdt / moet men niet terstondt trecken op de tijden des nieuwen
 rebonds / en dat om tweederley reden ; eensdeels om dat dit de tijden
 en van ghenade en goedertierenhepdt gheene lieber van strengighepdt /
 anderdeels vermidts booz Christum dat laetste oordeel alder-eerst ghe-
 venbaert is / 't welck niet alleen ober lebende / maer oock ober doode
 yestreecken sal worden : Ober-sulcks ist gheen wonder / dat Godt by
 sijnen de straffen soo langhe uytstelt / dat de boosdoenders schijnen de sel-
 de ontbloden te hebben / die sy nochtans in dien grooten dagh des oorz-
 eels sullen ontfanghen. Doch in booztijden als Godt de menschen geen
 ander straffen / als die tijdelijck waren / opentlijck en dreyghde / oft oock
 macht toe te senden / hoe-welse in de godeloosen mede 't eeuwighe ver-
 erf met sich sleepten / en voeghden 't soo wel niet dat hy de straffen al te
 langh soude uytstellen.

Siet Hu-
 go Grot.
 van 't
 recht des
 oorloghs
 en vre-
 des Lib.
 2.c.21.

By dese dyp boozghemelde werckinghen der strengighept / mach noch
 in vierde gestelt worden / die nochtans met des goedertierenhepds wer-
 kinge t' samen-geboeght / en als gematigt is : Welcke is dat God den ge-
 en die hy de swaerste straffe der sonden quijt-schelt / oft booz-ghenomen
 zeft quijt te schelden / somwijlen andere geen kleene straffen pleegt op te
 nden / op dat sy oft andere / oft beyde te ghelijck leeren sijne Majestept
 respecte-

Siet
2. Sam. 12
11, 14.
ende vol-
gende 15
16, 17, 18.
capittelē
in 't ghe-
heel.
Pro 3. 12.
Heb. 12 6
Apo. 3. 19

320

respecteren / en niet vreesen en hebben hem dienen : mitsgaders sooder eenige smette van oneere / sijnen heylighen naem bermits hare sonden aengewezen is / die dooz hare straffen moghe upt-ghewischt worden. Hier toe dient onder anderen 't exempel van David / oock der gener waer van Paulus spreekt 1. Coz. 11. 30. Maer in dusdanige castijdingen is dickwijls meer goedertierenhepdt als strengighepdt / meer liefde als toornighepdt te bespeuren. Hierom ist dat de Schrifstuere vande selve seyt datse upt liefde spruyten.

Wt het gene gesept is / blijkt dat de werckinghen soo van de goedertierenhepdt als strengighepdt / in trappen van malkanderen onderscheyden zijn. Doch Godt en stijght noyt op tot den oppersten trap der strengighepdt / als hy met recht soude mogen doen : Welcke is dat hy geen sonde in yemandt soude ongestraft laten / want soo doende / moest de goedertierenhepdt die hy lieber pleeght als de strengighepdt / t'eenmael upt-ghesloten worden. Gesteren dan noch d'andere trappen der Goddelijcke strengighepdt die onder dese staen / en met de goedertierenhepdt eenighe meer / andere min getempert zijn / van malkander verschillende : Dooz soo veel de straffe by sich selfs swaerder oft de nootfaeckelijckhepdt grooter is om de selve upt te staen. Tot de swaerhepdt behoort mede den tijdt welckers lanckhepdt oft korthepdt de straffe verswaert oft vermindert / oock het groot oft kleyn ghetal der ghenen die onder de straffe begrepen zijn : Dese dan noch pleeght Godt alder-swaerst te straffen die meest ghesondicht hebben / hoe-wel het hem by staet onderscheydt te maken tusschen de gene die de straffe eben seer hebben verdient / en sachter te handelen met d'een als met d'ander : Want soo wanneer hy eenige naer verdiensten / andere niet / oft minder als sy verdient hebben straf / so en doet hy niemant ongelijck / hoe-wel hy sulcks niet en pleeght te doen / ten zy hy eenige bysondere reden daer toe heeft. En dewijl de swaerhepdt der sonden wort ghewaerdeert / niet alleen upt de nature en hoedanighepdt der wercken / maer oock upt verscheyden omstandigheden / booznemelick upt het herte en oorzaken die yemant tot de sonde konnen bewegen oft daer van af-houden / daerom om van andere te swijgen / hebben die insonderhepdt Godts strengighepdt te vreesen / die oberbloediger kennisse hebben van sijnen wille / oft andersins met grooter weldaden van hem oberstort zijn : Want sy hebben meer oorzaken die haer van de sonde af-trecken. Insgelijcks de gene die heylige ampten bedienen / en daer dooz eenighsins nader tot Godt komen / want de heylige dingen moeten met grooter devotie gehandelt worden als d'onheylige / en hoe wy nader komen tot Godt / hoe 't ons toestaet meer eerbiedighepdt te gebuycken / en op onse hoede te zijn dat wy van hem niet verteert en worden. Dit leert ons eensdeels 't exempel van de twee sonen Arons / die dooz het byer dat van Godt upt-ginck / gedoot zijn / om datse vzeemt of gemeen byer in 't heylige hadden derren in-bzenghen / en daer mede wieroocken / anderdeels de woorden van Moses / die hy daer over

Levit. 1. 1

ber tot Aaron gehad heeft. Dit is 't geene de Heere sprack: Ick sal ge-
eplight worden in de ghene die my ghenaecken / en sal booz al den volcke
erheerlijcht worden; 't welck eenighe geleerde also upt-leggen: Ick sal
hepligh schijnen dat is/straffen de gene die my nader zijn/ ja Moses selfs
recht ons hier tot een exempel. De wijt-loopiger verklaringe dan noch
deser dingen/ gehoozt tot de verhandelingh bande wercken Godts.

Gesteert nu dat wy de nuttighepdt deser leere in 't kortte booz stellen/
welcke uptermaten groot en booztreffelijck is: Want onse gantsche hoop
in vertrouwen tot Godt/ rust op de kennisse der Goddelijcke goedertie-
renhepdt. Dese wech genomen zijnde/ moet die ballen booznemelijck in
no grooten niet alleen geringhept / maer oock onwaerdighepdt der men-
shelijcker natuere / ten aensien van de wercken / te meer als men acht
neemt op de grootheddt en veelhepdt onser obertredinghen. Den Psal-
mist/ alst blijckt/ siende alleen op de geringhepdt der menschelijcke natu-
re roept upt/ wat is de mensch dat ghy sijner gedachtigh zijt? oft de So-
des menschen dat ghy hem besoeckt? En ten opsicht van de wercken
pdt hy / indien ghy d'ongerechtigheden in acht neemt/ Heere wie sal be-
naen? En elders/ treet niet in 't gericht met uwen knecht / om dat gheen
wendighe booz u sal gherechtbeerdicht worden. Wat isser dan dat ons
boop geeft van eenighe weldaden Godts te genieten? Wat isset dat onse
lendighepdt vertroost / anders dan sijne oncyndelijcke goethepdt en on-
tspreeckelijcke goedertierenhepdt? Hier upt blieten/ hier op rusten al-
de Goddelijcke beloften / en meest die alder-grootste ons door Jesum
Christum ghedaen. Bande vergiffenisse aller onse sonden en mede-dee-
nghe des eeuwiggen lebens / ontrect dese den stijl bande Goddelijcke
goedertierenhepdt met de kennisse des selfs / soo moeten se te gelijk met
le onse hoope om verre ballen. 't Welck een bande vooznaemste oorza-
en is / waerom Godts goedertierenhepdt inde heplige Schriftuere soo
veenighmael verhaelt en ghepzen wordt / midtsgaders de liefde/ ghe-
ade en barmhertighepdt die daer mede r' samen gaen. Soo datter geen
ander epgenschap dickwijlder schijnt inghestampt te worden: Waer-
n oock Godt selve / daer hy sich ten deelen van Moses laet sien / hem
lben met soodanige Cer-tytelen voozementlijck beschrijft / die sijn al-
er-grootste goedertierenhepdt te kennen gheben als boven ghesien is.
doeghter by datter niet en is 't welck ons meer aen-lockt en heftiger be-
veeght om Godt lief te hebben en te eeren / sijnen naem groot te maken/
men roem met een vrolijck gemoet en mond te verkondigen/ als d'over-
eginge van soo groote sijne goethepdt/ goetdadighepdt en sachtmoedig-
ept: want wie soude sulck een goedertieren en weldadighen Vader niet
ef hebben / niet pijsen / niet dienen en eeren? wie soude hem tot gram-
hap derren verwecken en sijne soo groote on-cyndelijcke weldaden niet
naet-doen verghelden? En gelijk d'aenmerckinge sijner goedertieren-
ept ons tot geduerige danck-segginge aen-pozt / so drijft se ons oock om
geduerig-

geduerigh tot hem aen te houdē om hulpe : Want wie soude so achteloos/
ja sulck een byant zijn van sijn eppen saligheyt/ dat hy tot dien alder-goe-
dertierensten vader/die ons so mildelijck sijne gabē aenbiet/met sijn gebedē
niet geerne soude gaen/dewijl hy wil datmen dooz biddē de selve verkrjge.

cap. 25. 't Oberwegen der Goddelijcke goedertierenheyt dient oock om gedult-
saemhepdt in ons te wercken en te verstercken : want daer upt blijckt dat
Godt ons niet meerders oft swaerders op en leght noch op-legghen sal/
als wy verdragen konnen/gelijck oock sijn getrouwighheyt 't selve eenigh-
sins eyscht als booz henen verklaert is / en dat hy alle onse swarigheden
ten laetsten tot een goet eynde byenghen / en in blijshap sal veranderen.
Wijders worden wy dooz Godts exempel vermaent/ dat wy/die sijn kin-
deren begheeren te zijn / sijn goedertierenhepdt en sachtmoedighhepdt nae
Luc. 6. 35 volghen : Hebt lief uwe byanden/ sepdt Christus/ doet wel en leent niets
daer van hopende/en uwen loon sal groot/en ghy kinderen des Alderhoog-
sten zijn/dewijl hy goedertieren is over ondankbare en quade (oft gelijck
Matth. 5. 45. als Mattheus seght / sijne Sonne laet op-gaen over goede en quade / en
regent over rechtveerdighe en onrechtveerdighe) zijt dan barmhertigh/
ghelijck uwen Vader barmhertigh is. Alsoo woort ons elders belast de
sachtmoedighhepdt en goedertierenhepdt onses Hemelschen Vaders in 't
quyt-schelden van anderluy sonden en wazakelooshepdt nae te volgen.

Matt. 18. 22. Ephe. 4. aen't laetste vers. 5. 1. Du doense de aldergrootste en onuytputtelijcke goedertierenheyt Gods
veels te kozt/en vernietigen soo veel in haer is/sijn booznaemste weldadig-
heyt tegens ons/die stellen dat Godt ons de sonden niet en vergeeft/sonder
tusschen-komen bande alder-bolmaeckste voldoeninghe / jae gheen selfs
d'alderminste sonde boozby laet gaen / die hy niet oft in den misdadighe
selfs oft in een ander straft en wzeecht. 't Welck boozwaer niet anders
en is dan de vergiffenisse der sonden / en dien volghens de booznaemste
werkinge der Goddelijcke goedertierenhepdt t'eenendal wech te nemen/
waer van 't nu geen pas en geeft bzeeder te spzeecken.

Rom. 2. 4. Doozts vermaent ons Gods strengigheyt/dat wy so grooten goedertie-
renheyt en lanckmoedighheyt niet tot bypheydt om te sondigen en vlesche-
lijcke sozgeloozheyt misbruycken. Hierom ist dat den Apostel seyt: oft ver-
acht ghy de rijckdommen sijner goetheyt en lijtsaemheyt en lanckmoedig-
heyt/ niet wetende dat de goedertierenhepdt Godts u tot bekeeringe leyt ?
Maer naer u hardigheyt en onbekeerlick herte/ bergadert ghy u een schat
des toozns/indē dage des toozns/ en openbaringe des rechtveerdigen ooz-
deels Gods/die een peder sal vergelden naer sijne wercken. Hier toe dient
oock het gene te boozen van ons is aengetogen upt den selven briez/alwaer
den Apostel vermaent dat de Heydenen tot Christum bekeert zijnde/aen-
mercken aen d'een zijde de goedertierenhepdt / aen d'ander zijde de stren-
gigheyt Gods/en dat sy arbeypden om te blijven in sijne goedertierenheyt.
1. Cor. 10. 12. Oft andersins/ segt hy/ sult ghy oock afgesneden worden. De gene/name-
lick die staet moet toe sien dat hy niet en valle/ als de selve Apostel elders
vermaent.

Van de eygenschappen die by maniere
van affecten oft herts-roeringhen in
Godt zijn.

Let ons nu booztgaen tot die eygenschappen Gods/
die gelijckse waerlijck werckinghen zijn/ alsoo oock
den naem der selve draghen. Dit zijn werckinghen
van den Goddelijcken wille in Godt selfs berusten-
de/ oft innerlijcke wercken des willes: Want hoe-
welder oock innerlijcke werckinghen des verstandts
zijn/ soo ist nochtans onnoodigh dat wy berder hier
in treden/ aenghesien uyt de verhandelinghe van't
berstant en wijsheyt Gods genoegh te verstaen is/
dat daer van te houden zy. Nu dese werckinghen des willes/ waer van
wy hier handelen zijn tweederley: Want sommige zijn insonderheyt den
herts-tochten ghelijck/ en worden booznemelick in de Schrijtuere met
de namen der selve betekent: Andere zijn beslupten. Gene zijn bewegin-
gen oft liever heftige bewegingen van den Goddelijcken wille/ oft sooda-
lige werckinghen waer dooz den wille oft stercker gedreben wordt tot sijn
doz-werp/ oft daer van bliedt en schriekt/ al ist misgeschien dat de saeck/
waer toe de genegentheyt treckt/ noch niet vastelick besloten is. Doch de
beslupten zijn sententien van den wille vastelick besloten en met volle toe-
emmingen toe-gestaen en bebesticht. De affecten oft herts-roeringhen
ebben oock plaets in die dingen welke den wille dooz natuerlicke noot-
dijckheyt oft begeert/ oft vernijdt/ de beslupten om eygentlick te spre-
ken in die dinghen in welke de vryheyt ten minsten eenighsins plaets
heeft. In geene is de wille meer lijdende als werckende/ maer inde beslup-
ten isse meer werckende als lijdende. Nu de wille lijdt oft wort beweeght
st van't booz-werp alleen/ vermits dat in sich selfs kracht heeft om den
wille tot dese oft die zijde te neyghen/ als in den toorn en haet gheschiedt;
st wel van't booz-werp doch niet alleen/ vermits het by sich selfs sulck
en kracht niet en heeft/ maer om 't boozgaende vrywilligh besluyt/ als
in de genaden-affect te sien is. Doozts in die soorte der dingen in welke
de plaets hebben/ zijn de beslupten vaster en van seckerder uyt-werckin-
ge als de bloote herts-tochten: Want die kommen van de beslupten ver-
hindert en t'eenemael krachteloos ghemaect worden/ gelijck als blijckt
in den toorn/ wanneer der gheen besluyt om te straffen/ op ghevolght is:
Daer de bloote herts-tocht is niet machtigh ghenoech om een absoluyt
besluyt te niet te maken/ doch dit verhindert veel eer datter geen contrarie
affect en kan ontstaen. Dat meer is/ geen besluyt altoos als men 't in sijn ge-
heel

heel neemt/ dat is de conditie daer in-ghesloten zijnde / onder welcke het misschien gemaect is / wordt krachteloos / gelyck wy hier boozen verklart hebben daer wy van de Goddelijcke stantvastighejdt handelden. Euenwel houden wy niet dat de besluypen soo seer van de nature der affecten verscheyden zijn / datse gantsch gheen gelyckenisse daer mede hebben / en niet somtijds met de namen der selber beteeckent / oft daer onder begrepen en worden / dewijl oock de besluypen in seckerere beweginghe en toe-nepginghe des willes bestaen. Nu alle toe-nepginghe des willes / heeft eenighe ghelijckenis met de affecten / hoe-wel d'een meer d'ander min : Daerom hebben wy niet sonder reden te boozen gheseydt/ dat de werckinghen des willes gestelt/ teghen de besluypen insonderhejdt met d'affecten ghelijckenis hebben / daer mede te verstaen gebende datter oock andere zijn / namelijk de besluypen / die ghelijckenisse daer mede hebben. Doeght hier by dat de besluypen met eenighe affecten als t'samen-ghesmolten zijn / ghelijck by exempel t'besluyp van te straffen met de gramschap / van te helpen met de barmhertighejdt. Soo en ist dan geen wonder dat soodanighe besluypen de namen dragen van die affecten/ oft daer onder begrepen zijn/welcher natuer sy eenighsins volgen en waer mede sy vereenicht zijn. Hier upt is mede te verstaen waerom de goedertierenhejdt oft sachtmoedighejdt met de namen van liefde / ghenade en barmhertighejdt / welke affecten zijn ghenoeit worden / ghelijck de strengighejdt met de namen van gramschap en berstooznisse / namelijk om dat die eyghenschappen Godts upt soodanige affecten en besluypen met haer natuer ober-een-komende / doch in't gemeen en rupm ghenomen zijnde/bestaen.

Ghestien hebbende 't onderscheydt datter is tusschen de affecten en besluypen Godts / volghet nu dat wy dese beyde onderscheydentlijcker aenmercken / beginnende van de affecten. En alhier derft hem niemandt verwonderen dat wy desen naem Gode soo absoluytelijck toe-schrijven/ dewijl een peder siet dat de speciale namen der affecten hem in de Schryf-ture absoluytelijck worden toe-gheschreven / en dat aen ontallijcke plaatsen / want dooz een selve wisselingh van woorzen kan men die werckinghen des Goddelijcken willes den generalen naem van affecten toe-passen / als waer dooz die speciale namen haer toe-komen / insonderhejdt dewijlder minder onepgenthejdt schijnt te zijn in den generalen naem/ als die op Godt ghepast woort/als in de speciale namen van gramschap/ verbolgenthejdt / berouw en andere diergelijcke meer. Wel is waer dat het beter is eygentlijcke als onepgentlijcke manieren van spzeeken te ghebruycken / bysonderlijck als men pertinente verklaringhe wil doen ober eenighe saeck : Maer alser eygen woorzen ontbrzeeken/ die de saeck klaerlijck en sonder omschrijvinghe upt-drucken / soo en ist niet onghewoorlooft onepgentlijcke te ghebruycken/ booznemenlijck als men van die onepghenthejdt updruckelijck vermaen maect / en als met toe-latinghe van

he van andere sulcks doet. Daerom isser niet in de weghe waerom wy
 e werckinghen des Goddelijcken willes / waer van wy hier spreken/
 i boozts niet simpelijck affecten souden moghen noemen. Ondertus-
 shen bekennen wy niet alleen geerne / maer bermanen oock van selfs/
 ut in Godt geene soodanighe ontroeringhen plaetse hebben / als in de
 menschen oft beesten plegghen ghespeurt te worden / en datmen van dese
 werckinghen des Goddelijcken willes moet af-sonderen / al wat onreyn
 /al wat naer eenighe vermenginghe des aerdtischen lichaems/wat naer
 volmaectheydt oft swachtheydt smaecht / en boozts andere dinghen
 lijben laten die van de nature der affecten / welckers namen de Schrif-
 ture Gode toe-schrijft/niet konnen geschepden worden. Ober-sulcks sul-
 n wy uyt de nature der menschelike affecten / van welke Godts geest
 is om de ghelijckenisse die daer tusschen beyden is / de namen ontcent
 lese op Godt past / eenigher maten af-meten moeten de nature van die
 werckinghen des Goddelijcken willes waer van wy hier handelen.

Nu de affecten zijn in ons seckere bewegingen oft toe-neyginghen van
 e begheerlijcke kracht / welckers ghelijckenisse de wille Godts in sich
 rbat / wy seggen bewegingen : Want oock sprekende van de mensche-
 liche affecten/ zijn wy genoodtsaecht dooz gebreck van woorden / figuer-
 liche in plaets van epghentlijcke manieren van spreken te ghebruycken/
 e onse stamelende tonghe in boeghen als boozen gesept is/ op Godt dan
 bozts past. Waerom wy oock booz henen seiden / dat de affecten in
 oodt zijn als beweginghen van den Goddelijcken wille / dese ontstaen in
 as uyt kennisse van pet dat gheneuchelijck oft ongheneuchelijck / aen-
 genaem oft onaenghenaem is. Want het aengename omhelsen en ver-
 blghen / het onaenghename vermijden en vlieden zp. Hierom ist datter
 nige affecten zijn die t geneuchelijcke nae-jaghen als de liefde/ sommi-
 die t ongeneuchelijcke schouwen/ als den haer; andere ten laetsten sijn
 s uyt beyden t'samen-gemenght/ als de gramschap die t onghelijck en
 trachtinge alsoo bliet / datse wraeck en straffe begheert. t Selbe moet
 en in t gros van de Goddelijcke affecten houden / hoewel met de selbe
 ngen Gode die ons vermakelijck zijn / want onse begheerlijcke kracht
 ozt booz-eerst en aldermeest ghedreven tot de dinghen die den lichame-
 lichen sinnen aenghenaem zijn / en bliet van t ghene daer mede strijden-
 is. Maer de aldersupberste nature Godes is t'eenemael hier van af-
 schepden. Waerom hy oock gheen treck na de selbe heeft noch afkeer
 an de selbe/ dewijl sy hem niet konnen genaken. Doozts t gene Godt
 is aengenaem booz hem begeert/ daer mede ist dickwijls alsoo ghescha-
 en/ dat al wat daer in Gode behagelijck is / lichtelijck dooz t onaenge-
 ame/ dat het selbe by sich heeft/ soude oberstolpt worden / ten zp sijn al-
 erhooghste goederterienheydt en bywilligh besluyt/ de kracht des selfs
 erhinderde en uytbluschte/gemerckt hy geen acht daer op en wil nemen/
 t blijckt booznemelijck in sijne liefde waer dooz hy het menschelijck
 P p geslacht

geslacht noch godtloos zijnde in Christo lief ghehadt heeft / want 't ghene Godt in de godloose menschen lief gehad heeft / zijn niet hare verdiensten geweest / maer sijn eppen geschencken gaben : Welcher kracht de beelheyt en grootheyt onser sonden licht hadden konnen uptblusschen / soo dat men met recht mach seggen / dat de liefde Gods de menschen booz hem aengenaem gemaect / en niet soodanigh gebonden heeft.

Wt 't gene geseydt is / blijkt de nature der Goddelijcke affecten en t'onderschept dat tusschen de selve is. Wat haer natuer aengaet 't zijn niet anders dan seckere werckingen oft bewegingen des Goddelijcken willes / ontstaen upt kennisse van een aengename oft onaengename saeck / die sy na-jagen oft blieden / oft eensdeels na-jagen anderdeels blieden : Want sy zijn als geseyt is / van dziederley aert. Eenige omhelsen / verbolghen / en nemen haer contentement in 't gene dat aengenaem oft vermakelijck is / eenige vermijden en blieden het contrarie / andere sijn upt beyde dese soorten als vermenght / bliedende het een als ongenuechelijck / en verbolgende het ander als genuechelijck. Van d'eerste soorte sijn liefde / genade / verlangen / hope / blijshap : Want dese zijn alleen omtrent het goede besich. Van de tweede soorte sijn haet / vzeefe / vzeefheyt / berou / welke Godt by verwisselinghe van woorden / toegeschzeben woorden / als in 't volgende sal blijcken. Vande derde soorte sijn barmhertigheyt en gramschap / affecten / die andersins tegens malkanderen gestelt zijn. Want de barmhertigheyt ontfet sich also ober ander mans quaet / dat sy 't selve tracht wech te doen / en des verdrukten welstant soecht / de gramschap ontfet sich alsoo ober 't ontfangen ongelijck / dat se straffe en wrake eyscht van de gene die veronghelijck heeft.

Doch merckten men noch een ander onderschept tusschen die affecten / als namelijk / dat de sommige / hoewel se besich sijn omtrent de saken die Gode aengenaem oft onaengenaem zijn / nochtans alder-meest strecken tot bozderingh van ander luyden wel oft qualijck-baert / de andere zijn besich omtrent de wel oft qualijck baert van anderen / booz so veel die Gode selfs aengenaem oft onaengenaem zijn / andere zijn als in 't midden gestelt / nu tot dese dan tot die soorte meer hellende. Van d'eerste soorte sijn / liefde / genade / barmhertigheyt / affecten van weldadigheyt met hare tegen-strijdige haet tot de persoonen / en gramschap / die hem bewegen om quaet toe te boegen den genen die 't verdienen. Vande tweede soorte sijn hope / vzeefe / blijshap en vzeefheyt. Van de derde / liefde en haet so tot de saken als tot de persoonen / mitsgaders verlangen en berou booz soo veel dat een affect beteeckent / 't welck sy niet altijd en doet. Doch wy sullen d'affecten van de derde orzder met de verhandeligh der twee eerste soorten t'samenboegen / en booz-eerst spreucken vande liefde / genade / barmhertigheyt / haet en gramschap / daer nae van 't verlanghen / hope / blijshap / vzeefe / vzeefheyt / berouw.

CAPIT.

CAPIT. XXX.

Van de liefde, ghenade, barmhertigheydt
Godts met hare contrariën, haet en gramschap.

Let ons dan van de liefde beginnen. Want dese herts-tocht is onder anderen als upt-steeckende/waer van sy eenige in sich verbat/ als daer zijn ghenade en barmhertigheyt / andere hoe-wel van contrarie werkinghen als upt sich baert / namelijk haet en gramschap: Want daerom / haten wy het quaedt en worden verstoort op de gene die daer oorsaeckie van zijn / om dat sy het goed dat wy lief hebben/ ons beletten oft benemen. Du lief hebben is yet-tes heftigh willen/ daerom woort het woort Chaphethz / 't welck by den latijnschen Oberfetter simpelich doort willen verlaet is/ in de Schriften des O. T. voort lief hebben gestelt: So nochtans dat het een heftiger be-eginge en toe-neyginge des willes tot eenige saeck / daer onder begrepen inde/ een verlangen en vermakelichheyt die daer upt gescheyt woort/ bete-ent: Want het Hebreucus woort betekende verlangen/ heeft oock som-tds de betekenis van ergens vermaeck upt te scheppen / en al wat men of heeft / 't selve begeert men oock/ verlangt daer mede als vereenicht te jin / (waerom oock de liefde van sommige beschreven woort een begeerte an vereeniging) en stelt sijn geneuchte daer in. Doorts begeert men dat at in wesen zy/ en soo veel de nature des selfs lieden mach/ behouden blij-ve/ 't zy om des dincks/ oft ons selfs / oft om beydens wille.

Pf. 18.25
22, 9, 41,
12.
Matt. 27.
43.

Hoe-wel dan noch God sijn selven eerst en voornemelick bemint: want (wat met sin en berstant begaest is/ bemint sich selfs: En Godt wetende at hy selfs r' alder-beste goedt is/ moet noot saeckelich hem selven alder-veest beminnen: nochtans en is dit die liefde niet daer van ons hier in-nderheyt staet te handelen) aengesien de Schrifture niet van die / maer an soodanige liefde deurgaens spreekt/ waer doort hy andere saecken en pnamen de menschen lief heeft. Dese is die ons alder-heftighst aendrijft in ons vertrouwen op hem te stellen / hem lief te hebben en te dienen/ en sien volgens voornemelich by ons handelende van de Religie/ verklaert voert woorden. Wel is waer / dat de Schriftuere eenige vruchten van die efde/waer doort hy hem selfs lief heeft verhaelt/ hoedanig is dat hy geseyt woort alles om sijns selfs wille te doen/ en in alle sijn raedslagen en wercken in eppen eere voort oogte te hebben: mitsgaders dat hy somtijts voort sijne neplige naem een pber aenneemt/ dat hy sich ober sijne en sijns naems oft eerlichhepts byandē strengelich wreekt: maer hebbe noch niet gemerckt

Pro. 16.4.
Exo. 9.16
Ezech. 36
22, 23.

Ezech. 39
25.

dat van Godt ergens met upt-ghedruckte woorden gheseyt is/ dat hy sijn selven lief heeft.

a Ioh. 17.
26.
Rom. 5.5
8, 8, 39.
1 Ioh 3.
16. liefde
b Matt. 3.
17, 12, 18.
17. 5.
Luc. 2. 14
c cap. 28.

Pf. 5. 1. 18.
Prov. 11.
20, 16, 7.
Hofc. 6. 6.
Hebr. 10.
5. 7. en
Pfa. 40. 7.
cap. 11. 6.

Om dan te spreekken van die liefde Godts / waer dooz hy de dinghen die buyten hem ghestelt zijn liefst / die wordt in de Schrijsuere beel tijds dooz het woordt ^a agapee oock ^b eudokia, welbehaghen oft welgheballen/ en woorden van ghelycke kracht upt-ghedruckt / hier toe behoort oock eenighsins den naem van pber / hoe-wel die meestendeel ghebzurckt wordt om gramschap te beteecken en / als wy nu booz henen gheseydt hebben spreekende van de ^c Goddelijcke strengigheyt / en hier naer in dit selve capittel wederom verhalen sullen. Hier boozen hebben wy gheseydt / dat alle liefde en dien volghens oock de liefde Godts / waer dooz hy ghedzeven wordt om andere dinghen buyten hem te beminnen / ghemeen is / de begeerte van dat het gheliefde dinck in wesen zy / en soo beel de natuer des selfs lijden mach behouden blijbe / mitsgaders een verghe-noeginghe in't selve. 't Welck soo niet te verstaen en is als oft de woorden beminnen / lief hebben / en andere die van gelijcke beteeckenisse zijn/ van Godt ghebzurckt zijnde / altydt beyde dese dinghen eben seer beteecken en : Want somtijds beteeckenense meer dat Godt een goet behaghen heeft aen eenigh dinck / en dat het selve sijnen wille seer ghelijck is/ somtijds dat hy een creatuere wel wil / en des selfs goet oft welstant begeert : In welke laetste beteeckenisse de liefde Godes inder waerheyt / niet anders en is dan sijn gunste en goetwilligheyt. Als den gheest Godts die eerste kracht des woordts upt-drucken wil / seydt hy dat een dinck oft persoon Gode behaecht / dat hyse booz goet kent/ datse hem aenghenaem zijn / oft dat Godt sijn welbehaghen in de selve heeft hoe-wel het woordt eudokein, dat is welbehaghen erghens in hebben/ en dat van den selven oorzpronck is eudokia, dat is welbehaghen / oock soo pleghen ghebzurckt te worden datse de goetgunstigheyt Godts beteecken en. De liefde Godts in den eersten sin ghenomen / streckt sich ober alle saken oft personen in de welke eenigh ware goet is / hoe-wel het veeltijts geschied dat sommige saecken en personen in een volkomener sin gesept worden van Godt bemint/ en hem aengenaem te zijn/ met upt-sluptinghe van andere / en booznemelijck soodanighe / welke Godt soo grooten oorzsaeck van haet gheben / datse sijne liefde en al wat de selve tegens haer konde verwecken/beletten en t'eenmael upt-bluffchen. Waer van hier naer / daer wy handelen van de trappen der Goddelijcke liefde/ oock van den haet Godts wat bzeeder sal ghesproken worden. Maer de liefde Godes in den laetsten sin ghenomen / streckt sich niet upt ober alle dingen / maer alleen ober de gene die met geboelen begaest zijn / en aldermeest ober personen die boven 't geboelen oock redens gebzurck hebben : Want dese alleen konnen eens anders gunst en goetwilligheyt geboelen/ en 't ghenot daer van ontfanghen. Waer upt men licht verstaen kan dat Godt met die eerste liefde alle dinghen die van hem gheschapen zijn/ als

is oock der selber hoedanigheden en goede werckinghen in sich selfs
 enghemerckt / lief heeft. Ick segghe in sich selfs / oft in hare natuere
 en-ghemerckt / om dat hyse somwijlen van wegghen d'oberbloepende
 ozaeckten des haets / niet langher lief en heeft. En wat de gheschapen
 ingen aen-gaet / hier van en ghetuyghet niet alleen / maer bewijst sulchs
 ock den Schrijver van 't Boeck der Wijshepdt / als hy seght : Ghy cap. 11. 23
 eft (Heere) al wat wesen heeft / en haet niet van 't ghene ghy ghemaect 26.
 ebt / want ghy en hebt niets hatende gheordineert oft ghemaect : En
 oe soudet pets konnen bestaen / ten zy ghy ghevilt hadt ? oft dat van u
 iet gheroepen is / behouden blijven ? Hier mede stemt over een 't ghe-
 e Moses sepdit / nae dat hy de Historie vande Scheppinghe aller din- Gen. 1.
 ghen verhaelt hadde : Godt sagh aen alles wat hy ghemaect hadde /
 n het was seer goet / want al het bekende goet wordt dooz sich selfs
 emindt / en dat des te meer hoe men siet datt'et beter is : Hoe en soude
 an Godt niet beminnen 't gheen hy ghesien heeft en noch siet seer goet
 e zijn ? Van ghelijcken kan niemant twijffelen die oft met de Schrif-
 uere oft reden te raedt gaet / oft Godt heeft de bzymighepdt en wercken
 ie met synen wille conforz in syn lief. Doch niemant en soude moghen
 ogghen ten zy onepghentlijck dat Godt de wercken der menschen oft
 e zielloose en onghewoeliche natueren goet-gunstigh is. Wel is waer/
 atter pet de gunste en goet-willighepdt ghelijck ghespeurt wordt / inde
 efde der zielloose Schepselen / oock van hare eyghenscappen en wer- in 't laet-
 en die daer uyt boozt-komen / ghelijck oock de booz-ghemelde wooz- ste veers.
 en der wijshepdt sulchs te kennen gheben : want Godt wil oock dat
 ie dinghen in wesen zijn en behouden blijven / immers booz soo veel ha-
 e natuere lijdten mach / en hy verhindert oft vernietichtse niet / ten zy
 nisschen om beters wille / sommighe wil hy oock noyt verhinderen/
 is die hem ten hooghsten aenghenaem zijn / 't Welck dan met de goet-
 oillighepdt eenighe ghelijckenisse heeft / maer nochtans kan de ware
 n epghentlijckse ghenoeemde goet-gunstighhepdt / niet ghedeffent wo-
 en als omtrent het ghene dat des weldaeds ontfanckelijck is. Nu soo-
 anigh en is niets / dan 't ghene met gheboelen / en alder-meest dat met
 erstandt begaest is. Waer uyt noch een ander onderschepdt uyt die
 weederlep soorte van liefde ontstaet : Want die eerste liefde volghet sim-
 nelijck de natuere / van 't gheliefde dinck / en daer in vertoont sich nau-
 hicks de bzymachtighepdt des Goddelijcken willes : maer de laetste is
 en werckinghe van den Goddelijcken bzymen wille / en ghehoort waer-
 hick tot sijne goedertierenhepdt. Van welke laetste liefde ons boozne-
 nelijck staet te handelen / want dese wordt ons inde Schrifsture seer
 ickwijls gherecommandeert : Van dese spreekt Johannes als hy 1. Joh. 4. 8
 eght / Godt is de liefde : Waer mede hy niet anders en wil segghen/
 an dat van liefde ober-bloepdt / dat dese gheneghenthepdt in hem als
 eersticht / en dat hy die met seer blijckelijche werckinghen en preuben
 betoont.

vertoont. Soo dat dese naem van liefde hem blootelyck toe-gheschreben zijnde / beteekent dat hy vol van liefde is. En hoewel dese maniere van spreken / waer dooz pemandt gesept wort dat te zijn / 't gene hem als een epgenschap toe komt / niet altydt een upt-nementheydt te kennen gheeft / gelyck als wy gesept worden gherechtighheydt in Christo te zijn / dat is rechtbeerdigh oft gherechtbeerdigh te zijn / oft als besnijdenisse vooz die besneden / en vooz-huyt vooz de gene die inde vooz-huyt zijn / ghebruycht wort / soo heeftse nochtans dickwijls gheen klepne kracht / en beteekent dat de gene daer sulckis van gesept wort / die epgenschap upt-muntender wijse in sich heeft. Also seyd Johannes van den selben Godt dat hy het licht is / dat is d'alderluchtighste oft heplighste / soo dat hy met recht het licht oft heplighheydt selve gheseydt mach worden : Also wort Christus Amen / dat is waerheyte geheten / om dat hy ten hooghsten waerachtygh oft getrouw is in zijn belosten te houden / by van alle onsupberheydt des logens / bedrochs en ontrouwigheydts.

De liefde Godts bestaet hier in / dat hy goet / ja 't alderbeste goet aen anderē doen wil / en oock doet. Want dit is de kracht en epgenschap der liefde / waer mede wy de personen lief hebben / gelyck sulcx de reden en confozm / de selve Aristoteles ons leert. Nu dese liefde heeft verscheyden trappen : want Godt liefst sommige meer / sommige min / hy liefst by exempel / alle menschen oock de godloose / vooz so veel hy wil datse haer bekeeren en leven / waer van de Schyfturen insonderheyt des N. Testaments / klare getuygenisse geben. En dese pleeght hy soo langh te beminnen tot dat sy dooz hare wederspannigheydt / sijn gramschap en haet teghens haer berwecken / so dat hyse verderben wil / haer benemende 't gene waerom hyse alleenlyck bemint / namelijck 't gene hy geschapen heeft. Also wort hy gesept te haten alle de gene die ongerechtigheyt wercken / de godloose te gelyck met sijne godloosheyt / van sijn ziele wort gesept datse haet den godloosen en den genen die ongerechtigheyt lief heeft. Dewyl dan noch de godloosheyt upt haer nature hatelijck is vooz God / en hem tot gramschap aenpozt tegen de gene die de selve plegen / hoewel hy die volgens sijne goedertierenheyt en lanckmoedigheyt / wel vooz een lange wijle kan / en oock pleeght in te houden / so ist nochtans kennelijck / dat God meer bemint den genen die nu inder daedt Godtvuchtigh is / dan die hy noch godloos zijnde / verdraeght en op sijne bekeeringe wacht : waerom oock de Schyfture van de vrome bysonderlijck betuyght datse van Godt gelieft worden / als oft hy de andere niet lief en hadde / namelijck om dat hyse min lief heeft / ja selfs / terwijlse in dien stant zijn / een misshagen aen haer heeft / en hun ten onbarmhertighen verderbe ordneert / ten zyse haer beteren. Hierom seyt de Psalmist : de Heere bemint de rechtbeerdige. En Christus : die mijne geboden heeft / en die bewaert / die ist die my lief heeft / en die my lief heeft / sal van mijnen Vader lief ghehadt worden. En wederom : soo pemandt my lief heeft / die sal mijn woozdt bewaren / en mijn Vader sal hem lief hebben.

1. Joh. 1. 5

Apoc. 3.
14.Psal. 5. 7.
11. 5.
Sap. 14. 9.Psal. 146. 9.
1. Joh. 14.
21.1. Joh. 13.
1. Joh. 16.
27.

ebben. En anderwegh: De Vader selfs heeft u lief/om dat ghy my lief
 gehad hebt en geloofst dat ick van Godt uptgegaen ben/waerom wy oock Iud. 7. 21
 ermaent worden ons selven in de liefde Godts te bewaren / dat is te be-
 zorgen dat wy upt de liefde Godts / waer mede hy ons lief ghehad heeft/
 iet en ballen. Nu wat de vzoome aen-gaet/is niet te twijffelen oft Godt
 est den eenen meer als den anderen/ voozso veel hy oft selfs Godt meer
 emint / oft Godts welbehagen is meer weldadigheyt aen hem te bewij-
 n: Wy seggen nu niet van't onderschept datter is tusschen de liefde die
 Godt de menschen/en die hy de Engelen toedzaeght: Waer in de Engelen
 n deelen ons overtreffen/ten deelen van ons overtroffen worden. Hierom
 i dat Paulus bysonderlick de liefde Godts tot de menschen recomman- Tit. 2. 4.
 eert. De Engelen gaen ons wel hier in te boven/datse dooz Gods gunste
 are gelucksaligheyt/aldereerst en sekerlick genieten/ en van veel heerlic-
 er natuere zijn als wy: Maer wy gaen haer wederom hier in te boven/
 ft liever de liefde Godts tegens ons overtreft/sijne liefde tot de Engelen/
 at daer hy soo veel oorzsaechen had/ en noch heeft die ons met recht van
 jne liefde konden upt-slupten/en in een onbersoenlicken haet by hem stel-
 n/ons nochtans bemint heeft/en noch stantvastelick bemint/ soo dat hy
 ns aldersnootste menschen/die niet anders dan stof en asche zijn/ en wel Luc. 20.
 er sijne byanden waren/echter den Engelen gelijk maken/en op den stoel 35.
 Christi setten wil. Nu/wie twijffelt daer aen/ oft Christus is van Godt
 elieft / boven alle soo Engelen als Godbzuchrige menschen/die hy selfs
 ut twee malen toe met een stemme upt den Hemel / sijnen wel beminden
 soon/ in den welcken hy sijn welbehagen genomen heeft/ oft daer in hy
 n sonderlingh vermaeck schiept / noemt. Want hier dooz heeft hy hem
 iet alleen boven gemeene menschen/ maer selfs oock d' alder-uytnemen-
 e Prophten en andere sijne Sonen verheben/en als tegens de selve ghe-
 elt/gelijk oock Paulus doet/als hy hem heet den Sone der liefde Godts/ Col. 1. 13.
 t oock simpelich den beminden / gelijk de Griekische woorden in den
 zief die hy tot de Epheseren gheschreven heeft / betuygen. Hierom be- Eph. 1. 6.
 hlyft hem Godt selve in de woorden die Mattheus aen-trecht aldus: El. 42. 2.
 hier mijn knecht dien ick verhozen heb / mijn beminde / in den welcken Matt. 12.
 sijn ziele een welbehagen genomen heeft. En wat zijnder veel woorden 18.
 an noode? de heplige Boecken zijn vol van getuygenissen en redenen/die
 ende tot bebestinghe van die alder-hooghste en vperighste liefde / waer
 ede Godt Christum lief ghehadt heeft/en inder eeuwigheyt lief heeft/
 elck hem oock betwogen heeft om alles in sijne handen te stellen/en hem Ioh. 3 35.
 et de alder-grootste heerlichheyt te begaben/ gelijk als Christus selfs 5. 10.
 an hem selven getuyght. En soo wy de waerheyt lief hebben/ dit is de
 doornaemste oorzsaech/waerom hy d' eenigh-gebozen Sone Godts wordt Lib. 5.
 noemt/waer van eiders in dese Boecken gehandelt wort. cap. 12.
 Dese verscheydenheyt der Goddelicke liefde/heeft eensdeels sijnen oor-
 zonek van Godt selfs / en sijn byzwilligh bestuyt / anderdeels upt de
 nature

natuere des boozwerps / tot het welcke die liefde sich uytstreckt : Want
 dat hy de Enghelen / en menschen soo lief heeft ghehad / dat hy d'eerste
 tot d'onsterffelijckheyt gheschapen / de laetste booz des wereltds Schep-
 pinghe / tot die Hemelsche ghelucksaligheyt berordineert / en naderhant
 in seer veele en sware misdaden verballen zijnde / tot de selve heeft gheroe-
 pen / vergiffenisse van alle hare sonden aengheboden / synen eenigh-ghe-
 bozen Soon in de alder-grouwelijckste doot booz haer ober-ghegheben
 wat is hier van anders oorzaecke gheweest als synen alder-goedertieren-
 sten wille ? En wat bewoogh hem anders om Christus die eenmael
 ghebozen / moest worden nu booz de gront-legginghe des wereltds lief te
 hebben / en hem die alder-grootste heerlijckheyt en Majestejt toe te leg-
 ghen ? Van ghelijcken om nu oock van andere speciaelder soozten der
 Goddelijcke liefde te spreken. Wat was de oorzaeck waerom Godt eer-
 tijdts van Esau en Jacob noch niet ghebozen zijnde / en boozts gheen goet
 noch quaedt / alsnoch gedaen hebbende / besloot / dat de meeste / namelijk
 Esau oft sijne naekomelinghen / de minste (Jacob oft sijne naekomelin-
 ghen) soude dienen ? 't Welck doende / Godt Jacob alsoo lief ghehad
 heeft / dat hy by hem te vergelijcken / Esau scheen te haten. Geen ander
 boozwaer dan den byen wille Godes : Maer dat Godt de Godtbzuch-
 tige boben de godloose / de gene die andere in deughden obertreffen boben
 die andere lief heeft / dat hy de Engelen in haren boozighen goeden stant
 gebleven zijnde / met stantvastige liefde omhelst / de gene die godlooselijck
 teghens hem hebben gherebelleert / uyt den Hemel in de plaetse der duy-
 sternissen stootende / hier van is oock een beweghende oorzaeck byten
 Godt / bestaende in der menschen en Enghelen Godtbzuchtigheyt. Dat
 meer is / Christus selve om dat hy de geboden Godts heeft onderhouden
 is gebleven in sijne liefde / met welcke hy andersins van Godt booz-gelo-
 men was : Waerom hy sijn Discipulen aldus aenspreect. Gelijck mijn
 Vader u lief heeft ghehad / soo heb ick u oock lief ghehad. Blijft in
 mijne liefde / ghelijck ick oock mijns Vaders gheboden heb gehouden / en
 blijbe in sijne liefde / en elders by den selven Schrijver had hy ghesepdt.
 Daerom heeft my de Vader lief om dat ick mijn ziele stelle (booz mijne
 schapen : Want dit ghebodt als hy daernaeg seght / had hy van Godt ont-
 fanghen. Hier toe dienen oock dese woorzen / die my ghesonden heeft / is
 met my / en heeft my niet alleen gelaten (in 't Grieks wozter by gedaen
 de Vader en 't woorzeken / ende isser niet uytgedzucht) om dat ick altijd
 doe 't gene booz hem behagelijck is.

Ioha. 17.
 verg. met
 x's 5. en
 24.

Gen. 25.
 23.
 Rom. 9.
 10.

Ioh. 15.9
 10.

cap. 10.
 17.

cap. 8.29.

Wy souden nu van de liefde recht uyt kommen booztgaen tot de ghenade / ten waerder noch een weynigh resteerde / te segghen / van den pber
 Godts / 't welck somtijdts beteeckent sijne liefde tot zyn eere en volck / en
 die soodanigh welke gheen mede-byer / noch byandt van de gheliefde
 saeck lijden magh. Daerom laet Godt niet toe van wegghen synen pber /
 dat sijn volck eenighen valschen Godt aenhanght / de liefde en dienst die't
 hem

nem schuldigh is aen een ander bewijst/ noch oock dattet selve wanneer't
 nem stantvastelijck bemint / en alleen aenhanght van de byanden bescha-
 light en geschonden woort / oft indien hy 't eenighsins toelaet / soo en laet
 't niet ongestraft. Soo betekent dan dit woort in dien sin ghebruyck
 inde/ een heftige liefde/ en boozts eenige werckingen der selve/ namelijk
 met oft gramschap teghens den mede- byper/ oft byanden des gheliefden
 inx/ so dat desen byer met recht onder de gemengde affecten getelt mach
 worden. Doch dewijl met dit woort dickwijlder de gramschap en toorn
 Gods woort uptgedrukt als de liefde / daerom ist dat de byeder verklar-
 inge des selfs tot de gramschap behoort : Dit alsoo vande Goddelijcke
 lfe geseyt hebbende/ resteert ons nu niet bele te seggen van sijne genade/
 inghesien de liefde die hem aenpozt/ oft liebet waer dooz hy hem selben
 pgt om wel te doen niet anders en is dan sijn genade oft gunste en goet-
 lligheyt tegens anderen/ oversulckx beteeckent het bloote woort liefde/
 ckwijs inde H. Schryfture de selve genegentheyt die elders dooz 't woort
 enade uptgedrukt woort. Eben- wel drucht het woort genade by sich selfs
 t meerders upt als het woort liefde : want om niet te herhalen dat het
 woort liefde algemeender is / en sich sock tot alle oock zielloose dinghen
 tstreckt. Den naem genade beduyt / meer een onverschulde genegent-
 ypt en toeneyginghe tot anderen / als de naem liefde / soo dat den eersten
 nem uptdruckelijcker de verdiensten des genen/ aen wiense geschiet/ upt-
 ypt als de laetste : want al wat inder waerheyt upt genade boozt- komt/
 it woort onverdient aen een ander geschoncken/ nu de liefde laet sich oock
 hoz verdiensten uptperffen/ die doch met de ghenade geensins bestaen en
 annen. Dien volgens ist niet altyt een weldaet eygentlijck soo genoemt/
 gene upt liefde/ gelijk alst een weldaet is / dat upt genade booztkomt :
 Want wy sprekien niet van de genade die in danckbaerheyt / maer die in
 verbadicheyt bestaet. Dewijl God dooz weldadē niet verbonden en woort/
 maer verbint/ als die gheens dincx gebreck hebbende/ alles aen allen upt-
 gelt. So sluyt dan de genade/ als wy gheseydt hebben/ de verdiensten der
 creaturen upt : hier van daen ist dat den Apostel seyt: den genen die werckt
 verstaet volkomelijck) woort de loon niet toegerekent / na genade maer na
 hult/ en wederom/ so dooz genade/ nu niet upt de wercken : anders is ge-
 ade nu geen genade/ en op een ander plaetse. Ghy zijt upt genaden salich
 woorden dooz den geloobe/ (en dat niet upt u lieden : [Want] 'tis Gods
 nbe) niet upt de wercken/ op dat niemant en roeme. So is dan wel alle
 enade liefde/ maer niet alle liefde genade : nochtans om dat wy de liefde
 Gods/ en die overgroote weldaden die daer upt tot ons blieten/ dooz onse
 wercken niet en verdienen/ so is de liefde Gods ober ons genade/ gelijk
 de genade is liefde. In desen deele segge ick/ komen liefde en genade te sa-
 men/ en zijn inder daet een en de selve saeck : hoewel de woorden in kracht
 verschillen / 't een van rupmer betekenisse zijnde als 't ander. Doch al-
 de- wel alle goet van Gods genade tot de menschen afkomt/ oock 't gene
 natuer-

Ef. 9. 7. 37

32.

Ioël 2. 18

Zac. 2. 14

8. 2.

Rom. 4. 5

11. 6.

Eph. 2. 8.

9.

natuerlick in ons is/ so ist nochtans dat de Schzifture die goederen alder-
 meest die God ons boven de nature verleent/ insonderhept de Geesteliche
 en Hemelsche / sijn ghenade toeschryft : Waerom oock de Theologanten
 in't gemeen onderschept plegen te maken tusschen de goederen der nature/
 en der genade en die als tegen malkander te stellen. Nu hoe groot/ hoe vol-
 maect/ hoe stantvastigh/ hoe rijck/ hoe wijt streckende de genade Godts
 zy/ booznemelick onder het Euangelium/ onder 't welcke levende geseydt
 worden onder de genade te zijn / met tegenstellinge der gener die onder de
 Cap. 28. Wet geleeft hebben/ blyckt uyt de verklaringe van de Goddeliche goeder-
 tierenhept/ en 't gene wy van sijne liefde een wepnigh te boozen hebben ge-
 seft. Siet onder anderen een treffeliche recommandatie van Godts lief-
 de / genade en barmhertighept onder 't nieuwe verbont den menschen be-
 wesen/ Eph. 2. 4. en verbolgens. Alwaer de rijckdommen der barmher-
 tighept/ ende al te groote als de Oude Latijnsche oversettinghe heeft/ oft
 ober-groote liefde / d'oberbloepende rijckdommen der genade Gode toe-
 geschreven / en d'uytnemende werckingen oft vzychten der selve verhaelt
 worden. En om dat Godt de selve so geern gebzupckt/ en altijt gebzupckt
 heeft/ en tot de selve soo seer genegen is. Daerom wort hy in 't Hebzeus
 Channun geheten/ dat is genadigh/ oft gelijk andere dit woort vertalen/
 goetdadigh/ welck laeste hoewel 't met den Hebzeuschen naem niet vol-
 komelick en accordeert/ des selfs kracht nochtans genoegsaem uytzucht.
 Om dese oberbloedt der ghenade en meenichte der weldaden daer uyt
 bloepende/ noemt hem Petrus de Godt aller genade/ als oft hy seyde/ vol
 1. Pe. 5. 10 van alle genade/ oft gelijk sy meest al dese woorden verstaen/ een Nurheur
 Rom. 1. 5 van alle ghenade en weldadigheyt : Want den naem van ghenade / oock
 12. 3. 15.
 15.
 2. Cor. 8. daerse op Godt gepast wort/ wort in de Schzifture by verwisselinghe van
 1. 9. 8. woorden somtijts gestelt booz de gabe die uyt de genade boozt komt. Oock
 Eph. 4. 7. plegen de Theologanten dooz dit woort gemeenlick te verstaen die wel-
 daedt Godts / waer dooz hy in ons 't geloobe en Godtzuchtigheyt op-
 weckt/ en die op-geweckt hebbende/ onderhoudt. Doch van die ghenade
 geeft het hier geen pas te handelen/ maer van des selfs Fonteyn.
 Exod. 34. Van de ghenade treden wy boozt tot de barmhertighept welcke Godt
 6. 7. by-naer in ontalliche plaetsen wort toe-geschreven/ en dewijl hy die soo
 Nah. 9. 17 dickwijls en so geerne oeffent aen alle menschen/ doch booznemelick aen de
 Ps. 86. 15. bzome / daerom noemt hem de Schzifture een ^aVader aller barmhertig-
 103. 8. heden/^b van beele erbarminge/^c rijck van barmhertighept/ ja schryft hem
 145. 8. toe ^d d'ingewanten der barmhertighept/ en ^e d'ontroeringe oft beweginge
 Toel 2. 13 der ingewanten/ dooz een gelijkenisse genomen van de menschen : Want
 Ion. 4. 2. a 2. Cor. 1. 3. bermits dese als sy sich ober andere erbarmen in't herte/ 't welck het booz-
 1. 3. naemste is der ingewanten/ ontroert/ en tot verlichtinge van ander luyden
 bIac. 5. 11 ellende beweegt worden : Daerom worden oock Gode als hy sich neyghet/
 c Eph. 2. 4. d Luc. 1. 78. om onse ellenden te verlichten en wech te nemen / ingewanten der barm-
 e Ier. 31. hertighept oft dooz barmhertighept beweeghde/ ingewanten toegeschre-
 20. ven.

en. Dese ghenegentheydt dan noch in Godt verschilt niet veel vande genade/ jae de Goddelijcke barmhertigheydt is selfs sijne ghenade / hoewel niet alle ghenade barmhertigheydt is. Want de genade streckt sich wat wijders upt als de barmhertigheydt / epgentlijck soo genoemt. Dit boeken wy daer by/gemerckt als boven gemelt is/barmhertigheyt veeltijds de Schyftuere / het selve betcekent dat goedertierentheydt oft goedertierigheyt/in welcken sin sy oock de genade in sich behelst / so dat die sich niet wijders en streckt als dese. Andersins kan de barmhertigheydt epgentlick also genoemt zijnde/niet als tegens de ellendighe / oft die als open naesten trap der ellendigheyt zijn / geploegt worden / als wy t' sijnen raetse hebben vermaent. Maer de genade niet min als de goedertierentheydt/wert oock geoeffent tegens de gene die al ist dat sy niet ellendigh/oft niet d'ellende als toehellende zijn/nochtrans des weldaeds ontfanckelick in/hoedanig oock zijn de geluckige / so maer haer geluck/oft eenige aengas krijgen kan/ oft tot hare onderhoudinge ander-mans hulpe verexst/ oft welck onderschept noch een ander verschil tusschen beyde dese effecten ist voornementlick in de menschen/namelijck dat de gene die epgentlijck spreken / sich erbarmt dooz eens anders ellende / alsoo beweeght wordt dat hy dooz des selfs / oft tegenwoordige / oft booz-gesiene swarigheyt/nighe droefheydt ontfanght / waer dooz hy boozts beweegt wordt dien te helpen. De genade kan oock van alle ghevoelen van smerte oft droefheydt afgesondert / jae selfs niet d'alder-hoogste genuchte vergeselschapt zijn. Doch dit onderseydt heeft in Godt epgentlick gheen plaets / allsoo de droefheydt epgentlijck aen hem geen vat en heeft : Daer is nochtans iets in Godt / als upt het volgende capittel sal blijcken / dat met de selve enige ghelijckenisse heeft. Dewyl hem eenige dingen aen-genaem/ andere wederom on-aengenaem zijn. Oberfulcks isser niet 't geen ons bet te segghen / dat Godt dooz de ellenden insonderheydt der gener die sich booz hem berootmoedigen/en noch alder-meest der gener die de vromigheyt van herten lief hebben / als booz hem ongeneuchelick eeniger maten eroert/en alsoo om haer te helpen als bewogen wordt. So dat het woort barmhertigheydt een grooter kracht oft nae-druck schijnt te hebben / en en heftiger genegentheydt/oft beweginge te betekenen / als dooz de genade betekent wort. Waerom oock de Apostelen in hare wenschingen die sy in en aen-vanck booz hare vrieden stellen/ en andersins seer kozt zijn/somtijlen niet te vreden zijnde met den naem van genade/de barmhertigheyt daer by boegen : Want dat sy dese ten meesten tijt booz-by-gaen / geschiet aerom / vermitsse onder 't woort genade begrepen is/ datse die somtijds aer by boeghen/ gheschiedt om de reden des te meer krachts te geven.

Du de ghene / ober welke Godt sich erbarmt / zijn voornementlijck te menschen / den welcken niet alleen van elders swarigheden ober het woort konnen hanghen / maer oock van Godt selfs / wanneer hy sijn recht wil ghebruycken / als sy namelijck dooz hare sonden en schelm-

1. Ti. 1. 2.
2. Ti. 2. 2.
Tit. 1. 4.
2. Iohan.
ys 3.

Luc. i. 77
78.

stukken verdient hebben / dat hyse straffe en verderbe. Dat dan Godt de fondaers niet en strafte / maer de straffe upt-stelt / en soo sy haer bekeeren / t'eenemaal quijdt-schelt / en van sijn recht in desen deele gheheel end' al afwijckt / is het werck sijner barmhertighepdt. Hierom ist dat de Schysf-ture getuyght dat wy dooz d'ingewanten van Gods barmhertighepdt bergiffenisse der sonden ontfangen hebben. Dooz om dat wy terstont souden moeten verloozen gaen / by aldien Godt de handt van ons wilde af-trecken / al wast schoon dat hy sijne krachten niet aen en wende om ons te verderben / soo ist sijne barmhertighepdt toe te schryben al het goedt 't gene hy ons doet / streckende om ons te onderhouden te beschermen / en van't verderf te bebjyden. Eydelyck oock onse gantsche ghelucksalighepdt die wy dooz Chzistum berckreghen hebben / om dat wy niet alleen die niet weerdygh en zyn / maer oock het contrarie van dien / namelijk de eeuwighe verdoemenisse verdient hebben. Over-sulckx souden wy met het alder-hooghste recht van den toe-ganck tot soo grooten salighepdt geweert konnen woerden / ten waer Godt onse onwaerdighepdt dooz sijn barmhertighepdt te hulpe quam.

Hier plegen sommighe onderschepdt te maecken tusschen de ordinari-sche barmhertighepdt die Godt geduerighlyck gebuycht / en d'extraor-dinarische die hy niet altydt en ghebuycht : d'ordinarische is boozwaer geen ander als de welke aen een gemeen besluyt oft belofte Gods gebonden is. D'extraordinarische / welke upt soodanighen besluyt oft belofte niet en bloept : Dooz d'eerste hy exempel / bergeeft Godt den boetbeerdigen hare sonden en geeft den Chzist-geloobigen 't eeuwighe leven. Dooz de laetste roept en drijft hy de menschen / noch in sonden versmoort leggende / op een sonderlinghe maniere tot bekeeringhe aen hoedanige barmher-tighepdt aen Paulus bysonderlyck betoont is gheweest. Op dese soorte van barmhertighepdt sien oock de woorden Gods. Ich sal my erbarmen ober wien ich my erbarmen sal / en barmhertighepdt doen aen wien ich barmhertighepdt doen sal : Oft gelijck den ouden Latijnschen Ober-setter in't boeck Exodus / den sin deser woorden verklarende seydt : Ich sal my erbarmen ober wien ich sal willen / en ghenadigh zyn den ghenen die 't my sal goedt duncken. Hoe-wel men de selve woorden oock op de ordinari-sche barmhertighepdt soude moghen passen / doch ten aensien van dien tijdt / wanneer sy noch dooz geen Goddelijck besluyt vast ghemaect oft gebonden is gheweest. Wyders kan men hier noch dit aenmercken / dat in de Goddelicke barmhertighepdt niet minder als in de liefde sekere trappen bespourt woerden / nae de verscheden werckinge der selve : Want Godt bewijst dooz sijne barmhertighepdt sommighe meer / sommighe minder weldaden / soo dat de gene die minder ontfangen / somtijds ghestelt woerden tegens de gene die barmhertighepdt geschiedt. Alsoo is Rom. 9. een tegenstellinghe van de vaten des toozns teghens de vaten der barmhertighepdt / hoe-wel Godt de selve oock gesept woert met groote lanckmoedig-

Rom. 9
22, 23.

noedigheyt / die boozwaer niet van alle barmhertigheyt afghescheyden
 an zijn / verdraghden te hebben. Alsoo wort van het Joodsche volck tot
 Christus noch niet bekeert zijnde gesept / datse geen barmhertigheyt ver-
 reghen hebben / en 't selve bekeert zijnde / als doen eerst barmhertigheyt 1. Petr. 2.
 erkregen hebbende wort by Petrum hier tegens gestelt ; hoe-wel 't oock 10.
 boozen niet t'eenemacl van de Goddelijcke barmhertigheyt ontbloomt
 was. De boozder verklaringhe deser dinghen / ghehoort tot het ver-
 andelen van de wercken Godts / doch eer wy hier een eynde maken sul-
 en wy gedencken aen 't gene booz henen gesept is / dat de genade en barm-
 hertigheyt Godts niet altijd beteekenen genegentheden en bysondere
 werckingen sijns willes / maer veel tijds oock de goedertierenheyt selfs /
 dat is een gewoonte van andere wel te doen / en uyt swarigheyt te redden /
 dat is een bypwillige / doch stantvastige toe-nepginge en bereydt-willigheyt /
 in andere / insonderheyt d'ellendige te helpen.

Laet ons nu overgaen tot de contrarie affect / namelijk haet / die te-
 gen de liefde en toorn / oft gramschap die tegens de genade en barmher-
 zigheyt ghestelt is : Welcker affecten nature uyt de aert en eyghenschap
 van de andere / die desen contrari / en tot noch toe van ons verklaert zijn /
 t'hetelick is af te nemen. En wat den haet aengaet / ghelijck de liefde tot
 en boozwerp als aenghenaem sich streckt / en begeert dattet selve in we-
 ren zy. Alsoo ter contrarien heeft den haet een afkeer van sijn booz-
 werp als een onaengenaem dinck / verfoeyt het / en wenscht dattet aen een kant
 . Booz Godt dan noch is niet by sich selfs verfoepelijck dan alleen de
 sonde / en om der soude wille verfoeyt hy oock de sondaers / booznemelijck a Psa. 5. 7.
 foodanighe die in hare sonden hertneckelijck volherden : Hierom seyt b Pf. 11. 5
 de Schrifture c Sap. 14.
 dat Godt haet alle de gene die ongerechtigheyt wercken / 9.
 dat sijn ziele den godloosen haet en die d'ongerechtigheyt lief heeft / d Lev. 26
 dat hy te gelijk den godtloosen en sijne godtloosheyt haet / 30.
 dat de godtloosen 3. Reg. 21
 rouwelick booz hem zijn oft wesen sullen. En van die sonden by namen / 26.
 welke hy haet / siet 't gene geschreben staet / Deut. 16. 22. Prov. 6. 16. Psa. 14. 1.
 Jer. 44. 4. Zach. 8. 17. En voeghter by niet wepnige Schrifstuer-plaet- 53. 2.
 ten / alwaer van die sonden gesproken wort die booz Godt eenen grouwel- e Siet on-
 den. Boozts van de menschen die Godt haet / bindt men oock beele ghe- der ande-
 eygenissen. Nu Godt haet de sonde en godtloosheyt soo seer / dat hy niet ren.
 alleen de werckers der selve haet / maer dien haet oock eenighsins over Levit. 18.
 haet tot andere hare wercken / die andersins hem niet onaengenaem / jae 22, 26, 29
 als van hem gheboden zijn / namelijk om dat hy aen d'andere wercken Deut. 12.
 der godtloosen / hoe-wel in haer selven niet quaedt zijnde / jae tot sijre eere 31, 13, 14,
 reckende / gheen gheballen langher en heeft. Insonderheyt delwijlder 17, 4, 18,
 rebepnstheyt mede gemengt is : en wil over-sulchs lieber datse naegela- 9, 12, 23,
 n / als van de godtloosen aen hem gepleeght worden : Want andere din- 18, 25, 16,
 en die uyt hare nature niet quaet / en om sijns gebodts wille tot de God- 27, 15, 29
 luchtigheyt gehoozen / han God niet haren / maer bemintse lieber. Maer 17.
 die f Pro. 15.
8, 21, 27,
28, 29.
Esa. 1. 13,
14.

die liefde wijcht booz den haet van de sonde / welke haer enige smette aenwijft / so dat hy om der sonden wille oock wil dat die als van sijne oogen wech-gedaen worden / t welck dan de selve haten is. In gelijcker manieren so wanneer men de sake wel in siet haet God de personen der godloosen : Want hy haet de godloosen en dat booz soo veel sy godloos zijn : welcken haet inder daet niet en berschilt bande gene waer booz hy de godloosheyt haet / en om datse godloos zijn / daerom haet hy oock hare personen selfs / so verre dat hyse verderben wil : want hoewel de godloose booz so veel sy schepselen Gods zijn / goet zijn / en dien volgens God niet misliagen / maer behagen / nochtans de liefde tot de godloosen booz so veel sy schepselen zijn / is so veel minder als den haet die hy deselve toedraegt / booz so veel sy godloos zijn / dat hy daerom oock wil dat hare persone van kant geholpen / en uytgeroept worden : waer in synen haet tegens haer bestaet.

Van den haet komen wy tot de gramschap / een genegentheyt die met den haet so na vermaeghschapt is / darmense bywijlen daer van naulijker onderschepden en kan. Dit onderschept isser nochtans booz-eerst tusschen beyden / dat den haet sich oock streckt tot de wercken / jae Godts haet als wy nu gesien hebben / begint bande wercken / en streckt sich eerst uyt tot de selve / daerna gaetse booz tot de personen waer van die wercken voortkomen / de gramschap daer-en-teghen gaet eerst ober de personen / hoewelse uyt een haet tot de wercken ontstaet. Daerom is den haet tot de wercken een oorzaeck van gramschap. Wederom de gramschap insonderheyt alse eenighsins veroudert is / wort verandert in dien haet / welke tegens de personen opgenomen wort. En dit is de oorzaeck waerom men soodanighen haet van de gramschap naulijcks kan onderschepden. Nochtans isser dit onderschept / dat het woort gramschap een byerigher en heftigher beweginghe schijnt te beteekenen om straffe van een ander te eysschen / als wel den haet in sich selfs aenghemerckt zijnde. Ende ghelijckerwijs als den haet teghens de personen van de gramschap eenighsins haer beginsel neemt / soo pleeghtse oock eyndelijck weder op de selve uyt te loopen / en niet dan dooz de straffe der gheener die dien haet haer selfs ober den hals ghehaelt hebben / gheboet te worden / ten sy hare veranderingh en beterschap daer tusschen kome.

Ioh. 3. 36. **W**t het boozghesepde is nu licht te verstaen wat de gramschap sy / na-
 Rom. 1. melijck een gheneghentheyt om te straffen / en in Godt een gheneghent-
 18, 2, 5, 8. heyt om den misdadighen te straffen. Hierom wordtse in beele Schrif-
 3, 5, 4, 15. tuer-plaetsen by woort-wisselingh in plaetse van de straffe selfs ghestelt.
 5, 9, 13, 5. **W**ant de gramschap siet alijdt op straffe en wzaeck / hoewelse niet alijdt
 Eph. 5. 6. inder daet af en bozert : Want Godt kan oft dooz sich selfs sijn gram-
 1. Thef. 1. schap in binden / oft dooz de bekeeringhe der gheener die hem vertoont
 10, 2, 16. hebben / en dooz haer oft ander-lipden ghebeden sich laten versoenen /
 Cap. 23. waer van wy niet weynigh exempelen hebben in de Heylighe Schrif-
 tuer / oock eenighe elders van ons aenghetoghen zijn. Doozts hebben wy
 ghesept

heseydt dat de Goddelijcke gramschap is een gheneghentheydt om te
 raffen / niet een peder / maer den misdadighen alleen: Want hoe-wel
 e menschelijcke gramschap oock dickwijls den onnooselen onder de straf-
 berreect / oft om datse schijnen anderen quaedt-ghedaen / oft met de
 uaet-doenders eenighe ghemeenschap te hebben / soo en heeft nochtans
 selve geen plaets inde Goddelijcke gramschap/als welcke noyt onrecht-
 verdigh en kan zijn/ghelijck als is de gramschap die tot der onnooselen
 raffe sich uptstreckt/ als blijktt upt het gene wy hier boozen van Godts ^{cap.25.}
 rechtigheyt in 't straffen hebben gesept/ oock van sijn macht die hy in 't ^{cap.23.}
 raffen heeft / allwaer wy te ghelijck hebben verklaert/ hoe dat de schul-
 dige in de onschuldige van Godt konnen / ja selfs plegen gestraft te wor-
 en / 't welck wel aen-ghemerckt zijnde / sal men lichtelijck konnen ant-
 woorden op de redenen waer upt misschien yemandt soude willen beslyp-
 en/ dat de gramschap Godts oock somtijts ober d'onschuldige gaet / en
 aer met straffen t'hups soeckt.

De namen van verbolgentheyt / grimmigheyt / en andere diergelijcke
 ie de Schrifftuer Gode toeschryft/plegen een geweldige en heftige gram-
 schap te betekenen/in weicker als oock anderer affecten name toepassinge
 it God/ staet te letten dat men alles wat epgentlijck genomen zijnde/ee-
 ligh gebreck oft onvolmaechtheyt schijnt in sich te hebben/van God af-
 neeren moet/en hem niets toeschryben/dan 't gene supber en gelautert is.

Tot de Goddelijcke gramschap behoort oock sijnen pber oft jaloufije:
 want hoewel het woort pber als boozen gesept is / somtijts een barnender
 efde beteekent tot sijn eere en behoudenijsse sijns volcks / die geen mede-
 pper neffens hem en lijdt/ nochtans heeft het dickwijlder de betekenisse
 an tooznigheyt en gramschap. Hierom is dat gramschap oft grimmig-
 ept ^a in de selve t'samen-bindinge van woorden/met den naem pber/als
 erwisselt/ en tot verklaringe van een selve sake aen-gewent worden / en
 als Godt jaloers oft pberich gesept wordt / zijnder veeltijds soodani-
 e woorden by gheboeght/die Godts strengigheyt upt-drukken/als wy
 ter boven handelende bande strengigheyt/ten deelen gesten hebben/oock
 wort ^c elders in plaets van pberich gesept dat Godt een verteerend byer
 s/inden selven sin wort den Goddelijcken pber een ^d byer toe-geschreven/
 ft van den selven pber gesept dat hy ^e als byer bzant oft ^f roocht/oft epn-
 elijck het ^s byer der Goddelijcker gramschap/en sijnen pber worden booz
 en genomen. Doch oft wel den Goddelijcken pber betekent alle heftige
 ramschap Godts / soo beteekentse nochtans aldermeest soodanighe/
 elcke upt die liefde eenighsins ontstaet / die wy sepden met den selven
 aem beteekent te worden. Dese is waer door Godt ontstecken wordt
 zghens de Afgoden-dienaers / insonderhepdt soodanighe / die ander-
 ns door een nauw verbondt met Godt vereenicht / en tot sijnen dienst
 leen verplicht zijn / oft teghens de bypanden sijns volcks. Want de
 lfgoden-dienaers / booz-nemelijck die door een nauwer bandt des
 verbondts

cap.25.
 cap.23.

a Nu.25.
 11.
 Deu.6.11
 29.20.
 32.21.
 Pla.79.5.
 Ezech.5.
 33.
 Sop.3.8.
 b Exod.
 20.5.
 Deu.5.9.
 Iof.24.19
 Nahu.1.
 1.2.
 c Deut.4
 24.
 d Ezech.
 36.5.
 Sop.1.18
 3.8.
 e Pf.79.1
 f Deut.
 29.20.
 g Ezech.
 38.19.

verbondts niet Gode vereenicht / en tot des selfs dienst alleen verplicht waren gheweest / stelden neffens Godt boelen en wederpartijen / boegen sich tot de selve tegens alle recht / en dragen de liefde en dienst die sy Gode alleen schuldigh zijn aen andere ober / oft maeckense met de selve gemeen / terwyl sy de valsche Goden oft Beelden eeren. Ten welcken aensien sy oock byanden en wederpartijen zijn bande Goddelijcke eere. Doch de Goddelijcke liefde die de Schrijtuere met den naem van pber uyt-drukt / lijdt gheen mede-byer noch wederpartije bande geliefde saeck. Ober-sulchs berst hy upt in gramschap ober de ghene die Godt een boel toe-leggen / oft byanden zijn van 't ghene hem boven alles alderlieffst is / te weten van sijn eere oft van sijn volck. Dese liefde namelijk is gelijck de gene waer mede een Man sijn Vrouw lief heeft. Waerom de heylige Schrijft die ghelijckenisse daerse van Godt en sijn volck spreekt / meermaels gebuyct. En het selve in Afgoderije verballende / toontse dat hy met gelijcken pber oft gramschap tegen 't selve ontsteken is / als een Man tegen sijn overspelige Vrouw. Verhalven is desen pber van gramschap des te heftiger hoe den pber der liefde heftiger brandt. En dit is de oorsaeck waerom Godt voornemelijck pberich oft jaloers genoemt wordt in die plaetsen daer het volck Godts bande Afgoderije wordt afghemaent / om haer dooz breefe van Godts gramschap en waercke van soo grooten sonde af te schycken. Dit blijkt selfs upt de Thien Gheboden / alwaer Godt verbodt gedaen hebbende aen sijn volck / datse gheen anderen Godt neffens hem hebben / en als een boel dooz sijn oogen brengen / soudn oock geen Beeldt noch maken noch eeren / soo doet hy terstondt daer by : want

Siet onder anderen.
Ezech. 16
'tgeheel capittel
door en by namē
Xf. 38, 43
en cap. 23

Exod. 20.
5.

Exod. 34.
14.

Deut. 4.
23, 24, 6,
14, 15, 32,
21.

Ios. 24. 19
Pl. 78. 29.
Ezech. 8.
3, 5.

ich ben de Heere uwe Godt / sterck / (oft Godt) pberigh / en watter boozts volght. Alsoo seydt Moses oock elders : En wilt geen breeft (oft ander Godt aen-bidden) de Heere / pberigh is sijnen naem / is een jaloers Godt. Andere diergelijcke ghetupgenissen bindt men soo by den selven / als by andere heylige Schrijvers. Siet onder anderen 't gene gheschreven staet by Ezechiel / vanden Afgodt des pbers / dat is van 't Beeldt / Godt tot pber oft gramschap verwekende.

Hier en soude niet wepnigly konnen ghesepdt worden van de groote en swaerte der Goddelijcke gramschap : maer booz soo veel dit tot de verklaringe van Godts eghenschappen behoort / is hier van ghesepdt in 't verhandelen bande Goddelijcke strengighepdt. Soo dan noch yemandt perweg meer verepcht die besie onder ander bynaer ontallijcke getupgenissen die bande gramschap Godts spreecken / Deut. 32. 22. En verbolghens / en behalven de woorden die wy te boozen spreekende bande Goddelijcke strengighepdt bynaer upt het beginsel des eersten capittels Nahums / hebben aen-getoghen / 't ghene aldaer volght tot aen het eynde des festen veers. Hier by geboeght zijnde de plaetsen die een eeuwig gram-schap Godts tegens eenige volcheren te kennen gheben / als teghens a de Edomiten. Hoewel andersins (ghelijck in 't Hebreus staet Psalm. 30.)

Een

en oogenblich in synen toorn / en het leven in synen wille (oft goet-wil-
 gheyt) tot den avondt sal het gheveen dueren / en aen den morgen stont
 gheschap / dat is / ghelyck 't gheleerde luyden upleggen / syn gramschap
 duert een ooghenblich / oft hy straft door een korte wyle: Doch de liefde
 daer mede hy ons bemindt / duert het gantsche leven door. Indiender
 avonturen ontrent den avondt het beklagelijcks gebeurt / dat set des
 zorgens in dzeughde berandert worden. Dese en dergelycke dingen dan
 schijn gesept ten aensien van Gods volck / en vande menschen die hem
 beesen. Ander sijn ten aensien vande gene die in sonden ten eynde toe vol-
 deden / is Gods gramschap eeuwigh / insonderhepdt als men acht neemt
 de straffe die hy den godloosen eenmael sal toefenden. Ondertusschen
 nochtans is hy trager tot gramschap als tot barmhertigheyt / gelyck als
 op te boozen upt de Schyfture betoont hebben / en peder genoegh beken-
 t / oock in 't gros te spreucken sijn de wercken der barmhertigheyt veel
 rooter en overbloediger als des gramschaps / en gene streckt sich wyder
 t als dese: want wy hebben gesien dat de barmhertigheyt Godts ober
 te sijne wercken is en overbloeyt / namelijk die des weldaets ontfanc-
 elijck sijn. 't Welck hoewel vande goetdadigheyt gesept is / nochtans op
 se genegentheyt / als daerse den naem van dzaeght / wel gepast woordt:
 daer de gramschap Gods ontfiecht sich niet in der daedt ober alle sijne
 wercken / oft se schoon van natueren soodanigh sijn dat se sondighen / en
 zoets in Gods gramschap verballen konnen / oft oock in der daedt een-
 mael gesondicht hebben.

Siet Psal.
103.9.

Cap. 28.

Ps. 145.9.

Hier upt kan men nu oock lichtelijck verstaen wat men houden moet
 in de Goddelijcke liefde en haet / vooz soo veel sp ober de persoonen
 een / dewijl de Goddelijcke barmhertigheyt een soozte van liefde / en de
 gramschap een specie van haet is: Want hoe-wel Gods liefde ontrent
 de goede en eerlijcke / sijn haet tot het quade ghelyck is / nochtans is
 sijn haet tot de quade menschen niet / ghelyck de liefde tot de vromen /
 mer woordt van de liefde verre overwonnen. En den haet van de son-
 dighe creatueren weder-houdt eenighsins de liefde tot de selve / vooz soo
 veel sp creatueren Gods zijnde / eenigh aensien van goet hebben / en
 vermindert des selfs kracht: Maer daer is gheen soodanighen haet
 vande liefde tot de vromen weer-houdt. Want daer is niet natuerlijck
 ons dat Godt haet. De gheringheyt van onse natuer konde wel
 verachtinghe te weegh brenghen / maer gheen haet. Daer-beneffens sijn
 de liefde en barmhertigheyt ober de vromen goetdadighe ghenegent-
 den / de haet en gramschap teghen de creatueren sijn anderen schade-
 elik. Nu de goetdadigheyt komt met de goetheyt Gods natuerlijc-
 de wijze meer ober een als de strengigheyt. Soo en ist dan gheen won-
 der dat de liefde den haet / de barmhertigheyt Gods gramschap ober-
 wint.

En hier machmen in 't boozby gaen aenmercken / dat dien Goddelijcken

R r

haet

haet oft gramschap / noch het wesen Godts selfs / noch een natuerlijke hoedanighepdt in Godt zy / die nootwendelijck en geduerighlijck in hem berust. Aengesien noch het wesen Godts / noch d'een natuerlijke eegenschap van d'ander kan overwonnen worden / oock hander niet oft het Goddelicke wesen / oft sijne natuerlijke eegenschappen in hem contrari zijn / dat de selve soude te niet doen en verbieden niet sich selfs te bestaen. Nu de gramschap is de barmhertigheyt in Godt contrari / en bernieticht die in een selve tijdt ontrent het selve boozwerp. Welcke reden van ghelijcken oock bewijst / dat noch de haet Godts / tegen allerley sondaren een natuerlijke hoedanigheyt in Gode is / genericht in Godt oock een liefde plaets heeft die desen contrari is : Anders ist niet de liefde des goeds / en haet des quaedts : Want dat die beyde te ghelijck in Godt zijn ghehoort tot de nature sijner heplighepdt / en 't een wooydt van 't ander niet alleen niet uytghebluscht / maer den haet des quaedts spruyt nootzakelijck uyt de liefde des goeds.

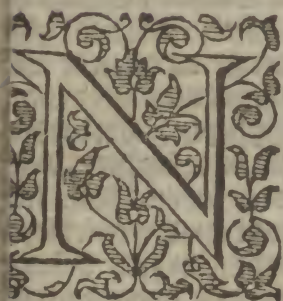
Resteerde nu dat wy hier wat by deden van de nuttigheyt deser Leere / maer die is by-naer de selve niet de gene die wy trecken uyt de Leere van de goedertierenheyt en gestrengheyt Gods / aengesien sijne liefde / genade en barmhertigheyt tegens de creaturen gehoozen tot de goedertierenheyt / daer-en-teghen sijn haet en gramschap tegen de gene die sondigen / tot de strengigheyt. Soo mach men dan 't gene aldaer gesept is hier op passen / en daer neffens dit noch betrachten / aengaende de liefde Godts tot de Godbzuchtigheyt en haet der godloosheyt / dat wy hem oock in dese deele soecken na te volgen / en niet een byzandende liefde tot de Godbzuchtigheyt ontstecken zijnde / alle sonden / en alder-meest de gene die Godt selfs ten hooghsten verfoept / haren / booznemelijck om dat de liefde der Godbzuchtigheyt sijne liefde tot ons berweckt en voed / de godloosheyt daer-en-tegen de selve uytbluscht / en den haet oft gramschap Gods tegen ons ontsteckt. Nu is hy ten hooghsten ongeluckigh dien God haet. Ten anderen gelijck Godt alle menschen / maer meest de byzome bemint / dat wyse oock alsoo wel alle beminnen / maer niet een sonderlinge liefde de byzome omhelsen / der godtloosen geselschap wel vermijden / ondertusschen nochtans haer / hoe-welse onse byanden zijn / naer 't exempel Godts lief hebben / en goet doen. Dat meer is / soo wanneer wy Godts gramschap tegens andere / infonderheyt de gene die onder sijn bolck behoozen / sien ontsteken te zijn / de selve niet gebeden soecken te versoenen.

Doeghter by / dewijl wy sien dat Godt de gene die hem aldermeest breezen / alderlieft heeft / in 't tegendeel de gene die tot de godtloosheyt meest genegen zijn / alderseerst haet / en daer ober verstoort is / dat wy in de oeffeninge der Godtbzuchtigheyt meer en meer moeten toenemen / op dat oock Godts liefde teghen ons vermeerdere. Want sijne liefde ober ons aangroepende / nemen oock sijne weldaden en onse gelucksaligheyt toe.

C A P I T.

CAPIT. XXXI.

Van verlangen, hope, blijfchap, en defen
contrarie genegentheden die de Schriftuer
Gode toe-fchrijft.

N sullen wy ober-treden tot d'ander soorte van genegentheden die in Godt zijn/ hare werckinge hebbende omtrent het goet oft quaet/ vooz so veel 't selve Godt aen-genaem oft onaengenaem is: Waer onder wy oock de sulcke tellen/ die ofse schoon somtijts daer henen strecken om anderen goet oft quaet toe te voegen/ met dese soorte nochtans dickwijlder oft nader gemeenschap hebben.

Dusdanige affecten sijn verlangen/ hope/ blijdschap/ en die teghen dese gestelt sijn/ bzeese/ droefhepdt/ berouw. Wel is maer/ dat onder dese soorte oock behooren liefde en haet/ vooz soo veel spare werckinge meer hebben/ omtrent de saecken als omtrent de personen/ en vande genade en gramschap onderscheyden worden: Doch hieran hebben wy in 't voozgaende capittel ghehandelt. Nu siet een pederchtelijck dat eenige deser affecten ontrent het geneughelijcke/ andere ontrent het ongeneughelijcke besich sijn. En tusschen de gene die op 't geneughelijcke sien is dit onderschept/ datt'et verlangen en hope omtrent de wensende goederen/ dat is die wy noch niet en ghenieten/ indien wy rechs immermeer sullen genieten/besich sijn: De blijdschap ontrent de gene die wy nu ten minsten eeniger maten genieten/ en welke oft inder aedt tegenwoordigh sijn/ oft als tegenwoordighe van ons worden aenemerckit. Hope en verlangen porren aen om 't goet te verkrijghen. De blijdschap gheniet het verkregene. Wederom verschillen verlangen/ en hope van malkanderen als ruymmer en enger/ ja alst gemeen en bysonder. Dant alle hope soose maer een ghenegenthept/ en niet liever een inbeelinge is van 't toekomende goet/ is een verlangen/ maer niet alle verangen hope: Want alle hope is van toekomende goederen/ 't verlangen et niet alleen op 't toe-komende/ maer oock by wijlen op 't voozledene/ helijck als wy wenschen sulcks pets geschiedt te sijn/ dat niet geschiedt is. Hoedanigen wensch en verlangen Gode oock toegeschreven wordt/ want also lesen wy Ps. 81. selfs in den Hebreeuschen text: Och oft mijn ock my gehoorzaemt/ Israël in mijne wegen ghewandelt hadde! en by Esaias: Och oft ghy in acht genomen had mijne gebode/ utwe bzeede soude weest sijn als een rivier/ en utwe gerechtichept als de diepten des zees.

Ps. 81. 14.

Ec. 48. 12.

Doozts streckt sich het verlanghen oock tot een onseeckere saeck / en die
 men weet noyt te sullen gheschieden / als blijkt uyt het geene nu ghesepdt
 is / namelijk dattet oock op't voorszedenen siet / 't welck gedaen zijnde / niet
 onghedaen / en onghedaen zijnde / niet gedaen en kan worden : Maer de
 hope siet alleen op soodanigh een goedt 't welck wy oft seeckerlijck we-
 ten / oft immers waerschijnlijck gissen toe-komende te zijn / jae somtijts
 beteekent dese naem niet anders als d'inbeeldinghe van eenigh toe-ko-
 mende goedt. Wat belanght het bloot verlanghen / doch vooz sos veel
 't selve op 't toe-komende siet / hier toe behooren de woorden Godts by
 Moyses verhaelt / spreekende van't Israelitische voick : Wie sal ghe-
 ben dat sy soodanigh een ghemoedt hebben (oft och oft sy soo ghesint wa-
 ren) dat sy my vreesden en onderhielden alle mijne gheboden t'aller tijdt /
 op dat het haer wel gae en hare kinderen inder eeuwighejdt. En weder-
 om / och oft sy wijs waren en verstonen / en 't laetste voorszaghen : Hoe-
 wel sommighe dese woorden een wepnigh anders oberfeten. Van soo-
 danighen verlanghen is oock te verstaen 't ghene Godt by Ezechiel seyt /
 dat hy niet en wil den doodt des godtloosen / maer dat hy sich bekeere
 en lebe : Doozementlijck dewyl in't Hebreus een woordt is dat eygent-
 lijck verlanghen beteekent / en alsoo van andere Oberfeters vertaelt
 woordt. Desen ghelijck zijn de spreucken die men in't Nieuwe Testament
 leest / dat Godt wil dat alle menschen saligh worden / en tot de kennisse
 der waerhejdt komen ; dat Godt niet en wil datter pemandt verloozen
 gae / maer datse alle bekeert worden : Want de woorden willen oft niet
 willen / beteekenen niet altydt een besluyt veel min een absoluut besluyt
 des wiltes / maer by wijlen alleen een verlanghen naer eenigh dinck :
 Ghelijck oock de Grieckse Oberfeters des Ouden Testaments in die
 plaetse Ezechiels / 't willen in plaets van verlanghen hebben gebzuycht.
 En Christus daer hy de Stadt van Jerusalem aldus aen-spreect : Hoe
 dickwijls hebbe ick uwe kinderen willen vergaderen / ghelijck een Henne
 hare kierekens vergadert / onder hare vleughelen / en ghy hebt niet ghe-
 wilt. Desghelijcks als hyijnen Vader alsoo bidt / Vader ick wil dat
 die ghy my ghegheven hebt waer ick ben / sy-lieden daer oock zijn niet
 my : Want dooz het woordt willen verstaet hy aldaer niet als sommighe
 verkeerdelijck meenen / het besluyt van hem gemaect / als oft hy seyde /
 ick ordonneere en besluyte. Want soo en soude hy niet ghebeden / maer
 veel eer bebolen en geboden hebben. Soo ist dan sos veel als oft hy seyde
 ick begeere / wensche en verlange / ^awelcke betekenis deses woortz oock
 anderwegh gemeen ghenoech is.
 In sulck verlangen en wenschen na de dingen die hem aengenaem zijn /
 wort Gode toe-geschreven / om dat hy gewilt heeft dat de selve het werck
 selfs belangende (want niet het recht ist een ander dinck) inde willekeur
 des menschen souden gestelt zijn / en doozts vyz-willighlijck en niet noot-
 saeckelijck van hem souden volbracht worden. Derhalben besluyt hy he-
 volben

Deut. 5.
29.Deut. 32.
29.Ezech. 18
23, 32. c.
33, 11.1. Tim. 2.
4.

1. Pet. 3. 9

Matt. 23.
37.Ioh. 17.
24.aMatth. 7
12, 15, 28,
19, 21, 20,
21, 26, 32,
26, 39.

Ioh. 5. 6.

12, 21.

Rom. 1.

13, 13, 3.

1. Cor. 7.

7, 32, 14.

5, 35.

olbzengen dier dingen niet absoluptelijck / maer wenscht datse geschie-
 en : Noodsfaecht oock de menschen hier toe niet / en doet haer gheen ge-
 rielt aen / maer noodighse / leydtse op verschepden manieren / en isse
 i't wercken behulpigh : Hoewel wy niet en willen ontkennen dat buy-
 en de ghewoonlijcke order / noch somtijds pets anders daer toe doet.
 Selve is mede te verstaen bande hope die wy ghesepdt hebben / onder
 verlangen begrepen te zijn : Want dese wordt Godt mede toe-geschre-
 en inde dinghen die hy ghewilt heeft dat upt des menschen bypen wille
 souden voozt komen : En dat onder het woozdt verwachten by Esaias /
 waer Godt ghesepdt wordt verwacht te hebben / dat de Wijngaert van
 hem gheplant / dat is het Israëlitische volck met verschepden welda-
 en van hem begunsticht / en op veele manieren tot de Godtbruchtig-
 epdt als ghemest en bereyt / drupben souden voozt-bzengen / in welker
 laetse sy wilde drupben hadt voozt-gebracht / dat is / ghelijck de Pro-
 heet selfs daer nae verklaert / dat ghewacht heeft datse recht soude doen
 i siet onrecht / gherechtighepdt / en siet gheschrey. Want het is waer-
 hijnijck gheweest dat d'upt-komste mett'et Goddelijck vooz-nemen en
 e vrucht met den arbeypdt soude ober-een-komen / waer van hier vooz-
 en oock ghesepdt is / als wy van Godts wijshepdt handelden. Hier op
 nach men oock passen de plaetse Petri / daer hy seght dat Godts lanck-
 moedighhepdt (Want soo staet in 't Griekis) een-mael ghewacht heeft in
 e daghen Noë. Want de sin is dat Godt volghens sijne lanckmoedig-
 epdt ghewacht heeft op der menschen bekeeringen / ten zy men dit liever
 wil verstaen van een bloot verlanghen naer hare bekeeringhe / waer door
 p haer tijdt en stont heeft verleent om sich te beteren : Want Godt en
 hijnt niet soo seer op dier menschen bekeeringhe als waerschijnlijck toe-
 omende ghehoopt te hebben / als simpelijck daer nae verlanght / ghe-
 jck als een saecke die hem aenghenaem was / en ghenoeghsaem langhe
 jdt vergunt te hebben.

Esa. 5. 2.
4. 7.1. Pet. 3.
20.

Belangende nu de vzeughde oft blijshap / dese schrijft hem de Schrif-
 ure verschepden malen toe ; en dat soodanigh een vzeughde die hy upt sij-
 e wercken ontrent de creaturen / oft upt andere dinghen buyten hem selfs
 estelt zijnde / schept. Want wat aengaet die blijshap die Godt geduerigh
 pt sich selfs schept / en die hem t'eenemael natuerlijck is / hier van hebben
 wy inde verklaringe der Goddelijcke gelucksalighept gesept. Maer 't ge-
 e daer wy nu van spzecken / soumen mogen seggen dat upterlijck en van
 upten aen-komende is / welke Godt sonder verlies oft krenckinge van
 jne salighept ontbeeren mach / ghelijck hyse vooz alle creaturen ontbeert
 eeft / ja welckers contrarie / als wy hier naer sien sullen / oock eenighsins
 i Godt plaetse hebben kan. Van dese blijshap spzeckt Moses : gelijk
 e Heere te voozen hem verblijdt heeft u weldoende / en u vermeenighvul-
 igende / soo sal hy hem verblijden u bederbende en omkeerende. Want
 oewel Gode by sich selfs in 't verderf en onderganck der lebendigen geen

Deut. 23,
63.

bermaeck en heeft / noch daer nae pleeght te verlangen / booznemelijck alffer noch hoop van bekeeringe is. Nochtans soo wanneer de menschen hartneckelijck in godtlooshepdt volherden / en al ist schoon vermaendt en gekastijdt zijnde / haer niet en willen beteren / soo begheert hy hare strafte / en is ten minsten eenigher maten daer mede vermaeckt / soo veel te meer als hem hare schelm-stucken / waer mede sy hem geterght hadden / meer teghens de boest gheweest zijn / en hoe hy die langher verdraghen heeft. **Esai. 24.** **Des**halben hy oock by **Esaiam** alsoo spreeckt / ach ick sal vertroostinghe (oft wellust) nemen over mijne byanden / en ick sal my wreecken over mijne tegen-partynen / en by **Ezechiel** : Ick sal mijn grimmighepdt boeten / en mijn toorn laten rusten / en vertroostinghe ontfanghen / als oft hy seyde / upt dese wzaake sal ick geneugte scheppen. **Doch** Godt wort veel meer bermaeckt / en is genegender om de menschen goet te doen / als omse te straffen. **Van** soodanigen blijshap spreeckt **Moses** als hy seydt : **De** Heere sal wederkeeren op dat hy hem verblijde over u in alle goeden (**Hebreeusch** ten goeden) gelijk hy hem verblijdt heeft in uwe vaderen / dat is op dat hy u niet vzeughden wel doe / oft u sich verheuge in u wel te doen / ghelijck als hy weldoende uwe booz-ouderen / in sijn eyghen gaben overbloedigh over haer upt-gestort / sich vermaeckt heeft. **Van** de selve vermaent oock **Esaias** wanneer hy **Jerusalem** alsoo aenspreect : **Godt** sal hem over u verheugen / namelijk met u wel te doen / oft over u ghelucksaligheyt / en **Godt** selfs : Ick sal my verheughen in **Jerusalem** en verblijden in mijn volck. **En** by **Jeremias** : Ick sal blijde zijn over haer / als ickse sal goet ghedaen hebben / oft als in de **Fonteyne** selfs is / om haer goet te doen. **Die** spreucke **Dabids** die men leest / **Psalm 104.** **Is** mede aenmerckelijck : **Al**waer hy spreekende van de blijshap die **Godt** upt sijne wercken schept / 't zy men dooz die wercken verstaet de dinghen die van hem gheschapen zijn / als elders diewijls / oft die wercken waer mede hy omrent de creaturen besich is / seydt de Heere sal blijde zijn in sijne wercken : **Oft** (als andere de plaets oversetten) de Heere zy blijde in sijne wercken / soo dat het een wensch sy des **Propheetes** / insonderhepdt dewijlder boozgaet / immers na dat de ghemeene **Latijnsche** oversettinghe heeft / welke van niet wepnigh nieuwe oversetters in desen deele gevolgt wort / de heerlijkheyt des Heeren zy in eeuwigheyt. **Doch** hoewelse niet alle desen wensch oft geluck-wenschinge **Dabids** op een maniere uptleggen / so schijnt nochtans het gevoelen der gener de waerheyt aldernaest te zijn / die houden dat dit de meeninge des **Psalmists** zy : **De** Heere heeft reden dat hy hem over sijne wercken so heerlijk / so konstelijck / so wijselijck gemaect / verblijde. **Dat** hy dan dese vzeughd als billick is geniete : **Want** dese plaetse schijnt te sien op de **Konstenaers** die als sy hare wercken meesterlijck ghewracht / aenschouwen / en sien datse met haer ooght-wit accorderen / daer over verblijdt zijn. **Van** ghelijcken oock op de woorden **Moses** daer hy op die ghewoonte der **Konstenaers** ontwijffelijck

Esai. 24.

Ezech. 5.
13.

Deu. 30. 9

Esai. 62. 5.

65. 19.

Ier. 32. 41

Psalm. 104.
31.

Gen. 1.

ick fiet: Godt sagh alles wat hy gemaect hadde/ en het was seer goet. Dese wenschinghe dan van Dabid is een roeminghe en prijsinghe van de wercken Godts / jae van Godt den werck-man selbe. Soo dat upt de zeughde als een vucht/ d'oozsaeck/ dat is d'upnemenheyt der wercken verstaen wordt. Godt dan noch en schept niet alleen vermaect upt sijne wercken / maer oock upt soodanighe wercken der creatueren / die synen wille ghelijck-formigh zijn / en dat soo veel te grooter hoe die treffelijcker Godt vuchtigher zijn. Hierom worden eenighe wercken a aenghe-
 ame offeranden ghenoeemt / in welke hy een wel-geballen heeft / en datse sijn eenen wel-riekenden reuch/ 't welck oock wel eer van de b vupt-
 rijliche offeranden ghesepdt is gheweest / maer niet meerder recht el-
 ers ghepast wordt op de Gheestelijche offeranden / als die booztreffe-
 jcker en Godt veel aenghenamer zijn. Nu dat Godt erghens ghe-
 pdt wordt ober sijne vbanden te lacchen / dit schijnt wel nae de Let-
 ter hier op te passen/ maer de saeck selfs in-ghesien zijnde / diendt het
 ier toe niet: Want dat lacchen is een werck des oordeels en niet des
 gheneghentheids / des verstandts en niet des willes. En is soo veel te
 egghen als dat Godt de ydele en dwase raedt-slagghen en trachtinghen
 jner vbanden fiet en oordeelt: Soo dat by woort-wisselingh / 't werck
 ooz de oozsaeck ghesteldt is / namelijk om dat in de menschen upt soo-
 anighen kennisse oft oordeel een lacchen pleeght te ontstaen. En dit sy
 lsoo ghenoeegh ghesepdt van de affecten die omtrent de Godt-aenghena-
 ne saecken besich zijn.

Dolght nu dat wy handelen vande contrarie gheneghentheden / welke
 in datse de eygenschap der woorden ingesien zijnde/ meer met de nature
 Godts schijnen te strijden / soo ist datse selden inde Schrifture hem vpt-
 zuchelijck toe-gheschreven worden/ en is van noode datmen om de selbe
 em toe te passen/ vermits sijn alderopperste macht/wijsheyt en gelucksa-
 gheyt/ een weynigh berder vande eygenschap der woorden afwijcke/ als
 't meestendeel vande andere namen die hem de Schrifture toeschrijft/
 eschiet was. Dese seiden wy te zijn vreesse en droefsheyt oft smerte waer
 nder oock 't affect van berout begrepen is. En om dat wy effen te voo-
 en gesproken hebben vande blijfchap/ welcken de smerte contrari is/ soo
 oillen wy hier van beginnen: want of wel de droefsheyt eygentlijck con-
 cari is de blijfchap / en smerte oft herts-seer strijdt met de ghenoeeghte.
 Soo sehjnt nochtans dat die Schrifture in dese manieren van sprec-
 en / diese van Godt ghebruyckt / gheen onderschepdt te stellen tus-
 chen ghenoeeghte en blijfchap / oft droefsheyt en smerte. Dit gaet
 ltoos vast dat blijfchap met ghenoeeghte / droefsheyt met smerte
 verghefelschapt is. Wat van de smerte aen-gaet: Die wordt op een
 laets alleen/ soo veel ick heb konnen bemercken / in de ghemeene La-
 jnsche Oberfettinghe Gode vpt-dzuchelijck toe-gheschreven: alwaer
 oock het berout hem toe-gheschreven wordt / dese plaetse is Genes. 6.
 en lupt

a Psal. 50.
14. 15. 51.

19.
Rom 12.

1.
Eph. 5. 2.

Phil. 4. 18
Hebr. 13.

15. 16.
1. Pet. 2. 5

b Gen. 8.
21.

Lev. 1. 9.
13. 17.

c 1. Sam.
15. 22. 23.

El. 1. 16.
17.

Ier. 7. 22.
23.

Of 6. 6.
Psal. 2. 4.

Gen. 6. 5.
6.

Gen. 6. 5. en luyt aldus : Ende Godt sagh dat de boosheydt der menschen meenich-
 6. buldigh was op der aerden / en alle ghedachte sijns herte t' allen tijden al-
 leen tot boosheyt sterckte. Doe berouwde het den Heere dat hy den men-
 sche op der aerde gemaect hadde / en het smertede hem aen sijn herte / en
 de Heere seyde / ick sal den mensche dien ick gheschapen hebbe / verdel-
 ghen / &c. Want het berouwt my dat ickse ghemaect hebbe. By eeni-
 ghe nieuwe Oberfeters / staet oock elders datse Godt smerte aengedaen
 Pl. 78. 40. hebben. Voorts schrijft de Schrijftuer oock ander-wegh / met andere
 woorden God soodanigen smerte toe / als Moses aldaer updruct : want
 dat ick nu niet en spreek van 't berouw / 't welck hem toegepast wort /
 waer van wy kortz hier naer handelen sullen / men kan hier oock op pas-
 sen de woorden die by Esaias gheschreven staen / uwe nieuwe maenden
 Es. 1. 14. en ghesette hooghtijden haet mijn ziele / sy zijn my tot eenen last / ick ben
 moede geworden die te dragen : Want dit is ons eerst lastigh / en in dat te
 verdragen / worden wy moede / 't welck ons eenighe smerte aenbrenghet /
 ja de last is selfs een smerte. Hier toe gehoozt mede 't gene by den selben
 Es. 57. 6. Propheet stant ; alwaer Godt de sware schelm-stucken sijns volcks ver-
 haelt hebbende / volghens den Hebreusch text alsoo spreeket : Soude
 ick my hier over laten troosten / als oft hy seyde / kan ick hier in vermaeck
 scheppen / en zijn dese dingen my niet veel eer hatelijck en lastigh ? Want
 uyt 't wech-nemen van 't contrarie / moet men het contrarie verstaen.
 Hierom heeft d'oude Latijnsche Oberfetter dese woorden aldus overge-
 set : Soude ick hier over niet toornigh worden ? Stellende 't volghende
 dinc in plaets van 't boozgaende : Alsoo de toorn een vrucht placht te
 zijn van moepelijckheydt en smerte. Jae men kan met recht seggen / dat
 de Schrijftuere in alle die plaetsen Gode toeschrijft / 't ghene sy elders met
 den naem van last en smerte updruct / daerse segt dat de menschen Godt
 Pl. 78. 40. derbittert hebben / oft ghedaen 't gene hem misghaeghe / en quaedt scheen
 56. 106. booz sijne oogen : Want soodanigh een misghagen / bpsonderlijck als het
 33. groot en geweldigh is / dat op de begane en bekende misdaden volghet / is
 Es. 3. 8. oft selfs moepte en smerte / oft sleept de selbe 't zy epgentlijck / 't zy onep-
 2. Sam. 11. gentlijck alsoo genoemt / met sich / somtijts is het anders wanneer een daet
 27. alleen boozghenomen / en noch niet in 't werck gestelt zijnde / misghaecht :
 1. Chron. 21. 7. want dat misghagen is alleen een werck des boozdeels / oft indien het oock
 Es. 59. 15. met wille en genegentheyt geschiet / soo macht 't veel eer haet als smerte
 genoemt worden. Dit is dan noch nauwijcx noodigh te vermanen dat de
 smerte die de Schrijftuere alsoo noemt / alleen uyt dingen die buyten Godt
 zijn / en hem om epgentlijck te seggen / niet en raken / ontstaet. Want de
 nature Godts is al te verheben / dan datse van eenigh schepsel soude kon-
 nen beschadigt worden. Verhalben al wat het oock zy dat booz dese smer-
 te verstaen wort / 't selve spruyt alleen uyt soodanich yets dat buyten God en
 in der creaturen macht gestelt zijnde / sijn begeerte en meeninghe contrari
 is. Wy hebben dan noch te boozen gesept dat het woort smerte / en andere
 dier-

verghelijcke van Godt onepghentlijcker gheseydt wordt / en datmen soo
 in hem moet gheboelen en sprecken / dat men niet onbetamelijcks / en
 niet sijnne hooghste ghelucksalighepdt strydende / van hem dencke oft
 zeghe. Eben-wel moet men bekennen / pets in Godt ghelijck te zijn /
 die moepelijckhepdt welke wy gheboelen / niet wel uyt de dinghen die
 is / oft ons lichaem beschadighen oft quetsen / (want van soodanighe
 naden / en boozts van 't geboelen der selve / hebben wy gesept dat Godt
 't alderwijstf verscheyden is) maer die buyten ons zijnde / teghen ons
 zedeel / wille en gheneghenthepdt / en dat met allen seer stryden : Want
 't is kennelijck ghenoech dat die woorzen smerte / moepelijckhepdt /
 bitteringhe en dierghelijcke / van Godt by maniere van toe-passin-
 ge / en by verghelijkinghe gheseydt zijn : Is oversulcks noodigh dat
 pet desen ghelijck in hem zy / en dat des te meer om datter ander-
 ing in Godt niet en soude zijn dat ghelijckhepdt hadt met den haet te-
 gens de godtlooshepdt / en den toorn teghen de godtloose. Waer uyt
 bozts soude volghen datter in hem noch liefde tot de Godbzuchtighepdt /
 Godbzuchtighe menschen / noch barmhertighepdt / oft pet desghe-
 licks en is. Want met dese affecten alle heeft eenderley gelegenthepdt
 soo souden wy ons selven sulck eenen Godt verdichten die op de selve
 wijse ghesint soude zijn / oft liever ontbloomt van alle gheneghenthepdt /
 in aensien van de brome en onbrome / van de goede en quade wercken /
 't al eben-eens soude zijn / 't zy ghy hem aenbidt oft niet aen en bidt /
 lert oft lastert. Wie soude dit ten waer hy een Epicureische / oft ten
 minsten Stoisch gheboelen van Godt hadde / ghelooven ? Wie soude
 gelooven dat Godt al-eben-eens ghesint sy gheweest / als sijnne ee-
 gh-ghebooren en alder-liefften Sone soo wreedelijck van de godtloose
 menschen ghehandelt / bespoghen / ghelastert / en aen 't kruys ghenaghelt
 inde / d'alder-bitterste smaet-woorzen van sijnne byanden ghedwonghen
 ierdt te hoozen / ghelijck soo wanneer hy van vele duysent menschen
 religieuselijck aenghebeden / en met alle soorte van Godts-dienstighepdt
 eert is gheworden ? Ghewisselijck sulcks te ghelooven / waer alle
 religie in de gront wech-genomen ? Soo verre ister af dat men hier Re-
 zie soude boozwenden als verhinderende dat men dese dinghen niet sober-
 ck en matelijck van Godt soude moghen dencken oft spreken. Nu soo
 pets in Godt binden dat met de liefde / haet / barmhertighepdt en gram-
 hap gelyckenisse heeft / waerom oock niet pet sulcx / 't welck ghelijck is
 te gheneghenthepdt waer van wy alsnu handelen ? Want niemant en
 an pets haten oft daer over toornigh worden / 't welck soo wanneer het
 beurt / geen ghelijckenis oft schaduw van smerte en moepelijckhepdt in
 em te wege brenghet / noch pets in 't tegendeel beminnen oft begeeren / welcx
 intrarie geen onaengenaem geboelen in hem wercht / oft sich erbarmen
 over de gene wiens conditie in generley wijse moeplich valt den genen die
 ch daer over erbarmt. Over-sulcks moetmen hier den middel-wegh
 S f houden /

Houden/ en niet soo seer op d'epgenschap der woorden staen dat Gods gelucksaligheyt daer dooz gekrencht soude worden/ noch so stijf blijven hangen aen sijne gelucksaligheyt/ datmen ongeoorlooft soude achten alleen by maniere van toe-passinge eenigh on-aenghenaem gheboelen van 't quact dat bukten hem is/ Gode toe te schrijven/ 't welck de Schrifture eensdeels met klare woorden/ anderdeels wat bedektelijcker hem toeschrijft. Hier boozen / daer wy handelden vande Goddelijcke gelucksaligheyt / hebben wy hoztelijck beroont / hoe de dingen die inde werelt booz vallen / met den Goddelijcken wille stryden / sijn gelucksaligheyt geensins berderben noch quetsen. Om 't selbe dan noch des te beter te verstaen / voegen wy dit hier by / dat de Schrifturen wanneer se Godt smerte oft moeplijckheyt toeschreiben / de kracht en werckinge der dingen die hem onaengenaem / aldan in sich selfs aenmercken / sonder acht te nemen op die booz hem aengename dingen / welcke in oft bukten hem zijnde / de kracht der on-aengename en de moeplijckheyt die sy konnen baren / of wech nemen / oft so verminderen / datse dat geduerigh inwendigh vermaeck 't welck hy by sich heeft / geensins konnen verstoozen noch verhinderen. Want tusschen de dingen die bukten Godt boozvallende hem onaengenaem zijn / en tusschen de gene die selfs in hem zijnde / geduerige geneughte hem aenbrenghen / is gantsch geen bergelijckinge. Nu bukten Godt gebeuren eensdeels de dingē die hem aengenaem zijn / als 't gene vande heplige Engelen / Godtbzuchtige menschen / en aldermeest van Christo deser aller hooft geschiet : anderdeels werckt hy selfs / als boven gesien is soodanige dingen waer upt hy sijn vermaeck schept : so dat hy selfs 't gene hem andersins alder-on-aengenaemst is / tot sijns naems eere / en boozts gelijck hy selfs van sich selven getuyghet / als tot sijn epgen bzeughde en blijshap weet te wenden.

Dit alsoo gestelt zijnde / laet ons nu komen tot de berklaringshe van 't berouw 't welck de H. Schrifture Gode toeschrijft / booz soo veel 't selbe een genegentheyt beduyt. Dit voegen wy'er daerom by / om dat dit woordt dickwijls niet anders en beteekent dan een bloote veranderinghe sijns raets en willes / omtrent seckerere saken oft personen / dooz een verwisselinghe van woorden / welcke flauwer is als wanneer se 't selbe booz een genegentheyt gebzuycht / want de gelijckenisse tusschen 't berouw dat epgentlijck soo genoemt woort / en dese veranderinge des willes bestaet hier in alleen / dat gelijck als de gene die berouw heeft ober sijn boozgaende raet oft daet / van meeninge verandert / also oock Godt sijn booznemen verandert. 't Welck op wat maniere het behoudens sijn stantvastigheyt plaets in hem mach hebben / hier boven in 't verhandelen van Godts hepligheyt ghesepdt is. In desen sin bindt men het woordt berouw van Godt gebzuycht / by Jeremiam aen verscheyden plaetsen / wanneer der ghesepdt woordt dat hy berouw gehad heeft ober eenighe saecken / oft datt'et hem berouwen sal / oft ter contrariē datt'et hem niet berouwt en heeft / noch berouwen sal : Want deurgaens spreekt hy vande veranderingh
des

Ier. 4. 23,
18. 8, 10,
20. 16, 26,
3. 13, 19,

des Goddelijcken raedts en booznemens / ten aensien van de werchingen /
 en alder-meest van 't veranderen aen de beste oft sachtste kant / als waer
 toe Godt van sich selfs veel ghenepghder is. Dooz desen als wy van de
 Goddelijcke stantvastighejdt handelden / is by ons aen-ghetoghen die
 vermaerde plaets uyt het 18. cap. die van 't ordinarisch berouw Godes /
 op dat ick soo segge / spzeecht / daer in bestaende dat hy het quaedt / waer
 mede hy een godtloos volck ghedzypgh hadde / 't selve niet toe en sendt /
 soo wanneer 't sich van sijne godtlooshejt bekeert / daer-en-tegen 't goedt
 dat hy haer belooft had / niet en volbzenght / wanneer 't sich naderhandt
 godlooselick dzaeght. Welcke spzeucke hoewel met andere woorzen / op
 alle bzome en godtloose in 't bysonder ghepast wordt / Ezech. 33. Maer
 daer zijn noch andere Schziftuerlijcke ghetuyghenissen / in welke dese
 betepckenisse plaets heeft. Van 't berouw booz soo veel 't een ghenegent-
 hejt beduydt / spzeeken booznemelijck twee plaetsen / waer van wy d'eene
 nu ghesien hebben uyt Genes. cap. 6. Alwaer tot twee malen toe ghe-
 sepdt wordt / dattet Godt berout heeft / siende der menschen booshejt /
 dat hy den mensche ghemaect hadde. 't Welck ghelijck ghesien is / ver-
 klaert wordt in de volgende woorzen alffer staet dattet Godt inwendigh
 gefinert heeft / tot een bewijs dat dit van de affect des berouws te verstaen
 is: Hoe-wel oock de saech selve sulcks bewijst / want daer wordt ghesepdt
 dattet Godt berout heeft niet van wegghen eenigh booznemen / siende op 't
 toekomende / maer wegen sijn daedt die nu niet verandert konde worden /
 namelijk dat hy den mensche had gheschapen / niet als oft Godt eenigh
 quaedt daer in ghedaen oft on-boozsichtelijck ghehandelt hadde / (het 3p
 verre dat wy van den alder-besten en wijssten Godt sulcks soude dencken)
 maer om dat dese sijne daedt / hoewel bzomelijck en wijsfelijck ghedaen /
 dooz de schult en booshejdt der menschen qualijck uyt-geballen was / ghe-
 lijck als boben daer wy van de wijshejt Godts handelden / verklaerts is :
 Alwaer wy noch een ander getuygenis by-bzachten / aengaende 't Godde-
 lijck berou uyt het eerste Boeck Samuels / daer tot twee malen toe ghe-
 sepdt wordt / dattet Godt berout heeft dat hy Saul tot een Coningh ober
 Israël gestelt had / vermits hy sijne bevelen niet en hadde in 't werck ge-
 stelt / en boozts d'uytkomste met den raedt Godts die Saul tot de Co-
 ninglijcke weerdighejdt verheben had / niet ober een en quam : Want die
 daet in sich selfs aengemerckt / beroude Godt niet / (ghemerckitse in sich
 selfs goedt was) maer acht ghenomen zijnde op d'uytkomst die daer op
 gevolght is. Want in sijn werken als seer goedt zijnde / en vindt Godt
 niet dat hem berouwen mocht / maer ten aensien van de uytkomst die
 hy in 's menschen bzpe wille-keur ghestelt heeft / kander yet wesen waer
 ober dat berouw valt. Soo ontstaet dan dit berouw booz soo veel het yet
 on-geneuchelijcks in sich verbat / dooz sich selfs uyt der menschen wer-
 ken alleen / en d'uytkomsten daer af dependerende / doch uyt de werken
 Godts niet dan by toeval / booz soo veel sy on-waerdigh zijn / d'uytkomst
 die

Ier. 18. 7.
 Sierooch
 Ezech. 24
 14.
 in 't He-
 breus.
 1. Sam. 15
 29.
 Psal. 110.
 4. 106. 45.
 Rom. 11.
 29.
 Ge. 6. 6, 8

1. Sam. 15
 11, 25.

die daer op gebolgh is / tot de welke sy hoe-wel by toebal / alleen eenige occasie gegeven hebben : Waer upt nu licht te verstaen is wat dese affect des berouws in Godt zy : namelijk een onaenghename beweginghe oft genegentheydt / (die met den naem van smert als gesien is upt-gezucht woordt) daer upt onstaende / dooz dien hy siet dat syn alder-beste wercken dooz ander luyden schult/een haer on-waerdige upt-komst bekomen. De wesentlijke forme waer dooz dese affect van andere ghenegentheden onder een selve geslacht behoorende / onderscheyden is / kan men lichtelijker met eygen woorden upt-drukken als haer geslacht insonderheydt hee naeste / want het gheslacht des berouws / welck eygentlyck soo ghenoeint woordt / is wel smerte oft droefheydt : Maer van dese hebben wy nu gheseydt datse in Godt eygentlyck gheen plaets en heeft / alleen is in hem pet desen ghelijck / waer toe men uaulijcks een bequamen naem soude konnen binden / desen ghebonden zijnde / soude men een volkomender beschrijvinge hebben van't Goddelyck berouw.

Resteert dat wy nu pets van de bzeese segghen / welck woordt ghelijck oock andere van de selve berekenisse / dewijlse ten eersten aensien / niet dan on-gerijndelijck Gode schijnen toe-gheschreven te worden / (ghelijckse inder waerheydt niet dan by maniere van ghelijckenisse op hem worden ghepast) soo en ist geen wonder datse selden in de Schrifture ghebonden worden. De bzeese woordt maer een-mael / booz soo veel ick tot noch toe hebbe konnen bemercken / uptdrukelijck Gode toe-geschreven : Hoe-wel men upt die plaetse en ghelijckheydt van saken / lichtelijck verstaen kan dat die genegentheydt Godts sich wijder upt-streckt/en in hem is sonder eenighe krenckinghe van sijne macht / gelucksaligheydt / on-verderfelijckheydt / oft eenige andere epgenschap / jae by-naer een nootzakelijcke bzucht is van sijne wijsheydt / booz soo veel die omtrent de sondige creaturen sich besigh houdt. De plaetse die hem dese genegentheydt uptdrukelijck toe-schrijft / is te sien in't Boeck Deuteronomium / alwaer in't Hebzreus alsoo gheschreven staet : Ick seyde in'alle hoecken soud ickse verstoppen / (oft verdoen) ick soude haer gedachtenisse van onder de menschen doen op-houden / ten ware ick de toornigheydt des vbandts bzeesde / dat niet hare tegen-partijen sich bzeemdt mochten houden (oft verhoobaerdigen) datse niet misschien en mochten seggen / ons hooge handt / en niet de Heere heeft dit alles ghewracht. Nu belangende 't ghene hy met dese woorden upt-drukt/hier van hebben wy exempelen onder anderen by den selven Mosen / Exod. 32. en Num. 14. Soo men acht neemt op de redenen waer dooz Moses Godt beweeght/dat hy het Israelitische volck niet tot de grond toe en verdelghde. Welcke saeck ten deelen in't Boeck Deuteronomium wederom verhaelt woordt : Waer upt blijkt dat dese ghenegentheydt in Godt plaetse heeft / soo dickwijls als hy pet doet oft ter contrarien nae-laet pets te doen / op dat hy 't ghene hem on-aengenaem / en met sijn begeerte oft booznemen strijvende is / dat hy doch andersins siet licht

Deut. 32.
26. 27.

Siet Exo.
34. 12.
verg. met
het voor-
gaende
en vol-
gende. en
Num. 14.
13.
Deut. 9.
28. verg.
met het
gene daer
voor gaet

icht is te konnen ghebeuren / daer dooz mochte ontgaen en van sich af-
 oenden: Want alsoo Godt de menschen (dat ick nu van de geesten niet
 n segge) een bypen wille ghegeven heeft / soo kan 't dickwerf geschieden/
 datse oft selfs yet bedzyben 't welck Godts wille en genegentheydt seer
 ontrary is / oft hem oozsaeck gheben te doen 't gene hy andersins niet en
 oude begeeren te doen / hoedanigh by exempel is dat hy haer / en boozne-
 nelijck sijn volck verderbe en uptroepe: Ober-sulchs komit hy dese sake
 nichwijls te gemoet / doende 't geen hy anders niet en soude willen doen/
 ft ter contrarien niet doende 't gheen hy anders wel doen soude willen/
 vermits hy siet lichtelijck daer upt te sullen volgen / 't ghene sijn begeerte
 ontrary is / namelijk aldaer / ten zy hy doe dat hy anders wel soude wil-
 en naelaten / alhier / ten zy hy dat naelate 't gheen hy anders wel soude
 willen doen. Dese vzeese dan is een genegentheydt / vermijddende het toe-
 komende quaedt / oft Godt bewegende om het on-aengename en teghen
 ijnen wille strijddende / t'ontgaen en van sich af te wenden. En hier toe
 nach men refereren alle die plaetsen / welke seggen dat Godt selfs yet
 gedaen / oft naegelaten heeft / op dat niet misschien dit oft dat soude ghe-
 beuren. Want dese woorden / op dat niet misschien gheben te kennen een
 oesicht oft boozsienigheydt / upt dese ghenegentheydt ontstaende. Doch
 dese genegentheydt selfs ontstaet upt de wijsheydt en boozwetenheydt der
 gekomende dingen / soo verre ister van daen datse met Godts volkomen-
 heydt soude strijden. Siet Genes. 3. 22. Exod. 13. 17/ 33/ 3. Esai. 6.
 o/ 27/ 3/ 48/ 7/ 8.

Belangende de nuttigheydt deser Leere. Dooz eerst worden wy hier
 dooz vermaent / 't selve te begeeren / 't geene Godt van sich selfs begeert/
 n in 't selve ons te verblijden / waer in hy hem verblijdt: Van ghelijcken
 geene in sich selfs hem on-aengenam is / oock booz sulchs te houden/
 t geen hy als vzeest en soecht t'ontgaen / oock te vzeesen en soecken t'ont-
 gaen. Ick segge 't geene Godt van sich selfs begeert / oft als on-aenghe-
 nam van sich selfs vermijdt / aengesien hy somtijds van wegen der men-
 chen godtloosheydt oock hare straffen begeert / als wy booz henen gesien
 hebben / en alle weghen waer dooz sy die sonden konnen ontblieden / toe-
 topt: 't Welck hem als zijnde den Oppersten Heer en Bestierder van al-
 es toestaet. Maer wy hoewel wy die als rechtbeerdigh moeten toestaen/
 n booz goetd kennen / soo en staet het ons nochtans niet toe daer in booz-
 nemelijck by sich selfs aenghemercht / ons te verheughen / oft daer nae te
 menschen / dewyl ons Christi geest en bevelen het tegendeel leeren: Ghe-
 lijck wy oock sien dat Christus selfs en de heylighe Mannen seer bedzoest
 sijn gheweest in den onderganck der ghener die dooz hare godtloosheydt
 hadden verdient / van Godt met d'uyterste straffen ghestraft / en in sijn
 traamschap verteert te worden: Jae selfs dat sy met ghebeden en andere
 middelen hebben versocht / dat soodanighe menschen die verdiende straf-
 en mochten ontblieden / soo dat sommige overbodigh hebben geweest / te

Lu. 19. 41

Exod. 32.

11. 30.

Num. 14.

13. 16. 45.

Deut. 9.

18. 25.

1. Sam. 15

11. 35. 16.

1.

Rom. 9. 2
3. 10. 1. 11
14.

gelijck met haer oft in haer plaetse te sterben en van de saligheyt verban-
nen te zijn : Want wy die selfs oock menschen zijn / swaerlijck tegen God
gesondicht / en sijn gramschap geterght hebben / moeten na der sondaren
saligheyt haken / die vooz so veel in ons is versorghen / ober haer bederf
rouwigh zijn / dat naer vermogen van haer afwenden en verbidden / aen-
gesien wy weten dat Godt het selbe van sich selfs niet en begeert. Maer
vooz al moeten wy trachten na de dingen die God van ons begeert / en al-
so maken dat hy een vermaeck hebbe aen onse wercken / onse saligheyt be-
geere / en niet vzeughden ons wel-doe. Hier moet ons in den sin komen
t gene Moses wel eer tot het Israelitische volck gesproken heeft : en nu
Deut. 10. 12. 13. Israel / wat eyscht de Heere uwe God van u dan dat ghy den Heere vzeect /
dat ghy wandelt in alle (also staet in 't Hebzeus) sijne wegen / en hem lief
hebt / en diendt den Heere uwen Godt in uwe gantsche herte / en in uwe
gantsche ziele / en de bevelen des Heeren onderhout / &c. Op dattet u wel
Mic. 6. 8. gae : Dan gelijcken 't gene Micheas seyt. Ick sal u toonen / o mensche /
wat goedt zy / en wat de Heere van u vordert : Namelijck dat ghy oordeel
doet / en barmhertigheyt lief hebt / en sorghevuldigh (oft ootmoedelijck)
wandelt met uwen Godt : Oock de Schrijftuer-plaetsen te voozen van
ons aengetogen / aengaende d' offeranden met welke Godt vermaeckt is /
en die daer betuygen dat de Godtvuchtigheyt hem veel aenghenamer is
als de offeranden des Wets.

Doortz delwijl wy sien dat God der menschen saligheyt begeert / en selfs
geen geballen heeft aen den doot des godloosen / terwijlder noch eenige ho-
pe is van bekeeringe / hier uyt kommen wy afnemen de groote ghenade en
goedertierenheyt Godes / en hier dooz moeten wy opgeweekt worden om
sijnen naem te eeren / hem lief te hebben / en ons vertrouwen op hem te stel-
len : waer van wy in't verklaren bande Goddelijcke goedertierenheyt wijt-
loopiger hebben gehandelt. Doch delwijl wy daer-neffens sien dat God de-
sen niet tegenstaende / 's menschen verderf wanneer hy 't dooz sijn godloos-
heyt verdient / kan begheeren / en sijn vermaeck-scheppen in hem te straf-
fen / so ist reden dat wy sijne strengigheyt vzeesen / en op alle manieren de
selve soecken t'ontgaen / en dat wy ons selven geen onghestraftheyt oft sa-
ligheyt / en andere Goddelijcke weldaden / volgens sijne beloften toe ey-
genen / ten sy wy onder houden de conditien / die hy oft uytzuckelijck oft
stilswijgens by die beloften geboeght heeft / alsoo hem berouwen kan het
goet dat hy bestoten oft beloost heeft te geben / soo wanneer der de conditie
ontvreecht / gelijck wy oock alsdan niet t'eenemael moeten wanhopen / als
hy nu bereypt staet om ons te straffen / maer metten eersten ons tot hem be-
keeren / 't leven beteren / schult bekennen / gemerckt hem oock het verozdi-
nerde quaet kan en pleeght te berouwen.

CAPIT.

CAPIT. XXXII.

Van de besluyten Godts.

REsteert nu dat wy handelen van Gods besluyten/ die aldernaest komen aen sijne wercken/ en als trappen tot de selve zijn. Daerom hebben sy de laeste plaets onder de Goddelijcke eyghenschappen/ en de naeste aen de verklaringe sijner wercken: want men kanse onder de Goddelijcke eyghenschappen begrijpen/ booz so veel sy innerlijcke wercken zijn/ in Godt selfs residerende. In dese en de werkingen des Goddelijcken verstandts/ die booz de selve gaen/ bestaet aerlijck Gods boozsienicheyt/ booz so veel die een eyghenschap in hem is. Deent dan noch pемant dat men dese enckelsins niet de verklaringe der wercken selfs t'samen-boeghen moet/ hier ober en willen wy de twistrenge niet trecken. Immers behoort de verklaringhe der particuliere besluyten/ tot de particuliere verhandelinge der Goddelijcke wercken/ t'wozt eenighsins daer in begrepen: Want uyt de beschrijbinge van't werck/ bekent men veeltijds de natuere van't Goddelijck besluyt/ waer wt het selve vloeyt/ en is oversulcx niet van noode dat men bysonderlijck hier van spzecke. Doozts sullen wy alhier handelen van de Goddelijcke besluyten in 't gemeen/ hoewel wy tot verklaringhe onser woorden ghevoonghen sullen zijn particuliere exempelen te ghebruycken/ en delwijl hier van sommighe niet wepnigh ghedisputeert wozt van de Predestinatie/ berkiefsinghe ter saligheyt/ en desen contrarie berwerpinghe/ sullen wy d'alghemeene verklaringhe der Goddelijcke besluyten alsoo aenstellen/ dat oock dese soozte van besluyten hier dooz wat meer lichts sal komen.

De besluyten wozen niet met eenerley naem in de Schryftuere ghe-
 noemt. Dooz-eerst so vintmen den naem van besluyten oft ozdonnantien/
 i berozdineren van Godt gebruyckt. Hoewel dooz den naem van ozdon-
 nantien de geboden Godts bysonderlijck betkent wozen/ den algeme-
 en naem op een bysondere soozte van geboden gepast zijnde: want de ge-
 boden Gods zijn mede seeckere sijne besluyten en ozdonnantien die hy wil
 wt bande menschen/ doch bypwillighlyck volboert/ en in 't werck gestelt
 wozen. Paulus dan noch verstaet dooz den naem ozdonnantien sooda-
 ge bevelen Gods/ diemen positibe Wetten pleegt te noemen/ en tegen
 de natuerlijcke wetten ghestelt zijn: als daer zijn de ceremoniele Wetten
 van Mozes/waer by men oock boegen kan die positijcke/ die niet daerom
 van God ghegeben zijn/ om dat de redelijckheyt oft billichheyt de selve
 noodt-

Ef. 14. 27.
 Act. 4. 27.
 3. Reg. 8.
 61.
 Eph. 2. 15
 Col. 2. 14

noodtsakelijck bereyſchte / maer om dattet den opperſten Wet-geber om
 ſeeckere oorzaken alſoo goet ghedocht heeft : Want by den Apoſtel is het
 cap.22. woorzt beſtellingen oft ordonnantien / als nu elders van ons vermaent is.
 Goch bindt men niet weynigh plaetsen daer het woorzt raedt / booz de
 Goddelijcke beſlupten geſtelt is : want hoewel den raedt eygentlyck een
 beradingh is ober eenige ſaeck / en berſinninge der middelen tot het booz-
 gheſtelde eynde dienende / nochtans wordtſe dickmaels ghenomen booz
 Pf.33.11. 't ghene niet booz-gaende beradinghe beſloten is. Hier toe dienen die
 woorzen van David : Den raedt des Heeren blijft inder eeuwigheyt /
 de ghedachten ſyns herten van gheſlachte tot gheſlachte / en 't ghene
 Eſa.46.10 Godt tot Eſaiam ſeydt. Mynen raedt ſal ſtaen en alle mynen wille ſal
 Sie: oock gheſchieden / oft ghelijck in 't Hebzeus ſtaet / alle mynen wille ſal ick
 Eſa.5.19 doen. Ende boozwaer cap. 14. 27. Te boozen uyt den ſelben Propheet
 14.26.19 acnghetoghen / alwaer den Latijnschen Oberſetter het woorzt beſlupten
 17. heeft / is in 't Hebzeus het woorzt beraedſlaghen / ghelijck men oock
 Prov.19. 21. in 't naest-boozgaende beerſken / waer op dit ſiet / raedt booz beſlupt
 bindt ghebyrcht / ſoo in den Hebzeuſchen text als inde Latijnsche ober-
 ſettinghe / want aldaer leeft men aldus : Dit is den raedt die ick bedacht
 hebbe (Hebzeus. Welcke beſloten is) ober de gantsche Aerde / en dit is
 d'uyt-ghestreckte handt ober alle volckeren : Want de Heere de Heer-
 ſcharen heeft beſloten (Hebzeus beraedſlaecht) en wie ſal 't konnen te
 Luc.7.30 niet maecten / en ſijn uyt-ghestreckte handt / en wie falſe af wenden
 Act.2.23, 4.28.20, 27. (oft te rugghe trecken). Alſoo wordt in 't Nieuwe Teſtament het woorzt
 Eph.1.11 raedt / berſcheyden-mael booz beſlupt ghenomen. De ſelbe Godde-
 Heb.6.17 lijcke beſlupten wozden ghedachten Godts / oft ghedachten ſyns herten
 Ier.23.20 ghenoeit / en ſomtjids in een ſelbe plaets den raedt Godts / en ſijn ghe-
 Mich.4. 12. dachten onder malkanderen verwiffelt / als wy geſien hebben Psalm 33.
 aLuc.22. 22. 't Welck oock elders geſchiet. In 't Nieuwe Teſtament wordt ſomtjits
 Act.2.23, 10.42.17 het woorzt ^a bepalen / in 't Griekis Horizein, booz beſlupten ghebyrcht /
 31. waerom oock ^b Proorizein, ſoo veel is als te boozen beſlupten en booz-oz-
 bActo.4. 28. denen / oft ghelijck alſt den ouden Latijnschen Oberſetter ſomwijlen ber-
 aRom.8. 29.30. taelt / ^a predeſtineren. Alſoo wordt oock het woorzt Proginooſkein, dat is
 1.Co.2.7. het elders oock ſoodanigh een boozgaende approbacie oft goet-kenningh
 Eph.1.5. beteekent / die bande predeſtinatie wordt onderſcheyden Rom.8.29. En
 11. miſſchien cap. 11.2. Alſoo pleeght oock het woorzt ^c Prothesis, oft booz-
 bAct.2. 23. nemen te betekenen / een beſlupt Godts dat by hem booz een lange rupine
 1.Pet.1. 2.20. tijdt beſloten is : ghelijck oock de namen van predeſtinatie en booz-ken-
 cRom.8. 28.9.11. niſſe / met de welke het ſomtjits t'samen geboeght wordt. Maer om nu
 Eph.1.9. 11.3.11. geen andere namen meer ober hoop te halen / miſſchien wordt onder an-
 2.Tim.1. 9. deren het woorzt wille / in deſe betekeniſſe aldermeest gebyrcht : want hoe
 wel deſe naem des willes kracht ſchijnt te betekenen / ſo iſt nochtans datſe
 inde Schrifuer ſelden die betekeniſſe heeft / maer beteekent de werck-
 hinge

linge des willes/ oft 't geen pemandt wil / als wy vermaent hebben daer op van den wille Godts handelden. Nu hoewel de werckingen van den Goddelijcken wille verschepden zijn/ hoedanigh als sijn alle die genegenteden inde naest-voorzgaende capittelen van ons verhaelt / nochtans als men siet op 't ghemeen gebuyck / soo ist dat Godt gheseydt wordt te willen/ 't geen hy eenighsins toestaet/ bemint/ begeert/ oft eyndelijck besluyt en bestemt. Ende voorzaer inde Boecken des Ouden Testaments/ daer Godt gheseydt wordt pets te willen/ pleeght inden Hebreuschsen text het woort Chaphets te staen/ dat soo veel beduyt als verlanghen/ beminnen en ch ergens in bermaken. Welcke betekenisse van verlangen alst vooz beuyten genomen woort oock niet geheel en verliest / maer liever in-sluyt/ oewel dat verlangen nae de verschepdenheyt der voozwerpselen oock verschepden is. Van gelijcken alffer vanden Goddelijcken wille ghesproken woort/ sulcx pleeght in 't Hebreus dooz de woorden Chephetz, oft Katsan/ dat is welbehagen/ uytgedrukt te worden. Doch in dese betekenisse is gebuyckelijcker den naem van ^a wille als ^b willen: hoewel desen naem dickerwijs betekent niet al wat Godt opt besloten heeft/ oft besluyt: maer soozanige Goddelijcke besluyten/ vooznemelijck die in sijn geboden/belosten en dreygementen / doch aldermeest in sijn geboden begrepen zijn: Want die en weet niet dat ^c Godts wille doen/ welck inde Schrifnuere des N. Testaments / aen verschepden plaetsen woort ghebonden / soo veel is als Gods geboden in 't werck stellen/ oft doen 't gene Godt gewilt en gheboen heeft dat gheschieden soude? de ^d kennisse dan noch des Goddelijcken willes streckt sich wijders uyt / en behelst in sich al het gene Godt / 't zy in sijn geboden 't zy in sijn belosten verbat heeft/ ja oock al wat om de selve te gelooben en te verrichten dienstigh is.

Nu om te komen tot de saeck selfs: het decreet oft besluyt is een sententie vanden wille vastelijck besloten / en met een volle toestemminghes ghemoedts geappozeert/gearresteert. Heeft waerlijck alleen plaets in die dingen/ die niet t'eenemael natuerlijck / en allenthalven noodtsaeckelijck van Godt zijn / maer eenigher maten onder sijn vrye macht en wille staen. 't Welck oock het woort raedt als het vooz de besluyten genomen woort te kennen gheeft. Want de beradinghe heeft in generay wijfen plaets / in dinghen die t'eenemael noodtsaeckelijck / maer verost datse eenighsins in onse vrye willekeur ghesteldt zijn. Hierom hebben wy te voozen ghesien dat het woort besluyten die gheboden by namen beteeckent / welke positijf zijn / en van Godts vryen wille deendeeren: Want dese komt dien naem eyghentlijcker toe. Men d'andere die natuerlijck zijn oft niet / eyghentlijck oft immers niet dan vooz so veel een werckinghe des vryen willes sich omtrent de selve openaert: Want selfs soudender natuerlijcke Wetten ghegheben worden/ so moester een vrywillighe werckinghe tusschen komen / sonder welke selfs gheen Schepselen souden hebben konnen wesen / oock in de

T t

maniere

a Pf. 103.
21.
Ef. 44. 28,
46, 10, 48,
14, 53, 10.
Matt. 26.
42.
Ioh. 5. 30.
6, 38, 39,
40.
Rom. 9.
19.
1. Cor. 1.
1.
Eph. 1. 9.
Apo. 4. 11
b 1. Sam.
2. 25.
Psal. 115.
3.
Esa. 55. 11
Ro. 9. 22.
Col. 1. 27
c 1. Pe. 3. 17
d Psal. 40.
9, 14, 3, 16
Matth. 7.
21, 12, 50.
Ioh. 4. 34.
7, 17, 9, 31
Hebr. 10.
36, 13, 21.
1. Ioh. 2.
17.
d Aet. 22.
14.
Col. 1. 9.

maniere van die booz te stellen / en gehoozsaemheyt omtrent de selve af te bozderen / heeft eenige byzheyt plaets : Want men moet verstaen dat des besluytens werckingh / waerlijck een boozgaende verkiefing / booznemen oft raet-slagh is. Hoewel het woozt raet / by verwisselinghe hier op gepast wozt / als 't welck eyghentlijck soo genomen zijnde / booz de verkiefinghe gaet : aengesien den raet is een beraet-slaginge oft uytsoeckinge der mid-delen die bequaem zijn om 't eynde te bekomen. Nu dat dooz soodanighe beraetslaginge besloten is / dat appzobeert en begeert de verkiefinghe / oft 't een appzobeeren en aen-nemen / 't ander verwerpende / maect sy alsoo een besluyt : want alffer eenige saken onder malkanderen als stryden / soo dat men sien moet welck van dien ten booz-ghestelden eynde bequaemer / en booz anderen te verkiefen is / soo ist des beraet-slagings werck / die vergheelijkinghe te maecten / des verkiefings / 't ghene gearresteert is / booz goedt te kennen en t'aenbaerden / oft oock als het verstandt tusschen die dinghen eben ghelijckheyt vindt / met een byzwillighe neyginghe tot d'een oft d'ander kan 't verschil / als beslechten en eyndighen : 't Welck doende / sy besluyt : Maer soo wanneer de saeck van de nature alsoo gedecideert is / dat men die in geener manieren kan na-laten oft opt heeft konnen na-laten te doen / soo en heeften geen beradinghe / noch verkiefinghe / noch besluyt plaetse.

De verscheydenheyt der Goddelijcke besluyten mach men af-nemen eensdeels uyt de verscheyden werckinghen des Goddelijcken willes / eensdeels uyt de verscheydenheyt der saecken selfs / welke Godt besluyt / oft omtrent welke hy met sijn besluyt besich is / eensdeels uyt de maniere van besluyten / waer by men dan noch andere onder-scheyden kan voeghen die ghenomen zijn van eenighe toeballiche omstandigheden / als van 't onderscheydt des tijdts / oock van de verberginghe oft openbaringhe der dinghen welke besloten zijn. Maer die drie eerste onderscheyden van ons gestelt zijn de booznaemste / en komen de nature der besluyten aldernaest.

Heb. 3. en
4.

Belanghende dan het eerste onderscheydt dat van de verscheyden werckinghen des Goddelijcken willes dependeert : De booz-ghestelde saeck als goedt te willen / en op wat maniere het oock zy te appzobeeren oft de selve niet te willen / is allen wille ghemeen. Waer uyt tweederley besluyten ontstaen : Want sommighe dinghen besluyt Godt datse sullen gheschieden / als de Scheypinghe des Hemels en der aerden. Sommighe datse niet en sullen gheschieden / als by exempel dat de ongheloobighe in Godts ruste niet en sullen in-gaen. Want hoe-wel yemandt mocht meenen / datter noch andere werckingen des willes tusschen berden zijn / waer dooz Godt toe-laet datter yets gheschiede / nochtans zijns in der waerheyt niet verscheyden / maer ghehooren booznemelijck tot de laetste soozte der besluyten : Want yet te willen toe-laten / is eben soo veel als niet te willen beletten datter yet gheschiede / oft niet te willen

len

en een werck aen-nemen / 't welck beletten konde de kracht der oorzaken
 die soodanighe werckingen voort-bringen.

Doorts wat beroert dat onderschept der Goddelijcke besluyten / 't welck
 vanght aen de verscheydenheyt der dinghen van welke Godt pets ooz-
 onneert oft welke hy besluyt : Oft hy oozonneert pets van sijn eyghen
 oercken / oft van de wercken van anderen / dat is oft hy besluyt dat hy
 ets doen oft ter contrarieren niet doen en sal / 't zy dooz sich selfs 't zy dooz
 nderen / oft hy besluyt dat de creatuere pets bywillighlyck moeten
 oen / oft niet doen. De besluyten der eerste soozte zijn van de wereldd
 e Scheppen / en dooz een seckeren tijdt t'onder-houden en te bestie-
 en / van Christus te senden / van 't laetste ghericht te houden / de ghe-
 jobighe saligh te maecten / d'ongheloobighe en godtloose met de eculwi-
 he doodt te straffen / en doorts al wat onder de beloften en dreyghemen-
 en Godts begrepen is : Want dit alles heeft Godt dooz-genomen dooz
 ch selfs / oft dooz anderen te volboeren. Van de laetste soozte zijn / welc-
 e in de gheboden Godts soo gemeene als bysondere / soo affirmatijbe als
 egatijbe verklaert worden. Want de affirmatijbe verklaren wat Godt
 an de menschen wil ghedaen hebben / de negatijbe wat hy wil datse niet
 oen en sullen : Want of men wel sulck willen tot het verlanghen alleent
 ude konnen refereren / en het niet willen tot des selfs teghendeel / noch-
 ins besluyt / dat willen en niet willen dooz soo veel 't plaets heeft in de
 Goddelijcke gheboden / een Goddelijck besluyt in sich / hoe-wel niet t'eene-
 nael absoluut. Want Godt wil sijne gheboden alsoo onderhouden heb-
 en / dat hy de ghene diese niet onderhouden / de straffe wil onderwerpen.
 Van de toelaringhen spreekken wy hier niet / gemerckte als te boozen is
 enghewesen / tot die oozder der Goddelijcke besluyten ghehooren / welcke
 intrent Godts wercken selfs besigh zijn / aenghesien pet toe te laten / is
 et selve niet verhinderen / 't zijder van recht en vermoghen / 't zy van de
 aedt questie is.

Du wat aengaet de maniere van besluyten / hier uyt ontstaet tweeder-
 y onderscheydt : Want dooz eerst besluyt Godt pet absolutelick / oft
 nder conditie. Absolutelick heeft hy wel eer besloten de werelt te schep-
 en en te gouberneeren / doch niet sonder conditie de menschen saligh te
 maecten / maer indien sy ghelooben / en alsoo gelooben dat sy haer gheloof
 niet Goderbzychtheyt des lebens bekrachtigen / en daer in tot den eynde
 aers lebens stantvastelijck volherden. En soodanige besluyten worden
 er veele in de Schzifture gebonden / die de ghedaente der woorden selfs
 inghesien zijnde / een by-geboeghde conditie hebben. By Mosen zijn niet
 repuygh plaetsen / alwaer het Israelit ische volck beloften en dreyghemen-
 en / belooningen en straffen worden dooz-gesteld / geene indien sy Godts
 eboden ghehoorzamen / dese indiens niet en ghehoorzamen. Siet onder
 nderen ^a Heb. 26. en ^b Deut. 11. en ^c 28. en ^d 30. Jer. 17. 24 / 27 / 18 /
 / 22 / 4 / 5. Soodanigh zijn gewoest de besluyten en beloften wel eer aen
 a Lev. 26.
 3, 14, 18,
 21, 23, 27.
 b Deut. 11
 13, 22, 27
 28.
 c 28. 1, 2,
 9, 13, 15,
 58.
 d 30. 1, 10
 17.
 1. Sam. 12
 14, 15, 25.
 2. Par. 15.
 2, 30, 9.
 Efa. 1. 19.

e 3. Reg. 3. 14. 6. 12. 8. 25. f Rom. 8. 13. g Rom. 10. 9. h 2. Tim. 2. 11. 12. i Luc. 13. 3. 5. 9. Rom. 8. 17. 11. 12. 23. Gal. 5. 18. Heb. 3. 14. 1. Ioh. 1. 79. 3. 21. 22.

e Dabid/ en Salomon van Godt voorgefelt. Waer van men lesen mach in de Boecken der Coninghen. Alsoo lesen wy oock in 't Nieuwe Testa- ment. f Ist dat ghy na den vleesche leeft so sult ghy sterben/ maer indien ghy dooz den gheest de wercken des vleeschs / doodt soo sult ghy leven. g Indien ghy met uwen mondt belijdt den Heere Iesum / en in uwe her- te ghelooft. Dat Godt hem van den dooden heeft op-gheweckt / soo sult ghy behouden worden. h Ist dat wy mede gestorben zijn (namelijck met Christo) soo sullen wy mede-leben : Ist dat wy verdragen/ soo sullen wy mede Heerschen : Ist dat wy hem versaecken hy sal ons mede versaecken : Desen ghelijcke vindt men noch i andere plaetsen by de Schrybers des Nieuwen Testaments. Doozts hebben wy van de standtvastigheyt Gods handelende betoont/ dat sijne besluften 't zy in de beloften/ 't zy in de dreygementen begrepen/ somtijts sonder conditie worden uptgedrukt: welcke nochtans soo de reden selfs/ als oock de uptkomste leert/ noodtsa- kelijck daer onder verstaen te moeten worden : Aengesien de wercken dier menschen / welcken die besluften aengaen / verandert zijnde de besluften selfs oock verandert zijn / oft liever d'uptkomste op die besluften niet ge- volght en is : Welcke doch moeste ghevolght zijn / by- al- diense r' eene- mael absolupt waren gheweest / en gheen stilswijghende conditi by haer hadden ghehadt / Want dat soude de Goddelijcke standtvastigheyt / sijn getrouwigheyt inde beloften en gerechtigheyt ge- eyst hebben : boeght hier by dat in de algheene beloften Gods en dreygementen / die absolupt worden upt- gesproken/ alwaer tot een gront- slagh gestelt worden de ghe- ne die de conditie/ waer op het goet belooft/ oft de straffe gedreyghyt wort/ verbullen de conditie dickwijlen alsoo daer onder te verstaen is datse oock de volherdinghe in sich besluft. Want als by exempel / Iohannes seydt die in den Sone ghelooft heeft het eeuwighe leven : Maer die ongheloo- vigh (oft onghewoozsaem) is den Soon sal het leven niet sien / maer den toozn Gods blijft ober hem/ oft Paulus : die sodanige (namelijck wer- ken des vleeschs) doen/sullen 't Rijk der Hemelen niet be- erben/ in beyde dese plaetsen wort de volherdinghe ingesloten : Dewyl wy weten dat die alleen saligh sal worden/ die tot den eynde toe in 't geloobe volhert/ en dat de ghene verloozen sal gaen die daer van afwijcht / dat ter contrarien die zijn voozgaende sonden versweert / vergiffenisse der selbe / jae het Hemel- sche Coninckrijk sal bekomen. 't Welck te noteren staet ten aensien van sodanighe besluften oft beloften die sommighe al te ruym en absolupte- lijck nemen / ghelijck alser staet dat de Schapen Christi in der eeuwig- heyt/ niet en sullen vergaen : Want dat is te verstaen/ indien sy volher- den sijne Schapen te zijn : Maer indien sy op- houden sulcks te zijn/ 't welck in haer vrye macht ghestelt is / dewyl Godt haer gheen ghewelt en doet/ noch teghens haren wille tot gehoozsaemheyt dwinght. Soo en konnen sy niet alleen maer sullen oock seckerlijck vergaen. Nu sodanige besluften zijn in effect de gheconditioneerde ghelijck / niet alleen om datse de

de conditie van volherdinge stilswijghens / in sich besluypen / maer oock
 dat die saeck waer in die volherdinge moet ghespeurt worden / waer-
 ijck een conditie is. Daerom konnen soodanige besluypen hoe-wel abso-
 luptelijck uytgesproken / lichtelijck in gheconditioneerde verandert wor-
 den: Want by-al-dien men de personen die met seckere hoedanighepdt
 wt wercken worden beschreven / absoluypelijck stelt / soo sal men de be-
 schrijvinge der selve in plaetse van de conditie daer moeten by stellen / als
 by exempel / soomen in de woorden uyt Johannis cap. 3. aenghetoghen /
 in plaetse van de ghene die in den Sone Godts ghelooven oft niet geloo-
 ven / simpelijck menschen stelt / soo sal in den Sone Godts ghelooven oft
 niet ghelooven als een conditie moeten daer by ghestelt worden / onder de
 welcke het leven / oft des eeuwigen lebens verlies / en den eeuwigen toorn
 Godts over haer komt / als offer stont. Een pegelijck mensche indien hy
 in den Sone Godts / en dat tot den eynde toe geloof / sal 't eeuwige leven
 hebben: Wederom een pegelijck mensche / indien hy niet en geloof / en in
 dat ongeloof volhert / sal 't leven niet sien / maer den toorn Godts sal ober
 hem blijven.

Dit onderschepdt der Goddelijcke besluypen waer van wy dus berre
 ghesproocken hebben is van gheen kleyn belangh: Want hier uyt ist dat
 sommige noodtsakelijck volbracht worden / sommige met noodtsakelijck /
 de absoluypre besluypen Godts worden altydt en noodtsakelijck volbracht /
 vermits sijne stantvastighepdt als boven ghemelt is sulckis bereyft. Hier
 van spreekken die Schrijftuer-plaetsen / in welcke gheseyt wort dat Godt
 alles wat hy wil / doet oft volboert: En onder anderen dienen / voozne-
 melijck hier toe de woorden des Psalmists. Onse Godt (is) in den He-
 mel: Al wat hy gewilt heeft / heeft hy gedaen / als oock de woorden Go-
 des hier voozen uyt Esaias aenghetogen. Mijnen raedt sal staen en alle
 mijnen wille sal geschieden / oft ick sal al mijnen wille doen / en die uyt den
 elven Propheet by-ghebracht zijn / de Heere der heere-krachten heeft be-
 sloten (oft beraedt-slaeght) en wie sal 't konnen te niet doen? Oock die
 preucke des Apostels / hoe-wel by maniere van tegen-werpinge vooz-ge-
 telt: Wie sal sijnen wille teghen staen? Maer die besluypen Godts /
 welcke een by-geboeghde conditie hebben / en van de byse wille hangen
 comen niet altydt tot perfectie / maer vallen diekwijls contrarie uyt.
 Hierom lesen wy by Lucam cap. 7. Dat de Phariseen en Schrijft-ghe-
 eerde / den raedt Gods over haer hebben versmaet (oft te niet gemaecht /
 want in 't Griekhs is het woort Haphezein) om datse namelijk haer van
 Johannes niet hebben willen laten Doopen: Want Godt lietse dooz
 Johannes tot bekeeringhe roepen / en wildese hare sonden uyt-ghewischt
 hebbende / dooz Christum tot sijn Hemelsche Rijk in-boeren / maer om
 datse haer van Johannes niet hebben willen laten Doopen / en alsoo sij-
 se Leere in-ghelwijdt worden / hebbense dien raedt Godts wat haer be-
 anght te niet ghemaecht. Alsoo seght Christus by den selven Schrij-
 ver

Pf. 115. 3.
 (Latin.
 113 11.)

Ef. 46. 10.

14. 27.

Rom. 9.
 19.

Luc. 7. 30

Luc. 13.
34.
Matl. 23.
36.

ver als oock by Mattheus/ Jerusaleem aen-spreckende/ en den stantbasti-
ghen wille Godts in't soecken van hare behoudnisse aenwijfende: Hoe
dickwijls heb ick uwe kinderen willen vergaderen ghelijck een Henne
hare kweekens vergadert onder hare vleugelen/ en ghy hebt niet gewilt!
siet uwe huys sal u woest ghelaten worden: Desen ghelijcke ghetuyghe-
nissen bindt men niet weynigh andere in de heylighe Schryft / uyt wel-
ker ghetal oock zijn de ghene die wy te vooren by-brachten / handelende
van de stantbastighejdt Godts: Alwaer ghetoont is dat Godt sijne be-
loften oft dreygementen aen de menschen ghedaen/weder-roept/soo haest
als sy van zeden veranderen / ja dat hy somtijds dooz de ghebeden alleen
om sachter met de selve te handelen/belwoghen wort. En hierom hebben

Num. 14.
30.

wy in't voozgaende capittel ghesien dat de Schryfture hem somtijds be-
rouw toeschryft. Doet hier by 't geene Godt by Moyses tot het Israeli-
tische volck seyd: Ghy en sult niet in-gaen in het Landt ober 't welck
ick mijn handt heb op-gheheven (dat is gheswozen heb) dat ick u soude
doen woonen (den Hebzeusch text voeghter by / daer in) behalven
Caleb den soon Jephunne / en Josua den Sone Nun: Want of wel die
be-eedighde belofte van de Israëlitin in't Lant Canaan in te brengen/ by
sich selfs aen die persoonen der Israëlitin gebonden te zijn geweest / den
welcken Godt met dese woorden dreyghet in't landt niet te sullen komen/
maer de Israëlitin absoluptelick / oft in't gros aengemercht zijnde / so is
nochtans blijckelick genoegh niet alleen uyt dese woorden: maer oock uyt
de gansche Hystorie van des volchs uyttocht uyt Egypten/dat God selfs

Gen. 15.
16.

aen dese Persoonen sijn belofte en eedt heeft willen verbullen / insonder-
hejdt alsoo hier toe een seeckere tijdt van Godt / bestemt was/ welke
hoewelse ruymmer soude konnen genomen worden/ heeft nochtans alsdoen
Gode gheschienen / ghekomen oft nae by te zijn / als hy beschickte dat
het volck dooz Moyses uyt Egypten geleyt wiert. Ondertusschen blijkt
ghenoegh datt'et selve niet soo pzeijts te verstaen was / oft Godt konde
de saeck/ van wegen d'ondanckbaerhejdt en hartnechighejt des volchs/
wel vooz een wijle uyt-stellen en 't gene hy 't volck in 't gros had toe-ge-
seydt / aen die volboeren / welke sulcke weldaedt min onwaerdigh sou-
den zijn. 't Selve moet men houden van niet weynigh andere besluyten
Godts/ en onder anderen van dit / waer dooz hy gesejdt wordt den Apo-
stel Paulus van 's moeders lijf aen/ afgesondert te hebben/namelijck om

Gal. 1. 13.
verg. met
yl. 16.
Jer. 1. 5.

t'Euangelium/ en dat selfs onder de Heydenen te Predicken / desgelijcks
lesen wy van Jeremias / den welcken Godt in den aenbanck van sijne
Propheete aldus aenspreekt. Cer ick u fozmeerde in 's moeders lichaem/
kende ick u (dat is ordineerde ick u tot bedieninghe van u Propheetisch
Ampt) en eer ghy bande Vaer-moeder uyt-ginckt/ heb ick u geheylighet/
en tot een Propheet den volckeren gegeven: Want als Paulus selve seyt
dat hy daerom soo grooten barmhertighejt verkregeen heeft / als name-
lijck van Christo tot den dienst des Apostelschaps verkozen te zijn/ hoe-
wel

1. Tim. 1.
12, 13.

nel hy te boozen een lasteraer / verfolger en verachter geweest was / om
 dat hy 't onwetende gedaen hadde in ongeloobigheyt / daer uyt is licht-
 ijck te verstaen / dat hy willens en wetens tegen sijn conscientie soo swa-
 e misdaden begaen hebbende / die barmhertigheyt niet soude hebben ver-
 reghen. Ende hy waer boozwaer onwaerdigh geweest / niet alleen soo
 oortreffelijken ghenade / maer oock alle vergiffnisse / als van welke
 men soude moeten seggen dat hy den heylighen Gheest ghelastert hadde.
 Dien volgens is openbaer datt'et besluyt Godts van hem tot so heyligen
 Ampt te beroepen / van 's moeders lichaem aen ober hem ghemaect / een
 stil-swijgende conditie heeft hy sich gehad / namelijk ten waer hy hem
 allen alle vergevinge en volgens dien soo heyligen Ampt onwaerdigh
 maecte. 't Welck hy gedaen soude hebben / indien hy de bekende waer-
 heyt hartnechelijck tegen woortstelende / in sware sonden tegen sijn gewe-
 en boozt ghegaen / en een godloosen krijgh met Christo / sijne Heerlijck-
 heyt openbarende / hadt blijven booren. Want daer is niet billicher / niet
 etamelijcker Godts rechtveerdigheyt en heyligheyt als dese conditie:
 Welcke hy behoudens de selve niet en schijnt te hebben konnen booz-by-
 gaen / ten zy men wilde segghen dat Godt dooz dit sijn besluyt Paulus
 en bypen wil heeft willen benemen / soo dat hy willens en wetens die
 dinghen niet en soude hebben konnen doen / 't welck om nu andere rede-
 en booz-by te gaen met sijne boven-aen-ghetoghen woorden gheensins
 accordeert / als die niet daerom barmhertigheyt soude verkregen
 hebben / om dat hyse onwetende gedaen hadde in ongeloobigheyt maer
 eber daerom die dinghen onwetende ghedaen soude hebben om dat Godt
 dooz een onberanderlijck besluyt had booz genomen aen hem soo grooten
 barmhertigheyt te betoonen. Hier beneffens geeft Paulus niet doncker-
 ijck te kennen dat die onwetendheyt hem tot barmhertigheyt en ver-
 gifnisse van soo grove sonden in soo verre vorderlijck is gheweest /
 dooz soo veel sy de schult eenighsins verkleynt heeft : Want ten woort
 so swaer niet gheacht / en boozts lichtelijcker vergheben / 't geene uyt
 t-wetendheyt / als dat niet boozdacht ghedaen is / hoe-wel die on-
 wetendheyt niet buyten alle schult en is / dewijl soodanighe wercken
 geen nootfaeckelijcke blijck-stucken en zijn van waerachtighe / ick late
 aen / uytterste en desperate boosheyt des ghemoedts. Want ist dat
 iemandt die on-wetende sondicht / gheweten hadde dat het sonde was /
 konde zijn dat hy 't niet gedaen en soude hebben / de liefde des deughds
 om weder-houdende / ghelijck als Paulus in die woorden stil-swij-
 jens te kennen gheeft / en sijne andere daden overbloedighe ghenoegh be-
 wijzen : Maer hy aldien hy dese dinghen selfs willens en wetende niet
 hadt konnen doen / en 't selve nootfaeckelijck niet bypwilligh waer ghe-
 weest / soo soude sulckis gheensins ghedient hebben tot vermindringhe
 in schult. Want wie weet wat hy soude gedaen hebben indien hy sulckis
 willens en wetens had konnen doen ? wie weet of hy niet soo godtloos
 soude

soude gheweest zijn / dat hy oock willens en wetens soo grooten schelmstuck soude begaen hebben. Blijckt dan dat dit besluyt Godts / nu lang te boozen gesloten van Paulus tot het Apostel-ampt te beroepen / onder soodanige conditie als geseyt is te verstaen zy. 't Selve moet men oock houden belangende het besluyt van Jeremias / het Prophetisch-ampt te bevelen / van Godt ghelijck hy selfs betuyght / gemaect al eer de selve geboozen was. En dit laet sich oock passen op andere dergelijcke Goddelijcke besluyten / hoe-welse absoluyt en on-gheconditioneert schijnen te zijn : Want hier moet men sich erinneren / 't geene elders hier te boozen van ons verhaelt is / namelijk dat veele dinghen pleghen absoluytelijck uyt-gesproken te worden / die een stil-swijgende conditie by sich hebben / wanneer 't meer dan waerschijnlijck is / dat die conditie haer verbullinge bekomen sal / hoe-wel niet gantsch nootfaeckelijck / maer soo datse van den vzen wille der gener / op welke die besluyten / 't zy dan in wat manieren het oock zy / haer opsicht hebben / eenighsins dependeert. Doch hoe 't waerschijnlijcker is dat die conditie haer uytkomst sal bekennen / des te minder ist van noode dat de selve uytgedrukt worde.

Om dan 't gene wy van 't onderscheyt der absoluyte en geconditioneerde besluyten aengebaugen hadden / te segghen boozder te verbolgen : Die eerste hebben altydt haer uytkomst / en kommen in geenerley wijze vernieticht worden ; aengesien in Godt noch on-stantvastigheyt plaets heeft die den wille veranderen / noch on-vermogenheyt die de werkinge des willes soude moghen verhinderen. Maer de laeste hebben niet nootfaeckelijck haer uytkomst. Vermits de conditie daer by gheboeght / kan ophouden / die Godt ghewilt heeft dat van de vze wille-keur der creaturen soude dependeren. Dat dan de besluyten niet in 't werck ghestelt en worden / schozt niet aen Godt / maer aen de creaturen : Want van Gods zijde zynse vast en bondigh / wy en seggen dan noch niet dat de geconditioneerde besluyten haer uyt-komst niet en hebben / maer datse niet nootfaeckelijck en hebben / ten zy als dan wanneer de conditie verbult wordt : Want dan verkeerense in absoluyte / oft worden uyt geconditioneerde absoluyt. Hoe-wel men hier oock eenigh onderscheydt kan mercken tusschen de belovende en dreyghende besluyten Godts / dat is tusschen de beloften en dreyghementen : Want de beloften / als wy elders hebben betoont / worden altydt en nootfaeckelijck ten effecte ghebracht / dewijlse een ander recht gheben / de dreyghementen niet altydt / oft niet t'eenemael op een selve wijze. De gheconditioneerde dreyghementen verkeeren oock wel in absoluyte / maer somtijds liever ten aensien van 't recht 't welck den dreygher heeft om te straffen / als ten aensien van 't werck : Want of wel de dreyghementen van 't werck des straffens schijnen te sprecken / nochtans worter veeltijds alder-meest ghesien op 't recht selve / dewijl wy sien datter oock plaets is booz de verghinghe oft vermindringhe der straffe / als de conditie nu alreede verbult is. Alsoo is te verstaen dat

Godde

Oplof-
singhe.

Goddelijck dreygement den eersten mensche voorgefelt : Ten wat daghe Gen. 2.
 ghy daer van (den boom des wetenschaps van goet en quaet) etet/ sult ghy 17.
 den dootd sterben/ insonderheyt als men 't verstaet in den Geestelijcken/ en
 raer onder verborzen sin/ waer op Paulus siet/ Rom. 5. Van de eeuwi-
 ge dootd : Want oock na de verbullinghe van de conditie deses beslupts/
 heeft Godt recht gehad om de geordonneerde straffe oft t'eenemael quijt
 e schelden/ oft te verminderen. cap. 10. 11
 Immers seyt den authour van 't boeck
 der Wijsheyt/ dat de wijsheyt den eersten mensche bewaert / en van sijne
 onde uytgeboert heeft : 't Welck wat is het anders dan dat Adam dootd
 middel der wijsheyt de straffe die hem in 't dreygement was voorgefelt/
 ontbloden heeft : Ghelijck sulcx mede alle Christenen schijnen bekent te
 taen/ hem toeschrijvende sodanigh een geloof en Godvruchtigheyt/dooz
 velchers tusschen-komen de menschen van Godt gerechtveerdicht wo-
 ren. Soo spreekt dan dat dreygement meer van 't recht dat Godt soude
 hebben om Adam metter doot te straffen als van de straffe des doots sel-
 ve : Waer uyt blijkt dat wel een absoluyt recht uyt de verbullinghe van
 de conditie ontstaet / maer niet terstont d'uyt-boeringhe noodtsaecke-
 jck daer op volghet ; als de welke noch aen Godts bypen wille hanght/
 doo nochtans dat (ten spder yet van der creatueren zijde tusschen-komt/
 wat d'uyt-werkinghe van soodanighe beslupten te rugghe houdt / als de
 verkeerighe en af-biddinghe soo des gheenen die het dreygement raecht/
 is van anderen) soodanighe dreyghementen altydt in der daedt volboert
 worden.

Nu al vooren wy van dit onderscheydt der Goddelijcke beslupten tot
 'andere ober-gaen / soo staet ons noch wat te segghen van de uytterste
 perfectie en als volkomen ouderdom der selve / welke dan eerst plaets
 heeft als die nu staen op 't punct om volbracht te zijn / jae nu al begin-
 nen volbracht te worden / en ober-sulcks alleen in de ongherconditio-
 neerde beslupten / 't zy die noyt eenighe conditie by haer hebben ghehad/
 't zy de conditie nu verbuldt is : Want alsdan / ghelijck wy gheseydt
 hebben verkeeren de gheconditioneerde in absoluyte / oft brenghen die
 uyt sich selfs voort. Als dan de tijdt van hare verbullinghe naecht/
 doo beslupt Godt by sich selven alsoo om de saeck uyt te wercken / dat
 wy te ghelijck soodanighe kracht aen-wendt als daer toe van noode is.
 Dit soude men by abontueren niet onbequamelijck Godts peremtoir
 beslupt konnen noemen dat nu gheen uyt-stel langher en lydt. Eit de-
 se werkinghe des Goddelijcken willes daer de daedt terstont op volghet/
 voort op verscheyden plaetsen Godts woort oft reden / oft oock
 sijn bebel ghenoeint / 't welck is een ghelijckenisse ghenomen van mach-
 ighe luden / die ghemeenlijck dooz hare dienaers ghebiedende uyt-
 roeren / 't ghene sy willen / als vooren henen gheseydt is / daer wy van Cap. 22.
 Godts macht handelden. Wy en segghen niet dat het woort oft
 bebel Godts altydt dese beteyckenisse heeft : Want wie en weet niet
 dat

dat het woordt oft reden Godts pleeght te beteekenen de Leerz van hem
 boort-ghekomen / en de bevelen sijne Wetten en gheboden. Doch dat
 beeltijds dooz de woorden van seggen en ghebidden/ dese laetste werckin-
 ghe en kracht des Goddelijcken willes/ nu als tot het werck sich boegen-
 de/ verstaen wordt/ hebben wy in de boort-ghemelde plaetse aengelwesen.
 Doozts by de aldaer gheallegeerde ghetuyghenissen kan men noch voe-
 ghen dese uyt de Psalmen : Hy (Godt) heeft sijn woordt ghesonden / en
 haer (de Israëlitcn) ghenesen / en gheruckt uyt hare verderffenissen (oft
 grachten) alwaer ghelcerde Mannen hebben aen-geteekent / dat sijn
 woordt senden niet anders en is als bevelen/ en dit bevelen gheschiet dooz
 willen/ en te ghelijck kracht daer toe aen te wenden. In ghelijcker ma-
 nieren zijn te verstaen dese naevolghende woorden / hy (Godt) sendt uyt
 (oft simpelijck sendt) sijn uytspzaeck op der aerden / sijn reden loopt snel-
 lijck / als oft hy seyde dat gheschiedt seer haest 't gheene Godt ghebidt/
 en enckelsins wil dat het gheschiet. En wederom/ hy sal sijn woort uyt-
 senden/ en false doen smelten/ dat is dooz sijn bevel oft krachtigh beslupt/
 maecht hy dattet sneeuw / rijm en ijs van welke hy te voozen hadt ghe-
 spzoocken / smelten. Elders schijnt wel den naem van 't woordt Godts
 niet te beteekenen die peremtoire / en alder-machtighste wercklinghe
 des Goddelijcken willes : Maer nochtans soodanigh een beslupt / waer
 by ten laetsten / dese wercklinghe als een volkomenheyt komt : Ghe-
 lijck als in die vermaerde plaetse des Schrijvers tot de Hebzeen daer
 hy seydt : Godts woordt is lebendig en krachtigh / en dooz-dzinghen-
 der als eenigh twee-snijdent sweerd / en dooz-gaende tot verdeelinghe
 (alsoo staet in 't Grieks) van ziel en gheest / oock van ghewichten en
 merck / en een onder-schepder der ghedachten / en boort-nemingen des
 herten ; en daer is gheen creatuere onsenlijck (oft niet openbaer) boort
 sijn aenghesicht : Maer alles is naeckit en ontdeckt boort de ooghen des
 gheenen / tot / oft van den welcken wy spzecken. Want dien Godde-
 lijcken Schrijver hadde dus verre ghespzoocken/ van dat beslupt Godts :
 Waer dooz hy besloten hadt / en sulcks met eede bebesticht / dat d'on-
 ghelovighe en weder - spannighe in sijne ruste niet souden in-gaen :
 De Israëlitcn wel in boort-tijden niet in 't Landt Canaan ; maer nu
 de selve en andere / niet in dat nieuwe en gheluck-salighe Landt / in 't
 welke de gherechtighheyt woondt. Soo leert hy dan dat dit be-
 edighde beslupt Godes te vzeesen is / dewyl sijn woordt niet versterft/
 noch van hem weder-roepen wordt / maer lebendig is / niet krachte-
 loos en sonder uyt-komsten maer machtigh van wegghen de by-gaen-
 de Goddelijcke macht ; datt'et niet bedzoghcn en wordt oft mis-grijpt/
 't zy in 't uyt-boeren / 't zy in 't oordeelen/ van wegghen de by-gaen-
 de Goddelijcke Wijsheyt ; alsoo der niet soo verborghen is in den
 mensch/ tot het welke 't selve niet doort en dzinght / ten aensien van de
 kracht en kennisse boort welke gheen dinc sich kan verberghen.
 Want

Psal. 107.
20.

vs 18.

Heb. 4. 12
13.

Dant by seeckere Persoon - versieringh / uyt verwisselinghe van de namen ontsaende / wordender eenighe dinghen Godts besluyt toeschreuen / die op Godt sijn besluyten uyt - boerende / eyghentlijck wassen.

Du is het tijdt dat wy oock het ander onderschept / rijfende uyt de maniere der besluytinghen / hier by stellen welke is dat sommighe / hoe-wel nisschien omtrent een selve saeck / ghemeen / sommighe bysonder oft er sooneel zijn. Ghemeen is een peder die ghelooft in den Zoon heeft / ft sal seeckerlijck hebben het eeuwighe leven. Bysonder / als by exempel van de Apostelen / en alle menschen in 't bysonder die nu gheloovent in den gheloobe volherden / 't eeuwighe leven te schencken. Hoe-wel dit onderschept oock eenighsins dependeert van de verscheydenheydt der ooz-werpselen / ten welker aensien Godt pets besluyt : Dant des gheeneen besluyts booz-werp is ghemeen / des persoonelen personeel. En dese besluyten zijn alsoo aen malkander verbonden / dat uyt d'algemeen noodtsaeckelijck ontsaen de persoonelen / 't zy sonder conditie soo die absoluyt zijn / 't zy naer 't volbzenghen van de conditie soo sy eenighe gheadt hebben. Het onderschept dan noch tusschen dese is niet kleyn : Dant behalven 't onderschept der booz-werpselen / komter dit noch by / dat in soodanighe besluyten / tot welker volboeringhe een conditie in der creatueren macht ghesteldt zijnde / moet tusschen komen de generale besluyten / wel absoluyt konnen sijn booz de verbullinghe van de conditie / naer de personele ouder de selve als begrepen gheensins : Dant by exempel / nae dat Godt besloten heeft allen den genen die in Christum gheloovent / 't eeuwighe leven te schencken / heeft dit altydt en precys vast gheoeest / selfs eerder pemandt was die in Christum ghelooftde : Doch dat Petrus en Paulus by namen uyt kracht van dit besluyt soudent salighijn / is niet absoluyt waerachtigh gheweest / eer sy in Christum ghelooften / maer alleen met dese conditie / indien sy in Christum en dat tot den eynde toe quamen te gelooven. De wetenschap van dit onderschept / tusschen de Goddelijcke besluyten is van geen kleyn belangh / insonderhepdt danmeer men handelt van de maniere waer dooz Godt de menschen ter eeuwighe salighepdt / oft ter contrarien ten eeuwighe verderbe gheschicht heeft oft schickt. Dant het generale besluyt / hoedanigh als nu ghesteldt is / ghelijck oock het bysondere dat onder conditie besloten is / laet den mensche bymachtighepdt om de booz-ghestelde conditie te volbzenghen oft niet te volbzenghen. Maer sooder een absoluyt decreet van een eder in 't bysonder ghemaecht is / boozt volbzenghen van de conditie / so en blijfter gheen plaets meer ober booz die byzhepdt / maer een eder wordt noodtsaeckelijckhepdt op-gheleydt van de boozghestelde conditie / indient anders een conditie meer mach ghenoeint worden / te verullen. Hierom ist dat de ghene welke gheboelen dat Godt van aller eeuwighepdt een absoluyt decreet gemaecht heeft / van eenige bysondere

menschen by namen saligh te maken / te gelijk oock meenen van hem besloten te zijn / dat de selve nootsakelick souden gelooben : Aengesien hy van gelijcken dooz een on-beranderlijck beslupt / besloten heeft dat hy niemant dan die gelooft / tot de saligheyt wil bzingen. Ende dit soude noch eenighsins verdraghelijcker zijn / indien men hielt dat de nootsaekelijckheyt alleen plaets hadt in 't stuck van de eeuwighe saligheyt. Maer de Auteurs van dese Leere / op datse haer selven allesins souden ghelijck zijn / stellen de selve oock in 't stuck van de eeuwighe verdoemenisse / waer toe sy willen dat Godt seckerere menschen / jae verre het meeste deel des menschelijcken gheslachts / verordineert heeft / al boozen sy pet quaedts ghedaen hadden. Waer uyt boozts volghet / dewijl Godt niemant ten eeuwighen verderbe schickt / dan die 't dooz sonden en godtloosheyt verdient heeft / dat hy haer tot sonden en godtloosheyt soude nootsaken : Welcke ongherijmtheden dese t'eenemael ontgaen kunnen / de welcke wel stellen datter een generael decreet van de gheloobighe saligh te maken / en d'ongheloobighe eeuwelijck te straffen / booz de scheppinghe des Werelts / en alsoo booz 't gheloof en on-geloof der menschen absoluptelijck gemaecht is / maer aengaende de bysondere beslupten van dese oft die saligh te maken oft te verdoemen / meenen dat de selve dan eerst absoluptelijck gheschieden wanneer sy oft stantbastelijck gelooft / oft in haer on-geloof volhert sullen hebben.

Maer dat wy die onderschepden der Goddelijcke beslupten hebben verklaert die hare natuere naeder raecken / soo laeter ons oock petweg byvoeghen van de ghene die uyt d'uytterlijcke en van bupten aen-komende omstandigheden dependende / in de heplighe saecken oft gherupgenissen eenighe nuttigheyt hebben. Hier van hebben wy'er te boozen twee verhaelt : d' Eerste woort ghenomen van 't onderschepdt des tijdts / want hoe-welse het gemeenlijck daer booz houden / dat in de beslupten Godts geen onderschepdt des tijdts plaets en heeft / maer datse alle vander eeuwigheyt ghemaecht zijn / nochtans om nu niet weder op te halen / 't gene hier en daer van ons ghesepdt is tot weder-legginghe van dit gheboelen dienende / dit konde alleen ghenoech zijn om 't selve los te maecken / dat de Schriftuere willende betoonen de bysondere booztreffelijckheyt eenigher dinghen oft persoonen / oft liefde Godts teghens de selve / oft eyndelijck d'upnemende seckerheyt van soodanighe dinghen / getuyght dat Godt daer van booz de grondlegginghe des werelts beslupten ghemaecht heeft : Ghelijck wy lesen eensdeels ^a van onse eeuwighe saligheyt / anderdeels ^b van Christo den leydtsman der selve / en van de heerlijckheyt die hem verordincert is. Welck Argument gantsch gheen kracht soude hebben / soo dit alle beslupten Godts ghemeen waer. Want 't gene haer allen gemeen is / bewijst gheen booztreffelijckheyt van 't een boven het ander. Maer wijders betoont dit oock de valscheyt van 't selve geboelen / dat veele beslupten Godts omtrent de selve saecken ghemaecht / ghelijck

^a Eph. 1.4

^{2.} Tim 1.

9.

^{1.} Co. 2.7.

^b Ioh. 17.

24. verg.

mer ^{1.} s. 5

^{1.} Pe. 1.20

helijck oock de ghenegenthepden / waer uytse bloeyen / teghen malkander strijdigh zijn / en 't een van 't ander vernieticht wordt. Want 't een loept uyt liefde / 't ander uyt haet / 't een uyt ghenade en barmhertighepdt / 't ander uyt gramschap / 't een streckt tot des menschen salighepdt / ander tot straf en verderffenisse. Hierom hebben wy te voozen ghesien at Godt gheseydt wordt berouwt te hebben / belangende 't gheen hy over eckere menschen had besloten / en dat hy de sententien van hem uyt-gesproocken en ghepubliceert / vermits de veranderinghe harer zeden / oft oock dooz tusschen komen van andere saken revoceert en her-roept. Soo is dan in Godt niet alles op een en de selve tijdt / oock hebben niet alle inghen van aller eeuwighepdt t'seffens in hem gheweest. Over-sulcksonnen wy Godts besluypen alsoo onderschepden / dat eenighe gheseydt worden van Godt gheschiedt te zijn vooz des werelts scheppinghe / als et besluyp van de werelt selfs te scheppen / t'onderhouden te bestieren / an de salighepdt ons dooz Christus aen te bieden / en metter daedt te erschaffen / en soo-der andere zijn die hier mede ghemeenschap hebben / enighe nae de scheppinghe / wederom in verschepden gelegentheden der tijden / nae dat de natuere oft uytneementhepdt der dinghen selfs scheen te verespffen. Doch wy sullen hier op niet blijven staen : alleen sullen wy t' onderschep uyt de ghelegenthepdt des tijdts ghenomen / alhier kortelijcken verklaren / 't welck sich vertoont inde besluypen ober een selve eck gemaeckt / die so aen malkanderen berknocht zijn / dat 't een uyt het ander eenighsins bloeyt : en bestaet hier in datter een voozgaende / en volgende besluyp Godts is. Van welck onderschep de Theologanten ghevoon zijn te spreken in 't verhandelen van den Goddelijcken wille / voozementlijck die 't stuck onser salighepdt betreft / hoewel inder waerheyt op sijn besluypen eygentlijck past : Want de wille waer op dese distinctie gepast wort / en is niet de kracht / maer de werckinghe des willes / en ooznemelijck die werckinghe / welke men eygentlijck besluyp noemt. hoe-wel wy niet en ontkennen dat dit onderschepdt sich oock laet passen op soodanighe ghenegentheden / welke oft die besluypen uyt sich baren / oft tot de uytboeringhe der selve worden vereyscht. Dese distinctie dan oock en heeft gheen plaets / als alleen in die besluypen welke niet konnen in 't werck ghestelt worden / ten zyder eenighe werckinghe van de creature by home / hoedanigh zijn de besluypen van eeuwighe salighepdt / oft verderffenisse der menschen : Want de voozgaende wille oft besluyp is / welke 't bypwillighe werck des creaturen tot uyt-boeringhe des beuypst streckende / te voozen gaet / de volghende / welke 't selve volght : die ander voozgaen een alghemeyn oft bysonder / en personeel besluyp. Het personeel heeft altydt een bygaende conditie : Het algemeen kan oock besluyp uyt-ghesproken worden / hoe-wel 't inder daedt geconditioneert is. 't Alghemeyn besluyp in 't stuck onser salighepdt is : Een peder die helooft sal saligh worden : Die niet en ghelooft sal verdoemt worden :

Welcke besluyten/ hoese de kracht hebben van gheconditioneerde / is boven verklarert. Het voozgaende personeel besluyt is / Petrus oft Paulus soo hy ghelooft sal saligh worden / en in 't teghendeel soo hy niet en ghelooft verdoemt worden. Maer het volgende besluyt is : Petrus oft Paulus / om dat hy ghelooft heeft / sal saligh worden : Pilatus / om dat hy niet ghelooft en heeft / sal verdoemt worden. Hoe grooten onderscheyde en nochtans verbintnisse tusschen dese besluyten / sy siet een peder lichtelijck : Want uyt het voozgaende besluyt / bloeyt noodtsaeckelijck het volghende / nae dat de conditie verbult is ober-sulchs om dat Godt besloten heeft / dat een peder die gelooft / sal saligh worden/ daer uyt volght noodtwendelijck dat oock Paulus / dewyl hy ghelooft heeft / saligh sal worden. Desgelychs ist oock met het besluyt in 't bysonder / ghemaccht van Paulus / onder de selve conditie saligh te maecten : Waer uyt men dan oock verstaen kan dat van wat oozaeck 't voozgaende / van de selve mede het volghende besluyt dependeert / hoewel niet van die alleen/ maer van die wel als vande eerste oozaeck / maer vande volbzachte conditie als vande tweede oft middel oozaeck / want alle conditie alse voldaen is / wordt een beweegende oozaeck van 't absoluyt decreet / en voozts vande werckinghe die daer uyt ontstaet / soo nochtans dattet een ander ghelegghentheydt is met die oozaeck inde beloften en belooninghen / een ander inde dreyghementen en straffen/ ick segghe de rechtbeerdighe straffen / hoedanighe de Goddelijcke zijn : Want de conditie volbzacht zijnde / verdient niet altijdt het beloofde goedt / jae onse goede werken verdienen nimmermeer de belooninghen die ons van Gode zijn toegheleydt / de quade verdienen altijdt de verozdineerde straffe. Eyndelijck staet ons dit te herhalen / en wat breeder uyt te legghen / datt'et voozgaende besluyt oft t'eenmael gheconditioneert / oft immers den gheconditioneerden in kracht ghelijck is : Maer 't volghende / om dat het de volbzachte conditie volght / altijdt ten minsten in eenigher manieren absoluyt is. Ick segghe ten minsten in eenigher manieren / om dat de conditie in 't besluyt verbat / tweesins mach ghesepdt worden volbzacht te zijn : d' Eerste manier is onvolmaeckter / de laetste volmaeckter : Onvolmaeckter / soo wanneer de conditie vooz een seeckere tijdt alleen volbzacht is / en noch niet op en houdt volbzacht te worden / in welck volbzenghen daer - en - boven als noch volstandigheyt en volherdinghe verepscht wordt / welck op-houdende / oock het volghende decreet met sijne werckinghe op - houdt : Volmaeckter / soo wanneer de conditie t'eenmael ghepzeesteert oft voltrocken is / soo datter echter niet meer te voltrecken staet : Als de conditie op d'eerste maniere ghepzeesteert is / soo en is het decreet noch niet t'eenmael absoluyt en voltrecken / ghelijck oock niet de conditie. Alse op de laetste maniere ghepzeesteert is / soo ist t'eenmael absoluyt : Want nae dat de verbullinghe der conditie / in 't voozgaende besluyt begrepen is / is oock het volghende

alghende besluyt; is die t'eenemael voltrocken / soo is oock dit absoluyt
 voltrocken / soo noch niet gantsch dit oock niet en hanght noch ten de-
 en aen de toekomende conditie. Daerom soo langh als by exempel de
 ghene die waerlijck in Christum ghelooben / noch in't leven zijn / soo is
 dat bysonder besluyt van de selve saligh te maecten / noch niet t'eenemael
 absoluyt / dewijlder volherdinghe in't gheloof bereyscht wordt / en dat
 metter doot toe / welke ophoudende houdt oock op het besluyt Godts
 in hare opperste ghelucksalighepdt. Siet hier van 't ghene Paulus
 in hem selfs schrijft / soo in den eersten tot de Corinthen / als in den
 zies tot die van Philippen. Maer als sy in den geloobe ontslapen zijn /
 den gheloobe segghe ick / t'welck dooz goede wercken bekrachtigt is /
 is dan is hare salighepdt berseckert / blypen alle twijffel en perijckel van
 veranderinghe ghestelt / vermits de selve dooz een gantsch absoluyt be-
 sluyt Godts is bevestigt.

I. Cor. 9.
 26.
 Phi. 3. 11.

Dese dinghen wel waer ghenomen / en niet de twee naest-voorzagende
 onderscheyden t'samen-gheboeght zijnde / sal men verstaen het onder-
 scheyt / tusschen de Predestinatie oft Dooz-ordeninge der menschen ter
 salighepdt / en die verkiefsinghe die vaster en volmaeckter is / alleen toe-
 komende den genen die in Christum ghelooben / en Godtbzuchtelijck le-
 ven: Want de Predestinatie als het woort selve / eenighsins te kennen
 heeft / gaet vooz het geloof en Godtbzuchtighepdt der menschen / de ver-
 kiesinghe volghet eerst daer op. Geene is vooz des werelts scheppinge ghe-
 schiedt / dese geschiedt in ver scheyden tijden / gelijk als de menschen selfs
 niet in een en de selve tijdt gelooben / en Godtbzuchtelijck leven. Tot geene
 Godt dooz geen menschen-verdiensten / jae selfs geen wercken altoos
 beweeght geweest: Tot dese woort hy beweeght / niet wel dooz verdienstige
 wercken / maer nochtans dooz wercken uyt den gheloobe voozkomende.
 Geene is inder eeuwighepdt van Godt in't gros alleen geschiedt / t' besluyt
 de verkiefsinghe geschiedt van yeder Godtbzuchtighe in't bysonder / hoe-
 vel uyt dese bysondere personele besluyten wederom een generael beslo-
 ut woort. Geene heeft de kracht van een geconditioneert besluyt ghehad /
 t' is absoluyt / vooz soo veel de conditie oft geheel / oft noch niet geheel
 gepreesteert is. Want dese verkiefsinghe begint soo haest als de mensche
 in gheloof dooz ware Godtbzuchtighepdt begint te volmaecken en te be-
 krachtigen; doch en woort niet voltrocken / vooz dat het gantsche leven in
 Godtbzuchtighepdt dooz-gebracht is. Soo wanneer dan het gheloof oft
 Godtbzuchtighepdt binnen dat laetste perck ophoud / oft misschien inde ha-
 n selfs schip-brakinge komt te lijden / soo houd oock de verkiefsinghe op /
 Predestinatie daer-en-tusschen niet op-houdende / noch in eenigherley
 manieren verandert zijnde. De verkiefsinghe ten laetsten bloeyt noot-
 seckelijck uyt de Predestinatie / ghestelt zijnde die conditie / welke sy
 verschte: Soo dat de verkiefsinghe zy als de sluyt-reden ghetrocken / uyt het
 woortstel welke de Predestinatie stelt / en uyt de applicatie waer dooz den
 mensche

menschē 't geloof en Godtbyzichtighejdt sich toepast: Want het beslypt van de predestinatie is/ dat een yeder die geloof/ sal saligh worden. Nu dat Paulus by exempel geloof/ is de Assumptie oft toepassingē / waer uyt volghet dat Paulus sal saligh worden: 't Welck terwyl het in 't decreet oft vooz-nemen Godts bestaet / de verkiefsinghe is begriypende in sich de rechtveerdighmakingh / maer alst inder daedt volbzacht wozt/ ist de verheerlijkinge. Het voozstel als wy gesejdt hebben / is de lautere ghenade Godes / de toe-passingē geschiet dooz des menschen wille en vromighejt van die genade op-geweckt zijnde/ en nae de selve sich schickende. Doch dese dingen zijn als in 't vooz-by-gaen van ons gesejt. Hoewel niet sonder noodtsaeckelijckhejdt.

Resteert noch een ander onderschepdt / uyt de toevallige hoedanighejt der Goddelijcke beslypten ontstaende / namelijk dat sy verborzghen / oft anderen / en by namen den menschen geopenbaert zijn/ welke distinctie als wy elders hebben vermaent/ de Scholastijcken alsoo vooz stellen/ dat sy het verborzghen beslypt noemen den wille des wel-behagens/ het geopenbaerde/ den wille des teeckens. Nu gebuyckense immers sommige onder haer/ dese distinctie vooznemelijck in soodanige gelegenthejt/ alwaer het ghene Godt dooz sijn woort/ oft ander upterlijck teeken betuyghet heeft / schijnt te strijden mett' et ghene by by sich selven waerlijck wil: Waer van wy t' zijner plaetse gheseydt hebben / en een weynigh hier naer noch yets seggen sullen. Hoewel dese distinctie oock wijder kan uyt-ghe-strect/ en op andere beslypten Gods/ waer van sommige geopenbaert zijn/ sommige verborzghen/ oft de selve nu verborzghen / en dan openbaer zijn/ gepast kan worden. Daer zijn dan noch eenighe beslypten Godts vooz den Engelen selfs/ hoewel inden Hemel by hem woonende / en sijn aengesicht aenschouwende verborzghen/ oft t' eeniger tijdt verborzghen gheweest: want dat de maniere van onse salighejdt by Godt vooz de eeuwen bestoren/ en de roepingē der Heydenen vooz de verkondingē des Euangeliums den Engelen niet ghenoech bekent sy geweest / blijkt uyt het ghene wy lesen Ephes. 3. Alwaer den Apostel sejt/ dat hem die ghenade gegeven was om aen de Heydenen te verkondigen/ de on-dooz-grondelijcke Rijckdommen Christi; en alle te verlichten (te doen verstaen) welke de ghemeynschap der verborzghenthejdt sy/ (dat is hoe verre sich die verborzghenthejdt uyt-strecket/ namelijk soo verre / datse alle volkeren der Aerden gemeen is) welke verborzghen is geweest vander eeuwighejdt in Gode / die alles gheschapyen heeft dooz Jesum Christum / op dat alsnu bekent ghemaect worde/ aen de Doostendommen en Machten inde Hemelsche (plaetsen) dooz de Ghemeente de veelvoudige wijshejdt Godts / nae de vooz-ordeninge der eeuwen / dat is / die vooz beele eeuwen ghemaect is. Hierom sejt de selve Apostel / spzeckende vande verborzghenthejdt der Godtsalighejdt/ oft der Christelijcke Religie / dat Godt van den Engelen ghesien is/ verstaet ten aensien van dese verborzghenthejdt / oft wille die te voozen verborz-

Eph. 3. 8,
9, 10.

1. Tim. 3.
16.

verbozgen was : tot welke verbozgentheyt de gemeene Latijnsche/ en Sp-
 ische Oberfettinge dese woorzen duydelyck refereren. Also lesen wy oock
 inde Openbaringe/ dat niemant dat boeck/ twelck van binnen en buyten be-
 schreuen/ en met 7 zegelen versegelt was/ inde rechter hant des genen die op
 den Thoon sat/ noch inden Hemel/ noch op der Aerden/ noch onder de Aer-
 e konde open doen/ noch daer in sien. Nu ist openbaer dat dooz dien Boeck
 betekent worden de verholen beslupten Godts/ beroerende de toe-komende
 ingen/ die daer nae inde selbe Openbaringe / onder sekere afbeeldingen en
 ewimpelingen van tekenen en woorzen vooz-gesteld worden/ gelijk een pe-
 er licht sal bekennen/ die maer leest 't gene voozts in 't selbe en volgende Ca-
 ittel/ van de openinge der Zegelen dies Boecks geschreuen staet.

Maer in dit onderschept der Goddelijcke beslupten/ staet alder-meest te
 ratten op de menschen/aen welcken Godt sijn beslupten geopenbaert/ oft niet
 eopenbaert heeft: welck onderschept sich niet alleen verdoont in verschep-
 en beslupten Godts/ maer oock in de selbe/ doch in verschepden tijden/ de-
 vijl hy de selbe beslupten die hy wel eer vooz den menschen verbozghen had/
 aderhandt aen de selbe openbaert / gelijk wy sien gheschiet te zyn in 't be-
 uyt ^a van der menschen saligheyt / als oock in 't beslupt ^b vande Heydenen
 dat de gemeenschap der eeuwighe gelucksaligheyt te roepen. Ick swijge nu
 dat ten aensien van verschepden menschen een en het selvige beslupt verboz-
 en/ en geopenbaert kan gheseydt worden / om dat hy 't d'eene geopenbaert
 eest/en d'andere niet. Also heeft Godt eertjts vele dingen aen de Israeli-
 en geopenbaert/ die hy de Heydenen niet en heeft te kennen gegeven: Voozts
 e beslupten die wel eer verbozgen zyn gewoest/ en die 't menschelick vernuft
 onder Goddelijcke openbaring niet uyt binden/ noch bekennen kan/ verboz-
 entheden oft gehepmenissen geheeten: Hoewel oock de saken selfs van God
 eozdineert/ maer vooz den menschen verbozgen/ en de leeringen waer mede
 e Goddelijcke mannen/ die naderhandt komen te verklaren/ die naem dra-
 en. Also wort de gantsche bestellinge onser saligheyt/ de roepinge der Hey-
 denen / ^c der geloovigen die in de toekomstige Christe oberigh sullen zyn/ ver-
 ndering sonder te sterben/ met de schriftuerliche getuygenissen die daer van
 andelen/ een verbozgentheyt in de Schrifture genoemt. Godt dan noch is
 woon sommige dingen / hoewel lang te voozen van hem besloten/ vooz den
 menschen te verbergen/ die hy haer nochtans voozghenomen heeft 't sijner
 yt te openbaren/ op dat se aen een peder terstont bekent gemaect zijnde/ niet
 i minder achtinge komen/ en hare waerdigheyt als verliesen; oock op dat
 klaerder blijcke/ hoe seer hy de gene lief heeft/ die hy sijne dooz so veel eeu-
 en verbozgen raetslagen komt te openbaren. Voozts zijnder eenige dingen
 e Godt noyt en openbaert/ vooz dat hyse metter daet uyt-voert/ oft die hy
 leen met donckere merck-tekenen aenwijst/ welcker kracht niet bekent en
 wort dan van de gene die hare sinnen alrijt besich houden met het oberwegen
 r Goddelijcke saecken/ en 't na spoozen der verbozghener voetstappen van
 Sods vooz sienigheyt. Van beyde dese soozten der beslupte kanmen verstaen

a Rom.
 16.25.26.
 1. Cor. 2.
 7. en ver-
 volg.
 Eph. 1.9.
 verg. met
 hervoorg
 en volg.
 2. Tim. 1.
 9.10.
 Tit. 1.2.
 b Act. 10.
 en 11.
 Eph. 3.5.
 en ver-
 volg.
 Col. 1.26
 en ver-
 volg.
 Rom. 16.
 25.
 1. Cor. 2.
 7.
 Eph. 1. en
 3.
 c 1. Cor.
 15.51.

de woorden inde byspreucken/Cap. 25. 't Is Gods eere 't woozt te verbergen. Het woozt ghenomen zijnde vooz de sake die Godt besloten heeft als de woorden mede brengen. Want de wercken Godts nu te voozen van hem besloten/schijnen naderhandt soo veel te heerlicher en schieten des te krachtiger de stralen vande Goddelijcke wijsheyt en macht daer sy mede omstraelt zijn in der menschen ooggen/hoe sy haer onboozsiender vooz-komen. Edoch beele andere sijne beslupten ontdeckt Godt de menschen / en vooznemelijck de gene sonder welke men hem de gehoozsaemheydt die hem toe komt niet bewijzen en kan. Want dese heeft hy eensdeels der menschen gemoederen ingheschreben / anderdeels op een bysondere wijze by verscheyden gelegentheden der tijden/als by sekere trappen van 't laeghste tot het hooghste opklimmende den selven bekent ghemaecht / tot dat hy ten laetsten dooz Christum en sijne verbozgentheyt in welke alle schatten der wijsheyt en kennisse verbozgen zijn/ de sake tot den hooghsten trap gebzacht heeft daer de sterffelijckie toe komen konnen/en handelt nu niet meer met ons als met dienst-knechten (want dese weten niet wat haren Heere doet) maer als met kinderen en vzienden / dewijl hy ons den gantschen raedt van onse eeuwighe salighepdt heeft geopenbaert. Oock heeft hy den menschen niet wepnigh andere sijne beslupten/ eerst dooz de Propheeten / daer nae dooz Christum en sijne knechten bekent gemaecht/ waer van wy de vooznaemste en noodighste om te weten inde H. Schzifture beschreben vinden/hoewel niet alle eben dupdelijck/gelijck oock de kennisse van allen niet eben nootsakelijck en is. In vooz-tijden als de gabe der Propheete by 't Israëlitische volck in swanck ginck/placht Godt soo andere dingen / ober welke hy ghebzaeght wiert/ dooz de Propheeten te openbaren/ als in 't gros al wat het gantsche volck aen-ginck dienende tot des selfs behoudemisse/ghelijck als hy haer eentighe extraozdinarische straffe wilde toe-senden / die sy dooz 't middel van bekeeringe konden ontblieden. Van welke soozte der beslupten Amos spzeekt als hy segt.

Amos 3.
7.

Godt en sal geen woozt (oft dinck) doen ten zy hy sijn beslupt aen sijne knechten de Propheeten geopenbaert hebbe. Andersins zijnder ontallijcke beslupt-Godes van dese oft die persoonen oft saecken (namelijck soo veel als sijne wercken zijn) die Godt noch eertijts de Propheeten noch heden ten dage eenighen mensche ontdeckt / als welker kennisse in onse enge verstanden niet kan ghevat worden/ en doch alse al gebatt konde worden onnoodigh soude zijn ja dickwijls selfs onpzoftig / dat ick nu niet en segge datse somtijds oft onse vorderinge inde Godtsaligheyt / oft de Goddelijcke raetslagen selfs hinderlijck soude zijn. Om welke twee oorzaken Godt ghewilt heeft dat den dagh des laetsten oorzdeels vooz ons soude verbozghen wesen/ op dat wy niet een waeckende ooge en geduerige neerstighepdt ons altyt daer tegens bereyden/ en dat hy de godloose sozgheloos bindende op 't onboozsiens oberballe. 't Moet ons genoegh zijn dat wy vande sake selfs verskert zijn/hoewel het punt des tijds vooz ons on-bekent is/ dat de beloften/dzegghementen en gheboden Godes ons vooz-ghestelt zijn/ waer dooz wy bekennen mogen

gen wat wy in ons gantsche leben volghen en wat wy wy blieden moeten/
 insgelijcks wat wy van Godt te hopen en wat wy te vreesen hebben. Want 2. Petr. 1.
3.4.
 op dese maniere (gelijck als Petrus seyd) is ons alles bande Goddelijcke
 macht gheschoncken wat tot het leben en Godtsaligheyt behoort dooz sijne
 kennisse die ons geroepen heeft dooz heerlijckheyt en kracht/dooz welke hy
 ons d'aldergrootste en kostelijcke beloften geschoncken heeft/op dat wy daer
 dooz de Goddelijcke nature deelachtigh worden/ontbiedende (oft ontblo-
 den zijnde) de verderffnisse des begeerlijckhepts (Gz. in oft dooz de begeer-
 ijckheyt) die inde werelt is. Deut. 29.
29.
 Ober sulchs moeten wy gedencken de woorden
 Moysis tot de Israëlyten: de verborzen dingen (zijn) booz den Heere onsen
 Godt/de geopenbaerde booz ons en onse kinderen inder eeuwigheyt/op dat
 wy doen alle de woorden deser Wet.

Nu hoe verre de gene verdoolt zijn welke meenen dat de gheopenbaerde
 beslupten Godts die sy den wille des tekens noemen/somwijlen strijden met
 de verborzene/die sy den wille des welbehagens heeten/is nu te boozen daer
 wy bande oprechtigheyt Godts handelden aen-ghewesen. Dese leere booz-
 waer is sich selfs wederstrijdigh. Want dat sy den wille des tekens noemen
 wil Godt waerlijck ofte niet. Wil hy 't/soo wil hy dingen die met sich selfs
 trijdigh zijn en malckander vernierigen/by exempel dat Judas die hy te ge-
 ijck met de andere Apostelen sijn genade heeft aen-geboden / eeuwelijck be-
 jouden en niet behouden en woze / alsoo men houdt dat hy t'erne dooz den
 wille des tekens/ 't ander dooz den wille des welbehagens wil. Ist dat hy 't
 niet en wil/ hoe woze het dan een wille ghenoeemt? Want het sal een wille
 en te ghelijck gheen wille zijn.

Hier moeten wy ons oock verwonderen ober de ghene / die hoewel sy soo
 grooten verschepdenheyt der Goddelijcke beslupten als wy tot noch toe ge-
 ien hebben/oft sien oft lichtelijck sien konnen/nochtans haer niet en ontsien
 te seggen/dat de beslupten Gods sijn Goddelijck wesen selfs zijn/'t welck de-
 wijl t'een in getal is/ dat alle de beslupte Gods mede inder daet een zijn. Van
 welke luyden men met recht mach seggen de kracht deser leere ingesien zijn-
 de/dat sy bande nature der Goddelijcke beslupten t'eenmael onwetende zijn/
 a selfs haer selven niet en verstaen/dewijl sy niet op eene wijze dooz dit geboe-
 en haer selfs tegen spreken. Want wat is anders 't Goddelijck beslupt dan
 ekerer werckinge des willes ja des Goddelijcken wesens selfs? Indien nu
 de beslupten Gods het wesen Gods selve zijn/so sal het wesen Gods ja God
 selfs sijns selfs werck en vucht zijn / van natueren booz en nae sich selfs be-
 staende. Wyders sal het wesen Gods niet nootsakelijck maer ghebeurlijck
 zijn/dewijl alle beslupt een werckinge is van den vzen wille/oberfuler niet
 nootsakelijck maer gebeurlijck. Wil men dan noch dit niet toestaen van al-
 le beslupten Gods so moet men het nochtans toestaen van sommige beslu-
 yden/waer van de heplige Schrift getuyghet datse uyt het welbehagen en goet
 oinden sijns willes ontsaen zijn / als de gene zijn die hy onse saligheyt aen-
 zaende besloten heeft. 't Welck genoegh is/ ja al waerder maer een sooda-
 nigh

nigh besluyt / tot weder-legginge van dese ongerijmtheit / aengesien sy bair
 allen in 't gemeen houden datse 't Goddelijcke wesen selbe zijn / en de reden
 die sy om sulcx te bewijzen upt Gods eenvoudicheit halen in allen eben wich-
 tigh is. Hier by komt dat de Goddelijcke besluyten in haer natuere en ey-
 genschap besluyten een opsicht tot eenige creatuer. Maer 't wesen Gods is
 absoluut gheen soodanigh opsicht in sich begriypende. Andersins souden de
 creaturen so nootzakelijck zijn als Godt selbe is / en sy souden van aller eeu-
 wigheyt te gelijk met God selbe moeten geweest zijn / 'twelck zijnde souden
 de creaturen geen creaturen langer zijn. Doozts de nature Gods is een / de
 besluyten Gods onepndelijck. Oock sommige besluyten hebbende een booz-
 werp hoewel in verschepden tijden ober een en 't selbe boozwerp gemaecht /
 zijn malkanderen weder-strijdigh en 't een neemt het ander wech / als by ex-
 empel / 't een besluyt straffe / 't ander ongestraftheit eens selven persoon oft
 volck / 't een geluck en boozspoet / 't ander ongeluck en verderffnisse / gelijk
 wy te boozen met klare ghetupgenissen der Schrifstueren bewesen hebben.
 Ick swijge dat de besluyten nu in 't werck gestelt zijnde op-houden besluyten
 te zijn / als het besluyt van de werelt te scheppen / bande Sund-bloet ober de
 werelt te senden / de Israeliten upt Egypten upt te voeren / Christus in de
 werelt te senden / ter doot ober te leberen / te verhoogen. Nu Gods wesen kan
 in geenerley wijze op-houden te zijn. Maer sult ghy seggen / indien de besluy-
 ten Gods het wesen Gods selfs niet en zijn / so moeten se toeballen zijn. Nu
 in God en is geen toebal / want dan waer hy t' samen-geset upt wesen en toe-
 bal. Is hy t' samen-geset so is hy van niemant anders t' samen-geset / en al-
 so niet van sich selfs / noch vander eeuwigheyt geweest / also waer God geen
 God. Wijders / dewijl Gods besluyten verschepden zijn / 't een na 't ander
 volght / en de laetste somtijts d' eerste contrari zijn / so sal Godt veranderlijck
 zijn. Nu getupght hy selbe dat hy een Godt en geen mensche / dat hy soude
 verandert worden / als oft hy seide dat hy geen God soude zijn indien hy ver-
 anderlijck waer. Laet ons in 't kort besien van wat ghewichte dese redenen
 zijn. Dooz-erst dan waer upt blyckt het datter geen toebal in God en zy
 waer getupgen dat de Schrifsturen ? ja waer sien wy het minste teken boet-
 stap daer van ? ter contrarien so niemant lochent datter soodanige toeballen /
 als wy de besluyten Gods achten te zijn in God plaetse hebben / die lochent
 hem Godt te zijn de natuere van dat geboelen recht ingesien zijnde / aenge-
 sien hy hem berooft van de bypwilligheyt en dien volgens van de heerschap-
 ppe waerom hy booznemelijck God genoemd wort. Want is God met byp-
 willigheyt begaest / so kan hy yets by hem selven besluyten 't welck hy oock
 konde nalaten te besluyten. So sal dan dat werck van besluyten 't welck in
 hem is een toebal zijn / dewijl also in hem is dat het oock van hem geschep-
 den kan zijn sonder sijn verderffnisse. Dewijl oock eenige besluyten Gods
 malkanderen schijnen contrari te zijn / so moeten sy stellen dat Gods wesen
 met sich selfs strydigh is / en 't gene sy onwaerachtelijck seggen dat wy doen
 God veranderlijck / jae veranderlijcker dan een mensche / die doch wel booz
 een

een sekere tijt de selve nature behoudt/ stellen. Dat wy nu de andere ongerijmtheden een weynigh te voozen verhaelt / niet weder op en halen wel is waer dat in God soodanige toeballen geen plaets en hebben / als inde creaturen vele zijn. Want hy bekomt geen nieuwe krachten/ ick late staen soodanige hoedanigheden die tot verminderinge van sijne nature en alderhoogste perfectie soudent strecken / hoedanighe vele den creaturen toeballen oock tegens haer wille. Doch dat verscheyden werckinghen des vryen wille also plaets in hem hebben datse van hem konnen gescheyden zijn / en boozts van sijn natuer en wesen verschillen/ is so weynigh ongerijmt als het ongerijmt is/ dat hy met vrywilligheyt begaest zy. Maer God sal van twee dingen t'samen-geset zijn/ namelijk upt wesen en toeballen. Wat doch? wort en sake gecomponeert upt sich selfs en 't gene haer toebalt. De mensch is en compositum oft t'samen-geset dinck / maer niet daerom om dat hy bezalben sijn wesen oock toeballen heeft/ maer om dat hy bestaet upt sijne wesentlijcke deelen / want daer is geen compositum als 't ghene upt deelen betaet. Nu niemant en bestaet upt 't ghene hem toeballich is / anders en oude dat gheen toebal meer zijn. Want dat is in de saeck niet als een gheveelte/ en kan van 't gene daer 't in is ghescheyden zijn volghens de beschrijvinghe van Aristoteles. Eder bestaet upt sijn wesen. Dit gheheel en volmaecht zijnde maecht dat hy gheheel en volmaecht is. Indien hem yet bezalben sijn wesen vol-maecte / dat moest oock tot sijn wesen behooren en oude alsoo te ghelijck wesentlijck en niet wesentlijck zijn. Ghy sult nisschien segghen oft wel Godt op die maniere niet simpelich in sich selfs ghecomponeert oft t'samen-geset soude zijn / datter nochtans een compositum soude sijn upt God en een oft meer van sijne toeballicheden : ghelijck een wit mensch een compositum is upt den mensch absoluptelich ghenomen/ oft des menschen natuer en de wihedyt : 't Welck sy pleghen te noemen een dooz toe-bal / soo sult ghy segghen/ sal oock Godt dit oft dat besluptende / als een compositum zijn upt Godt absoluptelijck so genomen/ in 't werck van besluptinge. Maer indien hier in eenige ongerijmthet is/ g ontkent niet enen dat Godt een Schepper zy/ dat hy onse Vader zy/ dat hy de vrome bemint/ de godloose haet/ &c. Want ten zy ghy wilt seggen dat het een selvige dinck is Godt te zijn en te scheppen/ de vrome te beminnen/ de godloose te haten/ so sult ghy moeten toestaen soodanigh een compositum upt God en 't werck van scheppen/ mitsgaders upt den selven Godt/ en sijn vaderliche genegentheydt tegens ons/ en haet tegen de godloosen. De gene van die niet sulcke feibole dingen haer behelpen/ oft stooten om verre 't gene in de heplige Schrifft klaer betuyghet wort/ en een fundament is vande gantche Religie/ oft verbluffen en bedriegen dooz 't geklanck van woorden/ haer selfs meer als andere. Nu verbaet van selfs 't geen op so swacken fundament gebout was/ dat also alle composita oft t'samen-gesette dingen van yet anders t'samen geset worden/ men dan soude moeten toestaen dat God van een ander t'samen geset/ en dien volgens niet van sich selfs/ noch vander eeuwig-

hept geweest en zy / want daer is noch niet bewesen dat Godt t'samen geset is. Nu soodanigh een compositum als men 't so wil noemen / uyt de sake en haer toebal / verepscht niet altydt een ander t'samen-stelder : Men gesien 't byzwillige schepsel / 't zy nieuwe hoedanigheden als in de menschen gheschiet bekomende / 't zy verscheyden dingen by sich selfs booznemende / oft besluptende / en met verscheyden wercken besigh zijnde / de toeballen sich selfs by-voeght / en also tot die t'samensettinge uyt sich selben machtigh genoegh is. Alsoo wortter geen ander werckende oorzaeck byten Gods byzen wille verepscht / die hen dit oft dat soude doen beslupten : sy is uyt sich selfs als swanger om soodanige beslupten te baren.

Wat de tweede tegenwoerpinge aengaet : Die veranderlijckhepdt is van God afgeschepden / die eenige onvolmaeckthept der naturen / oft ongestadighept en lichtveerdighept des willes te kennen geeft. En van dese laetste soozte spreekt de Schryfture / oft alleen oft booznemelick / alse segt dat God niet verandert en wozt / welke dat in Godt geen plaets en heeft / hoe-wel hy als nu eenige dingen beslupt die hy van te boozen niet besloten had / ja waer van hy het contrarie besloten had / hebben wy genoegh betoont in 't verhandelen van de Goddelicke stantvastighept : Ende boozwaer dewijl wy alle bekenen dat Godt het oude verbont eertijds dooz Mozen bevesticht / dooz inboeren van het nieuwe / veroudert / en de ceremoniele wetten dooz den selben gegeven / welckers oibertredinghe hy strengelick placht te straffen / dooz Christus afgeschafft / de Heydensche volckeren die wel eer bytre de gemeenschap des verbonts gesloten waren / nu seer goedertierentlick tot de selve genodigt heeft / soo moeten wy oock bekenen staen dat soodanige verscheydenhepdt oft veranderinge der Goddelicke beslupten oft wercken / Gods stantvastighept niet en vermindert / noch hem on-betamelick is : maer lieber een pzeube is van sijn byzwillighepdt en byzmachtighepdt / mitsgaders oock wijshhept / die met veranderinge der dingen de raetslagen also verandert / datse die daer na boege en schicke. Ten zy men soodanigen veranderingh in Godt toelaet / so soecht men hem te vergeefs / verstoort zijnde / te versoenen / oft wacht hem te vergeefs als hy niet gestoort en is te vertoornen / gernercht hy noch toornigh zijnde versoent / noch goedertieren zijnde / tot gramschap verweckt en kan worden : So sal dan alle kracht der Gebeden / alle Religie en vzeese Godes moeten op-houden en verdoynen. Belangende nu die tweede veranderlijckhept / welke eenige imperfectie der Goddelicke nature soude mede vzeengen / is niet te vzeesen / dat wy die God op dese maniere souden toeschrijven. Dewijl alle die verscheydenhept en veranderlijckhept / van welke wy hier spreken / niet dan in de werckingen des byzen willes bestaet : Want ghelijck als booz henen ghesepdt is / hy bekومت geen nieuwe hoedanigheden oft krachten / noch verliest opt de ghene die hy van naturen ghehad heeft : wat segghe ick verliest / hy gheboelt selfs niet / noch sal opt gheboelen de minste veranderingh in de selve. Dese alle t'samen zijn niet min eeuwig en onveranderlick als hy selve is : De selve zijn ghenoeghsaem tot d' alder-opperste gheluck:

uckſalighejdt / en aller wercken volkommenhejdt.

Deſe dingen alſo verklaert hebbende / ſullen wy'er noch een weynigh by doen van de nuttighejt deſer Leere / die haer ſeer wijdt uytſtreckt in 't gantche ſtuck der Religie: Want al wat eenighſins tot volmakinge van de Religie behoort / oft ſteunt t'eenemael op de Goddelicke beſluyten / oft bekomt ten minſten eenige kracht daer van. Tot de Religie behooren boornemelick de gheboden/beloften en dzevgementen. Nu de geboden by aldien ſy de ceremonien aengaen / hoedanige veele zyn in de Wet dooz Moſes gegeven / hebben geen kracht om de menſchen te verbinden / dan alleen van't Goddelick beſluyt. Indien ſy uyt hare nature de eerbaerhejt der zeden en bromighejt des levens betreffen / verbindene ons wel dooz haer ſelfs / maer worden hier dooz meer bekrachticht / dat God de ſelbe alſo van ons beſloten heeft te bozderen / dat hy ons / ten zy wy die onderhouden niet alleen vande hooghſte geuckſalighejt wil uytſluyten / maer oock niet d'alder-ſwaerſte ſtraffen ſtraffen. De beloften dan noch / inſonderhejt ſoo booztreffelicke / waer van daen hebben ſy haren oorzponck als van ſijne beſluyten? Hier op ſteunt alle hare kracht en ſekerhejt: waerom oock Paulus boornemelijck daer hy onſe geuckſalighejt beſchrijft / en des ſelfs ſekerhejt booz oogen ſtelt / de Goddelicke beſluyten / waer dooz ons de ſelbe verozdineert is / neerſtelick inſtamp / gelijck onder anderen / inſonderhejdt in den Bzief tot die Romeynen / en die van Ephelen te ſien is. De kracht der dzevgementen beruſt inſgelyckſ op het beſluyt. Al wat oft Chziſtus ſelfs oft ons dooz den ſelven weder-baren is / moet men geheel end al de boozgaende Goddelijcke beſluyten toeſchrijven. Jae daer en geſchiet niet en kan oock niet van Godt gheſchieden / oft jaer moet in hem eenigh beſluyt ober die ſake te boozen gegaen zyn. Hoewel veele der ſelbe niet de wercken ſoo nauwo zyn berknocht / datſe te gelijck geacht en in 't werck geſtelt worden / en niet ſoo ſeer ten aenſien vande tijt als van d'ozder der nature boozgaen / als de oorzaken hare wercken. Want ſy zyn niet alle van de ſelbe nature oft waerdighejt / datſe een lange boozganck des tijts oft lijden oft eyſſchen. Daerom iſt geen wonder dat inde gantſche Theologie menichmael mentie gemaect woort vande Goddelijcke beſluyten / ghemerckt deſe wech-gheſeyde alle Godts wercken / jae alle Religie ſoude moeten vervallen. Doozts 't ghene wy hebben gheſeydt vande verſcheyden ſoorten der Goddelicke beſluyten / wat nuttighejt ſulckſ den / in de Theologie heeft / kan uyt onſe woorden ſelfs lichtelijck verſtaen woort ſoo de exempelen tot verklaringhe van ons by-ghebracht uyt de heplighe Schriften / een peder genoeghaem konnen leeren wat nuttighejt in deſe diſtinctien begrepen zy.

Dit iſſer dan noch oberigh / dewijl wy ſien dat de gantſche Chziſtelijcke Religie op onbetwegelijcke beſluyten Godts gegront-veſt is / en dat de gheboden / beloften en dzevgementen dooz de ſelbe bekrachticht zyn / dat wy de beloften ontwijffelijck gelooben / booz ſijne dzevgementen bzeesen / en boozts ſijne geboden gehoozſamen / en daer van noyt een nagel breeet derren afwijcken.

Ro. 8.28.
en ver-
volg.
Eph. 1.4.
en ver-
volg.

ken. Want wat de beloften aengaet die niet dan onder conditie van d'onderhoudinge der geboden geschiet zijn/ op hoe stantvastigen en on-veranderlicken besluyt Gods de selve steunen / hebben wy te boozen soo uyt andere ghetuygenissen als uyt den Schryber tot de Hebzeen bewesen / de welke seyd/ dat Godt willende overbloediger betoonen den erfgenamen der belofte d'onbewegelijckheyt sijns raedts/ een eed daer tusschen gestelt heeft : Op dat wy in twee onbewegelijcke saken/ in welke het onmogelijck is dat Godt soude liegen/ een stercke troost mochten hebben/ wy die ons roeblucht ghenomen hebben om te behouden de voorgestelde hope/ die wy hebben als een ancker onser zielen bepligh en vast/ en in-gaende tot het binnenste des voorzhanghs (dat is in den Hemel selfs) alwaer den Doozlooper Jesus vooz ons is in-gaen/ nae de ordze Melchisedechs een Hooge-priester geworden zijnde inder eeuwigheyt. Ter contrarien oock de Goddelijcke dreygementen den on-geloobigen en on-gehoozamen dooz Chzistum vooz-gestelt/ van de selve uyt te sluyten uyt de Hemelsche erffenisse/ zijn eertijts dooz een Goddelick besluyt van Godt bevestight/ en eben al eens als de beloften met eede bekrachticht geweest : Want ghelijck in den selven Briez tot de Hebzeen/ waer uyt wy de woorden des hepligen Geests flux hebben aen-getogen/ geleert wort/ Godt heeft gheswozen dat de on-geloobige in sijn ruste niet sullen in-gaen/ wel eer niet in de aerdsche/ nu de gene die dooz Chzistum ten eeuwighen leven ghe-noodicht zijn/ niet in de Hemelsche. Daerom gelijck als de heplighe Geest aen de selve plaetse vermaent : Laet ons haesten in te gaen in die ruste / op dat niemandt in oft dooz het selve exempel van on-geloof en valle. Want het woordt Godts is lebendigh en krachtigh / of dan wel Godt schijnt uyt te stellen 't gene hy besloten heeft/ laet ons daerom in't geloof niet slap worden : Want hy sal niet liegen sept de Propheet. Soo hy vertoest/ verwacht hem/ want hy sal komende komen/ en niet vertragen. Siet die ongeloobighe is/ sijn ziele sal niet recht zijn in (oft tot) hem / (oft gelijck de Schryber tot de Hebzeen met de Griekische Oberfeters heeft : Ist dat hy hem onttrecken sal/ mijn ziele sal geen welbehagen hebben aen hem) maer de rechtbeerdige sal in sijn geloobe leven : Doch wy en zijn gheen (kinderen) der ontreckinge ten verderbe / maer des gheloofs tot winninghe der zielen. Laet ons voozts op dit geloof steunende/ Godes en Chzisti gebod houden sonder vleckhe/ onstraffelick tot de toekomste onses Heeren Jesu Chzisti/ welke t' sijner tijdt sal vertoonen de salige/ en alleen machtighe Coning der Coningen/ en Heer der heerschappenden : Die alleen onsterffelichhepdt heeft/ en woont in een ontoeganchelick licht/ den welcken geen mensche gesien heeft / noch sien en kan/ den welcken zy eere en geduerige heerschappye / Amen.

F I N I S.